ELECTA

Thargumico-Rabbinica;

SIVE

ANNOTATIONES

IN

EXODUM.

Ex triplici Thargum, seu Chaldaicâ Paraphrasi, nempe Onkeli, Jonathanis, & Hierosolymitanâ; item ex Commentariis Rabbinorum, nempe Salomonis Jarchi, Aben Ezræ, & Abrabanelis; nec non ex Libro Radicum, seu Lexico R. Davidis Kimchi, & ex aliorum vel Hebræorum, vel Hebraizantium scriptis excerptæ, unà cum animadversionibus subinde interspersis. Græcorum porrò Interpretum Versiones, & Vulgata Latina, passim expenduntur, earumque vel cum Hebræo textu convenientia, vel ab eo discrepantia ostenditur.

Authore *Christophoro Cartwrighto*, Eboracensi.

Doctorum quorundam virorum de Rabbinis eorumque scriptis Testimonia.

LIBRARY OF THE UNION THEOLOGICAL SEMINARY.

LONDINI,

Typis *Thomæ Mabb*: prostant apud *Sam. Thomson* ad insigne Equi candidi, in Cœmeterio Paulino, M. DC. LIII.

Reverendißimo Viro Jacobo Uſſerio Armachano.

Reverendiſſime Vir,

QUi idſolum ſpectat, ut eximiam tuam, & toto orbe meritò decantatam in omni literarum genere præcellentiam cum tenuitate meâ conferat, is proculdubio mirabitur, me eo audaciæ provectum eſſe, ut tantillus tantum virum compellem, & ſub tam illuſtri nomine lucubratiunculas meas in publicum emittendas cenſeam. Verùm enimverò qui te totum nôrunt, nec ſolum nominis tui celebritatem, ſed etiam humanitatem tuam, qua vel infimi ſubſellii homuncionum ſtudia ac conatus fovere ſoles, ſibi ob oculos contemplandam poſuerint, nihil hîc à me temerè aut inſolenter, nihil non rectè, atque ordine factum (ſpero) judicabunt. Quod ad me ſanè attinet, cum mecum in animo reputo, ita ferè comparatum eſſe, ut qui inſigni aliquâ eruditione ſe imbutos ſciunt, magnificè ſtatim de ſe ſentiant, atque alios quibus curta magis eſt ſupellex, tanquam humi repentes, ac terræ filios, præ ſe deſpiciant, facere profectò

non possum, quin ut eruditionis tuæ splendorem suspicio, atque veneror, ita niveo illo animi tui candore, & benevolo affectu, quo non solum insigniter eruditos, verùm etiam minùs quàm mediocri ingenio ac doctrinâ præditos prosequeris, in admirationem pariter ac amorem tui totus rapiar. Quid quod non uno nomine privatim tibi adeò sum devinctus, ut publicâ hâc nominis tui usurpatione, nec à modestia, nec ab officio quicquam me alienum facere existimem? Nam ut illud missum faciam, quod à nonnullis, atque iis quidem fide non indignis, mihi nuntiatum est, te non solùm candidè, sed & honorificè (absit verbo invidia) de opusculis meis antehâc editis loqui solere, id certè tacere nec possum, nec debeo, tanti me abs te habitum esse, ut aliquot eruditissimæ tuæ industriæ monumentis, non ita pridem in lucem emissis, me donaveris; ac libri etiam cujusdam pretiosissimi, nec vel prece vel pretio facilè comparandi, nempe *R. Davidis Kimchi Radicum*, seu Lexici Hebræi, quod Hebraicæ literaturæ locupletissimum thesaurum, & cornucopiæ non immeritò appelletur, mihi copiam feceris; unde non contemnendam Annotationibus meis accessionem factam, in Additamentis (neque enim aliter licuit, cum Annotationes anteà non solum confectæ, sed etiam longè à me disitæ essent) Lector inveniet. Rarum profectò humanitatis exemplum, & quod non facilè reperiatur, ut vir tot nominibus illustris,

illustris, in obscurum hominem, & ne de facie quidem cognitum, istiusmodi benevolentiæ τεκμήρια conferat. Non est igitur quod quis miretur, clarissimo tuo nomini labores hosce meos dicatos esse, cum non solùm de omnibus in universum bonarum literarum studiosis, verùm etiam de me speciatim ita meritus sis, ut nisi gratitudinis jura violarem, hoc officii atque observantiæ erga te meæ testimonium negligi non potuerit. De Hebræorum autem scriptis, unde potissimùm Annotationes meas desumpsi, cum in Præfatione Annotationum in Genesin copiosè de eis disseruerim, non est quòd nunc fusiùs agam. Cum autem nunquam non reperiantur, qui se adeò vel imperitos, vel importunos præbent, ut nihil bonæ frugis, nihil non blasphemum ac impium, vel saltem frivolum ac ineptum apud Rabbinos haberi clamitent, ad hanc iniquissimam censuram, & putidissimam calumniam retundendam nonnihil dicam. Ut in omne genus Scriptoribus, ita in Rabbinis delectus est habendus. Alia namque Talmudicorum, alia Commentatorum est ratio: quin & de Talmudicis pariter ac Commentatoribus distingui oportet, cùm & illa Talmudis pars, quæ *Misna* appellatur, ab eâ, quæ *Gemaræ* nomine insignitur, multum discrepet; & Commentarii, quos vocant *Perushin*, ab iis, qui *Midrashim* nuncupantur, longè sint diversi. Si hæc probè, ut par est, animadversa ac perpensa fuerint, præjudicio isti, quo

Rabbinica

Rabbinica monumenta gravari solent, satis (opinor) occursum erit, nisi eo fortè quis ingenio sit, ut à conceptâ semel opinione ne luculentissimis quidem incontrarium factis demonstrationibus se divelli patiatur. Quàm portentosa sunt, & prorsus execranda, quæ de Talmude refert * Sixtus Senensis, citatis etiam locis, ubi singula possint inveniri? Cum tamen in *Misnâ*, quæ prima & præcipua Talmudis pars est, eorum planè nihil reperiri posse arbitrer. Quin & mystici illi Commentarii, quos vocant *Midraßhim*, (ut de Cabbalistarum nugis nihil dicam) ineptiis sæpè referti sunt: at Expositiones, quas appellant *Perußhim*, ab insulsis istiusmodi commentis plerumque immunes esse apparet. Imò ex Hebræis sunt, qui præterquàm quòd ex Hebraicarum literarum peritiâ plurima tradant, quæ vix, ac ne vix quidem alibi reperiantur, adeò in Sacri textûs sensu investigando, (Prophetias, quæ Christum spectant, semper excipio) & in difficultatibus, quæ occurrunt, explicandis, sanos, sobrios, acutos, ac diligentes sese exhibent, ut inter optimæ notæ Expositores non immeritò numerentur. Ita sanè de *Aben Ezra*, *R. Davide Kimchi*, & *Isaaco Abrabaneele* me sentire profiteor; ut *R. Salomonem Jarchi* insuper habeam, cui tamen Lyra, (Commentator non contemnendus) quod ad Hebraica attinet, in quibus præcipua ejus laus consistit, penè omnia debet; quique etiamsi nimirùm sæ-

* Lib. 2. Bibl. S.

pè

pè ineptiat, ob multa tamen, quæ habet, utilia, magni meritò est estimandus. Abrabaneelis in Exodum (ut & in reliquos Mosis libros) Commentationes non nisi ante paucas hebdomadas nactus sum; unde quæ ex illo notata sunt, in posterioribus Additamentis ponere necesse habui. Librum istum vir Cl. D. Seldenus, alterum rei literariæ in gente nostrâ columen, pro summa sua humanitate mihi dono dedit; id quod hîc gratâ mente recolo atque testor. Est autem *Abrabaneel* (seu, ut alii scribunt, *Abarbinel*, nonnulli etiam *Abravanel*) magni apud suos nominis, magni apud Christianos; etiamsi seriùs in horum manus venisse, vel saltem illis palam innotuisse videatur, cum apud Fagium & Mercerum, viros in Hebræorum scriptis versatissimos, nulla usquam (quod sciam) ejus mentio fiat, sed nec in Gesneri Bibliotheca (prout à Simlero edita est) eum memoratum invenio. Qui ejus *Shaaloth*, ut appellat, seu Quæstiones, quas more suo ante singulas Sectiones proponit, probè animadverterit, ne is virum diligentissimum pariter ac perspicacissimum fuisse facilè deprehendet. Circa annum à Servatoris nostri nativitate, millesimum & quingentesimum floruit. *David Ganz* in Chronologia sua refert eum obiisse anno à Creatione 5269. id est, anno Domini nostri 1509. At ipse *Abrabaneel* in fine Commentarii in * Genesin dicit se eum ab-

* Post reliquos Mosis libros in Genesin scripsit; uti ex ipso apparet.

solvisse

solviſſe שנת חמשת אלפים ומאתים ושמונים ושתים שנה *anno quinquies milleſimo ducenteſimo, octogeſimo ſecundo*, id eſt, anno Domini 1522. Quemadmodum iſta inter ſe conciliari poſsint neſcio: ex diverſa autem annorum ſupputatione, quam authores iſti ſecuti ſunt, iſta inter eos repugnantia orta eſſe videtur. Sed ne diutiùs te (vir Reverendiſsime) detineam, ſi hæc quæ ad rem literariam, & S. Scripturarum intelligentiã pro virili mea promovendam, publici juris facio, limatiſsimo tuo judicio luce non indigna viſa fuerint, non eſt quod vel imperitorum cenſuras, vel faſtuoſorum ſupercilia, vel invidorum denique obtrectationes multum morer. Deus Opt. Max. ad Nominis ſui gloriam, & Eccleſiæ reique publicæ literariæ emolumentum te adhuc vivum, vegetumque conſervet. Ita ex animo precatur

Reverentiæ tuæ

obſervantiſsimus

Chriſtophorus Cartwrightus.

Doctorum quorundam virorum de Rabbinis eorúmque ſcriptis Teſtimonia.

Enimvero Judæos magiſtros ſequebar, quorum eſt perſæpe in Biblico contextu interpretando admiranda induſtria. Cunæus de Repub. Heb. lib. 3. cap. 3.

Homines enim Hebræi, egregiâ eruditione, ſagacique ingenio, cum Sacri Codicis ſenſa patrio ſermone evoluta nobis darent, multa fœliciter repererunt, quæ aliorum nunquam aſſecuta eſſet induſtria. Ibid. c. 5. & mox, *Hâc enim parte* (nempe quatenus ſimplex verborum ſententia explicatur) *ſoli Judæi, ingrattis omnium gentium, tenent quendam principatum.*

Ego ita ſentio, Judæos qui leget cum judicio, leget non ſine fructu. Druſius ad difficilia loca Geneſ. cap. 81.

Ita eſt: Ebræos qui cum judicio leget, leget non ſine fructu. Nam quod quidam ſcribit, ſ. v. in illis eſſe, præſtabo hominem illum aut nunquam legiſſe ſcripta eorum, aut ſi legit, non intellexiſſe. Druſ. Obſervat. lib. 2. cap. 22.

Cur mendaces appellent Rabbinos, neſcio. Non facerent, ſcio, ſi eos legiſſent. Plura illis debemus, nos præſertim, qui accuratum iſtud interpretandi genus ſec-

sectaretur, quàm quisquam existimet. Ibidem lib. 15. cap. 6.

Non omnia Rabbinorum, ô bone, est delirare: aut si adeò, breve est, & paucarum linearum delirium. Simeon de Muis in Censurâ pag. 176.

Non puto quenquam esse, qui aliquatenus scripta Rabbinica legere possit, qui ea in locis obscurioribus non consulat, & id quidem non in cassum, & sine fructu. Sunt enim homines illi in Scripturæ S. lectione exercitatissimi, atque ex eâ, & diligenti locorum similium collatione, significationis vocum, & phraseôn plerumque sunt peritissimi, ut eorum expositionibus non parùm juvari possit Christianus in genuino Scripturæ sensu literali percipiendo. Quis nisi imperitus, id neget? Lud. Cappellus Defens. Crit. Sect. 42.

Ita enim interpretandum esse illum locum monet Salomon Jarchi, & esse Rabbinorum sententiam ex præstantissimi Interpretis, Davidis Kimchi testimonio manifestum est. Rainold. de Apocryph. Prælect. 53.

R. Davidem Kimchi Doctorum Hebræorum peritissimus, saltem post Aben Ezram, &c. Ibid. Prælect. 72.

Minus quidem hoc esset mirandum in R. Salomone Jarchi, homine tam nugaci. R. David Kimchi gravis est autor, doctior, prudentior. Ibid. Prælect. 77.

Sic verba ista accepit Abarbanel doctis suis in Exodum Commentariis, &c. Constantinus L'Empereur in Middoth, cap. 3. Sect. 4.

Abarbenelis

Abarbenelis ſententiam adſcribere non gravabor, eòque libentiùs, quo autorem iſtum omnibus commendatiorem reddam: quia ex ipſo plura quàm ex omnibus Hebræorum Doctoribus addiſci poſſunt, quippe ſi quid in Sacris literis *obſcurius ſit, fæliciter (niſi cum contra veritatem Chriſtianam cum ſuis obnititur) enarrante.* Idem ibid. in cap. 5. Sect. 2.

Re-

Annotationes in Exodum.

Cap. I. Vers. 5.

Septuaginta] Lyra hîc in Vulg. legit *septuaginta quinque*, ac monet in Hebræo esse *septuaginta*. Ego in codice meo vulgatæ versionis non invenio nisi *septuaginta*, nec de variâ aliquâ lectione in margine quicquam annotatur. LXX. quidem Interpretes hîc habent πέντε καὶ ἑβδομήκοντα, *septuaginta quinque*, quemadmodum etiam legunt *Gen.* 46. 27. Vide quæ ad istum locum annotavimus. Rectè autem notat hîc Aben Ezra, Jacobum ipsum numero isto contineri, id quod probat ex *Deut.* 10. v. *ult. Patres tui descenderunt in Ægyptum, septuaginta animæ*, &c. Ad verbum prout habet vulgatus, *in septuaginta animabus*. Nec ex adverso quicquam faciunt verba ista, quæ hîc habentur, *Omnes animæ, quæ exierunt è fœmore Jacob, fuerunt septuaginta*. Nam ut idem *Aben Ezra* ad *Gen.* 46. 15. respondet, Scriptura non est sollicita de abstrahendo uno è septuaginta, sed quoniam omnes isti septuaginta, uno duntaxat excepto è *Jacobi* fœmore exiêrunt, Idcircò de omnibus in universum idem pronunciat. Quemadmodum *Gen.* 35. 26. dicitur omnes Jacobi filios, anteà memoratos, in Padan Aram natos fuisse, quoniam omnes præter Benjaminem ibi nati fuerunt.

וְיוֹסֵף הָיָה בְמִצְרָיִם *Joseph autem erat in Ægypto*] Sal. antequam *Jacob* cum filiis in Ægyptum descendit. *Onkelos*, ויוסף דהוה במצרים, *& Ioseph, qui fuit in Ægypto*. Rectè innuit *Josephum* numero isto septuaginta personarum, quarum facta est mentio, esse comprehensum. Quod

autem de *Josepho* dicitur, de ipsius etiam filiis, *Ephraim* & *Manasse*, pariter est intelligendum.

Vers. 6. וְכָל־הַדּוֹר הַהוּא *Et tota ista generatio*] דור *Dor* significat ætatem, sæculum, item universitatem hominum qui eodem sæculo vivunt. Posteriori sensu hîc sumitur. De hoc vocabulo vide si libet Bootium Animadvers. lib. 4. cap. 10. sect. 16.

V. 7. וַיִּשְׁרְצוּ *Et copiosè multiplicabantur*] Vulg. *Et quasi germinantes multiplicati sunt.* שָׁרַץ *Sherets*, significat reptile, & de piscibus usurpatur. Inde שָׁרַץ *Sharats* significat copiosè, instar piscium multiplicari; quo sensu verbum דָּגָה *Dagah* à דָּג *Dag*. pisce formatū usurpatur, Ge. 48. 16. De vocabulis שֶׁרֶץ *Sherets*, & שָׁרַץ *Sharats* vide Annotationes nostras ad Gen. 1. 20. Lyra refert Hebræos dicere, mulieres Hebræas quolibet partu plures peperisse, aliquando quatuor, nonnunqnam etiam sex. Et quidem R. Salomon ait, שקיו יולדות ששה בכרס־אחד i. *quòd pariebant sex in uno ventre*. Aben Ezra etiam ait hoc verbum וישרצו innuere, fœminas gemellos & ampliùs peperisse. Quin & refert se vidisse quatuor filios, quos una mulier simul peperit. Addit insuper medicos rationem reddere, quarè usque ad septem ex uno ventre simul nasci queant.

V. 8. *Et surrexit rex novus super Ægyptum.*] R. Sal. refert ex Rabbinis quosdam dicere regem hunc simpliciter novum fuisse, חדש ממש, alios autem velle eum novum appellari, quòd ejus decreta nova fuerint; שנתחדשו גזירותיו, Sed prius est simplicius.

Qui non noverat Josephum,] i. e. non noverat quantum Ægyptiis Joseph profuisset. Non quòd penitus hujusce rei ignarus esset; Sed quòd beneficii istius memoriâ non magis affectus fuerit, quàm si id penitùs ignorâsset. Onk. דלא מקיים גזירת יוסף *qui non servabat decretum Josephi*. Id est, ut Fagius primò explicat, *Non servabat*

vabat ea, quæ Joseph benè decreverat, ordinaverat, & statuerat; sed novas leges & constitutiones faciebat, juxta illud vulgatum dictum, Novus rex, nova lex. Postea autem addit sensum esse posse, *non stabat pacto & fœderi, quod anteà fuerat inter Joseph & regem Ægypti; iniquus erat in posteritatem Josephi, immemor summi illius beneficii, & salutis, quâ tota Ægyptus affecta à Joseph tempore famis.* Postremis hisce verbis, verum ac genuinum Hebræi textûs sensum contineri, quicquid velit Chaldæus, nullus dubito. Jonathan & Hierosolymitanus Paraphrastes priorem sensum sequuntur; דלא חכים ית יוסף ולא הליך בנימוסוי *qui non consideravit Josephum, nec in statutis ejus ambulavit.* R. Sal. sic exponit, עשה עצמו כאלו לא ידעו, i. e. *Ita se gessit, ac si illum non noviſſet.* Rem (quod aiunt) acu mihi videtur tetigisse.

V. 10. נִתְחַכְּמָה לוֹ *Sapienter*, vel *callidè cum eo agamus.*] [a] LXX. κατασοφισώμεθα αὐτὸς, Latinè vertitur, *circumscribamus illos.* Malim cum Fagio (in Collatione) vertere, *Sapienter opprimamus eos.* Idem in Chald. paraph. Græca ista vertit, *utamur sophisticatione contra illos*; ac porrò explicat, *hoc est, callidè vel astutè circumveniamus eos.* Vulg. *Sapienter opprimamus eum.* Fagius (in Chald. paraph. ac in Collat.) refert Hebræos explicare quænam fuerit hæc sapientia & astutia, quâ usi sunt Ægyptii; ita scilicet eos inter se dixisse, *Si gladio eos perdiderimus, gladio & nos vicissim peribimus. Si igni, similiter & in nos ignis deflagrabit. Et quocunque genere mali eos delere conabimur, eodem & nos delebimur.* (*Quandoquidem Deus ut Hebræi dicunt,* לעולם יעשה מדה כנגד מדה i. e. *Semper mensuram mensurâ recompensat*) *Callidè ergò excogitârunt, se aquis pueros Hebræorum perdituros. Ita enim*

[a] Act. 7. 19. ὅτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. *Hic calliditate usus adversus gentem nostram*, ut vertit H. Stephanus. [b] Jonathan, נתיעט עליהון *consilium capiamus adversus eos.*

fore, ut non ipſi viciſſim aquis perdantur; poſteaquam Deus dixerit & promiſerit, ſe non amplius homines aquis perditurũ: R. Sal. iſtiuſmodi quiddam innuit; refert enim Rabbinos ita exponere, נתחכם למושיען של ישראל נידונם במים שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם i. e. *Sapienter ſeu callidè agamus cum ſervatore Iſraelis; perdemus eos aquis; nam juravit ille ſe diluvium iterum nunquam allaturum.*

Et aſcendet è terrâ] על כרחנו, inquit R. Sal. *i. e. nobis invitis.* Addit autem Rabbinos ita intelligere, ac ſi ſenſus eſſet, ועלינו מן הארץ והם ירשוה i. e. *Et nos aſcendemus* (cogemur exire) *è terrâ; ipſi autem eam poſſidebunt.* Aben Ezra etiam refert R. Marinum ſimiliter exponere ועלה *& aſcendet*, per ועלינו *& aſcendemus.* Addit autem hanc expoſitionem ſibi haud videri neceſſariam. Nec ulla ſane ratio cogit aliter interpretari, quam ut ſenſus ſit, Ægyptios metuiſſe, ne Iſraëlitæ ita aucti ac multiplicati eſſent, ut ipſis invitis ex Ægypto diſcederent, unde non exiguo commodo, quo ex ipſorum operâ fruebantur, privati eſſent.

V. 11. *Et conſtituerunt ſuper eos* שָׂרֵי מִסִּים *Principes tributorum, ſeu tributa exigentes*] LXX. ἐπισάτας τῶν ἔργων, *præfectos operum.* Vulg. *magiſtros operum.* Jon. רברבנין מפלחנין *præfectos, qui eos ſervire fecerunt.* Onk. שלטונין מבאישין, *rectores malè* (eos) *tractantes. Veritas Hebraica* (inquit Fagius) *habet* שרי מסים *principes tributorum, hoc eſt, exactores, qui tributa & cenſus ab illis exigerent. Huc enim ſpectabat regis conſilium, ut non tantùm labore ferendiſque oneribus, ſed & tributis ſolvendis gravarentur, ut neque numero, neque divitiis augerentur.* Atque ita quidem R. Sal. exponit, שרים שגובים מהם המס, i. e. *Principes ſive præfectos, qui tributum ab eis exigerent.* מס *M.s,* eſt tributum; atque inde vult factum plurale, quod hîc occurrit, מִסִּים *Miſſim*, licèt regulariter debeat eſſe מַסִּים

Maſſim

Massim. At sanè verba quæ sequuntur למען ענתו בסבלתם *Ut affligerent eos oneribus suis, &c.* Indicant expositionem Græcorum Interpretum, Vulgati Latini, & Jonathanis, à quibus non abluditOnkelos, esse genuinam. Atque ad istum modum usurpatur singulare מס *Mas* 1 Reg. 9. 15. וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה *Et hæc est ratio tributi, quod exegit ex eis Salomon.* Et v. 21. ויעלם שלמה למס עבד *Et exegit ex eis Salomon tributum servitii.* Ita profectò hoc in loco si שרי מסים, *principes tributorum* interpretari placet (quod cur displiceat haud video) de istiusmodi tamen tributo, nempe tributo servitii locus intelligendus videtur.

ערי מסכנות *Urbes thesauarias*][a] LXX. πόλεις ὀχυρὰς, *Urbes munitas.* Vulg. *Urbes tabernaculorum.* Quali esset משכנות, Lyra ait in Hebræo esse *thesaurorum*, ac urbes sic dictas autumat, non quòd revera thesauri ibi essent reconditi, sed quòd ita validæ ac munitæ essent, ac si thesauri ibi recondi deberent. Onk. קרוי בית אוצריא *urbes domûs thesauri*, i. e. urbes in quibus thesauri reconderentur. Huic expositioni subscribit R. Salomon. Similiter & Aben Ezra exponit, מסכנות per אוצרות .*i.* thesauros. Fagius, à quo non dissentit Amama, urbes pro thecis & granariis frumentorum intelligi putat. *Id enim* (inquit) *rectè hoc in loco significat vox Hebraica* מסכנות, *sicut & in aliis locis, ut est videre* Paral. 2. 32. & Paral. 2. 17. *Inter thesauros autem & frumenta connumerantur. Sunt que hæc repositoria, granaria & thecæ frumentariæ Hebræis ab utilitate dictæ.* סכן *Etenim illis prodesse & utile esse significat; hinc* מסכנית, Hæc ille cer-

[a] *Steuchus* ait vocem Hebraicam significare tabernaculum, hîc autem ab Hebræis non pro taberna culis, sed pro arcibus & præsidiis accipi. At quomodo מסכן nisi cum משכן confundatur, tabernaculum significet, non intelligo.

tè locus iſte, 2. Paral. 32. 28. apertè indicat vocem מסכנות interdum pro iſtiuſmodi repoſitoriis ſeu granariis uſurpari. ומסכנות לתבואת דגן ותירוש ויצהר *Et thecas pro proventu frumenti, & vini, & olei.* Ex eo ipſo autem loco apparet vocem Hebræam מסכנות pro repoſitoriis rerum quarumcunque, quæ in uſus neceſſarios reconduntur, uſurpari. Atque iſto loco (quod & Amama in Cenſurâ ſuâ notavit) vulgatus vertit מסכנות *apothecas.*

וְאֶת־רַעַמְסֵס *Et Raamſes.*] Aben Ezra hîc notat רעמסס cum pathac ſub ע ſcribi, ac non eſſe locum, in quo habitabant Iſraëlitæ. Eandem etiam notam habet ad Gen. 47. 11. Diverſimodè quidem ſcribuntur רַעַמְסֵס hoc in loco, & רַעְמְסֵס Gen. 47. 11. ac diverſa loca fuiſſe apparet; hîc enim רַעַמְסֵס eſt nomen urbis, illic autem regionis. LXX. hic poſt χ ραμεσσῆ habent χὼν, ἥ ἐστιν Ἡλιόπολις, *Et On, quæ eſt Heliopolis.* Sed iſta ſunt additicia: Steuchus à librariis addita exiſtimat, nec LXX. Interpretibus adſcribenda.

V. 12. וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ *Et quemadmodum affligebant eos, ſic multiplicabantur, & creſcebant.* Id eſt, Quò magis eos afflixerunt, eò magis multiplicati & aucti fuerunt. R. Sal. בכל מה שהם כותנים לב לענות לב הנה להרבות ולהרעץ i.e. *In quacunque re animum ſuum applicabant Ægyptii ad eos affligendos, Deus benedictus ad eos multiplicandos ac augendos animum ſuum applicabat.*

וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et tædio affecti erant propter filios Iſraël.*] Nempe quòd ita eos, non obſtante ipſorum afflictione, multiplicari cernerent. Jon. ואתיעקו מצרא בחיוהון מן קדם בני ישראל *Et arctati* ſeu *graviter afflicti fuerunt Ægyptii in vitâ ipſorum à conſpectu filiorum Iſraël.* Similiter Onk. ועקת למצראימן קדם בני ישראל *Et arctatio* ſeu *gravis afflictio fuit Ægyptiis à conſpectu*

ſpectu filiorum Iſraël. Fagius vertit, *Et anxii erant Ægyptii propter filios Iſraël.* Vulg. *Oderántque filios Iſraël Ægyptii.* Amama notat Hebræum textum aliud ac plus dicere, ac verbum קוץ *Kuts* cum ב vel מפני conſtructum ſignificare *faſtidire, à re aliquâ abhorrere, & cum libidini vel deſiderio noſtro circa rem talem non ſatisfit, angustiis affici.* Sic Gen. 27.46. קצתי בחיי מפני בנות חת *faſtidio vitam meam, tædet me vitæ propter filias Heth. Vellem matrimonia infecta, verum cum fieri id non poſſit, angor animi.* Addit R. Salomonem exponere, *fuerunt ſicut ſpinæ in oculis ipſorum.* Ita quidem R.S. teſtatur Rabbinos enarrare, ודרשו רבו׳ כקוצים היו בעיניהם, Nomen קוץ *Kots* Spinam denotat. Ipſe autem R. Sal. exponit, קצו בחייהם *faſtidiebant vitam ſuam, vitæ ſuæ eos tædebat.* LXX. ἐβδελύσσοντο οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Et *abhorrebant Ægyptii à filiis Iſraël.* Ita in Romanâ τῶν LXX. Editione Latina verſio habet, & quidem rectè. Nobilius ait fortaſſe etiam poſſe verti, *abominationi habebantur Ægyptii à filiis Iſrael.* At ſi ita vertatur, contrarium planè dicitur quàm quod in Hebræo textu habetur. Atque ita, ſed perperam, Græcam iſtam verſionem intellexit *Steuchus.*

V. 13. *Et Ægyptii fecerunt filios Iſraël ſervire* בְּפָרֶךְ *duriter*] LXX. βίᾳ, *violentiâ*, ſeu violenter. Onk. & Jon. בקשיו, *in*[a] *duritie*, i. e. *duriter.* פָּרַךְ Chaldaicè eſt *frangere, ſuccidere*; unde R. Salom. ſic explicat, בעבודה קשה הקפרכת ומשברת את הגוף i. e. *ſervitute durâ, quæ frangit & comminuit* ſeu *debilitat corpus.* Quid ſibi voluit hîc vulgatus neſcio, qui vertit, *Et affligebant illudentes eis,*[b] *& invidentes.* Nam (ut notat Amama in Cenſ.) in voce פרך, *Pherec nulla* eſt *illuſionis*, ſed nec *invidiæ* ſignificatio.

V. 15. Et dixit rex Ægypti obſtetricibus, &c] Aben

[a] Fagius reddit *cum difficultate.* [b] Amama recenſens hanc verſionem verba iſta & *invidentes* omiſit.

Ezra censet duas istas obstetrices, quæ hîc memorantur, cæterarum omnium fuisse principes. Nec improbabilis ista videtur sententia. Jonathan, Hierosolymitanus Paraphrastes & R. Salomon asserunt *Shiphrah* esse *Jochebed*, & *Puam* esse *Miriam*; sed vel nullis, vel non nisi frivolis & ineptis rationibus id astruunt. Meritò igitur Lyra opinionem istam improbat; quod autem ad eam refellendam affert, *Jochebed* antea mortuam fuisse videri, quomodo cum historiâ capite sequenti narratâ consistere possit, haud scio. Quod enim de Mose & *Jochebed* matre ejus istic narratur, Pharaonis de interficiendis pueris edictum proculdubio sequebatur. Nec hujus capitis versus sextus, cui Lyra innititur, pro eo facit; Dicitur enim Josephum, ejúsque fratres, ac totam istam generationem, omnes nempe eorum æquales fuisse mortuos; at eorum liberi, numero isto comprehendi non debent, ac propterea ad Jochebed filiam Levi istud non pertinet.

V. 16. עַל הָאָבְנָיִם *Super sellas.*] R. Sal. ait אבניים *Obnaiim* esse מושב האשה היולדת *sedem mulieris parientis*; quemadmodum idem vocabulum, *Jer.* 18. 3. pro sellâ figuli usurpatur. Kimchi in Radic. Cujus verba Latinè reddita Fagius citat in Chald. Paraph. ipsa autem etiam Hebraica in Collat.) Existimat אבניים hoc in loco ipsam הרחם *i.* vulvam significare, eámque אבנים vocari על שם הבנים propter filios, sive fœtum, ut Aleph scilicet sit additicium. Mihi cum ob locum istum Jeremiæ, tum ob præpositionem על, quæ hîc adhibetur. R. Salomonis expositio longè videtur preferenda; atque eam doctissimo Fullero nostro multo magis arrisisse video, quem vide in Miscell. lib. 5. cap. 19. Ubi de hoc vocabulo eruditè, ut solet, disserit. LXX. Interpretes sensum potiùs quàm verba expressérunt, ὅταν τοκετὸς τῆς τίκτειν, *Et prope partum erunt.* Simiter Vulg. *Et partûs tempus advenerit.* Illud addo, cum hîc dicitur, האבנים

ואותן subintelligi ובראיתן על האבנים, *cum videritis* (*eas*, nempe mulieres Hebræas) *super sellas*. Hoc multo videtur concinnius, quàm ut cum quibusdam interpretemur, *cum videritis super sellas*; h. e. cum in sellas oculos conjeceritis. Vide Fuller. loc. citat.

Si filius fuerit, interficietis eum] *Non præcepit* (inquit R. Salom.) *nisi de masculis, propterea quòd astrologi ejus* (איצטגניניו) *dixerunt ei futurum ut nasceretur filius qui eos* (nempe Israëlitas) *servaret*. Jonathan hîc prolixiorem narrat fabulam, nempe Pharaonem in somnio suo vidisse totam terram Ægypti in unâ lance positam, in alterâ autem agniculum recens editum, atque hanc lancem alteri præponderâsse; hinc igitur statim augures suos consuluisse, ac Jannem ac Jambrem principes augurum respondisse, puerum inter Israelitas nasciturum, qui totam terram Ægypti perderet, ac propterea Pharaonem hanc rationem iniisse, quâ Israeliticos pueros recèns editos statim aboleret. Hæc sunt somnia Rabbinorum, vera autem hujus Pharaonis edicti ratio ex v. 10. satis liquet.

כִּי חָיוֹת הֵנָּה *Nam vividæ sunt*] [a]Onk. ארי חכימן אנין *Nam sapientes sunt*; h. e. obstetricandi peritæ sunt. Id cum Fagio arbitror Paraphrastem istum voluisse. Ita clarè Vulg. *ipsæ enim obstetricandi habent scientiam*. Atque isto sensu interpretatur R. Sal. בקיאות כמילדות *in facultate obstetricandi exercitatæ*. Notat etiam מילדות i.e. obstetrices à Chaldæo Paraphraste vocari חייתא, id quod ex hoc ipso capite abundè est manifestum. Addit autem Rabbinos subtiliùs in hunc modum exponere, משולות לחיות השדה שאינן צריכות מילדת, i.e. *similes sunt bestiis terræ, quibus non opus est obstetrice*. Aben Ezra, ni fal-

[a] Steuchus fatetur in Hebræo aliquanto secus esse quàm in vulgatâ versione, nec ad scientiam & peritiam referri, sed robur ac vires, quibus præditæ essent mulieres.

lor,

lor, rem acu tetigit, כי כח חיים הרבה יש להם *Nam robur vitæ multum eis ineſt.*

Antequam ad eas venit obſtetrix, pariunt] Hieroſolym. *Orant ad patrem ſuum cæleſtem, & ipſo eos audiente pariunt.* Ac ad iſtum etiam modum Jonathan.

V. 21. *Et fecit eis domos.*] LXX ᾠκοδόμησαν ἑαυταῖς οἴκους, *& fecerunt ſibi domos.* Sed in Hebræo verbum eſt ſingulare, ויעש *& fecit*, nempe Deus. Atque ita Onkelos & vulgatus Latinus Interpres. Hieroſol. *Et acquiſiverunt ſibi nomen bonum inter generationes, &* [a] *fecerunt ſibi domos, nempe domum miniſterii Levitici, & domum ſummi ſacerdotii.* Jon. *Et comparârunt ſibi nomen bonum in generationes, & ædificavit eis Verbum Domini domum regni, & domum ſacerdotii ſummi.* Sic illi interpretantur, quòd exiſtiment obſtetrices haſce fuiſſe Jochebed & Miriam; quod neutiquam eſt probabile. Similiter R. Sal. exponit de domibus ſacerdotii miniſteriique Levitici, & regni. Et majoris explicationis gratiâ addit כהונה ולויה מיוכבד ומלכות ממרים i.e. *Sacerdotium miniſteriumque Leviticum ex Jochebed; & regnum ex Miriam.* Hinc patet Fagium cum in Chald. Paraph. tum in Collat. ab Hebræorum ſenſu aberrare, cum eorum ſententiæ de domibus ſacerdotii & regni rationem iſtam reddit, quòd ex Jochebed nati fuerunt Aaron & Moſes, penes quos ſacerdotium & regnum fuit. Vera eorum ſententiæ ratio (licet ſententia ipſa veritati haud ſit conſona) eſt, quòd exiſtiment Miriam (quam alteram harum obſtetricem fuiſſe putant) nuptam fuiſſe Calebo, qui fuit, ex tribu Juda. Sed hoc ἄγνωστον ac incertum. Kimchi in Radic. (uti refert Fagius) hunc locum ita explicat, *fecit eis domos, h. e. abſcondit eas à Pharaone ut nihil mali eis faceret.* Mihi autem germana hujus

[a] ויטבו להן Conſentit hic Hieroſolymitanus LXX Interpretibus, quibus ſe iniquiorem præbet Steuchus, aiens eos tam malè hunc locum depravatum habere, ut nihil poſſit dici deprayatius.

loci

loci expositio petenda videtur ex illo 2 Sam. 6. 11. *Nam domum tibi faciet Dominus*; quem locum ad hunc explicandum adducit Aben Ezra. Sensus nempe est, Deum obstetricibus istis ita benedixisse, ut familias ipsarum auxerit, omniumque rerum, quæ ad familiam alendam sustentandámque sunt necessaria, copiam eis suppeditârit. Simplicissimum enim videtur, etiamsi aliter sentiant, ut illud *& fecit* ad Deum, illud autem *eis* ad obstetrices referatur. Nec obstat quod in Hebræo pronomen להם formâ sit masculinum, non enim inusitata apud Hebræos est ista generis enallage. Vide si placet Ruth. 1. 8. Ubi עמכם pro עמכן, & עשיתם pro עשיתן. Et *v.* 9. Ubi לכם pro לכן, atque ita etiam v. 11. vide etiam hîc cap. 2. 17.

V. 22. הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ *In flumen projicite*] Sic Vulgatus, & quidem rectissimè, nec satis mirari possum quid Steucho in mentem venit, cùm hâc de causâ Interpreti isti succensuerit, ac asseruerit in Hebræo de flumine nullam esse mentionem, cum omnibus Hebraicè quicquam inteligentibus contrarium luculenter appareat.

Omnem filium qui nascitur] Rab. Salom. ineptè exponit de Ægyptiorum pariter ac Hebræorum filiis. Sanè ac sobriè Onkelos, כל ברא דאתוליד ליהודאי *Omnis filius, qui nascetur Judæis.* Atque ita etiam diserè interpretatur Jonathan.

In CAPUT II.

V. 2. ET *mulier concepit*] Scriptura (ut notat Aben Ezra) de nativitate Aaronis & Miriam mentionem non facit, propterea quòd tunc cum ipsi nascerentur, nihil novi accidit.

Et vidit eum כִּי טוֹב הוּא *quòd puleher* (ad verb. *bonus*) *esset.*]

esset] Hebræum טוב *bonus* generale est, & de corporis pariter ac animi dotibus usurpatur. 1 *Sam.* 9. 2. Saul dicitur fuisse טוב *bonus*, i. e. procerus; atque additur inter filios Israëlis neminem fuisse ממנו טוב *meliorem eo*, i. e. proceriorem. Chaldæus ibi interpretatur טוב per שפיר *i. e.* pulchrum. Sed non tam pulchritudo Saulis (quanquam formæ venustatem atque elegantiam non excluserim) quam proceritas istic denotatur, uti apparet ex 1 Sam. 10. 23. De Davide etiam dicitur eum fuisse rubicundum pulchrúmque oculis, וְטוֹב רֹאִי & *bonum* seu *elegantem aspectu*. LXX hîc vertunt ἀστεῖον, *venustum*, sive (ut reddit vulgatus) *elegantem*. Atque istud vocabulum usurpatur in Novo Testamento, ubi de Mose recèns edito est sermo, nempe Act. 7. 20. & Heb. 11. 23. Græca scholia notant Aquilam hîc vertisse ἀγαθόν, *bonum*: Symmachum autem καλόν, *pulchrum*.

Et occultavit eum tribus mensibus] Jonathan & R. Sal. fabulantur, Jochebed intra sex menses Mosen peperisse, ac propterea tribus mensibus eum occultare potuisse, quòd Ægyptii non expectarent ut ante novem menses pareret. Hujus commenti meminit Aben Ezra, sed ita ut illud, idque meritissimè, rejiciat, inquiens זה דרש *hæc est minimè simplex ac germana expositio*. Et mox רחוק הוא *aliena est*.

V. 3. *Et accepit ei* תֵּבַת גֹּמֶא *arcam junci*] i. e. ex juncis contextam. R. Sal. ait גומא *gome* esse vernaculè יונקו *junco*. Vulg. *fiscellam scirpeam*. LXX θίβιν, *thibin*. Videtur esse vox ex Hebræo תיבה *theba* vel (ut illi videntur legisse) *thiba* conficta. Græca autem Scholia testantur alios libros habere θίβδιν, quòd hodiernæ lectioni propiùs respondet. Quin & istud habetur Scholion, θίβη, κιβωτὸς παπύρου, ἤ ὑδεία, ἤ πλατοσμός, ἤν

Steuchus ait LXX Interpretes non tam propriè reddidisse טוב ἀστεῖον: at cur ista interpretatio displiceat haud intelligo.

τινες

σπυρὶς καλαμίνη σίτλω, *Thibe est arca ex papyro, vel hydria, vel latum vas, quam nonnulli vocant Stiten.* Nobilius refert in aliquâ editione esse θίβλω παπύρου, *thiben ex papyro.* In Complutensi autem θήκλω, *thecam.* At apparet Augustinum, uti etiam alios antiquiores legisse θίβλω. *Quid sit thiben* (inquit Aug. uti eum citat Nobilius) *ideò difficile est nosse, quia nec Græcus Interpres ex Hebræo, nec Latinus ex Græco vertit hoc nomen, sed transtulit ut invenit.* Steuchus notat LXX Interpretes Hebræam vocem retinuisse; atque hinc suspicatur Philonem, totum hoc de arcâ omisisse, quòd vocem istam θίβη ignoraret, quippe qui Hebrææ linguæ, etiamsi Judæus, peritus haud fuerit. Meritò etiam refellit Origenem dicentem (quanquam Nobilius istud Interpreti potius quàm ipsi Origeni tribuit) thibin esse tegimen è papyro contextum, cum arca Noæ dicta sit תיבה *theba* (unde istud thibe, seu thibis) quæ tamen non erat scirpea. Sanè *thibe* seu arca, de quâ hîc agitur, scirpea fuit, id autem non ex vi istius vocis *thibe* seu *theba*, sed ex voce adjunctâ *gome* innotescit.

Et oblevit luto & pice.] *Pice extrinsecùs, & luto intrinsecùs,* inquit R. Salomon, ac rationem reddit, *ne picis odor infantem offenderet.* At cur non existimemus arcam extrinsecus luto simul ac pice fuisse illitam?

V. 5. וַתִּשְׁלַח אֶת־אֲמָתָהּ *Et misit ancillam suam*] Sic R. Sal. את שפחתה, quod idem sonat. Similter Aben Ezra ait אחת הנערות *unam ex juvenculis* (quarum fit mentio) missam fuisse. LXX. ἀπεστειλατο τὴν ἄβραν, *missâ ancillâ.* Vulg. *misit unam è famulabus suis.* Onkelos hîc diversus abit, ואשיטת ית אמתה *& porrexit brachium suum.* At ut notant R. Sal. & Aben Ezra est contra Grammaticam ut אמה *Ama* hîc significet brachium; sic enim Mem esset dagheſſatum, אַמָּה *Amma.* Addit etiam Aben Ezra אַמָּה cum daghes non brachium, sed mensuram (nempe cubitum) denotare.

V. 6. *Et*

V. 6. *Et Ecce* נַעַר *puer flevit.*] Aben Ezra ait, היו איבריו גדולים כאילו הוא נער. id est, *Membra ejus grandiuscula erant perinde ac si adolescens fuisset.* [a] Ita hîc Aben Ezra נער *naar* pro juvene seu adolescente accipit, quomodo vox ista sæpè usurpatur. Verùm enimverò puerum etiam, atque adeò infantem significat, uti in Annotationibus ad Gen. 8. 21. ostendimus, ubi pro Hebræo מנעוריו Onkelos habet מזעירותיה *à parvitate suâ*, vel (ut Fagius vertit) *ab infantiâ suâ*. Et R. Sal. ad ipsam vocis originationē respiciens exponit, משנענע לצאת ממעי אמו i. e. *ex quo excussus est ut egrediatur è visceribus matris suæ.* נער igitur infantem recèns in lucem editum ex ipsâ vi vocis propriè designat,

Ex pueris Hebræorum est iste.] Aben Ezra ait eam vidisse puerum circumcisum; inde scilicet Hebræum esse ei innotuisse. Hoc Strucho placuit, qui etiam Theodoretum citat dicentem, ἡ περιτομὴ τοῦτο ἐδήλωσε, *Circumcisio hoc manifestum fecit.* Addit insuper Theodoretus hinc constare Ægyptios tunc non fuisse circumcisos, licet posteà Hebræos imitati, ritum istum observârint. Ego verò vix arbitror mulierem ita penitùs puerum inspexisse, sed ex eo potiùs, quòd ita expositus esset, eum Hebræum esse conjectâsse.

V. 7: *Num ibo, & accersam tibi nutricem ex mulieribus Ægyptiis?*] R. Sal. qui istiusmodi commentis nimium indulget, ait filiam Pharaonis multas Ægyptias mulieres ad lactandum puerum adhibuisse, eum autem earum neminem sugere voluisse, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה *Propterea quòd cum Divinâ Majestate collocuturus erat.* Commentum autem istud non fuisse à R. Salomone excogitatum constare potest ex Josepho; qui Antiq. l. 2. c. 5. refert Mosen multarum mulierum mammas

[a] Isto etiam sensu hîc נער accepisse videtur R. Sal. cujus hæc est glossa, קולו כנער i.e. *Vox ejus quasi adolescentis fuit.*

sibi

sibi oblatas recusasse, ac sororem ejus propè adstantem causam indicâsse, nempè quòd mulieres istæ alieni generis essent, nec Hebræum puerum nisi Hebrææ mulieris mammam sugere voluisse.

V. 10. *Et fuit ei in filium*] Jon. ויהוה לה חביב חי כבור *& fuit ei dilectus* seu *charus, ac si fuisset filius.* [a] At ea revera eum in filium adoptavit. Act. 7. 21. Heb. 11. 24. Non inconcinnum est quod habet Aben Ezra ad *v.* 3. Si Moses inter fratres suos educatus fuisset, eos eum despecturos, & tanquam unum è multis habituros fuisse. Sed & rectè etiam observat, מחשבות הים עמקו ומי יובל לעמוד בסודו i. e. *Cogitationes* seu *consilia Dei profunda sunt; & quis in secreto* sive *consilio ejus stare poterit?*

Et vocavit nomen ejus משה *Mosen, & dixit, nam ex aquis* מְשִׁיתִהוּ *extraxi eum.*] Miror Lyram, hominem Hebraicè eruditum, ita delirâsse, ut diceret nomen *Moyses* puero fuisse impositum, quòd in linguâ Ægyptiacâ *Moys* aquam significet, *ys* autem salvatum. [b] Josephum haud moror, qui similiter se ineptum exhibuit. Eum enim, uti etiam Philonem Hebraicæ linguæ minus gnarum fuisse docti observârunt. Ratio nominis ex Hebræo textu clarè patet, nempe dictum משה *Moshe* à מָשָׁה *Masha* extrahere, eò quòd ex aquâ extractus fuit. Verbum משה *Masha* câ significatione occurrit, Psal. 18. 16. Satis igitur constat nomen *Moshe* seu *Moses* non Ægyptiacum esse, sed Hebræum. Etiamsi autem hoc ipsâ meridianâ luce clarius mihi videtur, Kircherius tamen in Prodromo Coptico (uti ab Hottingero citatur in exercitationibus Anti-Morinianis pag. 48.) non dubitat asserere

[a] Aben Ezra ait Mosen vocari filium filiæ Pharaonis, propterea quòd ab eâ educatus fuit, quo sensu de filiis Mical Scriptura loquitur, ac Zerubbabelem filium Salathielis appellat. [b] Clemens etiam Alexan. (citante Hottingero) Mosem sic dictum vult à μωϋ, quod Ægyptiacè aquam significare dicitur. Eandem etiam opinionem Philoni Hottingerus ascribit.

eos

eos, qui nomen Mosis ab Hebraicâ voce משה deductum volunt, graviter errare. At hoc profectò nihil aliud est, quàm cornicum (quod aiunt) oculos configere; & nisi res in contrarium esset manifesta, haud existimassem quenquam reperiri potuisse, qui Hebræum textum legere atque intelligere posset, & tamen eo non obstante nomen Mosis aliunde quàm ab Hebræo משה deductum putarent. Nec Kircherii ratio adeò est valida, ut me quicquam moveat; nomen scilicet non à parentibus, nec ab alio aliquo ex Hebræorum gente, sed ab ipsâ Pharaonis filiâ fuisse impositum; eam autem non nisi Ægyptiacam linguam caluisse, ac propterea nomen esse Ægyptiacum. Unde enim constat Pharaonis filiam Hebræam linguam non intellexisse? Mihi neutiquam videtur probabile Ægyptios & Israëlitas ita inter se conjunctos fuisse, & tamen alteros alterorum linguam ignorâsse. Quin & ratio ipsa suadet, Pharaonis filiam puero Hebræo Hebræum nomen imponere voluisse. Non enim libenter existimarim aliud quoddam nomen Ægyptiacum puero fuisse impositum, quod ab extrahendo deductum esset, quemadmodum Hebræum nomen *Mosbe* inde deducitur. Si enim istud obtinuerit, non video quomodo argumentum, ad antiquitatem linguæ Hebrææ probandam, ab etymologiis nominum *Adam*, *Eva*, *Kain*, &c. desumptum, quod tamen penè est palmarium, quicquam valeat. Nisi fortè dixerimus, unius fortè alicujus nominis eandem in diversis linguis rationem reddi posse (quemadmodum *Adam* ab *Adamah*, & homo ab humo) cum tamen in multis nominibus idem perspici non possit. Ut ut sit, ratio ista, quam Kircherius urget, infirmior est quàm ut à sententiâ primo statim aspectu ex Hæbræo textu se conspicuam exhibente, quenquam divellat. Aben Ezra autem, nescio unde, asserit nomen puero impositum Ægyptiacâ linguâ fuisse מוניוס *Monios*.

V. 11.

V. 11 וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה *cum crevisset Moses*] R. Sal. ex antiquiore quodam Rabbino rationem reddit quare hoc iterum repetatur, cum antea v. 10. dictum esset וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד *& crevit puer*, nempe illud de staturâ, hoc autem de dignitate esse intelligendum; sensum siquidem hîc esse, Mosen à Pharaone domui ipsius præfectum fuisse. Sed hæc argutiora sunt, quam solidiora. Quod enim hoc loco dicitur, de ulteriori porro staturæ ac ætatis augmento intelligi debet. Quod si de eodem planè augmento intelligatur, non est tamen inanis & supervacanea repetitio, cum sequentis historiæ narrationi inserviat.

וַיַּרְא בְּסִבְלֹתָם *& aspexit onera eorum*] R. Sal. ait eum oculis pariter atque animum advertisse נתן עיניו ולבו Verbum רָאָה *raah*, non tantùm videre & aspicere significat verum etiam contemplari & considerare. Vide præter alia Scripturæ loca *Eccles.* 7. 14.

V. 12. *Et respexit huc illuc, & cum vidisset* כִּי אֵין אִישׁ *quòd nemo esset*] Nempe in propinquo, seu qui ipsum aspiceret. Jonathan, & Hierosolymitanus, & R. Sal. dicunt Mosen prævidisse ex isto Ægyptio neminem proventurum fuisse, qui esset Proselytus, ac respiscceret, ac propterea eum interfecisse, sed hoc à simplici ac genuino Scripturæ sensu est alienum.

V. 13. *Duo viri Hebræi*] Jonathan & R. Sal. quâ ratione freti nescio, dicunt hos fuisse Dathan & Abiram.

V. 14. *Num occidere me* הֲלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר *tu dicis?*] Scilicet בִּלְבָבְךָ *in corde tuo*, ut rectè explicat Aben Ezra, id est, cogitas. Verbum אָמַר *amar*, quod propriè est *dicere* sæpè idem valet ac *cogitare*, quod est in *corde dicere*, ut aliquando plenè exprimitur, ut *Gen.* 8. 21. & *Psal.* 14. 1: R. Sal. ineptissimè hîc accipiens dictionem אמר

quasi ore dicere significaret, inde colligit Mosen prolato nomine tetragrammato Egyptium occidisse.

V. 16. וְלִכֹּהֵן מִדְיָן *certe res ista est cognita*] Onk בקושטא *in veritate verè* LXX. εἰ ἦλως *si sic.* Ac si in Hebræo esset אם כן, Quod autem secutus sit Vulgatus nescio, qui vertit, Quomodo palàm factum est verbum istud.

V. 16. וְלִכֹּהֵן מִדְיָן *& Sacerdoti Midian*] Sic vulg. & Ixx τῷ δὲ ἱερεῖ μαδιάμ, [a] Aben Ezra ait hunc fuisse כהן לשם *Sacerdotem Dei*: atque asserit dictionem כהן *Cohen* ubique in Scripturâ significare ministrum Dei, vel idolorum. Verba ejus sunt, וכל בהן שבמקרא משרת הוא לשם או לעז At etiamsi vox ista eâ notione plerumque usurpetur, non tamen semper, ut evidentissimum est ex 2 *Sam.* 8. 18. ubi filii Davidis dicuntur fuisse כהנים *Cohanim*, i. e. non Sacerdotes, sed Principes. Atque isto sensu cum alibi, tum hoc in loco *Cohen* à multis exponitur. Onk vertit רבא, & R. Sal similiter exponit רב quod Magistrum, sive Principem sonat. Jon. אתוס, quod Dominum significat. Fagius ait Magistratus & Principes vocari, *Cohanim, eò quod olim utrumque officium & sacerdotale, & politicum penes illos erat, etiam apud Ethnicos, & quod Magistratus imprimis cultum Dei, & quæ ad gloriam illius faciunt, promovere debet. Ob hoc enim maximè ministrum Dei vocari, Rom.* 13.

V. 17. וַיְגָרְשׁוּם *& expulerunt eas*] Nempe mulieres antèà memoratas. Ubi *Mem* affixum masculinum est pro *Nun* affixo fœminino. Aben Ezra ait, Mem hîc esse prò Nun, ne aliàs dictio confunderetur cum eâ in quâ Nun est paragogicum. Hoc ipso etiam versu est צֹאנָם pro צֹאנָן oves earũ; quod Aben Ezra factum ait, ne alioqui duo Nun conjungerentur Fagius in Collatione re-

[a] Kimchi (referente) Fagio existimat hunc fuisse sacerdotem idolorum. Quod si modò sacerdos fuerit, videtur verisimilius.

fert

fert nonnullos affixis hisce (quoad formam) masculinis per motos, ad צאן hoc est gregem potius quàm ad נערה id est filias Sacerdotis Midian referre. *Sed tu* (inquit) *noveris ex proprietate linguæ Hebrææ esse, ut Nun relativum fœmininum masculos, & Mem relativum masculinum Fœminis aliquando contra naturam referat.* Sic ille, atq; hoc quidem quod de horum relativorum naturâ ac usu dicit verissimum, at etiamsi Mem in verbo וגרשום ad צאן referri posset, quomodo tamen idem de Mem in dictione צאנם dici queat, planè nescio. Res satis in aperto est, relativum illud, sive (ut vocant) affixum, non nisi violenter aliò quàm ad sacerdotis istius filias referri posse. Sed ut pessimè mihi videtur Fagius, vir alioquin Hebraicè eruditissimus, verba Aben Ezræ interpretari, ubi dicit Mem in וגרשתם esse pro Nun, שלא תערב המלה עם הנון הנוסף לעתיד Verba ista ille Sic Latine reddit, *Non enim conjungitur hæc dictio cum Nun superaddito in futuro,* Quæ istusmodi sunt ut fatear me, quid sibi velint, assequi non posse, cum Hebraicorum verborum sensus sit manifestus, quæ ita reddi debent, *Ne confundatur dictio cum Nun superaddito,* seu *paragogico in futuro,* sed vult, si hîc fuisset וגרשון tunc videri potuisse Nun non affixi seu relativi locum obtinere, (sed ut in istiusmodi futuris fieri solet paragogicum esse, ac propterea in Mem esse mutatum, ac pro וגרשון dictum esse וגרשום quod ex Fagii interpretatione Latinâ nemo, opinor, intelligeret.

Et surrexit Moses, & opem eis tulit] Ion. *Et surrexit Moses* בכח גבורתיה *in robore potentiæ suæ, & vindicavit eas.*

V. 18. *Et venerunt* אל רעואל אביהן *ad Reuel patrem suum*] Aben Ezra ait, Reuel hîc vocari patrem earum, cum avus esset, Jethro enim fuisse socerum Moses, eundémque appellatum Hobad, *Judic.* 4. 11. ac filium fuisse

Reüel, *Num.* 10.29. Atque hæc quidem Aben Ezræ expositio ex istis Scripturæ locis, quæ citat, plana apertáque esse videtur. Eam plurimis Rabbinis placuisse docet Manasses Ben Israel in Concil. quæst 1. in *Exod.* §. 1. istis ab eo citatis addi potest R. Sal. qui ad *Num.* 10. 29. ait Hobab esse Jethro, & quod hæc in *Exodo* verba spectat, moris fuisse, ut liberi patris sui patrem (seu avum) patrem appellarent. Ibidem autem §. 2. Manasses refert Hebræorum nonnullos velle Reüel & Jethro & Hobab, unius ejusdémque hominis nomina fuisse, unde sequitur (ut idem ex R. Elia Ægyptio notat) patri juxta ac filio Reüel nomen fuisse, hoc nempe loco per Reüel filium, at *Num.* 10.29. patrem eodem nomine insignitum intelligi. Sed etiamsi id ita esse potuerit, altera tamen sententia simplicior videtur. In sententiâ autem sua se minùs constantem ostendit Aben Ezra. Nam ad Num. 10.29. scribit Reüel fuisse patrem Sephoræ ac Hobab, qui & Jethro, Sephoræ fratrem fuisse. Quod si quis objiciat Jethro ac Hobab in Scripturâ appellari חותן (i. socerum) Mosis, respondet vocem istam חותן *Chothen* latiùs sumi, ac non tantum de uxoris patre, verùm etiam de ejus fratre usurpari. At violenta prorsus videtur ista vocis *Chothen* interpretatio, nec unquam in Scripturâ nisi ad socerum, id est uxoris patrem significandum, quantum scio, adhibetur. Theodoretus tamen (ut refert Drusius Miscel cent. 2. cap. 69.) in isto Judicum loco πενθερὸν interpretatur τῆς γαμέτης ἀδελφόν, uxoris fratrem, quod coactum planè videtur. Miror autem quid Drusio in mentem vedit, cum ibidem colligeret Hobab ex sententiâ Demetrii vetusti scriptoris fuisse fratrem Sephoræ, propterea quod dicat, ἐκ μὲν γὰρ Ἰούδας, καὶ Ἄβαβ, ἐκ δὲ Ἰωθὸρ σεπφόραν &c. *cum dicit Hobab* (inquit Drusius, non dubitans Hobab eundem esse cum Hobab) *fuisse fratrem Jethro*

thro, neceſſe eſt, ut per ſocerum ibi (Jud. 4. 11.) *intelligamus fratrem uxoris.* Mira profecta ratiocinatio. Si enim (ut Demetrius iſte dicit) Habab & Jethro fratres fuerint, Sephora autem filia Jethro, cum Habab dicitur *Chothen* ſive ſocer *Moſis*, per *Chothen* ſive ſocerum non uxoris fratrem, ſed ejus patris fratrem, ſive patrium intelligi neceſſe eſt.

V. 21. ויואל משה וגו *Et conſenſit Moſes, &c.*] Onk. וצבי משה *Et voluit Moſes.* Atque iſtam expoſitionem approbat R. Sal. ac citat illud *Jud.* 19. 6. הואל נא ולין *Conſentias quæſo & pernoctes.* LXX. καὶ ὠμόσεν δὲ μωσῆς *habitavit autem Moſes.* Fagius in Collat. ait nonnullos exiſtimare locum eſſe mendoſum, ac legendum καὶ ὡρκίσθη *adjuratus eſt.* Ego verò arbitror LXX. Interpretes totius ſententiæ ſenſum exprimere, quaſi ſingulorum verborum vim expendere voluiſſe; pro eo igitur quod dicendum erat, *conſenſit habitare*, dixerunt *habitavit.* Vulgatus quidem habet, *Juravit ergo Moſes, quòd habitaret cum eo.* Sed & R. Sal. refert à nonnullis ità exponi, ac ſi ויואל eſſet * ab אלה iurare, hoc ſenſu נשבע לישלא יוה ממדין כי אם ברשותו i.e. *juravit ei ſe non migraturum è Midian injuſſu ejus*, ſeu niſi ille demigrandi poteſtatem faceret. At Verbum יואל à יאל formetur neceſſe eſt, quod in Hiphil ſignificat *conſentire, velle, acquieſcere*, interdum quidem jurandi, ſeu potius adjurandi ſignificationem habet, ut 1 Sam. 14. 24. ויואל שאול את העם *Et adjuravit Saul populum*, i.e. jurejurando populum obſtrinxit. Hoc autem (ut notat Amama) Vulgatum Interpretem haud juvat, cum inter adjurare, & jurare magnum ſit diſcrimen; deinde ibi ויואל accuſativum poſt ſe habeat, hic non item. Ipſe igitur Steuchus, licèt vulgatæ verſionis patronus fatetur

* Vel idem ſignificaret quod אלה לשון אלה

in Hebræo nullam juramenti esse mentionem, sed sensum esse, *placuit* aut *voluit*.

V. 22. *Et peperit filium, &c.*] Vulgatus hîc præterea habet, *Alterum vero peperit, quem vocavit Eliezer, &c.* Atque ista etiam in nonnullis codicibus LXX. Interpretum haberi refert Nobilius, in Romanâ autem istius versionis editione non habentur, quemadmodum nec in Hebræo textu, nec in Chaldaicis Paraphrasibus reperiuntur.

V. 25. וַיֵּדַע אֱלֹהִים *Et cognovit Deus*] i. e. *admodum cognoscentis se habuit, ostendendo dilectionem circa eos*; ut non incon modè exponit Lyra. In eundem sensum. R. Sal. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו, *apposuit super eos cor, nec occultavit oculos suos*, [a] Onkelos seipsum potiùs quàm verba expressit וּאמר במימריה למפרקהון *Et dixit verbo suo, seu per verbum suum ut liberaret eos Dominus.* Similiter Vulg: *Et liberavit eos.* Ita in codice meo legitur; in margine autem pro *liberavit* ponitur *cognovit*. LXX. Interpretes videntur pro וַיֵּדַע legisse וַיֹּדַע quippe qui interpretantur, καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς *& innotuit eis.* Jonathan peculiarem quendam sensum verbis tribuit; ejus Paraphrasis ita habet, וגלי קדמוי ית תיובתא דעבדו בטומרא דלא ידעו אינש בחבריה *& revelata fuit coram eo cum pœnitentia, quam egerunt in occulto, ita ut quid socius suus faceret, nemo intelligeret.* Sed hoc nimis longè petitum videtur. Aben Ezra illud in initio Versus *Et* [b] *vidit Deus filios Israel*, ita exponit, *Nempe vidit oppressionem, quâ eos Ægyptii oppresserunt in propatulo.* Hoc autem quod sequitur, *& cognovit Deus*, sic explicat, העשוי בסתר i. e. *cognovit quemadmodum Ægyptii eos opprimebant in occulto.* Sed hoc æquè ac illud Jonathæ, à simplici ac genuino verborum sensu remotum arbitror.

[a] i. e. Eos curæ sibi esse ostendit. [b] Seu respexit Heb. וירא

In

In CAP. III.

VER. 1. אַחַר הַמִּדְבָּר *Post desertum*] Onk. בתר שפר רעיא דמדברא *post pulchra* seu *amœna pascua deserti*: est autem frequens (inquit Fagius) in Hebraismo & Chaldaismo, ut pulchrum pro bono, & contra bonum pro pulchro accipiatur. R. Sal. ait Mosen ita fecisse, ne in alienis agris oves suas pascaret. LXX. ὑπὸ Ἰωὴ ἔρημον, *sub desertum*, in edit. Rom. *Latinè vertitur in desertum*; *quod potius est* ἐπὶ Ἰωὴ ἔρημον vel εἰς Ἰωὴ ἔρημον. Vulg. *ad interiora deserti.*

Et venit ad montem Dei] Onk. & Ion. [a] *ad montem super quem revelata fuit gloria Dei.* Hic autem mons Horeb ita appellatur per anticipationem על שם העתיד ut loquitur R. Sal. h. e. (ut exponit Lyra) *ratione eventûs futuri, quòd ibi Deus daturus erat Legem.*

חֹרֵבָה *Ad Horeb*] Vox Horeb siccitatem denotat; atque à calore & siccitate mons iste sic dictus videtur, quòd (ut notat Aben Ezra) cum prope Ægyptum esset, nec nisi tridui itinere ab eâ distaret (cap. 5. 3) pluvia in eum non descendebat.

V. 2. *Apparuit illi Angelus Domini*] Ex v. 6. Hunc angelum increatum fuisse [b] apparet. Et sic in Pirke, sive Capitulis R. Eliezer cap. 40. dicitur, *Ibi autem revelatus est Sanctus benedictus è medio rubi, juxta illud, apparuit illi angelus Domini in flammâ ignis è medio rubi.*

בְּלַבַּת אֵשׁ *In flammâ ignis*] LXX. ἐν πυρὶ φλογὸς, *in igne flammæ*, seu in igne flammanti, Act. 7. 30. ἐν φλογὶ πυρός, in flammâ ignis, istud ad Hebræum Textum propiùs accedit, atque ita etiam in multis codicibus versionem LXX. Interpretum habere, itaque legere Theodoretum testatur Nobilius. Onk. בטילהובית אישתא

[a] LXX. Omisso nomine Dei εἰς ὄρος χωρήβ. [b] Vulg. apparuitque illi Dominus.

in flammâ ignis. Atque ita Vulg. Aben Ezra ait nonnullos exponere בלהבת אש quod idem ſonat, ſibi autem potiùs ſenſum videri בלב האש *in medio ignis*, uti Ezek. 16. 30. מה חמולה לבתך *quàm imbecille eſt cor tuum?* Quod autem in iſto Ezechielis loco Lamed ſub ſe habet Chirek, hîc autem pathac, parùm referre exiſtimat; ita enim בָּהּ & בָּהָּ promiſcuè uſurpari obſervat. R. Sal. primò exponit בשלהבת אש *in flammâ ignis.* Deinde addit, לבו של אש *Corde ignis*, ac iſta in Ezechiele verba ad expoſitionem iſtam confirmandam citat. At præterquam quod prior interpretatio plurium atque antiquiſſimorum Interpretum conſenſu, atque adeò Novi Teſtamenti authoritate comprobatur, mihi, ut בָּהּ pro בָּהָּ uſurpetur, duriuſculum videtur.

מתוך הסנה *è media rubi*] Aben Ezra ait סנה *Seneh* eſſe מן קוץ יבש *ſpeciem ſpinæ aridæ*, atque ita in linguâ Iſmaeliticâ ſive Arabicâ appellari, quin & inde montem dictum סיני *Sinai* בעבור הסנה *propter rubum*, hoc eſt, vel quòd rubi iſtic propè montem copioſè naſcebantur, vel propter rubum iſtum, in quo angelus Domini apparuit, Hoc potiùs opinor, ſibi voluit Aben Ezra. Ita apertè in Pirke Eliezer c. 41. *à die quo creati ſunt cœli & terra, vocatum fuit nomen iſtius montis Choreb; Poſtquam autem apparuit Sanctus benedictus Moſi è medio rubi, à nomine* סנה *Seneh* (i. rubi) *Choreb dictus eſt* סיני *Sinai. Unde verò probas, quod receperint in ſe Legem in monte Choreb? quia dicitur, Hodie ſtetiſti coram Domino Deo tuo in Choreb.* Sic Vorſtius interpretatur, malim verò, *Quo die ſtetiſti*, &c. יום אשר עמדת *Deut.* 4. 10.

V. 3. אסורה נא *ſecedam nunc*] סבאן להתקרב שם inquit R. Sal. i. e. *ab hoc loco, ut iſtùc appropinquem.* Aben Ezra notat verbum סור *Sur* conſtructum

cum

cum מן *Min* elongationem denotare; ut סורו ממני *discedite à me*; idem valet ac רחקו ממני, *procul à me abeste*. Sin autem sequatur præpositio אל *El*, contrariam significationem habere. Ut סורה אלי *appropinqua mihi*. q. d. סור ממקומך ובא אלי *discede è loco tuo & ad me veni*. Vide Annot. ad Gen. 19. 2.

את־המראה הגדול הזה *Visionem hanc magnam*] Japheth (referente Aben Ezra) non ineptè visionem hanc ita interpretatur, ut per ignem inimicus, per rubum Israel intelligatur.

V. 5. *Exue calceos tuos*] Lyra ait antiquorum fuisse morem, ac præcipuè Hebræorum, ut non ingrederentur sancta loca calceati. Hoc à Saracenis observatum testatur. In Pirke Eliezar cap. 40. dicitur. *Dixit illi Sanctus benedictus, Moses, Moses, subsiste in gressu tuo, quia hîc daturus sum legem prout dicitur, Ne appropinques huc, exue calceamentum tuum è pedibus tuis. Hinc dicunt, quicunque consistit in loco Sancto, illum oportet extrahere calceamentum è pedibus suis. Sic enim dixit Sanctus benedictus Mosi, exue, &c. Nam locus super quem stas, sanctus est.*] Jon. *Nam locus super quem stas, locus sanctus est; & futurum est, ut super eum accipias legem, ut eam filios Israël edoceas.* At locus iste jam tum sanctus fuit, eò quòd Deus speciali modo se iste præsentem exhibuit.

V. 7. מפני נגשיו *Propter exactores ejus*] LXX διὰ τοὺς ἐργοδιώκτας *propter exactores operum*. Vulg. propter duritiam *eorum, qui præsunt operibus*. Onk. מן קדם מפלחיהון *propter eos, qui ipsos servire faciunt*; qui ad servitutem exigendam ipsis sunt præfecti.

V. 8. *Et descendi ut liberem eos, &c.*] Onk. *Et manifestavi meipsum ut liberem eos.* In Perke Eliezer cap. 40. ita scriptum habetur, *Deseruit autem totum montem, & descendit in rubum, atque illic commoratus est, rubus verò affligit & tribulat vel pungit, & totus est ex spinis & tribulis. Cur autem*

habitabat

habitabat in angustiâ & tribulatione? Quia videbat Israëlitas in magnâ afflictione, ipse quoque cum ipsis habitavit in afflictione. Hinc illud, In omni afflictione illorum erat ipsi afflictio. Isa. 63. 9.

Fluentem melle & lacte.] Augustinus Quæst. in Exod. dubitat utrum hoc spiritualiter accipi debeat, an locutio ista ad laudem ubertatis & suavitatis referatur. Hanc posteriorem expositionem simplicem ac germanam esse haud dubium est.

Ad locum Canaanæorum, &c.] Lyra notat Girgasæos hic prætermitti, atque ita etiam alibi aliquoties, idque ex Hebræorum sententiâ, quòd filiis Israël non restiterunt sicut alii, sed ante eorum adventum recesserunt. Atque id quidem de Girgasæis tradit R. Sal. ad cap. 33. 2. & ad c. 34. 11. eáque de causâ eos prætermissos existimat. At nullo, quod sciam, Scripturæ fundamento istud nititur; imò Deut. 7. 1. Girgasæi inter eos quos Deus ante Israëlitas expulit, diserte recensentur. Melius igitur Aben Ezra, qui ideò nullam Girgasæorum mentionem factam putat, propterea quòd inter septem istos populos minimi fuerunt. Quòd si quis quærat, quare cum sex illæ gentes ex Canaan ortæ sint, peculiaris mentio fiat Canaanæorum: respondet, totam terram dictum esse Canaan, ac istud nomen (Canaanæorum) esse generale, & reliquos populos sub se comprehendere. Istud sibi velle videtur. Ejus enim verba sunt subobscura, ac fortasse mutila. כי הוא השם הכולל שיהוא הימין At etiamsi omnes septem populi dicti sint Canaanæi, uti tota regio dicta est Canaan, hîc tamen, atque in aliis istiusmodi locis, Canaanæorum nomen * uni alicui ex istis populis tribuitur; alioqui non video quomodo septem gentes fuerint, prout diserte appellantur Deut. 7. 1. & Act. 13. 19. LXX hîc, uti etiam alibi contra quàm in He-

* Vide infra ad cap. 13. 5.

bræo

bræo textu legitur, habent ἑρμηνεία. Chaldæus, & Vulgatus Latinus Hebræo consentiunt.

V. 11. מִי אָנֹכִי *quis sum ego, &c.*] מה אני חשוב לדבר עם המלכי *Quenam est mea dignitas, seu existimatio, ut cum regibus loquar?* Sic R. Sal.

Et educam filios Israël, &c.] R. Sal. porrò sic καταφράζει, *Quod siqua mea est dignitas, quid meruerunt filii Israël, ut in eorum gratiam miraculum fiat, & ego eos Ægypto educam?*

V. 12. *Et dixit,* כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ *Nam ero tecum*] vel *Certè ero tecum.* Onk. & Ion. ארי יהי מימרי בסעדך *Nam verbum meum erit tibi auxilio.* R. Sal. ait Deum ad priorem Mosis quæstionem respondere; cum Moses dixit, *Quis sum ego, ut ad Pharaonem eam?* respondet Deus, *Non tuâ potentiâ res fiet, sed meâ* לא שלך היא כי אהיה משלי *Ego enim ero tecum, & hæc ipsa visio, quam vidisti in rubo, signum tibi erit, me te misisse, & potentem esse eripere; quemadmodum vidisti rubum legationem meam perficere, nec esse consumptum: sic tu legatus meus eris, nec ullo damno afficieris, & hoc tibi erit signum, &c.*

* *Cum eduxeris populum meum,* &c.] R. Sal. ait Deum hîc ad posteriorem Mosis quæstionem respondere, Putat enim Mosen quæsiviſſe quid meriti essent Israëlitæ, ut eos ex Ægypto educeret, atque ad istam quæstionem, Deum hîc respondere, magnum quiddam hâc Israëlitarum ex Ægypto eductione se effecturum (דבר גדול יש לי עתיד להיות על הוצאה) futurum siquidem, ut post tres menses super montem istum Legem acciperent. Addit autem R. Sal, & aliam expositionem, quæ ita habet. *Te-*

* Aben Ezra per signum cujus hîc fit mentio, intelligit rubum ardentem miniméque consumptum, uti etiam primò exponit R; Sal. Quod autem sequitur, *cum eduxeris populum, &c.* ita interpretatur ut novam sententiam inchoet, ac rationem reddat, quare Deus eos ex Ægypto educeret. Hæc expositio textui maximè conformis videtur.

eum enim ero, & hoc quòd nimirùm in hac legatione tuâ prosperè ages, signum tibi erit ad confirmandam aliam promissionem quam tibi facio, nempe cum eduxeris eos ex Ægypto, fore, ut colant me super hunc montem, quod scilicet ibi Legem accepturi sint. Et secundum hanc expositionem simile ait esse illud Isa. 37. 30. וזה לך האות אכול השנה ספיח וגו׳ h. e. ut ille exponit, cædes Senacherib significabit rem aliam à Deo promissam, nimirùm quòd cum terra vastata sit, & spoliata fructibus, ita benediceret germinibus sponte natis, ut esui sufficerent.

Servietis Deo super hunc montem] vel *juxta hunc montem H.* ותפלחון קדם יי דתקבלון ית אוריתא על טורא הדין Ion. עַל הָהָר הַזֶּה *Servietis*, seu *cultum exhibebitis coram Domino, eo quod accipietis Legem super montem istum.* Similiter exponit R. Sal. nempe ut cultus iste, de quo hîc fit sermo, de Legis acceptione intelligatur, ut in annotatione precedenti videre est. Malim verò cum Aben Ezra cultum hunc de sacrificiis Deo oblatis intelligere. Vide cap. 5. 3. & cap. 24. 4. 5. quæ loca ad hunc illustrandum (ut notat Aben Ezra) adprimè faciunt. Vulg. *Immolabis Deo super montem istum.* Non malè, nisi quod contra quàm in Hebræo, Chaldæo & Græco habetur, singulare ponit pro plurali, *immolabis* pro *immolabitis*. Etiamsi enim ut notat Steuchus) verbum עבד *Abad* generale sit atque omnem divinum cultum denotet, hîc tamen ad immolationem speciatim referendum videtur. Quapropter Amama in Censura sua hunc locum non immeritò intactum pretermisit.

V. 14. אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה *ero qui ero*] *LXX.* ἐγώ εἰμι ὁ ὤν *ego sum qui sum.* Sic græca ista latine sunt reddita; atque ita habet vulgata versio. Malim autem Græca ista interpretari, * *Ego sum is, qui est.* Hebræa autem ad verbum sonant, *ero qui ero.* Onkelos Hebræa verba retinet,

* Vide Apoc. 1. 4. & 4. 8.

אהיה

אהיה אשר אהיה At Jonathan παραφράζει, ויען ראמר יהוה עלמא אמר והוה כולא *Is qui dixit & fuit Mundus; dixit & fuit universum.* Simili modo Hierosolimitanus Paraphrastes, ויען ראמר לעלמא הוי והוי ישתיד למימר ליה הוי והוי, i.e. *Qui dixit mundo, esto, & fuit, & dicturus est ei, esto, & erit*: posterius illud והוי fortè debet esse ויהוי Helvicus de Chald. Paraphras. c. 9. verba Hierosolimitani sic latinè vertit, *Hic qui dixit, æternus fuit, & est, & erit, ut de eo dicatur, fuit & est.* At proculdubio hîc hallucinatus est vir aliquin doctissimus. Nam cum ex ipsis Paraphrastæ verbis Chaldaicè repræsentatis, tum ex Jonathane, (quem cum Hierosolimitano plerunque convenire ipse observat Helvicus, ibid. Cap. 3.) appareret eum esse sensum, quem exposui. R. Salomon sic explicat, *Ero cum eis in hac afflictione, qui ero cum eis in servitute alienorum regnorum.* Aben Ezra ait אשר אהיה *qui ero*, expositionem esse istius אהיה *ero*, Atque ita exponit Hiskuni, unus ex recentioribus Hebræorum Rabbinis, uti refert Fagius; nempe ut primum *Ehjeh* i.e. *ero* sit nomen Dei, alterum vero *asher ehjeh*, i.e. *qui ero*, sit ejus expositio. Q. d. nomen meum est, *Ero*; ratio, quia ero in secula seculorum absque fine. Burgensis ait Deum hisce verbis, *Ero qui ero*, non voluisse nomen aliquod suum exprimere, sed potius ostendisse interrogationem Mosis de nomine Dei non fuisse necessariam; ac sensum esse, Ero cum eis, qui ero tecum; Q. d. ego dixi tibi, quòd ero tecum (v. 12.) in hac liberatione; similiter dico quòd ero cum eis. Addit etiam antiquos Hebræorum hoc non de nomine aliquo divino exposuisse, sed dixisse Deum hîc promisisse se futurum cum Israëlitis in hac tribulatione Ægyptiaca, ac in alia quandocunque contingeret. Atque in istum quidem modum ut (ostendimus) R. Sal. qui antiquiores sequi solet, exponit. At certè id quod proximè sequitur, *Et dixit, sic dices filiis Israel,*

el, Ehjeh misit me ad vos, id, inquam, argumento est *Ehjeh* pro Dei nomine hîc usurpari. Nec in adversum valet argumentum, quo utitur Burgensis, Deum alibi nusquam hoc nomine appellari: satis enim est, si vel semel sic appellatum constet. Id autem ex verbis jam citatis est manifestum. Deinde nec illud prætermittendum, quod refert Amama, [a] esse qui putant *Ehjeh* esse nomen tetragrammaton (יהוה *Jehovah*) & quod Deus dixit de se in prima persona *Ehjeh* (i.e. [b] *ero*) id homines de illo efferre in tertia יהוה (*Jihjeh* .i. *erit*) & mutato י in ו יהוה *Jehovah*, ut vulgo pronunciatur. In hanc sententiam citat Hiskuni sic scribentem, חקבה קורא לעצמו תצמצ ואנו קורין לן מצפצ i. e. *Sanctus illæ Benedictus seipsum vocat Ehjeh, & nos eum vocamus Jihjeh.* Nota מצפצ in illa permutatione literarum, quæ dicitur *Ethbasch* (h. e. quâ Aleph & Thau, Beth & Shin, & sic reliquæ invicem permutantur) esse יחיה *jihjeh*, i. *erit*) & תצפצ esse אחיה *ehjeh*, i. *ero*. Addit insuper Hiskuni, Vau in מצפצ (i.e. יהוה) poni pro Jod, ut in חוה pro חיה quia minimum non convenit, ut dictio significans essentiam sanctitatis (i.Dei sanctissimi) sit eadem cum dictionibus significantibus essentiam profanam, ideò mutatam esse ab aliis profanis vocibus, viz. migratione ה *Jod* in *Vau*. Manasses in Concil. quæst. in Exod. 3. ait *Ehjeh* denotare ipsam divinam existentiam, ac Deum non solùm Mosi nomen suum revelâsse, verùm & certissimas rationes; ex quibus colligeretur, eum esse fontem omnium eorum, quæ existunt: Id enim hoc vocabulum denotare, uti & tetragrammaton. [c] Maimonides ait *Ehjeh asher Ehjeh* tantundem esse ac *hannimza asher hu-*

[a] Amama in Antibarb. [b] Aben Ezra hîc ad v. 15. similiter dicit, יהוה & אהיה eo tantùm differre, quod illud primæ personæ sit, seu Deum de seipso loquentem respiciat, hoc autem tertiæ personæ sit, & ad homines de Deo loquentes respectum habeat. [c] Maimon. More Neb. part. 1. cap. 63. *han-*

hamimra, i.e. Existens, qui est existens, h. e. Is qui necessariò existit. *Hoc enim* (inquit) *est quod probare & demonstrare debuit* (sc. Moses) *Deum esse ens necessario existens, neque unquam vel non fuisse, vel non futurum esse.*

אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם *Ehjeh* (sive ero) *misit me ad vos*] Onkelos & Hierosolymitanus habent etiam אהיה *Ehjeh*: at Jonathan reddit, אנא הוא דהוינא ועתיד למהוי i. e. *Ego sum qui fui, & futurus sum.*

V. 15. *Hoc est nomen meum* לְעֹלָם *in perpetuum.* R. Sal. notat vau in לעלם deesse, inde autem colligit sensum esse, העלימהו שלא יקרא בכתבו, nomen illud tetragrammaton (יהוה) esse occultandum (ita enim עלם significat occultari) nec legendum eo modo quo scribitur. Sic etiam Fagius refert nonnullos hîc legere, *Hoc est nomen meum occultandum*, deducentes dictionem לעלם à verbo עלם quod occultare significat. *Quasi* (inquit) *innuatur hoc nomine Dei* אהיה tanta mysteria contineri, שאין לגלות אלא לאדם צנוע ומבין *id est, quæ non nisi homini probo, Cabalæque perito* (*ut Hebræi dicunt*) *sint revelanda.* Sed hæc sunt Cabbalistica, nec palato meo sapiunt. Qui hujusmodi argutiis (ne dicam ineptiis) delectatur, consulat Galatinum de Arcan. l. 2. cap. 4. quò etiam Fagius lectorem remittit. [a] Maimonides hîc interpretatur לעלם *mundum*, asserens Patriarchas tam propè appropinquasse ad Deum, ut in ipsis Nomen ejus mundo notum factum fuerit. Et ad id confirmandum hunc locum adducit: unde merito colligit Buxtorfius ad mentem Maimonidis verba Hebræa sic interpretanda, *hoc nomen meum ad Mundum.* Sed עלם *olam* (quod alicubi monet Aben Ezra) in scriptura non solet significare mundum, etiamsi apud Rabbinos frequentissimè in eo sensu usurpetur. Vide Annotat. ad Gen. 49. 26. Burgensis hîc fusè tractat de nomine tetragramma-

[a] More Neb. part. 3. cap. 15.

to יהוה, ac inter alia monet esse nomen [a] non appellativum, sed proprium, quod nec plurale habeat, nec habere possit; ita enim formatum esse, ut pluralem ejus numerum fingere sit impossibile. Ridiculè hîc se opponit Matthias Doring, asserens fingi posse tetragrammatones, sicut Simones; quasi scilicet Burgensis de hâc ipsâ voce *tetragrammaton* locutus fuisset, & non de nomine יהוה, quod tetragrammaton vocatur, eò quòd ex quatuor literis consistit. Sed in istiusmodi absurditates incidat necesse est, qui provinciam, ad quam minimè est idoneus, in se suscipere, & de rebus sibi prorsus incompertis & incognitis pronunciare audeat.

V. 16. *Et congrega seniores Israel*] LXX τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, *senatum filiorum Israël*. Similiter R. Sal. exponit, המיוחדים לישיבה, i. *eos, qui consessui* (seu consistorio) *peculiariter designati erant*. Et probat seniores simpliciter, seu omnes ætate provectiores non posse intelligi, quòd impossibile esset Mosen inter sexcenta virorum millia omnes istiusmodi seniores congregare. [b] *Bertramus* hinc colligit Hebræos in Ægypto politiam aliquam habuisse, quòd Moses, in Ægyptum profecturus mandatum à Domino habet, ut seniores adeat. Et notat Aben Ezram ad cap. 4. 29. Seniores interpretari eos, qui in consilium adhibiti fuerunt in ætate & ætate, id est (inquit) anterioribus seculis; malim, singulis ætatibus sive seculis. Verba Aben Ezræ sunt, הזקנים הם היועצים בכל דור ודור i.e. *Seniores sunt ii, qui in omni ætate & ætate* [c] *consiliarii fuerunt*.

V. 18. נִקְרָה עָלֵינוּ *Occurrit nobis*.] LXX συνκέκληται ἡμᾶς, *vocavit nos*. Et sic Vulgatus. At aliud est קרא cum

[a] Similiter ad hunc locum Aben Ezra, qui tamen ad cap. 6. 3. ait יהוה interdum esse nomen proprium, interdum nomen Toar, seu appellativum, quod quid sibi velit, haud assequor. [b] *Bertram. de Repub. Judaic. c. 5.* [c] *Seu Senatores βουλευταί.*

Aleph

Aleph, aliud קרוה cum He; illud enim vocare, hoc autem occurrere. Quamquam nec ipsum קרא cum Aleph (ut notat Amama) in Niphal vocare significat, sed vocari.

V. 19. ולא ביד חזקה Et *non manu forti*] seu, *ne quidem manu forti* LXX. ἐὰν μὴ μετὰ χειρὸς κραταιᾶς *nisi cum manu validâ*. Similiter Vulg. *nisi per manum validam*; Quasi in Hebræo esset לא אם *si non* i. e. nisi. *Ego verò* (inquit Drusius ab Amama citatus) ולא pro לא אם *nisi, non memini* legere. *Malim igitur ne quidem, quod etiam dicunt,* אין גם Onk. ולא מן קדם דחיליה תקיף, *nec* [a] *coram eo, cujus potentia est valida.* Fagius vertit, *neque etiam propter præsentiam ejus, cujus virtus fortissima est.* Ex Hebræo autem vertit, *neque in manu validâ.* Refert Hiskuni commentatorem Hebræum non indoctè in hunc modum explicare; Tametsi *ego ostendero ei novem plagas* (quæ vocantur manus fortis) *adhuc tamen non permittet vos exire. Verùm ubi extendero manum meam, & percussero Ægyptum plagâ primogenitorum, tum demùm dimittet vos.* Atque hanc Onkeli sententiam fuisse putat Fagius; quanquam addat ejus verba aliter transferri posse, hoc modo; *Non dimittet vos rex Ægypti, propterea quòd potentia ejus magna sit,* Atque in istam sententiam nonnullos Hebræorum Hebræa verba exponere testatur. Ita quidem R. Sal. refert [b] esse qui exponant, ולא בשביל שידו חזקה *& non* (idque non faciet, vos non dimittet) *propterea quòd manus ejus est valida.* Ipse autem R. Sal. exponit, אם אין אני מראה לו ידי החזקה *nisi ego ostendero ei manum meam validam.* Quod cum Græcâ, & Vulgatâ Latinâ interpretatione prorsus convenit. Alias quasdam Rabbinorum expositiones commemorat Manasses

[a] Vel *propter eum.* [b] Ita exponit Aben Ezra, itáque Onkelum intelligit Manasses Concil. in Exod. qu. 4. In Complutensi editione (ut refert Fagius) Onkeli verba redduntur, nisi propter timorem fortem. Quasi דחיליה esset מ דחילא timor, cum potius sit מ חיל robur, potentia, ד autem idem valeat quod Hebræis אשר.

Ben Iſrael loco in margine citato, ſed iſtiuſmodi ſunt, ut eas recenſere pigeat. Mihi maximè arridet, ut ולא hîc valeat *ne quidem*, quemadmodum etiam ipſe Manaſſes interpretatur; utque ſenſus ſit, Pharaonem nolle Iſraelitas dimittere, ne quidem manu validâ, i.e. idque etiamſi Deus validam manum ſuam in eum extenderit. Ita ſiquidem hiſtoria indicat Deum multas plagas Pharaoni inflixiſſe, eum tamen cor ſuum obdurâſſe, nec populum Iſraeliticum ante decimam plagam dimittere voluiſſe, cumque eos dimiſiſſet, eum facti ſui pœnituiſſe, coſque perſecutum eſſe, ac in Ægyptum reducere ſtuduiſſe. In hunc ſenſum intellexiſſe hunc locum videtur R. Saadia, qui (teſte Aben Ezra) ſic explicat, ולא ביד חזקה בפעם אחת *Et non* (ne quidem) *manu validâ aliquamdiu.* Ad verbum, vice unâ, ſeu ſemel. Sed non ſemel duntaxat, ſed iterum iterúmque, quàm ſæpiſſimè, ne quidem ob validam Dei manum in ipſum exertam Iſraelem voluit Pharao dimittere.

V. 22. *Et petet mulier* (ſeu *quæque* אִשָּׁה) *à vicinâ ſuâ, &c.*] Aben Ezra ait, hîc mulierum preſertim mentionem fieri, quod eæ præcipuè ornamentis & monilibus oblectari ſoleant. Simili de causâ ubi lex contra veneficos lata eſt, notat Hebræam vocem eſſe fœmininum, quòd mulieres potius quàm viri veneficiis ſint deditæ.

וּמְגֻרַת בֵּיתָהּ *& ab ea quæ domi ipſius eſt peregrina*] Onk. ומקריבת ביתה *Et ab ea quæ domi ſuæ eſt propinqua.* Ion. ומן קריבת כותליה * ביתה *& ab ea quæ propinqua eſt parieti domus ſuæ.* At verba Hebræa non propinquam domui (eam enim anteà ſignificavit vox משכנתה *a vicina ſua*) ſed peregrinantem, ſeu hoſpitantem in ipſa domo deſignant, מאותה שהיא גרה אתה בבית h. e. *ab ea quæ in domo cum ipſa peregrinatur*, uti explicat R. Sal. LXX. καὶ συσκήνου αὐτῆς, *& contubernali ſuâ.* Augu-

* Videtur legendum דביתה

ſtinus

ſtinus quæſt. in Exod. uti (notat Nobilius) vertit, *ab inquilinâ ſuâ*; atque addit, *Græcus habet à cohabitatrice ſuâ, hoc eſt συνοίκε quod Latini aliqui interpretati ſunt, à concellariâ ſuâ* Vulg. *& ab hoſpita ſuâ.*

Vaſa argentea, &c. *& ſpoliabitis Ægyptios*] *Mandatum Dei eſt* * (inquit Auguſtinus) *de quo non judicandum, ſed obtemperandum fuit, ille enim novit quàm juſtè mandaverit; ad ſervum autem pertinet obedienter facere quod mandavit.* In eundem etiam modum Aben Ezra; *ſunt* (inquit) *qui dicunt patres noſtros fuiſſe fures: At nonne iſti vident divinum fuiſſe mandatum? nec quæri debet quare. Deus enim creavit omnia, & dat opes cui voluerit, auferet etiam huic, & dabit alteri, quod injuſtum non eſt, cum omnia ipſius ſint.*

In CAPUT IV.

V. 1. וְהֵן לֹא יַאֲמִינוּ לִי Et *ecce non credent mihi*] LXX ἐὰν μὴ πιστεύσωσί μοι, *Si non crediderint mihi.* Quaſi הֵן hîc idem valeat quod אִם *ſi.* Vulgatus vocularn iſtam planè omiſit, *Non credent mihi.*

V. 3. וַיְהִי לְנָחָשׁ Et *fuit Serpens*] Ad verb. *in ſerpentem.* Hebraiſmus iſte quandoque in Novo Teſtamento reperitur, ut Mat 19.5. ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. In Pirke Eliezer cap. 40. dicitur hunc ſerpentem fuiſſe ignitum; quod unde colligatur neſcio. Ibidem autem dicitur, ideò Deum hoc ſignum Moſi oſtendiſſe, *quia ſicut ſerpens mordet, & morte afficit homines; Ita quoque Pharao, & Ægyptii mordebant & necabant Iſraelitas; poſteà autem facti ſunt veluti lignum aridum.* Similiter Aben Ezra Notat ex ſententiâ Japhethi hoc ſigno innui, Pharaonem primò fuiſſe lenem (דבר רך ad verb. *rem tenerem*) inſtar virgæ ſeu baculi, ſed in ſerpentem fuiſſe mutatum, quem-

* Auguſt. Quæſt. ſuper Exod.

admodum appellatur (Ezech. 29.3.) התנין הגדול *ſerpens* ſive draco *magnus*; tandem autem in priſtinum ſtatum reverſurum, ac futurum quaſi non fuiſſet. ובטום ישוב כבראשונה והיה כלא היה

V. 4. ויחזק בו Et *apprehendit eum*] R. Sal. obſervat verbum חזק cum Beth conſtructum apprehendendi ſignificationem habere. כל לשון חזוק הדבוק לב"ת לשון אחיזה הוא

V. 6. Et *ecce manus ejus*, מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג *leproſa ut nix*] Vulg. *protulit leproſam inſtar nivis.* LXX. καὶ ἐγενήθη ἡ χεὶρ αὐτῦ ὡσεὶ χιών, & *facta eſt manus ejus quaſi nix.* Nobilius teſtatur & in nonnullis codicibus, & apud Theodoretum legi λεπρῶσα, *leproſa.* Onk. חורא כתלגא *Candida inſtar nivis.* In Pirke Eliezer cap. 40. quæritur, *Cur Deus oſtendit Moſi per rem impuram ſignum Pharaonis, & non per rem puram?* Reſpondetur. *Quia ſicuti leproſus eſt impurus, & reddit immundum; ſic quoque Pharao ejuſque populus erant impuri, atque Iſraëlitas contaminabant, Reduxit (manum) & fuit pura reddita. Dixit illi Sanctus benedictus, ſic puri reddentur Iſraëlitæ à ſordibus Ægyptiorum.* R. Jeſhua (referente Aben Ezra) vult ſigno iſto indicatum fuiſſe, Iſraëlitas primò fuiſſe liberos, deinde Dominum ſervitute Ægyptiacâ eos perculſiſſe, tandem autem eum illos ſanaturum, ut ad libertatem ſuam redeant.

V. 9. והיו לדם Et *erunt in ſanguinem*] Aben Ezra monet hoc ſignum à primâ plagâ, quâ percuſſi ſunt Iſraëlitæ fuiſſe diverſum.

V. 10. בי אדני *Obſecro Domine*] *Omnes expoſitores* (inquit Aben Ezra) *uno ore dicunt* [a] בי *eſſe* לשון בקשה *orandi particulam.* Addit autem R. Jehudam Levitam velle vocem iſtam uſurpari דרך קצרה ita ut ſit conciſa loquendi formula, ac ſenſum eſſe בי אדני העון i.e. *in me Domine ſit* [b] *iniquitas*, q. d. עשה בי עונש מה

[a] בי Ad verbum ſonat *in me.* [b] Vel *pœna*; nam עון utrumq; ſignificat.

תשלחני

שתרצה והניחני מזה שלא תשלחני h. e. *quasvis tibi pœnas dabo, modò me liberum ab hâc legatione esse sinas.* Similiter illud Gen. 44. 18. בי אדני ידבר נא עבדך דבר *Quæso, Domine, loquatur nunc servus tuus verbum,* ab illo exponi ait, עשה בי מה שתרצה והניחני לדבר i. e. *Quidvis mihi facito, modò me loqui patiaris.* Vide quæ ad Gen. 43. 20. annotavimus. Onk. בבעו מי, *Obsecro, Domine,* Et sic Vulg. Similiter LXX. Δέομαι κύριε.

איש דברים *Vir verborum*] id est, eloquens, dicendi peritus. LXX. ἱκανὸς, *idoneus.* Fortè voces nonnullæ desiderantur, πρὸς]ὸ λέγειν, aut istiusmodi. Græca autem Scholia & Nobilius testantur in vetustis libris pro ἱκανὸς esse ἔυλογος, i. e. *eloquens.* Atque ita habet vulgata Versio. Symmachus ἔυλαλος, *disertus.* Aquila ad Verb. ἀνὴρ ῥημάτων, & similiter Onkelos, גבר דמלול *vir sermonis,* ex iis autem quæ sequuntur, apparet Mosen oris ac linguæ quâdam difficultate laborâsse, nec verba sua expeditè proferre potuisse.

כבד פה וכבד לשון *Gravis ore, & gravis linguâ.* h. e. ore ac linguâ impeditus, Onk. יקיר ממלל ועמיק לישן *gravis sermone, & profundus linguâ.* Seu ut Fagius vertit, *gravis loquelæ, profundeque linguæ.* Id est (inquit Fagius) *tardus sum ad loquendum, & linguâ impeditâ.* Hierosolimitanus, חגור פום וקשי ממלל *claudus linguâ, & difficilis loquelâ.* Jonathan, חגר פום וחגר ממלל *claudus ore, & claudus loquelâ.* LXX. ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος ἐγώ εἰμι, [a] *gracili voce, & tardâ linguâ sum ego.* At in Hebræo nihil est quod voces gracilitatem, sed duntaxat loquendi tarditatem designet. Meliùs itaque Vulg. *Impeditioris, & tardioris linguæ sum.* R. Nathan Mardochai in Concordantiis suis ait כבד

[a] Ita in Rom. edit. Latinè vertitur, at ἰσχνόφωνος, uti docet Aristoteles in Problem. Sect. 10. quæst. 33. & Sect. 11. quæst. 30. & 35. is etiam dicitur qui impeditè, ac difficulter verba sua profert.

hìc denotare לאות והעתק *fatigationem Interpretationis*, h. e. loquendi difficultatem, uti Hebræa ista explicat doctiſſimus Fullerus, Miſcel. lib. 6. cap. 19. *Quum quis* (inquit) *impeditæ linguæ, ægrè, quid ſentiat, exprimere & efferre poteſt; cujuſmodi à Latinis Balbus vocatur,* & paulò inferius, *Rectè autem fatigatio nominatur, ſiquidem Balbis tanquam permoleſtum, ac penè Coloſſicum onus eſt vitium illud, quo velut fatigati, & propemodum oppreſſi, vocis curſum ſubinde ſiſtere, unde* ἰσχνόφωνοι, *&* hæſitante linguâ *tardiùs progredi coguntur, unde* βραδύγλωσσοι *iidem nuncupantur à Septuaginta, eodem prorſus loco, in quo thema* כבד *hunc ipſum, de quo agitur, intellectum habens, poſitum invenitur, nempe Exodi* 4. 10. Hæc ille, à quo cur quiſquam hìc diſſentiat nullus video. Ad eundem modum R. Salomon exponit בבדות אני מדבר ובלשון לעז בלבו i. e. *Cum difficultate ego loquar, & vernaculè iſtiuſmodi vocatur balbo.*

V. 11. *Quis poſuit os homini?*] Ion. *Quis eſt ille qui poſuit ſermonem,* ſeu *loquelam oris in ore primi hominis?* vel *in ore Adami primi* (hominis) בפום אדם קדמאי

V. 13. *Mitte per manum ejus quem mittes.*] Onk. *Mitte nunc per manum ejus,* מן דכשר למשלח *qui dignus eſt ut mittatur*, vel *quem oportet mittere.* Aben Ezra ait deeſſe in Hebræo אשר, ac Moſen intellexiſſe Aharonem qui ſolitus fuerat Iſraelitis prophetare; inde in Ezechiele ſcriptum eſſe, Deum Iſraëlitis prophetam miſiſſe ante Moſen. Similiter R. Salomon explicat, *per manum ejus quem tu ſolitus es mittere; atque is eſt Aharon.* Annectit autem alteram expoſitionem, quam ego veriorem judico, ביד אחר שתרצה לשלוח i.e. *Mitte per manum alterius quem volueris mittere.* Non arbitror Moſen Deo præfiniiſſe quem mitteret, ſed id tantùm petiiſſe, ut ſe excuſato alius quilibet mitteretur. Fagius notat noſtros commentatores ad Chriſtum hoc referre, iſtám-

istámque expositionem piam, ac Christianis hominibus dignam censet: mihi verò neutiquam germana videtur.

V. 14. וַיִּחַר אַף יְהוָה בְּמֹשֶׁה *Et accensa est ira Domini in Mosen*] R. Sal. refert R. Joshuam Ben Karchæ dixisse, ubicunque in Lege ira Domini accensa legitur, iræ istius signum quiddam fuisse impressum, (עושה רושם) hoc est pœnam quandam fuisse inflictam; hîc autem iræ, de quâ fit mentio, nullum signum fuisse impressum; non reperiri scilicet pœnam quæ Mosi fuit inflicta. Addit autem R. Jose afferuisse etiam & iram, de qua hîc agitur, signum sui impressum habuisse. At certè de supplicio Mosi irrogato nihil video. Aben Ezra putat se ostendere etiam alibi in Lege excandescentiæ Dei mentionem fieri, cum tamen supplicium non sit irrogatum. Citat autem illud Num. 12. 9. ויחר אף יהוה בם *& excanduit ira Domini in eos*, nempe Aharonem & Miriam, ac urget Aharonem nullo affectum fuisse supplicio. At minùs appositè videtur locus iste allegatus, cum quod satis sit, Miriam pœnas dedisse Scriptura istîc testetur.

Nonne Aharon Levita est frater tuus?] Aben Ezra censet Aharonem eo nomine notum fuisse inter Israëlitas, atque ita ab aliis, qui itidem dicti erant Aharones, fuisse distinctum. Hoc multo simplicius est, quàm quod dicit R. Sal. nempe futurum fuisse (nisi Moses hîc se minùs obsequentem Deo præbuisset, ut Aharon Levita duntaxat esset, ad Mosen autem sacerdotium pertineret; nunc autem vice versâ Aharonem fore sacerdotem, posteros autem Mosis inter Levitas duntaxat recensendos, prout factum legitur, 1 Chron. 23. 14.

V. 16. וְדִבֶּר־הוּא לְךָ אֶל־הָעָם *Et is pro te loquetur ad populum*] לְךָ hîc idem valet quod בַּעֲבוּרְךָ i. e. *pro te*, vel *propter te*, ut rectè exponit R. Sal. qui

insuper addit ל post verbum דבר semper idem significare quod על i. e. *propter.*

Et erit ille tibi לָפֶה *in os, & tu eris ei* לאלהים *in Deum*] Onk. *Ille tibi erit* למתורגמן *pro interprete, & tu eris ei* לרב *in principem, seu magistrum.* Jonathan לרב תבתע אולפן מן קדם יי *Magister quærens doctrinam à conspectu Domini.* Atque id quidem verum est Mosen ipsum à Deo prius edoctum fuisse, quàm Aharonem instrueret; augustum tamen quiddam est, quod hîc ei promittitur, nempe loco Dei futurum, ut Aharoni, quid dicere ac facere debeat præscribat. LXX. Interpretes dictionem emollire studuerunt, *σὺ ἀντ' ἐκείνου τὰ πρὸς τὸν θεόν.* Atque ita etiam Vulgatus, *tu eris ei in his, quæ ad Deum pertinent.*

V. 17. *Et virgam hanc accipies in manu tuâ*] LXX *τὴν ῥάβδον ταύτην τὴν γενομένην εἰς ὄφιν, virgam hanc, quæ in serpentem fuit conversa.* At de istâ virgæ in serpentem conversione nulla hîc in Hebræo mentio.

V. 18. *Et abiit Moses, & reversus est,* וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל־יֶתֶר חֹתְנוֹ *ad Jether socerum suum*] Certum est *Jether* hîc eundem esse cum *Jethro*, uti notat Aben Ezra, qui observat unum eundemque hominem similiter dictum גשם *Geshem Neh.* 6. 1. 2. & גשמו *Gashmu*, ibid. v. 6. R. Salom. ait Mosis socerum septem nomina habuisse, quorum tamen quatuor duntaxat enumerat, nempe, *Reüel, Jether, Jethro,* & *Kinai*, sive *Kineus:* sed *Kineus* gentile nomen fuisse, non proprium videtur; & *Reüel* non eundem cum *Jethro*, sed ejus patrem fuisse arbitror. Atque istud sensisse videtur R. Salomon ad cap. 2. 18. Vide quæ ad locum istum sunt annotata.

V. 19. *Et dixit Dominus Mosi in Midian,* &c.] vel, *Dixerat enim Dominus, &c.* uti exponit Aben Ezra, qui notat in scriptura non esse מוקדם ומאוחר i. e. *prius & posterius*; hoc est, res non semper eo ordine commemorari

rari, quo gestæ fuerunt: hîc igitur ויאמר idem valere ac וכבר אמר hoc est, *jam antea dixerat.*

Nam mortui sunt viri, qui quærebant vitam tuam] Jon. אתרוקנו ונחתו מנכסיהון והא אינון חשיבין כמתיא h. e. *Spoliati sunt, & descenderunt de divitiis suis, & ecce reputantur quasi mortui.* Sed hoc à simplici verborum intellectu nimis est remotum.

V. 20. וירכבם על החמור *Et fecit eos equitare super asinum.* Singulare hîc pro plurali usurpatur, *super asinum*, pro *super asinos.* LXX ἐπὶ τὰ ὑποζύγια *super subjugalia.* Aben Ezra ait הזקנים Senes (nempe LXX Interpretes) * coactos fuisse interpretari על החמור *super asinum* per על נושא אדם *super portans hominem*, seu *super jumentum*; quòd vile & indecorum videretur, ut uxor prophetæ unà cum duobus filiis uno asino veheretur. Drusius in quæsitis per epistolam, epist. 87. refert Ebræos in Annalibus Templi secundi scribere LXX Interpretes locum hunc immutasse, ne asino vectus Moses eo nomine in contemptum veniret apud regem Ptolomæum: item ne rex diceret, *quî potuit unus asinus portare matrem cum duobus filiis? hoc nihil aliud quàm pauperiem & contemptum arguit.* Japheth (teste Aben Ezra) vult asinum hîc speciem denotare, ut alibi interdum solet; Aben Ezra hoc improbat, ac simpliciter ut sonat (כמשמעו) accipiendum putat; atque asserit asinos Ægyptiacos fuisse pretiosos, ac præstantiores mulis; nec mirandum si Gersham post matrem equitavit, fortè enim pusillum adhuc fuisse; Eliezer autem, utpote nondum circumcisum, in gremio matris collocatum. Quod autem de Gershom dicit, haudquaquam verisimile videtur, nec cum rei gestæ historiâ convenire. Ut ut istud sit, ego cum Drusio numeri ἐπεφώνημα hîc esse censeo. R. Sal. quia חמור hîc habet ה literam præfixam, ineptè fabulatur

* In Edit Buxtorf. mendosè legitur והוצרכו pro והצבו.

istum

istum fuisse asinum, quem stravit Abraham, cum ad immolandum Isaacum profectus fuerit, & quo vehendus sit rex Messiah, de quo dicitur (Zach. 9. 9.) *pauper, & equitans super asinum.* Hoc tamen benè habet, quod istum Prophetæ locum de Messia exponit.

Et reversus est in terram Ægypti.] Aben Ezra ait Mosen solum in Ægyptum rediisse, posteaquàm enim ei in diversorio occurrisset Dominus, Eliezer fuisse circumcisū, ac deinde cum sanatus fuit, Sephoram cum filiis suis ad patrem rediisse. Et paulò anteà idem Rabbinus asserit Mosen in animo habuisse uxorem & filios suos secum in Ægyptum adducere; consilium autem istud minùs rectum fuisse; quî enim conveniret, ut cum Israelitas ex Ægypto eductorus esset, ipse eò cum uxore & filiis veniret? Addit autem neminem mirari debere si Moses, etiamsi propheta, ita se gessit, cum similiter Nathan propheta à Davide de extruendo Templo consultus, contra quàm oportuit ei primò, respondit. Atque hæc quidem satis probabiliter dicta videntur; nam ex iis quæ infrà cap. 18. scripta habentur, Sephoram unà cum filiis ad Jethro dimissam fuisse apparet.

Et accepit Moses virgam Dei in manu suâ.] LXX. τὴν ῥάβδον τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ, *Virgam, quam à Deo acceperat.* Onk. *Virgam, quâ facta fuerunt miracula à facie Domini.* Atque eâ sanè de causâ dicta est *virga Domini*, quòd in patrandis miraculis Dominus eâ Mosen uti voluit. Jonathan hîc ineptus, imò impius est; asserit enim virgam istam insculptum ac expressum habuisse שמא רבא ויקירא *nomen magnum & glorioſum* (nempe tetragrammaton יהוה) atque inde (scilicet) vim patrandi miracula ei affuisse.

V. 21. *Omnia signa, quæ posui in manu tuâ, &c.*] R. Sal. ait hoc non intelligendum de tribus istis signis suprà in hoc capite memoratis, sed de aliis, quæ Deus in manu Mosis positurus erat, cum in Ægypto esset. Illa. n. quo-

rum

rum anteà fit mentio, non coram Pharaone, ſed coram Iſraelitis, ad fidem eis faciendam Moſen à Deo miſſum fuiſſe, facienda fuiſſe. Nec mirari quenquam debere ait, propterea quòd ſcriptum ſit, אשר שמתי *quæ poſui*, ſenſum enim eſſe, tunc cum Moſes cum Pharaone loqueretur Deum iſta ſigna in manu ejus poſuiſſe. In hiſce me facilè ſibi aſſentientem habet.

V. 23. *Ecce ego interficio filium tuum, primogenitum tuum*] Non inconcinnum eſt, quod hîc habet R. Sal: nempe interfectionem iſtam, de quâ hic fit ſermo, ultimam plagam fuiſſe quam Pharaoni inflixit, eum tamen ſtatim ab initio de eâ fuiſſe præmonitum, propterea quòd omnium plagarum eſſet graviſſima. Deum ſiquidem homini haud eſſe ſimilem; hominem enim, cum de quopiam ultionem quærit, conſilium ſuum occultare, ne alioqui alter manus ipſius evadat; Deum autem adeò præpotentem eſſe, ut niſi ad ipſum revertendo, ultionem ejus nemo effugere valeat, ac propterea eum quid facturus ſit, apertè indicare.

V. 24. ויפגשהו יהוה *Et occurrit ei Dominus*] Onk: & Jon: מלאכא דיי *angelus Domini*. Sic LXX. ἄγγελος κυρίου at etiamſi vox *Elohim* de angelis uſurpetur, tamen illud tetragrammaton (quod vocant) Deo eſt peculiare.

V. 25. *Et accepit Sephora* צר *cultrum*] Sive lapidem. Chaldeus vertit טיבראא, quod Fagius interpretatur *Petram*. Ita vox iſta plerumque ſignificat; hîc autem Buxtorfius junior in Lexico Syro-Chald. & Senior in Lexico Talmud: volunt ſignificare cultrum acutum, Hebræum צור & צור quandoque autem de cultro ſeu gladio, ut 2 *Sam.* 2. 16. חלקת הצרים : Pſal. 89. 43. aciem gladii denotat; צור חרבו Rectè igitur Aben Ezra exponit דבר חד rem acutam. Joſ. 5. Ubi de circumciſione etiam agitur, eadem vox in plurali צורים reperitur.

לרגליו

וַיַּגַּע לְרַגְלָיו *Et fecit tangere pedes ejus*] Projecit præputium ad pedes ejus, nempe, ut opinor, Moſis. Alii aliter exponunt, Hieroſol. ואקריבת יחיה קודם רגלוי דמחבלא *Et fecit appropinquare coram pedibus deſtructoris.* Intelligit Angelum *Moſen* interficere ſatagentem. Similiter Jon: *& appropinquare fecit* [a] *exciſionem circumciſionis* (hoc e. præputium exciſum) *pedibus Angeli vaſtatoris.* R. Salomon de pedibus Moſis interpretatur, השליכתו לפני רגלי של משה *projecit illum* [b](puerum) vel *illud* (præputium pueri) *ante pedes Moſis.* Ita etiam Aben Ezra לפי דעתי לרגלי משה i. *juxta ſententiam meam ad pedes Moſis.* Refert autem Rab Samuelem de pedibus Eliezer intelligere. Mihi (inquit Chamierus loco in marg. citato) *rectius & aptius atque congruentius narrationi ſcripturæ ſentire atque interpretari videntur, qui pronomen illud ejus referunt ad Moſen, ad cujus pedes abjecit Sephora præputium amputatum filii*: In hanc ſententiam alios Pontificios pariter ac Proteſtantes, citat.

וַתֹּאמֶר כִּי חֲתַן דָּמִים אַתָּה לִי *Et dixit certè ſponſus ſanguinum tu mihi*] Onk. [c] *Propter ſanguinem circumciſionis hujus,* אתיהב חתנא לגא *datur* (Fagius vertit, *detur ſponſus nobis.* Jon. [d] *Sponſus quæſivit circumcidere, & ſocer ejus impedivit, & poſteà ſanguis circumciſionis hujus propitiabitur pro ſponſo meo.* Hieroſol. *Sponſus quæſivit circumcidere, & ſocer illum non permiſit. Nunc igitur propitiabitur ſanguis circumciſionis unius* (אידם גזירתיה חדא) *pro peccatis ſponſi hujus,* R. Sal. ait Sephoram ita filium eſſe allocutam, q. d. *Tu in cauſâ fuiſti, ut ſponſus meus interficeretur; tu mihi maritum meum interficis.* Simi-

[a] גזירת מהולתא [b] Chamier: tom: 4. l. 5. c. 14. Sect. 24. putat R. Sal. de puero intellexiſſe; at verba æquè ad præputium referri poſſe videntur. [c] Vel in ſanguine בדמא [d] Jonathan paulò antè ait Gerſhom nunc à Sephora circumciſum; non enim permiſiſſe Jethro, ut circumcideretur, inter illum autem & Moſen convenſſe ut Eliezer eſſet circumciſus. ſed ὐδὲν ὑγιές.

liter

liter Lyra; *Ferè propter te* (scilicet Eliezer, cujus pedes tetigit, id est, ad cujus pedes manavit sanguis ex incisione) *Sponsus meus Moses fuit occisus.* Addit autem & aliter posse exponi, ut nimirum præputium ad pedes Mosis fuerit projectum, & ei dictum, *Sponsus sanguinum tu mihi*, i. e. propter te, quies sponsus meus, ne te angelus occideret, sanguis filii mei effusus est. Atque hanc expositionem ait melius convenire ei, quod sequitur, *Et dimisit eum*, sc. (ut ipse exponit) Sephora indignata à Mose discessit, & ad patrem suum unà cum filiis rediit; id quod confirmat ex cap. 18. 5. At verba ista, *Et dimisit eum*, aliter videntur intelligenda: & (ut Burgensis notat) ex cap. 18. 2. apparet Mosen uxorem suam ad patrem remisisse, non illam indignabundam ab eo recessisse. Aben Ezra ait מנהג הנשים לקרוא לבן כאשר יומל חתן i.e. *Solent mulieres appellare filium, cum circumciditur*, *Chathan* sive *Sponsum*. Ac sensum verborum ita explicat, איש דמים אתה לי כי בעבורך יומת בעלי i.e. *Vir sanguinum tu mihi es*; *nam propter te interficietur maritus meus.* Quod cum priore R. Salom. interpretatione convenit. [a] Drusius etiam citat R. Levi sic scribentem, *Sponsus in principio connubii vocatur, qui alicui promissus est: inde transfertur ad initium rerum aliarum, ut cum infans recens circumcisus est, à mulieribus sponsus vocatur. Nam tunc primùm incipit Deo servire.* Addit R. Davidem in libro Radicum consimilia scribere, & ex conjecturâ adjicere חתן habere significationem innovandi per lætitiam. *Nam ut innovatur* (inquit) *lætitia in die nuptiarum, sic innovatur eadem in die circumcisionis.* Verba R. Davidis prout à Fagio referuntur, indicant eum dubitasse an חתן diceretur puer in die circumcisionis; asseruisse autem etymon vocabuli חתן esse, quod novum gaudium quoddam significat. [b] Medus noster eodem modo,

[a] Drus. ad diffic. loca. Exod. c. 11. [b] Medus in Diatr. de verbis Sephoræ.

do, quo Druſius, R. Davidis ſententiam recitat. Quin & inſuper notat, ex eo, quòd puer quo tempore circumciſus eſſet, vocabatur חתן, Arabicè חתן eſſe circumcidere, & חיתן circumciſionem מחתון circumciſum denotare. Idem etiam argumentatur, hæc verba à Sephorâ non Moſi, ſed puero dicta fuiſſe, quòd maritus, non niſi ſtatim à nuptiis vocari ſoleat *ſponſus*; haud quaquam igitur veriſimile eſſe Sephoram, jam cum duorum filiorum mater eſſet, Moſen ſponſum appellâſſe. Atque huic quidem argumento, quid commodè reſponderi poſſit, ignoro. Concludit igitur verba iſta, *Sponſus ſanguinum tu mihi*, fuiſſe verba ſolemnia, quæ in Cicumciſione uſurpare ſolebant, ad ſenſum eſſe, *ſis mihi initiatus circumciſione* (ut quemadmodum *filius percuſſionis* idem valet quod *percuſſus*; & *filius fœderis*, idem quod *fœderatus*; ſic חתן דמים [a] *gener ſanguinum*, id eſt, ut ſtatim exponitur, *circumciſionis* idem valeat, quod circumciſus, q.d. *Pronuntiote circumciſum*. Putant etiam hâc loquendi formulâ innui circumciſum, quaſi generum circumcidentis, & Sponſum circumciſionis fieri, q.d. *Es* vel *ſis mihi in generum deſpõſatus circumciſioni*, in hunc ſenſum interpretatur verba [b] Onk. *In ſanguine circumciſionis iſtius datus eſt Sponſus*, vel *gener mihi*. Similiter etiam intelligit verſionem LXX. interpretum legens non ἔστη *ſtetit*, (quod mendoſum cenſet) ſed ἕστω τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδός μου, *ſit hic ſanguis circumciſionis filii mei*. Auguſtinus legens *ſteti*, myſterium hîc ſubeſſe exiſtimat. *Non enim* (inquit) *ait receſſit ab eo, propter quod circumcidit infantem, ſed quia ſtetit ſanguis circumciſionis; non quia cucurrit, ſed quia ſtetit; magno, niſi fallor, ſacramento.* Hæc ille; ſed in verbo iſto, quod non immeritò ex depravatâ lectione ortum indicatur, & utrumque mihi in Hebræo habet, cui reſpon-

[a] חתן proprie generum ſignificat. [b] Onkelum autem aliud quiddam ſenſiſſe apparet ex ejus verbis, quæ citantur. v. 26.

deat

deat, myſterium fruſtrà quæritur.

V. 26. וַיִּרֶף מִמֶּנּוּ *Et Dimiſit eum.*] Onk. וכח מניה *& quievit ab eo.* Ion. ופסק מלאך חבלא מניה *& ceſſavit angelus Vaſtator ab eo*, Hieroſ. וכד אתני מחבלא מניה *& quando diſceſſit ab eo Vaſtator*, &c. R. Sal. etiam de angelo exponit, qui poſtquam puer circumciſus fuit, Moſen perſequi deſiſtit : in eundem ſenſum, Aben Ezra ait morbum & tremorem (החולי והרעדה) à Moſe receſſiſſe; ac rectè refellit Rab. Samuelem, qui exiſtimavit Eliezer ob omiſſam circumciſionem fuiſſe percuſſum, ac cum circumciſus eſſet, liberatum. *Quomodo enim* (inquit) *circumcideret Sephora puerum morbo laborantem? Quid hoc aliud eſſet, quàm dolorem dolori addere?* Quin & Liram meritò redarguit Steuchus, eúmque mirè hallucinatum dicit, quòd de Sephora Moſen deferente hæc verba interpretetur, cum verbum (וירף) ſit maſculinum, vide ſupra, ad v. 25.

Tunc dixit חָתָן דָּמִים לַמּוּלוֹת *Sponſus (ſive gener) ſanguinum propter circumciſionem.*] Onk. אלולי דמא דמהולתא חרין אחחיב חתנא קטול *Abſque ſanguine Circumciſionis hujus fuiſſet, ſponſus meus fuiſſet reus occiſionis, ſeu fuiſſet occidendus.* Hieroſ. *Quàm clarus hic ſangnis circumciſionis, qui liberavit ſponſum è manibus angeli mortis?* Et eodem prorſus modo Jonathan, niſi quòd pro דמלאך מותא *angeli mortis habet* דמלאך חבלא *angeli perditoris.* R. Sal. exponit. חתני היה נוצח על דבר המילה *Sponſus meus fuit occiſus (ſeu occidendus) propter negotium circumciſionis.* Addit poſtea ואנקלוס תרגם דמים על דם המילה *Onkelos autem interpretatus Damim eſt* (i. e. *Sanguinum*) *de ſanguine Circumciſionis.* Aben Ezra notat vocem *Damim* in linguâ ſanctâ duplicem habere acceptionem; interdum enim occiſionem, interdum autem ſanguinem ſimpliciter denotare. Aſſerit igitur Sephoram, cum vidiſſet Moſen morbo liberatum

ratum dixisse, חתן דמים שהוא אין אתה בני מענין הריגה *Non es tu (fili mi) sponsus (seu gener) sanguinum, quatenus vox ista occisionem importat* (quo sensu putat eam primò dixisse, *Sponsus sanguinum tu mihi* רק אתה חתן מתנוסס בדם המילה *Sed tu es Sponsus* (sive *gener*) *volutatus sanguine circumcisionis.* Mihi simpliciùs multò videtur, ut verba ista, חתן דמים *Sponsus sanguinum* utroque in loco eundem sensum habeant, ac posteriori loco illud למולות *ob circumcisionem* explicationis gratiâ sit additum, quo nempe clariùs intelligatur quamobrem sive Mosen, sive puerum (quod amplecti potius voluerim) *Sponsum* seu *generum*) *sanguinum* appellârit.

V. 29. *Et congregabant omnes seniores filiorum Israël*] Vide supra ad cap. 3. v. 16.

In CAP. V.

V. 3. *Deus Hebræorum* נקרא עלינו *occurrit nobis*] Hic נקרא cum Aleph est pro נקרה cum He prout scribitur, cap. 3. 18. *Dominus Deus Hebræorum,* נקוה עלינו *occurrit nobis* (ad verb. *super nos*) Aben Ezra notat similiter usurpari. 2 Sam. 1. 6. נקרוא נקראתי בהר גלבוע *occurrendo occurri in monte Gilboæ*; habere siquidem significationem occurrendi; והוא כטעם פגיעה Onkelos reddit אתגלי עלנא *revelavit se nobis,* Jonathan in significatione vocandi (prout קרא *Kara* cum Aleph sumi solet) accepit, אתכרי שמיה עלנא *nomen ejus super nos vocatum est,* Similiter LXX. nisi quòd contra quàm vocis forma patitur, activè exposuerunt, προσκέκληκεν ἡμᾶς, *vocavit nos.* atque ita etiam interpretati sunt cap. 3. 18. ubi *nikrah* cum He legitur, ad eundem planè modum utroque loco Vulgatus.

פֶּן יִפְגָּעֵנוּ *Ne in nos irruat, &c.*] R. Sal ait eos dicere debuisse פֶּן יִפְגָּעֵךְ *ne in te irruat*, sed honorem Regi habuisse (אלא שחלקו כבוד למלכות) ac ad seipsos potiùs quàm ad illum retulisse; sed hoc nimis argutum est; meliùs Aben Ezra, qui pronomen *nos* vult & Israëlitas, & Pharaonem etiam unà cum Ægyptiis comprehendere. Quanquam simplicissimum videtur, ut de Israëlitis tantùmodo intelligatur: certè ea satis idonea causa fuit, cur abeundi ac sacrificandi potestatem à rege peterent, quòd alioqui gravi aliquo supplicio à Deo suo afficerentur.

בַּדֶּבֶר *Peste*] Onk. בְּמוֹת *morte*. Similiter LXX μήποτε συναντήσῃ ἡμῖν θάνατος, *ne occurrat nobis mors*. Ita pro peste usurpatur θάνατος Apoc. 6. 8. ad quem locum D. Medus observat pestem ex usu Orientis θάνατον dici; ita nempe Chaldæum Paraphrasten pro *Deber* (peste) ponere solere *Motha* (mortem) & Hellenistas plerúmque vertere θάνατον, similique notione Ecclesiasticis Scriptoribus *mortalitatem* dici solere, quæ jam in multas linguas vernaculas migravit. Fagius testatur in multis Germaniæ locis pestem vocari mortem, ac dici mortem esse in aliquo loco, ubi pestis grassatur. Nota autem LXX. Interpretes ita hunc locum vertisse, ac si in Hebræo esset, פֶּן יִפְגָּעֵנוּ דֶבֶר אוֹ חֶרֶב absque litera Beth præfixâ vocibus *deber* & *chereb*. Ita etiam Vulg. *Ne forte nobis accidat pestis aut gladius.*

V. 4. *Ite ad onera vestra*] R. Sal. ita exponit, *Ite* (vos Moses & Aharon) *ad opus vestrum, quod in domibus vestris vobis est faciendum.* Asserit opus illud, quod serviendo Ægyptiis faciebant Israëlitæ, non impositum fuisse tribui Leviticæ, idque inde constare putat, quòd Moses & Aharon egrediebantur, & ingrediebantur, i.e. huc illuc liberè cursitabant. At hoc argumentum nimis videtur invalidum, nec verisimile est vel totam aliquam

tribum, vel tribum Levi præ reliquis à servitute istâ fuisse immunem. Aben Ezra putat similiter Pharaonem verbis istis allocutum esse Mosen & Aharonem, eos autem positos esse pro omnibus Israëlitis; neque enim onera ista, de quibus fit mentio, de domesticis negotiis posse exponi כי אין סבלותיכם כמו עסקיכם Urget etiam illud quod sequitur ver. 5. *Ecce populus terræ mutus est, & vos eos ab oneribus suis cessare facitis.* Atque ob hasce quidem rationes, id quod probare satagit, satis videtur probabile. Existimo tamen æquè probabiliter dici posse, Pharaonem, cum ista diceret, sermonem suum convertisse ad seniores populi, quos unâ cum Mose & Aharone Pharaonem adiisse apparet ex cap. 3. 18.

V. 5. *Ecce multi sunt populus terræ,* וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם *Et cessare facitis eos ab oneribus suis.*]Vulg. *Videtis quòd turba succreverit, quantò magis si dederitis eis requiem?* Amama hunc locum in Censurâ suâ notavit, sed molli brachio eum perstrinxit; id enim tantum dicit, Vulgatum interpretem hoc hemistichio nimium luxuriare. At certè interpres iste animi sui sensum potiùs, quàm quòd in Hebræo textu dicitur, expressit. Neque enim hîc de multiplicatione populi Israëlitici queritur Pharao, sed quòd cum admodum esset numerosus, si ab oneribus suis otiari pergeret, ipse & Ægyptii gravi inde damno afficerentur. LXX. Interpretes, licèt orationis formam mutârunt, sensum tamen verborum assecuti sunt; ἰδὲ νῦν πολυπληθεῖ ὁ λαὸς, μὴ ἓν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. *Ecce nunc valde multiplicatur populus; non igitur cessationem illis demus ab operibus.*

V. 6. *Et præcepit Pharao in die isto* אֶת הַנֹּגְשִׂים *exactoribus*] Onk. יתּ שלטוני עמא *Rectoribus populi. LXX.* τοῖς ἐργοδιώκταις, *exactoribus operum.*

וְאֶת שֹׁטְרָיו *Et præfectis eorum*] LXX. καὶ τοῖς γραμματεῦσι

ἰεῦσι, & *scribis*. [a] Fullerus ait versionis istius originem à Syris deductam esse, qui chirographum, seu syngraphum שטר dicere solent. Notat autem eosdem interpretes sæpius Hebræum שוטרים reddere γραμματοεισαγωγεῖς *scriptorum* vel *literarum introductores*; forsan quòd mandata, publicis litteris consignata, & à magistratibus accepta, ad ipsos jam confecta referrent, **Returners of writs, Warrants**, &c. Onk: vertit יח סרכוהי *& exactio ribus ejus*, uti Fagius Latinè interpretatur. Usurpatur autem ista vox, Dan. 6.2.& 7. Buxtorfius in Lexico Chaldaico notat respondere plerumque Hebræo שוטר radicem autem סרך ait respondere Hebræo עית *pervertere*. Fullerus ait exponi תפש *apprehendit*; item ab Elia in Thisbite suo קשר *ligavit*: *Quarè* (inquit) שוטרים *eorum in numero habendos censuit, quos Romani viatores ac lictores appellant*. Notat etiam vir eruditus Onkelum alicubi (nempe Deut. 16 18.) שוטרים *interpretari* פורענין à פרע *quod rependere & ulcisci* significat. *Hinc igitur* (*inquit*) *conjicere licet, eos tanquam vindices quosdam atque ultores fuisse a magistratibus constitutos, qui ipsorum sententiam exequerentur, & sceleribus meritas pœnas rependerent*. In eandem ferè sententiam observat Aquilam & Theodotionem שוטר Prov. 6. 7. reddidisse ἐκβιαστὴν *compulsorem*, quòd vi homines ad parendum adigeret. Eodem etiam recidere interpretamentum illud quod ipsis LXX. istic (sed Symmachi potiùs esse existimat) adscribitur, nempe ἀναγκάζει, quod eum denotat, qui cogit, & quandam veluti necessitatem imponit obtemperandi. Addit veterem interpretem Latinum variè admodum Hebræam vocem reddidisse; sæpe namque שוטרים *præpositos interpretari* seu præfectos, sæpe *magistros*, quandoque *duces*, preterea *exactores*, *præceptores*, *principes*, *præcones*, ex omnibus autem illis versionibus

[a] Full. Misc. lib. 3. cap. 19.

Lyræ maximè placere. *Exactores*, cujus verba ad Deut. 16. 18. ita recenſet, *Judices & Magiſtros conſtitues, &c. In* Hebræo *habetur, Judices et Exactores; ut vocentur Judices, qui habent inquirere veritatem induſtriâ mentis, et cautelâ verborum, et dare ſententiam ſecundùm inventa. Exactores verò, qui veritatem inquirunt verberibus, et exequuntur Judicum ſententiam; quia fruſtra daretur ſententia, niſi eſſet qui eum exequeretur.* Sed & Latinam *apparitorum* appellationem longè aptiſſimam judicat Fullerus; ex Budæo autem oſtendit apparitores fuiſſe *miniſtros, appariturarn magiſtratibus facitantes, multiplici ac diſtincta ſunctione τῶν παρισαμένων τοῖς ἐπ' ἀξιώσεως, qui præſtò erant magiſtratibus ad imperia accipienda & exequenda.* Inde executores quoque in Juſtiniani Codice nominari; Juriſconſultos Græcos paſſim ἐκβιβασὰς appellare. [a] Bertramus ait *Shoterim* ſeu præfectos iſtiuſmodi videri fuiſſe rerum judicandarum peritiores & conſultiores reliquis ſenioribus, & earundem judicatarum executores; ita ut eſſent maximæ authoritatis apud ipſum populum; unde & *Pharaonis* publicanos & exactores iis uſos eſſe dirigendis Iſraelitarum operibus. *Shoterim* (inquit Cl. [b] Conſtantinus L'Empereus) *Judicaſſe vix credo, ſed judicata mandaſſe executioni, & populum ad obſequium coegiſſe. Idcircò paſſim in ſacris literis à ſenioribus & judicibus diſtinguuntur, ut Deut. 16. 18. Joſ. 8. 33. & alibi. Itaque R. Moſes de Cozi rectè obſervat ad Deut. 16.* שופטים הם הריינים הפסקים את הדין ושוטרים הם הרודים את העם אחר מצות בם במקל ורצועה *Judices ſunt Senatores, qui decidunt cauſam; at* [c] *apparitores ſunt qui regunt populum ex illorum præſcripto, baculo & loro.* Hæc doctiſſimi viri ſententia (qui alia præterea multa de voce *Shoterim* habet, eadem penè cum eis quæ apud

[a] Bertramus de Repub. Jud. cap. 5. [b] Conſtant. L' Emp. in Annotat in Bertramo. [c] Sic reddit vocem *Shoterim.*

Fullerum

Fullerum reperiuntur) mihi maximè conformis veritati videtur, ut nempè *Shoterim* inferiores quosdam *officiales* (quos vocant) qui Magistratibus subserviebant, significet. Non tamen negaverim id quod asserit Fullerus, adeò nempe honestum fuisse nomen illud, ut Provinciarum Persici imperii præsidibus attributum fuerit vulgò ab Orientalibus, indéq; ad Occidentales tandem manâsse. Etenim Satrapam quasi שטר אפא h. e. *apparitorem faciei* nuncupatum videri, utpote ὑπηρέτην seu ὄμμα τοῦ μεγάλου βασιλέως ut loquitur Aristoteles (de mundo cap. 6.) qui expeditum ad Regem magnum aditum habebat, quemque olim verisimile est (ut exemplo Nehemiæ liquet) ex eorum ordine deligi solitum, qui jugiter Regi magno apparebant, vel ministrabant. Notat autem hic Aben Ezra בוגשים (*Exactores*) fuisse Ægyptios, שוטרים verò (*apparitores*) Israelitas. Idem etiam observat R. Sal. quin & Nogesh (exactorem) præpositum fuisse multis *Shoterim* (Apparitoribus) *Shoter* autem (apparitorem) ad regendos operarios fuisse constitutum. Atque hæc quidem ex iis, quæ habentur infra v. 14. satis sunt manifesta.

V. 9. ואל ישעו בדברי שקר *Et ne occupentur verbis mendacibus.*] Onk. ולא יתעסקון בפתגמין בטלין *Et ne occupentur verbis otiosis*, seu *vanis*. R. Sal. exponit ואל יהגו וידברו תמיד בדברי רוח *nec meditentur, & loquantur assiduè verba venti*, seu *inania*. Notat verbum שעה eo sensu usurpari Psal. 119. 117. ואשעה בחקיך תמיד *& meditabor in statutis tuis perpetuò*. Asserit non posse hîc ita accipi, quemadmodum accipitur Gen. 4. 45. וישע אל הבל ונו׳ *Et respexit ad Abel*, &c. Quando enim respiciendi significationem habet cum אל vel cum ל construi; cum ב autem construct̃ *meditari* ac *loqui* denotare. Aben Ezra refert R. Saadiam (quem vocat הגאון *Haggaon* seu Doctorem præcellentem) velle אל ישעו esse idem quod ישענו

[a] אל ישעינו *ne innitantur verbis mendacibus.* Quasi in ישעו desit Nun. Ipse autem existimat esse ex radice שעה, id quod vocis forma omnino postulat: & exponit ירפו *ne remissi sint, ne languescant propter verba mendacia, quibus eos confidere facium Moses & Aharon.* Ad istum modum ait usurpari verbum שעה Isa. 32. 3. ולא תשעינה עיני רואים *nec caligabunt oculi videntes.* Ego verò si per particulam Beth liceat (nec video cur non liceat) libentissimè velim שעה hic interpretari *respicere*; ut sensus sit, *& ne respiciant verba mendacia.* Atque ita Psal. 119. 117. *& respiciam statuta tua assidue.* LXX. καὶ μὴ μεριμνάτωσαν ἐν λογοις ψευδοις, *& ne ponant curam in sermonibus vanis.* Vulg. *ut non acquiescant verbis mendacibus.*

V. 11. לקושש קש לתבן *ad colligendam stipulam pro palea*] vel *loco paleæ*; vel *in paleam.* LXX συναγωγεῖτε καλάμην εἰς ἄχυρα *ad colligendam stipulam in paleas.* Vulgatus nimiùm concisè, *ad colligendas paleas.* Ubi etiam minùs rectè vertit קש *paleas*, cum *stipulam* significet, תבן autem sit *palea* sive *stramen.* Potest etiam verti, *ad quærendam stipulam*, &c. R. David Kimchi ad Zeph. 2. 1. ait verbum קשש quærendi ac colligendi significationē habere ענין חפוש הדברים ולקיטתם.

V. 16. וחטאת עמך *Et peccavit populus tuus.*] Onk. וחטאן *& peccat contra eos populus tuus.* R. Sal. ait si חטאת punctatum fuisset cum pathac, se dicturum fuisse nomen esse in regimine, ut sensus sit, ודבר זה חטאת עמך *res autem ista est peccatum populi tui.* At cum habeat camets [b] absolutè positum esse, atque ita interpretandum, ודבר זה מביא חטאת על עמך *& res ista peccatum inducit super populum tuum.* Ut עמך *sit* pro לעמך, At Aben Ezra [c] asserit חטאת esse verbum præteritum, ac (ut fieri solet) cum Vau præfixo pro futuro poni. Esse igi-

[a] In Edit. Buxtorf. mendosè scribitur כל ישעינו pro אל ישעינו. [b] שם דבר. [c] Eodem modo observat alicubi קראת pro קראה usurpari.

tur

tur חטאת pro חטאה, ac עם fomininè usurpari, quod & alibi aliquoties fieri observat. Vult autem sensum esse, *Peccatum erit super te*, sc. ipsum Pharaonem; eos autem דרך מוסר *per modum civilitatis* formam sermonis immutâsse, ac dixisse, peccatum fore super populum ejus. At haud arbitror præfectos istos in animo habuisse ipsum Pharaonem perstringere, sed id tantùm voluisse ipsius populum, nempe exactores ejus in culpâ fuisse, quòd ita iniquè cum Israëlitis agerent, ut etiamsi stramen eis non concederent, eundem tamen, quem antèà, laterum numerum ab eis, exigerent. LXX. ita interpretantur ac si scriptum esset, וְקִמְאַת לְעַמֶּךָ ἀδικήσεις τὸν λαόν σου. *Facies igitur injuriam populo tuo.* Quod nisi per interrogationē molliatur, longè profectò durius est, quàm ut ab eis dictum credam. Vulgatus magis cautè reddidit, *Et injustè agitur contra populum.* Ipse autem pariter ac LXX Interpretes hîc per populum Pharaonis intelligunt Israëlitas, cum Ægyptii potiùs intelligendi videantur.

V. 19. וַיִּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹתָם בְּרָע *Et viderunt præfecti filiorum Israël se (esse) in malo.*] R. Sal. pronomen אותם interpretatur *eos*, uti significare solet, ac de Israëlitis, quibus præfecti præerant, exponit. Ego etiamsi eos non excludendos censeam, malim tamen cum Aben Ezra אותם hîc reciprocum esse, atque idem valere quod נפשם five עצמם i. e. *seipsos*; ut Ezechi. 34. 8. וירעו הרועים אותם *Et pastores seipsos pascebant.* Chaldaica Paraphrasis idem prorsus cum Hebræo textu sonat, וחזו סרכי בני ישראל יתהון בביש, Fagius autem vertit, *Et aspexerunt præfecti filiorum Israel eos torvè.* At in Annotationibus ait ad verbum esse, *Et aspexerunt præfecti filiorum Israël eos in malo*, vel *cum malo.* Hæc autem bifariam ait intelligi. Primùm hoc modo; *Deprehenderunt seipsos in malo esse, hoc est, malè secum agi, quòd nihil minueretur de laboribus, sed magis augerentur.* Vel

ut sit sensus, quòd exactores operis malo & torvo vultu aspexerint filios Israel, quo faciliùs extorquerent ab eis numerum laterum conficiendorum. At cum omnes loci circumstantiæ, tum ea præcipuè quæ sequuntur, priorem expositionem germanam esse arguunt.

V. 21. יְרֵא יְהוָה עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט *Aspiciat Dominus super vos, & judicet*] יְרֵא hic est pro יִרְאֶה in kal, *aspiciat*: at Onkelos videtur accepisse pro יֵרָאֶה in Niphal, *aspiciatur, appareat*. Sic enim vertit, אִתְגְּלִי יְיָ עֲלֵיכוֹן וְיִתְפְּרַע *Reveletur Dominus super vos, & ulciscatur*. At tunc scribendum esset יֵרֶא ut cap. 6.3. וְאֵרָא *& apparui*.

Feci stis odorem nostrum fœtere in oculis Pharaonis.] *Scias* (inquit Aben Ezra) *quinque sensus in uno loco supra frontem conjunctos esse, ac propterea unum sensum pro altero poni. Ut* (Eccles. 11.7. *Dulcis est lux.*

V. 22. *Et reversus est Moses ad Dominum, & dixit, quarè Domine malefecisti populo huic, &c.*] *quæri potest* (inquit Aben Ezra) *cum Deus notum fecisset Mosi, Pharaonem non permissurum fuisse, ut Israelitæ abirent, antequam signa omnia Mosi mandata ederentur, quarè Moses cum Deo expostularet, dicens, Quarè sic me misisti? & prorsus non liberâsti populum tuum. Sed respondetur, Mosen existimasse, postquam ad Pharaonem loqueretur levatum fore jugum Israëlitarum, cum tamen contrà quàm ille expectavit, gravius quam anteà redderetur.*

In CAP. VI.

V. 3. *Et apparui Abrahamo, Isaaco & Jacobo* בְּאֵל שַׁדָּי וּשְׁמִי יְהוָה לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם (*nomine*) *Dei Omnipotentis, sed nomine meo Jehova non sum cognitus eis*] Onk: *Et revelavi meipsum Abrahamo, Isaaco & Jacobo* (*nomine*) *Dei omnipotentis*; וּשְׁמִי יְיָ לָא אוֹדַעִית לְחוֹן *Sed nomen meum Jehova non notum feci eis*. Sic Aben Ezra refert

refert Menahim interpretari נודעתי per הודעתי, i. e. *notum feci*; id autem improbat, asserens esse conjugationis Niphal (id quod vocis forma clarè indicat) ac ובשמי esse pro ובשמי *at nomine meo*, vel, *at per nomen meum*; ut immediatè antea באל שדי quod perinde est ac si dictum esset בשם אל שדי *nomine meo*, vel *per nomen meum* Dei *omnipotentis*. Variæ sunt hujus loci expositiones, sed genuinum ejus sensum assecutum arbitror R. Salomonem, qui eum sic explicat הבטחתים הבטחות ובכלן אמרתי להם אני אל שדי ושמי יהוה לא נודעתי להם לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי לא נברתי להם במדת אמיתות שלי [a] שנקרא עליה שמי יהוה נאמן לאמת דברי שהרי הבטחתי ולא קיימתי h. e. *Promisi eis promissiones, & in omnibus iis dixi illis, Ego sum Deus omnipotens*; *at in nomine meo Jehova, non sum notus eis. Non scribitur hic, non notum feci* (sc. nomen meum Jehova) *sed non notus sum*; *non cognitus sum illis proprietate veritatis meæ propter quam vocatur nomen meum Jehovah, id est, verax* (seu *fidelis*) *propter veritatem verborum meorum, quoniam ecce promisi eis, sed non præstiti.* Hæc sententia omnium simplicissima visa est Fagio, quasi Deus hoc sensu, hæc verba ad Mosen dixerit; *Omnipotentem quidem me esse patribus declaravi, & mihi abunde esse divitiarum, ut illos divites redderem. At in nomine meo* [b] *Adonai non fui cognitus illis. Id est, verùm opere non complevi, quod illis sum pollicitus. Quasi dicat, promittentem quidem me illis terram Chanaanæorũ audierunt, & crediderunt, sed opere promissa complentem non viderunt, quemadmodum tu visurus es. Tibi igitur in nomine meo Adonai cognitus ero*; *id est, videbis me facere quod nomen meum sonat, nempe veracem esse*, &c. Nomen שדי *Shaddai* vel componitur ex אשר *asher dai, qui est sufficiens*; [c] vel (quod mavult Aben Ez-

[a] Lege שעליה נקרא. Sic ille Judæorum more legit יהוה *Jehova*. [c] Vide Annotat. ad Gen. 17. 1.

ra

ra) deducitur à שדד *Shaddad, vastare,* atque idem valet quod מנצח *vincens, superans, qui potentiâ suâ omnia vincit ac superat; cui nihil est impossibile, nihil difficile.* At יהוה *Jehova* deductum est à verbo הוה *Hava* idem significante quod היה *Haia,* id est, *esse,* atque ideò Deus sic dictus est, quòd à seipso sit, atque aliis omnibus esse largiatur, quin & verbum suum existere faciat, id est, quod verbo dicit, illud opere compleat. Quod igitur adversus Rab. Salomonis expositionem (quam genuinam esse non dubito) Lyra objicit, parùm valet, nempe Veritatem, prout denotat impletionem promissi, non significare divinam naturam in se, sed cum respectu ad creaturam, ac propterea nomine tetragrammato non designari; id enim (prout docet R. Moses) essentiam divinam in se, absque respectu ad creaturas significare. Hoc (inquam) argumentum parùm valet; nam doctissimorum virorum consensu nomen tetragrammaton non tantùm essentiam divinam in se significat, verùm etiam respectum ad creaturas habet, quatenus nimirùm eis Deus essentiam tribuit, atque in causâ est, ut existant. At rursus ex adverso se opponit Lyra, dicens tempore Mosis non impletam fuisse promissionem de terrâ Canaan; neque enim Mosen eam ingressum esse. Respondeo, Ad fines terræ Moses pervenit, eamque oculis perlustravit, ac novit populum jamjam eam ingressurum esse, unde meritò dicatur ejus tempore impletam esse promissionem. Quin & illud satis est, tempore Abrahami, Isaaci & Jacobi promissionem istam non fuisse impletam, nunc aut hominibus istius generationis, in quâ vixit Moses, fuisse implendam. Sunt qui existimant nomen tetragrammaton ante tempora Mosis non fuisse cognitum, atque in istam sententiam propendet Burgensis, mihi autem haudquaquam videtur probabilis. Nam (si Mosi fides habenda) Deus patres Mose antiquiores alloquens,

loquens, se nomine isto appellavit; ac vicissim patres isti Deum nomine isto nuncuparunt. Vide Gen. 15.7.8. & 22.14. & 24.7.12.27.& 27.7.20. Respondet Burgensis (atque ita R. Jesuam respondisse refert Aben Ezra) ista esse verba Mosis scribentis ea, quæ à Deo ac patribus dicta fuerunt. Id vult, Mosen suis verbis Dei ac patrum dicta recitasse. Sanè si aliâ linguâ Deus ac Patres locuti fuissent, aliâ autem Moses scripsisset, id dicendum esset; at cum una eadémque loquentium pariter ac scribentis lingua fuerit, ea ipsa verba, quibus Deus ac Patres usi sunt, à Mose recitata esse verisimilius videtur. Quicquid sit, locum hunc aliorsum spectare, mihi plenè persuasum est, nec de ipsis nominibus *Shaddi* & *Jehova*, sed de istorum nominum significationibus (eo sensu, quo supra exposui) intelligi debere; id quod ex v. 6. & 7. Satis videtur manifestum. LXX Καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς. *Et apparui ad Abraham, & Isaac, & Jacob, Deus existens eorum; Et nomen meum Dominus non indicavi eis.* Illud וגו׳ודעתי acceperunt cum Chaldæo Paraphraste pro הודעתי *notum feci*; שדי *Shaddai* autem verterunt Θεὸς αὐτῶν *Deus eorum*, quemadmodum alibi sæpè vox ista ab istis Interpretibus exponi solet. Vide Annotat. ad Gen. 17.1. Vulg. *Qui apparui Abraham, Isaac, & Jacob in Deo omnipotente; & nomen meum Adonai non indicavi eis.* Unde apparet Judæorum consuetudinem, quâ pro *Jehova* (si ita pronunciare liceat) legitur *Adonai*, antiquam esse, ac Hieronymi (quem vulgatæ versionis authorem esse haud dubitandum censeo) obtinuisse.

V. 5. *Et recordatus sum fœderis mei.*] Nimirùm (ut rectè exponit R. Sal.) fœderis istius, quod Gen. 15.14. memoratur.

V. 6. *Et redimam vos* בזרוע נטויה *brachio extento*] Nempe extento (ut exponit Aben Ezra) מן השמים על הארץ *è cœlo ad terram.* V. 8. *Et*

V. 8. *Et introducam vos in terram* אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת־יָדִי לָתֵת אֹתָהּ *Quam levavi manum meam, ut darem,*] id est, quam juravi me daturum. Onk. & Jon. קַיֵּמְתִּי בְּמֵימְרִי *Juravi in verbo meo*; Vel per *verbum meum.* Aben Ezra ait metaphoricè dictum esse, ad similitudinem hominis, qui cum jurat, manum suam ad cœlum elevat, & citat Deut. 32.40. & Dan. 12.7. Similiter exponit R. Sal. וְשֹׂאתִי אֶת יָדִי הֲרִימוֹתִיו לִישְׁבַּע בִּבְסֹאִי *Levavi manum meam* (i.e.) *Sustuli eam, ut per thronum meum jurarem.* Vide quæ ad Gen. 14.20. sunt annotata.

V. 9. מִקֹּצֶר רוּחַ *Præ angustia spiritûs*] vel ut vulg. *propter angustiam spiritûs* LXX. ἀπὸ τῆς ὀλιγοψυχίας, *præ pusillanimitate.* in Rom. edit. latinè vertitur, *à defectione animi.* Atq; ita Augustinũ legere notat Nobilius, qui addit posse etiã verti *præ pusillanimitate.* Ἀπὸ in hujusmodi locutionibus valet *præ.* ut Mat. 13.44. ἀπὸ χαρᾶς, *præ gaudio.* Per angustiam autem spiritûs doloris vehementia significatur; nam gaudium dilatat, dolor autem coarctat spiritum. Scholiastes quidem Græcus exponit, ἀπὸ κοπώσεως πνεύματος, *præ mutatione seu inopiâ spiritûs.*

V. 12. עֲרַל שִׂפָתַיִם *Incircumcisus labiis*] Onk. יְקִיר מִמְלַל *Gravis loquelâ.* Ion. קְשִׁי מִמְלַל *difficilis sermone.* Atque ita etiam interpretantur infrà v. 30. Idem hîc significari videtur, quod suprà cap. 4. 10. Lyra ait eum propriè dici incircumcisum labiis, qui verbis superfluis utitur, hic autem Phrasin istam largè accipi, ac quemlibet eloquentiæ defectum denotare, id quod Mosi ex vocis gracilitate accidisse existimat. Ego potius cum Burgensi arbitror impedimentum aliquod sermonis ex parte oris vel linguæ, hâc phrasi significari. LXX. hoc in loco ἐγὼ δὲ ἄλογος εἰμί *ego verò expers sermonis,*

[a] *Innuitur hoc Schemate, usque adeo eos afflictos oneribus, & laboribus gravatos fuisse, ut vix spiritum habere & respirare potuerint* Fagius.

seu

seu *imperitus dicendi sum*(Hinc probabile est eos cap. 4. 10. vertisse ἄυλογος) At v. 30. ἰσχνόφωνος. Vide ad cap. 4. 10. Sym. ἐκ ἐιμὶ καθαρὸς τῷ φλέγματι, *non sum purus sermone.* Nempe Moses, clarè, distinctéque verba sua proferre non potuit. Fagius explicat, *Vir sum infacundus, rusticus, inelegans, incivilis, inurbanus, nescio aulicè loqui.* At quomodo istud de Mose, qui in aulâ educatus fuit dici possit, fateor me nescire. Addit, *impeditæ linguæ sum, rudis in loquendo, & ineptus.* At illud *impeditæ linguæ sum* à reliquis phrasibus, quæ coacervatæ sunt, diversum denotat. *Græci* (inquit) ἄλογος *dicunt, id est careo sermone, desunt mihi verba, quasi balbus sum, & labia mea sunt pinguia, non est caro exacta, quæ orationem impedit.* Atque ista quidem satis commodè mihi videntur Mosis mentem exprimere. Quod autem subjicit, *vel ut alii exponunt* ἄλογος, *nullius æstimationis, nullius pretii sum apud Ægyptios*, cum Hebraicorum verborum sensu nihil habet affine.

V. 14. *Hæc sunt capita domûs patrum ipsorum*, &c.] quia de Mose & Aharone cum mandatis à Domino ad Israëlitas, & ad Pharaonem missis facta est mentio, ideo(ut observat R. Sal.) intermissâ narratione, quæ inchoata fuit, ad indicandam genealogiam Mosis & Aharonis, hæc sunt interposita. Ut autem ad Levi, ex quo orti sunt Moses & Aharon perveniretur, idoneum visum est genealogiam Rubenis & Simeonis prius persequi. Idem etiam ab Aben Ezra est annotatum, non fuisse Mosis institutum nisi suam ipsius ac Aharonis genealogiam hic describere, propterea autem de Rubene ac Simeone verba fecisse, quod natu majores essent quàm Levi, à quo originem suam traxerunt Moses, & Aharon.

V. 16. *Et anni vitæ Levi*, &c. *Quare* (inquit R. Sal.) *numerati sunt anni Levi? Ut intelligeretur quamdiu duravit servitus. Nondum enim illa inchoata fuit, quamdiu ex duodecim*

Jacobi

Jacobi filiis (Ad verb. ex tribubus, מן השבטים) *quispiam fuit superstes. Sic enim dicitur* (cap. 1.6.8. *Josephum mortuum esse, atque omnes ejus fratres; deinde surrexisse novum Regem, &c. Levi autem inter Jacobi filios diutissimè vixit.* Sic ille. At quomodo tamen hinc constare poterit, quot annis Israëlitæ Ægyptiacâ servitute oppressi fuerunt, haud assequor, planiùs probabiliúsque mihi videtur quod dicit Aben Ezra, annos Levi & Kohathi, & Amrami in honorem Mosis ac Aharonis esse numeratos; etiamsi in eum duntaxat finem id factum esse haud facilè dixerim.

V. 18. *Et anni vitæ Kohathi, &c.*] R. Sal. ex computatione annorum Kohathi, & Amrami rectè colligit, quadringentos annos, quibus Israëlitæ dicuntur peregrinati esse in Ægypto, non de Ægypto solummodo esse intelligendos, cum Kohath ex iis fuerit, qui in Ægyptum descenderunt. Nam si omnes annos quibus vixit Kohath, nempe 133. omnésque annos quibus vixit Amram, nimirum 137, ac octoginta annos Mosis (totidem scilicet annorum fuit cum Israëlitæ ex Ægypto egressi sunt) in unum conjunxeris, ad quadringentorum numerum non pervenies; multi autem annorum Amrami in annis Kohathi, & similiter annorum Mosis in annis Amrami absorbentur.

V. 20. *Et accepit Amram Jochebedam* דֹּדָתוֹ *amitam suam*] Onk. אחת אבוהי *sororem patris sui.* Jonath. חביבתיה *amitam suam.* sic Hierosolimitanus Paraphrastes, cap. 2.1. *Et abiit vir de tribu Levi, & duxit Jochebedam* חבבתיה *amitam suam in uxorem.* Ita exponit Fagius, etiamsi mendosè scriptum sit *amicam* pro amitam. In Jonathane Levit. 10.4 חביבא usurpatur pro patruo, uti notat Buxtorfius Junior in Lexico Syro-Chaldaico, etiamsi istic חביבתא non nisi secum interpretetur. Buxtorfius Senior in Lexico Chaldaico-Talmudico חביבה

חביבה & חביבתא similiter exponit ſocrum, atque ita ſignificare notat in Targum Hieroſolimitano, Deut. 27. 23. Addit autem Aruch adducere etiam חביבאה pro Hæbræo דודה amita ex Exod. 20.20. (ſic ſcribitur, ſed proculdubio debet eſſe, Exod. 6.20.) ſed (inquit) *jam Targum illud non habet*, Ita ſanè Targum Hieroſolimitanum non habet loci hujus interpretationem, at (quod à Buxtorfio non fuiſſe animad verſum miror) in Jonathane, hîc eo ſenſu vox iſta occurrit. LXX. υἱὸν ἀδελφοῦ αὐτοῦ *filium fratris patris ſui.* Vulg. *Patruelem ſuum.* Amama notat Ebræam vocem דוד nunquam ſignificare patruelem, ſed דוד eſſe patruum, דודה amitam. Steuchus putat Hieronymum per *patruelem* intellexiſſe patrui ſororem, h. e. (inquit) materteram; ſed (ut notavit Amama) amitam dicere debuit. Eſt autem veriſimile vulgatum interpretem idem cum LXX. Interpretibus ſenſiſſe, quos ipſe Steuchus ait à Vulgata verſione non diſſentire, etiamſi eorum interpretatione citatâ ſubjungat, eam non filiam, ſed ſororem patrui fuiſſe. Æquè dicere potuit ſororem patris; atque ita ſanè Jochebed uxor Amrami, fuit ſoror Kohathi patris Amrami, uti ex Num. 26. 59. eſt perſpicuum. Ibi enim diſertè appellatur filia Levi, eique in Ægypto natam fuiſſe dicitur. Unde hic R. Sal. אחת אבותי בת לוי אחות קהת *ſororem patris ſui, filiam Levi, ſororem Kohathi.*

137. *Anni.*] LXX. ἐκ τῶν Ἰεμιανῶν Συὰτη Sic Rom. Edit. habet; at Scholia teſtantur alios libros habere Ἰεμιανῶν ἐκεῖ.

V. 26. *Hi ſunt Aharon & Moſes*] Aben Ezra ait Aharonem Moſi præpoſitum eſſe, tum quod ætate grandior eſſet, tùm quòd ante adventum Moſis Iſraëlitis prophetâſſet. Verſu autem ſequenti Moſes Aharoni præponitur, *Hi ſunt Moſes & Aharon*, atque ita ferè deinceps in

in lege, & Prophetis, & Hagiographis, quòd (ut idem notat) Moses munere ac dotibus Aharaonem longè superavit.

V. 29. *Et dixit Dominus Mosi*, &c.] Hic (inquit R. Sal. *est ille ipse sermo, qui supra habitus est* (nempe versu 11.) *sed quia intermissus fuit ob recensionem genealogiæ nunc ad eum redit Moses.*

V. 30. *Incircumcisus labiis*] LXX. ἰσχνόφωνος *gracili voce*, Sic legit Augustinus, unde miratus est, si Moses tam gracilis vocis fuerit, ut ab uno homine audiri non potuerit. Ac suspicatur regem fortè non permisisse quempiam de proximo loqui. At de vocis gracilitate nihil in Hebræo habetur; sed & Græca vox aliud quiddam denotat, ut notatum est anteà ad caput 4. versus 10. in margine. Vide etiam ad v. 12. hujusce capitis.

In CAP. VII.

V. 1. *Posui te* אֱלֹהִים *Deum Pharaoni*) Onk. רב *Principem.* Jonath. וחילא לפרעה כאילו אלקא דילוה *formidabilem Pharaoni, tanquam Deum ipsius.* R. Sal. exponit, שופט ורודה לרדותו במכות ויסורין *Judicem & rectorem, ad regendum* (seu coercendum) *eum plagis & afflictionibus.* Aben Ezra hic *Elohim* angelum interpretatur, ut [a] interdum vox ipsa usurpatur. ראה שעשיתי לך בעלה גדולה שתהיה נחשב בעיני פרעה כמעלת מלאך וזהו אלהים *Ecce, ad grandem te honorem evexi; in oculis enim Pharaonis honorabilis eris instar Angeli; is siquidem voce Elohim denotatur.* Mihi R. Salomonis expositio magis arridet. Augustinus notat [b] supra dictum fuisse Mosi, *& tu illi in iis, quæ ad Deum* non autem

[a] Psal. 8. 5. [b] Cap. 4. 16.

tu

tu illi Deus. At etiamsi LXX. Interpretes (ut antè est notatum) ita interpretati sunt, in Hebræo tamen est, *tu eris ei deus*, vel *in Deum.*

Et Aharon pater tuus erit, נְבִיאֶךָ *Propheta tuus*] Onk. מתורגמנך *interpres tuus.* Istam interpretationem probat R. Sal. Similiter Lyra, qui dicit nomen Prophetæ hîc largè sumi, pro eo, qui verba Dei enuntiat, licèt ea à Deo immediatè non habeat, quíq; magis propriè dicendus sit interpres vel prolucutor, vide cap. 4. v. 16. R. Sal. ait vocem נביא *Nabi*, quæ Prophetam significat, deductam esse ab illo (Isai. 57. 19.) ניב שפתים *fructum labiorum.* Id autem improbat Aben Ezra, propterea quod ניב vel est ex duplicantibus secundam literam thematis juxta sententiam sapientûm Galliæ, vel ex quiescentibus literâ secundâ radicali juxta sententiam sapientûm Hispaniæ; נביא autem habet Aleph de radice. Quin & ex illo, Gen. 20. 7. *Restitue uxorem viri, nam* כי נביא הוא *propheta est*, probat vocabulum נביא non denotare דברן i. e. interpretem, seu locutorem, sed eum, cui Deus secreta revelat. Ego verò arbitror Hebræum *Nabi* significare eum, cui arcana à Deo revelantur; & qui cùm à Deo ad homines predicando, tum ab hominibus, vel pro hominibus ad Deum orando loquitur. Sic enim in isto Geneseos loco sequitur, *& ille pro te orabit.*

V. 2. *Tu loqueris quicquid tibi mandavero, & Aharon frater tuus loquetur ad Pharaonem.*] Tu loqueris ad Aharonem, &c. *Etsi igitur* (inquit Aben Ezra) *non semper fit mentio Aharonis cum Moses ad Pharaonem venit, novimus tamen eos semper simul venisse.*

וְיִשְׁלַח *Et mittet*] Sic ad verbum sonat; sensus autem est, *ut mittat.* Nam Vau hîc non tam copulativa est, quàm explicativa; declarat nempe quid, ac quorsum ad Pharaonem loqueretur. Sic cap. 6. 11. Ita loquere

ad Pharaonem regem Ægypti; וְיְשַׁלַּח *& mittet*, id est, *ut mittat*, seu dimittat filios Israel, &c. Ex iis, quæ hic versu 3. & 4. sequuntur, hunc esse sensum apparet.

V. 4. וְנָתַתִּי אֶת־יָדִי בְּמִצְרָיִם *Et ponam manum meam in Ægyptum*] quia homines manu solent percutere ac plagam infligere, ideò (ut notat Aben Ezra) plaga à Deo inflicta, manus ejus appellatur. Sic Onk. ואתין ית מחת גבורתי במצריים *Et ponam plagam fortitudinis meæ in Ægyptum.* Similiter ver. 5. ידי *manum meam* interpretatur ית מחת גבורתי *Plagam fortitudinis meæ.*

V. 7. *Moses autem erat octoginta annorum*, &c.] Aben Ezra ait non commemoratum esse in Scripturâ, prophetas in senectute suâ prophetasse, præter hosce, qui omnibus Prophetis erant præstantiores; ac propterea eorum ætatem hîc esse memoratam. At alias hujus commemorationis causas fuisse magis videtur verisimile.

V. 9. וְהָיוּ לְתַנִּין *erit serpens*] Ad verb. *in Serpentem.* R. Sal. interpretatur תנין *Thannin* per נחש *Nachash*. i. *Serpentem.* Aben Ezra existimavit vocabula ista res diversas significare. Asserit enim hoc signum, quo baculus in *Thanniu* conversus est, non idem fuisse cum eo, quod coràm Israelitis factum fuit; tunc enim baculum non nisi in *Nachash* fuisse mutatum. Addit Japhethum dicere *Nachash* & *Thannin* idem esse. LXX. pro לתנין hîc habent δράκων, *draco.* Vulg. *in colubrum.* Drusius ad Apoc: 12.3. ait draconem Arabicè *Thennin* vocari. Vide Annotat: ad Gen. 1. 21.

V. 11. *Et vocavit etiam Pharao* לַחֲכָמִים *sapientes*] Aben Ezra exponit, חכתי המולות *peritos siderum, astrologos. LXX* τὺς σοφισὰς, *Sophistas.*

וְלַמְכַשְּׁפִים *Et incantatores*] Sequitur, *& fecerunt etiam ipsi* חרטומי מצריים *magi Ægypti incantationibus suis similiter.* Onk. utramque vocem, מכשף *&* חרטום interpretatur

terpretatur per חרש i. e. *magum*. Aben Ezra exponit משנים דבר התולדות למראה, *præstigiatores*, העין *qui rem naturalem quoad speciem* (ad verbum, *ad aspectum oculi*) *transmutant*. חרטומים autem exponit, היועצים סוד התולדות *eos, qui callent secretum naturæ*. Drusius ad Nath. 3. 4. ait se non assentiri iis, qui Aben Ezram secuti. כשפים præstigias interpretantur, sed artes maleficas, quales sunt magarum & maleficarum, eâ voce significari. Constantinus L' Empereur in Paraph. Jach. in Dan. 2. 2. asserit inter מכשף *Mecasspheph* & חרטום *Chartum* hanc propriè differentiam esse, quòd ille ope diabolici operâ suâ perficiat, hîc verò abutatur דברים טבעיים rebus naturalibus, ut observat Abrabaneel. In Codice Sanhedrin cap. 7. §. 11. dicitur, המכשף זה העושה מעשה ולא אוחז את העינים i. e. *Messapheph is est, qui rem patrat, non qui ludit oculos*. Quod expositioni Aben Ezræ planè est adversum. Ibidem sequitur, העושה מעשה חייב האוחז את העינים פטור *Qui rem patrat, reus est, qui oculos ludit liber est*. De voce חרטומים vide quæ annotavimus ad Gen. 41. 8.

בלהטיהם *Incantationibus suis.*] v. 22. est בלהטיהם sine He Onk. בלחשיהון *susurrationibus suis*. Similiter exponit R. Sal. qui notat huic simile (vocem istam eâ significatione alibi) non reperiri in scripturâ. Posse autem ei assimulari illud (Gen. 3. 24.) להט [a] חרב המתהפכת *Flammam gladii versatilem, seu seipsum versantes. Videbatur* (inquit) *gladius iste incantatione* (seu *mussitatione*) *sese vibrare?* דומה שהיא מתהפכת על ידי לחש. Coch in Annotat. ad cap. 7. Sanhedr. ait ex sententiâ R. Sal. significari voce בלהטיהם opus, quod à seipso fit vi carminum; atque id quidem verba. R. Sal. quæ citavi, sibi velle videntur. Aben Ezra ait hanc vocem בלהטיהם (apud illum in Codice meo scribitur בלטיהם sine He, prout infra v. 22. habetur) deductam esse ex illo לה

[a] Lege החרב

חחרב, Et ex illo אשכבה לוחטים Psal. 57. 4. Item ex illo Mal. 4. 1. ולחט אותם in quibus locis flammam vel inflammationem vox ista denotat. Unde vocem, quæ hoc in loco occurrit, sic explicat, והוא כמו בריקות ואש עוברת ואת היא אחיות עיניים, id est, Et est quasi fulgor, & ignis prætervolans; atque hæc est retentio oculorum. *Censet notari præstigias, quæ fallaci & evanidâ specie oculos eludunt*, inquit Coch, qui hanc sententiam sibi placere asserit. LXX. ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν, *veneficiis suis*. Vulg. *Et fecerunt etiam ipsi per incantationes Ægyptiacas, & arcana quædam similiter*. Amama in Censurâ putat hunc Interpretem rationem literæ Beth in בלהטיהם non habuisse, atque eo nomine Græcos Interpretes ei præfert. Apparet igitur eum verba vulgatæ versionis ita intelligere, ac si ista, *arcana quædam*, cum verbo fecerunt constructa essent; at mihi æquè verisimile videtur particulam &, non hîc idem valere quod *etiam*, sed *incantationes Ægyptiacas* & *arcana quædam* inter se copulare, ita ut præpositio *per* ad hæc pariter ac illa vim suam extendat. Quod autem Hebræa ista חרטמי מצרים *incantatores Ægyptiaci*, reddidit, *per incantationes Ægyptiacas*, verba quidem minùs advertit, sensum tamen satis expressit. Illud observatu non indignum, Jonathanem hîc nominare *Jannem* & *Jambrem*, uti suprà cap. 1. 16. Sic & Lyra ait magos hîc memoratos fuisse *Jannem* & *Jambrem*, de quibus fit mentio, 2 Tim. 3. 8. De *Janne* autem, & *Jambre*, vide plura in Præfatione Annotat. in Gen.

V. 12. *Et devoravit baculus Aharonis baculos eorum.*] R. Jehoshua (uti refert Aben Ezra) existimat baculum, qui in serpentem conversus fuerat, priùs in pristinam formam rediisse, ac deinde magorum baculos devorasse. Atque ita etiam exponit R. Sal. מאחר שחזר ונעשה מטה בלע את כלן i.e. *Posteaquam denuò factus est baculus, omnes eos* (nempe magorum baculos) *devoravit*. Mihi multo

multo magis arridet sententia Aben Ezræ, nempe baculum Mosis jam in serpentem fuisse mutatum, cum baculos magorum specie tenus similiter in serpentes conversos devoravit; vocari autem baculum, quia sic erat initio. וקראו משה אהרון בי כן היה בתחלה Imò non solum paulo antè fuit baculus, verùm etiam ita mox futurus fuit.

V. 15. *Ecce, egreditur ad aquas.*] Jon. למנטר קוסמין עילוי מיא *ad observandum divinationes juxta aquas.* Et sic etiam interpretatur cap. 8. 20. At simplicius est, quod dicit Hierosolymitanus Paraphrastes, למיתקודה על מיא *ad refrigerandum se juxta aquas.* R. Sal. exponit, לנקביו *ad exonerandum alvum*; ita scilicet eum intellexisse, se, uti falsò sibi persuaserat, Deum non esse. Sed hoc ineptum. Aben Ezra ait regem Ægypti usque ad hodiernum diem solitum esse mense Tammuz (i. e. Junio) & Ab i.e. Julio) ad fluvium Nilũ exire, ut perspiceret quantum super terras ascenderit; istis enim mensibus Nilum crevisse.

V. 17. *Baculo, qui est in manu meâ*] Hæc ipsius Domini verba esse videntur, quoniam præcessit, *Sic dicit Dominus, &c.* Aben Ezra ait sermonem esse concisum (ואחז דרך קצרם) ac deesse vocem שלוחו *nuntius ejus*; q.d. *Ecce ego nuntius ejus percutio baculo, qui est in manu meâ.* Addit autem Mosen dicere *in manu meâ*, etiamsi baculus in manu Aharonis esset, propterà quod ambo in signo seu miraculo patrando ex æquo conjuncti fuerint. כי שניהם שוים ומשתתפים באות. Imò Moses primas tulit, nec nisi ex ejus mandato Aharon quicquam gessit.

V. 18. וְנִלְאוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיְאֹר *Et defatigabuntur Ægyptii bibere aquam ex fluvio.*] R. Sal. exponit, נלאו לבקש רפואה למי היאור שיהיו ראויין לשתות *fatigati erunt quærendo quomodo aquis fluvii mederi possit, ut ad potandum sint idoneæ.* Atque ista expositio ex v. 24. confirmari videtur. Quanquam sensus esse potest, *tædebit*

Ægyptios bibere aquam è fluvio. LXX Interpretes reddunt, καὶ οὐ δυνήσονται οἱ Αἰγύπτιοι πιεῖν ὕδωρ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, *Et non potuerunt Ægyptii bibere aquam de flumine.* Atque ita etiam Aben Ezra videtur velle id quod hoc in loco dicitur exponendum esse juxta illud quod v. 21. habetur, וְלֹא יָכְלוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן הַיְאֹר *Et non potuerunt Ægyptii bibere aquam è fluvio.* At illud נלאו לאה *laborare, fatigari, defessum esse, est* ἐμφατικώτερον. Vulg. *Et affligentur Ægyptii bibentes aquam fluminis.*

V. 19. עַל נַהֲרֹתָם *Super flumina ipsorum*] R. Sal. ait voce ista intelligi aquas, quæ instar fluviorum nostrorum currunt. Aben Ezra de Schichor sive Nilo, atque aliis fluminibus exponit.

עַל יְאֹרֵיהֶם *Super rivos ipsorum*] R. Sal. interpretatur בריכות stagna, quæ hominum manu fiunt, quæque Nili exundantis aquis implentur. Vide ad Gen. 41. 1. Aben Ezra ait plurale hîc usurpari, propterea quòd היאור rivus ister (Nilum intelligit) in pluribus locis sit.

וְעַל אַגְמֵיהֶם *Et super stagna ipsorum*] R. Sal. exponit collectiones aquarum, quæ non fluunt, sed in eodem loco consistunt. Aben Ezra interpretatur de aquis, quæ ex pluviâ suâ sponte (absque hominum operâ ac industria) inter se consociantur. מים מחוברים מעצמם ממי המטר

וְעַל כָּל מִקְוֵה מֵימֵיהֶם *Et super omnem congregationem aquarum ipsorum.*] Aben Ezra putat hîc innui fontes, & puteos, & fossas. הם המעינים והבארות והבורות

וּבָעֲצֵי וּבָאֲבָנִים *Et in lignis, & in lapidibus.*] Id est, ut interpretatur Onk. ובמני אעא ובמני אבנא *& in vasis ligneis, & in vasis lapideis.* Similiter etiam exponunt R. Sal. & Aben Ezra.

V. 22. בְּלָטֵיהֶם *Incantationibus suis.*]Onk. בלחשיהון *mussitationibus suis*, uti v. 11. Ubi cum He scribitur בל הטירם, Propriè לחש est *mussitare*; inde autem etiam ponitur pro *incantare*, quia (ut notat in Lex. Tal. Buxtorfius)

Buxtorfius) id muſſitando fieri ſolet. Similiter Hebræam vocem exponit R. Sal. לחש שאומרין אותובלט בחשאי i.e. *muſſitationem* ſive *incantationem, quæ fit tacitè, & in ſilentio* לאט & ſine Aleph לט *occultum* ſignificat, atque inde incantationem, quæ in occulto fieri ſolet, ſignificare exiſtimatur. Ita interpret. Aben Ezra, qui aſſerit בלטיהם non eſſe idem quod בלהטיהם * extrita litera He, quod He in medio vocis, non ſit litera protractionis. מאוחיות המשך ex diverſis fortè radicibus ſunt iſtæ voces, ſed idē denotare non eſt dubitandum. LXX hîc, ut anteà, habent ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν, *veneficiis ſuis*. In Gemara Sanhed. cap. 7. R. Chaius filius Abba dicit, בלטיהם אלו מעשה שדים בלהטיהם אלו מעשה כשפים *Belatehem notat opus Dæmonū; Belahatehem notat opus magiæ.* Atque iſtud Rabbinorum dictum hîc à R. Salomone memoratur. Coch. in Annotat. ait *Belatehem* ſonare *in ſecretis ipſorum*; Dæmones autem ut ait Gloſſa, latere inviſibiles. At *Belahatehem* ſonare *in flammis* vel *fulgoribus ſuis*. Vide ſupra ad v. 11. Notat autem Aben Ezra quæri poſſe, ſi Aharon omnes aquas Ægyptii in ſanguinem convertit, ubinam magi invenerunt aquam quam converterent. Reſpondétque Aharonem non convertiſſe niſi aquas, quæ erant ſupra terram, non eas quæ erant ſub terra: magos igitur fodiſſe, & eduxiſſe aquam, eámque à ſe in ſanguinem converſam eſſe præ ſe tuliſſe. Addit magnum diſcrimen fuiſſe inter Aharonis, & magorum opus; Aharonem enim vertiſſe univerſum fluvium, qui ante ipſum erat, & totam aquam quæ in tota Ægypto erat, etiamſi eam non videbat: quin & aquas perpetuò fluentes vertiſſe, ac ſeptem dies plagam iſtam permanſiſſe, magos autem paululum duntaxat aquæ viſos eſſe convertere, îdque quod in vaſe ſtabat, nec niſi

* Amama in Cenſ. dubitat utrum thema vocis בלהטיהם ſit להט an He pro Aleph poſito לאט

ad momentum, nempe dum Pharao domum revertebatur. Vide Manassen concil. quæst. 8. in Exod.

Et obfirmatum est cor Pharaonis] R. Sal. ait eum dixisse Mosi & Aharoni, *vos incantationibus ita facitis; vos infertis stramen in Aphrajim, urbem quæ abundat stramine: vos in Ægyptum, quæ incantationibus repleta est, incantationes affertis.* Similiter in Talmude (referente Buxtorfio in *Lex.* Talm. rad. יחן) libro מנחות dicitur [a] Jochana & Mamre dixisse Mosi, *Fœnum* (sic Buxtorf. reddit. תבן, quod alii *stramen* interpretantur) *tu importas in Aphrajim.* Ac Mosen eis respondisse, *Vulgò dicunt homines, in urbem olerum, olera deferto.*

V. 24. *Et foderunt omnes Ægyptii,* &c.] Jonathan addit, ולא אשכחו צלילן *Et non invenerunt limpidam.* Aben Ezra ait Israëlitas etiam similiter fodiendo aquam quæsiviisse. Ab iis enim dissentit, qui putant aquas apud Ægyptios fuisse [b] rubicundas instar sanguinis, apud Israelitas autem albas, hoc est, non fuisse mutatas; existimat plagam sanguinis, & ranarum & pediculorum ad Israelitas pariter, ac Ægyptios se extendisse; ista quippe leviuscula fuisse: in plagâ autem mixtionis diversorum animalium, quæ gravior fuit, Dominum inter Israelitas & Ægyptios distinxisse; atque ita in plagâ pestis, & grandinis, non autem ulceris & locustarum. At etiamsi de quibusdam tantùm plagis dicertè dictum sit, eas Israelitas non attigisse, cum tamen Israelitarum gratiâ plagæ omnes Ægyptiis inflictæ fuerint, Israelitas ab omnibus immunes fuisse libentiùs censerim.

V. 25: *Et impleti sunt septem dies,* &c.] Jon. *Et consummati sunt septem dies postequàm Dominus percussérat fluvium, ac deinde verbum Domini sanavit fluvium.*

[a] Ita istic appellantur, qui aliàs dicuntur Jannes & Jambres.
[b] אדומים כדם ita quorundam opinionem refert, cum aquæ in sanguinem revera essent conversæ.

In

In CAPUT VIII.

V. 2. *Ecce ego percutio omnem terminum tuum* בְּצַפְרְדְּעֵיִם *ranis*] Onk. & [a] Jon. בעורדעניא quod similiter interpretantur. Aben Ezra ait inter Interpretes de Hebræâ voce minimè convenire. Multorum enim opinione eam significare speciem quandam piscis, qui in Ægypto reperitur, qui linguâ Arabicâ vocatur [b] אלתמסח qui è fluvio egrediens homines abripit. Alios autem dicere voce istâ denotari animalia, quæ in multis sunt fluviis, quæque vocem edunt; atque hoc sibi rectum videri. Videtur ranas, quæ coaxatione suâ sunt notabiles, designare. Prior certè interpretatio parùm est probabilis, nec iis quæ v. 3. & 4. habentur, satis congruit.

V. 3. וּבְמִשְׁאֲרֹתֶיךָ *& in mactra tua*] Onk. ובאצותך Fagius vertit, *& in pastam tuam*. Buxtorfius autem interpretatur, אצוא & אצותא *mactrum*, *panarium*. Sic & ipse ait Fagius in Annotat. ait Hebræam vocem משאורות & Chaldaicam אצוות significare locum in quo subigitur massa ad conficiendum panem. Hebræa vox deducitur à verbo שאר quod significat *superesse*, *reliquum esse*, unde vulgata versio hîc ita habet. *Et in reliquias ciborum tuorum*. LXX. Interpretes verborum ordinem inverterunt, legentes ἐν τοῖς φυράμασί σου, καὶ ἐν τοῖς πλινθείοις σου, *in conspersis tuis*, *& in furnis tuis*, cum in Hebræo sit ובתנוריך ובמשארותיך *& in furnos tuos*, *& in conspersa* (sive *mactra*) *tua*.

V. 4. *Et in te*, *& in populum tuum*] Aben Ezra putat ranas etiam super Israelitas ascendisse, atque improbat sententiam Japheti, qui putat hisce verbis innui Pharaonem, ejúsque populum duntaxat hâc plagâ fuisse percus-

[a] LXX. Βατράχοις Vulg. ranis. [b] Vide Genebrard ad Psal. 104. 30.

sum.

ſum. Mihi autem hæc ſententia videtur probabilior. Vide ad cap. 7. 24.

V. 6. *Et Aharon extendit manum ſuam*, &c.] Jonathan ait Moſen non percuſſiſſe aquas, ut vel in ſanguinem mutarentur, vel ranas emitterent, eò quòd in aquis ſervatus eſſet, cum mater ipſius eum in fluvium projeciſſet. ſic & R. Sal. ad cap. 7. 19. *Dic Aharoni*, &c. *Propterea* (inquit) *quòd fluvius protexit Moſen, cum in eum projectus fuit, non percuſſus eſt manu ejus, nec in plagâ ſanguinis, nec in plagâ ranarum, ſed percuſſus eſt manu Aharonis.* Hujus etiam rationis ab Hebræis aſſignatæ meminit Lyra ad cap. 8. 2. Ipſe autem ait ideo factum, quòd Aharon non ita ſuſpectus eſſe potuit Ægyptiis de arte Magicâ, ac Moſes. Simplex ratio eſſe videtur, quod in hac ad Pharaonem legatione Deus Aharonem ad ſubſerviendum Moſi tanquam miniſtrum conjunxerat. Vide cap. 7. 9.

V. 7. *Et fecerunt magi ſimiliter*, &c. [*Quæritur* (inquit Auguſtinus) unde, *ſi jam ubique factum erat, ſed ſimilis quæſtio eſt, unde aquam in ſanguinem verterent, ſi tota aqua Ægypti in ſanguinem converſa jam fuerat. Unde intelligendum eſt, regionem, ubi filii Iſraël habitabant, plagis talibus non fuiſſe percuſſam, & inde potuerunt incantatores vel aquam haurire, quam in ſanguinem verterent, vel aliquas ranas educere ad ſolam demonſtrationem magicæ potentiæ. Quanquam potuerunt etiam poſtquam illa compreſſa ſunt, facere.* Hæc Auguſtinus, de aqua autem à magis in ſanguinem converſa, melius mihi arridet id quod ab Aben Ezra dictum anteà annotavi ad cap. 7. 22. nec quod ranas ſpectat, iſtiuſmodi videtur eſſe ſcrupulus; neque enim (opinor) omnia ita ranis erant oppleta, quin tantillum loci eſſet, quod magis ad artem ſuam oſtentandam ſufficeret. Quanquam ſi in terra Goſhen hoc pariter ac illud à magis factum fuiſſe quis contenderit, haud repugnandum cenſeo; regionem enim iſtam plagarum, quibus percuſſi ſunt Ægyptii

gyptii, expertem fuisse magis (ut dixi) videtur verisimile.

V. 8. *Et vocavit Pharao Mosen & Aharonem,* &c.] Aben Ezra ait Pharaonem eos vocasse, ac ut plaga ista auferetur rogâsse, quòd videret magos plagam non minuere, sed augere. Id autem ut fortè non est nihil, ita nec totum esse videtur. Nam & plagam priorem magi non minuerunt, sed auxerunt, nec tamen ideò Mosi ac Aharoni supplicâsse Pharao legitur: id autem nunc fecisse videtur, quòd hæc plaga priori gravior fuerit.

V. 9. הִתְפָּאֵר עָלַי *Gloriare adversum me*] vel *attollas te super me.* Vel *efferas te. LXX.* Ἴδξαι πρός μὲ *constitue mihi.* Atque ita habet vulgata versio. Sensum potiùs quàm verba expressêrunt. Onk. סיאל לך גבורא והב לך זמן *pete tibi fortitudinem* (i.e. rem magnam & difficilem) *& constitue tibi tempus.* Aben Ezra non incommodè explicat, אעשה לך תפארת שאעתיר אל השם ויסר המכה ביום שיתבקש *Exhibeto tibi honorem, ut orem ad Dominum, & auferat plagam, eo die quo petes.* Fagius refert nonnullos velle hunc esse sensum, *Tunc gloriari poteris, atque bono animo esse, quum me orante pro te auferentur ranæ. Hanc spem de tuis magis, & ariolis habere non potes.* Alios autem sic legere, *Indica mihi, dic clarè & apertè.* Expositio Aben Ezræ reliquis præferenda videtur; פאר *est ornare, decorare,* in Hithpael התפאר *ornare* seu *decorare se; gloriari, gloriosè se efferre.* Verbum istud sequente עַל ut hoc in loco occurrit Isai. 10. 16. היתפאר הגרזן על החוצב בו *Nunquid securis gloriabitur* (seu *gloriosè se efferet*) *contra eum* (*vel super eum*) *qui scindit eâ?*

לְמָתַי אֶעְתִּיר לָךְ *In quodnam tempus orabo pro te?*] Alii interpretantur, *Quando orabo,* &c. Sed ut notat R. Sal. tunc dicendum esset, מתי אעתיר, cum autem dictum sit למתי, sensus esse videtur, *Ego hodie orabo, ut auferantur eo tempore quod mihi præstitues. Quando igitur velis ut auferantur.*

V. 10.

V. 10. *Et dixit.* לְמָחָר *In crastinum diem*] i. e. ut explicat R. Sal. התפלל היום שיכרתו למחר *ora hodie ut crastino die excindantur.* Aben Ezra refert Rab. Samuelem Ben Hophni dicere homines non solitos esse petere, nisi ut statim absque mora plaga ab ipsis auferatur; Pharaonem autem existimasse ex astrorum dispositione ranas veniisse, ac jam fortè tempus fuisse quo auferentur, ac propterea ad tentandum Mosen tempus protraxisse, ac petiisse ut die crastino auferrentur. Ego verò arbitror Pharaonem optasse ut primo quoq; tempore à plaga liberaretur, sed existimasse rem majoris momenti, atque operæ esse, quàm ut illicò nullâ interpositâ morâ id consequi posset, atque ideò diem crastinum, quo voti compos fieret, præfiniisse.

V. 12. *Et clamavit Moses ad Dominum*] E *vestigio* (inquit R. Sal.) *clamavit ut crastino die* (ranæ) *excinderentur.*

עַל דְּבַר הַצְפַרְדְּעִים *Super negotio ranarum*] i. e. super ranis, ut ranæ tollerentur, quod pollicitus fuerat Pharaoni. LXX. περὶ τῆς ὁρισμῆς τῶν Βατράχων, *pro finitione ranarum* Vulg. *pro sponsione ranarum, quam condixerat Pharaoni.*

V. 14. חֳמָרִם חֳמָרִם *Acervatim*] Ad verb. *acervos, acervos.* Repetitio enim vocis (ut notat Fagius) multitudinem importat: vide ad Gen. 14. 10. Jonathan & Hierosolimitanus reddunt כרוון כרוון *Coros, coros*, i.e. *per coros.* Est autem Corus mensura quædam eâdem quantitate quâ Chomer, ut videre est Ezech. 45. 14. atque eâ significatione vocem Hebræam isti Interpretes hîc accepisse videntur, cum potiùs acervum (ut alibi sæpè) hîc significet, Onk. דגורין דגורין *acervos, acervos*, i.e. acervatim, seu in acervos. LXX. θημωνίας θημωνίας vulg. *in immensos aggeres.* In eundem sensum R. Sal. & Aben Ezra interpretantur.

V. 16. *Dic Aaroni*, &c.] Aben Ezra notat tres primas

mas plagas, quæ in inferioribus mundi partibus aquâ scilicet & terrâ factæ fuerunt, manu seu ministerio Aharonis adveniſſe; at plagas, quæ in superioribus mundi partibus factæ fuerunt (nempe grandinem, & locustas quæ ventus adduxit, & tenebras, quæ in aëre fuerunt) manu Mosis, qui Aharone erat superior, factas fuisse. Ratio ista non magni ponderis esse videtur; sed multo ineptius est quod dicit R. Sal. nempe Mosen cum occidisset Ægyptum eum arenâ occultasse, ac propterea haud æquum fuisse, ut terra, cui suam quodammodo salutem debuit, ipsius manu percuteretur.

וְהָיָה לְכִנִּם *Et erit in pediculos*] [a] R.Sal. כנים interpretatur חרחושה פדוליירא בלעז *reptile, vernaculè pedoljiera.* Intelligit opinor, pediculum. Onk. לקלמתא *in pediculos.* Similiter Jon. לקלמי *Vox Hebræa* כנים *Chinnim* (inquit Fagius) *Et Chaldaica* קלמתא *Kalmetha significat genera quædam exiguarum bestiolarum,* [b] *quæ insensissimæ esse solent, lædentes cutem, & penetrantes per nares, atq; aures. Quidam dicunt vermiculos alatos, similes culicibus. Veteres tamen Hebræi dicunt significare pediculos.* Hæc ille. LXX ϰ) ἔσονται σκνῖφες. Ita veteres libros & Augustinum [c] legere notat Scholiastes; alios autem libros habere σκνῖπες, atq; ita legi apud Originem & Philonem, Vulg. *& sint cinyphes.* Steuchus putat vocabulum istud ex Hebræo *Chinnim* additis quibusdam literis sumptum esse. Vide Genebrardum ad Psal. 104. 31.

V. 19. *Digitus Dei est*] Onk. *Plaga à conspectu Domini est.* Jo. *Non ex robore potentiæ Mosis & Aharonis est, sed est plaga à Domino missa.* R.Sal. *Hæc plaga non est per incantamenta, sed à Deo est.* Luc. 11. 20. Christus dixit se digito Dei ejicere dæmonia, i. e. virtute divinâ, non humanâ nec diabolica. Mat. 12. 28. i. *est spiritu Dei.*

---

[a] Steuchus ait Josephum & R. Salomonem *pediculos* interpretari.
[b] In istam sententiam citat Philonem. [c] Augustinus legit Scyniphes.

V. 21.

V. 21. הָעָרֹב *mixturam animalium*] Jon. ערבוב חיוא ברא *mixturam beſtiarum agreſtium*. Lyra ait ex Joſephi & Hebræorum ſententiâ fuiſſe multitudinem animalium diverſorum generum, quæ aſpectu terribilia, & morſu noxia erant, quæque homines & animalia domeſtica interficiebant. R. Sal. exponit כל מני חיות רעית ונחשים ועקרבים בערבוביא *Omnes ſpecies malarum beſtiarum, & ſerpentum, & ſcorpionum inter ſe permixtas*. Aben Ezra, היות רעות מעורבות כמאריות ואבים ודובים ונמרים *Beſtias malas inter ſe permiſtas, ut leones, lupos, urſos & pantheros*. Fagius refert R. Davidem in radicibus interpretari ערוב הם אספסף החיות ממנים הרבה *Arob ſignificat animalia collecta ex multis ſpeciebus*. Cap. 12. 38. ערב *Ereb* pro mixtâ multitudine uſurpatur. LXX. Interpretes reddunt ערוב κυνομυῖαν *cynomyam* (*caninam muſcam.*) Sic legit Auguſtinus; atque ita legendum eſſe Scholiaſtes probat ex etymologia, quam Philo lib. 1. de vita Moſis explicat, quaſi ſcilicet (ut notat Nobilius) animal eſſet ex cane & muſca compoſitum. Addit autem idem Nobilius Hieronymum in extrema epiſtola ad Suniam putare meliùs ſcribi κοινομυῖαν quomodo etiam aquila dixit παμμυῖαν *omnimodam muſcam*. Inde Vulg. *Omne genus muſcarum*. Scholiaſtes Græcus ait Samariticum habere κόρακα *corvum*. At corvus Hebraicè eſt ערוב *Oreb*.

V. 22. וְהִפְלֵיתִי וגו *Et ſeparabo in die illo terram Goſhen* &c.] Sic Onk. ואפריש *& ſeparabo*. Et ſimiliter cap. 9. 4. pro והפלה habet ויפריש Jon. ואעבד פלאין *& faciam miracula*. Et ſimiliter cap. 9. 4. ויעבד יי פלאין Radices פלה *ſeparare*, & פלא *mirabilia facere*. inter ſe ſunt cognatæ. R. Sal. etiam פלא exponit *ſeparare*. A-

[a] Fagius ait Hebræam pariter ac Chaldaicam vocem non ſimpliciter *ſeparare* ſignificare, ſed miraculo quodam; unde & miracula Chaldaicè vocari פרושן.

ben

ben Ezra interpretatur וחפליתי per ואפרש *& separabo.* LXX. καὶ θαυμαστώσω *& gloriosam faciam.* Nobilius ait Græcum istum verbum etiam valere, *faciam mirabilem & eximiam, distinctámq; à cæteris,* aut *mirabiliter distinguam.* Atque ita quidem latinè vertitur capite 9. 4. Vulg. *Faciámque mirabilem,* &c. Vide Annotationes nostras ad Gen. 18. 14.

Ut scias me esse Dominum in medio terræ] Aben Ezra ait metaphoram esse sumptam à regibus, qui sedem habere solent in medio regni, ut omnibus undequaque finibus ex æquo sint propinqui: quemadmodum cor humanum in medio corpore à Deo creatur [ut scilicet eò commodiùs spiritus vitalis per omnia membra diffundi possit.] Fagius ait Christum eâdem locutione usum esse, cum dixit, *Ubi erant duo vel tres congregati in nomine meo, ego ero in medio illorum.* Quod sic explicat, *Tanquam Dominus, Magister, & Princeps, ut adsit eis, juvet, defendet, tueatur.*

V. 23. וְשַׂמְתִּי פְדֻת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמֶּךָ *Et ponam divisionem* (ad verbum *redemptionem*) *inter populum meum, & populum tuum.*] Onk. ואשוי פורקן לעמי ועל עמך איתי מחא *Et ponam redemptionem populo meo; super populum autem tuum afferam plagam.* R. Sal. sic explicat, ושמתי פדות ישיבדיל בין עמי ובין עמך *Et ponam redemptionem, quæ separet inter populum meum, & populum tuum.* Aben Ezra exponit פדות per הפרש *differentiam* seu *discrimen.* LXX. καὶ δώσω διαφορὰν &c. *Et dabo interstitium,* &c. Vulg. *Ponamque divisionem,* &c.

V. 26. *Abominationem Ægyptiorum sacrificabimus,* &c.] i. e. istiusmodi sacrificium, quod abominationi erit Ægyptiis. Onk. *Bestiam, quam Ægyptii colunt, nos accipiemus ad sacrificandum.* Jon. *Pecora quæ sunt idola Ægyptiorum, accipiemus & sacrificabimus.* R. Sal. exponit, יראת מצרים *Deum* (ad verbum *timorem*) *Ægyptiorum.* Ac putat respectu Israelis vocari *abomina-*

tionem

tionem, quòd nimirùm iſtiuſmod dii fictitii, veri Dei cultioribus abominationi eſſent; quo ſenſu Chemoſh dicitur abominatio Moab, & Molech abominatio filiorum Ammon. 1 Reg. 11. 7. [a] Similiter cum Aben Ezra teſtatur Rab. Jeſhuam dicere Moſen, cum hiſtoriam hanc ſcripto mandaverit, in contemptum idoli vocaſſe *abominationem Ægyptiorum*, at cum *Pharaonem* allocutus fuerit dixiſſe *deum Ægyptiorum*. Addit eundem Rabbinum aſſerere deum Ægyptiorum ſub ſpecie arietis (עַל צוּרַת טָלֶה) fuiſſe adoratum: Ægyptios enim exiſtimaſſe Sydus cæleſte arietis in terram ipſorum dominium habere, ac propterea ab eſu carnium abſtinuiſſe. Adverſus hanc ſententiam objicit Aben Ezra rationem iſtam haud videri idoneam, cur a bobus ac hædis abſtinerent. Exiſtimat igitur Ægyptios tempore Moſis eodem animo fuiſſe, [b] quo viri Lindiæ (אַנְשֵׁי לִנְדִיאָה) quos dicit plus quàm dimidiam mundi partem eſſe, atq; Chami poſteros; ad hodiernum autem diem carnibus nequaquam veſci, nec ſanguine, nec lacte, nec piſcibus, nec ovis, nec ullâ re quæ ab animante provenit; quin & abominari eos, qui iſtiuſmodi cibis utuntur, ac oves paſcere apud eos turpe haberi. Pecora tamen hiſce hominibus eſſe, quemadmodum etiam Ægyptiis fuerunt, quod aliis uſibus, præterquam eſui, inſerviant. וְלֹא יִסְקְלֵנוּ *Et nonne nos lapidabunt?* Onk. הלא ולא יימרון למרגמנא *annon dicent nos eſſe lapidandos?* ולא *& non* idem valet quod והלא *& nonne?* Sic Japheth (teſte Aben Ezra) vult ה in ולא deeſſe. Ipſe autem Aben Ezra putat ea quæ præcedunt interrogativè legi debere, *Ecce ſacrificabimus abominationem Ægyptiorum co-*

[a] Vulg. *Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo noſtro. Quod ſi mactaverimus ea quæ colunt Ægyptii*, &c. Hebræus textus utrobique habet *abominationem Ægyptiorum*. [b] Fagius ait *Ægyptios* coluiſſe arietem à quo cultu abhorrebant Judæi. At unde iſtud de Ægyptiis conſtet, nondum ſcio.

ram

rum eis, & non lapidabunt nos? Sed hoc eodem redit. LXX. Interpretes sensum retinuerunt, sed orationis formam immutarunt; λιθοβοληθησόμεθα, *lapidabimur*. Similiter Vulg. *Lapidibus nos obruent.*

In CAP. IX.

V. 3. דֶּבֶר *Pestis*] Onk. מותא *mors*. Vide suprà ad cap. 5. 3.

V. 4. וְהִפְלָה יְהוָה *& separabit Dominus*, &c.] Vulg. *Et faciet Dominus mirabile*. Vide ad Cap. 8. 22.

V. 6. *Et moriebantur omnia pecora Ægyptiorum*] R. Sal. infrà ad v. 10. quærit quomodo super bestias essent ulcera, cum hîc dictum sit omnia pecora peste fuisse absumpta; ac respondet hanc pestis plagam ad ea tantùm pecora spectasse, quæ erant in agris, quoniam v. 3. dicitur, *Ecce manus Domini est super pecus tuum, quod est in agro*; qui autem timebant verbum Domini, pecus suum in stabula collegisse; vide. v. 20. Aben Ezra exponit כל מקנה *universum pecus* per רובו i. e. *magna ejus pars*: & in testimonium adducit illud de grandine. v. 25. Collatum cum illo de locustis, cap. 10. 15. Atque ea ratione hæc expositio alteri præferrenda videtur, quòd ad hunc modum id quod de grandine dicitur, nempe omnem herbam agri, omnemque arborem percussisse, intellegatur necesse sit. Alias quasdam expositiones recenset Manasses Concil. quæst. in Exod. 9. sed quia minùs mihi probabiles videntur, eas permittendas censeo.

V. 8. *Sumite vobis volas vestras plenas* פִּיחַ כִּבְשָׁן *favillæ fornacis.*] R. Sal. interpretatur פיח *piach*, דבר הנפח מן הגחלים עמומים הנשרפים בכבשן i. e.

id quod diffiatur à carbonibus abſconditis, qui in fornace ardent. Favillam videtur intelligere. Addit פיח ab effiando ſic dictum eſſe, לשון הפחה quòd nimirum flatu venti diſpellatur. שהרוח מפיחן ומפריחן.

V. 9. לְשְׁחִין *in ulcus*] R. Sal. ait vocem iſtam calorem denotare לשון חמימות, atque in Miſna frequenter uſurpari. Eo etiam ſenſu in Targum ſæpè reperitur. שיחין *Sbechin* igitur ſignificat iſtiuſmodi ulcus, quod inflammationem ſecum conjunctam habet.

פֹּרֵחַ אַבַעְבֻעֹת *pullulans puſtulis*] Onk. סני אבעבועין *plenum puſtulis.* Jon. סני שלפוקין quod idem ſonat. Hieroſ. שלבוקין cum ב, literæ iſtæ ב & פ ſunt ejuſdem organi, nempe labiales, ac facilè inter ſe permutantur.

Et ſuper beſtiam] Vide ad v. 6.

V. 11. הַחַרְטֻמִּים *magi*] Jon. איסנגיניא *aſtrologi.* vide ad cap. 7. 11.

V. 14. *Omnes plagas meas*] R. Sal. ait hinc diſci plagam primogenitorum inſtar omnium plagarum fuiſſe. At de iſta plaga ſpeciatim nondum eſt ſermo; nam tres aliæ plagæ adhuc ante iſtam erant infligendæ. Aben Ezra interpretatur de plaga proximè ſequente, in qua fuit quædam plagarum congeries, cum tonitrua & grando, & pluvia, & ignis ſimul conjuncta fuerint. Ego verò de univerſis, quæ adhuc reſtabant, plagis intelligendum arbitrarer, niſi forte verba iſta huic expoſitioni obſtiterint, בפעם הזאת *hâc vice*, quæ innuere videntur, iſtas plagas, quæ jam proximè, & ſimul mitterentur, eſſe intelligendas. Obſervat etiam Aben Ezra Pharaonem ad hanc proximè ſequentem plagam plus quàm ad omnes præcedentes trepedaſſe, ac dixiſſe, *Dominus eſt juſtus.* Iſta Aben Ezræ expoſitio viſa eſt placere Eagio, qui etiam notat à Domino dictum. *Hac vice ego mittam omnes plagas meas in cor tuum*; q. d. *Ego cor tuum tangam plagis*

gis meis, ut potentiam meam & sentias, & agnoscas, quàm & ferre cogeris, quantumvis resistas. Ego talibus plagis vos percutiam, ut etiam in corda vestra penetrent, ut summo dolore, & timore afficiant corda vestra.

V. 15. כִּי עַתָּה שָׁלַחְתִּי אֶת־יָדִי וְאַךְ אוֹתְךָ וְאֶת עַמְּךָ בַּדָּבֶר וַתִּכָּחֵד מִן הָאָרֶץ *Nam nunc extenderam manum meam, & percusseram te ac populum tuum peste, ut succideres è terra.* Sequitur v. 16. *Veruntamen propter hoc feci te subsistere,* &c. Onk. *Nam nunc prope erat coram me, ut misissem etiam plagam meam fortem* (ad verb. *plagam fortitudinis meæ,* ית מחרא גבורתי) *& percussissem te, & populum tuum morte, atque deletus esses de terra. Veruntamen propter hoc in vitâ te conservavi,* &c. Ad eundem ferè modum R. Sal. exponit; *Si voluissem, cum manus mea erat super pecora tua, quæ peste percussi, immisissem eam, & percussissem te, & populum tuum unà cum bestiis, & excisus esses è terra. Sed propter hoc feci ut subsisteres,* &c. Eandem fuisse sententiam Aben Ezræ, apparet ex iis quæ de voce, והדבר scribit, nempe sensum esse, *Illâ notâ peste, quâ pecora vestra interfeci, similiter vos homines universos unà cum iis interfecissem.* LXX. Νῦν γὰρ ἀποστείλας τὴν χεῖρά μου πατάξω σε, &c. *Nunc enim mittam manum, & percutiam te,* &c. Vulg. *Nunc enim extendens manum percutiam te, & populum tuum peste,* &c. Fagius notat omnes ferè nostros interpretes hallucinatos esse in vertendo & intelligendo isto versu. Per futurum enim reddere, quasi Deus novam plagam sit immissurus, quâ & regem & populum sit deleturus. *Sed ubi quæso* (inquit) *Rex Pharao & populus peste deletus est, cum in mari omnes suffocati fuerint?* Similiter Amama, *si* (inquit) *in Vulgati verba jurasti, meritò ex te quæram ubi hujus comminationis complementum sit. In mari suffocatum Pharaonem legimus, peste ablatum non legimus.* Mox. *Sed quid nodum in scirpo quærimus? Textus Ebræus habet præterita, quæ pro imperfectis, & plusquam perfectis po-*

ni pueris notum est. Sic ergò vertendus locus, Fonseca teste, Nam nunc extenderam manum meam, ut percuterem te, populúmque tuum, ut succidereris de terra. 16. *Verum ob id,* &c. *Vel sic, subaudito* אם *si, Nam (si) nunc extendissem manum meam, & percussissem te & populum tuum peste, deletus esses de terra. Verùm ob id,* &c. Ita Fagius asserit hunc locum ex veritate Hebraica ita debere intelligi, *non quòd Deus hîc comminetur pestem, quâ Pharaonem, & populum ejus perdere ac de terra delere velit; sed quod indicat sibi non defuisse potentiam delendi ipsum cum universo populo suo, si voluisset, peste scilicet eâ, quâ pecora illorum peremerat. Sed reservasse eum adhuc majoribus & gravioribus rebus, unde futurum sit, ut magis universo orbi potentia ac virtus sua innotescat. Quod factum est, quando cum toto exercitu suo in mari suffocatus fuit.* Propterea versum istum ex veritate *Hebraica ita legendum esse ait, quoniam nunc extenderam manum meam, ut percuterem te.* Vel, *si nunc extendissem manum meam, & percussissem te, & populum tuum peste illâ, deletus esses de terra. Quasi dicat facillimè potuissem te peste illâ perdere, quâ perdidi animantia, & jam actum esset de te, & de populo tuo; sed reservavi te,* &c.

V. 16. וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ *Veruntamen propter hoc, feci te stare*] Vide ad v. 15. Vulg. *Idcircò autem posui te. LXX.* Καὶ ἕνεκεν τούτου διετηρήθης *& propter hoc conservatus es.* Apostolus autem Rom. 9. 17. εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, *In hoc ipsum te excitavi.* Quomodo autem accommodatio hujus loci ab Apostolo facta consentiat Expositioni Chaldæi Paraphrastis, & R. Salomonis, quæ Fagio ac Amamæ germana visa est, ac mihi (fateor) arridet, quærendum censeo.

בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת־כֹּחִי *Ut ostendam tibi potentiam meam.*] Ad verbum *ut faciam te videre potentiam meam.* Sic Psalm. 4. 6. מִי יִרְאֵנוּ טוֹב *Quis faciet nos videre,* i.e. *Quis nobis ostendit bonum?* Vulg. *Ut ostendam in te fortitudinem*

titudinem meam. LXX. ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχύν μου Similiter Apoſtolus Rom. 9. 17. ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, *ut oſtendam in te potentiam meam.* Sic interdum affixa verbis adduntur, ita ut propoſitio aliqua, cui affixa iſta addi debeant, intelligatur, etiamſi frequentiùs (opinor) in verbis intranſitivis id uſu veniſe ſoleat. Ut Pſ. 5. 4. לא יגורך רע *non commorabitur tecum malus* ſive *malum.* Ubi יגורך idem valet quòd יגור עמך ut explicat Kimchi, qui notat ita dictum Job 31. 18. גדלני pro גדל עמי *educatus fuit mecum.* Atque addit multa eſſe ſimilia. Ita hîc הראותך pro הראות בך

V. 17. עודך מסתולל בעמי *Adhuc tu attollis teipſum adverſus populum meum*] Onk. כבישת ליה לעמי [a] *ſubjugas populum meum.* Jon. את מתרברב בעמי *magnificè te geris, adverſus populum meum.* lxx. ἔτι οὖν σὺ ἐμποιῇ τῷ λαῷ μου; *adhuc igitur tu inſultas populo meo?* Vulg. *Adhuc retines populum meum.* Vim vocis Hebreæ non expreſſit. סלל eſt *calcare*, item *elevare* מסלה eſt *via elevata.* In Targum dicitur אורח כבישא *via ſubjugata*, ſeu *ſtrata*, ut notat R. Sal. [b] qui propterèa Onkeli interpretationi hoc in loco ſuffragatur, licèt nec eum vocem Ebræam aſſecutum eſſe dicat Amama, qui addit optimam hanc eſſe interpretationem, *elevas, extollis te contra populum meum.* Fagius ſimiliter exponit; item *Adhuc tu calcatorem populi mei te facis.* Addit autem alios legere; *Adhuc aggerem ponis* (סוללה eſt agger) Ut ſit ſumpta Metaphora ab his qui erumpentium aquarum excurſionem ac impetum, oppoſito aggere cohibent, ne latiùs evagentur. Aben Ezra exponit מטיחבח *te jactas*, ſive *effers.*

V. 18. כעת מחר *Juxta tempus hoc cras*] R. Sal. כעת הזאת למחר *juxta hoc tempus craſtinæ diei.* Atque addit Moſen inciſurum feciſſe in parietè, ac dixiſſe, *Cras cum Sol huc pervenerit, deſcendet grando.* Quod niſi illu-

[a] Fagius vertit, *ſub jugo retines.* [b] Num. 20. 19.

ſtrandæ tantùm rei cauſâ dictum ſit, pro commento Rabbinico meritò habeatur.

V. 19. הָעֵז אֶת־מִקְנְךָ *Recipe pecus tuum*] Onk. כנוש *Congrega, collige.* Atque iſti expoſitioni R. Sal. ſuum apponit calculum. Atque eâ ſignificatione uſurpari verbum iſtud aſſerit, Iſai. 10. 31. ישובי הגבים העיזו Aben Ezra exponit, הנס או אסום *fac fugere*, vel *recipe*, ac ſimiliter iſtum Iſaiæ locum citat. Boetius animad. lib. 1. cap. 10. contendit verbum העיז congregandi ac colligendi ſignificationem non habere, ſed quendam fugæ intellectum ei ineſſe; Atque Aben Ezram, Iſai. 10. rectè explicare הבריח *fugâ ſubduxit*. Mercerum etiam citat in Dict. Pagn. aſſerentem genuinam ſignificationem eſſe *recipere & colligere in locum tutum*. Certè quod in hoc loco dicitur העז v. ſequente dicitur הניס *fecit fugere*, ſeu *fuga ſubduxit*.

וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיְתָה *Et non recipietur domum*] Onk. ולא יתכנש לביתה *& non congregabitur, vel colligetur domum.* Verbum אסף *Aſaph* plerumque cõgregandi, & colligendi ſignificationem habet, hîc autem ubi paſſivum eſt reddi debet *recipi*, ubi notat Bootius loco ſuprà citato, quemadmodum Jer. 4. 6. האספו *recipite vos.* & Pſal. 104. 22. יאספון *ſe recipient.*

V. 22. *Extende manum tuam verſus cælum*] Aben Ezra ait per modum conjecturæ videri (מדרך סברא יראה) iſtam manûs extenſionem baculo factam fuiſſe; quia mox ſequitur, *Et extendit Moſes baculum ſuum verſus cælum.* At inde res aperta, ac extra dubium poſita eſſe videtur.

V. 23. וַיִּתְּנוּ קֹלֹת וְאֵשׁ אַרְצָה *Et cucurrit* Ad verb. *ambulavit*) *ignis humi*] Aben Ezra notat hoc contra naturam ignis fuiſſe, quippe qui in ſublime ferri ſolet.

V. 24. וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד *Et ignis ſe recepit in medium ignis*] vel *intra ignem.* Senſus eſt, ignem grandine

* Onk. etiam v. 20. pro הבים habet כנש

permi-

permixtum fuisse. [a] Sic (ut notat R. Sal) *fuit miraculum intra miraculum* נס בתוך נס *Ignis & grando inter se permista fuerunt, cum grando sit aqua (nempe concreta & condensata) ut voluntati creatoris sui obtemperarent pacem inter se fecerunt.*

V.25. *Et omnem herbam agri*, &c.] Aben Ezra (ut notatum supra ad v.6.) interpretatur omnem herbam, id est, magnam partem herbæ; quia infrà cap. 10.5. dicitur locustas absumpturas id quod grando reliquerat. R. Sal. ad v. 32. ait intelligi posse de herbis caulem habentibus, quæ grandinis percussioni sunt obnoxiæ.

V.28. וְרַב *Nam sufficit*] Onk. וסגי קדמוהי רוח *& multa est coram eo dilatatio.* Sic Fagius vertit; in Annotationibus autem ait diversam hîc esse lectionem; id vult verba Onkeli diversimodè exponi. Juxta versionem istam sensum esse, *Intercedite pro me, & populo meo apud Dominum, nam licet magna, vehemens & terribilis est hæc plaga, tamen Deus facilè potest efficere ut desinat, quo dilatationem sive respirationem habeamus.* ut vox רוח opponatur לְצוקה angustiæ. Alios autem legere, *& sufficiat coram eo lucrum.* Nam רוח *Reuach* etiam pro lucro usurpatur. Q. d. *Satis lucratus est Dominus plagis istis suis, maximè hâc plagâ grandinis; satis sumus humiliati, agnovimus ejus potentiam, quid possit & valeat. Fatemur nos impios & injustos esse, illum verò pium & justum esse.* Quosdam denique ita legere, *Magnum coram* [b] *me est lucrum.* Q.d. *Satis lucratus sum, si effeceris precibus tuis apud Dominum, ut desinat grando & tonitrua*, &c. Quicquid sit de Onkeli interpretatione, R. Sal. Hebræum Textum non ineptè mihi videtur explicare, די לו במה שהוריח כבר *Sufficiat ei id quod dimisit.* Quemadmodum Horatius dixit, *Jam*

[a] Similiter Aben Ezra, פלא בתוך פלא *miraculum in medio miraculi.* [b] At קדמוהי est *coram me* קדמוהי est *coram eo.*

satis

satis terris nivis atque diræ Grandinis, &c. LXX. Et Vulgatus istud ורב omiserunt, neque enim in eorum versionibus quicquam, quod ei respondeat, invenio.

קלת אלהים *Voces* seu *tonitrua Dei* potest exponi, *magna & miranda tonitrua*. Nam nomen Dei rebus ad magnitudinem earum indicandum apponi solet. Vide quæ annotavimus ad Gen. 30. 8. Vel sensus esse potest, *tonitrua à Deo missa*. Onk. & Jon. קלין דלוט מן קדם *tonitrua maledictionis à conspectu Domini*. Sic etiam v. 33. pro קולות *voces*, seu *tonitrua*, Jonathan habet קלין דלוטא & v. 34. קליא דלוט *voces* seu *tonitrua maledictionis*.

V. 30. טרם תיראון וגו׳ *Nondum timebitis*, &c. Onk. עד כען לא אתכנעתון *adhuc non humiliati estis*. Similiter R. Sal. exponit עדיין לא תיראון *adhuc non timebitis*. Atque asserit טרם *Terem* semper in Scriptura significare עדיין לא *adhuc non* seu *nondum*, non autem קודם *prius*.[a] Aben Ezra autem ait post טרם semper sequi הענין rem ipsam, seu negotium de quo agitur, Ut Gen 19. post טרם ישכבו scribitur ואנשי העיר וגו׳ *& viri civitatis*, &c. Et similiter in aliis exemplis, quæ adducit. Refert igitur R. Saadiam sic conjungere cum sequentibus, *Antequam timuisti, & confessus es, & dixisti, Jehova justus est, jam percussum est linum & hordeum.* Quasi dixerit Moses Pharaoni, *ego orabo ut removeatur hæc plaga grandinis, sed quòd perdidit, perdidit. Linum & hordeum jam percussa sunt, ea non restituentur, nec ut ea sanentur, orabo.* Ista autem est prorsus coacta Expositio. Ipse igitur Aben Ezra putat aliquid esse subin-

[a] Lud. de Dieu ad Gen. 2. 5. ait eos qui volunt טרם semper significare *antequam*, cogi vim inferre huic Exodi loco; Item illi 1 Sam. 3. 7. Atque ideò existimat per se semper denotare *nondum*; addito autem Beth, בטרם significare *antequam*; q. d. in nondum, quam nondum. Interdum autem simplex טרם idem valere ut Psal. 119. 67. טרם אענה אני שוגג *nondum humiliabar, ego orabam*; i. e. quum nondum antequam humiliabar.

telligen-

telligendum quasi Moses diceret, *Antequam ego extendero manus meas, vos timetis Deum, tu & servi tui.* Hoc autem dici ait דרך מוסר *per modum increpationis*, ac sensum esse, *remotâ plagâ rebellabitis.* Mihi Onkeli & R. Salamonis expositio simplex & genuina videtur.

V. 29. *Cum egressus fuero ex urbe*] R. Sal ait Mosen, dum in urbe esset, non potuisse orare, propterea quòd urbs idolis plena esset. Aben Ezra etiam refert istam rationem, cur Moses urbe exiverit, ab interpretibus esse assignatam. Dixerim potiùs Mosen ideò exisse, ut à turba semotus commodiùs orationi vacaret. Sic in Evangelio, Christus in montem ad orandum exiisse legitur.

V. 32. כִּי אֲפִילֹת הֵנָּה *Quia serotina erant.*] Sic Vulg. Similiter LXX. ὄψιμα γάρ ἐστι Ita etiam R. Sal. אפילות exponit מאוחרות *serotina.* Addit ea adhuc tenera fuisse, atque inde factum, ut grandine non lederentur. Vide suprà ad v. 25. Quoniam autem אפל significat obscurum, & tenebrosum, ideò Aben Ezra ait sensum esse, שהיו עוד תחת הארץ ולא נראו *quod fuerunt adhuc sub terra, ita ut non viderentur.* Fullerus Miscel. lib. 3. cap. 11. testatur R. Davidem hanc pariter atque alteram afferre interpretationem, priori autem ipse adhærescendum putat. Ex Plinio enim ostendit, in Ægypto hordeum sexto à satu mense, frumenta septimo meti solita; unde colligit fieri non potuisse, ut tanto temporis spatio hordeum anteveterteret triticum & zeam, quantum interfuisse necesse est, si cum hordeo spica esset mutica, triticum & zea adhuc sub terra latitarent. Concedit Fullerus vocem אפלות commodè reddi posse *obscura*; obscurum quippe dici solere, non quod omninò non videtur, sed quod parùm ac tenuiter. Id tamen magis probat, ut interpretatio ista *serotina* retineatur. Nam propriam istius latinæ vocis significationem propriæ vocis אפילות significationi admodum esse affinem.

Nec

Nec enim aliud esse ὀψίαν vel serum diei, quàm ipsius diei אפלה i. e. caliginem seu obscuritatem, aut saltem tempus diei in obscuritatem seu caliginem jam vergentis. Et metaphoricam illius latinæ vocis acceptionem, metaphoricæ hujus Hebrææ acceptioni ex æquo respondere. Utrumque siquidem nomen in utroque idiomate denotare id, quod tardiùs maturescit. Addit hinc, quod in textu sacro narratur, hordeo læso incolume mansisse triticum, statim patere, utique id optimâ contigisse ratione. *Quippe* (inquit) *quum hordei propè jam maturi culmus, aliquantum arefactus, ideoque induratus, non cederet ictibus grandinis, sed obniteretur, itáque continuo frangeretur. Triticum autem, tenerum adhuc, & in herba veluti abditum, lenta flexiliq; suâ mollitiâ satis quidem tuto procellæ impetum devitaret, & ingruentes ictus declinaret, atque subterfugeret.* Idem porrò vir doctissimus monet mirum non esse, si apud Ægyptios messis hordeacea, contrà quàm apud nos, prior fuerit triticeâ. Nam ex cœli leniss*i*ma ac suavissima temperie, qua nos multum superant Ægyptii, ingens operum rusticorum discrimen oriri, ut aliis in rebus, sic potissimùm in serendi, metendique temporibus.

V. 33. *Et expandit manus suas ad Dominum..*] Onk. Et Jon. *Et expandit manus suas in Oratione ad Dominum.*

V. 34. וַיֹּסֶף לַחֲטֹא הוּא וְעַבָדָיו *Et ingravavit cor suũ, ipse & servi ejus.* LXX. καὶ ἐβάρυνεν ἀυτὸς τὴν καρδίαν, καὶ τῶν θεραπόντων ἀυτοῦ *Et ingravavit cor suum, & (cor) servorum suorum.* At istud aliud est ab eo quod in textu Hebræo habetur. Hebraicæ autem veritati conformis est Chaldaica Paraphrasis ויקריה ללביה הוא ועבדוהי. Vulgatus ambiguè, *Et ingravatum est cor ejus, & servorum illius.*

In

In CAP. X.

V. 1. *Ut ponerem hæc ſigna mea* בְּקִרְבּוֹ *in medio ejus.*] Onk: בֵּינֵיהוֹן *inter eos*, nempe Pharaonem & ſervos ejus. LXX. ἵνα ἐξῆς ἐπιλάβῃ σημεῖα ταῦτα ἐπ' αὐτῶν, *Ut deinde ſuperveniant ſigna hæc ſuper eos.* Vulg. *Ut faciam ſigna mea hæc in eo.* V. ſequenti eſt, *ſigna mea, quæ poſui* ב in eis; vel *inter eos.*

V. 2. *Ut narres*, &c. אֵת־אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי *ea quæ operatus ſum*] Onk. יַת נִסַּיָּן דִּי עֲבַדִית *miracula quæ feci.* LXX. ὅσα ἐμπέπαικα τοῖς Αἰγυπτίοις, *quæcunque illuſi Ægyptiis.* Similiter exponit R. Sal. שיחקתי illuſi. Atque ita verbum iſtud התעלל uſurpari notat Num. 22. 29. התעללת בי *illuſiſti mihi.* Ad quem locum digitum intendit Nobilius, aſſerens illudendi notione dictionem iſtam ſumi. Numb. 22. Ubi LXX. ἐμπέπαικάς μοι. Vulg. *illuſiſti mihi.* Onk. חיכת בי *irriſiſti me.* R. Sal. inſuper addit eâdem ſignificatione verbum iſtud accipi, 1 Sam. 6. 6. Ubi de Ægyptiis etiam ſermo eſt. כאשר התעולל בהם ubi etiam LXX. ὅτε ἐνέπαιξεν αὐτοῖς, *quando illuſit eis.* Chald. כד אתפרע מנהון *quando ultionem de eis ſumpſit.* Vulgatus ſenſum potius quam verba reſpexit, *quando percuſſus eſt*, nempe Pharao, cujus anteà facta eſt mentio. Hoc autem in loco vulgatus habet, *quoties contriverim Ægyptios.* Verbum עלל varias habet ſignificationes, plerumque autem *operari agere, moliri, machinari* denotat; atque ita commodiſſimè hoc in loco exponi poteſt, *quæ operatus ſum in Ægypto*, vel in *Ægyptios*, ſive *inter Ægyptios*, במצרים, uti mox ſequitur, *& ſigna mea, quæ poſui* ב *in eis, vel inter eos.* R. Sal. velle videtur verbum עלל nunquam ita uſurpari in Hithpael, ſed duntaxat in Piel; at illud Pſal. 141. 4. להתעולל עלילות contrarium arguit,

ad

ad operandum operationes, vel *ad machinandum machinationes* LXX. τὰς περιφασίζεις περιφάσεις *ad excusandum excusationes*. At alius quispiam Græcus interpres (uti ex Chrysostomo notat Scholiastes) ἐννοιῶν ἐννοίας *ad cogitandum cogitationes*, quæ interpretatio est Symachi, ut ex Theodereto refert Nobilius. Atque ita Chaldæus, למחשב מחשבן *ad cogitandum cogitationes*. Kimchi autem in commentariis ad locum exponit לעשות מעשה רשע *ad operandum opus impietatis*. In textu est, להתעולל עלילות ברשע *ad operandum operationes in impietate*.

Ut narres filio tuo] Aben Ezra notat Deum hîc alloqui Mosen & Mosen esse כנגד כל ישראל loco omnium Israelitarum.

V. 4. אַרְבֶּה *locustam*] Aben Ezra putat locustam dici ארבה *Arbe* à רבה *Raba* multiplicari, quòd multæ ac numerosæ sint locustæ.

V. 5. *Omnem arborem, quæ vobis oritur è terrâ*] Aben Ezra refert Japhetum existimare multum temporis intercessisse inter plagam grandinis, & hanc plagam, quia nimirum dictum est, omnes arbores grandine fuisse percussas, cap. 9. 25. At illud de magna arborum parte debet intelligi, nam in hoc ipso capite v. 15. disertè dicitur locustas absumpsisse omnem fructum arborum, quem grando reliquerat.

V. 7. עַד מָתַי יִהְיֶה זֶּה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ *quamdiu erit iste nobis in laqueum?*] LXX ἕως πότε ἔσται τοῦτο ἡμῖν σκώλον *quousque erit hoc nobis scandalum?* Quod sensum Hebræi textûs minùs clarè exprimit. Nec satis dilucidè vulgatus, *Usquequò patiemur hoc scandalum?* Hebraica veritas de Mose loquitur, quod ex visionibus istis haud patet.

הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי אֲבְדָה מִצְרַיִם *An nondum scies Ægyptum esse perditam?*] Jon. הלא כדון לא חכימת ארום על ידוי עתידא למובדא ארעא דמצריים *Nonne adhuc*

adhuc intellexisti futurum esse, ut per ejus manus terra Ægypti deperdatur? Onk. העוד כען לא ידעת *an adhuc non nosti perditam esse Ægyptum?* R. Sal. העוד לא ידעת *an adhuc non nosti?* At Aben Ezra (qui vult טרם significare *priùs*) exponit in hunc modum הטרם תרצה שיתברר לך כי אבדה מצרים, *an prius voles, ut declaretur tibi Ægyptum esse perditam?* [a] LXX. Interpretes dictionem טרם prætermiserunt, ἢ εἰδέναι βούλει ὅτι ἀπόλωλεν Αἴγυπτος *An scire velis Ægyptum esse perditam?* Melius Aquila, ἆρα ἔτι οἶδας, *an nondum nosti?* Scholiastes notat Samariticum exemplar habere, πρὶν γνῶς, ὅτι ἀπόλλυται Αἴγυπτος, *antequam scias*, &c. Quasi esset טרם non הטרם quod interrogationem indicat. De voce autem טרם *Terem.* Vide suprà ad cap. 9. 30.

V. 10. ראו כי רעה נגד פניכם *Videte* [b] *nam malum est ante faciem vestram?* Onk. חזו ארי בישא דאתון סבירין למעבד לקביל אפיכון לאסתחרא *Videte quòd malum, quod vos cogitatis facere, in faciem vestram revertetur.* Sic Fagius vertit, ac in Annotationibus ait imperativum esse loco indicativi, at cum interrogatione quâdam. Q. d. *Videtis quod malitia vestra, quam cogitatis, revertetur in vos.* Vel, *videtis quòd malum est vobis proximum?* Addit autem aliam expositionem, *Videte quòd malum vobis propositum est.* Quod sic porrò explicat, *Hoc est quivis potest videre, quod aliquid mali moliamini; ex vultu vestro hoc ipsum apparet.* Prior autem expositio simplicior magisque genuina videtur, nimirùm ut verba ista comminationem quandam Pharaonis adversus Mosen & Aharonem in se contineant. Aben Ezra tamen posteriori modo intellexisse videtur, dicit enim Pharaonem jam cogitasse eos fugere voluisse, atque exponit כי רעה קרובה מכם ונגד פניכם *nam malum est*

[a] Vulg. *Nonne vides quòd perierit Ægyptus.* [b] Vel, *quòd malum est ante faciem vestram.*

à vobis

à vobis (sc. oriturum) *& ante faciem vestram.* LXX. ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν. *Videte quòd malignitas proposita est vobis.* Quod cum posteriori expositione coincidere videtur. In istam sententiam apertè Vulgatus, *cui dubium est quòd pessimè cogitetis?* Hanc expositionem nolim aspernari etiamsi alteram præferendam sentiam.

V. 11. כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְּשִׁים *Nam id vos quæritis*] * Aben Ezra putat Pharaonem hisce verbis respicere id quod dixit, *Nam malum est ante vos.* Q.d. malum vos cogitatis, id vos quæritis. Ego verò potiùs assentior R. Sal. Pharaonem argumentari, ex eo quod Moses dixerat, sacrificemus Deo nostro, Q.d. Ite igitur vos qui viri estis, & sacrificate Deo vestro, Non enim solent parvuli sacrificare.

V. 12. *Extende manum tuam*, &c. בָּאַרְבֶּה *In locusta*] Sic ad verbum sonat; sensus autem est, *propter locustam.* Vulg. ad locustam LXX. ἀναβήτω ἀκρὶς, &c. *Et ascendat locusta*, &c. Onk. וייתי גובא *& veniet locusta.* R. Sal. exponit בשביל מכת הארבה *propter plagam locustæ*, seu *Locustarum*, Aben Ezra similiter, בעבור שיבא *ut veniat* nempe locusta. Ac reprehendit R. Mosen Sacerdotem, qui illud בארבה innuere putat, locustam baculo fuisse appositā (שארבה שים במטה) quod merito rejiciendum videtur.

V. 13. *Et Dominus adduxit*, רוּחַ קָדִים *ventum orientalem*] Vulg. *Ventum urentem.* Sic & alibi solet vocem istam interpretari. קדים *Kadim* autem est à קדם *Kedem oriens*, LXX. tamen reddunt ἄνεμον νότον, *ventum austrum*, & Steuchus ait absque dubio *Kadim* esse austrum. At certè si originem vocis spectemus Eurum denotat; atque ita omnes Hebræorum Interpretes, omnes Lexicographos Hebræos, & Christianos Eurum seu רוח מזרחית (i.e. *ventum orientalem*) interpretari testatur Amama. Ita sanè hîc exponit R. Sal. nec aliter

* Vulg. *hoc enim & ipsi petiistis.*

sensit

sensit Aben Ezra, uti ex commentariis ejus apparet. Notat enim *Kedem*, quod propriè prioritatem significat, denotare orientalem plagam, ac *Kadim* ventum orientalem, quod plaga ista omnium sit prima (שהוא בפאות נקדם) inde enim solem oriri incipere. Ludovicus de Dieu LXX. Interpretibus & Steucho nonnihil patrocinatur. Cum enim notasset Drusium reprehendere LXX. Interpretes, quòd *Kadim* hîc vertunt νότον *austrum*, & Steuchum quod v. 19. רוח הים dicat esse Boream, *At verò* (inquit) *situm Ægypti insipicientibus constat esse eam mari mediterraneo australem, ipsum verò mare ei Septentrionale; mare autem rubrum spectare Eurum versus, id est, non esse Ægypto simpliciter orientale, sed inter orientem & austrum medium. Boreas, quà occidentem spectat, Euro directè adversatur. Fateor quidem mare mediterraneum passim pro occidente sumi, at respectu terræ Canaan, quæ isti mari est orientalis, non respectu Ægypti, quæ est australis. Itaque* רוח הים (*ventus maris*, v. 19.) *respectu Ægypti est Boreas, & hoc quidem loco vergens paululum ad occidentalem. Sicut contrà* קדים *hîc est ventus orientalis, sed vergens multum ad austrum, & hactenus non malè* νότον. *Quemadmodum & Psal. 78.26. ventus ille qui advexit coturnices in castra Israelitarum vocatur simul* קדים *orientalis, &* תימן *australis. Quomodo australis, si fuit orientales? quia inter utrumque medius.* Hæc ille.

V. 14. *Ante eas non fuerunt istiusmodi locustæ, nec post eas futuræ sunt*] At Joel 2.2. dicitur locustis, de quibus istic fit mentio, similes nunquam extitisse. Respondet hîc R. Sal. & similiter ad illum Joelis locum, eas à Joele memoratas respectu specierum, hisce, de quibus Moses loquitur, fuisse numerosiores; multas siquidem species simul fuisse congregatas, nempe locustam, erucam, rubiginem & bruchum; at istas, quibus Moses percussit Ægyptum, unius duntaxat fuisse speciei, atque ita nullas

eis similes, vel fuisse, vel futuras esse. Ad istum etiam modum loca ista Scripturæ, quæ inter se pugnare videntur, conciliant Aben Ezra & Kimchi in Commentariis suis ad Joel 2.2. At quod dicunt in Ægypto unicam tantum locustarum speciem fuisse, (ita disertè aiunt R. Sal. & Kimchi) haud satis congruit cum eo quod legitur, Psal. 78.46. & 105.34. Quidni igitur dicamus Hiperbolicam quandam locutionem cum hoc in loco, tum apud Joelem usurpari? Quâ ratione etiam ista Scripturæ loca, 2 Reg. 18.5. & 2 Reg. 23. 25. inter se concilianda videntur. Manasses in Concil. quæst. 10. in Exod. refert nonnullos inter Rabbinos, ac nominatim R. Levi Ben Gershom, & Abrabanaelem ita verba Moses interpretari, ut sensus sit istiusmodi locustas nunquam anteà in Ægypto fuisse, nec postea futuras. Mihi magis arridet, ut Mosis pariter ac Joelis verba generaliùs accipiantur, utque hyperbolicè dicta intelligantur.

V. 17. וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי *& nunc remitte quæso peccatum meum*] Onk. וכען שבוק כען חובי *Et nunc remitte nunc peccatum meum.* Fagius vertit, *& nunc remitte quæso*, &c. At כען duntaxat *nunc*, nunquam (opinor) *quæso* significat. Hebræum autem נא etiamsi interdum idem valeat quod כענ i. e. nunc, hoc tamen in loco est potiùs orandi particula *quæso, obsecro*, &c. R. Sal. ad cap. 11.2. ait אין נא אלא לשון בקשה i. e. *Nam semper obsecrationem denotat.* At ea significatio isti loco haud convenit. Rectè ibidem Aben Ezra exponit עתה i. *nunc*, Vide Annotat. ad Gen. 12.11. LXX. Interpretes hîc שא interpretantur προσδέξαι *suscipite*; mutarunt singulare in plurale, ut hæc cum præcedentibus meliùs cohærerent; at satis dura est ista locutio, *suscipite peccatum meum*, pro *remittite* seu *condonate*. Ita tamen & alibi loquuntur isti interpretes, nempe Gen. 50.17. ἄφες δὴ τὰς ἀδικίας, &c. *Et nunc accipe* (vel *suscipe*) *iniquitatem*

servorum

servorum Dei patris tui. Hebræum נשא *Naſa* primò ſignificat *tollere, elevare, ſuſcipere, ferre,* &c. At deinde etiam ſignificat *remittere, condonare,* atque in ea ſignificatione hiſce in locis ſumitur.

V. 18. וַיֶּעְתַּר אֶל יְהוָה *Et ſupplicavit Domino*] De verbo עתר vide quæ ex R. Salomone annotavi ad Gen. 25.21.

V. 19. *Et convertit Dominus* רוּחַ יָם *ventum occidentalem*] Ad verb. *ventum maris.* יָם *mare* pro occidente ſæpè ponitur. Vide ſupra ad v. 13. Onk. רוח מערבא & R. Sal. רוח מערבי i.e. *ventum occidentalem.* Aben Ezra ait, מערב i. e. occidentem vocari ים i.e. mare, propterea quòd mare magnum, quod exit ex Hiſpania (מספרד) & tranſit per Ægyptum (vel juxta Ægyptum, על מצרים) ad terram Iſraelitticam, ſit ad plagam occidentalem; non autem eſſe oceanum. Mare autem Hiſpanicum vocari mare magnum, quòd latitudo ejus ſit trecentorum milliarium (ג' מאות פרסאות) cum reliqua maria, quæ ſunt in terra Iſraelitica, ut mare rubrum, mare Cinnereth (ſeu Genaſareth, ſeu Tiberiadis, ים כנרת) & mare ſalſum, non extendantur latitudine ad triginta milliaria. Quamlibet magnam aquarum collectionem Hebræis vocari mare, ad Gen. 1.10. eſt annotatum.

V. 21. *Extende manum tuam,* &c.] Aben Ezra conjecturam facit, in manu Moſis baculum fuiſſe, etiamſi id ſcriptum non ſit. Illud ſanè ex v. 12. & 13. ſatis fit veriſimile. Vide ad cap. 9. 22.

וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ *Et palpet* (quis, vel unusquiſque) *tenebras*] Onk. בתר דיעדי קבל ליליא i.e. *poſtquam receſſerunt tenebræ noctis.* מוש eſt *recedere.* cap. 13.22. לא ימוש *non receſſit.* Sic Aben Ezra refert Japhethum dicere וימש hîc idem valere quod וימיש & ſenſum eſſe, *recedant omnes tenebræ quæ erant illis notæ, & veniant aliæ eis denſiores.*

Eadem videtur fuisse Onkeli sententia, nempe tenebras, quibus Deus Ægyptios percuteret, nocturnis tenebris multò fore densiores. Monet etiam Aben Ezra nonnullos existimare in וימש deesse Aleph, ut sit וימש pro ויאמש ab אמש quod significat שעבר הלילה i. noctem præteritam. Atque ita quidem exponit R. Sal. Sed istam expositionem tanquam inanem sensúsque expertem meritò rejicit Aben Ezra; וחנה אין טעם לפירושם. Ipse igitur deducit מישׁ à ימשׁ *palpare*, ut Psal. 115.7. *Manus sunt eis*, ולא ימישון *Et tamen non palpant.* Ut sensus hîc sit, tenebras adeò densas fore, ut Ægyptii eas palpent, & contrectent. Similiter in Midrash Agada exponi testatur R. Sal. Ita LXX. ψηλαφητὸν σκότος, *palpabiles tenebræ.* Et Vulg. *Tam densæ ut palpari queant.* Hierosolymitanus Interpres etiam verbum וימש in palpandi significatione accipit, sed alio sensu, ויהון ממשמשין בחשוכא *Et erunt palpantes in tenebris.* Ut חשך sit pro בחשך. Sed altera expositio præferenda videtur, ut sensus sit, tenebras præ densitate fore palpabiles, hoc est aerem, adeò densâ caligine crassísque vaporibus refertum fore, ut palpari possit.

V. 22. *Et fuerunt tenebræ*, &c. *tribus diebus*] Aben Ezra ait Ægyptios non novisse triduò duravisse tenebras, nisi quòd Israelitæ, qui in luce erant, ita dixerunt. Atque addit in Oceano interdum adeò densas esse tenebras, ut diem à nocte quis nequeat discernere, ac tenebras istas ad quinq; dies manere, id quod se non rarò expertũ asserit.

V. 23. *Nec surrexit quisquam*, מִתַּחְתָּיו *è* * *loco suo per tres dies*] R. Sal. ait sedentem non potuisse stare, nec stantem sedere יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישב Melius Aben Ezra illud מתחתיו *è loco suo* exponit מביתו *è domo sua.*

* LXX. ἐκ τῆς κοίτης αὐτῦ *è lecto suo.* At in Hebræo nulla fit lecti mentio.

V. 24.

V.24. *Et vocavit Pharao*, &c.] Nempe ut exponit Aben Ezra, post triduum, cum lucem videbant.

V.25. *Etiam tu dabis in manu nostra sacrificia*, &c.] R. Sal. ita exponit, quasi Moses Pharaoni dixisset, *Non satis est pecora nostra nobiscum ire; sed de tuo insuper nobis dabis.* Aben Ezra autem in hunc modum interpretatur, *Etiam tu debes in manum nostram tradere victimas & holocausta*, לְהַקְרִיב בְּעֹדֶךָ *quæ pro te offerantur.* Ego simplicem loci sensum esse arbitror, non satis esse ut Pharao Israelitas ipsos unà cum parvulis abire permittat, verùm etiam oportere ut pecora ipsorum ad sacrificia & holocausta offerenda eos secum auferre sinat. Atque ista expositio ex versu sequenti satis confirmatur.

V.26. *Non relinquetur ungula, &c.*] Nempe (ut explicat Aben Ezra) *ex ulla specie pecoris nostri, propterea quòd non novimus ex qua specie eligemus, nec quot ex ista specie offeremus.* Atque hoc illud est quod dicit, *Non novimus quo* (pecore) *cultum exhibebimus Domino, usque dum eò pervenerimus.*

V. 29. בֵּן דִּבַּרְתָּ *Rectè dixisti*] Onk. אוּת מַלֵּלְתָּא, **Pulchrè* (sic ut Fagius vertit *benè*) *locutus es.* Sic *R. Sal.* יפה דברת Aben Ezra notat dictionem כֵּן eo sensu usurpari. Num. 27.7. כֵּן בְּנוֹת צְלָפְחָד דֹּבְרוֹת *Rectè loquuntur filiæ, &c. Tselophchad. LXX.* εἰρηκας. At Nobilius testatur in Complutensi esse ὄντως εἰρηκας. Ita כֵּן solet significare ὄντως *sic*, hîc autem, ut in illo Numerorum loco, aliam habet significationem.

In CAP. XI.

V.1. וַיֹּאמֶר וגו׳ *Et dixit Dominus Mosi*, &c.] vel *Dixerat autem Dominus Mosi.* Sic exponit Aben Ezra וכבר אמר *et jam dixerat.* Asserit sequi debuisse ea v.4. *Et dixit Moses, Sic dicit Dominus*, &c. sed hanc sectionem,

* Vulg. *Ita fiat ut locutus es.*

Adhuc unam plagam, &c. esse interpositam. [a] Putat autem hæc à Domino Mosi dicta fuisse, quum adhuc esset in terra Midian, ac locum hunc respicere ad id quod dicitur c. 4. v. 23. Sed [b] id nimis longè petitū videtur, etiamsi in istam sententiam concesserit Fagius, qui in hunc modum explicat, *Jam verò dixerat, quando scilicet apparuerat ei Dominus in rubo ardenti.* Facilè autem ei assentior, hæc debere legi per parenthesin usque ad hæc verba, *Et dixit Moses, Sic Dixit Dominus, Mediâ nocte*, &c.

בְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה יְגָרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה *Cum dimiserit, omninò ejiciendo ejiciet vos hinc*] Aben Ezra ait hoc parallelum esse ei quod dictum est cap. 6. 1. *Et manu forti expellet eos è terra sua.* Fagius sic explicat, *Non simpliciter dimittet vos, sed vi quodammodo expellet vos; non dabit ut moram nectatis amplius.* Addit autem alios legere, *Consummatim* sive *in universum repellendo repellet vos hinc.* C. d. *Non partem aliquam duntaxat dimittet, retinendo vel parvulos, vel pecora, ut antea cupiebat; sed vos omnes, & omnia vestra dimittet.* Mihi prior explicatio verisimilior videtur, etiamsi & ista firmamentum suum habeat ex cap. 12. 31, 32, 33. Atque eò spectare videtur LXX. Interpretum versio, ὅταν δὲ ἐξαποστέλλῃ ὑμᾶς, σὺ παντὶ ἐκβαλεῖ ὑμᾶς ἐκβολῇ, *Cum autem dimiserit vos, omninò ejiciet vos ejectione.* Sic Latinè vertitur; monet autem Nobilius illud σὺ παντὶ posse significare *cum omni re vestrâ.* Addit in aliis editionibus esse σὺ πάσῃ ἐκβολῇ ἐκβαλεῖ ὑμᾶς, *cum omni ejectione ejiciet vos*; quod cum priori expositione potiùs congruere videtur. Ex accentu Rebia supra dictionem בשלחו posito apparet vocem כלה cum sequentibus esse conjungendam. Vulg. *Et post hæc dimittet vos & exire compellet.* Illud כלה *omninò*, prorsus, &c. parùm videtur advertisse.

[a] Ad declarandum id quod dixit Moses, *Sic dixit Dominus.*

[b] Vide ad v. 2. דבר נא *Loquere nunc.*

V. 2.

V. 2. דַּבֶּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם *Loquere nunc in auribus populi*] R. Sal. minus rectè asserit particulam נא semper in obsecratione esse positam; quasi scilicet hîc Deus Mosen obsecraret, ut de re ista Israelitas instrueret ac admoneret, idque (sic ille commentus est) ne Abraham diceret id quod Deus dixerat (Gen. 15. 13.) fore ut Israelitæ servirent Ægyptiis, ac ab eis affligerentur, ratum fuisse, non autem id quod dixerat Gen. 15. 14. fore ut Israelitæ tandem cum magnâ opulentiâ ex Ægypto exirent. Rectè Aben Ezra interpretatur נא per עתה i. e. *nunc*. Chald. מליל כען *loquere nunc*. LXX. λάλησον ἂν κρυφῇ εἰς τὰ ὦτα τῶ λαῶ, *Loquere ergo secretò in aures populi*. At illud κρυφῇ *secretò* nihil in Hebræo habet, cui respondeat. Vulg. *Dices ergo omni plebi*. Voculam נא haud satis videntur perpendisse. Ex eâ autem constare potest, hunc locum non intelligendum esse de eo, quod in terra Midian, sed quod jam paulò ante in Ægypto Deus Mosi dixerat.

Ut petat unusquisque a proximo suo, &c.] *Non* (inquit Augustinus) *hinc quisque sumendum exemplum putare debet ad expoliandum isto modo proximum. Hoc enim Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret, nec Israelitæ furtum fecerunt, sed Deo jubenti ministerium præbuerunt.*

V. 3. גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל *Etiam vir Moses fuit valdè illustris* (גָּדוֹל ad verbum *magnus*) *in terra Ægypti*, &c.] Aben Ezra non malè existimat hoc additum esse, ad innuendum multos Ægyptiorum in honorem Mosis res suas pretiosas Israelitis commodasse. Kimchi ad Psal. 42. & 49. 2. notat איש *Ish* denotare virum magnum & illustrem, & è contrà אדם *Adam* virum tenuem, & ignobilem. Similiter *Jachiades* in Paraphrasi in Dan. 10. 16. שם איש יורה על מעלה ושם אדם יורה על פחותות *Nomen Ish denotat excellentiam, nomen autem Adam denotat humilitatem.* Masius

item ad Joſ. 2. 1. ait, ſicut apud Latinos vir à vi, ita apud Hebræos אישׁ *Iſh* ab אשׁשׁ *Aſhaſh* h.e. à firmitate, ſive fundamento dictum videri.

V. 4. *Et dixit Moſes, Sic dicit Dominus,* &c.] Hoc cohæret cum eo, quod in fine præcedentis capitis dictum eſt, uti ſuprà ad v. 1. ex Aben Ezra eſt obſervatum. Similiter R. Sal. hic notat Moſen iſta dixiſſe dum adhuc coram Pharaone conſiſteret; nam ex quo ab eo diſceſſit, cum denuò non vidiſſe. cap. 10. 29.

V. 5. מִבְּכוֹר פַּרְעֹה הַיֹּשֵׁב עַל כִּסְאוֹ *à primogenito Pharaonis qui ſedet ſuper Thronum ſuum.*] Illud הַיֹּשֵׁב Aben Ezra refert ad primogenitum Pharaonis, quippe qui ſic exponit הראוי לשבת על כסאו אחריו i. e. *ad quem ſpectat ſedere ſuper Thronum ejus poſt ipſum.* Similiter Onkelos, דעתיד למיתב על כורסי מלכותיה i. e. *qui feſſurus eſt ſuper Thronum regni ejus.* Eadem etiam fuit Jonathæ ſententia; mihi tamen ad Pharaonem ipſum potius referendum videtur.

עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחָיִם *Uſque ad primogenitum ancillæ, quæ eſt ad molam.*] Sic Vulg. ad verbum *poſt molam,* nempe truſatilem. Aben Ezra refert pronomen אשר ad primogenitum; ſic enim explicat שהוא טוחן. *qui molit.* Ego ad ipſam ancillam potius referri debere arbitror; fortè enim primogenitus ætate minor erat, quam ut iſtiuſmodi operi eſſet idoneus. Rectè autem ad hunc locum illuſtrandum adducit illud de Simpſone dictum Judic. 16. 21. ויהי טוחן בבית האסורים *Et fuit molens in domo vinctorum,* i.e. in carcere.

Et omnem primogenitum beſtiæ] R. Sal. ait, primogenitos beſtiarum fuiſſe occiſos, propterea quòd Ægyptii beſtias adoraverint; Atque addit כשהקבה נפרע מאלוהיהם i.e. *Cum Deus benedictus vindictam ſumit de gente aliqua, vindictam etiam ſumit de diis ejus.* Sed hoc à ſimplici Scripturæ ſenſu eſt remotum; ſufficit dicere

dicere, id ad cumulum miseriæ Ægyptiorum accessisse, hominum pariter ac bestiarum primogenitos fuisse interfectos.

V. 7. וּבְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ *At adversus ullos filiorum Israel non movebit canis linguam suam.*] Onk. לא ינזק כלבא בלישניה למנבח *non nocebit canis linguâ suâ, saltem latrando.* Sic Fagius vertit; ad verbum est, *ad latrandum.* Aben Ezra exponit de latrando vel mordendo שיהיה נובח או נושך Ego verò non morsum, sed latratum duntaxat Hebræâ phrasi significari autumo; non enim linguâ, sed dentibus canis mordere solet. R. Sal. interpretatur, *Non acuet canis linguam.* Atque ita in aliis scripturæ locis dictionem istam חרץ in acuendi notione acccipit. Mihi movendi seu agitandi significatio optimè convenire videtur. Vulg. *non mutiet canis.* LXX. οὐ γρύξει κύων τῇ γλώσσῃ αὐτῆς, *non mutiet canis linguâ suâ.* Eadem locutio reperitur Jos. 10. 21. לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו, *Non movit* (quisquam) *linguam suam adversus filios Israel, ne quidem adversus ullum eorum.*

אֲשֶׁר יְפְלֶה יְהוָה בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל *quòd discernet* seu *separabit* (discrimen faciet) *Dominus inter Ægyptios, & filios Israel*] Onk. דייפריש *quod separabit*, seu (ut Fagius vertit) *distinctionem fecerit.* Sic R. Sal exponit יפלה *per* יבדיל *separabit* LXX. ὅσα παραδοξάσει κύριος ἀνὰ μέσον τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἰσραήλ, *quanta mirabiliter* (sic Latinè vertitur; malim *quàm mirabiliter*) *distinguet*, &c. Vulg. *quanto miraculo dividat* &c. פלה *dividi*, in Hiphil הפלה *dividere*, cognationem habet cum פלא *mirabile esse*, in Hiphil הפליא *mirabile facere.* Vide ad c. 9. 4. & ad c. 8. 22.

V. 8. *Et descendent omnes hi servi tui ad me*, &c.] R. Sal. ait Mosen hîc honorem Pharaoni habuisse, ac in honorem ejus dixisse, *Descendent servi tui*, cum dicere potuisset, *Tu descendes.* Ita enim factum putat, Pharaonem scilicet ipsum Mosen adiisse noctu, ac dixisse, *Surgite*

gite, exite, &c. uti legitur Exod. 12. 31. At in hoc vehementer errat; nam (ut ipse anteà notavit, vide ad ver. 4.) postquam Moses à Pharaone egressus est, alter alterum non viderunt. Quod igitur cap. 12. 31. narratur, non est ita intelligendum, ac si ipse Pharao ad Mosen & Aharonem profectus esset, sed quòd servos suos ad eos miserit; id quod hoc loco futurum Moses prænuntiat. Atque ex hoc ipso loco, alia loca, quæ haud satis inter se consentire videntur, nempe cap. 10. 29. & 12. 31. facilè conciliantur. Hoc nimirùm est quod dicunt. Rabbini, *Duo scripturæ loca inter se dissentiunt; venit autem tertius locus, ac ea conciliat.*

Egredere tu, & universus populus אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ *qui est ad pedes tuos*] Id est qui te sequitur. Ohk עַמָּךְ *qui est tecum.* Quod nimis est dilutum. Melius LXX, πᾶς ὁ λαός σου ὁ ἐν ἀρχῇ & *omnis populus tuus, quem tu ducis.* Et Vulg. Et *omnis populus, qui subjectus est tibi.* Similiter exponit Aben Ezra, שֶׁתַּחְתֶּיךָ *qui sunt in potestate tuâ.* Et aliquantò planiùs pleniusque R. Sal. הַהוֹלְכִים אַחַר עִצָּתְךָ וְהֹלוּכְךָ *qui ambulant post* (seu *qui sequuntur*) *consilium tuum, ac gressum tuum*, vel *exemplum tuum.*

Et exivit à Pharaone בְּחֲרִי אָף *in æstu*, seu *excandescentiâ iræ*] Id est, vehementer iratus. Nempe (ut notant R. Sal. & Aben Ezra) quia Pharao ei præceperat, ne ampliùs ipsius faciem videret.

Ut multiplicentur ostenta mea in terrâ Ægypti.] R. Sal. exponit de interfectione primogenitorum, & divisione maris rubri, & Ægyptiorum in mari isto submersione. Ego verò potiùs assentior Aben Ezræ, illud ויאמר יהוה אל משה exponendum esse hoc versu, ut in aliis sæpè locis, ודבר אמר *Jam autem dixerat*; ut per ostenta, de quibus hîc fit mentio, etiam ea, quæ percussionem primogenitorum præcesserunt, intelligantur.

In

In CAPUT XII.

V. 2. הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים *menſis iſte vobis erit principium* (ad verb. *caput*) *menſium.*] Quid intelligatur per ראש חדשים *caput menſium*, explicatur verbis proximè ſequentibus. ראשון הוא לכם לחדשי השנה *primus erit vobis inter menſes anni.* Menſis iſte appellatur *Niſan*, ac ferè Martio reſpondet. Eſth. 3. 1. *Menſe primo, is eſt menſis Niſan, &c.* R. Sal. ſic explicat, על חדש ניסן אמר לו זה יהי ראש לסדר מנין החדשים שיהא אייר קרוי שני סיון שלישי *De menſe Niſan ad eum loquitur, dicens, hic erit caput* (ſive *initium*) *in ordine numeri menſium, ita ut Aijar* (menſis qui proximè ſequitur Niſan) *vocetur menſis ſecundus, & Sivan tertius.* Aben Ezra ait *Niſan Aijar, Sivan*, & ejuſmodi nomina menſium, non eſſe Hebraica, ſed Chaldaica, ac propterea non inveniri niſi in iis ſcripturæ libris, qui poſt captivitatem Babylonicam conſcripti fuerunt. Burgenſis aſſerit ante captivitatem Babylonicam menſes non fuiſſe propriis nominibus inſignitos, ſed tantùm dictos primum, ſecundum, &c. poſt iſtam autem captivitatem propria habuiſſe nomina, *Niſan, Tiſri*, &c. At etiamſi iſta Aben Ezræ ſententia ob rationem, quam affert, ſatis ſit veriſimilis, id tamen quod dicit Burgenſis, nonnullis ſcripturæ locis repugnare videtur. Nam capite proximo v. 4. iſte ipſe menſis, de quo hîc fit mentio, proprio nomine inſignitur, nempe *Abib.* Similiter 1 Reg. 6. 1. menſis ſecundus, qui poſt captivitatem Babylonicam appellatus eſt Aijar, Hebraicè vocatur זיו *ziu*, & 1 Reg. 8. 2. menſis ſeptimus (poſt captivitatem Babylonicam dictus *Tiſri*) appellatur איתנים *Ethanim.* * Nec in adverſum mihi valere videtur quod nonnulli reſpon-

* Sic 1 Reg. 6. 38. menſis octavus vocatur *Bul.*

dent

dent, nomina ista non esse propria, sed duntaxat appellativa, ac ad proprietates istorum mensium denotandas adhiberi. Etiamsi enim vocabula ista suas insuper habeant significationes, quæ mensibus sic appellatis conveniant, id tamen non obstat, quo minùs tanquam propria istorum mensium nomina usurpentur. Asserit etiam Burgensis nusquam in S. Scripturâ legi, Hebræos computasse tempora ab initio mundi, ac propterea cum dicitur, *Mensis iste erit vobis principium mensium*, non ita esse intelligendum, ac si antèa alium mensem pro primo mense habuissent, sed sensum esse, jam deinceps futurum, ut ab illo mense computarent, ob beneficium liberationis ex Ægypto, mense isto in eos collatum. Sed cum (ut ipse agnoscit Burgensis) ex S. Scripturâ constet Hebræos duplex habuisse anni initium, nempe à mense *Nisan*, sive * Martio, & à mense *Tisri*, sive Septembri, verisimile videtur eos à mense *Tisri* annum inchoasse, propterea quòd mense isto mundus esset creatus, quemadmodum ob liberationem ex Ægypto mense *Nisan* factam, ab illo mense annum inchoarunt. Kimchi ad 1 Reg. 8. 2. testatur nonnullos ex Rabbinis antiquioribus velle mensem septimum (si nimirùm à Nisan fiat computatio) vocari איתנים *Ethanim*, quòd mense isto nati fuerint patres (primi parentes, האבות) qui fuerunt איתני עולם *fortes* seu *fundamenta mundi*, uti Mic. 6. 2. fundamenta terræ vocantur האיתנים, Manasses Ben Israel in Concil. quæst. 11. in Exod. docet inter veteres Hebræorum Doctores fuisse dissidium; quosdam enim mundum in Tisri seu Septembri, alios autem in Nisan seu Martio conditum existimasse. Buxtorfius autem in Synagoga Judaica, cap. 12. testatur

* *Accedit quòd Matio Israelitas ex Ægypto educens, Dominus, jusse deinceps eum mensem primum ab illis haberi; quod jussurus non erat, si semper pro primo eum habuissent.* Manass. in Exod. quæst. 11.

Judæos

Judæos adhuc in hodiernum usq; diem tempora annorũ Post conditũ mundũ supputantes, à mense Tisri initium anni ipsorum facere. Ratione festorũ Nisan sive Martiũ anni initium fuisse apparet. Festum siquidem azymorum fuit mense primo; hoc est in Nisan mense tertio, hoc est in Sivan, qui à Nisan fuit tertius, fuit festum hebdomadarum; & mense septimo, hoc est in Tisri, qui à Nisan fuit septimus, fuit festum tabernaculorum. Vide Exo. 19. 1. Et Levit. 23. 34. Quin & regũ Israeliticorum anni à mense Nisan supputati fuerunt, uti ex 1 Reg. 6. 1. licet colligere. Ibi enim mensis Ziu dicitur mensis secundus regni Salomonis; Ziu autem secundus est anni mensis, si à Nisan seu Martio fiat supputatio. Mensis siquidem proximus, qui alias Aijar appellatur, & respondet præcipuè Aprili, sed aliquâ etiam ex parte Maio, iste, inquam, mensis dicitur Ziu, quod splendorem denotat, quòd mense isto (ut Kimchi notat) arbores ac flore splendere soleant. At habitâ ratione anni Sabbatici, & Jubilæi, Tisri sive September anno initium dedit. Annum Jubilæum à Septembri fuisse computatum apparet ex Levit. 25. 9. Ubi decimo die mensis septimi clangi buccinâ, ac Jubilæum celebrari præcipitur. Inde etiam anni Sabbatici factam fuisse computationem hâc ratione ostenditur, quod anno isto nec serere liceret, nec metere. *Unde* (ut Burgensis utar verbis) * *Si annus iste computandus esset à primo mense* (à Nisan sive Martio) *quæ eo mense nascerentur, præcedenti anno seminata, à Dominis suis non colligerentur, sed essent omnibus communia similiter in autumno & hyeme ejusdem anni non liceret serere; atque ita eveniret, ut duorum annorum fructibus in qualibet annorum hebdomade privarentur.* Manasses (loco citato) ex Exod. 23. 16. probat Septembrem

* Isto argumento ad id comprobandum utitur Aben Ezra.

anni

anni & principiũ & finem fuiſſe, quia nimirum dicitur, *feſtumq; collectionis in exitu anni*. Septemb. ait, vocari exitũ anni, quia menſe iſto circulus anni abſolvitur, & incipit. Vide infrà ad ca. 23. 16. Concludit igitur Manaſſes, quantũ ad feſta, & ſupputationem annorũ regum Iſrael, menſem Niſan, i. e. Martium, eſſe primum anni, quantum autem ad creationem mundi, & res civiles, Tiſri, aut Septembrem. Ac notat ideò Sapientes orientis & Chaldæos menſem iſtum appellaſſe *Tiſri*, quia תשרי *Tiſri*, derivatur à ראשית *Reſhit, principium*, per metatheſin literarum, quemadmodum & pro והלתי * Chaldæus habet שריתי *incepi*. Aben Ezra notat veteres Hebræorum ſapientes aſſerere quatuor fuiſſe anni initia; quod quâ ratione dictum fuerit, fuſiùs explicat Buxtorfius in Syn. Jud. cap. 12.

V. 3. *Decimo die menſis hujus &c.*] Aben Ezra ait ſibi non liquere, utrùm præceptum iſtud primo duntaxat paſchati fuerit peculiare, an omnibus ex æquo commune. Jonathan autem in ſua Paraphraſi aſſerit hoc præceptum iſtud ſolùm tempus, non autem futuras generationes ſpectaſſe. Atque ita R. Sal. פסח מצריים מקחו בעשור ולא פסח דורות *Paſcha in Ægypto celebratum, decimo die fuit acceptum, non autem Paſcha, quod poſtea per generationes fuit celebratum*. Lyra etiam teſtatur hanc eſſe Hebræorum opinionem; idque propterea quòd cauſæ, quarè agnus in Ægypto immolandus, quatriduo ante immolationem eſſet eligendus, poſteà ceſſaverunt. Duas autem iſtius rei cauſas commemorat. 1. Ne Iſraelitæ, dum ſe ad egrediendum ex Egypto pararent, immolationem agni, quæq; ad eam pertinebant, negligerent. 2. Ut iſto quatriduo explorarent diligenter ne qua fortè macula agno ineſſet, & ſi minus idoneus eſſet, alium ante immolandi tempus op-

*. Deut. 2. 32.

portunè

portunè quærerent. Priorem cauſam poſterioribus ſeculis locum non habuiſſe apertum eſt. Sed & alteram etiam ceſſaſſe notat Lyra, quòd cum quotidiè immolarentur agni, facilè ac nullo negotio inſpicere potuerunt an agnus paſchalis iſtiuſmodi eſſet, qualem Lex præſcripſit. In Tractatu Talmudico, qui inſcribitur Middoth (ubi de menſuris Templi agitur) dicitur fuiſſe לשכת טלי קרבן *conclave agnorum oblationis*, i. e. (ut Conſtantinus L' Empereur explicat) conclave, in quo luſtrabantur agni quotidiano ſacrificio deſtinati, ac in eorum munditiem inquirebatur. Notat in Editione Baſilienſi ac Venetâ hoc conclave ſimpliciter appellari לשכת קרבן *conclave oblationis*. Fagius præter duas iſtas rationes à Lyra commemoratas, alias etiam totidem refert ab Hebræis aſſignari, quamobrem agnus paſchalis decimo die menſis è grege extraheretur, cum decimo quarto die eſſet immolandus. 1. Ut ex aſpectu agni occaſionem haberent inter ſe colloquendi ac diſputandi de redemptione ſuâ ex Ægypto. Unde ex traditionibus Hebræorum referri ait,[a] iſtum agnum productum, intereà temporis dum mactaretur, in hypocauſto ad fulcrum ſpondæ alligatum fuiſſe, ut omnium aſpectu pateret, ac ipſis de redemptione ſuâ, adeóq; de miſericordia Dei, qui illos tam clementer reſpexerat, inter ſe conferendi occaſionem daret. 2. Ut iſta ratione in tempore ſeſe ad bonum opus perficiendum accingerent, ac præpararent. Notat enim Hebræorum ſapientes dicere, non minùs gratum eſſe Deo, ſi quis in tempore ſeſe bono operi agendo accingat, adeóq; animum, voluntatem, ſtudiúmq; oſtendat, quàm ipſum opus. Ac hanc eorum ſententiam citat, מוזו למצוה בעושה למצוה[b] *Qui ſtrenuè parat ſe ad præceptum* (ſeu bonum o-

[a] Idem etiam ex Rabbinorum ſcriptis refert Buxtorfius in Syn. Jud. cap. 12. [b] Vide 2 Cor. 8, 10.

pus)

pus) *perinde est atque cum facit.* Hæ autem rationes ad sequentia Paschata æquè ac ad primum vim suam extendere videntur.

Et accipiant sibi quisque שֶׂה *parvam pecudem*] Onk. אמרא, *agnum* vel *pecudem* uti Fagius interpretatur, ac similiter Buxtorfius in *Lexico* Chaldaico ostendit vocem generaliorem esse quàm ut ad agnum restringatur. LXX. [a] πρόβατον, *Ovem.* Latinè vertitur *pecus*, quod Nobilius commodius esse judicavit. Vulg. *agnum.* Steuchus ait Hebræum שה tam de agno posse intelligi, quam de [b] adultâ pecude; hîc autem de agno esse intelligendum. Fagius asserit vocem istam tam agnum quàm hœdum denotare; ac citat R. Davidem sic scribentem, הקטון מן הכבשים ומן העזים הוא שיקרא שה *Parvus agnus vel hœdus vocatur Se.* Vide Annotat. sequentem.

V. 4. אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ *Quisque iuxta esum suum*] R. Sal. explicat, הראוי לאכילה פרט לחולה ולזקן שאינו יכ'ו לאכ'ר כו'ג i.e. *Qui idoneus est ad comedendum, excepto ægroto, & sene, qui non potest comedere, quantum est oliva.* Volunt enim Rabbini, unumquemque debuisse tantum de agno Paschali comedere, nec posteà ullum alium cibum gustare. Vide Ludovicum Capellum in Animadversionibus, Exercitationibus Bux. de Cœnâ Domini.

V. 5. מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ *ex agnis, vel ex capris tolletis.*] R. Sal. rectè explicat, שאפשר או מזה או עז קרוי שה שנאמר ושה עזים *Vel hinc, vel inde; nam & hœdus vocatur Se, quemadmodum dictum est* (nempe [d] Deut. 14. 4.) שה כבשים ושה עזים, Locus iste

[a] *Apud Eustathium & Suidam* πρόβατα πάντα τετράποδα. Serar in Jos. 5. quæst. 19. [b] Sic usurpatur Levit. 22. 28. [c] Aben Ezra etiam notat *Se* utrique speciei, nempe agno & hœdo competere idq; probat ex Deut. 14. 4. [d] *Latius quam ovem, aut agnum patere vocem Hebræam* (Se) *docet locus Deuteronomii citatus* (Nempè Deut. 14. 4.) Serar in Jos. 5. *quæst.* 19.

aper-

apertissimè ostendit vocem *Se* æquè ad hœdum atque ad agnum pertinere. Vulg. *Juxta quem ritum tolletis & hœdum.* Quæ interpretatio non nostris solùm, uti Fagio & Amamæ, verum etiam ipsis Pontificiis nimirùm Steucho ac Cajetano displicuit. Nimiùm sanè est ambigua, atque ita accipi potest, quasi præter agnum etiam hœdus pro Paschate esset parandus, in quem errorem ex istâ versione nonnullos prolapsos esse fatetur Stenchus. Mens tamen interpretis ab isto errore, opinor, immunis fuit, nec aliud voluit, quàm si fortè agnum idoneum non haberent, hœdum æquè isti usui inservire potuisse. Vau hîc, cum dicitur ומן העזים non tam copulativa est, quàm disjunctiva, * *aut* potiùs quã *Et* reddi debet, ut Fagius atque Amama observarunt. Ut Exod. 21. 15. ומכה אביו ואמו מות יומת *Et qui percutit patrem suum aut matrem suam omnino morte afficietur.* Vide ad loc. Aben Ezra refert R. Mosen filium Amrami Persam dixisse *Se* i. e. agnum sive hœdum pro paschate in Ægypto fuisse immolandum, postea autem in terra Israelitica juvencam (פר) sufficere potuisse, quia dicitur (Deut. 16. 2.) *Et immolabis Pascha Domino Deo tuo* צאן ובקר *oves & boves.* Hoc autem improbat, propterea quòd pascha postea celebratum memoriale fuit Paschatis in Ægypto celebrati, atque ideò alterum ab altero tantum differre non debuit. ולא דבר נכונה כי כל פסח דורות הוא זכר לפסח מצרים ואין ראוי לשנות, Illud igitur quod ex Deut. objicitur, sic exponit, ut צאן *oves* ad pascha, & בקר *boves*, ad pacifica sive Eucharistica sacrificia, quæ tempore festi oblata erant, referamus. Atque ita etiam in commentariis ad locum interpretatur; similiter etiam ibidem R. Sal. necnon Onkelos,

* *Inusitatum non est ut particula, Et in Hebræo, Chaldæo, & Græco posita, à Latino etiam indicata, pro vel accipiatur.* Serar. ubi supra.

וחבוס

וזבחת פסחא קדם יי אלהך מן בני ענא ותורי
קודשיא מן תורי, *Et immolabis Paſcha coram Domino Deo tuo ex ovibus* (ad verb. *ex filiis ovium*) *Et victimas ſanctas ex bobus.* Fagius notat Paraphraſten quod de filiis ovium dicit, intelligere victimam Paſchalem; de bobus autem, hoſtias feſtivas, quemadmodum explicatur Levit. 13. Innuit (opinor) illud Levit. 23. 8. *Et offeretis Domino oblationem igne factam ſeptem diebus*, nempe quibus feſtum paſchatis fuit celebratum. Certè (ut obſervat Aben Ezra) in Chronicis (nempe 2 *Chron.* 35. 13.) inter Paſcha, & victimas, quæ præterea durante feſto oblatæ fuerunt, manifeſtè diſtinguitur. Atque inde etiam Manaſſes in Exod. quæſt. 13. locum Deuteronomii ſic explicandum eſſe ait, *Et mactabis Paſcha Domino Deo tuo, oves & boves*, i.e. Oves ad ſacrificium Paſchatis, boves ad ſacrificium Euchariſticum. Addit autem ibidem, R. Moſen Gerundenſem & Abrabancelem locum iſtum exponere, *Et mactabis paſcha Domino Deo tuo*; deinde pausâ illic factâ, *oves & boves*, nempe mactabis ex oblationibus, quas quiſque facturus eſſet ad celebrandum feſtum Paſchatis cum domo ſuâ, cum Levitâ, cum peregrino. Juxta iſtam expoſitionem deeſt Vau, ut ſit צאן pro וצאן *& oves*; ut Hab. 3. 11. שמש ירח עמד pro ירח *Sol (&) Luna ſtetit.* Quomodocunque locus iſte Deuteronomii exponatur, victimam Paſchalem, quæ decimo quarto die menſis immolata fuit, non ex bobus, ſed vel ex ovibus, vel ex hœdis fuiſſe Scriptura ubique indicat.

שה תמים *Agnus (ſeu hœdus) perfectus*] R. Sal. exponit בלא מום atque ita etiam Aben Ezra, i.e. *ſine macula.* LXX. ἀμώμους. Scholiaſtes autem refert in aliis libris legi ἄμωμον. Sic 1 Pet. 19. Chriſtus vocatur ἀμνὸς ἄμωμος *agnus immaculatus.* Græcum μῶμος unde ἄμωμος, ab Hebræo מום *Mum*, quod maculam ſive

sive vitium significat, ortum existimatur. Quod autem Genebrardus ad Psal. 119. 1. asserit ת in תמים cum immaculatum significat, esse servile, quasi scilicet à מום *macula* formaretur תמים *immaculatus*, hoc meritò ridiculum censuit Ainatus: *Quis enim* (inquit) *unquam ejusmodi formam Hebraicam ex quiescentibus Ain vidit derivatam? Et si id daret quispiam, tamen vox ea magis maculatum, quàm immaculatum significaret. Nisi quispiam ostendat* ת *Hebraicum vim* שׁ *& sinistrâ habere.* Quid ergo? תמים *semper De victimis usurpatum optimè redditur perfectum, immaculatum, sine maculâ. Hominibus verò, etiam sanctissimis, &c. significat sincerum, integrum, sine fuco.* Hæc ille. Vide, si libet, quæ de voce תמים ad Gen. 6. 9. annotavi.

בֶּן־שָׁנָה *anniculus*] Ad verb. *filius anni.* R. Sal. ait כל שנתו קרוי בן שנה כלומר שגולד בשנה זו i. e. *Toto anno suo* (toto anno, quo natus est) *vocatur filius anni; quasi dicat, qui natus est hoc anno.* Aben Ezra refert R. Jeshuam discrimen facere inter בן שנה *filius anni*, & בן שנתו *filius anni sui*, quomodo Num. 7. sæpè legitur. Velle enim cum, qui prætergressus est annum, עלתה לו שנה vocari בן שנה *filium anni*; at בן שנתו *filius anni sui*, ita ut sonat, בשמעו, esse accipiendum; nempe (opinor) phrasi illâ significari eum, qui annum adhuc non complevit. Notat autem Aben Ezra Num. 7. ubi de oblationibus principum fit sermo, phrases istas promiscuè usurpari. Nam cùm antea dictum fuerit de agno in holocaustum oblato, quòd esset בן שנתו *filius anni sui*, v. 15. & alibi, tandem tamen v. 87. ubi agni isti summatim recensentur, vocantur בני שנה *filii anni*, non בני שנתם *filii anni ipsorum.*

V. 6. *Usque ad decimum quartum diem mensis hujus.*] Masius in Jos. 5. 10. refert in Talmude ubi de anni principio disputatur, scriptum reperiri, celebrem iu-

isse apud priscos Judæos opinionem,* eum diem, qui Israelitis fuisset libertatis Ægyptiacæ initium, olim ipsis quoque initium fore libertatis, quam essent a Messiâ recepturi. *Quam id autem* (inquit) *pulchrè cum nostræ religionis consentiat doctrinâ, nemo non videt. Adepti sunt enim illi in Ægypto libertatem mense primo medio, hoc est, cum luna ex adverso soli opposita toto suo luceret orbe. Christus quoque eodem illo mense, lunâque similiter affectâ nobis ex cruce libertatem suâ morte dedit.*

Et macta bit eum tota congregatio Israelis בֵּין הָעַרְבָּיִם *inter duas vesperas*] Sic ad verbum sonat. LXX. πρὸς ἑσπέραν *ad vesperam*. Et sic Vulg. Onk. בין שמשיא *inter duos soles*. Id Fagius ait quosdam sic intelligere, *Inter solem declinantem in puncto meridiei, & solem occidentem*, hoc est inter meridiem & occidentem. Lyra ait Doctores Hebræos vesperam, uti hic accipitur, incipere ab horâ septimâ diei decimæ quartæ, quia ab illo tempore sol incipit tendere ad occasum; ac juxta eorum sententiam ab istâ horâ usque ad principiũ noctis Pascha potuisse immolari. Ita quidem exponit R. Sal. atque etiam Kimchi in Rad. uti ex verbis ejus à Fagio citatis apparet, licet multata videantur, ac à Fagio ita intellecta, ac si idem sentiret cum Aben Ezra, cujus tamen sententia longè est diversa, uti ex ipso Fagio abundè licet perspicere. Asserit autem Aben Ezra se quærendo invenisse כי יקרא רגע בין הערבים ערב *quòd breve tempus inter duas vesperas vocatur vespera*. Et notat aliquot Scripturæ locos ex quibus inter se collatis apparet בין הע-רבים, *inter duas vesperas, & ערב vesperam* promiscuè usurpari. Ut Exod. 16. 12. בין הערבים תאכלו בשר *inter duas vesperas comedetis carnem*. Ibidem autem v. 8. dicitur, *Cum Dominus dederit vobis* בערב *in vesperâ*

* Stephanus ad v. 11. citat Cabbalistas asserit Israelem eodem die à Messia redimendum, quo ex Ægypto est liberatus. Atque ita etiam Fagius ad v. 13.

carnem

carnem ad comedendum. Similiter Exod. 30. 8. בהעלות אהרון את הנרות בין הערבים *Cum Aharon ascenderit lucernas inter duas vesperas.* De eadem autem re cap. 27. 21. dicitur, *Ordinabit eam* (nempe lucernam) *Aharon, & filii ejus* מערב עד בקר *à vespera ad auroram.* Quin & de ipso Paschate, quod hic immolari præcipitur בין הערבים *inter duas vesperas*, notat dici (Deut. 16. 6.) *immolabis Pascha* בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים *vespere, cum sol occidit, quo tempore egressus es ex Ægypto.* Sic igitur suam de voce ערבים sententiam profert, ac quarè dualis sit numeri explicat, והנה יש לנו שני ערבים והאחד עריבת השמש הוא עת ביאתו תחת הארץ והערב השני ביאת אורו הנראה בעבים והנה יש ביניהם קרוב משעה ושליש שעה h. e. *Et ecce sunt nobis duæ vesperæ; una est vespera solis, nempe tempus quo sol occidit sub terra; Secunda autem vespera est occasus luminis solis, quod apparet in nubibus. Et inter hasce vesperas est quasi hora, & tertia pars horæ.* Masius ad Jos. 5. 10. ait certum esse ex iis, quæ Exod. 12. 6. & Deut. 16. scripta habentur, בערב (vespere) & בין הערבים (inter duas vesperas) idem tempus denotare. Scrupulum autem movet ex eo, quod scribitur Num. 33. 3. Israelitas die decimo quinto mensis, postridiè Paschatis, ex Ægypto egressos esse, cum Pascha vesperi celebratum esset, ac vespera apud Hebræos ad diem sequentem pertineret, ex historiâ autem constet Israelitas die, qui vesperam, quâ celebratum est Pascha, proximè secutus est, ex Ægypto excessisse. *Sic ergo* (inquit) *statuendum est,* בערב & בין הערבים, *hoc est, vesperam, illud dici tempus, quo nondum quidem orbe finiente excessit sol, sed tamen inclinatissimus propè ab occasu abest, agnumque Paschalem mactari solere die quidem 14. sed ejus extremâ parte; cum autem mactatus jam deinde esset assandus, cœnaq; comparanda, noctem intereà advenisse, quæ ad diem 15. pertinere t. Itaque in epulo accubuisse omnes eâ nocte, quæ lucem diei 15. cum præ-*

cederet, ejus diei esse pars censebatur. Dubitat autem an in celebrandi Paschatis narratione, noctem insequentem possit quis dicere attributam esse diei præcedenti; atque ab istâ opinione existimat R. Mosen Nehemanidem non fuisse alienum. *Sane* (inquit) *nostros Evangelistas sic esse locutos fateri cogimur, cum eum diem, quo Christus jubebat suos abire paratum Cœnam vocarent azymorum diem. Decimũ enim quintũ diem fuisse azymis consecratum, res est S. literis testata. Edebantur enim azyma simul cum agno eâ nocte, quæ ad diem* 15. *pertinens, decimum quartum finiebat. Et quid mirum est sic esse locutos Evangelistas, cum deus ipse jusserit* (Exod. 12. 18.) *azymis omnes vesci die* 14. *vesperi; quæ vespera erat reverà diei* 15. *initium.* Addit se non facilè statuere posse, istorumne, qui post solis occasum mactandum esse agnum censent, an illorum, qui ante, opinio sit ad verisimilitudinem propensior. Concludit denique, aut mactandum fuisse ante occumbentem solem diei 14, ut plerique Judæi putant, aut si post occasum mactabatur, ut Aben Ezra & Faber autumant, tempus istud, ratione cæteroqui inusitatâ, fuisse diei decimo quarto adscribendũ. [a] Mihi maximè videtur verisimile, agnum aliquot horis ante solis occasum fuisse mactatum, alioqui non video quomodo ante profundam noctem potuisset comedi, quod rationi parùm videtur consentaneum. [b] Serarius ostendit ex Josepho agnum fuisse immolatum ἀπὸ ἐννάτης ὥρας μέχρι ἑνδεκάτης *à nona hora usque ad undecimam*, ita ut hora tertia pomeridianâ (ut nos computare solemus) agnum immolare inciperent. Agni autem esum post solem occumbentem fuisse, potiùs quàm ante, cum [c] Serario arbitror. Hoc ipso enim capite ver. 8. disertè dicitur agni carnes nocte fuisse edendas. Qui plura hûc spectantia videre cupit, consulat Serarium loco in margine citato.

[a] Vide ad v. 15. Annot. 2. [b] Serar in Jos. 5. quæst. 31. [c] Serar. ibi.

V. 7.

V. 7. *Et accipient de sanguine, & ponent super duos postes* וְנָתְנוּ עַל הַמְּזוּזֹת *& super superliminare*] Aben Ezra refert nonnullos existimare sanguinem ideò positum super postes & superliminare ostii, ut offenderent se abominationem Ægyptiorum palàm immolare, nec ne ab iis lapidarentur metuere, quod terror Israelitarum in Ægyptios cecidérat. Hoc autem improbat, propterea quòd vesperi agnus esset immolatus, ac secretò clausis foribus omnia erant peracta. Rationem igitur istius ritûs hanc assignat, ut sanguis iste propitiatio esset pro unoquoque, qui in domo de agno comedisset, לְהֵיוֹת לְכַפָּר בְּעַד כָּל הָאוֹכֵל בְּבַיִת, atque signum esset exterminatori, cum eum aspiceret, quemadmodum dictum est (*Ezek. 9. 4.*) *Et signabis signum* &c. Similiter Kimchi ad illum Ezekielis locum, ait eum eodem modo intelligendum, quo id quod hic de sanguine agni Paschalis memoratur, excepto quòd cum hoc revera gestum fuerit, illud in visione Prophetica duntaxat fuit repræsentatum. Quorsum ista sanguinis aspersio spectabat, Deus ipse indicat v. 13. Hoc autem ad Christum (quem Judæi pro cæcitate suâ aspicere non possunt) cujus sanguine si corda nostra respersa fuerint, tuti erimus, referri novimus. R. Sal. ait superliminare seu superius limen vocari מִשְׁקוֹף *quòd ostium cum occluditur,* שׁוֹקֵף עָלָיו *percutitur illud.* שָׁקַף Chaldaicè est *percutere.* Atque inde etiam Buxtorfius in Lexico Chaldaico magno ait superliminare sic dictum esse, nempe מִשְׁקוֹף, *quia à januâ subinde percutitur.* Alii sic dictum putant à שָׁקַף Hebraicè *aspicere, prospicere,* quòd prospectui pateat. Aben Ezra per מִשְׁקוֹף videtur intelligere fenestram super ostium, quemadmodum in tota Arabia usitatum esse testatur. Atque ex ejus (opinor) sententia Shindlerus in Pentaglotto cum primò exposuit מִשְׁקוֹף *superliminare, limen superum prospectui patens,* addit, *aut*

feneſtella ſupra oſtium, per quam videtur, quis pulſet aut vocet. Et mox, *In Ægypto, ſicut nunc in Arabia, erant feneſtræ ſuper januas ædium.* Cum autem poſtium mentio fiat, meliùs quadrare videtur, ſi voce מִמַּשְׁקוֹת ſuperliminare ſignificetur. LXX. ἐπὶ τὸ φλιὸν, *ſuper limen.* Vulg. *in ſuperliminaribus.* Vatab. עִם מְרוֹרִים *Cum amaris (herbis.)* Onk. עַל מְרִירִין quod idem ſonat. LXX. ἐπὶ πικρίδων, Latinè veritum, *ſuper picrides.* Cyprianus, referente Nobilio, habet *cum picridibus.* Notat autem Nobilius *picridem* à Theodoro Gaza apud Ariſtotelem & Theophraſtum verti *amaram ſatis* ac genus intybi eſſe aſſerit. Vulg. *cum lactucis agreſtibus.* Lyra monet in Hebræo eſſe *cum amaritudinibus*, & quaſlibet amaras herbas indifferenter intelligit. Jonathan autem certas quaſdam herbarum ſpecies deſignat עִם חַרְחֲבִינָא וְעִם חַרְחֲבִינָא *Cum raphano majori, & raphano, vel cicorea.* Nam alii aliter interpretantur, ut refert Buxtorfius Junior in Lexico Syro-Chaldaico. Buxtorfius Senior in Lexico Chaldaico magno vertit, *Cum raphano & intybo.* R. Sal. alb. כל עשבים מר נקראו מרורים *Omnes herbæ amaræ dicuntur* * *meror.* Atque addit ideò agnum cum amaris herbis fuiſſe edendum, ut amaritudinis ejus, quam in Ægypto perpeſſi ſunt memores eſſent, quemadmodum dictum eſt c. 1. v. 14. וימררו את חייהם *Et amaram reddiderunt vitam eorum.* Ita veteres Hebræorum Doctores ſenſiſſe docet Aben Ezra. Fagius illud Hebræorum dictum recitat מרורים מצריים המררו את חיינו במצרים i. e. *Amaræ herbæ ſignificant, quòd Ægyptii amaritudine afficiebant vitam patrum noſtrorum in Ægypto.* Nota autem על quod proprie eſt *ſuper*, hîc idem valere quod עם i. e. cum. Sic verſu ſequente ראשו על כרעיו *Caput ejus ſuper crura ejus*, i. e. cum cruribus ejus, uti illic Aben Ezra notat

* מרור eſt *amarum eſſe.*

על *super*, esse pro עם cum; atque ita alibi dictum observat, ותבואו האנשים על הנשים *Et venerunt viri super mulieres*, i. e. cum mulieribus.

V. 9. *Ne comedatis ex eo* נא *crudum*] Onk. כד חי [a] *quando vivit*, seu *crudus est*. Sic enim חי 1 *Sam.* 2. 15. cùm in Hebræo textu, tum in Chaldaica Paraphrasi pro crudo usurpatur. R. Sal. ait id, quod non plenè assatum est, שאינו צלוי כל צורכו in Arabica linguâ vocari נא *Na*. Similiter Aben Ezra ait Arabicè ניי crudum significare; inter Arabicam autem linguam & Hebræam magnam esse cognationem, ac in utraque lingua literas אחוי sæpe inter se permutari. Lyra asserit in Hebræo esse *semicoctum*, quod quomodo verum sit, [b] non perspicio. Forte sequens vocabulum מבשל cum נא conjungendum putavit; at accentus Rebia inter voces istas distinguit, unámque ab altera sejunctam esse arguit. Steuchus etiam citatâ expositione R. Salomonis ait Hebræum נא non *crudum*, sed *semicoctum* fuisse interpretandum. At istius assertionis suæ nullam rationem reddit.

ובשל מבשל במים *Nec coctum aqua*] Ad verb. *nec coctum coctum aquâ*. Atque ita Onk. ואף לא בשלא מבשל במיא. Jonathan fusius, sed non (opinor) rectiùs ולא כד בשלא בחמרא ומשחא ושקיוני ולא מבשל במיא h. e. *nec quando coquitur vino, vel* [c] *oleo*, vel *(nullo) potu* seu *liquore*, *nec coctum aquâ*. Post בשל addi videtur majoris duntaxat explicationis gratiâ מבושל במים non ut diversa coctionum genera significentur. Sic Aben Ezra ait, מבושל במים expositionem esse ejus quod præcessit בשל, ac monet vocem בשל de eo etiam usurpari, quod est igne assatum. Sic enim de agno

[a] Atque ita etiam Jonathan. LXX. ὠμὸν *crudum*. Et sic Vulg.
[b] Fortè Lyra, (atque ita etiam Steuchus) vocem *coctum* latiùs sumit, ut idem quod *assatum* denotet.
[c] Vel *pinguedine*, uti etiam exponit Buxtorf. in Lex. Chald.

Paschali, qui assandus erat, dictum esse (sc. Deut. 16. 7.) ובשלת ואכלת. Putat autem Aben Ezra verbis hisce ובשל מבושל במים specialem fortè quendam coquendi modum denotari, quem in regum epulis usurpari ait, nimirùm cum theno aquâ semipleno supra ignem posito, simul ac aqua fervefacta fuerit, olla cum carnibus ac aquâ frigida in eam imponitur, atque ita coquitur. Cibum ita coctum ait multò commodiorem esse, quàm qui igni appropinquat. Monet insuper בָּשֵׁל hic esse verbale adjectivum, ejusdem formæ cum כָּבֵד *gravis*, nec posse esse infinitum Piel, cùm quia Caph est cum camets, & Beth raphata, tum quòd infinitivus non soleat ita conjungi cum participiis, sed duntaxat cum verbis sive præteritis, sive futuris. Hic igitur dictum esse מבושל בשל quemadmodum dicitur חכם מחוכם *sapiens sapientificatus*, si ita loqui liceat.

V. 10. *Et quod relictum ex eo usque ad auroram, igne comburetis*] Jon. *Et quod relictum fuerit ex eo usque ad auroram, sepones, & die decimo sexto igne comburetis, neque enim licitum est ut reliquiæ oblationis sanctæ* (מותר נכסת קדשיא) *in die festo* (ביומא טבא) *comburantur.* Aben Ezra hîc improbat opinionem Japheti, qui id quòd de reliquiis igne comburendis dicitur, de ossibus exponit; ipse autem sic explicat אם יהיה אנוס שלא היה יכול לאכול חלקו i.e. *Si quis infirmus sit, ut portionem suam comedere non possit.*

V. 11. *Et sic comedetis eum, lumbi vestri erunt accincti, &c.*] Jon. *Et in hunc modum* (Vel *& juxta hunc ritum, comedetis eum hac tempore, non autem per generationes, sive in secula* ולא לדריא) Id vult, tunc solummodò, cum primùm Pascha celebratum fuit, ritus istos fuisse observandos, non autem deinceps cum quotannis Pascha celebraretur. Similiter Aben Ezra ait hæc ad illud Pascha Ægyptiacum solummodò pertinere.

Et

Et refert hæreticos quosdam (המינים אשר באורגלן) hodie morem istum observare in memoriam egressionis ex Ægypto, ac eadem etiam de causa quindecim diebus è terra sua egredi. Vel, die decimo quinto יום חמשה עשר id melius videtur quadrare; nam isto die mensis Israelitæ ex Ægypto sunt profecti: Sed tunc dicendum videtur בחמשה עשר יום ut cap. 16. 1. & alibi sæpè in Scriptura legitur.

פסח הוא יהוה *Pesach (seu Pascha) est Domini* Chald. פסחא היא קדם יי *Pischa (Sic Chaldaicè sonat) est coram Domino* LXX, * φάσχα ἐστὶ κυρίῳ, *Pascha est Domino.* Scholiastes ex Theodoreto notat Philonem *Pesach* interpretari διαβατήρια *sacrificia pro transitu*; Josephum ὑπερβάσια, Sym. ὑπερβασιν, *transitum*. Theodotionem autem ipsum Hebræum nomen retinuisse φασεκ. Nobilius porrò citat Theodoretum asserentem nomen Hebraicum significare primogenitorum salutem, quod certè summam Hebrææ linguæ ignorantiam arguit. Vulg. *Est enim Phase* (id est *transitus*) *Domini*. Lyra monet ista, *id est transitus*, non esse in Hebræo, sed esse expositionem nominis *Phase* à Translatore additam. Minùs autem rectè rationem nominis reddit, nempe quòd tunc filii Israel recesserunt de Ægypto, ut transirent ad terram promissionis; item quod illâ nocte Dominus transiens per Ægyptum, percussit Ægyptios, & servavit Hebræos. Atque hoc ait id esse quod dicitur, *Et transibo per terram Ægypti*, &c. v. 12. Miror profectò vehementer hæc à Lyra homine Hebraicè erudito dici potuisse, cum istic in Hebræo sit וְעָבַרְתִּי *Et transibo*, nec ad nomen פֶּסַח *Pesach* seu *Pascha*, seu *Phase* ulla fit allusio. Quid? quod v. 13. clarissimè ratio nominis est expressa, *Et erit sanguis vobis in signum super domos, in quibus eritis, & videbo sanguinem* וְרָאִיתִי אֶת הַדָּם *& transi-*

* Nobilius testatur in nonnullis codicibus & apud Theodoretum esse φάσχα γάρ ἐστι κυρίῳ, *Pascha enim est Domini.*

bo (seu potiùs, *& transiliam*) *super vos*, &c. Verbum פָּסַח *Pasach* significat *transire*, seu potiùs *transilire*; atque inde nomen פֶּסַח *Pesach tranſitus*, seu potius *transiliti̇o*, atq; ideò ceremonia ista sic dicta fuit, quòd cum Deus percusserit primogenitos Ægyptiorum, Israelitarum domos agni sanguine respersas transilivit, cósque illæsos & incolumes servavit. Sic v. 27. פסח הוא ליהוה אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל i. *Pesach* (seu *transitio*) *est Domini qui transilivit domos filiorum Israel in Ægypto, cum percussserit Ægyptios, & domos nostras liberaverit.* Vide infra ad versum istum. R. Sal. ad hunc v. 11. rectissimè explicat, הקרבן הוא קרוי פסח על שם הדלוג שהקבה סדלג בתו ישראל מבין בתי מצרים וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט i.e. *Oblatio ista vocatur Pesach propter subsilitionem, quâ Deus quasi subsultim transivit domos Israelitarum, quæ inter domos Ægyptiorum erant interpositæ; atque ita ab Ægyptio ad Ægyptium subsultavit, ut Israelita in medio positus evaderet.* Miror hæc à Lyra, qui R. Salomonis vestigiis ubique ferè solet insistere, non fuisse animadversa. Fagius refert nonnullos Hebræorum verbum פָּסַח *Pasach* in toto hoc capite interpretari, *misereri & parcere.* Quamvis autem ipse secutus (ut ait) Complutensem editionem, ita vertat, tamen non dissimulat Hebræum פסח propriè significare *saltare*, & *transilire*; atque inde claudum dici פִּסֵּחַ *Pisseach*, quòd cum ingreditur, quasi saltare & subsilire videatur. Hinc autem & festum illud nomen accepisse à saltu angeli devastatoris. Et citat R. Davidem sic scribentem, ופסח

* Sic Onk. & Jon. ver. 13. & 23. & 27. Et R. Sal. ibi primo exponit (sed ex aliorum, ut videtur, sententiâ) ופסחתי per וחמלתי i. *& parcam*: Sed addit, יאני אומה כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה i. *Ego autem dico vocem Pasach semper saltationem denotare*, & mox וכן כל הפסחי הולכים בקופצים *& sic omnes Pissechi, i. e. claudi ambulant, quasi saltantes.* Vide ad v. 13. יהוה

יחוס על הפתח בלומר ידלג על הפתח בראותו הדם
ולא יבא חמשחית ולפכך נקרא הזבח חהוא פסח
h.e. *Et Pascha Dominus super ostium, quasi dicat, & transiliet ostium, cum viderit sanguinem, nec intrabit vastator; atque inde sacrificium istud vocatum est Pesach.* Notat insuper Græcam vocem πάσχα multos decepisse, quasi scilicet esset à πάσχω patior, quos tamen ab Augustino reprehensos dicit, ac citat Nazianzenum asserentem Hebræam vocem significare διάβασιν i. e. transitum. Perperam autem Nazianzenus ab illo citatus id ita explicat, quasi de Israelitarum transitu ex Ægypto in terram Canaan esset intelligendum. Casaubonus exercit. 16. §. 11. ait eum veterem fuisse morem, sive curiositatem, ut in vocibus peregrinis, quarum non ignorarent etymum, satagerent aliquid invenire, quod earum significationi accommodarent. Sic in dictionibus Hebraicis etyma Græca, aut etiam Latina patres commentos esse, non quòd veram originem ignorarent, sicut multi hodie sibi persuadent, sed ex mera illa curiositate. Sic nomen *Jesus* à Græco ἰᾶσθαι *sanare* deduxisse, atque ita vocem πάσχα à verbo πάσχω, non quod veritatem ignorarent, sed propter illam ipsam curiositatem. Vide ibidem plura de voce πάσχα annotata.

V. 13. *Et erit sanguis iste vobis in signum,* &c.] Jon. *Et erit sanguis victimæ Paschalis, & circumcisionis permixtus vobis, ut ex eo faciatis signum super domos in quibus habitatis, & videbo meritum sanguinis* (זית וברית אדמא) *& parcam vobis, nec in vos potestatem habebit angelus mortis, cui permissum est perdere, cum in terra Ægypti occisionem fecero.* Quod de merito sanguinis dicit, non malè dicitur, si de sanguine Christi ad quem circumcisio pariter ac agnus Paschalis respexerunt, intelligatur.

Et videbo sanguinem, &c.] R. Sal. ait omnia coram Deo esse aperta ac manifesta, sed hoc ita esse intelligendum

dum quasi Deus diceret, נתון אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצותי ופוסח אני עליכם i. *Ponam oculum meum, ut videam vos in mandato meo exequendo occupatos, & transiliam vos.* R. Arama (referente Manasse quæst. 15. in Exod.) ait Deus non indigere signo ullo, uti exploratores, qui jusserunt Rahab funiculum dibaphum è fenestrâ suspendere; sed hoc signum fuisse אות ברית .i. *signum fœderis*, nempe inter Deum & Israelitas facti. Certissimum est, signum istud non ad commonefaciendum Deum, sed ad confirmandos Israelitas fuisse institutum, præterquàm quòd altius mysterium in re istâ fuerit.

ופסחתי עליכם *Et transiliam vos*] Onk ואיחוס עליכון *Et parcam vobis.* Et sic Jon. vide suprà quæ ad v. 11. in margine sunt notata. LXX: καὶ σκεπάσω ὑμᾶς, *Et protegam vos*, & sic v. 27. פסח reddiderunt ἐσκέπασε *protexit.* At v. 23. ופסח יהוה על הפתח καὶ παρελεύσεται κύριος τὴν θύραν, *Et pertransibit Dominus ostium.* Chaldæus ubique *parcere* interpretatur.

V. 15. *Septem diebus comedetis azyma*] Lyra ait R. Salomonem in hunc locum dicere, præceptum de comedendis azymis septem diebus, in primâ Paschatis celebratione locum non habuisse; idque ita videri ait, quia dicitur Israelitas ex Ægypto exeuntes non potuisse panes suos præ festinatione fermentare, Ægyptiis nimirum eos ad exeundum urgentibus. Hinc enim videri causam, quare comederunt azyma, non fuisse præceptum aliquod, quo ad id erant obstricti, sed duntaxat quòd tempus fermentandi non habebant. Item quia suprà dictum est, *Et edent carnes nocte illâ assas igne, & azymos panes*; ex verbis illis, *nocte illâ*, videri obligationem de azymis non extendisse se nisi ad vesperam primi diei, quando carnes agni comedebantur; Rationem autem hanc assignat, quòd erant in itinere; propterea enim ait eis prohibi-

tum

tum non fuiſſe comedere fermentatum, ſi haberent, niſi eâ veſperâ, quâ agnus fuit immolatus. Quod autem de R. Sal. refert Lyra, ego in illius ad hunc locum commentario non invenio. Iſtiuſmodi quædam habet Aben Ezra, qui ait Iſraelitas juſſos eſſe comedere panes azymos ſeptem diebus in memoriam exitûs ipſorum ex Ægypto; non enim juſſos fuiſſe comedere azyma (in primâ ſc. Paſchatis celebratione) nifi ea, quæ cum Paſchate (ſeu agno Paſchali) ante mediam noctem fuerunt comeſa. At ſeptem diebus juſſos fuiſſe veſci azymis in memoriam ejus, quod eis accidit, cum ex Ægypto egreſſi ſunt, nempe maſſam ipſorum, uti dicitur v. 39. non fuiſſe fermentatam. Si enim eis per Ægyptios moram facere licuiſſet, eos maſſam ſuam fermentaturos fuiſſe; ſeptem autem diebus ex quo ex Ægypto exierunt, eos azyma comediſſe, nempe [a] uſq; ad diem quo ſubmerſus eſt Pharao, quod die ſeptimo poſt exitum Iſraelitarum ex Ægypto accidiſſe exiſtimat; atq; iſtam omnium Hebræorum ſententiam eſſe Tremellius & Junius ad hunc locum teſtantur. Citat autem Aben Ezra illlud Deut. 16. 3. *Septem diebus comedes cum eo* (nempe cum agno Paſchali) *azyma, panem afflictionis (nam feſtinanter egreſſus es ex Ægypto) ut memor ſis ejus diei, quo egreſſus es ex Ægypto, omnibus diebus vitæ tuæ.*

אַךְ בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבָּתֵּיכֶם *Utique die primo ceſſare facietis fermentum ex domibus veſtris*] [b] Aben Ezra ait Iſraelitas ex traditione incepiſſe mactare agnum Paſchalem cum ſol ad occaſum inclinaret; ac ſcriptum eſſe (nempe Exod. 23. 18.) לֹא תִזְבַּח עַל חָמֵץ דַּם זִבְחִי *non ſacrificabis* (ſic in textu Hebræo habetur, in commentariis autem Aben Ezræ eſt לֹא תִשְׁחַט *non mactabis*) *ſanguinem ſacrificii mei cum fermento.* Ac propterea hunc locum ita

[a] *Vide ad v. 16.* [b] קבלה הרוה בידי ישראל שהחלו לשחוט את הפסח בנטות השמש לצד מערב

intel-

intelligendum ait quemadmodùm cum dicitur (Gen. 2. 2. ויכל יהוה ביום השביעי *Et compleverat Dominus in die septimo*, h.e. cum inchoatus esset dies septimus, jam completum fuit ejus opus. Ita hoc in loco, *in die primo cessare facietis fermentum è domibus vestris*, *i.e.* cum inchoatus fuerit dies primus, jam tunc erit, ut omne fermentum in domibus vestris esse desinat. בהכנם היום הראשון כבר נשבת כל השאור מבתיכם Addit autem initium diei primi esse finem diei decimi quarti in vesperâ. Hîc enim scriptum esse *à die primo ad diem septimum*; septem autem dies completos fuisse à die decimo quarto in vesperâ, quæ fuit finis istius diei decimi quarti, ad diem vicesimum primum vesperi. Istis nimirùm septem diebus comedere debebant azyma, uti disertè dicitur *v.* 18.

Nam quicunque comederit fermentatum, excindetur anima ex Israele.] In Codice Maccoth c. 3. §. 2. inter eos, qui vapulationi subjacent, recensetur האוכל חמץ בפסח *qui comedit fermentatum in Paschate.* Coch in Annotat. ait huic supplicio succumbere, qui violat interdictum, quod Excisionem animæ comminatur, morti autem corporis non addicit. At quid per excisionem istam, de quâ hîc & alibi sæpè in Scripturâ fit mentio, intelligatur, inter ipsos Hebræorum Doctores haud satis convenit. R. Bechai à Seldeno citatus dicit triplicem esse excisionem, nempe יש כרת לגוף לבדו *est* (inquit) *excisio, qua corpus solum exciditur.* ויש כרת לנפש לבדה *est excisio, qua anima duntaxat exciditur.* ויש כרת לשניהם לגוף ולנפש *Et est excisio, quâ anima pariter ac corpus exciditur.* Per primum excisionis genus Seldenus ex Hebræorum sententiâ ait mortem præmaturam intelligi; per secundum autem ipsius animæ interitum, ita ut esse planè desinat. Per tertium denique genus excisionis, tam vitam ante tempus cœlitùs præripi, quàm animam am-

a Seld. de Jur. Nat. &c. lib. 7. cap. 9.

pliùs

pliùs omninò non esse. Asserit idem [a] Seldenus כרת i.e. Excisionem Talmudicis esse pœnam [b] cælitùs infligendam, ac propterea reprehendit quendam, qui in versione Canonum Maimonidis de pœnitentiâ כרת non semel vertit *excommunicatio*, quam interpretationem à mente Magistrorum alienissimam esse dicit. Fagius ait excisionem animæ hic & in aliis locis memoratam, quosdam Hebræorum ita intelligere, quasi talis homo partem non haberet futuri seculi, per animam intelligentes animam immortalem, quam alio nomine נשמה העליונה *animam supremam* nuncupant. Sed veriorem esse ait Aben Ezræ sententiam, [c] qui per נפש i. e. *animam* intelligit hominem שיש לו גוף *i.* corpus animatum. *Debet ergò* (inquit) *secundum istius sententiam anima, hoc est, homo transgressor azymorum, excindi ex Israel, q.d. non debet tolerari, sed potiùs extirpari & occidi.* Addit Hebræos diversimodè quoque istud excidium intelligere. [d] Quosdam enim putare excidium istud esse, cum quis præmaturâ morte præventus obiit, hoc est, circiter annum quinquagesimum secundum. Alios autem, quando quis moritur sine liberis; ac dictum eorum citat, מי שאין יש לו בנים חשוב כמת אבל מי שיש לו בנים נאילו הוא חי ושמו לא נכרת i. e. *Cui non sunt filii, reputatur quasi mortuus. Cui verò sunt filii, perindè est ac si adhuc vivat; & nomen ejus non est excisum.* R. Sal. ad Gen. 17. 14. utrumque (ut ad locum istum olim annotavi) per excisionem animæ intelligit, nempe & orbitatem, & præmaturam mortem. Ejus verba sunt, חולך ערירי ומת קודם זמנו Hîc autem non possum præterire insignem hallucinationem [e] Chamieri, viri alioquin eruditissimi (neque enim fas esse arbitror ita de eo suspicari, ac si sciens prudens falsum

[a] Seld. ibid. [b] At vide c. 31. 14, 15. Et quæ ad locum istum sunt annotata. [c] Ita vocem istam exponit Aben Ezra ad Gen. 17. 14. [d] Ista etiam ex Aben Ezra ad Gen. 17. sunt excerpta. [e] Cham. tom. 4. l. 3. c. 3. scripserit)

ſcripſerit) qui contendens infantes, qui poſt octavum diem moriebantur incircumciſi, æternæ damnationi fuiſſe obnoxios (quo nomine doctiſſimus [a] Rivetus eum meritò redarguit) aſſerit exterminium illud (de quo Scriptura loquitur) etiam Rabbinos de morte æternâ interpretari. Adjeindè citat Aben Ezram ſic ſcribentem, כי אם מת הנער ולא נמול אין לו חלק לעולם הבא i. *Nam ſi moritur puer, & non fuerit circumciſus, non habebit partem in futuro ſeculo.* At (quod ad Geneſeos locum annotavi) hæc non eſt ipſius Aben Ezræ ſententia, ſed aliorum quorundam, quos refellit, ac errantes appellat. Ante verba iſta à Chamiero citata ſic habet, והטועים יחשבו h. e. *Errantes autem exiſtimabunt*; deinde iſta ab eo citata ſequuntur, כי אם מת וכול h. e. *quòd ſi moriatur, &c.* Sic enim illic כי verti debet *quod*, non *nam*. Refert etiam Fagius eundem authorem (nempe Aben Ezram) [b] annotare ſe in totâ Scriptura invenire viginti tres locos, in quibus Deus כרת i.e. *exterminium* comminatur his, qui tranſgrediuntur præcepta negativa, at de præceptis affirmativis, ubi aliquid fieri præcipitur, tantum inveniri כרת *excidium* ubi de circumciſione & Paſchate rite celebrando agitur. Hinc Fagius non malè obſervat, quanti facienda ſunt Sacramenta à Chriſto inſtituta, quibus ille veram ſui communionem nobis exhibet.

V. 16. וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן *Et in die primo*] Aben Ezra ait primum iſtum diem eum eſſe, in quo egreſſi ſunt Iſraelitæ ex Ægypto; ſeptimum autem eum, in quo Pharao eſt ſubmerſus. Vide ad v. 15. Annotat. 1.

כָּל מְלָאכָה לֹא יֵעָשֶׂה בָהֶם *Nullum opus fiet in eis*] Adverb. *Omne non fiet*, &c. Sed Hebræis *omnis non* valet *nullus*. Sic Pſal. 143. 2. לא יצדק לפניך כל חי *Non juſtificabitur in conſpectu tuo omnis vivens, i.e.* Nullus vivens juſtificabitur.

[a] Rivet. in Gen. Exercit. 89. [b] Iſta habet Aben Ezra ad v. 47.

bitur. Hebraiſmus iſte etiam in Novo Teſtamento reperitur Rom. 3. 20. διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ. *Quia ex operibus Legis non juſtificabitur omnis caro*; i. e. nulla caro juſtificabitur. Et Luc. 1. 37. ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τοῦ θεοῦ πᾶν ῥῆμα. *Nam non erit impoſſibilis apud Deum omnis res*; i. e. nulla res erit impoſſibilis. *Ubi etiam ex Hebræa linguæ idiotiſmo* ῥῆμα *verbum pro re uſurpatur.* LXX. πᾶν ἔργον λατρευτὸν οὐ ποιήσετε. *Nullam opus ſervile facietis.* Hinc conſtare poteſt, diſtinctionem, quam inter λατρείαν & δουλείαν aſſignant Pontificii, nempe λατρείαν ſtrictius ſumi, ac cultum Deo ſoli debitum denotare, eſſe inanem. Ad hunc ipſum Græcæ verſionis locum Nobilius fatetur, etiamſi λατρεία ſæpe ſignificet cultum religioſum Deo exhibitum, tamen iſtius vocabuli notionem latiùs patere, atque interdum utilia etiam miniſteria ſignificare.

V. 17. וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הַמַּצּוֹת *Et obſervabitis azyma*] i. e. feſtum azymorum. Lyra etiam hîc de R. Salomone id refert, quod ego apud eum non reperio, nempe hinc conſtare obligationem hujus præcepti ſuſpenſam fuiſſe quamdiu fuerunt in deſerto, nec celebratum fuiſſe Paſcha poſt exitum ex Ægypto niſi ſemel, nempe anno ſecundo, e x quo egreſſi ſunt: atque ideò dici לדורותיכם *in generationes veſtras*, ſcilicet quæ intrabunt in terram promiſſionis. In commentario R. Sal. ad hunc locum hujuſmodi nihil habetur. Aben Ezra autem ad v. 25. ait inde conſtare, immolationem Paſchatis ad terram Canaan fuiſſe limitatam; עתה פירש כי שחיטת הפסח תלויה בארץ Nec obſtare ait, quòd ad montem Sinai Paſcha fuit celebratum; id enim ex peculiari Dei mandato factum fuiſſe (כי מצוה עליונה היתה) aliud autem, præter illud Paſcha in deſerto Iſraelitas non celebraſſe. Iſtic enim ad montem Sinai propè terram habitatam fuiſſe (עכ"פ הישוב) ac azymos panes inveniſſe; at cum in deſerto

isto, per quod nemo transiit, fuerint, nihil nisi mannam habuisse. Ad istum etiam locum (nempe v. 25.) Lyra ait inde videri Israelitas ad observandas ceremonias Paschales non fuisse obligatos usque dum in terram promissam venissent. Mihi videtur verisimilius eos à prima Paschatis institutione id quotannis observare debuisse, nisi forte ex itinere essent præpediti. Vide Num. 9. 10, 11, 12, 13. Illud magis in adversum valere videtur, quod circumcisio toto tempore profectionis Israelitarum in deserto intermissa fuit, uti constat ex Jos. 5. 5. incircumcisis autem de agno Paschali comedere non licuit, uti hîc v. 48. diserte dicitur.

V. 18. בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ *In primo (mense) in quarto decimo die mensis &c.*] Jon. *In Nisan, decimo quarto mensis sacrificabitis Paschа, & in vespera diei decimi quinti comedetis azyma usq; ad diem vicesimū primum mensis; in vespera autē diei vicesimi secundi comedetis fermentatum.* Aben Ezra monet hîc cum dicitur בראשון concisam esse locutionem (דרך קצרה) ac sensum esse, בחדש הראשון *in mense primo.* Sic *Ezek.* 29. 1. בעשירי בשנים עשר לחדש, *In decimo (mense) (die) duodecimo mensis.* Masius ad Jos. 5. 10. (ut suprà ad v. 6. retuli) notat peculiarem quendam loquendi modum hîc usurpari, cum dicitur die decimo quarto vesperi azyma fuisse comedenda; nam vesperam istam revera ad diem decimum quintum pertinuisse. * Goodwinus noster in libro vernaculâ linguâ scripto, cui titulum fecit *Moses & Aharon*, monet Judæos de Paschate loquentes aliquando juxta civilem computationem, quâ dies ab ortu solis, aliquando autem juxta sacram computationem, quâ dies ab occasu solis inchoatur, locutos esse. Atque hinc cum alis Scripturæ locis conciliari illud quod hoc in loco dicitur, quasi nimirùm decimus quartus dies primi mensis fuisset primus dies

* Goodwin. Mos. & Ahar. lib. 3. cap. 4.

azymorum

azymorum. Similiter & illud Mat. 26. 17. ubi dicitur discipulos primo die azymorum ad Christum venisse dicentes, *Ubinam vis paremus Paschа*? Quasi scilicet primus dies azymorum præcessisset Pascha. Juxta dierum civilium computationem hæc vera esse dicit, etiamsi juxta dierum festorum computationem festum azymorum die decimo quinto inceperit, ac Paschate posteriùs fuerit. Atque hinc etiam interpretatur id quod Josephum Antiq. lib. 2. cap. 5. refert dicere, nempe azymorum festum per octiduum durasse, si nimirum dies ab ortu solis ad occasum mensuretur, alioqui reverà non nisi septiduanum istud festum fuisse.

V. 19. בַּגֵּר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ *Sive sit peregrinus, sive indigena terræ.*] Ad verb. *proselyto*, & *indigena terræ*. Aben Ezra ait intelligendum de גר צדק *proselyto justitiæ* Proselyti nimirum duplicis fuere generis; fuerunt *proselyti justitiæ*, qui circumcisi fuerunt, ac omnes legales ritus observaverunt. Fuerunt item גרים תושבים *proselyti*[a] *inhabitantes*, sive *inquilini*, qui modò septem præcepta filiis Noæ, i. e. toti humano generi data observarent; à circumcisione ac reliquis Legis ceremoniis fuerunt liberi. Vide Buxtorf. in Lex. Talmud. rad. גור, & Selden. de Jure Nat. &c. lib. 2. cap. 3.

V. 21. מִשְׁכוּ וְקְחוּ לָכֶם צֹאן *Extrahite, & accipite vobis pecudem*] Hebræum צאן *Tson*, etiamsi plerumque reddatur *ovis*, tamen ad capras pariter ac oves refertur. Hoc in loco tam hædum, quàm agnum denotat. Quod atem hîc dicitur משכו *trahite* vel *extrahite*, Jonathan in alienum sensum trahit, quippe qui sic παραφράζει, נגידו ידיכם מטעות מצריא *abstrahite manus vestras ab idolis Ægyptiorum*. Similiter R. Sal. ad v. 5. refert R. Matthiam exposuisse משכו ידיכם מעו וקחו לכם צאן שֶׁל מצוה i. e. *abstrahite manus vestras ab idololatria, & simile*

[a] Secundi generis proselytus etiam dicitur גר שער *proselytus portæ*. Vide infrà ad v. 49.

vobis pecudem præcepti, id est, quam præcepit Deus. At ipse R. Sal. ad hunc versum exponit, משכו מי שיש לו צאן ימשוך משלו *Extrahite, Qui habet pecus, de suo extrahat.* וקחו מי שאין לו יקח מן השוק *Et accipite, Qui non habet, aliunde accipiat.* Ludovicus de Dieu ad Jer. 5. 8. ait verbum משך (quod est *trahere, extrahere*, &c.) cum absolutè usurpatur, sæpe significare משך הרגל *protractionem pedis*, atque idem esse quod *ire, incedere, progredi.* Sic exponit illud Gen. 37. 29. וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור *Et protraxerunt* (sc. pedes i. e. iverunt) *Et sustulerunt Josephum è fossa.* In eundem modũ exponit verbum illud Deut. 21. 3. & Jud. 4. 6. & 20. 37. & Job 21 33. Ita & hoc in loco, Ite & accipite, &c. Uti LXX. ἀφέλοντες λάβετε. Et Vulg. *Ite tollentes.* Quin & alibi sæpe LXX. Interpretes istud verbum ita interpretari observat. Sanè in aliquibus horum locorum, nimirùm Jud. 4. 6. & 20. 37. & Job 21. 33. *trahendi* significatio minùs quadrare videtur: at hoc in loco satis videtur commoda, ut nimirùm ad pecudem referatur. Nec video cur non satis sit idonea ista interpretatio Gen. 37. 29. & Deut. 21. 3.

V. 22. *Et accipietis* אֲגֻדַּת אֵזוֹב *fasciculum hyssopi*] R. Sal. ait שלשה קלחין קרויין אגודה *tres caules* (sc. inter se conjuncti & colligati) *vocantur agudda* sive *fasciculus.* Buxtorfius in Lex. Talm. rad. אגד & Lud. de Dieu. ad hunc locum citant Maimonidem dicentem אגודה esse מה שאוגר אדם בידו אחת *quantum quis comprehendit manu unâ*; ita אגודה erit *manipulus.* Ibidem etiam Lud. de Dieu & Buxtorf. in Lex. Talm. rad. אזב ex Hebræorum sententia docent fasciculum hunc ex tribus caulibus factum fuisse, quorum quisque tres alios ramusculos habebat; Buxtorfius ait minimùm tres. Ac citant ex codice Talmudico *Para* cap. 11. מצות אזוב

אזוב שלשה קלחי וכה שלשה גבעולים *Præceptum hyſſopi* (id eſt, de faſciculo hyſſopi) *erat ut conſtaret tribus caulibus, in quibus eſſent tres culmi*, ſive *ramuſculi*. De voce autem *אזוב *Ezob*, plerique vertunt hyſſopum, idque ob affinitatem literarum, ut notat Lud. de Dieu, qui tamen refert Arabem Interpretem vertere *Origanum*; atque ita etiam interpretari R. Davidem in Radic. Addit alios *parietariam* fuiſſe velle, vel *rutam murariam*, motos ſc. loco 1 Reg. 4.33. In lingua autem Æthiopica ait אזב ſignificare *menthan*; poni enim pro ἡδύοσμον Mat. 23. 23. Atque iſtam herbam aſſerit meliùs quadrare cum loco 1 Reg. 4.33. quàm hyſſopum. Cum enim non fruticeſcat, neque liqueſcit, quorum utrumque contingit hyſſopo, rectiùs opponi cedro, tanquam minimam plantam altiſſimæ arbori. Cúmque nullo negotio, & luxurioſè admodum proveniat mentha, abundéque propagetur, ſic ut eradicari vix poſſit, ubi ſemel radices egit, non ineptè etiam è pariete egredi dici. Eandem quoque herbam in faſciculum colligatam aptiſſimam eſſe adſpergillis. R. Sal. de hoc vocabulo tantùm ait מין ירק שיש לו גבעולין i.e. *Eſt ſpecies oleris* (ſive *herbæ*) *cui ſunt caules*. Aben Ezra refert R. Saadiam dicere *Ezob* Arabicè eſſe זעתר Vernaculè אוריגנו *origanum*, herbam nempe pretioſam inter ſpecies ciborum delectabilium. Hoc autem improbat, propterea quòd *Ezob* in Scriptura dicatur è pariete exire. Fatetur igitur ſe neſcire quid ſit, ſed conjecturam facere herbam eſſe invalidam, quippe quæ cedro opponitur.

Et tingetis ſanguine quæ eſt בַּסַּף *in pelvi*] Chald. במנא *in vaſe*. Jon. במן פחרא *in vaſe figulino*. Rab. Salomon בכלי *in vaſe*; ac indicat ſimili ſenſu dictionem iſtam reperiri 2 Reg. 12. 13. כספות נסף *cra-*

* Chald. אזובא. LXX. ὑσσώπου. Vulg. hyſſopi.

teres argentei. Ita etiam usurpatur vox ista in plurali סִפּוֹת 2 Sam 17. 28. Aben Ezra de interpretatione vocabuli סַף *Saph* hoc in loco videtur hæsitasse; nihil enim ipse statuit, sed tantùm refert nonnullos pro vase accipere, prout in isto Samuelis loco sumitur; alios autem interpretari limen, uti vox ista alibi in Scriptura sæpe significat. Agnum ex eorum sententia juxta limen ostii mactatum fuisse ait, atque ita hyssopum sanguine agni tinctum postes aspersisse. LXX. Interpretes eo sensu acceperunt, ἀπὸ τῦ αἵματος τῦ παρὰ τὸν θύραν, *de sanguine, qui est juxta ostium.* Sic Vulg. *in sanguine qui est in limine.* Augustinus interpretatione ista motus dubitat utrùm agnus juxta ostium erat occidendus, an potiùs ille, qui liniturus erat super limen & postes, vas ipsum in quo sanguinem excepit, juxta ostium erat positurus, ut ad manum haberet quando tingeret. Certe cum dictio סַף *Saph* etiam de vase usurpetur, ea significatio multo melius hic convenit. Steuchus etiamsi Vulgatum Interpretẽ aliquatenus excusare conetur, fatetur tamen Hebræam vocem hîc plevim denotare, uti omnes testantur Hebræi. Idem de Benedicto & Cajetano testatur Amama. *In Hebræo* (inquit Lyra) *est in bacino, est enim vas argenteum, in quo recipitur sanguis agni immolati.* Addit, *Quia tamen iste bacinus fuit propè limen ostii, quando debebat fieri aspersio, ideò forsan Translator posuit, in limine.* At potiùs (ut suspicatus est Steuchus) Interpres vocis ambiguitate deceptus fuit. Quòd autem Lyra dicit *Saph* esse vas argenteum, nescio unde habuit. Fortè oculum suum defixum habuit in illud quod R. Sal. ex 2 Reg. 12. citat, סִפּוֹת כֶּסֶף quod tamen non arguit *Saph* ubicunque de vase usurpatur, vas argenteũ denotare.

V. 24. *Et observabitis hanc rem,* &c.] Aben Ezra ait multos existimare aspersionem superliminaris, & duorum postium sanguine per singulas generationes fuisse observandum in celebrando Paschate, quoniam illud

&

& observabitis rem istam, &c. statim post mentionem de hyssopo assumendo, eoque in sanguine intingendo factam sequitur; & quia posteà (nempe v. 27.) dicitur *Et dicetis Pascha* (seu *Transilitio*) *est Domini qui transilivit domos filiorum Israel*, &c. Et ait per conjecturam (seu probabiliter בדרך הסברא) ita videri potuisse nisi obstaret perfecta veritatis traditio (לולי קבלת האמת הנגמר) Respondet igitur illud, *Observabitis hanc rem* referri ad illud, *immolate Pascha*, v. 21. filios autem ideò de Paschate quæsituros (uti dicitur v. 26.) quòd viderent totam familiam congregatam agnum comedere integrum, caput una cum cruribus & intestinis, nec ullum ex ossibus ejus confringi; quodque alienigena, & inquilinus, & præputiatus de eo non comederet, cujusmodi in aliis solennitatibus consuetudo non erat.

V. 25. *Et erit cum veneritis in terram*, &c.] Vide supra ad v. 17.

V. 26. זֶבַח פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל בָּתֵּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם *Sacrificium Paschatis est Domini, qui transilivit domos filiorum Israel in Ægypto.*] Onk. דבח חייס הוא קדם יי דחס על בתי בני ישראל במצרים *Sacrificium misericordiæ est coram Domino, qui misertus est domorum filiorum Israel in Ægypto.* Fagius aliam secutus videtur lectionem; quippe qui vertit, *Sacrificium Pesah est coram Domino, qui transilivit domos*, &c. Similiter Jon. נבסת חייסא הוא קדם יי דחס בימריה על בתי בני ישראל במצרים *Sacrificium misericordiæ est coram Domino, qui verbo suo misertus est domorum filiorum Israel in Ægypto.* Ita etiam Aben Ezra hic פסח exponit *parcere*, atque ait agnum vocatum esse *Pesach*, quia Deus ob sanguinem agni primogenitorum Israelis misertus est, eique pepercit. Atque eam verbi istius notionem esse arbitratur, Isai. 31. 5. פסוח והמליט Abrabaneel ad istū Prophetæ locum in eundem modum explicat, ל' שיורחם עליהם וימלט אותם *vult dicere*

cere, quod miserebitur eorum, & eripiet eos. Mihi expositio R. Salomonis antea ad v. 11. memorata videtur amplectenda.

V. 29. *Et factum est* בַּחֲצִי הַלָּיְלָה *in medio noctis*] Jon. בפלגות ליליא ורחמיסור *in divisione seu parte noctis decimæ quintæ.* Vocabulum חצי, etiamsi exponi soleat *dimidium*, tamen non semper præcisè dimidium designat, sed quamlibet partem. Formatur nimirum à חצה quod est *dividere*, sive id in duas æquales partes fiat, sive non. Vide quæ ad Gen. 33. 1. annotavi. Onkelos igitur & Jonathan interpretantur חצי per פלגות quod simpliciter sonat *divisionem*, à פלג *dividere*. Quod autem hic noctu factum fuisse narratur, id Num. 8. 17. diei attributum videtur; ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים *quo die percussi omnem primogenitum in terrâ Ægypti.* Sed * Manasses Ben Israel rectè hoc conciliat, observans discrimen esse inter יומם *interdiu*, & יום *dies*; illud enim diem artificialem, nempe tempus, quod ab ortu solis ad occasum durat, denotare; hoc autem diem naturalem, qui ex 24 horis constat, ac propterea etiam noctem in se complecti. Imò יום interdum generaliùs sumi, ac idem quod זמן i. e. *tempus* significare; ac propterea in illo Numerorum loco potiùs vertendum esse, *quo tempore percussi*, &c.

A primogenito Pharaonis הַיֹּשֵׁב עַל כִּסְאוֹ *qui sedebat super thronum suum.*] Onkelos & Jonathan ad primogenitum sessionem istam referunt. Sic enim vertunt דיתיב למחב על כורסי מלכותיה *qui sessurus erat super thronum regni ipsius.* Vide suprà ad cap. 11. v. 5.

עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר *Usque ad primogeni-*

* Manass. concil. in Exod. quæst. 16. Sic Aben Ezra ad cap. 13. 21. notat יומם semper denotare tempus, quo sol est super terram; at יום etiam de nocturno tempore interdum usurpari, ac citat illud Num. 8. 17. & 2. Reg. 7. 9.

tum

tum captivi, qui erat in foveâ.] Ad verb. *in domo foveæ.* c. 11. 5. עד בכור השפחה אשר אחר הרחיים *Usque ad primogenitum ancillæ, quæ est post molam.* R. Sal. ait primogenitum ancillæ hîc esse comprehensum; computationem enim factam esse à summo ad infimum; captivum autem ancillâ esse inferiorem. Ego potiùs assentiendum arbitror Aben Ezræ, qui ad cap. 11. 5. notat Prophetas non tam ad verba, quàm ad sensum attendere. Sic enim *Gen.* 24. v. 17. esse חגמיאני at v. 45. השקיני Verba sunt diversa, sensus idem. Sic etiam in præcepto quarto Exod. 20. notat esse זכור *memento*, at Deut. 5. שמור *Observa.* Et in præcepto nono Exod. 20. esse עד שקר *testis mendax*; at Deut. 5. עד שוא *testis vanus.* Et in præcepto decimo Exod. 20. esse לא תחמוד *Non concupisces*; at Deut. 5. לא תתאוה *Non desiderabis.* Hæc etiamsi verbis differant, tamen (ut dicit) שוים במעם *sensu conveniunt.* Similiter his in locis *primogenitum ancillæ*, & *primogenitum captivi* eodem recidere כי השבויה שפחה היא *Captivam enim fuisse ancillam.* Quin & vinctos, (ac molentes interdiu) ait noctu in foveam fuisse detrusos; quemadmodum Joseph dixit se in foveâ fuisse positum. Gen. 40. 15. Ad hunc autem locum dicit בבית הבור *in domo foveæ* idem valere quod בבית הסהר *in domo carceris*; etiamsi referat Japhethum dicere captivos qui interdiù in carcere molebant, noctu in foveam fuisse demissos, & lapidem molarem ad ostium foveæ fuisse positum, Mihi videtur בית הבור *domus foveæ* minus latè patere quàm בית הסהר *domus carceris*, ut nimirum per foveam, sive domum foveæ infima pars carceris intelligatur; atque in istam carceris partem captivos & vinctos noctu fuisse detrusos (quòd & apud nos fieri videmus) satis est verisimile, etiamsi lapidem molarem ostio foveæ fuisse impositum minùs videatur probabile.

V. 30.

V.30. *Neque enim domus erat, in quâ non erat mortuus*] *An & hoc* (inquit Augustinus) *divinitùs præscientiâ Dei fuerat procuratum, ut in omnibus omninò essent domibus primogeniti, in quibus percuterentur Ægyptii?* Aben Ezra ait, Scripturam id de omnibus dicere, quod maximæ parti competebat על הרוב ידבר הכתוב. Atque ita quidem non rarò loqui solet Scriptura. Vide Isai. 57.1. Jer. 5.1. & 9.2. Ezech. 22.30. Phil. 2.21 R. Sal. non improbabiliter ait, * Si in domo aliquâ fuit primogenitus, eum mortuum esse; si non fuit primogenitus, qui in domo maximus fuit, pro primogenito habitum fuisse; ac citat illud Ps. 89.27 גם אני בכור אתנהו *Etiam ego primogenitum constituam eum*, i.e. summum, maximum, prout sequitur, *celsiorem regibus terræ.*

V.31. וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן *Et inclamavit Mosen & Aharonem*] R. Sal. ineptit, asserens Scripturam hîc indicare, Pharaonem ad portas urbis se contulisse, ac clamasse, *ubi habitat Moses? ubi habitat Aharon?* Quomodo autem id quod hîc de Pharaone narratur, intelligi debeat, vide supra ad cap. 11.8.

V. 32. *Et benedicatis etiam mihi.*] Aben Ezra hinc colligit Pharaonem Mosi ac Aharoni sacrificia, quæ pro ipso afferrent, dedisse. Sed parum firma est collectio. Vide ad cap. 10. 25.

V.33. *Dixerunt enim, Omnes sumus mortui.*] Jon. & Hieros. *Si Israelitæ morati fuerint hîc horâ unâ, ecce omnes sumus mortui.*

V. 34. עַל שִׂמְלֹתָם *Super humeros suos*] R. Sal. ait Israelitas, etiamsi multa jumenta secum haberent, humeris tamen suis massam ac mactram portasse præ animi alacritate, quâ ad divinum mandatum exequendum se accinxerunt. אפוי שבה מות הרבה הוליכו

* Sic Trem. & Jun. *Sive primogenitus, sive primarius loco primogeniti.*

עמהם

עמהם מחבבים היו את המצוה Ego potiùs cum Aben Ezra existimarim Israelitarum jumenta supellectile istâ prætiosâ, quam ab Ægyptiis petierunt, fuisse onusta.

V. 36. וישאלום *& dederunt* (nempe Ægyptii) *illis* (sc. Israelitis)] שאל *Shaal* est *petere*; השאיל *Hishil, dare, tradere.* Ad verb. juxta analogiam verborum in Hiphil sonat, *facere ut quis petat.* Eam verbi vim hîc in animo habuisse videtur R. Sal. qui sic explicat; אף מה שלא היו שואלים הם היו נותנים *etiam quod (Israelitæ) non petebant, illi (sc. Ægyptii) dabant.* Verbo isto innui putat, Ægyptios plus, quàm Israelitæ petebant, dedisse. Quasi diceret Ægyptius אתה אומר אחד טול שנים ולך *Tu unum petis, accipe autem duo & vade.* Ita scilicet Israelitarum discessum desiderabant Ægyptii. LXX. καὶ ἔχρησαν αὐτοῖς, *& commodaverunt eis.* Vulg. *ut commodarent eis.* Sic plerique interpretantur השאיל *commodare, mutuo dare.* At certè si Israelitæ ab Ægyptiis mutuabantur ea, quæ ab illis habebant, fidem fefellerunt, ac dolosè cum eis egerunt, cum res mutuò acceptas nec reddiderunt, nec cum peterent, reddere in animo habuerint. Quemadmodum igitur v. 35. וישאלו ממצרים ipsi LXX. Interpretes simpliciter reddunt, καὶ ἤτησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, & vulgatus Interpres, *& petierunt ab Ægyptiis*; ita hoc versu וישאילום reddi debet, *& dederunt eis.* Trem. & Jun. *adeò ut dederint petentibus*; quæ interpretatio, ut vim verbi exprimere videtur, ita huic loco satis congruit. Etiamsi autem שאל in Kal sit *petere*, tamen השאיל in Hiphil videtur esse simpliciter *dare*, sive quis rogatus, sive ultrò dederit. Sic enim. 1 Sam. 1.28. Hanna de filio suo Samuele loquens ait, השאילתיהו ליהוה *dedi eum Domino.* Chald. מסרתיה *tradidi eum.* Minus commodè illic reddi posset, vel *commodavi eum Domino*, vel

Domino

Domino eum petenti dedi; etiamsi LXX. κἀγὼ κιχρῶ αὐτὸν τῷ κυρίῳ, & Vulg. *Et ego commodavi eum Domino.* Trem. & Jun. *precariò datum sisto eum Jehovæ.* Sic nimirum ostendere voluerunt verbo השאיל aliquam petendi notionem inesse. Sed id nimis violenter isto loco factum videtur; ac propterea simplicissimum arbitror, ut absolutè *dare* sive *tradere* significet.

V. 37. מְרַעְמְסֵס *à Rameses*] Jon. מן פילוסין *à Peluſin* seu *à Peluſio.* Rectiùs Aben Ezra מחה שם הוא ולא עיר *est nomen regionis* sive *provinciæ, non urbis.* Vide ad cap. 1. 11.

לְבַד מִטָּף *Præter parvulos*] nempe eos, qui nondum viginti annos nati fuerunt, uti exponit Aben Ezra. Et similiter R. Sal. per הגברים *viros*, intelligi ait eos, qui vicesimum ætatis annum, aut ampliùs attigerunt. LXX. * πλὴν τῶν ἀποσκευῶν, *præter apparatum*, seu *supellectilem.* Sic isti Interpretes solent Hebræum טף *taph*, quod *parvulum* denotat, interpretari; quod meritò mirum videatur. Ista certe interpretatio Augustinum, virum quidem doctissimum, sed Hebraicè nihil quicquam intelligentem, adeò in angustias redegit, ut quemadmodum se expedire posset, non reperiret; cum tamen acutus esset, benè vidit homines hoc in loco esse intelligendos. Nimis certè absurdum est, ut supellex hîc intelligatur; *Quis enim* (ut ad hunc locum Steuchus) *ita loqueretur, Erat eorum numerus 600000 exceptâ supellectile? Quæ enim affinitas viris & supellectili?* Nobilius ad c. 10. 10. ait LXX. nomine ἀποσκευῶν significare familiam, & filios. Et ad hunc locum, *Omnino* (inquit) *ut alibi notavimus, apud LXX. videtur significare familiam minimè idoneam militiæ.* Sanè locorum circumstantiæ plerumque istiusmodi significationem dictioni isti aptare cogunt, at quemadmodum ista ei conveniat, mihi parùm constat.

V. 39. וְצֵדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם *nec cibum sibi paraverant*]

* Aquila, χωρὶς νηπίων, *præter parvulos.*

Non

Non habebant viaticum, ut explicat R. Sal. (לדרך) qui addit hoc in laudem Iſraelitarum dictum eſſe, eos nempe non dixiſſe, *Quomodo in deſertum egrediemur ſine commeatu?* Sed in Deo confiſos abiiſſe. Sed hoc argutius quàm verius mihi videtur.

V. 40. *Et commoratio* ſeu *habitatio* (ומושב) *filiorum Iſrael, qui commorati ſunt* (vel *habitaverunt* אֲשֶׁר יָשְׁבוּ) *in Ægypto, fuit* * *triginta annorum, & quadringentorum annorum*] Jon. *Et dies quibus commorati ſunt filii Iſrael in Ægypto, fuerunt triginta hebdomades annorum* (תלתין שמיטין דשנין) *hoc eſt, ducenti & decem anni: numerus autem quadringentorum & triginta annorum computandus eſt ab eo tempore quo Dominus locutus eſt ad Abrahamum decimo quinto die menſis Niſan* ביני פסוגייא *inter partes* (*animalium*) *diſſectas.* Intelligit nimirùm id quod ſcriptum habetur Gen. 15. 13. R. Sal. ait à nativitate Iſaaci ad exitum filiorum Iſrael ex Ægypto fuiſſe quadringentos annos, de quibus fit mentio Gen. 15. atque annos iſtos inde eſſe computandos, quia ibidem dicitur, *peregrinum erit ſemen tuum*; nam ſemen iſtud in Iſaac incepiſſe: triginta autem annos, qui hîc ſunt additi, ab illo tempore, quo inter partes animalium diſſectas, fœdus cum Abrahamo Deus fecit, ad nativitatem uſque Iſaaci computari debere. Non poſſe autem hoſce 430 annos præciſè de terra Ægypti intelligi ex eo probat, quod Cohath ex iis fuit, qui cum Jacobo in Ægyptum venerunt; at ſi omnes anni quibus vixit Cohath, ac anni quibus vixit filius ejus Amram, & octoginta anni, quibus, cum filii Iſrael ex Ægypto egreſſi ſunt, vixerat filius ejus Moſes, in unum conferantur, non efficient tot annos, quot vel hoc in loco, vel Gen. 15. memorantur; cum tamen id neceſſariò concedi debeat, Co-

* Sic Hebræa ad verbum ſonant; ſenſus autem eſt *quadringentorum & triginta annorum.*

hathum

hathum multos annos vixisse antequam in Ægyptum descendit, multosque Amrami annos in annis Cohathi esse absorptos, ac similiter ex octoginta annis Mosis multos in annis Amrami absorptos esse. Necessariò igitur dicendum esse, commorationes Israelitarum in aliis locis præter Ægyptum intelligendas esse, ac illud *peregrinum erit semen tuum*, Gen. 15. ex quo Abrahamo semen fuit, id est, ex quo natus est Isaac, esse computandum. Atque addit, quandoquidem quadringenti anni à nativitate Isaaci numerantur, ab ingressu Israelitarum in Ægyptum usque ad eorum exitum ducentos & decem annos reperiri. Aben Ezra (uti olim ad Gen. 15. 13. annotavi) ad hunc locum ait, quadringentos annos *Gen.* 15. 13. memoratos non esse intelligendos de tempore, quo servitute oppressi ac afflicti fuerunt Israelitæ, sed quo peregrinati sunt in terra non sua, prout istic scribitur. Atque ita etiam hîc Augustinus, *Ex illa* (inquit) *promissione, quâ vocatus est Abraham, & credidit Deo post* 400. *annos faciam legem dicit Apostolus* (Gal. 3.) *non ex tempore, quo Jacob intravit in Ægyptum. Non itaque quod ait* (Gen. 15.) *in servitutem redigent eos, & nocebunt illis, ad* 400. *annos referendum est, tanquam per tot annos eos habuerint in servitute: sed referendi sut* 400. *anni ad id quod dictum est, peregrinum erit semen tuum in terra non propria; quia sive in terrâ Canaan, sive in Ægypto, peregrinum erat illud semen antequâ hæreditatem sumerent terram, &c. Ut hyperbaton hîc intelligatur, & ordo verborum sit, sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria* 400. *annos; Illud autem interpositum intelligatur, & in servitutem redigent eos, & nocebunt illis, ita ut ad* 400. *annos ista interpositio non pertineat.* Ibidem ait, quia scriptum est, *In Isaac vocabitur tibi semen*, ex anno nativitatis Isaaci usque ad annum egressionis ex Ægypto computari 405. annos. *Cum ergo* (inquit) *de* 430. *detraxeris* 25. *qui sunt à promissione usque ad natum Isaac, non mirum est, si* 400. *voluit appellare scriptura; quæ*

solet

ſolet tempora ita nuncupare, ut quod de ſummmâ perfectionis numeri paululum excreſcit, aut infrà eſt, non computetur. Aben Ezra quadringentos annos, de quibus Gen. 15. Scriptura loquitur, à nativitate Iſaac computat, hoſce autem triginta annos, qui hic ſunt additi, ab illo tempore quo Abraham ex terrâ nativitatis ſuæ, nempe ex Ur Chaldæorum exiit, ac cum patre ſuo ad Charan venit, ubi quinque annis eum manſiſſe putat. Fuit autem (ut Scriptura indicat) 75. annorum cum in terram Canaan venit, ac centum annorum cum natus eſt Iſaac. Unde inter exitum Abrahami ex Ur Chaldæorum, & natum Iſaacum, triginta annos interceſſiſſe apparet. In hunc modum computat Aben Ezra; atque hoc veriſimilius videtur quàm quod in Seder Olam, & ab aliis etiam dicitur, Abrahamum primò in terram Canaan veniſſe cum ſeptuageſimum annum ageret, deinde iteratò Haran petiiſſe, ac poſtea cum 75. annorum eſſet, in terram Canaan rediiſſe. Nec minùs videtur probabile, hoſce 430. annos computari debere ab anno Abrahami ſeptuageſimo quinto, quo in Canaan venit, ita ut cum inde ad nativitatem Iſaac numerati ſint anni 25. à nato Iſaaco ad egreſſionem Iſraelitarum ex Ægypto fuerint anni 405. etiamſi propter rotunditatem numeri (ut cenſet Auguſtinus) non niſi 400. numerentur. Buxtorfius in diſſertatione de confuſione linguarum theſi 71. primò ait, Abrahami peregrinationem initium habuiſſe anno vitæ ipſius ſeptuageſimo, quo ex Ur exiit, & *Cananæam eſt ingreſſus, ac non longè poſt fame pulſus in Ægyptum abiit, Gen. 12. 10. Inde ad Iſaacum annos eſſe 30. atque ab illo ad exitum ex Ægypto annos 400. qui conjunctim faciunt dictam peregrinationis ſummam annorum 430. Deinde addit, poſſe etiam

* At Scriptura dicit Abrahamum 75. annorum fuiſſe, cum in Canaan venit.

triginta

triginta annos claudi in quinto Isaaci anno, & inde initium fieri quadringentorum annorum; quòd tunc prædicta seminis Abrahami afflictio, primùm irrisione illâ inciperet, quâ Ismael fratrem Isaacum derisit & afflixit; deinde in expulsione Ismaelis & matris Hagar. At cum incertum est Isaacum quinque annorum fuisse, cum ab Ismaele derisus fuerit; tum nullo modo convenit, ut Ismael hic pro Abrahami semine, de quo fit sermo, habeatur. LXX. Interpretes ad locum alioqui obscurum & difficilem explicandum, aliquid de suo addiderunt; sic enim habet eorum versio, ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἣν κατῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν γῇ Χαναὰν ἔτη τετρακόσια τριάκοντα. *Habitatio autem filiorum Israel, quam habitaverunt in terra Ægypti, & in terra Canaan, anni quadringenti triginta.* Monet autem Scholiastes pariter ac Nobilius alios libros habere, αὐτοὶ καὶ πατέρες αὐτῶν *ipsi, & patres eorum*; atque ita legit Augustinus. R. Sal. ait hunc unum esse ex locis, quos isti interpretes immutarunt. Et Aben Ezra ait eos addidisse, *in Ægypto, & in reliquis terris.* Sic igitur de hoc loco statuendum censeo, etiamsi incertum sit unde hi 430. anni sunt computandi, certum tamen esse, de Israelitarum in Ægypto commoratione simpliciter ac absolutè annos istos non posse intelligi; sed duplicem hîc Synecdochen debere admitti, nimirùm ut nomine filiorum Israel ipsi & patres eorum intelligantur; & in Ægypto etiam terra Canaan, & Philistinorum terra comprehendatur. Ideò autem commorationis in Ægypto duntaxat mentio fieri videtur, quia (ut Lyra & Fagius observant) ea cæteris diuturnior posteriórq; fuit.

V. 41. בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה *eo ipso die*] LXX. Interpretes, quantum ex versione eorum Rom. edit. apparet, ista omiserunt. Vulg. *eadem die.* Lyra sic explicat, quasi sensus esset, omnes in universum Israelitas simul unâ cûdémq;

eâdémque die ex Ægypto esse egressos, quod in tantâ multitudine ait satis fuisse mirabile. Jonathan videtur intellexisse eum ipsum diem, quo de hâc re Abrahamo à Deo facta est promissio. Ego arbitror verbis hisce significari promissionem, quam de Israelitarum liberatione Deus fecerat, tempore quod præstituerat, fuisse impletam. Atque ea R. Salomonis videtur sententia מגיד שכיון שהגיע הקץ לא עכבם המקום *Indicat, quod cum tempus præfinitum venisset, Deus eos non est moratus.*

V. 42. ליל שמרים הוא ליהוה *Nox observabilis est Domino*] Ad verb. *Nox observationum.* Juxta R. Salomonem vertendum est, *Nox observata est à Domino.* Is enim sic explicat שהיה הקבה שומרו מצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים *Quia Deus benedictus, observavit & speculatus est eam, ut stabiliret promissionem suam, ac eos educeret è terra Ægypti.* Fagius ait in Hebræo esse, *Nox custodiarum* vel *observantiarum est Domino*, idque diverso sensu accipi posse; vel quòd ita dicta sit hæc nox, quia Dominus in hâc nocte custodivit filios Israel, ne læderentur à vastatore, ut educeret eos de terra Ægypti, & assereret in libertatem, vel quòd filii Israel illam noctem summâ Religione quotannis observare deberent. Hanc posteriorem loci expositionem germanam esse arbitror, idque ex fine versus satis colligi videtur; הוא הלילה הזה ליהוה שמורים לכל בני ישראל לדורותם *Ea est nox Domini, observanda ab omnibus filiis Israel per generationes ipsorum.* Aben Ezra autem utramque expositionem conjungere videtur נראה כי המעם בעבור שהשם שמרם ולא נתן המשחית רבוא אל בתיהם לנגוף צוה שיהיה זה הלילה שמורים לכל בני ישראל לדורותם i.e *Sensus esse videtur, quòd quia Deus custodivit eos, nec permisit vastatorem ingredi domos eorum ad percutiendum, præcepit ut nox ista observaretur ab omnibus filiis Israel per generationes ipsorum.* Addit dictam

obſervationem de Paſchate, & azymis, & amaris herbis nocte iſtâ comedendis eſſe intelligendam; atq; iſtud verè ab eo dictum nullus dubito, etiamſi in iſta ceremoniali obſervantia acquieſcendum haud erat. LXX. φυλακὴ ἐστι τῷ κυρίῳ *Cuſtodia eſt Domino.* Et mox, ἐκείνη ἡ νὺξ αὕτη, φυλακὴ κυρίῳ, ὅσοι πᾶσι τοῖς υἱοῖς Ισραὴλ εἶναι εἰς γενεὰς αὐτῶν, *Illa nox hæc, cuſtodia Domino, ut omnibus filiis Iſrael ſit in progenies eorum.* Nobilius autem monet in Complutenſi eſſe, νὺξ φυλακῆς, *Nox cuſtodiæ.* Atque παρατηρήσεως, *obſervationis.* Sym. παρατετηρημένη, *obſervata.* Vulg. *Nox eſt iſta obſervabilis Domini.* Et mox, *hanc obſervare debent omnes filii Iſrael in generationibus ſuis.*

V. 43. כָּל־בֶּן־נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ *Nullus alienigena de eo comedet*] Onk. כל בר ישראל דאשתמד לא יכול ביה. *Nullus filius Iſrael, qui Apoſtata fuerit, comedet de eo.* At interpretatio iſta nimis eſt reſtricta. R. Sal. exponit ferè ad iſtum modum; שנתנכרו מעשיו לאביו בשמים i. e. *Cujus opera patri ſuo cœleſti aliena ſunt ac extranea.* Verum autem eſt quod addit, ואחד הגוי ואחד ישראל משומד במשמע *Gentilis autem, & Iſraelita apoſtata ſimpliciter unum ſunt.*

V. 44. וּמַלְתָּה אֹתוֹ *circumcides eum*] ו iſtîc in ומלתה redundare videtur, quemadmodum & ה in fine. Benè autem exponit Aben Ezra, לרצונו שישוב לדת ישראל אם הוא בן מצוה i. e. *Ex voluntate,* ſeu *conſenſu ejus* (ſc. circumcides eum) *quippe qui convertetur ad Religionem Iſraelis, ſi filius præcepti fuerit,* i. e. ſi eâ ætate fuerit, ut præcepti ſit capax.

V. 45. תּוֹשָׁב וְשָׂכִיר לֹא יֹאכַל בּוֹ *Inquilinus & mercenarius non comedet de eo.*] R. Sal. putat Arabes, & Gibeonitas hîc intelligi; ut ſenſus ſit eos, etiamſi eſſent circumciſi, de agno Paſchali comedere non debuiſſe. At ſi Nethinæi, de quibus Scriptura loquitur, fuerunt Gibeonitæ (quod ipſe R. Sal. ad Ezr. 2. 43. innuit, Aben Ezra

Ezra autem apertè indicat) quin religionem Israelticam amplexi fuerint, haud dubitandum puto.

V. 48. וְכָל־עָרֵל לֹא יֹאכַל בּוֹ *Nullus autem præputiatus comedet de eo.*] Jon. *Nullus autem præputiatus Israelita comedet de eo.* Sic Lyra ait hoc non intelligendum esse de gentibus, qui antea excluſi fuerunt, sed de filiis Israel, qui timore infirmitatis vel mortis non erant circumcisi. Ego existimarim generaliter de quibusvis incircumcisis debere intelligi.

V. 49. *Una lex erit indigenæ, & peregrino*] Seu *proselyto*, וְלַגֵּר Aben Ezra benè monet זה הגר הוא גר צדק לא גר שער *Iste peregrinus, est peregrinus justitiæ, non peregrinus portæ.* Vide suprà ad vers. 19. Peregrinus sive proselytus justitiæ, & indigena, quoad omnia Legis præcepta, (ut hîc notat R. Sal.) fuere æquales.

CHAP. XIII.

V. 1. *Et dixit Dominus Mosi, &c.*] Dominus Mosi jussit, ut sanctificaret ipsi omnem primogenitum .i. ut præciperet Israelitis omnem primogenitum Deo sanctificare. Sic Japheth (uti refert A. Ezra) exponit, Mosen jussum nempe fuisse sanctificare primogenitos בפה *ore*, quemadmodū Sacerdos (Lev. 13.) dicitur contaminasse leprosum, (וטמא הכהן) hoc est, pronuntiasse seu declarasse illum contaminatum ולא יטמאנו רק בדבור שיאמר טהור הוא טמא Ista expositio melius mihi arridet quàm quod dicit Aben Ezra, Mosen scilicet hîc loco omnium Israelitarum esse positum, כי משה כנגד כל ישראל.

V. 2. *Sanctifica mihi omnem primogenitum*] LXX. πᾶν πρωτότοκον πρωτογενές, Latinè vertitur, *Omne primitivum primogenitum.* At utraque vox Græca significat primogenitum, nec dubitandum censeo, quin duplici

hîc (ut alibi non rarò) cocunte interpretatione, altera vox planè sit superflua.

V. 4. *In mense Abib*] Hebraicè אביב *Abib* significat spicam matureſcentem, seu novas fruges. Levit. 2. 14. אביב קלוי באש *spicas toſtas igne*, &c.[a] AbenEzra ad istum locum deducit ab אב *pater*, atque ait ita dictum שהוא ראשון *quod sit primulum*. Hinc Nisan sive Martius vocatur *mensis Abib*, seu mensis spicarum matureſcentium, vel mensis novarum frugum, ut hic habet Vulgata Latina versio. LXX. Similiter, ἐν μηνὶ νέων, *in mense novarum*, sc. fructuum. Aben Ezra exponit, וכאשר היה זה בזמן שהאביב נמצא ככה העשו בכל שנה בעת שנמצא האביב בארץ ישראל, *Et quemadmodum hoc factum eſt, cum spica inventa eſt, sic facietis* (celebrabitis Paſcha in memoriam egreſſionis ex Ægypto) *singulis annis eo tempore, quo spica in terra Iſraelitica inventa fuerit*. Addit hanc spicam (seu primulum, primitivum, vel primigenium; sic enim explicat אביב *Abib* per בכור *Beçor*, quod primogenitum significat, ac deflexum ait ab אב *Ab* pater, qui primus eſt reſpectu eorum, qui ab ipso sunt geniti) esse spicam hordei. In oriente siquidem hordeum priùs tritico matureſcebat, uti apparet cap. 9. 31, 32. Ubi hordeum spicatum fuisse dicitur (In Hebræo hæc ipsa vox *Abib* usurpatur, השערה אביב) cum triticum vel nondum è terra prodiiſſet, vel (quod verius videtur) adhùc propè terram in herba latitaret. Vide quæ ad locum istum sunt annotata. Fagius asserit vocem Hebræam *Abib* propriè significare calamum, in cuius summitate eſt spica. [b] Addit alios *Abib* hîc non

[a] R. Sal. ad cap. 23. 15. ait mensem *Abib* sic dictam esse, quòd in eo fruges primitivæ sint plenæ, seu maturæ; שהתבואה מתמלא בו באביונה. Atque addit *Abib* denotare idem quod אב בכור *pater primogenitus*, & ראשון primus, nimirùm mensem, quò primò matureſcunt fruges hâc voce significari; לבשל פירות. [b] *Teſtatur Scriptura* (Ex. 9.) *hordeum Abib factum, id eſt, aſſurrexiſſe in culmum cum spicâ; id quippe significat Abib*. Fuller. Miſc. l. 3. c. 11.

pro

pro novis frugibus, aut tempore, quo fruges ad maturitatem tendunt, accipiendum putare, sed pro florido & virenti. Quasi scriptura velit innuere populum eo tempore egressum fuisse ex Ægypto, quo omnia sunt in flore, ac virent, quod est verno tempore. *Sed prior* (inquit) *lectio simplicior est, quam omnes Hebræi sequuntur.* Sane dictionem *Abib* istiusmodi significationem, qualem explicat Fagius, habere apparet ex locis antea citatis, nempe Exod. 9. 31. & Levit. 2. 14. atque etiam aliis, in quibus vox ista reperitur.

V. 5. *In terram Cananæorum, & Hittæorum, &c.*] *Etiamsi* (inquit R. Sal.) *non numerat nisi quinque nationes, omnes tamen septem intelliguntur. Omnes enim nomine Cananæorum sunt comprehensæ; una autem ex familiis Cananæ fuit, quæ non alio quàm Cananæorum nomine fuit appellata.* Aben Ezra ait omnes septem nationes hîc non commemorari, quia jam alibi eas commemoraverat. At plenam septem nationum (quot disertè appellantur Deut. 7. 1. ubi etiam omnes singulatim recensentur) enumerationem alicubi in præcedentibus reperiri posse haud puto. Vide supra ad cap. 3. v. 8. Annotat. 3. LXX. Interpretes hîc etiam *Perizzæorum* & Girgasæorum (qui in Hebræo, uti etiam in Chaldaica Paraphrasi, & Vulgatâ Latinâ Versione desiderantur) mentionem faciunt.

V. 6. *Septem diebus comedes azyma*] Deut. 16. 8. dicitur, *Sex diebus comedes azyma.* Alii aliter hæc conciliare studeant, uti ostendit Manasses Concil. quæst. 17. in Exod. Mihi maximè probabile videtur vel quod primo loco ex Abrabaneele citat, nempe sensum esse, *Præter diem primum, quem celebrasti, sex insuper diebus azyma comedes* (Typographi culpâ perperam apud Manassen legitur, *sex insuper dies præceptum azymis abstinendi observabis*) Vel quod ultimo loco dicit, septem illis diebus duo fe-

sta includi, nempe festum azymorum, & interdicti; ac Scripturam cum ait, *septem diebus azyma comedes* (sic etiam istic præcipitur Deut. 16.3.) ostendere etiam septimo die, live festo interdicti, illa comedenda; quando verò dicit, *Sex diebus azyma comedes, & dies septimus festum interdicti*, significat, sex illis diebus [a] solùm fermento abstinendum, aut azyma comedenda; at die septimo aliquid etiam amplius esse requisitum, nimirum ut ab omni opere abstineatur.

V. 7. *Azyma comedentur septem diebus*, &c.] Lyra ad hunc locum ait hoc præceptum juxta R. Salomonem non obligare ad comedendum azyma nisi primo die, quando comedebatur agnus; reliquis autem diebus satis fuisse si à fermento & fermentato abstinerent. Atque istiusmodi quiddam apud Rab. Salom. ad Deut. 16. ver. 8. habetur. Quin & Manasses loco citato ait in Siphre ex utroque loco (nempe hoc Exodi, & illo Deuteronomii) colligi, obligationem comedendi azyma non ultra primam noctem septem dierum durasse; at reliquis satis fuisse, si fermento abstineretur, & licitum cuique è cæteris cibis uti quo vellet. Quomodo autem ex hisce Scripturæ locis istud possit colligi, fateor me nescire. Imo (quantum video) Scriptura non minùs disertè præcipit ut azyma septem diebus, quàm ut cum agno Paschali comederentur. Nam quemadmodum dictum est, cap. 12. 8. *Et edent carnes nocte illâ assas igne, & azymos panes:* ita etiam ibid. v. 15. dicitur, *Septem diebus azyma comedetis.* Atque ita hoc in loco, & alibi.

Nec conspicietur [b] *tecum fermentum in omnibus finibus tuis.*] Aben Ezra putat sensum esse, Israelitas non debuisse permittere, ut quis in regione ipsis subditâ viveret,

[a] At primo die festi azymorum æquè ac ultimo ab opere abstinendum erat, Levi. 23.7,8. [b] Heb. לך ad verb. *tibi.* Vulg. *apud te.*

nisi

nisi eâ conditione ut in Pachali solennitate à fermento abstineret; quemadmodum etiam cautum fuit, nequis inter eos esset, quin in Sabbato, & in die expiationum ab opere requiesceret. At illud לְךָ *tibi*, vel *tecum*, seu *apud te*, huic expositioni nonnihil adversari videtur.

V. 8. *Et narrabis filio tuo in die illo inquiens,* וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם *propter hoc (quod) fecit Dominus mihi, cum egressus sum ex Ægypto.*] Imperfecta est oratio, atque ad eam complendam istiusmodi quiddam est addendum, *hoc festum celebratur.* R. Sal. בעבור שאקיים מצותיו בגון פסח מצה ומרור הללו *Ut perficerem mandata ejus, nempe hæc de agno Paschali, azymis, & amaris herbis.* Vulg. *Hoc est quod fecit mihi Dominus,* &c. Sed sic Hebraicè legendum esset זה אשר עשה יהוה לי Jonathan in eundem sensum, quo R. Salomon, *Propter hoc mandatum fecit mihi Dominus signa & miracula, cum eduxerit me ex Ægypto.* At Hebræa verba non tam indicant, Deum ideò miraculosè Israelitas ex Ægypto eduxisse, ut festum illud celebrarent, quàm ideò eos festum illud celebrasse, quòd Deus eos ita ex Ægypto eduxerat. *Ita ergo* (inquit Fagius) *intelligendum est; Propter hoc, id est, propter ea signa, quæ fecit Dominus, propter occisa primogenita, celebramus Paschæ istius festum in memoriam beneficii accepti.*

V. 9. *Et erit tibi* לְאוֹת *in signum super manum tuam,* וּלְזִכָּרוֹן *& memoriale inter oculos tuos.*] Onkelos hic ab Hebræo textu nihil quicquam recedit. Jonathan autem sic habet, *& erit tibi hoc miraculum insculptum, & expressum super phylacterium manus* (תפלת ידא) *in summitate sinistræ tuæ; & in memoriale insculptum, & expressum super phylacterium capitis* (תפלת רישא) *fixum coram oculis tuis, in summitate capitis tui.* R. Sal. eodem modo hunc locum intelligit. Quin & Aben Ezra contendit eum

simpliciter ut sonat intelligi debere, non autem metaphoricè, ut illud Prov. 3. 3. *Ligato illa circa collum tuum, scribito illa super tabulas cordis tui.* Uterque etiam indicat phylacteria sinistræ manui fuisse alligata. Aben Ezra autem refert R. Mosen Sacerdotem observare יד i. e. *manum* plerumq; in Scriptura sinistram denotare, ac locos aliquot adducere, in quibus ita usurpatur. Verùm addit, דברי הקבלה חזקים ואין צריכין חזוק, *Sed verba Kabbalæ* (seu *Traditionis*) *sunt firma, nec confirmatione indigent.* Innuit traditionem fuisse ut phylacteria sinistræ manui alligarentur. Lyra etiam notat Judæos hinc in schedula hoc scribere, & ligare in manu sinistra, & similiter in capite: hunc autem locum metaphoricè putat intelligendum, nempe beneficium liberationis ex Ægypto mentibus eorum fuisse imprimendum. *Quando enim* (inquit) *vult quis alicujus rei recordari, pro signo recordationis ligat in manu suâ filum, vel ponit ante oculos aliquid in signum recordationis; & hoc modo loquitur hic Scriptura.* Atque ita sanè hic locus mihi intelligendus videtur, nec ad Tephillin sive phylacteria spectare eum existimo, etiamsi ejusmodi phylacteria revera à Deo præscripta fuisse videantur, nempe hoc ipso capite v. 16. & Deut. 6. 8, 9. Atque hoc mihi videtur constare ex Mat. 23. 5. Ubi Servator non reprehendit Scribas & Pharisæos quòd phylacteria habuerint, sed quòd hypocriticè eis abusi fuerint, quemadmodum & fimbriis, quas tamen certum est Israelitas ex Dei præcepto in legis recordationem habere debuisse. Num. 15. 38, 39. De Tephillin sive phylacteriis vide plura ad v. 16.

V. 10. *Et observabis hoc statutum* לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה *tempore ipsius præfixo ab anno in annum.* Ad verbum *à diebus ad dies.* Sed ימים *Jamim*, id est, *dies* (in plurali) pro anno interdum ponitur; atque ita hic intelligendum,

dum, ut rectè exponit R. Sal. משנה לשנה *ab anno in annum.* Jonathan aliter, sed ineptè interpretatur, *& observabis hoc statutum de Phylacteriis tempore ei conveniente, in diebus operariis, non autem in Sabbatis, & festis; item interdiu, non autem noctu.* At per statutum, cujus hic fit mentio, festum azymorum intelligitur. Onkelos paulò laxiùs reddit מזמן לזמן *à tempore ad tempus.* Interdum autem *tempus* annum denotat. Dan. 8. 16. 23. 25. & 7. 25. & Apoc. 12. 14. LXX. ἀφ' ἡμερῶν εἰς ἡμέρας. Vul. *à diebus in dies.* Aben Ezra eodem modo exponit, quo R. Sal. ac notat dictionem *Jamim* eo sensu usurpari, Levit. 25. 39 ימים תהיה גאולתו (*intra*) *annum erit redemptio ejus.*

V. 11. אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי *in terram Canaanæorum*] Ad verb. *Canaanæi*, sed singulare (ut fieri solet) pro plurali ponitur. Aben Ezra ait Canaanæum duntaxat memorari, quòd is reliquorum omnium esset pater כי הוא אב לכלם, At non כנעני *Canaanæus*, sed כנען *Canaan* fuit omnium istorum populorum pater. Vide Gen. 10. 15, 16, 17. Inde tamen sequitur omnes dici posse Canaanæos. Vide supra ad v. 5.

V. 12. וְהַעֲבַרְתָּ כָל־פֶּטֶר רֶחֶם לַיהוָה *Et transfire facies* (seu *separabis*) *Domino quicquid aperit vulvam.*] R. Sal. ait verbum העביר separationem denotare. אין והעברת אלא לשון הפרשה. Atque ita verbum istud usurpari ait Num. 27. 8. והעברתם את נחלתו לבתו *& separabis hæreditatem ejus filiæ ipsius.* Ibi autem commodiùs videtur posse exponi, *Et transfire facietis* (seu *transferetis*) *hæreditatem ejus ad filiam ipsius.* At hoc in loco verbum *separandi* optimè quadrat. LXX. καὶ ἀφελεῖς, vel ut alios libros habere testantur Scholiastes & Nobilius, καὶ ἀφοριεῖς, *& separabis.* Atque ita Vulg. Aben Ezra bene explicat, תעביר לשם שלא יתערב עם אחר *transferes* (seu *separabis*) *Deo, ne cum altero commisceatur.*

V. 13.

V. 13. *Et omnem primogenitum asini redimes.*] R. Sal. ait, פטר חמור ולא פטר שאר בהמה טמאה *Primogenitum asini, non autem primogenitum aliarum bestiarum immundarum.* At Synecdochen speciei pro genere hic esse arbitror, nempe asinum pro omni immunda bestia esse positum. Aben Ezra primò explicat, *Et omnem primogenitum asini* שהוא טמא תפדה בשה, *qui est immundus, redimes agno.* Mox autem ea subjungit, quæ mihi perquàm mira videntur, כי לא היו לישראל בהמות טמאות כי אם החמורים לבדם על כן לא יפדה בכור מין אחר *Non enim fuerunt Israelitis bestiæ immundæ nisi duntaxat asini, ac propterea non debebant redimere primogenitum alterius speciei.* Quid ista sibi velint, fateor me ignorare, cum præter asinos certissimum sit Israelitis multas bestias immundas ac ad sacrificandum minimè idoneas fuisse. Vide Isai. 66. 3. Kimchi ad istum locum rectè exponit, sacrificia ab Israelitis in impietate suâ perseverantibus oblata, non aliter Deo fuisse accepta, quàm si bestias istas immundas, canem & suem, sacrificassent.

וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ *Et si non redemeris, tunc cervicem ejus franges.*] vel, *excindes.* Onk. ותנקפיה Jon. ותנקוף יתיה *tunc decollabis eum.* Hieros. ותקטלון יתיה *tunc occidetis eum.* LXX. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς, λυθήσῃ αὐτὸ *si autem non mutaveris, redimes illud.* Quod cum Hebraica veritate parùm congruit, & nonnihil suspicor versionem horum Interpretum, ut alibi sæpe ita, istic esse depravatam. Aquila, τενοντώσεις *jugulabis.* Theodotio νωθροκοπήσεις αὐτὸ, *cervicem illi franges.* Sym. ἀποκτενεῖς, *occides*, vel (ut habet Vulgatus) *interficies.* Steuchus corrigit, *decervicabis eum*, aut *execerebrabis eum.* Aben Ezra ait nonnullos interpetari, תכתוב על ערפו קדש *Inscribes collo ejus, Sanctitas*, h. e. scripto cervici ejus appositio indicabis, eum Domino esse consecratum. Meritò autem istos expositores

positores redarguit, inquiens, והאומר כזה אומר אני שהוא חמור קשה עורף *At qui ita exponit, ego dico eum esse asinum durâ cervice præditum.* Nam à עֹרֶף cervice est עָרַף *cervicem frangere*, vel *excindere*. Deuterono. 21. 4. וערפו שם את העגלה בנחל. *Et ibi decervicabunt juvencam in valle.* Isai. 66. 3. זובח חשה עורף כלב *Qui sacrificat agnum, est quasi canem decollaret.* Interdum de inanimatis usurpatur, ac simpliciter *frangere, excindere, destruere* significat. Hos. 10. 2. הוא יערוף מזבחותם *Is destruet altaria eorum.* R. Sal. exponit ישחית *perdet.* Kimchi ait diruendi & confringendi significationem habere; ענין הריסה ושבירה *Shindlerus ait verbum istud ibi de altaribus usurpari, *quia altaria ut cornua, ita cervices suas habebant.* Sed id argutius esse videtur. Non ineptum autem est quod hîc habet R. Sal. חוא הפסיד ממונו של כהן לפיכך יפסד ממתו *Is perdidit substantiam* (sive opes) *sacerdotis ideò & ejus substantia erit perdita.*

Et omnem primogenitum hominis in filiis tuis redimes] R. Sal. notat pretium hujusce redemptionis, quâ primogenitus hominis fuit redimendus, alibi esse constitutum, nempe quinque siclos. Vide Num. 3. 46, 47.

V. 14. *Cum filius tuus te interrogaverit* מָחָר *cras*] i. e. Olim. R. Sal. observat dictionem מחר *Machar* quod propriè diem crastinum significat, interdum de tempore instanti (de crastino propriè dicto) usurpari, interdum autem de tempore diu post futuro; ut hoc in loco, & Jos. 22. 27. *Cum dixerint filii vestri* מחר *cras* (i. e. olim) *filiis nostris, &c.* Aben Ezra refert R. Jehudam dicere מחר dictum esse quasi מאחר & significare מה שהוא אחר חיום, *diem illum, qui hodiernum diem sequitur.*

מה זאת *Quid est hoc?*] i. e. ut Jonathan bene expli-

*Shindl. in Pentagl.

cat

cat, מה זאת מצוותא דבוכריא. *Quid est* (vel, *Quid sibi vult*) *hoc præceptum de primogenitis?*

V. 15. *Tunc interfecit Dominus omnem primogenitum Ægyptiorum, à primogenito hominis usque ad primogenitum bestiæ; propterea ego sacrifico Domino omnem masculum, qui aperit vulvam, & omnem primogenitum filiorum meorum redimo*] Aben Ezra ait Mosen hic concisè loqui; in eo enim quod dicit, *tunc interfecit Dominus omnem primogenitum Ægyptiorum, à primogenito hominis usq; ad primogenitum bestiæ*, intelligendum esse, *& liberavit* (seu *conservavit* והציל) *primogenitos nostros, & primogenitos bestiarum nostrarum*; deinde huic conservationi primogenitorum Israeliticorum, non autem interfectioni primogenitorum Ægyptiacorum annecti, *propterea ego sacrifico*, &c. Id vult, etiamsi Moses intersectionis primogenitorum Ægyptiorum duntaxat meminerit, conservationem tamen primogenitorum Israelitarum etiã debere intelligi, cum non simpliciter ex eò quòd primogeniti Ægyptiorum interfecti, sed quòd primogeniti Israelitarum conservati fuerint, primogenitos suos vel sacrificare, vel redimere debuerint.

Quicquid aperit vulvam inter mascules.] Ex ejusmodi nempe animalium genere, quod ad sacrificandum erat idoneum: ut rectè exponit Aben Ezra.

V. 16. וְלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ *Et in frontalia inter oculos tuos.* Onk. & Jon, לתפלין *in Tephillin*, sive *phylacteria*. De Phylacteriis legimus Mat. 23. 5. Ista autem *Phylacteria* à Judæis vocantur *Tephillin*, quam vocem nonnulli (teste Fagio) deducunt à תפל *conjungere, alligare, appendere*, ita enim appellant signa quædam capiti pariter ac manui sinistræ alligata, ut inde præceptorum Dei memores sint; Unde φυλακτήρια in novo Testamento hoc est, *conservatoria* appellantur, quod ad legem Dei in memoriâ conservandam adhibita essent. Alii autem *Tephillin* formant à תפלה quod orationem signi-

significat, quòd Judæi istis *Tephillin* in precibus & orationibus utantur. De hisce *Tephillin* latè tractat Fagius ad hunc locum, item Buxtorfius in Synagogâ Judaicâ cap. 4. & in Lexico Chaldaico magno rad. פלל. Notant isti autores *Tephillin* esse præcipuam Judæorum ceremoniam, eosq; in *Tephillin* parandis, ac observandis admodùm esse superstitiosos. Fagius hanc eorum sententiam memorat, כל המקיים מצות תפלין מעלה עליו הכתוב כאשר למד יומם ולילה *Quicunque servat præceptum de Tephillin, huic tribuit Scriptura, quasi discat dies & noctes.* De voce autem טוטפות, quæ hic in Hebræo textu habetur, uti etiam Deut. 6. 8. unde derivetur, quidque propriè significet, ipsi Rabbini parum intelligere videntur. R. Sal. ait *Tephillin* vocari [a] *Totaphoth*, propterea quod in istis signis, quæ vocant *Tephillin*, sint quatuor cellulæ (ארבעה בתים) nempe in quibus quatuor sectiones Legis solent inscribere; טוט *tot* enim alicubi (בכתפי Fagius interpretatur, *in Caspiâ*) ait significare *duo*, atque ita [b] etiam in *Africâ* (באפריקי) פת *Photh* idem denotare. Sed hoc nimis videtur ineptum. R. Menachem (referente eodem R. Salomone) deducit טוטפות à verbo נטף in Hiphil הטיף quod propriè est *stillare*, sed de verborum stillatione usurpatur, ac idem valet quod *sermocinari*, ita ut *Totaphoth* sermocinationem quandam denotet, quòd qui ista signa inter oculos alligata videt, rei statim significatæ recordetur, déq; eâ sermonem habeat. Hujus interpretationis meminit A. Ezra, sed [c] alienam censet. Vulgatus interpres hic vertit, *Et quasi appensum quid*, Aquila, καὶ εἰς ἔνσκλα, quod Nobilius interpretatur, *& in appensa quædam.*

[a] Similia etiam habet R. Sal. ad Deut. 6. 8. [b] Buxtorf. in Lex. Talm. rad. טט istam vocis *Totaphoth* derivationem haberi docet in tract. Sanhedrin, atque etiam alibi, legit autem *tat & Pat*. [c] Ita etiam eam improbat ad Deu. 6. 8.

LXX.

LXX. ᾧ ἀσάλευτον & *immobile*. Atque ita etiam Deut. 6.8. nisi quòd nonnulli libri (uti Scholiastes & Nobilius testantur) in plurali habeant ἀσάλευτα, *immobilia*. At ibi Vulgatus ex adverso, & *movebuntur inter oculos tuos*. Atque ita [a] Camero putat LXX. interpretes scripsisse ἄ σαλευτα· [b] טוטפות enim deductum esse à טטף quod non simpliciter *incedere* significat, sed inter incedendum corpus totum juveniliter agitare. Itaque Isaiam cap. 3. 16. exprobrare puellis Israeliticis הלוך וטטוף quòd inter incedendum ita sese agitarent. טוטפות *Totaphoth* igitur esse frontis ornamenta, quæ in incessu agitantur. Ac requirere Deum à populo suo, *ut quemadmodum fieri non potest, ut quis obliviscatur ornamenti, quod movetur, neque id solum, sed etiam quod movetur ob oculos ad omnem motum corporis, ita ne tradant oblivioni seu ejus beneficia seu etiam præcepta.* Observat etiam idem vir doctissimus, 2 Sam. 1. 10. Heb. אצעדה à Chaldæo Paraphraste exponi טוטפתא, illud autem אצעדה *armillam* denotare, à צעד incedere, quòd ornamenta ista ad motum corporis moverentur, ac magis conspicua redderentur. [c] Fullerus autem in Miscellaneis suis de hac dictione טוטפות eruditè differit, ac de ejus interpretamento Chaldaico תפלין. Maximè consentaneum rationi existimat originationem vocabuli טוטף peti ex Arabicâ linguâ, in qua טוף *circuire* denotat; inde scilicet dictum טוטף, quia frontem brachiumque circumire, eisque ritu Judaico circumdari solebat. Asserit autem תפלא (cujus plurale est תפלין) ad radicem תפל referri opportere, nec audiendum esse Eliam cum suis, qui à פלל deducunt; Jod enim post Pe olim collocari

[a] Cam. Prælect. in Matt. 19. 3. &c. [b] Shindlerus in Pentagl. putat forsan טוטפות deductum esse à טטף *incedere* per antiphrasin, quòd loco non moveantur; sicut כוכב *Stella* à כבה *extinctus est*.
[c] Full. Misc. lib. 5. cap. 7.

solitum

ſolitum, non eſſe loco Chirec parvi, ſed ipſius * Scheva potiùs vicem genere; atque iſtud ſatis ex idiomate Syriaco conſtare poſſe, ubi ſubjectis punctis חפלא planè haberi ait, non ut in targum חפלא, quemadmodum etiam à Judæis recentioribus profertur. Porrò תפל ait manifeſtè derivari ab Hebræo טפל quod teſtibus Hebræis, חבור ודבוק conjunctionem & *adhæſionem* denotat. Hinc manaſſe interpretamentum Aquilæ, qui טוטפות *Totaphoth* ἐνεκτὰ vertit, q. d. *adhæſitia*, aut potiùs *alligabilia*, ſive *ligamina*, à verbo ἐνέχω, quod *obſtringi*, *obligari*, ſeu *alligari* ſignificat. Hinc quoque veterem interpretem *appenſa* tranſtuliſſe. Nec aliud voluiſſe putat Septuaginta, cum interpretati ſunt ἀσάλευτα *immobilia*, quòd eodem in loco, nempe in fronte, manuque ſiniſtrâ (quibus alligari moris eſt Judaici) ſemper hærere (præſertim inter orandum) nec inde moveri deberent. Quocirca emendandam cenſet vulgatam verſionem Deut. 6. 8. *nec* pro & repoſito. Notat inſuper טוטפתא ſive טוטפתא apud Chaldæum Paraphraſten non ſolùm (ut antea obſervatum) 2 Sam. 1. 10. *armillam*, verùm etiam Eſth. 8. 15. & Ezech. 24. 17. & 23. *tiaram* ſignificare, nempe quia טוטף & capiti inſtar tiaræ, & brachio inſtar armillæ circumponi, & alligari conſuevit. Propterea non incommodè ex ſententia Paraphraſtæ טוטף *monile frontis*, vel *monile brachii manúſve* reddi poſſe. Nomen autem *monile* (à monendo deductum, uti volunt Grammatici) apertiſſimè quadrare ad vetuſtum illud Phylacterii annectendi conſilium, nempe ut adminiculum eſſet ad efficaciam Legis memoriam firmiùs conſervandam. Sic Aben Ezra טוטפות exponit כמו זכרון *tanquam memoriale*.

V. 17. כי קרוב הוא *etiamſi propinqua eſſet.*] Sic R. Moſes ab Aben Ezra citatus, אעפ"י שהוא קרוב Onkel.

* Id ait ſæpiùs uſu venire, quoties ſine vocalibus ſcribitur; at mihi id ſatis inuſitatum eſſe videtur. ארי

אֹרֶךְ קְרוֹבָא הִיא *quia propinqua erat*, Ita intellexit R. Salom. qui putat hîc rationem reddi, quare Deus Israelitas per viam Philistæorum non duxit, nempe, quia propinqua erat, וְנוּחַ לְשׁוֹ בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לְמִצְרַיִם, *& istâ viâ facilè in Ægyptum redire poterant.* Atque ad eundem modum exponit Aben Ezra, טַעְמִי לֹמַּה לֹא נְחָם אֱלֹהִי דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּי בְּעִבּוּר שֶׁהוּא קָרוֹב וְהִנֵּה נְחָם דֶּרֶךְ רְחוֹקָה שֶׁלֹּא יִרְאוּ מִלְחָמָה וְיֹאמְרוּ נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרַיְמָה i. e. *Indicat quarè Deus non duxit eos per terram Philistæorum, propterea scilicet quòd propinqua esset; ecce autem duxit eos per viam longinquam, ne viderent bellum, & dicerent, constituamus caput* (seu *ducem*) *& redeamus in Ægyptum.* Similiter LXX. ὅτι ἐγγὺς ἦν, *quia propè erat.* Vulg. *quæ vicina est*; fortè legi debet *quia vicina est.* Atque ita quidem sæpissimè כִּי est particula causalis, & significat *nam*, vel *quia*: hic autem commodissimè exponitur *etiamsi*, quemadmodum interdum usurpatur, uti concedit Aben Ezra. Neque enim ista proprie fuit ratio, quare Israelitæ per terram Philistæorum ducti non fuerint, quòd propinqua esset, sed uti expressè dicitur verbis immediate sequentibus, ne cum bellum (nempe à Philistæis illatum) viderent, ipsos profectionis suæ pœniteret, & in Ægyptum redirent.

פֶּן יִנָּחֵם הָעָם *ne pœniteat populum*, &c.] Aben Ezra ait Scripturam hic more humano loqui, דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם Deum enim omnia futura certò scire, ac novisse fore, ut si per terram Philistæorum Israelitas duxisset, ipsos pœniteret. Videtur existimare פֶּן *ne*, dubitandi esse particulam; atque ita quidem nonnulli Hebraicè docti existimant, qui interpretantur *nè fortè*, sed minus rectè, uti olim ad Gen. 3. 3. annotavi. Vide locos istic citatos, nempe Psal. 2. 12. & 50. 22. Augustini autem ex hoc loco observatio digna est quæ memo-

memoretur; *Hinc* (inquit) *ostenditur omnia fieri debere quæ consilio rectè fieri possunt, ad evitandum quæ adversa sunt, etiam cum Deus apertissimè adjutor est.*

V. 18. *Circumduxit autem Deus populum per viam deserti* ים סוף *maris algosi.*] LXX. καὶ ἐκύκλωσεν ὁ θεὸς τὸν λαὸν ὁδὸν τὴν εἰς τὴν ἔρημον, εἰς τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, *Et circumduxit Deus populum viâ, quæ ad desertum ad rubrum mare.* Vul. *Sed circumduxit per viam deserti, quæ est juxta mare rubrum.* Sunt,* qui etiam Chaldæum Paraphrasten ita interpretari dicunt, sed hallucinantur; is enim Hebræum סוף *retinet*; לימא דסוף, Fagius quidem vertit *maris rubri*, סוף autem *juncum* seu *algam* significat, atque ex juncis in eo nascentibus, mare istud sic appellatur, uti notat R. Sal. וסוף הוא לשון אגם שגרלי"ו בו קנים Ibi אגם quod alioqui paludem seu stagnum significat, idem valet quod גומא, i. e. *juncus*, quâ voce R. Nathan Mordecai in Concordantiis suis hanc dictionem סוף, prout hic & alibi usurpatur, exponit. Aben Ezra ait סוף *Suph* esse nomen loci; atque ita ad cap. 15. 4. refert R. Jesuam dicere *Suph* esse nomen loci, & *mare Suph* sic dictum esse quemadmodum *mare Chinnereth*, vel (ut in Evangelio legitur) *mare Tiberiadis*. Ibidem autem citat Japhethum eodem modo quo R. Sal. interpretantem. Ad hunc verò locum ait nonnullos סוף *Suph* pro fine accipere, ut idem sit cum סוף *Soph*, quod finem significat, quod nimirùm (ut illorum sententiam explicat) mare istud sit סוף העולם *finis mundi*; hunc autem magnum errorem esse asserit, cum mare Hispanicum isto, de quo hic sit sermo, sit majus. At Benjamin in Itinerario (referente Shindlero in Pentagl.) dicit hoc mare appellari ים סוף *mare finis*, quod sit ים האחרון *mare ultimum*, nempe (ut Shindlerus explicat) terræ sanctæ. Fullerus autem Miscell lib. 4. cap. 20. istam interpretationem inscitiæ & erroris etiam damnandũ asserit; nam Hebraicè ים האחרון esse *mare, quod retro est*, vel

* Willetus ad cap. 14. 30.

à tergo, Deut. 11. 24. eique oppositum esse ים הקדמוני *mare, quod ante est*, vel *à fronte*. Joel 2. 20. . Zach. 14. 8. Utráque autem formulâ, Hebræos exprimere mare, hâc quidem orientale, illâ autem occidentale; quia (ut Kimchium eruditè monere ait) cum quis ad orientis solis lucem se convertit, mundi pars anterior ei ortus est, posterior occasus; quâ etiam ratione austrálem plagam Hebræis dextram nominari, Septentrionalem autem sinistram. Appellationem igitur illam ים האחרון cum naturali positione maris rubri mirabiliter pugnare. Etenim mare rubrum non à tergo terræ sanctæ situm esse, sed à fronte, hoc est, non ad occidentem solem spectare, sed ad orientem. Vult autem Fullerus mare istud vocari ἐρυθρὰν θάλασσαν *rubrum mare*, non quod * rubri sit coloris, ut nonnulli sunt opinati, nec ut alii tradiderunt, à rege quodam Erythrâ, vel (ut est apud Curtium) Erythro, nisi per *Erythram* istum intelligatur Esau, qui dictus est Edom, quod est ἐρυθρὸς vel *Ruber*, Hunc siquidem, nempe Esauum, qui à rufo jusculo, quod tantopere appetivit, dictus est Edom Gen. 25. 25. hunc (inquam) & regioni, & mari nomen dedisse. Multâ ad hanc sententiam stabiliendâ habet vir eruditus, quem qui volet, consulat. Notat auem LXX. Interpretes *Jam Suph* ubique nuncupare *mare rubrum*, preterquam tribus in locis; nempe Judic. 11. 16. ubi θάλασσα [b] σὺφ redditur, quod non immeritò perperam à librariis pro σὺφ positum existimat. Item Jer. 49. 24. ubi depravatiùs legi ait θαλάσσης ἁκ in aliis autem libris σὺ ἐν θαλάσσῃ pro ἐν θαλάσσῃ σὺφ. Locus autem iste apud Fullerum, Typographi, opinor, incuriâ, perperam citatur. Tertius ultimusq; ab illo citatus locus est 1 Re. 9. 26. ubi *Jã Suph*

[a] *Mare certè quo alluitur, ne colore quidem abhorret à cæteris. Ab Erythro rege inditum est nomen, propter quod ignari rubere aquas credunt.* Curtius lib. 8. *Rubrum mare non à colore undarum, ut plerique credevere, sed ab Erythro rege appellati.* Id l. 10. [b] Nobilius ad istum locum testatur alios (opinor codices) habere ἐρυθρᾶς.

ἢ ἐχά-

ἡ ἐρυθρὰ θάλασσα transfertur, quasi pro *Suph* isti interpretes legissent, *Soph*. Istam autem interpretationem interpolem minimeque sinceram arbitratur. Etiamsi autem Græcos istos intepretes in eo, quòd *Jam Suph* toties verterint, τὸν ἐρυθρὰν θάλασσαν *rubrum mare*, defendendos censeat, non tamen dissimulat Hebræum *Suph* significare *juncum*, aut *caricem*, aut *algam*; ac mare istud sic dictum, quod & ipsum, & littora circumjacentia istis abundare compertum sit.

וַחֲמֻשִׁים עָלוּ *Et accincti ascendebant*, &c.] Onk. ומזרזין סליקו Fagius reddit, *Et* [a] *armati ascenderunt*. Sed מזרזין generalius est, & idem valet quod *accincti*, *expediti*, *parati*, ac pro loci circumstantiâ *armati*, quemadmodum hîc multi Hebræum חמושים interpretantur. [b] Hierosolymitanus Paraphrastes מויינין *armati* : atque ita Vulgatus. R. Sal. etiam ait אין חמושים אלא מויינים *Vox Chamushim non significat nisi armatos*. Et citat illud Jos. 1. 14. ואתם תעברו חמושים. At si istic ita significet, non propterea ita ubique significat R. Sal. ait Onkelum ita interpretari מזרזין, & citat illud Gen. 14. 14. וירק את חניכיו ubi Onk. habet וזריז, Sed verbum זרז (ut dixi) latius patet, ut videre est apud Buxtorfium in Lex. Chald. magno, ubi Hebræorum dictum citat מוזר למצוה כעושה המצוה *Qui se accingit ad præceptum, est quasi faciens præceptum*. Addit autem R. Sal. aliam expositionem, sed ineptam, nempe חמושים idem esse quod מחוסשים i. e. *quintati*; אחר מן חמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפלה *unus è quinque exiit, & quatuor partes intrà triduum tenebrarum moriebantur*. Aben Ezra exponit, חגורי חומש למלחמה *accincti circa hypochondria ad bellum*. Atq; istam interpretationem satis confirmatam pu-

[a] Ita etiam Masius ad Jos. 1. 14. intellexit vocem illam מזרזין. [b] Aquila & Symmachus καθωπλισμένοι *armati*.

tat ex illo Ios. 1. 14. ואתם חמושים תעברו quia pro חמושים [a] alibi est חלוצים *circa lumbos accincti*, (חגורי nempe gladio, & balteo militari. Sed ratio ista minùs videtur idonea. Cum enim dictiones istæ accinctionē in genere denotare videantur, interdum de accinctione ad prælium, interdū autem de accinctione ad iter sive ad opus aliquod usurpari possunt. LXX. πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν, &c. *Quintâ autem generatione ascenderunt*, &c. Hîc se torquet Augustin, dubitans utrùm quinta generatio sic intelligatur, quòd post 430 annos exierint, an quòd Moses generationis ordine à Jacobo quintus fuerit. Steuchus autem vehementius in LXX. Interpretes insurgens *Vide* (inquit) *quale ac quantum erratum hoc sit. Nam quartâ generatione reversi sunt*, &c. Gen. 15. 16. Theodotio eodem modo, quo Septuaginta, hîc videtur intellexisse Hebræam vocem חמושים, quippe qui vertit, πεμπαίζοντες, quod à Nobilio redditur *quintati*, sed rectius opinor, [b] Fullerus interpretatur *quintani existentes*, ita ut vox πεμπαίζοντες denotet adnepotes, quintas nempe ordine generationis, à patribus personas. Existimat autem Fullerus Theodotionem potiùs vertisse πεμπάζοντες. *Valet autem* (inquit) πεμπάζειν *idem quod* πεμπάζειν *verbum Æolicum, nimirum, per quinos numerare, adeóque si sensu reciproco intelligatur (ut in multis evenit) exponi potest, Numerare se, vel Numerari. Quare* (חמושים) πεμπάζοντες ἀνέβησαν *sonat, Numerantes se, vel Numerati (diligentissimè scilicet, ad ipsas usque* πεμπάδας, *vel quiniones) ascenderunt filii Israel.* Hanc nominis hujus (חמושים) ubique quidem pulchrè, hîc autem pulcherrimè congruere asserit. Mihi autem nec verisimile videtur Theodotionem scripsisse πεμπάζοντες, sed potiùs πεμπαίζοντες, cùm quòd (ut Fullerus ex Hieronymo notat) Theodotio cum LXX. Interpret. sæpè concordet: tùm quòd alioqui πεμπαζόμενοι potiùs quàm πεμπάζοντες dicendum

[a] Deut. 3. 18. [b] Fuller. Miscel. l. 5. c. 2.

fuerit

fuerit. Nec utcunque ista mihi placet interpretatio; rectè enim solidéque mihi videtur *Masius similem expositionem refellere. *Sunt* (inquit) *qui* חמושים *sic interpretentur, quasi quinis viris ordines agminis densati fuerint. Sed hanc ego opinionem repudio prorsus propter nominis* חלוצים *similitudinem, cum hoc ab illiusmodi notione sit alienum.* Ita sanè res habet; חמושים & חלוצים tanquam ἰσοδωμοῦντα usurpantur; at חלוצים à חלץ. i. *lumbis* formari certissimum est: similiter & חמושים à חמש. i. *quintâ costâ*, sive *lumbis* dictum esse (uti inde ratiocinatur Masius) planè est credibile. Dubitat autem Masius, utrũ voces istæ חמושים & חלוצים armis contectos ad quintam usq; costam, aut ad lumbos usque significent; an verò succinctos balteo militari; atque hoc posterius sibi magis placere asserit. Mihi maximè placet, ut dictiones istæ simpliciter succinctos, sive accinctos significent. Etiamsi enim (ut observat Fullerus) vox חמושים (cui synonyma est חלוצים) alibi satis congruè reddatur, *armati*, hîc tamen significatio ista haud convenit. Quomodo enim Israelitis durissimâ servitute oppressis arma suppetere potuerunt? Isto etiam argumento pugnat Masius adversus eos, qui armis contectos usque ad lumbos vocibus istis significari existimant. Mihi autem & contra balteum militarem, de quo ipse loquitur, valere videtur. Unde enim Israelitæ istiusmodi balteos haberent? Aut quorsum haberent, nisi aliis insuper armis instructi essent? Lyra putat eos, ut alia, ita etiam arma ab Ægyptiis petiisse; sed id minus videtur verisimile; ita enim nimis apertè præ se tulissent animũ revertendi sibi non fuisse. Omnibus igitur pensitatis sic statuendum censeo, vocem חמושים ut ut alibi accinctos ad bellum, sive armatos significet, hîc duntaxat accinctos ad iter sive expeditos significare. Atque hoc Serarius vidit pariter & agnovit, qui ad Ios. 1. verſionem Vulgatam sic defendit: *Rectè i-*

* Masius ad Ios. 1, 14.

situr (inquit) *vertit noster, armatos, vel quia lumborum tenus armati erant; vel potius quia armis quibuscunque, & quomodocunque, prout illud tempus, & cujusque ratio ferebat; vel denique* (N B) *quia ipso ad iter paratu, ordine, alacritate, succinctu instructi. Et sic etiam accipi possunt armati,* Exod. 13. 18. *Ubi eadem, quæ hîc vox, de quâ ibidem plura, &c.* Indicat Serarius se etiam in Exodum scripsisse commentarios, sed ipsos adhuc non vidi. LXX. Jos. 1. 14. חמושים vertunt ἐζωνοι, benè accincti, sive (ut Augustinus) *expediti.* Atque ita etiam interpretantur dictionem synonymam חלוצים Jos. 4. 13. ipsum autem חמושים ibidem v. 12. διεσκευασμένοι, *parati.*

V. 19. *Et accepit Moses ossa Josephi, &c.*] Lyra refert nonnullos ex Hebræorum opinione (ut præse ferunt) dicere, Nilum plus solito inundasse, ac locum, ubi recondita erant ossa Josephi, operuisse; Mosen autem, ut locum inveniret, scripsisse nomen Dei tetragrammaton in laminâ aureâ, quæ in aquam projecta, eo usque processit, donec super Josephi sepulchrum consisteret. Alios verò dicere, ovem natando, & loquendo ostendisse Mosi locum, ubi sepulchrum fuit. Hæc autem conficta putat, quòd nec in Josepho, nec in Hebræorum glossis ea inveniret. At Hebræorum nonnullos istiusmodi commenta habuisse, ex Jonathane licet colligere; cujus hæc sunt verba, ואסיק משה ית ארונא דגרמי יוסף בגויה מנילוס *Et extulit Moses arcâ, in quâ erant ossa Josephi, è Nilo.* הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Adjurando adjuravit filios Israel*] *i. e.* Firmissimo juramento obstrinxit. R. Sal. ait השביעם שיעשו רבניהם *i. Obstrinxit eos jurejurando, ut filios ipsorum jurejurando obstringerent.* Deinde quærit, quarè Joseph non obstrinxit juramento filios suos, ut statim ex quo mortuus esset, ipsum in terram Canaan deportarent; quemadmodum ipse Jacobum, ad id juramento ab illo obstrictus, deportavit. Ac respondet, Josephum, cum

cum in Ægypto principem ageret, facilè id efficere potuisse, Ægyptios autem minimè permissuros fuisse, ut filii ejus istud facerent.

Et efferetis ossa mea vobiscum] R. Sal. notat Josephum sic fratres suos allocutum esse, atque ex eo, quòd dicit, *Vobiscum*, acutè colligit, שאף עצמות כל השבטים *Etiam omnium tribuum* (i.e. omnium filiorum Jacobi) *ossa Israelitas secum extulisse*, vide Act. 7. 15 16.

V. 21. בְּעַמּוּד עָנָן *In columnâ nubis*] Aben Ezra rationem reddit, quarè sic appelletur, nempe quòd non esset instar aliarum nubium, sed instar columnæ à cœlo ad terram extensa. Ac notat columnam Hebraicè dici עמוד *Ammud*, à verbo עמד *Amad stare*, בעבור שמעמד הבית עליו *propterea quòd domus super columnam stat*, *i.e.* columnæ innititur, eáque supportatur.

Et nocte in columnâ ignis ad illucendum eis] Jon. *Et nocte reversa est columna nubis à tergo eorum, ut eis, qui ipsos persequebantur, tenebras offunderet, & (fuit) columna ignis, ut luceret coram eis.* Videtur oculum intendisse ad id quod infrà cap. 14. 19, 20. scriptum habetur: at hîc (ut ex versu sequenti apparet) non particulare aliquod factum, sed constans ac perpetua ratio, quâ Deus Israelitis in itinere prospexit, commemoratur.

CHAP. XIV.

V. 2. *Loquere nunc ad filios Israel*, וְיָשֻׁבוּ *& revertantur*] R. Sal. ait Israelitas toto die tertio retrogressos fuisse, ac ad Ægyptum appropinquasse, nempe ut deciperetur Pharao, cum eos in viâ oberrare existimaret. Aben Ezra etiam notat hoc *quasi astutè* (דרך ערמה) à Deo factum fuisse, ut Israelitæ retrò se verterent, nimirùm ut Pharao exiret, ac persequeretur eos, tandemque in ma-

ri mergeretur. Benè autem monet, ומחשבות השם עמוקות. i *Cogitationes Dei profundas esse*, ac propterea haud convenire, ut de opere Dei quispiam quærat, *Quatè ita fecit?* Omnia enim opera ejus sapienter facta esse, ac hominis sapientiam, si cum eo conferatur, nihil esse.

Et *castra metentur* לִפְנֵי פִּי הַחִירֹת * *coram Pi Hahiroth*] חירות *Hiruth* Hebræis libertatem significat; R. Sal. igitur ait locum hunc sic dictum, quòd Israelitæ nunc liberi facti essent; שנעשו שם בני חורין Addit *Hiroth* esse duas rupes excelsas & arduas, & vallem interiacentem earum os appellari. Primò autem dicit, הוא פיתום *Pi Hahiroth*, vel *os Habiroth est Pithom*; quod ego certè non capio. Pithom enim urbs fuit; c. 1. 11. Aben Ezra tantùm dicit *Habiroth* esse nomen loci; פי autem hîc faciem denotare. Certe *Pi* non esse partem nominis apparet ex Num. 33. 8. ubi dicitur Israelitas profectos esse מפני החירות à facie *Habiroth* LXX. ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως *è regione suburbii*, prout Latine vertitur. Vulg. *è regione Phihahiroth.*

לִפְנֵי בַעַל צְפֹן *Ante Baal zephon*] Hieros. טעות צפון *idolum zephon.* Ita etiam Jonathan, qui præterea addit, cæteris Ægyptiorum idolis à Deo percussis (c. 12. 12.) hoc solum remansisse, quod cum Ægyptii adoraturi erant, invenerũt ibi Israelitas juxta littus maris. Fagius similiter refert Hebræos sentire [a] ex omnibus idolis Ægyptiorũ istud adhuc remansisse, ut ipsis adhuc majoris indurationis, atq; ita interitus occasio esset. Et quoniam צפון *Zephon* deductum videtur, à צפה *Zapha speculari*, ideò Hebræi (uti etiam Fagius testatur) tradunt [b] *Baal Zephon* idolum fuisse, arte magorum Ægyptiorum comparatum, atque in isto loco collocatum, ut servos ex Ægypto fugientes observaret, ac retineret. Hujus igitur idoli virtute Israelitas illic retentos credidisse Ægyptios. Istius commenti

[a] Ad istum modum hîc commentatur R. Sal. [b] *Baal Zephon autem urbs seu oppidum erat.* Vide Num. 33. 7. Seld. de diis Syris part. 1. c. 3. ubi etiam ex antiquo quodam poeta citat, Βεελζεφὼν τις καλίζεται πόλις βροτοῖς.

hîc

hîc meminit Aben Ezra, ſed ita ut parùm probare videatur. Ait enim ſe exiſtimare, propterea quòd Moſes Pharaoni dixit, ſe unà cum Iſraelitis itinere trium dierum velle in deſertum ire, Pharaonem exiſtimaſſe Moſen viam, quâ irent, cognoviſſe; cùm autem poſteà intelligeret, eos retrò rediiſſe, tum demùm putaſſe Moſen aſtutè ſecum egiſſe, nec ad ſacrificandum (uti præ ſe ferebat) ſed ad fugiendum animum intentum habuiſſe. Qui enim fugit, cum perplexum in viâ eſſe ſolere, nec, quà eundum ſit, intelligere.

V. 3. *Et dixit Pharao* לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל *de filiis Iſrael.* ל hîc idem valet quod על *de.* Onk. על בני ישראל Atque ita R. Sal. qui notat v. 14. לכם ſimiliter poſitum eſſe pro עליכם *pro vobis.* Nam על & *de*, & *pro* denotat. Et Gen. 20. 13. אמרי לי *i. e.* עלי *dic de me.* Ita etiam Gen. 26. v. 7. וישאלו אנשי המקום לאשתו *Et interrogabant viri iſtius loci de uxore ejus.* Ita & אל, quod alias idem valere ſolet quod ל, pro על uſurpatur Gen. 20. 2. *Et dixit Abraham* אל שרה אשתו *de Sarâ uxore ſuâ, ſoror mea eſt.* Jonathan hîc uſitatam particulæ ל ſignificationem retinet, ſed ita ut ſenſum ineptiſſimum exhibeat. Sic enim interpretatur, ſeu potiùs fabulatur, *Et dixit Pharao Dathani & Abiramo filiis Iſrael, qui remanſerunt in Ægypto.* Sanè ſobriéque Hieroſolymitanus Paraphraſtes, על עיסק עמא בני ישראל *de negotio populi, filiorum Iſrael.*

נְבֻכִים הֵם בָּאָרֶץ *Perplexi ſunt in terrâ.* Onk. מעברלין אנון באר׳א quod idem ſonat. Vel, ut Fagius vertit, *coarctati ſunt.* Atque ita Vulgatus ex Hebræo interpretatur. Similiter R. Sal. exponit כלואי׳ הם במדבר שאינם יודעים לצאת ממנו ולהיכן ילכו *Clauſi ſunt in deſerto, ita ut quomodo egrediantur, & quò eant, ignorent.* Iſta expoſitio benè convenit ei, quod ſequitur, סגר עליהם המדבר *concluſit eos deſertum.* LXX πλανῶνται *errant.* Aben Ezra notat Hebræam vocem נבוכים ſignificare *inopes eſſe conſilii, ac quid*

facîgnt

faciant nescire. Sic Esth. 3. 15. Civitas Shushan dicitur fuisse נבוכת *perplexa.* Maimonides librum quendam inscripsit מורה נבוכים *Doctor perplexorum. Vox Hebraica* נבוכים *(inquit Fagius) & Chaldaica* מערבלין *significat propriè, ita animo perplexos, & usque adeò ambiguos esse, ut nesciant quò se vertant.*

סְגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר *conclusit eos desertum*] *Montibus scilicet suis, quos conscendere tanto exercitui difficillimum erat,* inquit Ludovicus de Dieu. Atque addit *desertum* vocari מדבר *Midbar,* non tam à Chaldaicâ *ducendi* significatione, quòd in *desertum* pecora pastum abducantur, quàm ab Æthiopico דבר quod montem denotat. Montes enim incultos esse solere, & inhabitatos. Notat. 1. Sam. 23. 14. Davidem dici mansisse in deserto in munitionibus, quia montosa deserti loca habebant multas munitiones; ac propterea statim addi, *& mansit in deserto Ziph.* Nec aliam ob causam asserit Joannem Baptistam dici Luc. 1. 80. fuisse *in desertis*, usque ad diem, quo patefactus fuit Israeli, nisi quia parentes ejus habitabant in montosa regione tribus Judæ v. 39.

V. 5. *Et conversum est cor Pharaonis & servorum ejus* אֶל־הָעָם *adversus populum.*] אל hîc idem valet quod על *adversus, contra.*

V. 6. *Et ligavit currum suum*] R. Sal. ait Pharaonem ipsum id fecisse, חוא עצמו, tanto scilicet animi ardore ad persequendum Israelitas fuisse abreptum. Rectiùs autem Aben Ezra exponit Pharaonem mandato suo fecisse, בצווי, Quod enim quis fieri præcipit, id facere dicitur, si præcepto obtemperetur. Sic de Salomone dictum notat, *& ædificavit Salomon domum.*

V. 7. *Et omnes currus Ægypti.*] LXX. καὶ πᾶσαν τὴν ἵππον, *&c. Et omnem equitatum,* &c. R. Sal. quærit unde jumenta habuerint Ægyptii, cùm cap. 9. 6. dictum sit, omnia animantia Ægyptiorum mortua esse; ac cap. 10. 26. Israelitas

tas omnia sua secum portaturos. Respondet, eorum, qui verbum Domini timebant, animantia fuisse conservata, atque ita ad hanc expeditionem jumenta Ægyptiis suppetiisse. Hinc citat R. Simeonis dictum, טוב שבנחשים רצוץ מוחו *Optimus inter serpentes est excerebrandus.* Id, opinor, innuit, optimum inter Ægyptios fuisse nequam ac perditum. Vide autem suprà ad c. 9. 6.

וְשָׁלְשִׁים *Et duces*] seu præfectos. Onk. גברין ממנן [b] *viros fortes constituit.* Sic R. Sal. exponit שרי צבאות בתרגומו *duces exercituum, prout interpretatus est Chaldæus Paraphrastes.* Aben Ezra autem vim vocis expendens ait regem esse primum, qui autem dignitate ei proximus est, vocari משנה quasi à rege secundum; qui tertium denique dignitatis locum obtinet, appellari שלישי, nempe à שלשה quod *tres* significat. LXX. etiam dictionis originem respicientes reddunt, καὶ Τεισάτας, *& tristatas.* Sic cap. 15. 4. ומבחר שלישיו טבעו ביֵם LXX. ὁπλέκτους ἀναβάτας τεισάτας, *electos ascensores tristatas.* Nobilius ibi ex Gregorio Nysseno varias profert explicationes dictionis τεισάτας nempe vel significari magnos currus, qui tres homines caperent, ut unus auriga esset, duo autem certarent. Vel tristatas esse eos, qui ascenderant super tres equos. Antiquos enim in bellum exeuntes super tres equos fuisse vectos. Vel robustos intelligi, & eos, qui adversus tres possent consistere. Vel eos, qui in acie, tertii stabant in phalange. Vel tristatam esse eum, qui sedente rege tertius stat, vel tertiam sedem habet; qualis erat David apud Saul. Hæc ultima expositio cum illâ Aben Ezræ planè convenit. Similiter Hieronymus ad Ezech. 23.

[a] Sic Vulg. [b] Sic cap. 15. 4. pro שלישיו Onkelos habet גבורוהי *fortes ejus.* Item 2. Reg. 7. 2. השלוש à Chaldæo Paraphraste redditur גברא *vir fortis.* Atque ita etiam ibidem v. 17. Locus iste indicat שלוש *tristatam* (ut illic etiam habent LXX.) principem & præcipuæ dignitatis virum denotare. Kimchi ibi exponit per שליש i. e. *rectorem*, sive *præfectum.*

(uti

(uti hîc refert Nobilius) *Triſtatæ autem nomen eſt apud Græcos ſecundi gradus poſt regiam dignitatem.* Dicit *ſecundi gradus*, nimirùm rege non numerato, alioqui eſt tertii gradus, uti ipſa vox Græca patiter ac Hebræa indicat.

V. 8. *Et filii Iſrael exibant* בְּיָד רָמָה *manu elatâ.*] Jon. בידא מרממא מתגברין על מצראי *manu excelſâ prævalentes ſuper Ægyptios.* R. Sal. exponit, בגבורה גבוהה ומפורסמת *fortitudine* ſeu *potentiâ excelſâ & manifeſtâ.* Aben Ezra vult ſenſum eſſe, eos non tanquam fugitivos abiiſſe, ac omnia inſtrumenta bellica ſecum habuiſſe. De primo ei aſſentior, non autem de altero. Onk. *Et filii Iſrael exibant* בריש גלי *capite aperto*, i. e. palàm, animosè, confidenter; quod ſenſum non male exprimit. Fagius ait illud in Hebræo, *excelſâ manu*, alios ad animoſitatem, audaciam ac alacritatem referre; alios verò ad potentiam, quòd armatâ & potenti manu exierint. Manus enim elevare, tam qui læti, alacres & animoſi ſunt, tum qui armatâ manu incedunt. Mihi prior ſenſus arridet; neque enim (ut ad cap. 13. 18. dixi) Iſraelitæ armatâ manu ex Ægypto exiiſſe videntur.

V. 10. *Et clamabant filii Iſrael ad Dominum*] R. Sal. ait eos apprehendiſſe ac exercuiſſe artem patrum ipſorum; תפשו אומנות אבותם Ac citat locos quoſdam ſcripturæ, in quibus Abrahamum, Iſaacum & Jacobum preces ad Deum fudiſſe legitur. At certè Iſraelitæ patribus ſuis parùm ſimiles hîc ſe præbuerunt. Nam ex ſequentibus apparet, clamorem eorum non ex fide, ſed ex diffidentiâ ac deſperatione eſſe profectam.

V. 12. *Nonne hoc illud eſt, quod diximus, &c.*] Aben Ezra notat nuſquâ legi, eos ita Moſen antehâc eſſe allocutos, cum tamen id ei coram & in os dicant, haud dubiè ita locutos eſſe. Putat igitur hoc in eo comprehenſum eſſe, quod dicitur c. 6. 9. eos Moſi non auſcultaſſe. R. Sal. refert hoc ad illud c. 5. 21. ubi narratur Iſraelitas Moſi ac Aharoni dixiſſe, *Dominus ſuper vos aſpiciat, & judicet.* Ego exiſtima-

marim eos jam præ mœrore ac impatientiâ quicquid in buccam venit, effudisse; etiamsi & antèa in Ægypto de successu legationis Mosis eos planè desperasse appareat.

V. 13. כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת־מִצְרַיִם חַיּוֹם לֹא תֹסִפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם *Nam quemadmodum vidistis Ægyptios hodie, non videbitis eos amplius in æternum.*] אשר hic idem valet quod כאשר *sicut*, vel *quemadmodum*. Hunc sensum secutus est Onk. ארי כמא דחזיתון ית מצראי יומא דין *Nam sicut vidistis Ægyptios hodiè, &c.* Hoc est (ut Fagius rectè explicat) *Hoc modo, quo nunc videtis Ægyptios, armatos scilicet persequentes, & imminentes vobis, non amplius videbitis, sed mortuos & suffocatos.* Similiter LXX. ὃν τρόπον γὰρ ἐωράκατε τοὺς αἰγυπτίους σήμερον, οὐ προσθήσεσθε ἔτι ἰδεῖν αὐτοὺς εἰς αἰῶνα χρόνον. Alii aliter, sed (ut mihi videtur) sive verba, sive rem respicias, minus commodè interpretantur.

V. 14. יְהוָה יִלָּחֶם לָכֶם *Dominus pugnabit pro vobis*]R. Sal. exponit לכם per בשבילכם .i. *pro vobis*, vel *propter vos*. Sic notat infrà v. 25. dictum esse, יהוה נלחם לחם *Dominus pugnat pro eis*. Qui & plures Scripturæ locos citat in quibus ל pro על *pro*, vel *propter* usurpatur. Ut Job 13.8. הלאל תריבון *Num pro Deo contendetis?* Et Jud. 6.31. האתם תריבון לבעל *Num vos pro Baal contendetis?* Similiter Aben exponit לכם per בעבורכם *propter vos*. Atque addit verbum *pugnandi* sequente ל semper auxilium denotare. At videtur obstare illud, Psal. 56.2. רבים לוחמים לי מרום Multi pugnant *contra me, ô excelse*. Dicit quidem hîc Aben Ezra R. Mosen Sacerdotem etiam istic לי exponere בעבורי *pro me*. Atque ita ad locum istum ipse Aben Ezra exponit, ויש לי מלאכים רבים במרום נלחמים בעבורי. *Sunt autem mihi angeli multi in excelsis pro me pugnantes.* Atque istic etiam addit verbum לחם *pugnare*, cum post se habeat ל, auxiliarem pugnam significare; cum autem sequatur עם *cum*, idem esse

esse quod *adversari*, seu *pugnare contra*. At LXX. Vulgatus Latinus Interpres, Chaldæus Paraphrastes, & Kimchi stant ex adverso, & לוחמים לי interpretantur, *pugnant mecum*, vel *adversum me*. Atque ita interpretandum esse præcedentia arguunt: dictio autem מרום quæ altitudinem denotat, pro Deo altissimo in vocandi casu ponitur, ut Chaldæus, R. Sal. & Kimchi exponunt. Nam LXX. (quos sequitur, imò transfert Vulgatus) cum sequentibus vocem istam, sed parùm commodè connectunt.

V. 15. *Quarè clamas ad me?*] Onk. sensum potius quam verba expressit, קבלית צלותך *Suscepi orationem tuam.* Hinc certè (ut notat R. Sal.) Mosen ad Deum orasse apparet. *Quid est* (inquit Augustinus) *quod dicit, quid tu clamas ad me? nisi quia intelligi voluit, hoc eum vocis silentio egisse, ut corde clamaret?* Aben Ezra ait Mosen hîc personam totius Israëlis sustinere (כנגד כל ישראל) atque ideò Deum Mosi dicere, *Quarè tu ad me clamas?* quia (ut dictum est v. 10.) filii Israel ad Deum clamabant. Improbat autem eorum sententiam, qui Mosen ipsum ad Deum clamasse existimant, sed in hoc ipse est improbandus. Nec ratio ejus in adversum valet, nempe Deum anteà Mosi dixisse (v. 4.) Se in Pharaone velle glorificari. Nam quid tum postea? Quasi Sancti non soleant id à Deo petere, quod Deus se facturum promisit. Vide 2. Sam. 7. 27, 28.

V. 16. *Et veniant filii Israel* בְּתוֹךְ הַיָּם *in medium maris*] Vel, *in mare*, vel, *intra mare*. Nam תוך *medium* non semper ita strictè sumitur, ut eam partem, quæ ab utraque extremitate æqualiter distat, significet, sed idem valet quod *in*, vel *infra*; atque ita hîc, & infrà ab Hebræis exponitur. Aben Ezra ad v. 22. *Ne existimes* (inquit) *propterea quòd dicit Scriptura* בתוך הים *in medium maris, eos pervenisse* עד חצי ים סוף *usque ad mediam partem maris rubri. Nam si vel dimidium Parsæ* (vel *parasangæ* חצי פרסה Fagius vertit *dimidium passum*) *ingressi fuerint in mare, vocabitur*

cabitur תוך הים *medium maris*, vel *intra mare*. Sic notat Num. 11. 4. dictum esse, mixtam turbam fuisse *in medio* Israelis (בקרבו) cum tamen præcisè in medio loco castrorum non fuerit. Atque ad v. 17. ait notum esse, mare rubrum non esse situm inter Ægyptum & terram Israel; nec necesse fuisse, ut Israelitæ in mare istud intrarent, nisi quòd Deus ita eos facere voluit, ut Ægyptii eos insequentes mergerentur. Notat etiam ab illâ parte maris, quâ ingressi sunt, fuisse desertum Etham, atque ita etiam ab illâ parte, quâ egressi sunt. Vide cap. 13. 20. & Num. 33. 6, 7, 8. Hinc colligit Israelitas mare rubrum non trajecisse, sed eodem littore, quo intrarunt, exiisse. Similiter Hiskuni (ut eum citat Fagius) לא שיעברו בני ישראל את הים דרך רחבו וכול' *Non est ita intelligendum, quasi filii Israel totam maris latitudinem transiverint. Nam notum est quod mare non dividit inter terram Ægypti, & terram Canaan. Imò non opus erat, ut mare ingrederentur, nisi ut Pharao eos persequens ingrederetur, atque ita submergeretur.* Josephus autem Antiq. lib. 2. c. 7. dicit Hebræos in adversum littus evasisse, atque ista sententia à nostris ferè est recepta, qui propterea dicunt ex utrâque parte maris fuisse desertum, quod appellatum est Etham.

V. 19. וילך מאחריהם *Et profectus est post eos.*] R. Sal. ait Angelum ita locum mutasse, ut castra Ægyptiorum à castris Israelitarum sejungeret; utque Sagittas & jacula (ובליסטראות) ab Ægyptiis in Israelitas missa exciperet. Certe ad protegendos Israelitas, ne in eos impetum facerent Ægyptii, id factum fuisse versus proxime sequens ostendit. In Pirke Eliezer cap. 42. dicitur, Deum misisse principem magnum Michael, & factum esse murum ignitum inter Israelitas & Ægyptios. Itaque Ægyptios voluisse quidem persequi Israelitas, sed propter ignem interpositum ad eos pervenire non potuisse. Aben Ezra monet id quod hoc loco dicitur, nempe recessisse

fisse angelum Domini, &c. factum fuisse antequàm Deus Mosi dixisset, *Loquere ad filios Israel, & proficiscantur*, v. 15. ac propterea sensum esse, וכבר נסע *Recesserat autem, &c.*

Et columna nubis recessit à facie eorum, & stetit à tergo eorum] Jonathan eandem hujus recessionis nubis rationem reddit, quam de angelo recedente loquens reddit R. Sal. nempe מן בגלל מצראי דפתקין גירין ואבנין לישראל והוא ענגא מקבל יתהון .i. *propter Ægyptios, qui projiciebant jacula & lapides in Israelitas, quæ nubes excepit.* Aben Ezra indicat nonnullos existimare hanc columnam fuisse angelum Domini, de quo in principio versus fit mentio, ac propterea hîc eandem rem diversis verbis repeti. Hos autem refellit, asserens nusquam posse ostendi columnam vocari angelum Domini; nec istiusmodi repetitiones in libris historicis, ubi res gestæ narrantur, esse usitatas.

V. 20. וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֶר אֶת־הַלָּיְלָה *Et fuit nubes & tenebræ* (scilicet Ægyptiis) *& illuminavit noctem* (nempe Israelitis)] Pro *nubes & tenebræ*, Vulgatus eleganter reddit, *nubes tenebrosa*, ut sit ἓν διὰ δυοῖν. Lyra autem ad istum modum exponit, *Et erat rubes tenebrosa ex parte Ægyptiorum, & illuminans noctem ex parte Hebræorum.* Addit hoc fecisse columnam secundum diversas sui partes, ex sententiâ eorum, qui unam tantùm columnam fuisse existimant. At secundum Hebræos, qui censent duplicem fuisse columnam, adveniente nocte non recessisse columnam nubis, sicut consueverat, sed una cum columnâ ignis remansisse, ita ut ex parte Ægyptiorum esset columna nubis, ex parte autem Hebræorum columna ignis. Ita quidem exponit R. Sal. at Jonathan priorem expositionem amplectitur. Sic enim interpretatur; Et *fuit nubes partim lucida, & partim tenebrosa; ex unâ parte tenebrosa fuit Ægyptiis, ex alterâ autem lucida Israelitis, &c.* Atque eodem plane modo exponit Hierosolymitanus Pa-

Paraphraſtes. Onkeli verba utrique expoſitioni accommodari poſſunt; *Et fuit nubes & tenebræ Ægyptiis, Iſraeli autem illuxit totâ nocte.* Quanquam priori expoſitioni meliùs videntur convenire; atque eam ſimpliciorem verioremque cenſeo. Ex v. 24. unam duntaxat columnam fuiſſe videtur, quæ ratione diverſarum partium columna ignis pariter ac nubis appellatur, etiamſi Aben Ezra id quod iſtic dicitur, Dominum proſpexiſſe caſtra Ægyptiorum בעמוד אש וענן *per columnam ignis & nubis*, exponat, בין שני העמודים *inter duas iſtas columnas.* Sed id à ſimplicitate verborum alienum videtur. Fagius mecum ſentit, *Columna* (inquit) *illa, quæ erat inter utraque caſtra, ex parte Iſraelis noctem illuminabat; ex parte autem Ægyptiorum erat nubes obſcura & tenebroſa.* Ira hunc locum intellexit Symmachus, ἦν ἡ νεφέλη σκότος ὧδε ἐκεῖθεν, φαίνουσα δὲ ἐντεῦθεν, *Et erat nubes inde quidem tenebræ, hinc verò lucens.* Quid autem in animo habuerunt LXX. obſcurum eſt; ἦ ἐγένετο σκότος καὶ γνόφος, καὶ διῆλθεν ἡ νύξ, *Et factæ ſunt tenebræ, & caligo; & venit nox.* Certe ויאר את הלילה non poſſunt ſignificare, *& venit nox.* Refert tamen Aben Ezra R. Marinum exponere iſta Hebræa planè in contrarium ſenſum, וירשיך *& obtenebravit noctem*; ac velle ſimiliter אור tenebras ſignificare, Pſal. 139. 11. Sed hoc, ut meritò dicit Aben Ezra, eſt lucem cum tenebris confundere.

V. 21. בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה *Vento orientali violento* Ad verb. *robuſto* R. Sal. notat Eurum ventorum eſſe robuſtiſſimum, ac [a] Deum iſto ventо ſolitum eſſe ultionem de impiis ſumere. Citat. Jer. 18. 17. Hoſ. 13. 15. Ezech. 27. 26. & Iſai. 27. 8. LXX. Pſal. 48. 8. pro רוח קדים habent. ἐν πνεύματι βιαίῳ. Hîc autem קדים vertunt νότον *auſtrum.* Vide ſupra ad cap. 10. 13. Vulgatus hîc ut anteà *ventum urentem* interpretatur.

[a] הוא הרוח שהקבה נפרע בה מן הרשעי׳

V. 22. *Et venerunt filii Israel* בְּתוֹךְ הַיָּם *in medium maris*] Vide suprà ad v. 16.

V. 24. בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר *in* [a] *vigiliâ matutinâ*] R. Salomonis ad hunc locum nota hæc est, שלשת חלקי הלילה קרויין אשמורה ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבקר i.e. *Tres partes noctis vocantur vigiliæ; & ea quæ est (proximè) ante auroram, vocatur vigilia matutina.* Hic videtur R. Sal. sentire non nisi tres noctis vigilias fuisse. Ita apertè sensit Shindlerus in Pentagl. rad. שמר. Ita etiam Drusius ad Judic. 7. 19. uti eum citat [b] Goodwinus noster, qui tamen istam opinionem rejicit, ac in quatuor vigilias noctē divisam fuisse asserit. Nec (ut videtur) immeritò cùm Mat. 14. 25. de quartâ noctis vigiliâ disertè fiat mentio. Quod igitur Jud. 7. 19. de mediâ vigiliâ legitur, non cum Drusio sic intelligi vult, quasi tres duntaxat vigiliæ fuerint, sed quod vigilia, quæ istic memoratur, ad medium usque noctem duravit. At ad istum etiam locum Kimchi ait היו חולקים משמרות הלילה לשלשה חלקים *Dividebant custodias noctis in tres partes.* Et sanè nonnihil violentum videtur ut האשמורת התיכונה *Custodia media* aliter intelligatur quàm de custodiâ quæ inter alias duas custodias posita fuit. Ac propterea verisimile est (ut scribit Shindlerus loco citato) in veteri Testamento noctem non nisi tres vigilias habuisse; in Novo autem Test mento quatuor vigiliarum mentionem fieri, quòd tunc temporis aliam noctis divisionem Romani introduxissent, ut nimirùm jam singulæ noctis vigiliæ non, ut anteà, quatuor horis, sed tribus duntaxat constarent.

וַיִּשְׁקֹף יְהוָה *Et prospexit Jehova*] Aben Ezra per Jehovam hîc intelligit angelum Jehovæ, de quo fit mentio v. 19. *Nuntius enim* (inquit) *appellatur nomine ejus, cujus est nuntius.* השליח יקרא בשם השולח, *Et quandoquidem jussu Domini ita fecit angelus, Dominus ipse ita fecisse dicitur.* At haud puto actiones immanentes (quas vocant)

[a] sive *custodia* à שמר *custodire.* [b] Goodw. in Mos. & Abar. l. 3. c. 1.

nuntii

nuntii, usquam ei cujus est nuntius, esse attributas. Potest quidem dici Dominum percussisse Assyrios, ac Herodem, quoniam angelus ejus jussu eos percussit: at Dominum videre, vel prospicere, quia id angelus à Domino missus facit, haud congruè dici videtur.

V. 25. וַיָּסַר אֶת אֹפַן מַרְכְּבֹתָיו *Et dimovit rotas curruum ejus*] Ad verb. *rotam.* Sing. pro plur. LXX. καὶ συνέδησε *& colligavit.* Quasi legissent ויאסר. Nam אסר est *ligare.* At ויסר est à סור *recedere,* in Hiphil הסיר *removere.* Vulg. *subvertit.* Onk. ואעדי *& removit.* Symmachus, καὶ μετέστησε, *& transtulit.*

וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת *Et duxerunt eos difficulter.*] Ad verb. *& duxit eum.* Sing. pro plur. Vulg. *ferebanturque in profundum.* Versio ista (etiamsi ab Amama prætermissa) Hebræo textui parùm videtur consona; neque enim quicquam in Hebræo est quod *profundum* sonet. Sed quoad sensum fortè translatio ista est satis congrua. Steuchus Hebræa vertit; *Et deduxit eas* (sc. rotas) *cum pondere.* Ut sensus sit, Deum eas vehementer impulisse, & præcipitasse in profundum. At affixum in וינהגהו refertur potius ad currus, quàm ad rotas, quæ ablatæ fuerunt, iisque ablatis currus ducebantur בכבדות *cum difficultate,* seu *difficulter.* LXX. tamen pronomen ad rotas referunt, ac בכבדות aliter interpretantur: Καὶ συνέδησε τὰς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, καὶ ἤγαγεν αὐτὰς (nempe ἄξονας) μετὰ βίας. *Et colligavit axes currium eorum, & duxit eos* (nempe axes) *cum violentiâ.* Quid sibi voluit Onkelos haud satis scio; Vertit n. ומדברין לחק, Fagius reddit, *ut eos ducerent.* At להון est *eis,* vel (si reciprocè sumatur) *sibi*; pronomine isto ipsi Ægyptii videntur intelligi. Pro בכבדות habet בתקוף, quod Fagius vertit, *difficulter.* At reddi potest, * *cum robore,* vel *cum vehementiâ.* Nam תקוף robur & vehementiam significat, כבדות autem à כבד *grave esse,* denotat gravitatem & pondus: item dif-

* Shindler. in Pentagl. rad. כבד reddit, *in forti tudine.*

V. 22. *Et venerunt filii Israel* בְּתוֹךְ הַיָּם *in medium maris*] Vide suprà ad v. 16.

V. 24. בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר *in* [a] *vigiliâ matutinâ*] R. Salomonis ad hunc locum nota hæc est, שלשת חלקי הלילה קרויין אשמורה ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבקר i. e. *Tres partes noctis vocantur vigiliæ; & ea quæ est (proximè) ante auroram, vocatur vigilia matutina.* Hic videtur R. Sal. sentire non nisi tres noctis vigilias fuisse. Ita apertè sensit Shindlerus in Pentagl. rad. שמר. Ita etiam Drusius ad Judic. 7. 19. uti eum citat [b] Goodwinus noster, qui tamen istam opinionem rejicit, ac in quatuor vigilias noctē divisam fuisse asserit. Nec (ut videtur) immeritò cùm Mat. 14. 25. de quartâ noctis vigiliâ disertè fiat mentio. Quod igitur Jud. 7. 19. de mediâ vigiliâ legitur, non cum Drusio sic intelligi vult, quasi tres duntaxat vigiliæ fuerint, sed quòd vigilia, quæ istic memoratur, ad mediam usque noctem duravit. At ad istum etiam locum Kimchi ait היו חולקים משמרות הלילה לשלשה חלקים *Dividebant custodias noctis in tres partes.* Et sanè nonnihil violentum videtur ut האשמורת התיכונה *Custodia media* aliter intelligatur quàm de custodiâ quæ inter alias duas custodias posita fuit. Ac propterea verisimile est (ut scribit Shindlerus loco citato) in veteri Testamento noctem non nisi tres vigilias habuisse; in Novo autem Testamento quatuor vigiliarum mentionem fieri, quòd tunc temporis aliam noctis divisionem Romani introduxissent, ut nimirùm jam singulæ noctis vigiliæ non, ut antea, quatuor horis, sed tribus duntaxat constarent.

וַיִּשְׁקֹף יְהוָה *Et prospexit Jehova*] Aben Ezra per Jehovam hîc intelligit angelum Jehovæ, de quo fit mentio v. 19. *Nuntius enim* (inquit) *appellatur nomine ejus, cujus est nuntius.* והשליח יקרא בשם השולח, *Et quandoquidem jussu Domini ita fecit angelus, Dominus ipse ita fecisse dicitur.* At haud puto actiones immanentes (quas vocant)

[a] Sive *custodia* à שמר *custodire.* [b] Goodw. in Mos. & Aar. l. 3. c. 1.

nuntii

nuntii, usquam ei cujus est nuntius, esse attributas. Potest quidem dici Dominum percussisse Assyrios, ac Herodem, quoniam angelus ejus jussu eos percussit: at Dominum videre, vel prospicere, quia id angelus à Domino missus facit, haud congruè dici videtur.

V. 25. וַיָּסַר אֶת אֹפַן מַרְכְּבֹתָיו *Et dimovit rotas currum ejus*] Ad verb. *rotam.* Sing. pro plur. LXX. καὶ συνέδησε *& colligavit.* Quasi legissent ויאסר. Nam אסר est *ligare.* At ויסר est à סור *recedere*, in Hiphil הסיר *removere.* Vulg. *subvertit.* Onk. ואעדי *& removit.* Symmachus, καὶ μετέστησε, *& transtulit.*

וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת *Et duxerunt eos difficulter.*] Ad verb. *& duxit eum.* Sing. pro plur. Vulg. *ferebanturque in profundum.* Versio ista (etiamsi ab Amama prætermissa) Hebræo textui parùm videtur consona; neque enim quicquam in Hebræo est quod *profundum* sonet. Sed quoad sensum fortè translatio ista est satis congrua. Steuchus Hebræa vertit; *Et deduxit eas* (sc. rotas) *cum pondere.* Ut sensus sit, Deum eas vehementer impulisse, & præcipitasse in profundum. At affixum in וינהגהו refertur potius ad currus, quàm ad rotas, quæ ablatæ fuerunt, iisque ablatis currus ducebantur בכבדות *cum difficultate*, seu *difficulter.* LXX. tamen pronomen ad rotas referunt, ac בכבדות aliter interpretantur: Καὶ συνέδησε τὰς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, καὶ ἤγαγεν αὐτὰς (nempe ἄξονας) μετὰ βίας. *Et colligavit axes curruum eorum, & duxit eos* (nempe axes) *cum violentiâ.* Quid sibi voluit Onkelos haud satis scio; Vertit n. ומדברין לחק, Fagius reddit, *ut eos duceret.* At להון est *eis*, vel (si reciprocè sumatur) *sibi*; pronomine isto ipsi Ægyptii videntur intelligi. Pro בכבדות habet בתקוף, quod Fagius vertit, *difficulter.* At reddi potest, * *cum robore*, vel *cum vehementiâ.* Nam תקוף robur & vehementiam significat, כבדות autem à כבד *grave esse*, denotat gravitatem & pondus: item dif-

* Shindler. in Pentagl. rad. כבד reddit, *in forti natura.*

ficultatem, quia gravia & ponderosa ad movendum sunt difficilia. Ita hoc in loco sumi videtur, בכבדות *cum difficultate*, seu difficulter. Ut sensus sit, Ægyptios currus suos, cum ablatæ essent rotæ, difficulter egisse.

כִּי יְהוָה נִלָּחֵם לָהֶם בְּמִצְרָיִם *Nam Dominus pugnat pro eis adversus Ægyptios.*] Onk. ארי דא הוא גבורתא דיי דיעבד להון קרבים במצריים. Fagius vertit, *Quia hæc est potentia Domini, qui fecit pro eis bella in Ægypto.* Potest autem verti, *qui facit pro eis bella in Ægyptios*, vel *contra Ægyptios.* Ambiguum videtur, utrùm Paraphrastes de præsenti Ægyptiorum impugnatione, an de plagis, quas antea in Israelitarum gratiam Deus Ægyptiis infixerat, id quod hic dicitur, intelligat. Verba etiam Hebræa utrumque sensum possunt admittere, priorem nempe, si מצריים Ægyptus pro Ægyptiis ponatur, ut sæpe ponitur, posteriorem, si vox ista propriè sumatur. R. Sal. primò exponit במצרים per במצריים *in Ægyptios*, seu *contra Ægyptios.* Deinde autem & alterâ expositionem annectit, ut nimirùm במצריים idem sit quod בארץ במצרים *in terrâ Ægypti.* Prior sensus genuinus mihi videtur

V. 27. *Et revertebatur mare* לְאֵיתָנוֹ *ad robur suum.*] Sic Onk. לתוקפיה *ad fortitudinem suam.* Hoc est (ut Fagius explicat) *Reversæ fuerunt aquæ ad priorem locum suum, habuerunt que eum fortem cursum & impetum, ut anteà.* R. Sal. לתוקפו הראשון *ad primum suum robur.* LXX. ἐπὶ χώρας *super locum*, nempe priorem. Vulg. *ad priorem locum.* Aquila, εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς, *ad pristinum statum*, sive *locum suum.* איתן *Ethan* est *fortis, robustus.* Amos 5.24. כנחל איתן *sicut torrens fortis* seu *vehemens.* Usurpatur etiam substantivè pro fortitudine & robore. Gen. 49.24. ותשב באיתן קשתו *Et mansit in robore arcus ejus.* Ibi LXX. μετὰ κράτους, *cum potentiâ.* Vulg. *in forti.*

V. 27. וּמִצְרַיִם נָסִים לִקְרָאתוֹ *Et Ægyptii fugiebant in occursum ejus.* Onk. לקדמותיה Quod idem sonat; miror igitur Fagium vertisse in contrarium planè sensum,

à facie

à facie ejus. Gen. 33. 4. וירץ עשו לקראתו *& cucurrit Esau obviam ei*, nempe Jacobo. Onkelos ibi pro לקראתו similiter habet לקדמותיה, quod ipse Fagius vertit *obviam* ei. Atque ita etiam vocem istam Chaldaicam vertit Gen. 24. 17. ubi similiter huic Hebrææ voci respondet. Sensus igitur hîc est, Ægyptios fugisse, non à facie maris, sed potiùs in faciem maris, in occursum maris, seu obviam mari. Studebant equidem à facie maris fugere, sed contra accidit, ut in occursum ejus fugerent. R. Sal. ait eos fuisse attonitos & perturbatos, atque ita (nescientes scilicet quid agerent) obviam mari fugisse. Ego verò arbitror Mosen id significare velle, aquis in alveum suum revertentibus factum esse, ut quocunque se verterent Ægyptii, aquas sibi occurrentes, ac fugæ suæ obstantes habuerint. Sic Aben Ezra ad v. 22. ait Ægyptios ad aridam fugere voluisse, muros autem aquarum dissolutos inter ipsos et aridam se objecisse. Rectè Vulgatus, *fugientibusque Ægyptiis occurrerunt aquæ.* Male LXX. οἱ δὲ αἰγύπτιοι ἔφευγον κατὰ τὸ ὕδωρ Ægyptii autem fugiebant *sub aquam.* Sed Nobilius notat in Editione Complutensi esse ὅπῃ τὸ ὕδωρ, *ad aquam*; quæ lectio procul dubiò est germanior.

וַיְנַעֵר יְהוָה אֶת־מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם *Et excussit Dominus Ægyptios in medium maris.*] Onk. ושביק *Et suffocavit Dominus Ægyptios in mari.* R. Sal. exponit, *evertit, quemadmodum quis evertit ollam, ita ut pars superior infernè, inferior autem supernè collocetur.* Atque addit vocem Chaldaicam שניק perturbationem & afflictionem denotare; לשון טרוף, sed & strictius pro *suffocare, mergere, strangulare* usurpatur. Aben Ezra exponit וינער per רמה *projecit.* Atque ita sane cap. 15. 1. pro eo quod hîc est ויִנְעַר, est רמה. LXX, καὶ ἐξετίναξε *& excussit.* Atque ea est usitata significatio verbi נער Aquila ἐξέβεσε *fervefecit*, seu (ut vertit Nobilius) *suffocavit.* Vulg. *involvit.*

V. 31 *Et vidit Israel* אֶת־הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם *manum magnam, quam fecit Dominus in Ægyptios.* i. e. opus magnum quod fecit, &c. Onk. *Et vidit Israel potentiam manus magnæ, quam fecit Dominus in Ægyptios.* Jon. *Et vidit Israel potentiam manûs fortis, quâ Deus fecit miracula in Ægypto.* Mihi simplicissimum videtur, ut per *manum* metonymicè opus intelligatur. Potest autem & *manus* hîc potentiam denotare, atque ita עשה *fecit* idem erit quod *exercuit.* Sic R. Salomon את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה *i. potentiam magnam, quam manus Dei sancti benedicti fecit,* seu *exercuit.*

וַיַּאֲמִינוּ בַּיהוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ *Et crediderunt Domino, & Mosi servo ejus.*] Ad verb. *in Domino, & in Mose servo ejus.* Vel *in Domino, & in Moſen,* &c. Ex hoc, atq; aliis consimilibus Scripturæ locis (nempe Job 15.15. & 1.Sam.27.12. & 2 Par. 20. 20.) * Drusius redarguit eos, qui distinguunt inter *credere Deo,* & *credere in Deum*; & qui negant rectè dici, *credo in homines,* pro illo, *credo hominibus.* Et sanè fateri necesse est in utroque Testamento phrases istas interdum promiscuè usurpari. Vide *Joh.*2.23. & 12. 42, 43. Sæpius tamen, opinor, phrasis ista, *credere in aliquem,* idem valet quod *fiduciam in aliquo reponere*; atque isto sanè sensu in hominem credere nefas est. Maledictus enim est, qui fiduciam in homine reponit. *Jer.*17.5. Hîc autem Onkelos habet, והמינו במימרא דיי ובנביאות משה עבדיה *Et crediderunt verbo Domini, & prophetiæ Mosis servi ejus.* Ad verb. *in verbo Domini, & in prophetia Mosis, &c.*

In CAP. XV.

V. 1. אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה *Tunc cecinit Moses*] יָשִׁיר est futuri temporis, sed hîc exponendum est ac si præteriti temporis esset. Aben Ezra ait, משמש לשון הקדש לומר לשון עתיד תחת עבר ע"כ מלת אז Mos est

* Drus. observ. lib. 3. c. 1.

est linguæ sanctæ, ut cum dictione אז *az (tunc) futurum pro præterito usurpetur.* Ut 1 Reg. 11. v. 7. אז ובנה שלמה *tunc ædificavit Salomon,* & Josh. 10. 12. אז ידבר יהושע *tunc locutus est Josua,* & Deut. 4. 14. אז יבדיל משה *tunc separavit Moses.* In hisce locis, יבנה & ידבר & יבדיל quæ sunt futura, usurpantur pro præteritis, nempe pro בנה, & דבר, & הבדיל. Similiter hic וישיר pro השיר ponitur. R. Sal. ita exponit, ac si aliquid esset subintelligendum, nempe עלה בלבו שישיר *ascendit in cor ejus, ut caneret.* Vel אמר לו לבו שישיר *dixit ei cor ejus, ut caneret.* Ac similiter in aliis locis, ubi eadem loquendi formula usurpatur; sed altera expositio simplicior videtur.

נָאוֹה גָּאָה *Admodùm magnificè se gessit.*]* Ad verb. *Magnificè se gerendo magnificè se gessit.* Jon. *magnificè se gerit adversùs magnificè se gerentes, & effert se super eos, qui se efferunt, quisquis magnificè se gerit,* (*seu se attollit,* מתגאי) *coram eo, is verbo suo de eo ultionem sumit.* In eundem etiam modum Paraphrastes Hierosolymitanus interpretatur. Onkelos breviùs, sed eodem sensu, אתגאה על גוחניא *magnificè se exaltavit super elatos.* Atque isti expositioni calculum suum apponit R. Sal. כתרגומו *Ita (inquit) exponendum est, prout interpretatus est Chaldæus paraphrastes.* Addit insuper & alteram expositionem, sed quæ minùs simplex videtur; nimirum sensum esse, Deum valde exaltatum esse supra omnes cantus (sive laudes) & quæcunque in laudem ejus dicta fuerint, longè superare: nec similem esse terrenis regibus, qui supra quàm merentur, laudari solent.

V. 2. עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ *Fortitudo mea, & canticum meum (est) Dominus*] R. Sal. vult ו in עזי esse paragogicum, ut Psal. 123. 1. היושבי בשמים pro היושב & Obad. v. 3. שוכני בחגוי סלע pro שוכן. Ac זמרת vult esse

* LXX. ἐνδόξως δεδόξασται *gloriosè glorificatus est.* Vulg. *gloriosè magnificatus est.*

in regimine, & cum יה conſtrui, hæc autem cum ſequentibus connectit, ויהי לי לישועה ויהי ut יה ſit pro היה & ſenſus ſit, *Fortitudo & canticum Domini fuit mihi ſaluti.* Hujus expoſitionis, ejúſque authoris meminit Aben Ezra (רבינו שלמה [a]) ſed minùs probat aſſerens Jod in עזי eſſe סימן המדבר *pronomen primæ perſonæ* (ad verb. *ſignum ejus qui loquitur*) ac עזי idem eſſe quod עזי *fortitudo mea*; ut infra v. 13. בעזך *in fortitudine tua* pro בעזך De voce autem זמרת exiſtimat eſſe in [b] regimine, ſed ita ut עזי denuò repetatur in hunc modum, עזי וזמרת עזי יה *Fortitudo mea, & canticum fortitudinis meæ (eſt) Dominus.* Mihi magis placet ſententia R. Moſis ſacerdotis ab eo citata זמרת hic cum camets eſſe pro זמרתי *canticum meum*, ut Pſal. 16.6. אף נחלת שפרה עלי *etiam hæreditas (mea) pulchra eſt mihi.* Ad verb. *ſuper me.* נחלת cum camets ponitur pro נחלתי Atque ita Onkelos תוקפי ותושבחתי דחילא *fortitudo mea & laus mea eſt timendus Dominus.* Super יה autē ponitur accentus Rebia, unde apparet ſequentia novam in ſe continere ſententiam, nec cum præcedentibus eſſe connectenda.

יאנוהו *Et parabo ei habitaculum*] Onk. ואבני ליה מקדש *& ædificabo ei ſanctuarium.* Hujus interpretationis meminit R. Sal. ac aliam etiam addit, nempe ut verbum נוה ואנוהו quod pulchritudenem denotat, ſignificationem ſuam habeat, ac ſenſus ſit אספר נויו ושבחו לבאי עולם *commemorabo pulchritudinem & laudē ejus, eis qui in mundum veniunt.* Ac citat illud Cant. 5.9. &c. *Quid eſt dilectus tuus præ (alio) dilecto? Dilectus meus eſt candidus, & rubicundus*, &c. In hunc ſenſum LXX. δοξάσω αὐτόν & Vulgat. *Et glorificabo eum.* Sed נוה *Na-*

[a] Neſcio an alterum quendam R. Salomonem intellexit, qui ſimiliter expoſuit. [b] Sic 2 Paral. 31.3. מנת המלך *portio regis*, ubi vox מנת in regimine poſita eſt cum camets.

vab

vah est habitare, unde נוה *Naveb* habitatio. v. 13. in Hiphil הנוה *habitare facere, habitationem parare.* Sic Aben Ezra exponit, אושיבהו בנוח *faciam eum manere in habitaculo.*

V. 3. יְהוָה אִישׁ מִלְחָמָה *Dominus (est) vir belli*] seu *vir bellicosus*, i.e. fortis bellator. *Nam virum dici* (inquit Fagius) *Hebræis ferè laudi tribuitur, pro eo quod est insignem ac præclarum esse, probéque peritum alicujus rei,* Onk. יי מרי נצחן קרבא *Dominus (est) Dominus victor bellorum.* Fagius vertit, *dominus est victor bellorum*; omisit מרי *Dominus*, quod in Targum (uti docet Buxtorfius in Lexico Chald. magno) Hebræo איש item Hebræo בעל respondet. R. Sal. & Aben Ezra hîc exponunt איש מלחמה per בעל מלחמה *Dominus belli*, i. e. bellicosus. Sic Nah. 1. 2. Deus dicitur בעל חמה *Dominus furoris*, i.e. furiosus. Vulg. *vir pugnator.* LXX. συντρίβων πολέμους *conterens bella.* Steuchus ait se nullâ conjecturâ assequi posse quare ita verterint, nisi forte putarint absurdum esse apud gentes dicere Deum esse virum bellicosum, atque ideò ei quod suum esset tribuerint. Mihi autem suspecta est ista lectio πολέμους *bella*, & legendum potius videtur πολεμίους *hostes.* Vide v. 7.

יְהוָה שְׁמוֹ *Jehova est nomen ejus*] Jon. *Jehova est nomen ejus, sicut nomen ejus, sic est potentia ejus: sit nomen ejus benedictum in secula seculorum.* Atque ita etiam Hierosolymitanus Paraphrastes, iisdem planè verbis, nisi quòd pro מברך *benedictum* habeat משבח *laudatum.* R. Sal. vult sensum esse, Deum non armis, sed nomine suo præliari; & citat illud 1 Sam. 17. 45. *Ego in nomine Domini exercituum ad te venio.* Deinde quia juxta Hebræos nomen יהוה misericordiam denotat, nomen autem אלהים, judicium, ideò & aliter exponit, nempe Deum, etiam cum præliatur, & de inimicis suis ulciscitur, misericordiam iis, qui ipsum invocant, exhibere, atque omni-

omnibus mortalibus alimentum præbere, contra quàm regibus terræ usu venit, qui pluribus simul negotiis incumbere non possunt. Mihi videntur hæc verba, *Jehova est nomen ejus*, laudum divinarum summam in se complecti; q.d. *Quid multis opus est? vel quid satis pro dignitate ejus dici potest? Ipsum nomen indicat eum summè excellentem esse, omnibus nempe ut sint largiri, ac propterea omnes in immensum superare.* De nomine autem יהוה, etiamsi eorum rationibus me victum fatear, qui *Jehova* genuinam ejus lectionem esse negant, ita tamen interdum scribere libet, quia sic usus obtinuit, ut nomen istud ab aliis distinguatur. Drusius nimis (ut ego quidem censeo) vehementer in eos stomachatur, qui nomen istud proferunt, sive scribunt Jehova, ac putat Galatinum istius lectionis primum fuisse authorem. Ego verò antehac (in Annotat. ad Gen. 2. 4.) ostendi apud Porchetum, authorem Galatino antiquiorem, Jhova & Jhovah extare, fortè (ut dixi) librarii vitio pro Jehova & Jehovah. Atque ita planè scriptum reperio apud Marsilium Ficinum, qui & ipse Galatinum ætate præcessit. Is enim in libro de Religione Christianâ cap. 30. de nomine isto tetragrammato loquens ait, *Et quia quatuor solùm literis constat, & illis quidem vocalibus, difficillimè omnium pronuntiatur; sonat autem fermè hunc in modum, Jehovah, ideſt, qui fuit, est, erit. Atque hæc major Hebræorum pars opinatur.* Hæc ille; quod autem de majoris Hebræorum partis opinione dicit, non de nominis tetragrammati pronuntiatione, sed de ejus significatione, opinor, intelligit; non id (inquam) vult, majorem Hebræorum partem opinari, nomen יהוה sonare *Jehovah*, sed *qui fuit, est, & erit*, significare.

V. 4. *Currus Pharaonis, & exercitum ejus* יָרָה בַיָּם *projecit in mare.*] Verbum ירה *Jarah* est *jaculari, sagittare.* Unde Aben Ezra notat verbis hisce significari, Deum quàm

quàm facillimè currus & exercitum Pharaonis projeciſſe in mare, perindè ac ſi ſagittam ex arcu emiſiſſet.

טבעו *Demerſi ſunt*] R. Sal. aſſerit verbum טבע non uſurpari niſi de loco lutoſo; אין טביעה אלא במקום טיט Et citat Pſal. 69.2. טבעתי ביון מצולה *demerſus ſum in luto profundo.* Et Jer. 38. 6. וימבע ירמיהו בטיט *Et demerſus eſt Jeremiah in luto.* Hinc igitur doceri ait, mare factum fuiſſe lutoſum, ut par pari redderetur, nimirùm ut Ægyptii luto perirent, quemadmodum Iſraelitas luto & lateribus afflixerant. Cap. 1. 14. Sed hîc argutiæ potius quàm veritati ſtuduit.

V. 6. *Dextra tua Domine* תִּרְעַץ אוֹיֵב *confringet inimicum.*]Vel *confregit*, ut ſit futurum pro præterito. Futura etiam actum continuum quandoque denotant; Unde ſic R. Sal. exponit, הוא תמיד ורועץ ושוברת האויב *Aſſiduè confringit & conterit inimicum.* Jonathan autem in hunc modum פלגיתא, *dextera tua Domine excindet adverſarios populi tui, qui adverſum eos inſurgunt, ut eis maleſaciant.* Similiter Hieroſol. *Dextera tua eſt Domine, quæ confringet & comminuet muros adverſariorum populi tui.*

V. 7. תַּהֲרוֹס בְּקָמֶיךָ *deſtrues eos, qui adverſus te ſurgunt.*] Onk. הבית חנון לדקמו על עמך *confregiſti eos, eo quòd inſurrexerunt contra populum.* Similiter R. Sal. ait eos qui inſurgunt contra Iſraelem (populum Dei,) contra Deum inſurgere, ומי הם הקמים כנגדו אלו הקמים על ישראל. Atque ad id confirmandum appoſitè citat illud Pſal. 83. 2. 3. *Ecce enim inimici tui tumultuantur,* &c. *Contra populum tuum aſtutè conſultaverunt.* Jonathan etiam hîc legit, תתבר טורי בעלו דבניהון דעמך *dirues muros inimicorum populi tui.*

Conſumet eos (ira tua) tanquam ſtipulam.] Jon. *ſicut fornax ardens ſupra ſtipulam dominatur.*

V. 8. וברוח אפיך *Et ſpiritu narium tuarum*] Onkelos וביטימר פומך *& verbo oris tui.* R. Sal. notat Scriptu-

rani

ram de Deo tanquam de homine loqui; cum enim homo irascitur, spiritum è naribus ejus egredi solere. LXX. διὰ πνεύματος τῆς θυμοῦ σου, *per spiritum indignationis tuæ.* אף *Nasus* sæpe pro irâ & indignatione ponitur. Χολὴ δ' ἔσπ ῥῖνι κάθηται, *ira naso insidet.* Theoc. Vul. *in spiritu furoris tui.*

נֶעֱרְמוּ מַיִם *Coacervatæ sunt aquæ*] Rabbi Sal. exponit נערמו ex illo Cant. 7. 2. ערמת חטים *acervus tritici.* Atque ita etiam Aben Ezra. Onkelos autem interpretatur חכימו מיא *sapientes fuerunt aquæ.* Quasi hîc, ut alibi, ערם sapientem seu callidum esse denotaret; quod sanè sensus non patitur, nisi ad metaphoram, quod minimè opus est, confugiamus. Fagius vertit, *sapienter congregatæ fuerunt aquæ*; at certè verbo חכימו congregandi significatio non inest. Præterquam autem quod radix ערם sæpe congregationem sive coacervationem denotat, verba proximè sequentia (ut rectè notat R. Sal.) istum hoc in loco sensum esse arguunt. Vulg. *congregatæ sunt aquæ* LXX. διέστη τὸ ὕδωρ *divisa est aqua.* Melius Aquila, Symmachus & Theodotio, ἐσωρεύθη, *coacervata est.*

נִצְּבוּ כָמוֹ נֵד נֹזְלִים *Steterunt sicut acervus fluenta.*] Vul. *Stetit unda fluens.* Ista כמו נד *sicut acervus*, prorsus omisit, quæ tamen non sunt supervacanea. LXX. autem interpretantur ὥσει τεῖχος. Et similiter [a] Onkelos כשור *sicut murus.* Quod ad sensum attinet, non male; Hebræum tamen נד acervum significat; פירושן קבוץ inquit R. Mordecai in Concord. Vide Jos. 3. 13. & 16.

קָפְאוּ תְהֹמֹת *Congelatæ sunt abyssi*] Vulg. *congregatæ sunt.* Minùs rectè; nam (ut notat Amama) vox Hebræa [b] coagulationem, vel congelationem denotat. LXX. ἐπάγησαν τὰ κύματα *compactæ* (sic Latina interpretatio habet, malim autem *concretæ*) *sunt undæ.* Aben Ezra exponit קפאו per נקרשו *congelatæ*; vel *condensatæ sunt.* Similiter Chaldæus Job 10. 10. pro תקפיאני habet קרשתא יתי. R.

[a] Onkelo etiam astipulatur R. Sal. [b] Job 10. 10. וכגבינה תקפיאני *Et sicut caseum me coagulasti.*

Sal.

Sal. ex illo Jobi loco hunc explicat, atque ait, שחוקשו ונעשו כאבנים *quòd obduruerunt, & factæ sunt instar lapidum.*

בְּלֵב יָם *In corde maris.*] Id est, באמצע הים *in medio maris*, ut exponit Aben Ezra, qui notat medium rei vocari cor, quòd cor in medio corporis (כנגד רוחב הגוף *respectu latitudinis corporis*) collocetur. Hoc rectius videtur quàm quod dicit R. Sal. Scripturam rei radicem & robur (עקרו ותוקפו של דבר) cor ejus appellare; ut *cor cæli.* Deut. 4. 11. *cor quercûs.* 2 Sam. 18. 14. Illud autem monendum *cor* non semper præcisè medium rei significare, sed id in corde rei esse dicitur quod in eâ est. Ezech. 27. 4. Tyrus dicitur sita fuisse *in corde maris*, cum tamen, ut v. 3. habetur, *in introitu maris* sita fuerit. Vide ad cap. 14. 16.

V. 11. מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם יְהוָה *Quis similis tibi inter deos, Domine?*] Vel, [a] *inter fortes.* Vulg. *in fortibus.* LXX. ἐν θεοῖς. אל *El* fortem significat, item fortitudinem Mic. 2. 1. In plurali אלים *Elim* fortes denotat; infrà v. 15. Et Psal. 29. 1. Item à fortitudine Deus nomine אל *El* significatur. Onkelos hîc habet, *Non est præter te, tu es Deus, Domine.* Ex hisce autem verbis מי כמוכה באלים יהוה *Quis similis tibi inter deos, Domine?* ortum dicitur nomen Maccabæorum. Aiunt enim Judam ideò dictum Maccabæum, quòd in vexillo suo inscriptas haberet initiales literas horum verborum, מכבי, quæ inter se conjunctæ, & in dictionem conflatæ fonant *Macbi*, unde *Macbæus*, & *Maccabæus.* Drusus autem in lib. 1. Maccab. ait Judam dictum מכבי *Macbi* i. e. *extinctorem*; nam כבה est *extingui*, in Piel & in Hiphil *extinguere.* Et citat [b] compositorem historiæ Judæorum sic scribentem, *Et vocatum ad se Judam Mattathias sic alloquitur, Fili mi Juda, qui*

[a] R. Sal. בחזקים. [b] Intelligit Josephum Ben Gorion, qui l. 3. c. 9. docet Judam dictum Maccabæum על גבורתו *propter fortitudinem ejus.* Vide Full. Misc. l. 2. c. 13.

Maccabæus

Maccabæus cognominaris propter robur tuum. Fullerus autem loco in margine citato vult מכבי Macbi cognomen Judæ ex duabus dictionibus esse compositum, nempe מכה בי *plaga per me* scilicet à Deo infligetur. *Plaga igitur* (inquit) *in Maccabæi nomine per metonymiam effecti, pro fortitudine plagæ effectrice usurpatur.* Istam autem suprà memoratam nominis מכבי *Machi* sive *Maccabæi* originationem refellit, quòd inventum istud (quo nimirum initiales vocum literæ pro integris vocibus usurpantur) recentius sit, quàm ut ad Maccabæorum tempora pertigerit; idque nomen ipsum artis Latinum (נוטריקון *Notarikon* à Latino vocabulo *Nota*, vel *Notarius*) satis ait indicare. Quin & ex 1. Macc. 2. & ex Joseph. Antiq. l. 12. c. 8. colligit Judam, eumque solum, inde ab initio, saltem adultæ ætatis, longè antequam exercitui præesset, Maccabæi cognomen accepisse, ut eo à reliquis fratribus (quorum unicuique suum item erat impositum) distingueretur. Istis sanè locis recensentur filii Mattathæi, ac singulis cognomen quoddam est impositum, Judæ autem cognomen Maccabæi; at quando, aut quarè istud habuit, istic non exprimitur. Nec altera ratio satis valida videtur; fieri enim potest, ut istud abbreviatè scribendi artificium nomine illo *Notarikon*, quo significatur, multò fuerit antiquius. Certè nomen Maccabæi ex initialibus hujus hemistichii literis vexillo inscriptis originem sumpsisse asserit Quinquarboreus de Abbreviaturis, item author Abbreviaturarum, quæ Shindleri Pentaglotto sunt adjunctæ; Junius etiam ad Macca. 1. 1. & (qui post Fullerum scripsit, nec ejus tamen rationibus permotus fuit) Buxtorfius in Lexico magno: unde autem autores hi id quod ab ipsis traditum est, habuerint, non invenio.

נורא תהלות *terribilis laudibus*] Vel *mirabilis*. Sic LXX. interpretantur θαυμαστός. Vulg. *terribilis atque laudabilis*. Onk. רחיל תושבחן Fagius vertit, *terribilis & laudabilis*;

lis; sed rectiùs à Buxtorfio in Lex. Chald. vertitur *tremendus laudibus*. Sic Fagius ait Hebræa sonare *terribilis laudibus*, idque sic explicari, vel quòd nemo Deum satis laudare possit; vel quòd cum magno timore laudari debeat. Aben Ezra ad istum modum exponit, *Sensus* (inquit) *horum verborum*, נורא תהלות *terribilis laudibus, est, quòd omnes, qui laudant nomen Dei, id laudare metuant; quis enim omnem ejus laudem ebuccinare poterit? Et tamen omnes Deum laudare debent, cum is solus mirabilia faciat.* Ego LXX. Interpretibus libenter assentior; sic enim sensus erit obvius ac intellectu facilis, si exponatur, *mirabilis laudibus*. Atque eò sensu usurpatur dictio נורא infrà v. 34. 10.

V. 12. תִּבְלָעֵמוֹ אֶרֶץ *devoravit eos terra.*] R. Sal. hinc ineptè colligit eos fuisse sepultos; atque isto honore eos dignos habitos esse ait, quòd dixerunt, *Dominus est justus.* מכאן שזכו לקבורה בשכר שאמרו יי׳ צדיק. Per terram hîc alveus maris intelligitur. Vide Jon. 2. 6.

V. 13. בְּחַסְדְּךָ *In misericordia* (seu *benignitate*) *tuâ.*] LXX. ἐν δικαιοσύνῃ σου *in justitiâ tuâ*. Sic sæpè solent interpretari חסד *Cheſed*, quod tamen bonitatem, benignitatem, & misericordiam denotat. Vide si libet Annotationes ad Gen. 19. 19. & 24. 49. & 32. 10.

נָחִיתָ [a] *duxisti*] Aben Ezra notat hic præteritum pro futuro usurpari, quemadmodum in prophetiis fieri solet. Sic in Joel 2. 18. ait, דבר נגזר להיות יאמרוהו הנביאים על לשון עבר i. e. *Quod Deus facere decrevit, id prophetæ per tempus præteritum solent exprimere.* Similiter R. Sal. ad Isai. 42. 16. כן לשון הנביאה לדבר על העתיד כאלו עשוי *Sic est sermo propheticus, ut de re futura loquatur, quasi jam facta esset.* Kimchi etiam ad Amos 9. 7. similem habet observationem, atque istius locutionis hanc reddit rationem כי דברי האל יתברך אמת *Nam verba Dei bene-*

[a] Vulg. *dux fuisti.* Steuchus vertit *castra duxisti, castrametatus es.* At id potiùs est חָנִיתָ quàm נָחִיתָ.

dicti

dicti verâ certaq; sunt. Et ad Mic. 7. 8. כי מה שאמר האל יתברך שיהיה הוא קיים כאילו היה *Quod enim Deus benedictus futurum dixit, id æquè certum est, ac si jam esset.*

אֶל־נְוֵה קָדְשֶׁךָ *Ad habitationem sanctitatis tuæ*] Aben Ezra per hanc habitationem intelligit montem Sinai, super quem divina gloria habitavit. Sed rectiùs proculdubiò de terrâ Canaan exponitur. Vide v. 17. נחלת idem valet quod נחית *duxisti*; ac similiter præteritum pro futuro ad rei certitudinem demonstrandam usurpatur.

V. 14. שָׁמְעוּ עַמִּים *Audiverunt populi*] Miror quid Vulgato interpreti in mentem venit, ut verteret, *Ascenderunt populi.* Chald. שמעו, LXX. ἤκουσαν, *audiverunt.*

יִרְגְּזוּן *Trement*] [a]Vulg. *irati sunt.* LXX. ὠργίσθησαν. Aquila, ἐκλονήθησαν, commoti sunt. Schol. ἐταράχθησαν turbati sunt. Sic Steuchus Hebræum verbum interpretatur, *conturbati sunt, contremuerunt, expaverunt.* Verbum רגז *Ragaz* commotionem sive corporis, sive animi, sive ex metu, sive ex irâ significat. Hîc trepidationem ex pavore ortam denotat.

V. 15. אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם *Tunc perterrefacti sunt duces Edom*] LXX. τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες Ἐδώμ, *Tunc festinaverunt duces Edom.* Scholiastes testatur alios interpretari, ἐθορυβήθησαν *tumultuati sunt.* Nobilius asserit verbum σπεύδειν interdum etiam trepidationem significare. Idem etiam observat ad 1 Sam. 28. 20. Ubi Hebræum וימהר pariter ac Græcum ἔσπευσε h. e. *festinavit* trepidationem & turbationem significare putat, quia sequitur, *& cecidit porrectus in terram.* Sed istud rectè à Vulgato Interprete redditur, *statimque Saul cecidit, &c.* Nusquam enim, opinor, Hebræum מהר significat trepidare, sed duntaxat festinare, etiamsi verum sit ex trepidatione festinationem oriri solere. Atque eâ fortè de causâ בהל

[a] 1 Sam. 28. 15. למה הרגזתני LXX. ἱνατί με παρεταράχλησας μοι; *Quare perturbasti me?*

in

in utraque [a] significatione reperitur; hîc autem trepidationem indicat. Vulg. *Tunc conturbati sunt principes Edoin.* De voce אלוף *dux*, quemadmodum differat à מלך *rex*, nonnihil observavi ad Gen. 36. 15.

נָמֹגוּ *Dissoluti sunt.*] Vel, *liquefacti sunt*, nempe metu. Onk. אתברו *fracti sunt*, nempe animo. Fagius vertit, *fractis animis fuerunt.* Vulg. *obriguerunt.* Optimè LXX. ἐτάκησαν, *tabuerunt.* Hebræum מוג dissolutionem & liquefactionem denotat. פירושו נמסות והתכה inquit R. Nathan Mordecai in Concord. Amos 9. 13. וכל הגבעות תתמוגגנה *Et omnes colles dissolventur*, seu *liquefient.* Sic Steuchus hoc in loco pro *obriguerunt* reponit, *defluxerunt, resoluti sunt, pavore extabuerunt.*

V. 16. *Cadet super eos pavor*] Aben Ezra refert ad Edomæos & Moabitas, non autem ad Canaanæos, quorum tamen immediatè anteà facta est mentio. Sic & in aliis scripturæ locis similem locutionē usurpari observat. Ut Gen. 20. 17. *Deus autem sanavit Abimelech, & uxorem ejus, & ancillas ejus, & pariebant*, nempe uxor Abimelech, & ancillæ ejus: Citat etiam illud 1 Reg. 2. 5. *Et* [b] *posuit sanguinem belli in pace*, quod respectu Abneri, non autem respectu Amasæ dictum censet. At locus iste ad rem non facit: nec causam video, cur hoc in loco incolæ Canaan unà cum reliquis non comprehendantur. Quod enim sequitur, *donec transseat populus tuus, Domine*, satis commode locum habet, si pavor in Canaanæos æquè ac Edomæos, & Moabitas casurus intelligatur:

Donec transeat populus tuus Domine, donec transeat populus, quem acquisivisti.] Onkelos, cui consentit Rabbi Salomon. sic interpretatur, *donec transeat populus tuus, Domine, Arnon, donec transeat populus iste, quem redemisti, Jordanem.* Quasi scilicet ob trajectionem duorum fluviorum, nempe Arnon, & Jordanis, illud sit repetitum, *donec transeat, &c.* Aben Ezra ait ideò verba ista repetita esse, quòd Israelitæ montem Seir per multos dies circumive-

[a] *Tumor addidit atas.* Virg. [b] יסד Vulg. *& effudit.*

rint. Mihi autem ista eorundem verborum repetitio non nisi abundantiam affectus, qualis in cantantibus & triumphantibus esse solet, exprimere videtur. Sic Psal. 47. 6. *Psallite Deo, psallite; psallite regi nostro, psallite.* Et Psal. 68. 15. *Mons Dei ut mons Basban; mons editus, ut mons Basban.* Et Psal. 75. 1. *Gratias tibi agimus, Deus, gratias agimus.*

V. 17. כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ *(quod) manus tuæ stabiliverunt*] Nimis argutum est, quod hîc habet R. Sal. nempe Deum duabus manibus Sanctuarium stabiliisse, cum unâ manu mundum creaverit; quia nimirùm dicit Isai. 48. 13. אַף יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ *Etiam manus mea fundavit terram.*

V. 18. *Dominus regnabit* לְעוֹלָם וָעֶד *in æternum*] Ad verb. *in seculum, & (in) æternum.* Onk. לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא *in seculum, & in secula seculorum.* lxx. τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι, *seculum, & in seculum, & ultra.* Nobilius monet Complut. habere εἰς αἰῶνα. Mihi autem redundare hîc videtur vel καὶ ἐπ' αἰῶνα vel καὶ ἔτι. D. Sheringamius, vir doctissimus in Codicem Joma pag. 65. ait LXX. Interpretes ubi verba hæc (עולם ועד) occurrunt, aliquando reddere εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ἔτι, *& aliquando,* εἰς † αἰῶνα καὶ ἐπέκεινα, *in seculum & ulteriùs*, quasi עד esset adverbium. Vulg. *in æternum & ultrà.* Lyra asserit in Hebræo esse, *in seculum & ultra*; seculum autem propriè significare tempus quinquaginta annorum; quando autem ei additur, *& ultra*, significare æternitatem. At Hebræum עד *Ad* interdum significat *usque*, vel *usque ad*, vel *donec*; ubinam autem significet *ultrà*, non reperio; ista potius est significatio vocis עוד *Od*, quæ valet *adhuc, amplius, &c.* Quinetiam עד *Ad*, vel cum segol (uti hîc scribitur) *Ed* æternitatem denotat, ac in eo sensu vel cum dictione עולם usurpatur, ut hoc in loco, vel per se, ut *Isa.* 57. 15. שׁוֹכֵן עַד *habitans æternitatem.* De vocabulo autem עוֹלָם *Olam*, etiamsi interdum quinquaginta annorum spatium designet, ut Exod. 21. 6. *Serviet ei* לְעוֹלָם *in seculum*, i. e. usque ad Jubilæum; id tamen, opinor, non ex porprià vocabuli

vocabuli significatione, sed ex loci circumstantiâ oritur. Aliquando æternitatem significat, etiamsi dictio עד non sit adjuncta. Ut Gen. 21. 33. ויקרא שם בשם יהוה אל עולם *Et invocavit ibi nomen Domini Dei æterni*; ad verbum *Dei æternitatis*. Rab. Sal. istic videtur accipere עולם pro mundo; sed ut ad Gen. 49. 26. annotavi, עולם in eâ significatione frequens quidem est apud Rabbinos, at in Scripturâ vix unquam reperitur. Etiamsi igitur assentiar Steucho, Lyræ observationem esse vanam, ac עולם ipsam æternitatem denotare: in eo tamen ab illo dissentio, quòd dicit עולם aliquando mundum significare, nunquam autem annos quinquaginta. Aben Ezra ad hunc locum ait לעולם ועד esse על דרך קצרה concisam loquendi formulam, ut sensus sit, לעולם ועד עולם *in seculum, & usque ad seculum*. Eandem etiam notam habet (quod & D. Sheringamius observavit) ad Psal. 9. 6. Miror autem R. Sal. qui hic asserit vau in ועד esse de radice (והוה בן יסוד) quia scilicet est cum pathac; at Jer. 29. 23. in אנכי היודע ועד *Ego scio & testis sum*, Vau cum camets literam esse servilem. Hæc mihi perquàm mira videntur; nec enim vel assertio, vel assertionis ratiò quicquam (si quid ego intelligo) sani in se habet. Aben Ezra notat consuetum esse in linguâ S. ut Vau præfixum dictioni à ע incipiente sub se habeat pathac, ut Levit. 7. 23. שור וכשב ועז ubi tamen vau in ועז est cum camets, uti in ועד Jer. 29. 23. Sed Aben Ezra sub pathac etiam camets complecti videtur.

V. 20. *Miriam prophetissa soror Aharonis*] Lyra refert Hebræos duplicem assignare causam, quarè Miriam Aharonis, non autem Mosis soror appelletur, nempe 1. quia antequam Moses natus esset nec fratrem nisi Aharonem haberet, prophetavit matrem suam filium habituram, qui Israelem è servitute liberaret. 2. Quòd Aharon vehementi erga eam amore affectum se ostendit cum lepra esset percussa. Num. 12. Atque hæc quidem Lyram non

dubito hausisse ex R. Salomone; is tamen priorem potius causam assignat, quarè Miriam vocatur prophetissa, quàm quarè vocetur soror Aharonis; vel certè istam rationem reddit, quarè appellatur prophetissa soror Aharonis. Ejus verba sunt, חיכן נתנבאה כשהיא אחות אהרון קודם שנולד משה אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו׳ *Ubi prophetavit* (Miriam) *quando erat soror Aharonis?* (i.e. nullius nisi Aharonis soror) *Antequam Moses natus esset, dixit, Futurum est, ut mater mea filium pariat, &c.* Ista autem in libro Talmudico, qui appellatur *Sota*, haberi indicat. Deinde addit Miriam, ob alteram causam à Lyra commemoratam, appellari sororem Aharonis. Et sanè si ulla hujus appellationis ratio reddi debet, ea satis videtur idonea; uti etiam illa, quòd Aharon nondum nato Mose Miriam sororem habuit. At Miriam ad istum modum prophetasse, inter Rabbinorum commenta meritò numeretur. Vide Mic. 6. 4.

V. 23. *Propterea vocatum est nomen ejus* מָרָה *Marah*] lxx. πικρία, *amaritudo.* Ita scilicet significat vox *Marah*; antea autem habet εἰς μερρᾶ, & ἐν μερρᾶς. Vulg. *vocant illum Mara, id est, amaritudinem.*

V. 25. *Et ostendit ei arborem, &c.*] Hierosolymitanus Paraphrastes ait arborem istam appellatam esse ארדפני *Ardiphne.* Lignum istius arboris amarum fuisse dicunt. Vide Buxtorf. in Lex. Talm.

Ibi posuit ei statutum] Jonathan & R. Sal. quædam præcepta, quæ Israelitis tunc à Deo data existimant, nominatim exprimunt, ac inter alia præceptum de observando sabbato. Lyra refert R. Salomonem dicere, Deum idcò Israelitis tunc dedisse præcepta, quòd otiosi essent, ac propterea ne otio diffluerent, præceptis quibusdam eos coerceri oporteret. At in R. Sal. de otio nihil invenio; ejus verba sunt, במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם שבת ופרה אדומה ודינין *In Mara de-*

dedit eis. Sectiones quasdam legis, in quibus se exercerent, nempe de Sabbatho, & vaccâ rufâ, & de judicialibus. Ex istis fortè verbis, שיתעסקו בהם *in quibus se exercerent* vel *occupati essent*, colligit Lyra Israelitas ex sententiâ R. Sal. fuisse otiosos. Burgensis asserit Hebræos communiter tenere observationem Sabbathi tunc fuisse præceptam, ac quædam judicialia, ut dicit R. Sal. non autem ceremoniam vaccæ rufæ, ut idem dicit Rabbinus. R. Sal. etiam ad Deut. 5. 12. *Observa diem Sabbati ad sanctificandum eum, quemadmodum præcepit tibi Dominus Deus tuus*, ait Deum id in Mara antequàm Lex data fuit, præcepisse. קודם מתן תורה במרה. Sed nullâ ratione nititur ista opinio, nec omnibus Hebræis placuisse videtur. Kimchi enim ad titulum Psal. 92. qui inscribitur, מזמור שיר ליום השבת *Psalmus (&) Canticum in diem Sabbathi*, ait Rabbinos antiquiores mysticè seu subtili quâdam expositione (בדרש) dixisse, Adamum protoplastum Psalmum istum composuisse pridiè sabbathi (בערב חשבת) cum creatus esset,* cumque peccasset, & maledictus esset. Chaldæus etiam Paraphrastes titulum istius Psalmi sic interpretatus est, שבחא ושישא די אמר אדם קדמאה על יומא דשבתא *Laudatio & canticum, quod posuit Adam primus (homo) de die Sabbathi*; vel *super diem Sabbathi*. Quod autem ad hunc Exodi locum attinet, non opus est, ut longè petatur ejus expositio; nam quid per statutum & judicium, cujus hîc fit mentio, intelligatur, ex versu sequenti satis est perspicuum.

V. 26. וְשָׁמַרְתָּ כָל־חֻקָּיו *Et observaveris omnia statuta ejus*] R. Sal. ait dictionem חקים quæ reddi solet *statuta*, denotare ea, quæ ex mero Legislatoris arbitrio proveniunt, ut de induendâ veste ex lanâ pariter ac lino confectâ, de edendâ carne suillâ, de vaccâ rufâ, & similibus. Similia etiam habet R. Sal. ad Gen. 26. 5. eique consen-

* וחשא ונתקלל

tit Kimchi ad Psal. 119. in initio, ut ad illum Geneseos locum observavi.

Nam ego Dominus, רֹפְאֶךָ *te sano*] Hieros. רי במימרי מסי יתך *qui verbo meo te sano.* R. Sal. mysticè exponit, Deum nempe dicere, se eos sanare, hoc est, legem ac præcepta docere, ut istâ ratione à morbis illis immunes essent; quemadmodū medicus dicere solet, *Ne hoc vel illud comedas, ne in hunc vel illum morbum incidas.* Simplicius est quod ad hæc verba cum præcedentibus concilianda affert * Manasses Ben Israel, nempe medicamenta esse vel *conservativa*, quæ nimirum conservant sanitatem, vel *depulsoria*, quæ morbum scilicet depellunt; sensum igitur hîc esse, Deum illis conservaturum sanitatem bonâ temperatione quatuor humorum.

V. 27. *Ubi erant duodecim fontes aquarum, & septuginta palmæ*] Targ. Hieros. *Ubi erant duodecim fontes aquarum, juxta numerum duodecim tribuum Israelis; & septuaginta palmæ juxta numerum septuaginta seniorum sanhedrim in Israele.* Similiter R. Sal. ait 12. fontes 12. tribubus, & 70 palmas 70 senioribus respondisse. Aben Ezra ineptas quorundam de palmis istis opiniones commemorat, easque rejicit, asserens palmas hasce non nunc Israelitarum causâ fuisse creatas, nec palmarum fructus isto tempore maturos fuisse, sed ideò earum mentionem esse factam, ut intelligatur aquas istas fuisse dulces, contra quàm in Mara accidit, palmas enim haud fæliciter crescere in terra, cujus aquæ sunt amaræ.

CHAP. XVI.

V. 1. *Quinto decimo die mensis secundi, &c.*] LXX. Interpretes istud cum sequentibus connectunt, τῇ δὲ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ, &c. διεγόγγυζε πᾶσα συναγωγὴ

* Manass. Concil. quæst. 20. in Exod.

&c.

&c. *Decimo autem quinto die*, &c. *murmuravit universa congregatio*, &c. Fortè locus est depravatus, ac sic legi debet, τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ, &c. ut ista cum præcedentibus cohæreant; deinde nova inchoetur sententia, διεγόγγυζε δὲ πᾶσα συναγωγὴ, &c. Chaldæus & Vulgatus cum Hebraicâ veritate concordant.

V. 4. וְלָקְטוּ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ *Et colligent quotidie quantum in diem sufficiat.*] Ad verb. *rem diei in die suo.* דבר quod alioqui verbum significat, hîc (ut alibi sæpè) pro re usurpatur. Sensus est, ut explicat R. Sal. צורך אכילת יום ילקטו ביומו ולא ילקטו היום לצורך מחר *Quod in (præsenti) die comedere opus est, die isto colligent; non autem hodie colligent, quod die crastino est comedendum.* LXX. καὶ συλλέξουσιν τῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν & *colligent quod diei, in die.* Id est (inquit Nobilius) *quod uni diei sufficit, singulo quoque die.* Vulg. *& colligat* (nempe populus) *quæ sufficiunt per singulos dies.* Eadem locutio occurrit 2 Reg. 25.39.

Ut tentem (sive probem) eos, utrum ambulabunt in lege mea necne*] R. Sal non incommodè exponit de præceptis circa Mannam observandis, nempe ne eam in crastinum reservarent, néve in Sabbatho ad eam colligendam exirent. Rectè etiam Aben Ezra hanc tentationem ita intelligit, quòd Israelitis quotidiè à Deo pendendum esset אנסנו שיצטרך אלי בכל יום וטעם

V. 5. *Et erit duplo plus, quàm quod colligent singulis diebus*] Nempe aliis præter diem sextum, uti exponit R. Sal. משנה על שיהיו רגילין ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע *Duplo plus, quàm soliti erant colligere quotidie, nempe reliquis diebus septimanæ.* LXX. καὶ ἔσται διπλοῦν ὃ ἐὰν συναγάγωσι τὸ καθ' ἡμέραν εἰς ἡμέραν, *& erit duplum quod collegerint per diem in die.* Quod adeò obscurum est, ut vix quisquam intelligat. Nobilius ait idem

* אנסנו

videri valere, ac si diceretur, *duplum ad illud quod colligere soliti sunt singulo quoque die.* Id quidem est quod in Hebræo textu dicitur, וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם At Græca ista versio ita se habet, ac si Hebraicè esset מִשְׁנֶה אֲשֶׁר, Græcè potiùs dicendum esset, διπλᾶν ἅπερ, &c. Vulg. *Et sit duplum quàm colligere solebant per singulos dies* i.e. duplo plus quàm, &c.

V. 6. *Et scietis Dominum eduxisse vos è terra Ægypti.*] Israelitæ dixerant Mosen & Aharonem ipsos eduxisse; Deus igitur (ut observat R. Sal.) ex adverso dicit eis notum fore, quòd non Moses & Aharon, sed ipse illos eduxerat. Similiter & Aben Ezra observat hæc verba iis, quæ v. 3. habentur, respondere. Atque addit in eum finem, ut Israelitæ cognoscerent, Deum ipsos eduxisse, duo facta esse miracula, nempe unum vesperi, eo ipso die, quo eos allocutus est Moses; alterum autem proximo mane. Sic igitur in Hebræo legendum ait עֶרֶב וּבֹקֶר וִידַעְתֶּם *Vesperi & manè scietis*, &c. Illud enim וּבֹקֶר *Et manè* non cohærere cum eo quod sequitur וּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד יְיָ *Et videbitis gloriam Domini*; nam eo ipso die vidisse gloriam Domini, uti postea dicitur, nempe v. 10. Probabilis quidem est ista expositio, ut sensus sit, *Vesperi scietis Dominum eduxisse vos è terra Ægypti: & manè etiam idem scietis; & videbitis* (nempe hodie) *gloriam Domini*, &c.

V. 7. וְנַחְנוּ מָה *Et nos* (vel *nos autem*) *quid sumus?*] מָה אנחנו חשובין, *quàm honorabiles sumus? quænam est nostra dignitas?* Ita exponit R. Sal. magis autem placet expositio Aben Ezræ מה בידנו לעשות לא עשינו רק מה שיצונו *Quid possumus nos facere? nos nihil, nisi quod nobis Deus præcepit, fecimus.*

בְּי תלונו עָלֵינוּ *Quòd murmurastis adversum nos*] Scribitur תלונו, sed in margine notatur legendum הלינו, nempe in Hiphil; ac propterea R. Sal. ait non debere exponi, *murmurastis*, sed *murmurare fecistis*, nempe filios vestros,

ſtros, & uxores, & filias, & ingentem turbam miſcellaneam (ועֵרֶב רב). Sed iſta expoſitio minùs ſimplex videtur. Onk. אחד עמחון *murmuraſtis*. LXX. διεγογγύζεῖς *obmurmuratis*. Vulg. *muſſitaſtis*. Vel legerunt, תלונו in Kal, vel תלינו in Hiphil, eodem modo ac ſi eſſet in Kal acceperunt; quemadmodum ſanè non rarò verba conjugationis Hiphil intranſitivè uſurpantur. Sic v. 8. מלינים in Hiphil ab Onkelo redditur מתרעמין *murmuratis*, & ſimiliter à LXX. διαγογγύζεῖς· ita etiam à Vulgato, *murmurati eſtis*.

V. 12. בֵּין הָעַרְבַּיִם תֹּאכְלוּ *Inter duas veſperas commedetis*] h. e. uti v. 13. exponi notat Aben Ezra, בערב *veſpere*, vide ſuprà ad cap. 12. v. 6. annotat. 2.

V. 13. וַתַּעַל הַשְּׂלָו *Et aſcendit coturnix*] Sic Vulgatus Hebræum שלו interpretatur LXX. ὀρτυγομήτρα. *ortygometra*. Auguſtinus (uti obſervat Nobilius) ait multos Latinos interpretatos eſſe *coturnices*, at ortygometram aliud genus avium eſſe, etiamſi coturnicibus non uſquequaque diſſimile. Ortogometræ meminit Ariſtoteles de hiſtor. Animal. lib. 8. cap. 12. et Plinius nat. hiſt. lib. 10. cap. 23. Uterque ait ortygometram (quâ voce utitur Plinius, Gaza autem Ariſtotelis interpres matricem reddit) coturnicibus, dum volant, ducem eſſe. Kimchi in radicibus (referente Fagio) Hebræam vocem שלו ſic exponit, מין עוף והוא שומן מאד ואומרי' שהוא שקורין לו בלעז קוליא *Eſt genus avis* * *præpinguis, quæ vulgo vocatur qualea*. R. Sal. tantum ait eſſe מין עוף ושמן מאד *ovem quandam prepinguem*.

Et manè היתה שכבת הטל *ros jacuit circum caſtra*] Ad verb. *fuit cubatio roris*. Onk. הוא נחתת טלא *deſcendebat ros*. Sic Aben Ezra ait Hebræam vocem deſcenſum ſignificare, טעם ירידה Sic ille verbum שכב ex-

* Fagius minùs rectè vertit *pinguiuſcula*.

ponit

ponit, Job 38. 37. ונבלי שמים מי ישכיב *Et quis efficere poteſt, ut utres cæli deſcendant?* Ita etiam ad iſtum Jobi locum interpretatur ישכיב per יוריד *deſcendere faciet?* & citat hunc Exodi locum afferens שכבת טל eſse deſcenſum roris. At iſtum Jobi locum alii aliter, ac nonnulli contrario planè ſenſu exponunt, *Et utres cæli quis quieſcere faciet? quis cohibebit? quis efficiet ut non deſcendant?* Certè aliquid deſcenſu roris poſterius ſignificari videtur illis verbis שכבת טל nempe cubatio ejus. Dicitur quidem Num. 11. 9. (uti hîc notat Aben Ezra) ברדת טל *cum deſcendebat ros ſuper caſtra nocte, deſcendit manna ſuper eum*: illud tamen haud arguit שכבת הטל deſcenſum roris ſignificare. Acutè tamen R. Sal. obſervat [a] hoc in loco ſignificari rorem ſuper manna jacuiſſe, in illo autem numerorum loco è contrà, mannam ſuper rorem jacuiſſe: hinc colligit mannam inter duos rores tanquam in capſa fuiſſe repoſitam והרי הוא כמונח בקופסא

V. 14. וַתַּעַל שִׁכְבַת הַטָּל [b] *Et aſcendit cubatio roris* [i.e. ros, qui cubabat, ſcilicet ſuper terram. Aben Ezra putat unicum tantum rorem fuiſſe, eúmque priùs deſcendiſſe ad purgandam terram, ac deinde poſtquam ros iſte aſcendiſſet, i. e. evanuiſſet (eam enim vim hîc habet verbum עלה i. *aſcendere*, ut rectè notat Aben Ezra, qui in aliis etiam Scripturæ locis, ſimili ſenſu verbum iſtud uſurpari oſtendit) mannam deſcendiſſe. At profectò locus iſte Num. 11. 9. quem ad ſententiam ſuam aſtruendam citat, ei potius adverſari videtur; diſerte enim dicitur manna deſcendiſſe ſuper rorem ירד המן עליו Alius igitur ros iſtîc, alius hîc (ut anteà ex R. Salomone obſervatum) intelligi videtur. Vulgatus hic habet, *cúmque operuiſſet ſuperficiem terræ*: at (ut rectè notat Amama) in Hebræo nihil tale habetur.

[a] Vide v. 14. [b] LXX. iſta verba plane omiſerunt.

Et

Et ecce ſuper faciem deſerti tenue מְחֻסְפָּס *rotundum*] Vox מחספס *Mechuſpas* variè exponitur. Onkelos vertit מקלף *decorticatum*, ſive (ut Fagius vertit) *denudatum*. LXX. Interpretes aliud quid vel legiſſe, vel in animo habuiſſe videntur, quippe qui ſic habent, λεπτὸν ὡσεὶ κο-ριον λευκὸν, *minutum tanquam coriandrum album*. Alibi quidem Manna dicitur ſimilis fuiſſe coriandri ſemini, nempe v. 31. & Num. 11.7. ſed iſtic גד *gad* eſt coriandrum. Vulgatus vertit מחספס *pilo tuſum*, & de ſuo addit particulam *quaſi*. R. Sal. exponit מגולה *revelatum*, *manifeſtatum*, eodem ſenſu quo Onkelos. Steuchus Hebræum מחספס interpretatur, *collectum*, *aggregatum*: atque ita à R. Salomone exponi aſſerit, nempe מגולה h. e. (ipſo interprete) *aggregatum*, *involutum*; ſed profectò מגולה id quod dixi ſignificat * Aben Ezra ait, מחספס ſignificare ענול i. e. *rotundum*; atque ita etiam Kimchi (teſte Fagio) in Rad. exponit. Iſtam ſententiam Fagius inde roborari putat, quod Manna dicitur habuiſſe figuram ſeminis coriandri. Vox Hebræa מחספס (uti notat R. Sal. & Aben Ezra) alibi in Scriptura non occurrit; undè factum eſt, ut ſignificatio ejus adeò ſit incerta. Præter anteà commemoratas expoſitiones R. Sal. & aliam addit, nempe vocem מחספס ſacculum ſive peram denotare, לשון חפיסה ודלוסקמה quaſi voce iſtâ ſignificetur, mannam inter duos rores, tanquam in pera, fuiſſe repoſitam. חובו בין שתי שכבות הטל

V. 15. *Et dixerunt alii aliis* (אִישׁ אֶל־אָחִיו Adverb. (*vir fratri ſuo*) מָן הוּא *eſt Man, neſciebant enim quid eſſet.*]

* Steuchus ait Aben Ezram eadem ferè habere cum R. Sal. & Onkelo; quod verum non eſt. Idem etiam aſſerit Onkelum interpretari *Mechuſpas* כגיר quod vertit, *ſicut lapillus*. At iſtam vocem de ſuo addidit, ut notat R. Sal. qui etiam legit כניד ſed alii גניר *coacervatum*.

Onk.

Onk. מנא הוא *est Mana.* Inde in N.T. μαννᾶ, *Manna.* Jon. *Et mirati sunt, & dixerunt alii aliis,* מאן הוא *quid est hoc? non enim sciebant, quid esset.* LXX Interpretes etiam vertunt מן הוא, τί ἐστι τοῦτο, *quid est hoc?* * Similiter Vulgatus, *dixerunt ad invicem Manhu; quod significat, quid est hoc?* Ista, *quod significat, quid est hoc,* ad explicandum illud *Manhu,* adjecit. At apud Hebræos non מן *man,* Sed מה *mah* significat *quid.* Chaldæis quidem מן seu מאן est *quis,* & *quid* interdum, licet id sit rarius. Sed Israelitas tunc Chaldaicè locutos esse, nemo facilè probabit, ut meritò censet Buxtorf. in Lexico magno. Idem refert Haskuni scribere מן in linguâ Ægyptiorum idem esse quod מה in linguâ Hebræorum. *Quod si verum* (inquit) *probabilius esset, illos Ægyptia linguâ, quàm Chaldæâ locutos fuisse.* Sed ne illud quidem mihi satis videtur probabile. Hebræum מָן *man* optimè deducitur à verbo מנה *Manah,* quod est parare, seu præparare, ut מן significet cibum præparatum, nempe à Deo. Ita scilicet Israelitæ cibum istum appellabant, quòd proprio aliquo nomine eum exprimere non potuerint. Ad istum modum exponit R. Sal. הבנת מזון הוא כמו ויכן להם מלך *Est præparatio cibi,* sive *præparatus cibus, ut illo* (Dan. 1. 5.) *& præparavit eis rex.* Ita etiam Aben Ezra ait dictionem מן *man* hîc exponendam esse ex illo Dan. 1. 10. אשר מנה את מאכלכם *qui paravit cibum vestrum.* Kimchi apud Fagium exponit, לפי שלא ידעו לו שם קראו לו מן כלומר מחנה וחלק מאת השם יתברך *Quia ignorabant nomen ejus, vocabant ipsum Man; quasi dicant, donum & portio est à Deo benedicto.*

* Fagius putat Vulgatum Interpretem legisse in Hebræo מה הוא sed non opus est istâ conjecturâ, cum etiam inter Hebræos nonnulli interpretati sint מן quid. Josephus Antiq. lib. 3. cap. 1. ait *Man* Judæorum linguâ esse vocem percontativam. Sed de linguâ purè Hebraicâ id dici non potest. Aben Ezra refert nonnullos asserere *man* Arabice significare quid, sed eos falli dicit; *man* enim Arabicè *quis,* non *quid* denotare. De personâ duntaxat, non autem de re usurpari.

Is

Is vocem מן *man* deduxisse videtur à nomine מנה *manah*, quod portionem significat. Nonnulli autem (uti refert Fagius) cibum hunc dictum putant *Man* à verbo *Manah* præparare, q.d. מזון מוכן מצד עצמו ולא הוה צריך תיקון אחר *Est cibus in seipso præparatus, non indigens aliâ præparatione.* Fuit nempe cibus iste in seipso bonus, & sui aptus, etiamsi (ut Scriptura indicat) variis modis præparari potuerit. Aben Ezra ad v. 13. multis rationibus eos refellit, qui sentiunt cibum, de quo hîc fit sermo, fuisse istiusmodi mannam, quæ hodiè reperitur, ac hodiernam mannam in multis differre ab illâ Israelitarum ostendit. Quod enim nunc vocatur manna, duobus tantum *mensibus dicit descendere; nec liquescere, si in sole collocetur; nec si noctu servetur putrescere; nec adeò firmum esse, ut contundi possit, quò placentæ ex eo fiant; quin & si super linguam positum fuerit, liquescere; non autem saturare, nec bonum sanguinem procreare, sed in medicamentis duntaxat usui esse. Præterea, mannam cujus meminit Scriptura, duplo plus quàm aliis diebus, sexto descendisse, non autem omninò in Sabbatho, &c.

V. 16. עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת *Omer pro Capite*] Vulg. *gomor per singula capita.* Pro גלגלת *Gulgoleth* (quod cranium capitis significat, & synecdochicè pro toto homine usurpatur) Chaldæus habet גול גלתא *Gulgaltha.* Hinc in Euangelio γολγοθὰ *Golgotha*, literâ *l*, euphoniæ causâ extritâ.

V. 18. ולא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר *Et non abundavit* (non ei superfuit) *qui multum collegit; nec qui minus collegit, minus habuit*, vel *defectum sensit.*] Id est, ut interpretatur Jonathan, *Qui multum collegit, nihil ultra mensuram* (scilicet Omer pro unaquâque personâ) *habuit; nec quicquam infra mensuram, qui parùm collegit.* Quomodo autem istud evenit, R. Sal. ad v. 17. sic ex-

* Nempe in Nisan sive Martio, & Aijar, sive Aprili.

plicat

plicat; *Alii* (inquit) *plus, alii minus colligebant, cum autem domum venissent, mensurabant singuli id quod collegerant, ac inveniebant eum, qui plus colligebat, non amplius habuisse quàm Omer pro singulis, qui erant in tabernaculo ipsius; item eum qui minus colligebat, non minus quàm Omer pro singulis habuisse: atque hoc erat magnum miraculum, quod in re istâ factum est.* Sic Aben Ezra testatur antiquiores Hebræos dixisse כי זהוא דבר פלא *quòd istud fuit miraculosum:* ipse autem ait simplicem sensum esse, quòd alii multum, alii parùm colligebant, juxta numerũ personarum, quas in tabernaculis suis habebant. Id vult, prout quisque plures vel pauciores in familiâ suâ habuit, ita plus, vel minus collegisse. Sed profectò verba Scripturæ istum sensum (etiamsi eum Fagius amplexus sit) haud pati posse videntur. Nam (ut ex sacro textu apparet) priùs colligebant, ac posteà collectum mensurabant; quomodo autem deditâ operâ tantum singuli colligere potuerunt, ut pro singulis in familiâ suâ personis, cum mensurarent id quòd collegerant, Omer invenirent? Deinde quid opus fuit dicere, eum qui plus colligebat, non amplius habuisse, nec eum minus, qui minus colligebat, si in colligendo ita se gesserint, ut pro numero personarum, quas in familiis suis habebant, plus minusve colligerent. Vel igitur cum R. Salomone & priscis Hebræis, miraculum fuisse, dicendum est; vel cum aliis, non singulos id quod colligebant, domum portasse, ac præcisè pro unaquâque personâ familiæ Omer habuisse; quod sine miraculo fieri haud potuit; sed quicquid omnes in universum collegissent, in acervum fuisse congestum, atque inde unicuique (sive plus, sive minus collegerat) pro numero personarum familiæ ipsius fuisse mensuratum; atque ista quidem expositio est simplicissima.

V. 19. *Nemo relinquát ex eâ in auroram*] Non est sensus (uti monet Aben Ezra) totam, quam habebant, mannam necessariò

necessariò fuisse comedendam; sed si quid relictum esset, extra tabernaculum fuisse projiciendum. Non enim relinquere debebant in eum finem, ut postridiè comederent, sed in Deo confidere fore, ut crastino die etiam denuò manna decideret.

V. 20. *Sed reliquerunt quidam, &c.* Ad verbum *viri* אנשים. Jonathan & R. Sal. (quâ authoritate nescio) dicunt istos fuisse Dathan & Abiram.

וַיָּרֻם תּוֹלָעִים וַיִּבְאַשׁ *Scatebat autem vermibus, & fœtebat.*] Vel est ὕστερον πρότερον, uti vult R. Sal. חרי זה מקרא מפורש. Atque ita etiam exponit Aben Ezra ad v. 15. Prius enim fœtebat manna, ac deinde vermibus scatebat; Unde v. 24. inverso verborum ordine (uti Rabbini isti observant) de manna in diem Sabbathi reservatâ dicitur, eam non fœtuisse, nec vermem in eâ fuisse. Vel (quod censet [a] Constantinus L'Empereur) vau in ויבאש valet *postquam*, ut sensus sit, *scatebat autem vermibus postquam fœtuerat.* Atque ita quidem hunc locum exponit Abrabaneel ad Isai. 64. 5. ubi ait verba Prophetæ את זה קצפת ונחטא שחטאנו *tu iratus es posteaquàm (vel propterea quòd) nos peccavimus.* Atque ad istum modum literam vau hîc accipi vult, וירם תולעים ויבאש אחר שבאש i. e. *postquam fœtuerat.*

V. 22. לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה *colligebant panem duplicem*] R. Sal. sic exponit, *Quando mensurabant in tabernaculis suis id quod collegerant, inveniebant duplo plus fuisse quàm habere solebant, nempe duas mensuras Omer unicuique personæ.* Sed vide suprà ad v. 18. Refert autem R. Sal. nonnullos [b] lepidè ac subtiliter exponere משנה *mutatum*; Nam שנה est *iterare*, & *mutare*; ut sensus sit, לחם משונה אותו היום, *colligebant panem mutatum: isto die mutatus fuit in melius, odore pariter ac sapore.*

[a] Constant. L' Emp. in Midd. cap. 2. sect. 5. [b] מדרש אגדה.

Et

Et veniebant principes congregationis, & narrabant Mosi] R. Sal. ait, principes à Mose quæsiviſse מה היום מיומים *quid iſte dies eſſet præ aliis?* Atque hinc colligit Moſen nondum eis mandatum de Sabbatho (quod ad collectionem & præparationem Mannæ attinebat) declaraſse. At unde factum eſt, ut populus duplicem Mannæ portionem die ſexto colligeret, niſi præceptum de obſervando Sabbatho ei cognitum fuiſſet? populum autem id cognoviſſe quod principes ignorabant, eſt prorſus improbabile. Dici poteſt, & ea videtur fuiſſe ſententia R. Salomonis, populum non de induſtria tantum die ſextò collegiſſe, ſed poſtquam id quod collegerant in tabernacula ſua portaſſent, ac menſuraſſent, tum demum reperiſſe duplo plus fuiſſe, quàm quod aliis diebus colligere ſolebant, atque hinc principes admiratione perculſos rem Moſi indicaſſe. Sed quid opus eſt miracula fingere, cum res abſque miraculo fieri potuerit? Vide ad verſ. 18. Aben Ezra obſervat dictum eſſe לקטו *collegerunt*, non autem מצאו *invenerunt* ſcil. duplicem portionem Mannæ, quaſi id inopinatò ac præter expectationem populi accidiſſet. Populum igitur tantum collegiſſe ait, propterea quòd Moſes eis ita facere præceperat; neſciiſſe autem quare id factum fuit (והם לא ידעו למה) atque ideò principes Moſi nuntiaſſe, populum, prout ipſe mandaverat, feciſſe, atque ab eo quæſiviſſe quid porrò facerent, quomodò nempe Mannam iſtam, quæ collecta erat, comederent. Atque ea quidem vera videtur ratio quare principes Moſen de eo quod populus fecerat, certiorem fecerunt, nimirum ut quid de duplici iſta portione Mannæ faciendum erat pleniùs ab eo inſtructi eſſent; id quod ex verſu ſequenti poteſt colligi.

V. 23. אֵת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אֵפוּ וְאֵת אֲשֶׁר־תְּבַשְּׁלוּ בַּשֵּׁלוּ *Quod coquendis coquite; & quod elixabitis elixate.*] R. Sal. ſic

sic explicat; *Quod in furno coquere vultis, coquite hodie, id-q; in biduum; & quod necesse habetis aquâ elixare* מחו *שאתם צריכים לבשל ממנו במים elixate hodie.* Verba Aben Ezræ ad hunc locum sunt subobscura, nec quid sibi velint, satis assequor; sed immediatè antèa clarè dicit die sabbathi ab omni operè, etiam circa cibum fuisse cessandum. צתם חייבו' לשבות מחר שלא תעשו מלאכה אבילו אוכל נפש

V. 29. *Ne exeat quisquam è loco suo die septimo.*] Jonathan addit, *Ultra bis mille cubitos*; atque ita à doctoribus exponi notat R. Sal. qui tamen addit Scripturâ hîc loqui de exeundo ad colligendam Mannam ועקרו שיל מקרא על לוקטי המן נאמר Similiter Aben Ezra, ופי' אל יצא איש ממקומו ללקוט המן כאשר עשו אנשים שיצאו ללקוט *Expositio autem horum verborum, Ne exeat quisquam è loco suo, hæc est, (Ne exeat) ad colligendam Mannam, quemadmodum nonnulli exierunt ad colligendum.* At latius videtur esse hoc præceptum; quàm ut ad Mannæ collectionem restringi debeat; quemadmodum enim ob istam causam, ita & ob aliam aliquam istiusmodi causam exire prohibitos fuisse arbitror. Act. 1.12. itineris sabbatici fit mentio, ad quem locum Oecumenius ex Origene ait iter Sabbathi fuisse *διχιλίων πηχῶν*, bis mille cubitorum; idque propterea quod tabernaculum & arca tanto intervallo à castris Israelitarum distaret, Israelitis autem è castris suis ad tabernaculum die Sabbathi accedere liceret, seu potiùs necesse esset. Istam etiam rationem * assignat R. Sal. ad Jos. 3.4. quare inter Israelitas & arcam esset spatium bis mille cubitorum, שיהיו יכולין לילך ולהתפלל בשבת לפניו *ut positis ire & precari in sabbatho coram eâ.* Similiter Elias Levita in Thisbi rad. תחם ait, התחום שבת הוא מהלך אלפים אמה *Terminus sabbathi*

* Ita ait expositum esse in Midrash Tanchumæ.

est iter bis mille cubitorum.* Atque addit R. Salomonem ita exposuisse locum illum Jos. 3. 4. *Veruntamen distantia erit inter vos & illam* (nempe arcam) *quasi bis mille cubitorum*, כדי שתקרבו אליו בשבת *ut ad eam in Sabbatho appropinquetis.* Chaldæus Paraphrastes, Ruth 1. 16. hæc habet, אתפקדנא למטר שביא ויומי טבא ברויל דלא להלכא בר מתרין אלפין אמין. *Jussi sumus observare Sabbatha, & dies festos, ne longius iter faciamus quàm bis mille cubitorum.* Juxta Talmudicos autem (uti ostendit Seldenus de Jure Nat. &c. lib. 3. cap. 9.) iter Sabbaticum duplex erat; alterum majus, nempe duodecim miliarium; alterum minus, nempe bis mille cubitorum.

V. 31. כְּזֶרַע גַּד *Sicut semen coriandri.*] LXX. ὡσεὶ σπέρμα κορίου, *tanquam semen coriandri.* Scholiastes refert Samariticum habere, ὡς σπέρμα ὀρύζης, *tanquam semen oryzæ.* Vulg. *quasi semen coriandri.* Sic Hierosolymitanus Paraphrastes, & Jonathan גד interpretantur בוסבר quod *coriandrum* denotat. Buxtorfius in Lexico Syro-Chaldaico testatur coriandrum Arabicè אלכוסברה appellari. R. Sal. ait גד esse עשב ששמו קוליאנדרי *herbam cujus nomen est Coliandri.* Aben Ezra refert nonnullos exponere גד *coriandrum* (כוסברתא Arabicè כסביר) alios autem *sinapi* (חרדל) fatetur autem se ignorare quid vox ista significet, quòd nusquam in Scriptura nisi ubi de Manna agitur, reperiatur. Asserit R. Sal. Mannam non nisi ob rotunditatem comparari semini coriandri. Sic etiam ad Num. 11. 7. ait Mannam fuisse עגול כגידא זרע קולינדרו *rotundam instar seminis coriandri.*

וְטַעְמוֹ כְּצַפִּיחִית בִּדְבָשׁ *Et sapor eius (fuit) sicut placentæ in melle*] sive *placentæ mellitæ.* LXX. Τὸ δὲ γεῦμα αὐτῆς ὡς ἐγκρὶς ὸν μέλιτι, *gustus autem ejus tanquam laganum in*

* In versione Fagii mendosè est, *mille cubitorum.*

melle.

melle. Aquila (teste Scholiaste) ἄμυλον ἐξ ἐλαίου, *bellarium ex oleo.* At in Hebræo nulla est mentio olei. Symmachus, ὡς ἄμυλον ἐν μέλιτι, *tanquam bellarium in melle.* Vulg. *gustûsq; ejus quasi similæ cum melle.* Dictionē צפיחית alibi non reperiri notat Aben Ezra, ac à R. Saadia exponi רקיק *laganum*, sive *placentam tenuem.* R. Sal. exponit, בצק שמטגנים אותו בדבש *pastam melle frixam*: atque addit in Misna vocari אסקריטין sicque Onkelum interpretari. Jonathan כאשישין בדבש *sicut placentarum frixarum cum melle.* Hierosol. כשפוין quod similiter exponunt; Guido autē (testante Buxtorfio in Lexico Syro-Chald.) interpretatur *Saccharum.* Sed id parùm convenit ut saccharum in melle, sive saccharum mellitum dicatur. Dicitur autem Num. 11. 8. Mannam sapore similem fuisse oleo recenti: ac propterea Aben Ezra ait כשיאכל כאשר ירד הוא כצפיחית בדבש ואם יבושל יהיה טעמו כלשון השמן. *Si comederetur prout descendebat, fuit quasi placenta mellita; si autem cocta esset, saporem recentis olei habere videbatur.* In hunc etiam modum exposuere R. Saadias, & Abrabanel, uti refert Manasses in concil. quæst. 23. in Exod. qui tamen addit quasi ex istorum Rabbinorū sententiâ Mannam cum oleo coctam fuisse, atque inde scilicet saporem olei habuisse: at certè de oleo in coquenda Mana adhibito apud Aben Ezrā nihil reperio. Kimchi ad loca ista conciliandā (uti à Fagio citatur) ait Israelitas ex Manna pinsuisse tenues placentas cum pinguedine (sive oleo, nam שמן *shemen* utrumque denotat) frixas, quas postea in mel intingebant. Mihi autem omninò videtur ita interpretanda Scriptura cùm hîc, tum in illo numerorum loco, ut de Manna, qualis in se, nullâ alterius rei mixtione adhibitâ, fuit, intelligatur; alioqui enim non mellis duntaxat & olei, sed plurium aliarum rerum saporem habere potuit, prout eam coquere libuerit. Atque ita Ma-

Manasses ait in Midras tradi, pios mannam, uti cælitus demissa fuit, comedisse; medios autem (eos nempe, qui non tantâ erant pietate, nec tamen impii) in placentas vertisse; luxuriosos denique & impios omnis generis edulia inde parasse. At hâc ratione (ut dixi) manna multis aliis rebus æquè ac melli & oleo comparari potuit. Nec magis ad rem facit, etiamsi certum esset, quod (eodem referente Manasse) dicunt, Mannam varios sapores habuisse; parvulis scilicet instar olei sapuisse, juvenibus instar panis, provectæ ætatis hominibus instar placentæ ex melle; imò quemcumque cibum Israelitæ expetebant, ejus saporem in manna eos gustasse; quò violenter torquent illud Deut. 2. 7. *His 40. annis*, &c. *non defuit quicquam*. Commentum istud de Manna cujusvis cibi delectabilis saporem in se habente, ac uniuscujusque desiderio respondente, secutus videtur author libri, qui inscribitur, *Sapientia Salomonis*; nam cap. 16. 20, 21. sic legitur; *Angelorum escâ nutristi populum tuum, & * paratum panem de cœlo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, & omnis saporis suavitatem. Substantiam enim tuam, & dulcedinem tuam, quam in filios habes ostendebas; & deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur.* Simplicissima hujus loci cum illo in Numeris conciliatio esse videtur, Mannam dulcem quandam ac delectabilem saporem, tanquam vel placentæ mellitæ, vel recentis olei, habuisse.

V. 33. קַח צְנְצֶנֶת אַחַת *Sume vas unum*] Sic Vulgatus generali voce interpretatur Hebræum צנצנת. Onk. reddit צלוחית quod & Fagius etiam vertit *Vas*; Buxtorfius autem variis nominibus, nimirùm patinæ, scutellæ, lecythi, ampullæ, &c. interpretatur. R. Sal. exponit צנצנת *vas testaceum*, צלוחית של חרס. Addit autem כתרגומו juxta Chaldæi Paraphrastæ interpretationem; at Para-

* Istic ad etymon vocis Hebrææ מן *Man* alludi videtur.

phrastes

phraſtes iſte de teſtaceo vaſis genere nihil dicit. Aben Ezra monet dictionem צנצנת alibi non occurrere, ac exponit, כלי חרס או נחשת *vas teſtaceum, vel aheneum.* LXX. Interpretes vertunt στάμνον χρυσῆν, *urnam auream* & præterquam quòd iſta interpretatio authoritate Apoſtoli firmatur Heb. 9. 4. ratio ipſa dictat, vas aureum potiùs quàm vel teſtaceum, vel æneum ad reſervandam Mannam fuiſſe adhibitum.

והנח אתו לפני יהוה *Et pone illud coram Domino*] i.e. coram arcâ, uti exponit R. Sal. qui addit, hoc poſt extructionem Tabernaculi factum fuiſſe, etiamſi hoc in loco, ubi de Mannâ texitur hiſtoria, ſcriptum ſit. Similiter Aben Ezra ad v. 32. ait, hanc portiunculam Scripturæ poſt commemorationem extructi Tabernaculi fuiſſe collocandam, hoc autem in loco poſitam eſſe, ut miraculum de Mannâ multis ſeculis reſervatâ commodiùs memoriæ traderetur.

V. 34. *Poſuit illud Aharon coram teſtimonio*] Quod v. 33. dictum eſt *coram Domino*, hîc dicitur *coram teſtimonio*, ut obſervat Aben Ezra, qui etiam notat aream vocari *teſtimonium*, propterea quòd tabulæ fœderis in eâ fuerint.

V. 35. *Et filii Iſrael comedebant Mannam 40 annis*] Non plenè 40. annis, ſed uno menſe minùs; nam menſe ſecundo poſt exitum ex Ægypto, nempe menſe Aijar ſive Aprili, circa medium menſis, Iſraelitæ primò commedebant Mannam, uti ex hoc ipſo capite eſt manifeſtum; ſtatim autem à celebratione Paſchatis, h. e. circa medium menſis Niſan ſive Martii, ceſſavit Manna, ut ſcribitur Joſ. 5. 10, 11, 12. Inſulſum nimis ac nugatorium eſt, quod hîc dicit R. Sal. nempe placentas, quas Iſraelitæ ex Ægypto ſecum afferebant, ſaporem Mannæ habuiſſe. Iſtius commenti authores Talmudicos laudat Manaſſes Ben Iſrael in Concil. quæſt. 21. in Exod. Quaſi ſcilicet ubicunque in Scripturâ anni numerantur, annos integros

gros intelligere ſit neceſſe, quod certè eſt falſiſſimum. Nec minùs ineptam arbitror opinionem R. Eliezer Germani (etiamſi eam Manaſſes ſibi non abſurdam videri aſſerat) Iſraelitas die ultimo, quo deſcendit Manna, tantam ejus copiam colligere potuiſſe, ut ad integrum poſteà menſem eam comederent. Cum anteà manna ne in craſtinum quidem (niſi Sabbathi causâ) ſervari potuerit, per totum jam menſem ſervatam fuiſſe, idque cum eâ ampliùs opus non eſſet, quis credet? Sobriè igitur ſolidéque R. Bahie (ſeu Bechai, eodem Manaſſe referente) negat opus eſſe, ut dicatur Iſraelitas 40. integris annis Mannam comediſſe, cum Scriptura numeri minoris rationem ſæpè non habeat; id quod aliorum Rabbinorum teſtimonio, multiſque S. Scripturæ exemplis Manaſſes confirmat. Vide ad cap. 12. 40.

V. 36. *Omer autem eſt decima pars Ephæ*] LXX. τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν, *erat decima pars trium menſurarum*. Steuchus ait ſe neſcire, an id rectè exiſtimatum ſit, vel ſatis clarè expoſitum: atque addit Hebræos dicere Epham eſſe id, quod à nobis appellatur modius. Onkelos & Jonathan pro Ephâ habent תלת סאין *tria ſata*. Similiter R. Sal. ait Epham continere שלש סאין tria ſata; ſatum autem continere ſex cabos, cabum verò quatuor logos, logum denique ſex ova; ita ut decima pars Ephæ quadraginta tria ova, & quintam ovi partem contineat. Fagius citat verba R. Salomonis Hebraica, in Latina autem verſione omittit וחומש ביצה *& quintam ovi partem.*

In CAP. XVII.

V. 1. ויחנו ברפידים *& caſtra metati ſunt in Rephidim*] Aben Ezra notat proximam Iſraelitarum manſionem non fuiſſe in Rephidim, ſed à deſerto Sin profectos eſſe ad Dophka, à *Dophka autem ad Aluſh, & ab Aluſh

* Vide Num. 33.

ad

ad Raphidim; concisè igitur hîc Scripturam eorum mansiones commemorare, idque innui voce illâ למסעיהם *juxta profectiones ipsorum.*

V. 2. *Quare contenditis mecum? quarè tentatis Dominum*] Aben Ezra putat alios fuisse, qui cum Mose contendebant, alios autem, qui Dominum tentabant. Asserit enim nonnullis tantùm defuisse aquam, atque eos cum Mose contendisse; quosdam verò è loco, ubi proxime castra metabantur, aquam secum attulisse, eosque Deum, an aquam daturus esset, tentasse. Ac propterea illud in initio versus, *Et contendebat populus cum Mose*, non de toto populo, sed ejus tantùm parte vult intelligi; sed ista nihil in se solidi habere videntur. LXX. pro וירב *Et contendebat*, habent καὶ ἐλοιδορεῖτο, *& maledicebat*, seu *convitiabatur*. Et similiter pro תריבון λοιδορεῖσθε, *maledicitis*.

V. 4. עוד מְעַט וסקלוני *Adhuc modicum, & me lapidabunt*] Id est, *parati sunt me lapidare*; *propè est, ut me lapident*. Rab. Sal. sic explicat, אם אמתין עוד מעט וסקלוני *Si adhuc paululum cunctatus fuero, me lapidabunt.*

V. 5. *Et sume tecum ex senioribus Israel*] Cui nimirùm testes essent miraculi, ut non malè exponit R. Sal. לעדות שיראו שעל ידך המי' יוצאים מן הצור ולא יאמרו מעינות היו שם מימי קדם i.e. *in testimonium, ut videant per te factum esse, ut aquæ è rupe exeant, nec dicere possint jam ab antiquis temporibus fontes ibi fuisse.*

Et baculum tuum, quo percussisti flumen] *Quod Aharon fecit* (inquit Augustinus) *Mosi tributum est; quia & Mosi Deus jubebat, quæ faceret Aharon; & in Mose authoritas, in illo autem ministerium fuit.* R. Sal. (quod & Lyra notavit) ait Israelitas existimasse, baculum istum non nisi ad plagas inferendas fuisse comparatum, ac propterea Deum ostendere voluisse, ejus etiam in conferendis beneficiis usum esse. Sed id argutius videtur.

V. 6. *Ecce ego stabo coram te, &c.*] LXX. ὅτι ἐγὼ ἔσομαι,

Ipse ego sto. Sic reddendum illud ὁδὲ ἐγὼ dicit Nobilius; cui tamen teſtatur in aliis editionibus legi ὧδε *hic*, in quibuſdam autem ἰδὲ *ecce*; atque iſtam lectionem genuinam eſſe non dubito, cum in Hebræo ſit הנני *ecce ego.*

וְהִכִּיתָ בַצּוּר *Et percuties petram*] Quoniam בצור ad verbum ſonat *in rupe*, ideò argutatur more ſuo R. Sal. atque hinc colligit, baculum iſtum fuiſſe adamantinum, ac petram vi ejus fuiſſe diviſam.

V. 7. *Et vocavit nomen loci iſtius Maſſa & Meriba*] LXX. Καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, πειρασμὸς καὶ λοιδόρησις *Et cognominavit nomen loci iſtius, Tentatio & Maledicentia.* Hebræum מסה *Maſſa* tentationem ſonat, מריבה *Meriba* autem contentionem, jurgium, maledicentiam. Vide ad v. 2. Vulg. *Et vocavit nomen loci illius Tentatio, propter jurgium, &c.* Sed in margine notatur alia lectio, *Tentatio & lis*, &c.

Propterea quod contendebant filii Iſrael, & quia tentabant Dominum, &c.] Priùs redditur ratio nominis *Meriba*, deinde nominis Maſſa. Nam (ut notat Aben Ezra) mos eſt linguæ Sanctæ, cum duæ diverſæ res vel perſonæ memorantur, à poſteriore priùs inciperе, quia nimirùm eſt proxima ומשפט לשון הקדש כאשר יזכיר שנני דברים יחל לעולם מהיני שהוא הקרוב *Ut Joſ. 24. 4. Et dedi Iſaac Jacobum & Eſauum; Eſavu autem dedi, &c.*

V. 9. *Et baculus Dei (erit) in manu meâ.*] Onk. *Et baculus quo facta ſunt miracula à facie Domini* (יי מן קדם ad verb. *ab ante Dominum*) *erit in manu meâ.*

V. 11. *Et factum eſt, cum Moſes elevaret manum ſuam*] Jon. & Hieroſol. *Et factum eſt, cum Moſes erigeret manum ſuam* בצלו *in oratione.*

V. 12. וַיְהִי יְדֵי אֱמוּנָה *Et factæ ſunt manus ejus firmæ*] Sive *Stabiles.* Sic optimè verterunt LXX. Interpretes, καὶ ἐγένοντο αἱ χεῖρες μωυσῆ ἐστηριγμέναι. Vulg. *& factum eſt, ut manus ejus non lanarentur.* Onkelos ſenſum potiùs quam verba

verba respiciens habet, וחואה ידוהי פריטן בצלו *Et fuerunt manus ejus expansæ in oratione.* Vox אמונה significat דבר עומד וקיים *rem stabilem & firmam*, uti eam interpretatur Aben Ezra; qui etiam notat אמונה esse singulare, quemadmodum etiam est ויהי, cum ידיו sit plurale; q. d. *Et facta est manus ejus* (in plurali) *firma* sive *stabilis*, h.e. unaquæque manuum ejus. Ut Gen. 49. 22. בנות צעדה [a] *filiæ progressa est*, i.e. unaquæque filiarum. Et Prov. 28. 1. וצדיקים ככפיר יבטח *justi autem sicut Leo confidet*; i.e. unusquisque justorum.

V. 14. *Scribe hoc ob monumentum in libro*] Quoniam in Hebræo est בַּסֵּפֶר q. d. *in libro illo*, בספר pro בהספר, Aben Ezra vult hanc sectionem dictam fuisse anno quadragesimo, ac certum aliquem notumque librum intelligi, nempe librum Legis, aut librum aliquem de bellis Domini, qui deperditus est, ut alii multi, nempe liber Justi, & Commentarius Iddo, & Chronica Regum Israel, & libri Salomonis. At si illud בספר ob pathac sub Beth notum aliquem librum designet (quod tamen non adeò firmum videtur) quomodò tamen inde sequatur anno demùm quadragesimo hoc dictum fuisse, non intelligo. [b] Illud forte ex eo potius colligi possit, quòd in auribus Josuæ Moses hoc recitare jussus est, quasi jam Josua successor Mosis constitutus fuerit: Id sensisse videtur R. Sal. cujus ad illud, וסים באזני יהושע *Et pone in auribus Josuæ*, hæc est nota, באן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ *Hic subindicatur Mosi Josuam Israelitas in terram (Canaan) introducturum.*

V. 15. יהוה נסי *Jehova Nissi*, i *Dominus vexillum meum*] LXX. κύριός μου καταφυγή μου, *Dominus refugium meum.* Vulg. *Dominus exultatio mea.* Sed in margine pro *exultatio* est *exaltatio*, quæ lectio procul dubio est sincerior, cum נס *Nes* sit *signum*, *vexillum*, nempe quod exaltare & in altũ tolli so-

[a] Per filias istic rami arboris intelligi videntur. Vide Annotat. ad loc.
[b] Vide Num. 27. 15, &c.

let,

let, à נסס *Nasas*, quod elevare & exaltare significat. Onk. sic explicat, ופלח עלוהי קדם יי די עבד ליה נסין *Et cultum exhibuit super illud coram Domino, qui fecerat ei signa sive miracula.* Similiter R. Sal. הקבה עשה לנו כאן נס *Deus sanctus benedictus fecit hîc nobis signum* seu *miraculum.* נס *Nes* Chaldaicè sæpè pro miraculo usurpatur, sed in textu Biblico, istam significationem (quod sciam) nusquam habet; sed plerumque vexillum denotat. Addit autem R. Sal. hunc locum non ita intelligendum esse, ac si nomen Jehova attributum esset altari, sed nomine isto altari impositio significatum fuisse, Dominum miraculum istud fecisse. Aben Ezra putat nomen מובח i. *altare* esse repetendum; ut sensus sit, ויבן משה מובח ויקרא שימו מובח יהוה נסי *Et ædificavit Moses altare, & vocavit nomen ejus, Altare Jehovæ vexilli mei,* seu *qui est vexillum meum.* Sic nonnulli intelligunt illud Gen. 33.20. ubi Jacob altare ædificasse dicitur atque appellasse, אל אלהי ישראל *El Elohe Israel*, i.e. *Deus, Deus Israel*; sic inquam, nonnulli exponunt, *& vocavit illud, Altare Dei, Dei Israelis.* Aben Ezra autem ad istum locum putat simpliciter altare appellatum fuisse *El Elohe Israel*, ac similiter ibidem interpretatur hunc locum, nec non & istum Ezek. 48.35. *Et nomen urbis a die illo erit, Jehova Shamma*, i. e. *Dominus istic.* Quin & mox ad cap. 18.3. ait se existimare ipsum altare appellatum esse *Jehova Nissi*, quemadmodum vir quidam dictus est, *Tsurisbaddai*, h.e. *Rupes mea Omnipotens.* Mihi (ut ad Gen. 33.20. annotavi) simplicissimè exponi videtur, *Jehova Nissi*, i. e. *Dominus (est) vexillum meum. Et El Elohe Israel*, i. e. *Deus* (sive *Deus fortis*, id quod *El* propriè denotat) *est Deus Israelis.* Et *Jehova Shamma*, i. e. *Dominus est illic.* Hâc nimirùm altaris appellatione indicare voluit Moses, palámque professus est, Dominum populi sui vexillum esse: atque ad istum modum alteros etiam locos, huic non absimiles, intelligendos censeo. V. 16.

V. 16, וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ *Et dixit, Nam manus super solium Domini*] LXX. ὅτι ἐκ χειρὸς κρυφαίᾳ, &c. *quoniam manu occultâ Dominus pugnat contra Amalec, &c.* Videntur pro *כס יה legisse כסוּח, Vulg. *Quia manus solius Domini*; sed in margine pro *solius* ponitur *solii*, atque ita prorsus legendum. Nam כס per apocopen pro כסא thronum, solium, sedem significat. Steuchus notat verba LXX Interpretum nihil cum Hebræis convenire; sed nec Hieronymum sensum attigisse, aut textum depravatum esse, ut desit *super*, dicendumque sit, *quia manus super solium Domini*, aut aliquid ejusmodi. Amama observat vetustos codices legere *solius Domini*, atque ita à Lyra, Cajetano, Steucho, & Joanne Benedicto hunc textum citari; optimè autem Sixtum V. & Clementem 8. correxisse *solii*; quanquam ne sic quidem Ebræam veritatem esse expressam, ipsis Pontificiis Judicibus; Ebræa enim sic ad verbum habere, *quia manus super thronum Iah.* i. e. Domini, *bellum Domino contra Amalec, &c. Vbi manifestè* (inquit) *ceremonia vel gestus jurandi innitur.* Sanè juramentum hisce verbis innui Hebræi omnes (quos legi) consentiunt. Onk. בשבועא אמירא דא מן קדם דחילא דשכינתיה על כורסיה יקרא *per juramentum dictum est hoc coram (Deo) timendo, cujus majestas est super solium gloriæ.* Hierosol. שבועה נפקת מתחות כורסי יקרא דריבון כל עלמא יי מלבא קדמאה *Iuramentum egressum est è solio glorioso Domini totius mundi, Iehovæ, regis antiqui.* Jonathan, ארום קיים מימרא דיי בכורסי יקריה *Nam juravit verbum Domini per thronum gloriæ suæ.* Helvicus de Chald. Paraph. cap. 9. vertit, *decrevit verbum Domini, &c.* Sed קיים etiam pro *jurare* usurpatur, atque ita hoc in loco interpretari oportet, ut cum ex aliorum

* Quia כס contractè ponitur pro כסא & יה videtur contractum esse pro יהוה, ideò R. Sal. more suo argutatur, Deum nec solium suum nec enim perfectum reputasse, usque dum delectus esset Amalek.

Hebræorum

Hebræorum expositionibus, tum ex iis verbis, *per thronum gloriæ suæ*, luculenter apparet. R. Sal. ידו של הקב"ה הורמה לישבע בכסאו *Manus Dei sancti benedicti elevata est ad jurandum per thronum suum.*[a] Aben Ezra ait hoc intelligi debere juxta illud Deut. 32. 40. כי אשא אל שמים ידי *Nam attollo manum meam ad cælum*, i. e. juro; ac sensum esse, Deum posuisse manum suam super solium suum idque juramentum denotare. Addit autem R. Jesuam in hunc modum interpretari, *Et dixit, quòd manus valida erit ei, qui primò sedebit super thronum Israelis*, nempe Sauli. Ut per thronum Jah sive Domini intelligatur thronus Israelis, quemadmodum Salomon, quia sedit super thronum Israelis, 1 Reg. 10. 9. propterea super thronum Domini sedisse dicitur, 1. Paral. 29. 23. Sed ista expositio nimis longè petita videtur. Mihi maximè arridet, ut jurantis gestus, uti vult Aben Ezra, verbis hisce significetur. Atque in eum sensum verba Vulgatæ versionis exponi posse censet[b] Serarius, *manus solii Domini*, hoc est, ut ille interpretatur, *Est Dei manus in solio ad jurandum collocata.*

In CAP. XVIII.

V. 1. וישמע יתרו *Et audivit Jethro*] R. Sal. ait huic septem fuisse nomina, nempe Reüel, Jether, Jethro, Hobab, Heber, Keni, & Putiel. At unde constet unum eundemque hominem omnibus hisce nominibus appellatum fuisse non video. Jether, Jethro, & Hobab unius ejusdemque hominis nomina fuisse apparet; Reüel autem pater Hobab fuit, Num. 10. 29. nec idem patri simul ac filio nomen fuisse probat id quod suprà legitur c. 2. 18. Vide quæ istic sunt annotata; quin & hic R. Sal. non

[a] Pirke Eliezer cap. 44. *Extendit dextram suam, & apprehendit thronum gloriæ, atque juravit. &c. Hinc dicitur, quia manus supra thronum Jah, &c.* [b] *Serar in Jos. lib. 1. quæst. 25.*

dissimulat,

dissimulat, ex quorundam sententiâ per patrem illic avum intelligi, nec in adversum quicquam objicit. De Heber autem & Keni, occurrunt quidem ista nomina Judic.4.11. Sed חבר הקיני *Heber Kinæus* dicitur fuisse מבני חבב חתן משה *ex filiis* seu posteris *Hobab soceri Mosis*. Nomen denique Putiel legitur in hoc libro cap.6. v.25. at socerum Mosis nomine isto significatum esse nihil est quod arguat. Miror itaque Fagium hanc de soceri Mosis nominibus R. Salomonis sententiam, nullâ prorsus adhibitâ censurâ, memorasse.

חֹתֵן מֹשֶׁה *Socer Mosis*] Vulg. *cognatus Moysi*; nimis laxè. LXX. γαμβρὸς, quod interdum idem valet quod πενθερὸς, *socer*. Chal. חמוהי דמשה *socer Mosis*. Vide suprà c.2.18.

כִּי הוֹצִיא יְהוָה אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם *quòd eduxerat Dominus Israelem ex Ægypto.*] LXX. ἐξήγαγε γὰρ κύριος, &c. *Eduxit enim Dominus, &c.* At particula כי hic valet ὅτι *quòd*. Ut Gen. 22.12. ידעתי כי ירא אלהים אתה LXX. ἔγνων ὅτι φοβῇ σὺ τὸν θεὸν, *Novi quòd tu times Deum* Vulgatus hîc, *& quòd eduxisset Dominus Israel de Ægypto*. Cum in genere dictum esset, Jethro audiisse omnia, quæ Dominus fecisset Mosi & Israeli populo suo, hoc speciatim additur * tanquam præ reliquis omnibus memorabile, quòd eduxisset Israelem ex Ægypto. Simili modo dicitur Psal. 18. in titulo, Deum eripuisse Davidem è manu inimicorum suorum, & è manu Saul. Et Mar.16. 7. *Dicite discipulis ejus, & Petro.*

V.2. אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ *Postquam eam remisserat.*] .i. postquam Moses uxorem suam, quam secum in Ægyptum proficiscens assumpserat, ut c. 4. habetur, cum eam impedimento sibi fuisse animadverterit, ad paternam domum unà cum filiis remisisset. Ita exponit Onkelos, & R. Sal. atque ita à nonnullis expositum esse notat Aben Ezra; qui tamen & aliter à quibusdam exponi refert,

* R. Sal. זו גדולה עַל כלם *hoc reliquis omnibus majus fuit.*

nempe

nempe ut sensus sit אחר ששלחה דורונות אליו i.e. *postquam miserat* (uxor Mosis) *dona ei.* Nam שלוחיה *missiones* à שלח *misit*, 1 Reg. 9. 16. denotat מתנן uti interpretatur Chaldæus Paraphrastes, i. e. *dona* sive munera. Fagius ait nonnullos Hebræorum exponere; *post munera ejus*, eos tamen ita intelligit, ac si de muneribus à Mose uxori suæ missis loquerentur, cùm è contrà ii, quorum meminit Aben Ezra, de muneribus Mosiab uxore missis interpretentur. Prior autem expositio multo est simplicior, nempe ut significetur, Mosen uxorem suam ad patrem remisisse, ac propterea Jethro eam nunc secum adduxisse. Vulg. *Tulit Sephoram uxorem Moysi, quam remiserat.* LXX. μετὰ τὴν ἀφεσιν αὐτῆς, *post dimissionem ejus.*

V. 5. *Et venit Iethro, &c.*] Aben Ezra ad v. 1. ait post Legem à Deo traditam hoc accidisse; atque idem ad v. 13. sentit R. Sal. idque ex v. 16. colligit, ubi de statutis ac legibus Dei Moses ad socerum suum loquitur.

אֶל־הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר הוּא חֹנֶה שָׁם הַר הָאֱלֹהִים *In desertum ubi castrametatus est, ad montem Dei.*] Rab. Sal. ait hoc in laudem Jethro dictum esse, eum scilicet tanto Legis desiderio flagrasse, ut ejus discendæ gratiâ in desertum, locum horridum ac inanem (מקום תהו) proficisci non gravaretur. Repetendum autem ἀπὸ τῆς κοινῆς אל *ad* ante הר *montem.* Onkel. *ad montem, super quem apparuit gloria Domini.* Jon. *ad montem, super quem apparuit gloria Domini ab initio.* Respexit nimirum ad id, quod legitur cap. 3. 1, &c. at videtur potius mons iste mons Dei nuncupari, propterea quòd in eo Deus Legem dederit.

V. 6. *Et dixit Mosi, &c.*] Nempe per nuntium, ut exponit R. Sal. אל ידי שליח, Hunc sensum exprimere voluerunt LXX. Interpretes, atque ideò formam orationis immutarunt. ἀπηγγέλη δὲ μωυσῆ, λέγοντες, ἰδοὺ ὁ γαμβρός σε παραγίνεται πρός σε, *Et nunciatum fuit Mosi, dicentes, Socer tuus ad te venit.* Sic ad verbum Græca ista sonant, ubi parùm congrua est verborum σωτάξις, neque enim

est

est cum quo illud λέγοντες, *dicentes*, cohæreat.

Ego socer tuus Iethro venio ad te, &c.] Jon. *Ego Socer tuus Iethro venio ad te* לאתגיירא *ut proselytus fiam; & si non suscipies me meâ causâ, suscipies uxoris tuæ gratiâ, ac filiorum tuorum, qui cum eâ sunt.*

V. 7. *Et exiit Moses obviam socero suo,* וַיִּשְׁתַּחוּ *& incurvavit se*] R. Sal. ait se non videre quis cui se incurvavit; at dubium non est, Mosen socero suo se incurvasse, id quod ex serie textûs est satis manifestum.

Et osculatus est eum] Jonathan addit וגייריה *& proselytum eum fecit.* Sic Lyra ad v. 12. ait Jethro ad fidem & ritum Hebræorum fuisse conversum, quod ex isto loco satis sit verisimile.

Et venerunt in tabernaculum] Jon. *Et venerunt in tabernaculum domûs doctrinæ.*

V. 8. *Et narravit Moses socero suo, &c.* אֶת־כָּל הַתְּלָאָה *omnem molestiam, quæ eis accidit* (ad verbum, *quæ eos invenit* אֲשֶׁר מְצָאָתַם *in viâ, &c.*] Jon. *Omnem molestiam, quæ eis accidit in viâ juxta mare rubrum, & in Marâ, & in Rephidim, & quemadmodum Amalek adversus ipsos est præliatus.* Aben Ezra notat תלאה denotare הצרה שולאה אדם לסבלה או להגידה *afflictionem adeò gravem, ut eam vel perferre, vel commemorare hominem tædeat.*

V. 9. וַיִּחַד *Et lætatus est*] LXX. ἐχάρησαν, *& obstupuit*; id autem plus est quàm quod in Hebræo dicitur.

V. 11. כִּי בַּדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם *Nam in quo superbè egerunt, super eos* (fuit)] Onk. ארי בפתגמא די חשיבו מצראי למדן ית ישראל ביה דנגון *Quâ enim in re cogitaverunt Ægyptii judicare Israelem, in eâ ipsos judicavit.* Fagius sic explicat, *Vult dicere, quemadmodum ipsi pueros Hebræorum aquis submerserunt, sic quoque & ipsi aquis submersi ac suffocati sunt, Deo scilicet eâdem mensurâ remetiente illis, quâ ipsi mensi fuerant filiis Israel.* In istam sententiam apertè Jonathan, *Nam in quo impiè egerunt, judicantes Israelitas*

itas aquâ perdendos (לְמַרְן יִת יִשְׂרָאֵל בְּמַיָּא) *ſuper ipſos reverſum eſt judicium, ut ipſi aquâ perirent.* Similiter R. Sal. כְּתַרְגּוּ בְּמַיִם דְּמוּ לְאַבְדָם וְהֵם נֶאֶבְדוּ בְּמַיִם *Prout interpretatus eſt Chaldæus Paraphraſtes, aquis cogitaverunt eos perdere, & ipſi aquis perierunt.* LXX. ἵνεκεν τούτου ὅτι ἐνέθεντο αὐτοῖς, *propter hoc, quòd inſectati ſunt eos.* Vulg. *eò quòd ſuperbè egerant contra illos.* Conjunxerunt iſti Interpretes עֲלֵיהֶם cum זְדוּ, ac ad Iſraelitas retulerunt, commodius autem videtur, ut poſt זְדוּ pauſa fiat, & עֲלֵיהֶם ad Ægyptios referatur, eo ſenſu quo expoſui. Quin & בְּדָבָר אֲשֶׁר *in re quâ*, vel *quâ in re*, minùs rectè reddi vertitur vel ἵνεκεν τούτου, vel *eò quòd*, verbum autem זְדוּ quod LXX. vertunt ἐνέθεντο *inſectati ſunt*, (ſic Latinè vertitur, malim *adorti ſunt*, vel *vim intulerunt*,) melius Vulgatus reddit; *ſuperbè egerunt*. Sic Scholiaſtes teſtatur Græcum quendam Interpretem vertere, ὑπερηφανεύσαντο. Rab. Sal. exponit הִרְשִׁיעוּ *impiè egerunt*. Verbum זוּד ſignificat ſuperbè ac præſumptuosè agere. Unde David Pſal. 19. v. 13. גַּם מִזֵּדִים חְשׂךְ עַבְדֶּךָ *etiam à peccatis ex præſumptione perpetratis cohibe ſervum tuum.*

V. 12. *Et venit Aharon, &c.* R. Sal. ita interpretatur, ac ſi Aharon & Seniores Iſrael convivati eſſent cum Jethro, Moſis autem miniſtraret. At multo ſanius eſt, quod dicit Aben Ezra, nempe haud opus fuiſſe hîc inter eos qui cum Jethro epulati ſunt, memorare Moſen, cum in ipſius tabernaculo fuerint. Jonathan tamen cum R. Salomone ſentiens dicit, וּמֹשֶׁה הוּא קָאֵי וּמְשַׁמֵּשׁ קֳדָמֵיהוֹן *Moſes autem ſtabat, & miniſtrabat coram eis.*

Coram Domino] Aben Ezra ait hoc ideo dictum, quòd tabernaculum Moſis ad orientalem partem tabernaculi conventûs fuerit. Sic Fagius ait, tabernaculum Moſis fuiſſe juxta tabernaculum fœderis. Addit tamen hæc dici per anticipationem; nondum enim factum fuiſſe tabernaculum fœderis. Quomodò igitur ei propinquum

tunc

tunc esse potuit Mosis tabernaculum? Idem refert nonnullos exponere *coram Domino*, propter pios homines, qui convivio isti intertuerunt. Vel *coram Domino*, i. e. * in honorem Domini; vel tantâ pietate, ac si in conspectu Dei epulati fuerint. Mihi maximè probatur, ut propterea coram Domino convivari dicantur, quòd supra Mosis tabernaculum, in quo factum est convivium, nubes, specialis Dei præsentiæ signum, pependit. Vide cap. 33. 7. & 9.

V. 13. וַיְהִי מִמָּחֳרָת *Et fuit postridiè*] Jon. ורוח ביומא דבתר יומא דכופורי *& fuit postridiè diei expiationum.* Atque ita etiam exponit R. Sal. sed simplex ac planè genuina est expositio Aben Ezræ, ויהי ממחרת לביאת יתרו *Et fuit postridiè, nempe postquam Iethro advenerat.*

V. 16. כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר *Quando eis est negotium*] LXX ὅταν γὰρ γένηται αὐτοῖς ἀντιλογία. *Nam quando eis contigerit altercatio.* Vulg. *Cumque acciderit eis aliqua disceptatio.* Onk. כד הוי להון דינא *Quando ipsis est judicium*; seu controversia judicio dirimenda. דבר *dabar* est *verbum, res, negotium, causa*, &c. Eodem planè modo usurpatur πρᾶγμα 1 Cor. 6. 1.

V. 18. נָבֹל תִּבֹל גַּם אַתָּה וגו׳ *Prorsus marcescès, tu pariter ac populus iste*, &c.] Jon. *Prorsus marcescès* (seu diffluës מיתר תנחר) *tu pariter ac Aharon, & filii ejus, & seniores populi tui.* At de promiscua multitudine, quæ Mosi controversias dirimenti operam dabat, est intelligendum. Onk. מלאה תלאי *prorsus fatigaberis.* Atque istam interpretationem probat R. Salomon. sed Hebræum est ἐμφατικώτερον. Nam נבל est marcescere, quemadmodum arboris folium humore destitutum marcescit. Psal. 1. 3. ועלהו לא יבל, *cujus folium non marcescet.* Metaphoricè igitur (ut notat Aben Ezra) significatur, fore ut Moses si in instituto isto pergeret, instar folii marcescentis ultro suâque sponte (מעצמו) decideret. LXX. ἐθοῖς κατὰ

* Sic Augustinus exponit.

καταφθαρῆναι ἀνυπομονήτῳ, *Corruptione corrumperis intolerabili.* Vulg. *Stulto labore consumeris.* נבל etiam significat *stultum esse*; & verbale נבל stultum denotat. Unde illud, 1 Sam. 25. 25. כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו *Iuxta nomen suum sic est*; *Nabal* (i. Stultus) *est nomen ejus, & stultitia ei præsto est.*

V. 20. *Et ostendes eis viam, in quâ ibunt*] Jon. ותחוד להון ית צלותא דיצלון בבית כנשתהון *Et ostendes eis precationem, quam precabuntur in synagogâ ipsorum.*

V. 21. אַנְשֵׁי חַיִל *viros fortes*] Ad verb. *viros fortitudinis.* Vulg. *Viros sapientes*; sed in margine est *potentes.* Sic LXX. ἀνδρὰς δυνατούς. R. Sal. exponit עשירים שאין צריכין לחנף ולחכיר פנים *divites, quibus hypocriticè agendi, ac personas respiciendi nulla incumbit necessitas.* Atque ita quidem חיל interdum divitias significat, sed hîc, ut alibi plerumque, animi virtutem ac fortitudinem denotat. Aben Ezra de corporis robore intelligere videtur, אנשי חיל שיש להם כח לסבול המורח *viros robustos, qui oneri sunt ferendo.* Sed etiamsi חיל, cum sit πολύσημον, corporis robur quandoque designet, hîc tamen, ex quo dixi, modo accipi debet.

שֹׂנְאֵי בָצַע *odio habentes avaritiam* Onk. דסנן לקבלא ממון *quibus exosum est accipere pecuniam.* Atque ita etiam Jonathan, nisi quod non simpliciter habeat ממון *pecuniam*, sed ממון שקרא *pecuniam falsitatis*, sive injustitiæ. Sic Luc. 16. 9. ἐκ τῆ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας. שקר *falsitas, mendacium*, à LXX. Interpretibus interdum redditur ἀδικία, *injustitia.* Ut Psal. 119. 29. דרך שקר הסר ממני LXX. ὁδὸν ἀδικίας ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ. Et ibid. v. 104. מכל ארח שקר LXX. ἐμίσησα πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας. Similiter v. 128. pro ארח שקר habent ὁδὸν ἄδικον. Hinc 1 Cor. 13. 6. τῇ ἀληθείᾳ opponitur ἡ ἀδικία. LXX. μισοῦντας ὑπερηφανίαν *odio habentes superbiam.* Steuchus asserit Hebræum בצע nusquam significare superbiam. Rectè; Scho-

Scholiastes notat alium habere πλεονεξίαν, *avaritiam.*

V. 23. *Si hanc rem feceris* וְצִוּךָ אֱלֹהִים *Et tibi præceperit Deus*] Nempe ut rem istam facias. Sic R. Sal. idque opinor rectè, אִם מְצוה אותך לעשות כן *si præceperit tibi ut ita facias.* [a] Alio sensu Vulgatus, *si hoc feceris implebis imperium Dei.* Quasi Jethro dicat, hoc quod Mosi suadet, Dei esse mandatum, cum potius consilium suum eâ tantùm conditione Mosi proponat, ut si Deus ita jusserit, id sequatur. LXX. Interpretes longè ab Hebræo recesserunt, κατισχύσει σε ὁ Θεὸς, *corroborabit te Deus.*

Atque etiam universus iste populus ad locum suum in pace veniet] Nimirùm (ut explicat Aben Ezra) quòd hâc ratione lites ac cõtroversiæ eorum citò diremptæ erunt.

V. 25. *Chiliarchos, centuriones,* [b] *præfectos quinquagenis, &* [c] *decuriones*] Jon. *chiliarchos sexcentos centuriones sexies mille, præfectos quinquagenis duodecies mille, & decuriones sexagies mille.* Nempe quia sexcenta milia erant Israelitarum. Lyra etiam ex totius populi numero tot in unoquque ordine fuisse colligit. LXX. Interpretum versio in quibusdam editionibus (nam in Romana vox ista non habetur) addit γραμματοεισαγωγεῖς; *& scribas*; Augustinus [d] vocem istam hîc legit, quid autem eâ significetur, se nescire fatetur. Serarius ad Jos. 1. 10. notat LXX. Interpretes alicubi Hebræum שוטרים reddere γραμματοεισαγωγεῖς; nempe Deut. 1. 15. (mendosè in Serarii codice legitur 5. inde autem in hunc locum irrepsisse vox ista videtur) & 16. 18. & 29. 10. Quin & de Græcæ istius vocis significatione ibidem disserit.

V. 27. וַיְשַׁלַּח מֹשֶׁה אֶת־חֹתְנוֹ *Et dimisit Moses socerum suum*] Aben Ezra ait verbum שלח hîc honorificam

[a] Sreuchus ait sensum esse, *tum tibi Deus præcipiet, quæ populo relaturus sis.* [b] Vulg. *quinquagenarios.* [c] Vulg. *decanos.* [d] Non istam planè vocem, sed (quod tantundem est) γραμμάτων εἰσαγωγεῖς.

deductionem denotare; ut Gen. 18.16. ואברהם הולך עמם לשלחם *& Abraham ibat cum eis, ut eos deduceret.*

Et ivit ad terram suam] Jon. *Et ivit ut filios terræ suæ (conterraneos suos) proselytos faceret.* Similiter R. Sal. sed paulò restrictiùs, לגייר בני משפחתו *ut filios familiæ suæ proselytos faceret.*

CHAP. XIX.

V. 1. בַּיּוֹם הַזֶּה *In die isto*] Jon. ביומא חדין בחד לירחא *die isto, primo die mensis.* Similiter Lyra, *in die hac, id est, primâ die mensis.* Ita etiam exponit R. Sal. בראש חדש *in principio mensis.* Eodem modo à R. Mose exponi refert Aben Ezra, ac nisi ista expositio admittatur, se sensum horum verborum nescire fatetur. Addit tamen fortè dictum esse, *die isto*, quòd à Rephidim (ubi antea novissimè castrametati sunt) usque ad Sinai magna esset distantia. Quasi scilicet eo ipso die, quo à Rephidim profecti sunt, ad Sinai eos venisse significetur. Ita Fagius, *Id est, (inquit) ipso die, quo recesserunt ex Rephidim. Hoc autem dicit, quod esset magna distantia ex Rephidim ad montem Sinai, quasi dicat, plus itineris confecerunt eo die, quàm aliis diebus.* Ego verò malim priorem expositionem amplecti, ut de primo die mensis intelligatur, hoc modo, *Mense tertio* (seu *Novilunio tertio*, nam חדש etiam Novilunium denotat, 1 Sam. 20.5. & 2 Reg. 4.23.) *Ex quo egressi sunt Israelitæ ex Ægypto die isto* (nempe novilunii, quando mensis inchoatus est) *venerunt in desertum Sinai.*

V. 2. וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר *Et castra metatus est illic Israel è regione montis.*] למזרחו inquit R. Sal. *ad orientalem ejus partem.* Istam expositionē, authoris etiam nomine expresso, (nisi fortè alius fuit R. Sal. qui ita exposuit)

ſuit) citat Aben Ezra רבינו שלמה אמר כי נגד חזר מזרח *Magiſter autem noſter Salomon dicit, è regione montis orientalem partem denotare.* Notat autem ſcriptum eſſe (nempe Num. 2. 2.) מנגד סביב לאהל מועד יחנו *è regione circa tabernaculum Conventûs undiquaque caſtrametabuntur.* Inde probat נמגד *è regione* omnes quatuor plagas ex æquo interdum deſignare. Ipſe igitur ideò dictum putat, *& caſtrametatus eſt Iſrael*, &c. cum immediatè anteà dictum eſſet, *& caſtrametati ſunt in deſerto*, ut intelligamus capita tribuum, & ſeniores honoris gratiâ è regione montis caſtrametatos eſſe: ac propterea exiſtimat dictum eſſe in ſingulari ויחן *& caſtrametatus eſt*, quod pauci eſſent qui ad iſtum modum caſtra metati ſunt. At nomen *Iſrael*, cum quo cohæret verbum ויחן *& caſtrametatus eſt*, eſt collectivum, & de univerſa populi multitudine uſurpatur. Quin & Num. 2. 2. de univerſo populo dicitur, eum è regione undique circa tabernaculum conventûs caſtra metatum eſſe; quidni igitur & hoc de omnibus in univerſum Iſraelitis dicatur, eos nempe è regione montis caſtra metatos eſſe?

V. 3. *Et Moſes aſcendit ad Deum*] Jon. * *Et Moſes aſcendit die ſecundo*, &c.

ויקרא אליו יהוה מן ההר *Et clamavit ei Dominus è monte*] Aben Ezra exponit וכבר קרא אליו *clamaverat enim ei*; atque hanc rationem reddit cur ita exponi debeat, כי בלא רשות לא עלה *Non enim (Moſes) aſcendit niſi potestate ſibi (à Deo) facta.* Atque id quidem nullatenus dubitandum: nec tamen ſequitur ויקרא hîc in pluſquam perfecto eſſe exponendũ, cum non ideò Moſen Deus inclamaſſe dicitur, ut in monte aſcenderet, ſed ut populum iſto, quo præſcripſit Deus, modo alloqueretur.

V. 4. *Et adduxi vos ad me*] Onkelos (cui ſubſcribit R. Sal.) *Et adduxi vos*, לפולחני *ad cultum meum.*

* Jon. & Hieroſ. לאולפן אוריתי *ad doctrinam legis meæ.*

Super alas aquilarum] R. Sal. ait reliquas aves pullos inter pedes suos collocare, propterea quòd metuant ne avis quæpiam desuper volans ipsis sit infesta; aquilam autem cum ab isto metu sit libera, ab homine autem duntaxat metuat, ne forte jacula vel sagittas mittat, super alas pullos suos portare. Similiter Aben Ezra ait aquilam altiùs, quàm aliæ aves, volare, atque omnes aves ab eâ, ipsam verò à nulla timere. Monet insuper nubem, quâ Deus populum duxit, alas suas quodammodo expandisse. R. Sal. non inscitè notat, non sine singulari Dei providentiâ ac ope factum esse, ut cum Israelitæ ita per terram dispersi essent, omnes tamen brevi temporis spatio ad Rameses convenirent, atque inde iter facerent; c. 12. 37. & 51. Unde super alas aquilarum meritò Deus eos portasse dicatur. Hâc tamen phrasi omnis ea cura, protectio ac providentia, quam miris modis erga Israelitas Deus exhibuit, intelligi videtur. Vide Deut. 32. 11. 12.

V. 5. וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל־הָעַמִּים *& eritis mihi peculium præ omnibus popplus*] Onkelos pro סגלה habet חביבין *dilecti*; atque ita etiam Jonathan. Hierosolymytanus Paraphrastes vertit, לעם אוחרן וחביבין הוך סגולה *populus peculiaris* (ad verb. *alius*) *& dilecti sicut peculium*, seu pretiosus thesaurus. Vulg *in peculium*. Lyra ait in Hebræo esse *amicabilitas*, id est, quid excellenter dilectum. Burgensis addit dictionem Hebræam propriè significare rem, quam quis ita diligit, ut eam alteri non daret. R. Sal. exponit סגולה אוצר חביב *Segulla thesaurum dilectum*. Certè ex omnibus locis, in quibus vox *Segulla* reperitur, apparet rē pretiosam, ac charam eâ denotari. Aben Ezra ait significare, דבר נכבד ונחמד ולא ימצא אחר כמוהו *rem pretiosam & desiderabilem, ac cui similis haud possit inveniri*. Idem ad Eccles. 3. 8. Ubi סגלת מלכים legitur, ait *Segulla* denotare דבר נהמד שמור להתפאר בו *rem desiderabilem quàm quis ideò*

ideò servat, ut eâ sese efferat, seu gloriosum reddat. LXX. hîc habent λαὸς περιούσιος *populus peculiaris*, atque istis vocibus Apostolus utitur, Tit. 2. 14. Interdum autem LXX. Interpretes *Segulla* vertunt περιποίησιν *acquisitionem*, nempe Mal. 3. 17. atque inde etiam in Novo Testamento vox ista usurpatur, sc. 1. Pet. 2. 9. Theodotio hîc pro עם סגולה habet λαὸς ἐξαίρετος, *populus eximius*, seu *selectus*.

V. 6 מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים *regnum sacerdotum*] Onk. מלכין כהנין *reges sacerdotes*. Fagius interpositâ copulâ vertit, *reges & sacerdotes*: ac cum istâ Paraphrasi congruere ait illud Apoc. 1. 6. *Fecit nos reges, & sacerdotes, &c.* Quod autem in Hebræo habetur, *regnum sacerdotum*, exponit *regnum non prophanum, quod ex opibus & armis, sed quod ex sacerdotibus, rebus sacris, & divinis constat, quasi dicat, sacrum & divinum erit hoc regnum.* R. Sal. כהנים *Cohanim* hic non sacerdotes, sed principes vult significare, prout vox ista usurpatur. 2 Sam. 8. 18. sed altera significatio est usitatior, atque huic loco aptior, LXX. Βασίλειον ἱεράτευμα *regale sacerdotium*, quo elogio ornatur populus Dei, 1 *Pet.* 2. 9. Steuchus autem putat hoc diversum esse ab eo, quod textus Hebræus habet; at etiamsi hypallage quædam esse videatur, tamen non video quo minùs *regnum sacerdotale*, & *sacerdotium regale* tanquam ἰσοδυναμοῦντα accipiantur.

V. 7. וַיָּשֶׂם וגו׳ *Et posuit coram eis, &c.*] Onk. & Hier. וסדר *& ordinavit* seu *ordine posuit*.

V. 9. *Et dixit Dominus Mosi*] Jon. *Et dixit Dominus Mosi die tertio.* Vide ad v. 3. Sic R. Sal. ad illud v. 8. *& Moses retulit verba populi Domino*, ait id factum ממחרת שהוא שלישי *postridie, nempe die tertio.*

Et narravit Moses Domino verba populi] Aben Ezra interpretatur ויגד quasi sit pluſquam perfectum וכבר הגיד *jam autem narraverat.* R. Sal. autem ait id factum postridiè, nempe quarto die mensis; sed prius videtur simpliciùs.

V. 10. *Et dixit Dominus Mosi, &c.* Jon. *Et dixit Dominus Mosi die quarto*, &c.

V. 11. *In diem tertium*] R. Salo. ait diem istum fuisse sextum diem mensis; eandem etiam esse Jonathæ sententiam ex ejus paraphrasi, v. 10. apparet. Quin & Aben Ezra ad v. 1. licet fateatur totum hoc esse על דרך הסברא *per modum conjecturæ dictum*, tamen addit se niti velle Kabbalâ sive traditione, nempe sexto die mensis Sivan (sive Maii, qui Israelitis fuit mensis tertius) datam fuisse legem.

V. 12. וְהִגְבַּלְתָּ אֶת־הָעָם *Constituesque terminos populo*] Sic Vulgatus rectè interpretatur. LXX. ἀφορεῖς, *& separabis.* Sic proprie sonat; in Romana autem editione redditur, *& terminabis*: atque ea quidem interpretatio Hebræi verbi sensum melius exprimit. Quin & Scholiastes exponit ὀρθώσεις *terminos statues*, quos nimirùm transilire non debeat. Sic R. Sal. Hebræum הגבלת explicat, קבע להם רחומין לסימן שלא יקרבו מן הגבול וחלאה *Fige* (seu, *firmiter statue*) *eis limites, ut intelligant sibi ulteriùs appropinquandum non esse.* Aben Ezra similiter exponit, שים גבול בהר *pone terminum in monte*: ac notat propterea dici (nempe v. 23.) הגבל את ההר *termina montem*, seu monti, vel circa montem terminos constitue. Monet nempe, idem utroque loco significari, de quo non est cur quisquam dubitet: refert tamen nescio quem vesanum (uti meritò appellat, משוגע) dicere, Mosen verba Dei posteà mutasse, ac cum voluisset dicere, הגבל את העם *constitue terminos populo*, ex improviso dixisse הגבל את ההר *constitue terminos monti*; quasi scilicet hoc ab illo diversum esset.

V. 13. אִם יָרֹה יִיָּרֶה *Aut jaculando jacula transfigetur*] Sensus est, uti eum explicat Aben Ezra, *Si quis montem tetigerit, neminem debere eum ad montem usque persequi, ut apprehendat*, (sic intelligit illud, לא תגע בו יד *non tanget eum*

eum manus, nempe non montem, sed eum, qui montem tetigerit; de quo v. 12. *) Sed qui eum aspexerint, debere eum statim loco suo manentes lapidare; vel si præ loci distantiâ id non possint, iaculo transfigere.*

בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל *Cum protracta fuerit buccina*] i.e. cum protractus fuerit [a] clangor buccinæ. Vulg. *cum cœperit clangere buccina.* Minùs rectè. Sed LXX. Interpretes Hebræum textum vix quicquam respexisse videntur: ὅταν αἱ φωναὶ, καὶ σάλπιγγες, καὶ ἡ νεφέλη ἀπέλθῃ ἀπὸ τοῦ ὄρους, *cum voces, & tubæ & nubes à monte discessermt.* Nobilius ait Chaldæũ non dissimilem sententiam reddidisse; quod haudquaquam verum. Chaldæus enim habet, במיגד שופרא *cum protracta fuerit buccina.* Cum Hebræo planè convenit. [b] Est tamen & præter Nobilium, qui dicat, Chaldæum & LXX. Interpretes vertere, *cum cessaverit buccina*; at in Chaldæo certè istiusmodi interpretatio non habetur. Fagius quidem ex Chaldæo vertit, *cum intendetur tuba*; & in Annotationibus ait sensum esse, *dum satis protractus adeoque finitus est sonitus tubarũ, tum ascendere poterit populus, &c.* An ista Fagii explicatio illos in errorum duxit nescio; illud certum, Chaldæum נגד Hebræo משך præcisè respondere, ac utrumque *diduci, extrahi, protrahi, &c.* neutrum verò *cessare* vel *finire* significare. De voce autem יובל *Jobel*, quam Interpretes hîc buccinam, vel tubam vertunt, Hebræorum plerique volunt significare [b] buccinam arietinam, sive ex cornu arietino factam. Jos. 6. 4. in Hebræo est שופרות היובלים, Chaldæus habet שופריא דקרן דכריא *tubas ex cornu arietino.* [c] R. Sal. etiam ibi היובלים exponit אילים *arietum.* Atque ita etiam Kimchi, qui ex Rabbinis antiquioribus refert R. Akibam dixisse, se cum in

[a] Nomen *Jobel* non buccinam, sed clangorem nonnulli volunt significare; idque ex Jos. 6. 4. videtur probabile. [b] D. Willerus ad locum.

[c] R. Sal. hîc דוא שופר של איל שכן בעדביא קורין לדכרא ויבלא *est buccina arietina. Sic enim in Arabiâ arietem appellant Jobel.* Onkelos & Jonathan pro יובל tantùm habent שופרא & Hierosolymitanus שופורא i. e. *buccina.* Sic v. 19. pro יובל est שופר in textu Hebræo.

Arabiam

Arabiam profectus esset, audivisse arietem appellari *Jobel*. Masius ad Jos. 6. 4. censet buccinas istas ex cornibus arietinis factas non fuisse, quòd cornua arietina sint solida, buccinam autem cavam esse oporteat. Hoc argumento rem confectam putat Fullerus Miscell. lib. 4. c. 8. Sed quidni cum Serario (in Jos. 6. quæst. 4.) respondere liceat, cornu arietinum, etiamsi solidum sit, cavum tamen posse fieri? Certè Josephus (uti notat Serarius) Antiq. lib. 5. c. 8. Gedeonis historiam referens ait, ejus milites in dextris cornu arietinum vice tubæ habuisse. Causam igitur non video, cur in re istiusmodi à sententiâ apud Hebræos adeò receptâ discedere oporteat. Masius existimat vocem *Jobel* à primo musicorum instrumentorum inventore, nempe *Iubal* deductam esse; nec id sanè est inconcinnum. Annum Jubilæum ab istiusmodi tubarum clangore sic appellatum (Hebraicè יובל *Jobel* Levit. 25.) ex Hebræis pariter ac nostris (opinor) plerique sentiunt. יובל שמה עֵל שם תקיעת שופר inquit R. Sal. ad Levit. 25. 10. *Jobel est nomen ejus, propter clangorem buccinæ.* Atque istam ob causam ex Rabbinorum suorum sententiâ annum istum ita appellatum testatur Aben Ezra, etiamsi ipse יובל *Jobel* istic exponat שלוח *missionem, dimissionem, remissionem.* Ita etiam LXX. ἄφεσιν, i. e. *remissionem* interpretantur. Alii aliam nominis rationem assignant; mihi in illâ R. Salomonis veterumque Rabbinorum sententiâ acquiescendum videtur. Qui plura cupit, consulat Masium in Jos. 6. 4. Fullerum Miscell. lib. 4. cap. 8. Serarium in Jos. 6. quæst. 4. & 5. item in Jos. 13. quæst. 14.

הַמָּה וְעָלוּ בְהָר *Illi ascendent in montem*] Aben Ezra approbat sententiam cujusdam R. Samuelis Ben Hophni, qui intelligit de Aharone, & filiis ejus, nec non septuaginta Senioribus, de quibus fit sermo cap. 24. 1. q. d. הַמָּה ולא אחרים *illi* (sc. ascendent) *& non alii.* At cum in præcedentibus non nisi populi in genere facta sit

mentio

mentio, de eo omnino intelligendum censeo; id quod etiam ex v. 17. porrò confirmatur.

V. 15. לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים *intra tres dies*] R. Sal. ex sententiâ R. Josi exponit, לסוף שלשת ימים הוא יום רביעי *In finem trium dierum, nempe in diem quartum.* At juxta eos qui volunt legem die sexto mensis datam fuisse, ait לשלשת ימים idem esse quod ליום השלישי *in diem tertium.* Ita hunc locum exponi debere probat Aben Ezra ex eo quòd Gen. 42. 17. Joseph fratres suos in custodia posuisse dicitur שלשת ימים *tribus diebus*; deinde v. 18. sequitur, ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי *Dixit autem eis Joseph die tertio*, &c. Notat etiam similiter dictum esse Gen. 40. 13. בעוד שלשת ימים וגו׳ *Intra tres dies recensebit Pharao*, &c. deinde v. 20. ויהי ביום השלישי *Fuit autem die tertio*, &c. Sed quid opus est è longinquo petere probationes, cum è proximo peti possint? Pro eo quod hîc dicitur, והיו נכנים לשלשת ימים v. 11. dictum est, והיו נכנים ליום השלישי *& erunt parati in diem tertium.* Quin & hîc statim v. 16. sequitur, ויהי ביום השלישי *Fuit autem die tertio*, &c.

V. 16. *Fuit autem die tertio*] Jon. *Fuit autem die tertio, nempe sexto die mensis.* Sic & Lyra ad v. 15. ait hunc tertium diem fuisse sextum diem mensis tertii; atque inde colligit Legem datam fuisse quinquagesimo die exclusivè ex quo egressi sunt ex Ægypto. Duos enim menses juxta Hebræos continere dies quinquaginta novem, quibus si de tertio mense sex dies addideris, fiunt sexaginta quinque; ab istis autem si dempseris quatuordecim primi mensis, qui egressum ex Ægypto præcesserunt, remanent 51. dies. At tertium hunc diem, de quo fit sermo, fuisse sextum diem mensis, non aliter probat quàm quòd R. Sal. dicat quarto die mensis * ista à Mose fuisse dicta; unde autem istud probari possit, haud scio.

V. 17. וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר *Et steterunt sub monte*] Ad verb. *In inferiori parte montis.* Vulg. *ad radices montis.*

* Nempe quæ v. 15. memorantur. Vide ad v. 9. & 10. Rectè

Rectè autem explicat Aben Ezra, מחוץ לגבול שהגבילם משה *extra terminum, quem constituit eis Moses.*

V. 21. פֶּן יֶהֶרְסוּ אֶל יְהוָה *Ne perrumpant ad Dominum*] R. Sal. exponit, שלא יהרסו את מצבם עד ידין שתאותם אל יי *Ne perrumpant stationem suam, dum ad Dominum accedere cupiunt.* Atque addit כל חריסה מפרדת אסיפת הבנין אף הנפרדין ממצב אנשי הורסי את המצב *Verbum Haras propriè denotat ædificii partes, à se in vicem separare* (ædificii junctura & compagem dissolvere) *ac propterà de eis usurpatur, qui se à stationem suâ separant.*

וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב] *Et cadant ex eis multi.* רב hîc valet עם רב uti exponit Aben Ezra, *populus multus.* Similiter Hierosolymitanus Paraphrastes, ויפול מנהון אוכלוסין סגיין *& cadunt ex eis turbæ multæ.* LXX. πλῆθος, *multitudo.* Vulg. *plurima multitudo.* R. Sal. suo more argutatur, כל מה שיפול מהם ואפילו הוא יחיד חשוב לפני רב *Quicquid ex eis ceciderit, etiamsi unicus duntaxat fuerit, coram me multum reputatur.*

V. 22. *Quin & sacerdotes etiam, &c.*] R. Sal. exponit de primogenitis, ad quos tum (Aharone & filiis ejus ad sacerdotale munus nondum electis) pertinebat ministerium. הבכורות שהעבודה בהם. Similiter Aben Ezra ait הם הבכורים *Isti* (nempe Sacerdotes, quorum hîc fit mentio) *sunt primogeniti.* Ita etiam Manasses in Concil. in Exod. quæst. 29: *Cum in Scripturâ* (inquit) *jubentur Cohanim* (seu sacerdotes) *se sanctificare, intelligendi sunt primogeniti, qui per id tempus fungebantur munere, quod posteà sacerdotum fuit.* Vide Exod. 24. 5. Refert autem nonnullos ex Rabbinis per sacerdotes hîc intelligere Aharonis filios, qui potentiâ sacerdotes fuerunt. Atque hanc sententiam ait se verissimam arbitrari, cum in Scripturâ usitatum sit per anticipationem rebus vel personis nomina imponere. Mihi verò expositio ista haud probatur. Nam verba S. textûs, הכהנים הנגשים אל יהוה *Sacerdotes, qui Domino appropinquant*, arguunt eos, de quibus

bus fit hîc sermo, jam tum munere isto sacerdotali functos esse. Iisdem etiam verbis refellitur id quod ultimo demùm loco addit Manasses, nempe Hebræum *Cohanim* hîc posse non *sacerdotes*, sed *principes* denotare, quemadmodum 2 Sam. 8. 18. vox ista usurpatur. At cum *Cohanim* hîc Domino appropinquare dicantur (nempe [a] ad offerenda sacrificia, ut rectè explicat Aben Ezra; Vide Levit. 10. 3.) non de principibus, sed de sacerdotibus intelligi debere manifestum est.

V. 24. *Abi, descende*] nempe ad testificandum populo secundâ vice, uti exponit R. Sal. qui addit שמזרזין את האדם קודם מעשה וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה *Nam monent hominem ante opus, ac denuò monent eum cum jam opus est agendum.*

V. 25. ויאמר אלהם *Et dixit eis.*] Quid dixit, non exprimitur; atque ideò exponi potest, *Et allocutus est eos*; ut ויאמר idem fit quod וידבר, Ad istum modum usurpatur ויאמר Gen. 4. 8. Vide si libet, quæ ad locum istum annotavi. Sed & in usitatâ significatione licet hîc accipere ויאמר *& dixit eis*, nempe quæ à Deo eis dicenda acceperat, R. Salom. ויאמר אליהם התראה זו *Et dixit eis hanc admonitionem*, nempe quæ v. 42. habetur. Hieros. *Et dixit eis, Appropinquate, & accipite decalogum.* Similiter Jon. *Et dixit eis, Appropinquate, accipite Legem cum decalogo.* Sed R. Salomonis expositio simplicior videtur.

In CAP. XX.

V. 1. *Et locutus est Deus*] Buxtorfius dissertat. de Decalogo §. 7. testatur, Hebræorum Interpretes ad unum penè omnes sentire, [b] Deum verba decalogi per se immediatè locutum esse, Dei nempe potentiâ, non autem Angelorum operâ ac ministerio voces in aëre formatas fuisse. Hanc sententiam libens amplecterer, ni remoram

[a] Onkelos דקריבין לשמשא *qui appropinquant ad ministrandum.*
[b] Aben Ezra ad v. 23. אני דברתי עמכם לא על ידי אמצעי *Ego locutus sum vobiscum non per interruntium.*

mihi

mihi injiceret locus iste adHeb. 2. 2. Istum siquidem aliter quàm de decalogo interpretari, nimis videtur violentum

Omnia verba hæc] Aben Ezra refert multos velle, duo prima duntaxat præcepta à Deo fuisse dicta; quia nimirum in eis prima persona usurpatur, [a] *Ego sum Dominus Deus tuus*; & *Ego Dominus Deus tuus sum Deus zelotes*; in aliis autem non est eadem loquendi forma; in tertio siquidem præcepto dicitur *nomen Domini Dei tui*, non nomen meum; &, *qui sumpserit nomen ejus inaniter*. Similiter in quarto, *Nam sex diebus fecit Dominus*, &c. Et in quinto, *in terrâ, quam Dominus Deus tuus dederit tibi*. Sed certum est, omnia decem præcepta æquè Deum locutum esse. Vide Deut. 4. 12, 13. Nec in adversum valet, in quibusdam præceptis de Deo in tertia persona sermonem fieri; id enim in Hebræa lingua inusitatum non est. *Audite vocem meam uxores Lamech*, id est, uxores meæ. Sic enim ipse Lamech uxores suas est allocutus. Gen. 4. 23. Et Esth. 8. 8. *Scribite*, &c. *in nomine regis*, dixit rex ipse, id est in nomine meo. Vide etiam Jer. 38. 5.

V. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus*, &c.] Lyra ait, Hebræos velle hoc esse primum præceptum; secundum autem esse, *Non habebis deos alienos*, &c. Ut illud sit affirmativum, hoc negativum. Sanè Aben Ezra vult [b] primum præceptum hisce verbis contineri, *Ego sum Dominus*, &c. Quæ autem sequuntur, *Non erunt tibi dii alieni coram me. Non facies tibi sculptile*, &c. ad secundum refert. Jonathan etiam licet illud, *Non facies tibi sculptile*, constituat דבירא תנינא .i. præceptum secundum, hoc tamen, *Ego sum Dominus*, &c. ad primum præceptum pertinere censet. Sic enim מתמלל דבירא קדמאה כד הוה נפיק מן פום קדושא *Præceptum primum, quando egrediebatur ex ore Dei Sancti*, &c. אנא הוא יי *Ego sum Dominus*, &c. Illud autem notandum paraphrasin istorum verborum, *Non*

[a] Vide ad v. 2. [b] Istam Talmudicorum & sequioris ætatis Rabbinorum plerorumque sententiam esse refert Buxtorfius Differt. De Decal, sect. 66.

erunt

erunt tibi dii alieni coram me, in Jonathane, prout Venetiis in 8°. editus est, desiderari Buxtorfius in Gram. Syro-Chald. ait id incuria Typographi accidisse. Sed & ipse Buxtorfius ibi verborum istorum paraphrasin Chaldaicam omisit, etiamsi dicat se eam, ne quid deesset, supplevisse. In versione quidem Latina habet, *Ne esto vobis Deus alius præter me*; at Chaldaicè in verbis Jonathæ ab ipso citatis, quod Latinis istis respondeat, nihil habetur. In paraphrasi etiam Jonathæ ab Helvico de Chal. Paraph. c. 9. Latinè recitatâ verba ista desunt. Vult autem istic Helvicus Jonathanem primum præceptum vocare, *Ego sum Dominus Deus tuus, &c.* præceptum autem secundum ei esse, *Non habebis Deos alienos, &c.* ista enim verba eum comprehendere in iis, quæ de cultu simulachrorum sequuntur, ac omnia pro uno præcepto habere. At multo probabilius est, imò haud dubitandum puto, paraphrasin istorum verborum, *Non habebis deos alienos, &c.* casu aliquo intercidisse. Neque enim ullam veri speciem habet, verba ista, quæ summi sunt monenti, ab eo insuper habita fuisse, cùm alia longè minoris ponderis, accuratè reddiderit. Ut ut sit, Burgensis rectè solidéque refellit eos, qui hæc verba, *Ego sum Dominus Deus tuus, &c.* primum præceptum constituunt, quòd verba ista non sint præceptiva, sed declarativa duntaxat, ac proemii loco omnibus præceptis præmissa. Eadem ratione sententiam istam inter Hebræos impugnat Abrabaneel à * Buxtorfio laudatus; למה אם כן לא באה המציה בלשון הנאות אליה ויהיה ראוי שיאמר האמן כי יש אלהי' שופטי בארץ או שאני חוא יי' אלהיך. *Si ita sit* (quemadmodum alii sentiunt) *quare hoc præceptum non enunciatur sermone convenienti? Dicendum enim fuit, crede quòd sit Deus judex in terrâ; vel, quòd ego sim Deus tuus.* Unde concludit, אומר אני שדבור אנכי יי' אלהיך אינו מצוה לא אמוניית ולא מעשיית אבל הוא הקומח למ צוות

* Buxtorf. Dissert. de Decal. sect. 69.

ולאזהרות

לואזהרות שיאמר בשאר דבורים *Dico ego, quòd sermo ille, Ego sum Deus tuus, neque* [a] *theoricum, neque practicum sit mandatum, sed præfatio præceptorum, & prohibitionum sequentium.*

Qui eduxi te ex Ægypto &c. Ac propterea (ut benè explicat Aben Ezra) te mihi servum esse, ac quæ tibi præcipio, facere oportet. Vide Deut 6.20, 24. quem locum appositè hîc citat Aben Ezra.

V. 3. לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי *Non erunt tibi dii alii coram me.*] Ad verb. *Non erit*; q. d. ne unus quidem deus alius, &c. Onkelos in singulari habet, אלהא אוחרן *deus alius.* Illud autem עַל פָּנַי *coram me*, vertit, בר מני [b] *præter me.* R. Salomon autem sic exponit, כל זמן שאני קיים שלא תאמר לא נצטוו על ע"ז אלא אותו הדור *quamdiu ego sum superstes; ne dicas non nisi ista generatione prohibitam fuisse idololatriam.* Similiter Kimchi in Radic. (uti ex Fagio olim ad Gen. 11. 28. observavi) *coram me*, i.e. me vivente, & præsente; q.d. quamdiù ego vivo, & non morior. Atque ita hîc Aben Ezra ait sic dictum esse, *Non erunt tibi dii alii* עַל פָּנַי *coram me*, quemadmodum Gen. 11. 28. dicitur Haran obiisse עַל פְּנֵי תֶּרַח אָבִיו *coram Thare patre suo*, h.e. patre præsente ac vidente. Hîc igitur sensum esse, אחר שאני אלהיך ואני נמצא תמיד בכל מקום ואני רואה מה שתעשה אין ראוי ש ישתתף עמי אלהים אחרים *quandoquidem ego sum Deus tuus, & semper ubique existo, ac quid agas video, non oportet te alios deos mecum conjungere.* Amama in Cens. refert Hiskuni interpretari עַל פָּנַי per במקומי *loco meo*; atque addit sic dici Eleazar functum sacerdotio עַל פְּנֵי patris sui, .i. loco. At Aben Ezra ad expositionem suam astruendam illud etiam Num. 3. 4. adducit, ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרון אביהם *Et sacerdotio functus est Eleazar;*

[a] Sic interpretatur Buxtorfius, potest verti, *non est præceptum, neque de fide, neque de opere.* [b] Sic LXX. πλὴν ἐμοῦ. At Vulg. *coram me.*

leazar, & Ithamar (non *loco Aharonis patris sui*, sed) *coram Aharone patre suo.* Sanè isto loco על פני אהרן non est, *loco Aharonis*, sed *coram Aharone* vel *in conspectu Aharonis*, h.e. Aharone adhuc vivente. Rectiùs fortasse altero loco ab Amama citato על פני vertitur *loco*, nempe Deut. 21.16. על פני בן השנואה *loco filii exosæ*: quanquam & istic altera expositio satis convenit, *in conspectu filii exosæ*, i. e. ipso superstite, uti interpretatur atque explicat Junius.

V. 4 *Non facies tibi sculptile, &c.*] Jonathan hîc præmittit, דברא תנינא *Præceptum secundum.* Similiter Josephus Antiq. l. 3. c. 4. dicit primum præceptum esse, *Deum esse unum, & hunc solum colendum*; secundum autem, *Nullius animalis simulachrum adorandum.* Fagius ad Exod. 32. 15. ait Hebræos hic à nostris discrepare; nostros enim ex illis *Non habebis deos alienos*, &c. Et, *Non facies tibi sculptile*, unum facere præceptum, Hebræos autem ista in duo sequestrare. At nostri pariter ac Hebræi hîc inter se divisi sunt. Ex nostris siquidem sunt, qui duo præcepta inde efficiunt; & ex Hebræis, qui pro uno habent, ut ad v. 2. est annotatum. Augustinus Quæst. in Exod. congruentius quidem putat, ut ista, *Non habebis, &c.* Et, *Non facies*, &c. in unum præceptum compingantur; non tamen dissimulat nonnullos ea in duo præcepta dividere; id quod rationi maximè videtur consentaneum. *Nam aliud* (inquit [a] Buxtorfius) *est, Non habebis Deum alium coram me; quod pertinet ad objectum cultûs divini, docens, Quisnam pro vero Deo sit habendus & colendus: aliud est, Non facies tibi sculptile, &c. quod pertinet ad modum cultûs divini, docens, Quomodo Deus sit colendus, videlicet non per* [b] *imagines & simulachra, sed in spiritu & veritate, ut in verbo suo præcepit. Israelitæ colentes vitulum, in præceptum secundum, non in primum peccarunt;*

[a] Buxtorf. Dissert. Decalog. sect. 63. [b] id est Non qualicunque cultu ab hominibus excogitato.

quia per vitulum colebant verum Deum, sed alio quàm præcepit modo.

Nec ullam similitudinem, &c.] Quantoperè Judæi detestati sunt simulachra, apparet ex eo quod Josephus de Excid. lib. 2. cap. 8. refert, Judæos nempe ingentes turbas concitasse, propterèa quod Pilatus Cæsaris imagines in urbem attulisset, ac mori potius paratos fuisse quàm ut imagines istas in urbe permanere paterentur. Sunt etiam qui existiment eos tanto adversus imagines odio flagrasse, ut n in nummis quidem eas ferre voluerint. *Velim* (inquit [a]Lud. Capellus) *Buxtorfium consulere Judæos Doctores, an hoc illi concessuri sint, licuisse tum* (Salomonis tempore) *Judæis, adeoque in usu fuisse inter eos positum vulgo & receptum, ut viri facies & imago in publicâ monetâ imprimeretur, & annon censebant illud esse secundo Decalogi præcepto interdictum.* At contrarium mihi liquere videtur ex Mat. 22. 20. [b]Waserus quidem asserit nummum istum, de quo in Evangelio fit mentio, Cæsaris vultu & nomine fuisse insignitum, idque ex ipsis Evangelii verbis evidentissimè ostendi; addit tamen eo gravius Judæis fuisse tributum Romanis pendere, quòd ultrà dispendium argenti, Cæsaris etiam imaginē conquirere, manibus contrectare, atque adeò illi afferre cogerentur, quum memores divinæ Legis omne sculptile omnemque imaginem detestarentur. At mirum mihi videtur, si Judæi nummis imagine Cæsaris insculptis uti, Lege interdictum putassent, eos non adeò indignè istiusmodi nummos tulisse, ac imagines illas Cæsaris, de quibus agit Josephus, tulerunt, quum tamen etiamsi nonnulli quæstionem de tributo pendendo moverent, de Cæsaris imagine nummo impressâ nemini scrupulum fuisse appareat.

V. 5. פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים *Visitans iniquitatem patrum in filios*] Onk. עַל בְּנִין מְרָדִין *in filios rebelles*, sive

[a] Capell. Diatr. de lit. Ebr. pag. 119. [b] Waser. de Num. Hebr. l. 2. c. 20.

immo-

immorigeros. Jon. אבהת רשיעין על בנין מרדין *patrum impiorum in filios rebelles.* Similiter R. Sal. ad verbum לשונאי id est *eorum, qui me oderunt,* בחרגומי משמה אבותיהם בניהם *Prout interpretatus est Chaldæus Paraphrastes, quando* (filii) *patribus suis se similes præbent.* Atque* iisdem planè verbis explicatur in Gemara Sanhed. cap. זה בורר, uti apud Coch in Excerptis, reperio. Aben Ezra etiam cum objecisset Ezechielem dicere, filium non portaturum iniquitatem patris, respondet Ezechielem loqui de filio, qui in patris sui viis non ambulat; hic autem visitationem iniquitatis non nisi ad eos, qui Deum oderunt, se extendere. בקידת דעין הינא בקשורה על שונאיו.

V. 6. וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים *Et exercens misericordiam erga millenos*] i. e. ut exponit Aben Ezra, אין קץ והוא לעולם *absque fine, in æternum.* R. Sal. hinc observat Dei bonitatem tantum superare ejus severitatem, quantum quingenta unum superant; quia nimirum severitas ad quatuor generationes restringitur, bonitas autem ad millenas (bis mille minimum) extenditur. נמצאת מדה טובה יתרה על מדת פורעניו' אחת על חמש מאות שזו לארבעה דורות וזו לאלפים Eadem etiam habet ad cap. 34. 7.

V. 7. לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum*] Onk. לא תימי בשמא דיי אלהך למגנא *Non jurabis per nomen Domini Dei tui inaniter.* Jon. *Populi mi, domus Israel, non jurabit quisquam ex vobis per nomen verbi Domini Dei tui inaniter.* Sed latius patet hoc præceptum quàm ut ad juramentum restringi debeat. Aben Ezra tamen ad perjurium videtur restringere, ac refert in Ægypto ad ipsius usque etatem moris fuisse, ut si quis per caput regis falso juraſſet, omninò morte plectendus esset, nec ullo quan-

* Eadem etiam verba habet Abrabanel ad Ilai. 53. quæst. 4.

tumvis immenſo pretio (etiamſi pondus ſuum auro æquaret) vitam ſuam redimere poſſet. Atque hinc egregiè infert, ſi is honor habeatur regi terreno, שתחלתו הבל וסופו הבר ומלכותו הבר *Cujus principium eſt vanitas, & finis vanitas, & regnum vanitas*, infinities magis quis cavere debet, ne eâ injuriâ Deum ipſum afficiat, ut per ejus nomen pejerare audeat. Idem AbenEzra ait שוא & שקר (quod falſum denotat) eſſe בני אב אחד *filios unius patris*; id vult, voces iſtas eſſe ſynonymas, ac unum idemque ſignificare. Ac verum quidem eſt pro eo quod in hoc capite v. 16. dicitur, *Non feres contra proximum tuum*, עד שקר *teſtimonium falſum* Deut. 5. 20. eſſe עד שוא, ubi Onkelos שהדותא דשקרא, veruntamen dictio שוא latioris eſt ſignificationis, & idem valet (uti hic exponit R. Sal.) quod חנם להבל *fruſtrà, inaniter*. Atque ea eſt ſignificatio Chaldaicæ vocis, quâ hîc ab Onkelo pariter ac Jonathane Hebræum שוא redditur, nempe מגנא vel מגנא, Sæpè in Targum uſurpatur, pro Hebræo חנם quod ſignificat *gratis*, item *ſine cauſâ, immerito*. Ut Gen. 29. 15. Exod. 21. 2. Job. 1. 9. Iſa. 52. 3. LXX. hîc vertunt εἰς ματαίῳ Aquila εἰς εἰκῆ *in vanum*. Et ſic Vulg.

כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהוָה *Non enim innocentem habebit, &c.*] Jon. ארום לא מזכי יי ביום דינא רבא *Non enim juſtificabit Dominus in die judicii magni, &c.*

V. 8. זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ *Memento diei ſabbathi, ut eum ſanctifices.*] Pro זכור memento, Deut. 5. 11. eſt שמור *obſerva*; ſed ſenſus utrobique idem eſt, ut monet Aben Ezra, quì etiam obſervat, ſenſus potiùs quàm verborum rationem haberi in Scripturâ. In exemplum affert illud Gen. 27. 4. cum v. 7. collatum; Iſaac Eſauo dixit, *Ut anima mea tibi benedicat antequam moriar*; Rebecca autem Jacobo retulit Iſaacum dixiſſe, *ut benedicam tibi coram Domino antequam moriar*. Idem Rabbinus ait, אין בעשור

בעשרת הדברות רק השבת לבדה שאינה בכלל שקול הדעת *Inter decem præcepta non est nisi illud de Sabbatho, quod non est de dictamine rationis.* Ista in initio explicationis decalogi habet Aben Ezra. Ad hunc autem locum ait, השבת נתנה להבין מעשי השם ולהגות בתורתו *Sabbathum datum fuit, ut* (homo) *consideraret opera Dei, & in Lege ejus meditaretur.* In eandem sententiam paulò fusiùs * Manasses Ben Israel, *Notabilis* (inquit) *error est, putare otii ergo sabbathum institutum esse. Etenim cum otium mater sit omnium vitiorum, plus sanè ex Sabbatho mali, quàm boni proveniet. Quarè omninò statuere oportet, sabbathum institutum esse, ut homo expeditus, ac sepositis tam animi quàm corporis curis, semet totum Legis studio applicaret, Synagogas, Academias adiret, de gravibus locis S. Scripturæ, de arduis, quas ignorat, quæstionibus suos interrogaret. Unde disertim in Talmud Hierosolymitano dicitur, Sabbatha & dies festos Israelitis non nisi ad meditandum in Lege datos esse. Sabbathum, ut notat R. Josephus Sarfati, ad sanctificandum observari Lex jubet; etiam R. Moses, tradente in glossis suis R. Bahie, ex verbis, dies septimus Sabbathum est Domino Deo tuo, colligit totum hunc diem cultui divino dedicandum, non autem epulis, aut colloquiis, &c.* Idem etiam notat Sabbathum, diem quietis, repræsentare mundum veræ quietis & gaudii, *quem* (inquit) *vocamus* עולם הנשמות *mundum animarum, ubi consummatis miseriis hujus mundi, æternâ felicitate gaudebimus.* Vide Hebr. 4. 9. 11.

V. 12. לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ *Ut prolongentur dies tui, &c.*] Ad verb. *Ut prolongent dies tuos.* Et sic Fagius Chaldaicam Onkeli versionem interpretatur, בדיל דיורכון יומך, atque in Annotationibus ad parentes refert, *propterea quòd* (inquit) *parentes sunt quodammodo medium & causa instrumentalis, per quos Deus filiis aliquando vitam prorogat. Exaudit enim sæpè Deus preces & benedictiones, quibus filius suis*

* Manass. Concil. in Exod. qu. 35.

obedientibus ac morigeris benedicunt. Sicut etiam è contra sæpè & maledictiones & devotiones illorum erga filios, &c. Aben Ezra etiam monet יאריכון esse פועל יוצא *verbum transitivum*; Videtur autem sic intelligere, *ut mandata Dei* (à te nempe observata) *prolongent dies tuos.* Ad istum modum Aben Ezram intellexit Fagius, qui addit priorem lectionem simpliciorem esse; quòd & mihi sanè videtur. Sed quænam Aben Ezræ mens fuerit, mihi haud satis constat tantùm enim ait, ומלת יאריכון פועל יוצא כי הן יהיו סבה *Verbum autem jaaricun est verbum transitivum; Nam isti* (vel ista) *erunt causa*, scilicet prolongandi dies tuos. Ambiguum est quo referatur illud הן, utrum ad præcepta (quod censet Fagius, fortè quia est fœminini generis, ut מצוות *præcepta*, cum tamen istiusmodi vox in antecedentibus non compareat) an ad parentes, patrem nempe & matrem, quorum in præcepto facta est mentio. Quo minùs parentes intelligantur, non obstat fœmininum הן (cum istiusmodi ἐναλλαγαὶ sint frequentes) non magis certè quàm verbum יהיו *erunt*, quod est masculinum, impedit quo minùs fœmininum מצוות *præcepta* intelligatur. LXX. hic habent, ἵνα δ' σοι γένηται, καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένῃ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς, ἧς κύριος ὁ θεός σε δίδωσί σοι. *Ut benè tibi sit, & ut longævus sis super terram bonam, quam Dominus Deus tuus dat tibi.* Istud ἀγαθῆς de suo addiderunt. Vide Ephes. 6. 3.

V. 13. *Non occides*] Jon. *Populemi, filii Israel, non eritis occisores, nec socii, neque societatem habentes cum occisoribus.* Atque ita etiam in sequentibus præceptis eadem semper verba addit, לא חברין ולא שותפין *Non socii, neque sodalitium habentes.* In Romanâ editione LXX. Interpretum post præceptum de honorandis parentibus sequitur, οὐ μοιχᾶσαι. *Non mœchaberis*, deinde οὐ κλέψεις, *Non furaberis*, ac deinde οὐ φονεύσεις, *Non occides.* Scholiastes notat ita etiam vetustos libros habere, etiamsi in aliis sit,

οὐ φο-

ἐ φονεύσεις, ἐ μοιχεύσεις, ἐ κλέψεις, prout in Hebræo textu, in Chaldaicis Paraphrasibus, & in Vulgatâ Latinâ versione habetur. Luc. 18. 26. & Rom. 13. 9. præceptum de non mechando præponitur præcepto de nō occidendo: Sed in iis locis non adeò necesse erat ordinem præceptorum præ isè observare.

V. 14. לֹא תִנְאָף *Non mœchaberis.*] R. Sal. אין ניאוף אלא באשת איש *Verbum* נאף *Naaph non nisi de muliere maritatâ usurpatur.* Aben Ezra ait multos ita sentire, ipse tamen asserit נאף *Naaph* idem esse quod זנה *Zanah*, quod generalius est, & fornicari significat. At etiamsi omnimodam fornicationem hoc præcepto prohibitam esse certum sit, quantum tamen ex verbi in Scripturâ usu colligere licet, vera videtur illa R. Salomonis observatio. Quod enim Aben Ezra objicit dictum esse Jer. 3. 9. ותנאף את האבן ואת העץ *& mœchata es cum lapide, & cum ligno*, in adversum non facit, cum non (ut Rabbinus ille intellexisse videtur) ad literam, sed metaphoricè de spirituali adulterio, nempe idololatriâ sit intelligendū.

V. 16. לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר *Non feres contra proximum tuum testimonium falsum*] Dictio עד *Ed* concretum propriè denotat *testem*, non abstractum *testimonium*. Aben Ezra ait se per multos annos de hac voce, prout in hoc loco usurpatur, cogitasse, quarè nimirum hîc sit עד שקר & non potius עדות שקר quod propriè significat testimonium falsum. Putat autem hîc ad testem falsum sermonem dirigi, ut sensus sit, לא תענה אם אתה עד שקר *Non feres testimonium, si sis testis falsus.* Sed quidni concretum pro abstracto positum sit? עד *Ed* pro עדות *Eduth*? Ita intellexisse videtur Onkelos, qui vertit, לא תסהיד בחבלך סהדותא דשקרא *Non testaberis adversus socium tuum testimonium falsum.* SicGen. 31. 46. עד *Ed* Hebræum, & שהדותא *Sahadutha* Syriacum, quod testimonium in abstracto denotat, tanquam ἰσοδυναμοῦντα usurpantur.

V. 17. *Non concupiſces domum proximi tui*, &c.] Etiamſi repetitum ſit לא תחמד *non concupiſces*, unum tamen duntaxat præceptum hoc verſu contineri juxta Hebræos teſtatur Lyra. Atque hoc ex Jonathanis paraphraſi facile eſt perſpicere. Poſtquam enim primum ac ſecundum præceptum apertè diſtinxiſſet, dicens, דבירא קדמאה *Præceptum primum*, & דבירא תנינא *Præceptum ſecundum*, reliquis ſingillatim præmittit iſta verba, *Populi mi, domus Iſrael*, vel *Populi mi, filii Iſrael*; iſta autem ſimel tantùm in hoc verſu occurrunt, cum ſepties in præcedentibus ſint repetita. Quin & Aben Ezra in initio explicationis decalogi refert nonnullos concupiſcentiam domûs proximi ad præceptum nonum, concupiſcentiam autem uxoris proximi ad præceptum decimum referre, ſed gravi cenſurâ opinionem iſtam notat, dicens זה דברי חבל [a] *Iſta ſunt verba vanitatis.* Druſius in Miſcellan. cent. 1. 19. obſervat pro eo quod hîc dicitur, *Non concupiſces domum, &c. Non concupiſces uxorem*, &c. Deut. 5. inverſo ordine dictum eſſe, *Non concupiſces uxorem*, &c. *Non concupiſces domum, &c.* Si igitur duo diſtincta ſunt præcepta, *quid* (inquit) *reſtat, niſi ut nonum præceptum ſit decimum, & contra decimum nonum?* Similiter Buxtorfius diſſertat. de Decal. §. 56. *Quodnam jam nonum, & quodnam decimum erit præceptum? Seorsum in ordine Deum ipſum, an Moſen? Vel an Moſen ἀταξίας inſimulabimus?* [b] Aben Ezra loco citato notat verba hujus præcepti alio ordine hîc, alio Deut. 5. eſſe recitata. Atque ait Deum primò dixiſſe, *Non concupiſces domum*, &c. quòd qui ſapiunt, primò domûm acquirent, poſtea autem uxorem, ac deinde ſervum & ancillam, item bovem & aſinum ad agrum arandum: Moſen autem aliter recitaſſe, ac primò di-

[a] Similiter Abrabanel.: והוא דרך זר מאד אין ראוי לקבלו *Sed eſt ſententia abſurda valdè, neque digna quæ recipiatur.* Buxtorf. Diſſert. de Decal. ſect. 59. [b] LXX. hîc primò habent, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα, &c. deinde, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν οἰκίαν, &c. quemadmodum Deut. 5. habetur.

xiſſe,

xisse, *Non concupiscès uxorem, &c* quòd nimirum juvenes (cupiditatibus suis abrepti) primò desiderent uxorem, ac postea domum. Sed ista argutiùs quàm solidiùs dicta videntur. Addit etiam Moses Deut. 5. mentione factâ agri, bovem ac asinum, quibus ad arandum opus est, præposuisse servo & ancillæ; at contrario planè ordine locus iste Deut. 5. 21. legitur. Ad hunc autem locum ait multos mirari de hoc præcepto, quomodo scilicet fieri possit, ut quis rem pulchram non desideret; rem igitur similitudine explicat; [a] *Rusticus* (inquit) *si non sit insipiens, etiamsi regis filiam formosam viderit, non tamen cum eâ concumbere desiderabit; quia novit id non posse fieri, &c. Similiter sapiens, qui novit uxorem proximi sui sibi à Deo esse prohibitam, eam non concupiscet, sed ea magis elevata erit in oculis ejus* (יתר היא נשגבה בעיניו) *quàm filia regis in corde rustici, &c.*

V. 18. וְכָל־הָעָם רֹאִים אֶת־הַקּוֹלֹת *Et universus populus videbat voces* (sive tonitrua) *&c.*] Similiter Apoc. 1. 12. βλέπειν τὴν φωνὴν *& verti me ut viderem vocem.* Drusius in quæst. 10. ex Nonio Marcello observat Accium sic locutum, *Vox illius certè est; idem omnes cernimus*; id est, interprete Nonio, audimus. At dici potest, *idem cernimus* istic non ad vocem referri, sed ad totam sententiam, *vox illius certè est*; alioqui enim dicendum videtur *eandem* potiùs quàm *idem.* Aben Ezra hîc, uti etiam alibi, vult sensus promiscuè usurpari, propterea quòd in eâdem sede conjuncti sunt. Meliùs autem arridet quod Kimchi ad Zach. 1. 9. scribit, ideò *videre* generaliter poni pro *sentire*, quia visus omnium sensuum est præstantissimus. Vide Annot. ad Gen. 42. 1.

Et steterunt è longinquo] Jon. וקמו תריסר מילין מרחיק *Et steterunt duodecim miliaribus è longinquo.* Et sic etiam v. 21. Vide finem Annotationis ad cap. 16. 29.

V. 19. *Sed ne loquatur nobiscum Dominus, &c.* Miror

[a] איש כפרי. Chamierum

[a] Chamierum sic dicentem, *Populus audivit quidem tonitrua & tubas cum lex dabatur in monte, sed vocem Dei præcepta tradentis nunquam* (fortè *nequaquam*) *quia Moses erat interpres, referens ad eum verba Dei.* At quid planiùs expressiusque dici potest, quàm quod dicit Moses Deut. 4. 12. *Dominus locutus est vobis è medio ignis; audivistis vocem verborum, &c.* Similiter Deut. 5. 4. *Dominus locutus est vobiscum facie ad faciem, &c.*

V. 20. לְנַסּוֹת אֶתְכֶם *Propterea ut tentet vos*] R. Sal. exponit, לגדל אתכם ויעילכם *ut magnificet vos in mundo.* Vult enim verbum נסה deductum esse à נס quod signum & vexillum denotat, ac elevationem significare, לשון הרמה At expositionem istam Grammatica respuit, quæ clarè indicat נסות esse Infinitivum in Piel à radice נסה quod est *tentare.* LXX. ἔνεκεν γὰρ τοῦ πειράσαι ὑμᾶς. Vulg. *ut enim probaret vos.*

V. 21. *Moses autem appropinquabat* אֶל הָעֲרָפֶל *ad densam caliginem*] R. Sal. ait עב הענן esse *nubem* sive *caliginem densam.* LXX. εἰς τὸν γνόφον, Vulg. *ad caliginem.*

אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים *Ubi erat Deus*] Onk. דתמן יקרא דיי *ubi erat gloria Domini.* Jon. דתמן יקר שכינתא דיי *ubi erat gloria præsentiæ Domini.*

V. 24. *In omni loco, in quo* אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי *faciam recordationem nominis mei*] Vel, *faciam, (vos) recordari nomen meum.* Nam הזכיר propriè est *recordari facere.* Onk. *in omni loco* די אשרי שכינתי לתמן *in quo habitare faciam præsentiam meam.* Atque ita Jonathan. At Hierosolymitanus, *in omni loco* דתדכרו ית שמי קדישא *in quo recordabimini nomen meum sanctum.* [b] R. Sal. בכל מקום אשר אתן לך רשות להזכיר שם המפורש *in omni loco, in quo potestatem tibi fecero recordandi* seu *commemorandi nomen meum explicatum.* Sic vocant tetragrammaton יהוה ac

[a] Chamier tom. 1. lib. 7. cap. 9. sect. 11. [b] Aben Ezra בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שם ביתו שיכון ש *in omni loco, in quo posuero memoriam nominis mei, ut gloria mea ibi habitet.*

censent

censent non licuisse nomen istud proferre, nisi in Templo, cum populo sacerdos benedixerit. LXX. ἐπονομάσω τὸ ὄνομά μου: *antnominavero nomen meum.* Vulg. *in quo memoria fuerit nominis mei.* Ista interpretatio Fagio (atque ante eum, uti testatur, Capnioni) displicuit, quòd inde sequi videtur, Deo gratum fore, ubicunque locorum illi pro suo arbitrio cultum ipsi instituerent; cum non nisi loco, quem Deus ipse præscripsit, eum colere debuerint. Similiter Amama, *Ea mens Dei est, ac si dixisset, Non ubi vos pro vestrâ libidine,* [a] *sed ubi ego cultum vobis præscripsero*; quæ & in Fagio ad verbum habentur.

V. 25. כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ וַתְּחַלְלֶיהָ *Si* [b] *ferrum tuum agitaveris super illud, prophanasti illud.*] In codice Talmudico Middoth cap. 3. §. 4. hujus præcepti hæc ratio redditur, שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם אינו בדין שיניף המקצר על המאריך *Quia ferrum creatum est ad contrahendum dies hominis, altare autem ad dies protrahendum; nec æquum est, ut quod contrahit, agitetur super id quod protrahit.* Sed hoc allegoricum, ut notat Constantinus L' Empereur, qui ex Deut. 4. 15. 16. collato cum Exod. 20. 22, &c. colligit hunc esse sensum, Quasi dicat Deus, *è cælo locutus sum vobiscum, sed absque imagine; ideòque ne facite deorum argenteorum, &c. imagines, & ne sculpatis imagines in altari ullo, ut fieri ab idololatris solet: lapides incultos & rudes adhibete.* Addit Abraban eelem doctis suis in Exodum Commentariis sic intellexisse, טעם המצוה הזאת לדעת הרב המורה הוא כדי שלא יבואו לעשות באבנים צורות *Ratio istius præcepti hæc*

[a] *Mihi cultum instituetis* ut est apud Fagium. [b] Ad verb. *gladium tuum.* Jon. & Hieros. *ferrum, ex quo fit gladius.* Aben Ezra שם חלב נופל על כלי ברזל שנעשית לחתוך בו *Nomen gladii tribuitur instramento ferreo, quod ad secundam fit.* Ac notat alibi (nempe Deut. 27. 5.) dictum esse, לא תניף עליהן ברזל *Non agitabis super eos* (sc. lapides) *ferrum.*

est

est ex sententiâ Magistri Doctoris (Perplexorum) ne eò devenirent, ut in lapidibus formarent imagines. Ad istum sanè modum exponit Maimonides in More Nebochim part. 3. cap. 45. *Quia* (inquit) *idololatræ tum temporis altaria sua ex lapidibus cæsis ædificarunt, ideò interdixit ne assimilemur illis. Et ut omnibus modis id vitemus, præcepit altare fieri ex terrâ, sicut dicitur, altare terreum facies mihi; & siquidem absque lapidibus fieri non possit, ut lapides in formâ suâ naturali maneant, neque cædantur, neque dolentur, &c.* Aben Ezra rationem istam improbat, quia Tabernaculum primò, ac posteà Templum Cherubinis aliisque figuris pictum ac ornatum erat. Sed id ex speciali Dei mandato factum fuit, assentior tamen ei dicenti, אין לנו לחפש על טעמי המצוות *Non est nostrum scrutari rationes mandatorum.* Curiosi certè ac audaces in hâc re haud esse debemus. R. Sal. rationem à Talmudicis redditam amplectitur; mihi Abrabanceli ac Maimonidi potiùs assentiendum videtur.

V. 26. *Neque ascendes per gradus, &c.*] *Non te latet* (inquit Maimonides More Neb. part. 3. cap. 45.) *quâ ratione olim idololatricus cultus Peboris perficiebatur, retectione nempe nuditatis. Hinc præcipit Deus sacerdotibus sibi facere femoralia ad nuditatem suam tegendam, quando cultui divino vacant. Item, ut non ascendant ad altare per gradus, ne detegatur (sicut inquit Deus) turpitudo tua juxta illud.* Constantinus etiam L'Empereur Annotat. in Middoth. cap. 3. §. ait hoc non tantùm pertinere ad honestatem in sacris præsertim observandam, sed ad vitandam idololatriam; atque in hanc sententiam citat illum Maimonidis locum supra memoratum, atque ait rectè observatum esse, Deum cum idololatriam, & quemvis imaginum cultum prohiberet, etiam speciatim Peboris idololatriam (quam [a] in pudendorum retectione constitisse ostendit) abominatum fuisse. In isto autem tractatu Talmudico (nempe Mid-

[a] Vide Selden. de diis Syris Syntag. 1. cap. 5.

doth

doth c. 3. §. 3.) fit mentio aſcenſûs, quo ad altare aſcendebant ſacerdotes; atque in Annotationibus ſuis Conſtantinus L'Empereur ait Judæos Doctores dicere in hoc Exodi loco non prohiberi, quo minùs molli & acclivi aſcenſu pedetentim, & ſine magnâ pedum divaricatione paulatim ſacerdotes ad altare aſcenderent, idque confirmare ex eo quod dicitur, *ut non detegantur pudenda tua*; hoc enim tantumodo fieri, ſi non æquali & planâ viâ, ſed diſtinctis gradibus aſcendatur, quia hoc modo alternatim ſublatis ad gradus pedibus diducebantur, & elevabantur veſtes. Ad iſtum modum. R. Sal. כשאתה בונה כבש למזבח לא תעשהו מעלות מעלות אלא חלק יהא ומשופע *Cum aſcenſum ad altare feceris, non facies eum per gradus, ſed mollis erit, & acclivis.*

Ne detegatur * *nuditas tua ſuper illud*] Vel, *juxta illud*, עליו, At quomodo id metuendum, cum ſacerdotes ad nuditatem ſuam operiendam femoralia linea ex divino mandato habuerint? cap. 28. 42. Sunt qui dicant femoralium uſum nondum fuiſſe introductum; quaſi verò tantillo tempori inſervivit hoc præceptum, ut poſt illud de femoralibus, quod mox ſecutum eſt, nullus ejus amplius uſus eſſet. Malim igitur (quod & Maimonides ſenſiſſe videtur, ut ex verbis ejus paulo anteà memoratis colligitur) ad majorem cautelam utrumque præceptum à Deo datum fuiſſe; atque ea etiam R. Salomonis ſententia fuit, quantum ex commentario ejus poſſum perſpicere; טעל ירי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותך ואף על פי שאינו גלוי ערוה ממש שהרי כתיב ועשה להם מכנסי בד מכל מקום חרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערוה הוא *Quia dum per gradus aſcendis, neceſſe eſt ut greſſus tuos dilates*, (ut pedes diducas atque eleves) *etiamſi autem non ſit ſimpliciter revelatio nuditatis, quum ſcriptum ſit, fac eis femoralia linea, dilatatio tamen*

* Vel, *turpitudo tua*, ערותך

greſſuum

greſſuum vicina eſt revelationi nuditatis, id eſt, etiamſi non rem ipſam, obſtantibus nempe femoralibus, aliquid tamen ei non abſimile exhibet. Neſcio autem an id ſibi voluerit, ex iſtâ pedum divaricatione dum per gradus ſubinde aſcenditur, ſacerdotibus conſuetum fore, ut ad iſtum modum incedant, atque inde eventurum, ut cum induti non ſint iſtis femoralibus, quorum non niſi in Sanctuario uſus erat, cap. 28. 43. nuditas ipſorum detegeretur. Atque ex iis quæ apud Rab. Salomonem ſequuntur, hæc ipſius mens fuiſſe videatur; iſti autem expoſitioni repugnat dictio עליו *ſuper illud*, vel, *juxta illud*, nempe altare, unde apparet hâc lege cautum eſſe, ne ſacerdotis nuditas, dum ad altare miniſtrat, detecta eſſet.

In CAP. XXI.

V. 1. וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים *Hæc autem ſunt judicia*] R. Sal. ait כל מקום שנאמ׳ אלה פסל את הראשוני׳ ואלה מוסיף על הראשוני׳ *In quocunque loco dicitur Elle (hæc) imperfectionem arguit præcedentium; ubi dicitur veelle (& hæc, vel, Hæc autem) adjicit præcedentibus.* Sic Latinè vertit Buxtorfius in Lex. Talm. rad. פסל, & citat Jalkut in princip. Exodi. Hinc autem colligit R. Salo. quemadmodum præcedentia, ita hæc etiam è Sinai fuiſſe tradita. מה ראשונים מסיני אה אלה מסיני.

אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם *Quæ pones ante eos.*] Onk. & Jon. די תסדר קדמיהון *quæ ordinabis (ſive ordine pones) ante eos.* Sic ſuprà cap. 19. 7. R. Salom. ſic explicat, תשים לפניהם כשולחן חערוך ומוכן לאכול לפני האדם *pones ante eos tanquam menſam, quæ ante hominem inſtructa parataque eſt, ut comedat.*

לִפְנֵיהֶם *ante eos*] ולא לפני עובדי אלילים *Et non coram eis, qui colunt idola*, inquit R. Sal. Id vult, Iſraelitarum

tarum causas ad Ethnicorum tribunalia non esse deferendas; atque rationem adiicit, cur id fieri haud debeat, שהמביא דיני ישר' לפני נכרים מחלל את השם ומיקר את שם האלילים להחשיבם *Quòd qui causas Israelitarum coram alienigenis affert, ignominiâ afficit Deum, & honorat idola, id agens, quo in pretio habeantur.* Huic doctrinæ (uti ab Ainsworthio ad hunc locum est observatum) affinis est illa Apostoli, 1 Cor. 6. 1. &c. Illud autem notandum, hanc R. Salomonis glossam, quam Editioni Venetæ in 8°. acceptam fero, in Editione Buxtorfianâ desiderari.

V. 2. כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי *Si emeris servum* [a] *Hebræum* Jon. ארום תיזבון בנניבותיה לעבדא לבר ישראל *Si* (vel, *quando*) *emeris ob furtum ipsius* (*venditum*) *in servum filium Israelis.* Sic & R. Sal. exponit de Israelita à Judicibus vendito, quòd furti sit damnatus, nec restitutionem Lege præceptam facere valeat. Et in hanc rem citat id quod legitur cap. 22. 3. At interdum etiam accidit, ut Israelita paupertate pressus se in servitutem venderet. Levit. 25. 39. De eo autem dicitur ibidem v. 40. fore ut ad Jubilæum usque serviret, ac tum demum libertate suâ frueretur. Unde Aben Ezra non de Israelita ob paupertatem se vendente, sed de Israelita ob furtum à Judicibus vendito hunc locum intelligendum censet. At mihi mirum videtur, si mitiùs cum fure quàm cum paupere ageretur, ut nimirum illi anno septimo, huic autem non ante quinquagesimum annum libertas concederetur. Cum hunc igitur locum, tum illum Levitici de quocunque servo Hebræo accipiendum arbitror, ac

---

[a] עברי *Ebræus.* Aben Ezra ait, אין ספק כי פירוש אברם העברי שהוא מבני עבר *Non est dubium, quin vocatus sit Abram Ebræus* (Gen. 14.) *quia fuit ex filiis Eber.* Mox autem addit, או נקרא עברי בעביר שבא מעבר הנהר *Vel dictus est Ebræus, quòd trans fluvium venisset.* Vide Annotat. ad Gen. 14. 13.

quod

quod in Levitico de Jubilæo dicitur, ita intelligendum, ut si non antèa (quemadmodum fieri potuit, servo libertatem sibi anno septimo oblatam respuente, v. 6.) tum saltem liber exiret.

Sex annis serviet, &c. Jer. 34. 14. dicitur מקץ שש שנים *à fine* (vel *ab extremo*) *septem annorum, &c.* Sed (ut monet Aben Ezra) unaquæque res duos habet fines, sive duo extrema; atque interdum initium rei appellatur קץ *finis*, sive *extremum*; atque ita istic initium anni septimi intelligi debet.

V. 3. אם יבא בגפו *Si venit in corpore suo*] Onk & Jon. בלחודוהי *soluş*. Sic LXX μόνος. Vulg. *Cum quali veste intraverit, cum tali exeat.* Mira interpretatio, & cui refellendæ proximum versus membrum sufficiat. Lyra ait in Hebræo esse, *si in panno suo venit*, &c. At גף corpus potius quam pannum significat, uti agnoscit Steuchus, qui hîc Vulgatæ versioni patrocinari noluit, sed fatetur in Hebræo non de veste, sed de corpore sermonem fieri. Amama conjecturam facit Vulgatum Interpretem pro בגפו legisse בגדו, sed id minus videtur verisimile, cum inter פ & ד minima fit similitudo. Sed & R. Sal. etiam si Chaldæi interpretationem probet, atque exponat, *si cælebs sit*; vult tamen בגפו idem esse quod בכנפו *in*[a] *alâ suâ*, quasi nimirum גף alam vestis, & synecdochicè vestem significet. Atque ita à quibusdam vocem istam expositam esse refert Aben Ezra, qui tamen expositioni isti refragatur, atque eis potius assentitur, qui volunt גף idem esse quod גוף, i. corpus.

ואם בעל אשה הוא *Et si uxorem habeat*] Ad verb. *Si Dominus uxoris sit.* Jon. ואין מרי אנתא בת ישראל הוא *Et si dominus uxoris, filiæ Israelis, sit.* Sic & R. Sal. de uxore Israelitide interpretatur.

[a] Chaldaicè גף alam denotat, & pro Hebræo כנף in Targum usurpatur.

Exibit

Exibit etiam uxor ejus cum eo] At (inquit R. Sal.) quis eam unà cum marito intrare fecit? וכי מי הכניסה Ait igitur Scripturam hîc indicare, eum qui servum Hebræum emit, debuisse etiam uxorem ac liberos ejus sustentare. Atque in eandem sententiam etiam scribit Aben Ezra.

V. 4. [a] *Uxor & liberi ejus erunt* לַאדוֹנֶיהָ *heri ipsius*] Ipsius nempe uxoris; nam pronomen est fœmininum. Vult autem R. Sal. hoc intelligendum de uxore gentili; (quam & Rabbinorum suorum sententiam esse docet Aben Ezra) nam si Hebræa esset, anno sexto aut citiùs, cum nimirum signa pubertatis haberet, exire debuisse. R. Levi ad 2. Sam. 13. 13. hunc locum etiam de ancilla Canaanitide exponit, atque ait filios, quos Israelita ex istiusmodi ancilla genuit, non Israelitas, sed instar matris servos fuisse habendos; quin & eandem rationem fuisse filiorum, quos ex gentili fœmina Israelita genuit, eos scilicet inter gentiles fuisse censendos. [b] Atque istiusmodi ex Rabbinorum sententia ait fuisse matrem Thamar, nempe gentilem, nec dum proselytam factam, cum ex Davide conc pisset Thamar, ac propterea Thamar dixisse Amnoni, *Loquere nunc ad regem, non enim me tibi denegabit*; quòd Thamar istâ matre nata Davidis filia non esset. Sed quicquid Hebræi sentiant, hoc Scripturæ pariter ac rationi absonum videtur.

V. 6. וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל־הָאֱלֹהִים *Tunc adducit eum Dominus ipsius ad judices.*] Onk. & Jon. לקדם דיינוויא *coram judicibus.* Vulg. *offeret eum Dominus diis* אלהים Deum vel Deos significat; item Magistratus & judices; atque ita hoc in loco usurpatur, uti etiam cap. 22. 8. & 28. LXX. πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ *ad tribunal Dei.* Aquila & Sym. πρὸς ϑεὸν θεοῦ, *ad Deos id est (inquit*

[a] Nota plurale אדונים hîc pro singulari אדון usurpari. Ita etiam v. 6. & 8. & 32. [b] Similia etiam ibi scribit R. Sal.

R Nobi-

Nobilius) *Judices*; *nam nomen Hebræum, quod significat Deos, significat etiam judices.*

וְעָבְדוֹ לְעֹלָם *Et serviet ei in perpetuum.*] Jon. עַד יוֹבְלָא *usque ad Jubilæum.* Atque ita etiam exponit R. Sal. ac expositionem suam confirmat ex Levit. 25. 40. 41. Inde colligit quinquaginta annos vocari עוֹלָם *Olam*; atque addit non ita intelligendum, ac si totos quinquaginta annos quis servituros esset; sed duntaxat ad Jubilæum, sive propè sive procul esset אֵלּא עוֹבְדוּ עַד הַיּוֹבֵל בֵּין סָמוּךְ בֵּין מוּפְלָג עוֹלָם Aben Ezra ait *Olam* in lingua sancta significare זְמַן *tempus determinatum*; atque hoc in loco וְעָבְדוֹ לְעוֹלָם *& serviet ei in perpetuum*, idem esse ac לְזְמַן שֶׁלֹּא יוֹבֵל שֶׁאֵין זְמַן מְעָרֵי יִשְׂרָאֵל עָרוּךְ מִמֶּנּוּ *usque ad statutum ipsius tempus, nempe Jubilæum, quòd inter stata Israelis tempora nullum eo sit diuturnius.* Fagius ait Hebræos communiter exponere hunc locum, *serviet ei* לְעוֹלָם *in seculum*, i.e. Usque ad Jubilæum, sive is annus propè fuerit, sive longè abfuerit. Atque addit *olam* non semper æternum & infinitum tempus significare, sed aliquando longum & determinatum tempus, ut in præsenti loco; & ut Capnio scribit in suis rudimentis Hebraicis hanc dictionem significare durationem secundum materiam subjectam. Galatinus de Arcan. lib. 11. cap. 5. notat hunc locum in libro Talmudico *Kiddushin*, sic exponi, *& serviet ei in seculum*, i.e. Usque ad seculum Jubilæi, vel usque ad mortem domini sui; scriptum enim esse, *& serviet ei*, non ergò filio ejus. Seldenus etiam de jure Nat. &c. lib. 6. cap. 7. ait juxta Hæbræos legem hanc de aure perforanda non pertinere ad eum, qui se vendiderat, sed tantum ad addictum ex sententia fori, eumque, aure ita perforatâ, servum esse desiisse aut Jubilæi, qui proximè sequebatur, adventu aut morte domini; nam ne ad filium quidem transmissum fuisse ejusmodi servum.

V. 7.

V. 7. *Non exibit quemadmodum servi exeunt*] Vulg. *sicut* * *ancillæ exire consueverunt.* At in Heb. est עבדי *servi.* Fagius ait hunc locum à vulgato interprete non per omnia fideliter esse redditum, ac propterea commentatores nostros in eo exponendo omnes ferè hallucinatos esse. Sic igitur juxta Hebræos (quorum expositionem certiorem esse ait) explicat, *Non egredietur secundum egressionem servorum Nam servis ante septimum annum exire non licebat; & in anno septimo, si nolebat exire servus, eò quòd diligeret Dominum suum, perpetuò deinceps usque ad annum Jubilæi, illi addictus cogebatur esse. Puellæ verò semper locus redimendi sese patebat, inprimis si minorennis vendita, jam nubilis esse inciperet.* Jonathan sic παραφράζει *Non exibit quemadmodu exeunt servi Cananæi, qui manumittuntur ob dentem* (nempe fractum) *& ob oculum* (nempe amissum, vide v. 26. & 27.) *sed annis remissionis, & cum signa pubertatis habuerit, & in Jubilæo, & morte Domini sui, & redemptione pecuniæ.* Atque eodem ferè modo exponit R. Sal. Ex illo autem Deut. 15. 12. *Si vendatur tibi frater tuus, Hebræus aut Hebræa, serviet tibi sex annis,* &c. probabilis videtur ista expositio, servos scilicet Cananæos hîc esse intelligendos, cum istic in Deuteronomeo de ancilla Hebræa idem quod de servo Hebræo, statutum sit. Manasses quæst. 39. in Exod. refert Aben Ezram dicere, ancillam Hebræam cum ad pubertatem veniisset libertatem recepisse, etiamsi sex anni servitutis completi non essent; atque ideo dici nequaquam exituram ut servi exeunt, quia illi cogebantur pleno sexennio servire; Deuteronomii autem verba ita accipienda, si tam parva vendita esset, ut sex annos servire posset, antequam duodecim annorum & dimidii (tunc siquidem fœminam puberem esse volunt) ætatem attingeret. Isto sanè modo hæc loca inter se haud ineptè possunt conciliari. Idem Manasses testatur

* Sic LXX. αἱ παῖδες.

R. Mosen Gerundensem velle ideò dictum, servam Hebræam non exituram, ut servi exeunt, quia servam semper in ædibus domini, eam sibi uxorem accipientis, manere debuit. At Scriptura hîc videtur innuere eam exituram, etiamsi non eo modo, quo servi exibant. R. Levi Ben Gersom (eodem Manasse referente, qui etiam Abrabanelem id approbare ait) exponit, *non exibit ut servi exeunt*, i. e. nequaquam maritata: quod dominus ejus vel ipse eam uxorem ducere, vel filio tuo dare debuit. At certè si ita maritata esset, omnino non exiret, nec quantum ex Scripturæ verbis apparet, ulla istiusmodi Lex domino posita fuit, ut ancillam suam ducere, vel filio ducendam tradere necesse haberet. Longissimè autem à scopo aberrare videtur Hiskuni, qui (teste ibidem Manasse) vult sensum esse servam Hebræam domestica tantùm negotia curaturam esse, nec more servorum à domini sui ædibus ad forensia negotia curanda exire debuisse. Hanc expositionem Manasses ait valdè congruam esse verbis Scripturæ; at eam ego valdè alienam esse censeo. Cum enim in verbis proximè præcedentibus de servo ita exeunte, ut libertatem suam consequatur, sermo sit, quis credet hîc de exeundo ad ministeria obeunda verba fieri?

V. 8. *Si mala fuerit in oculis heri sui,* אֲשֶׁר לֹא יְעָדָהּ *qui sibi desponsavit eam* Sic Masorethæ notant לא legendum, לו atque ita Onk. דקיימה ליה, *qui desponsaverat eam sibi.* R. Sal. etiam legit לו, sed exponit, מיהוה לו ליעדה *qui eam sibi desponsaturus erat*, vel *desponsare debuit.* LXX. ἣν ἀνδρὶ καθωμολογήσατο, *quàm adnominavit sibi.* Sic Latinè vertitur; fortè igitur legendum ἣν ἀνδρὶ &c. Scholiastes autem refert Theodotionem habere, ἣν ὃ καθωμολογήσατο αὐτῷ, *quam non adnominavit eam.* Dicendum potiùs esset, ὃς ὤ, &c. *qui non*, &c. Apparet autem eum legisse prout scriptum est לא *non.* Atque ita etiam legit Syma-

Symachus, qui eodem Scholiaste referente, interpretatur ἣ μὴ καθωμολογημένη, *quæ adnominata* (seu desponsata) *non est*, Fagius asserit Hebræorum puellas eâ conditione venditas fuisse, ut domini, qui eas emerent, simul quoque matrimonio eas sibi copularent; at hoc nec ex Scriptura liquere, nec rationi consentaneum esse videtur. Arbitror igitur sensum esse, si postea quam sibi eam desponsavit (quod tamen sua sponte, nullâ Legis necessitate coactus fecit) mala in oculis ejus fuerit, ut eam uxoris loco habere noluerit, tunc, &c.

וְהִפְדָּהּ *Tunc eam redimet)* hoc est, ut exponit R. Sal. יתן לה מקום להפדות ולצאת *dabit ei locum* (concedit ei, potestatem ei faciet) *ut redimatur & exeat.* Atque addit id ita fieri debere, ut pro ratione pretii quo empta fuit, & annorum, quibus servivit, de pretio redemptionis detrahatur, ut si verbi gratiâ minâ empta fuerit, & duobus annis serviverit, cum utcunque post sex annos libera esset futura, tertia pars minæ detrahi debet, & duabus tertiis pro redemptione datis ei licebit exire. Similiter Aben Ezra ait computandum esse quot annos servivit, & quàm longè absit annus septimus, vel illud tempus, quo sui juris est futura, & juxta istam computationem eam esse redimendam.

לְעַם נָכְרִי לֹא יִמְשֹׁל לְמָכְרָהּ *Populo peregrino non habebit potestatem vendendi eam*] Onk. & Jon. לגבר אוחרן *viro alteri*, &c. Similiter R. Sal. אינו רשאי למכרה לאחר *Non licitum est ei vendere eam alteri.* Atque ita Fagius, Hebræorum (uti testatur) sententiam secutus, *Viro alii non habet potestatem vendendi eam, fretus scilicet suâ potestate, quam se in illam habere putat; etiam Israelitæ; nam gentibus nullo modo licebat vendere puellam Hebræam.* Aben Ezra autem ait, כל עם שאינו ישראל יקרא נכר *Omnis populus præter Israelem, appellatur peregrinus.* Atque hæc quidem expositio verbis, altera autem senten-

tiæ congruentior videtur. Id volo, נכרי עם *populus peregrinus* populum gentilem designare solet, hoc tamen in loco quilibet alius Israelita eis verbis significari videtur, ut sensus sit, non licere domino ancillam istam alteri cuilibet vendere.

בְּבִגְדִּי בָהּ *Cùm perfidè in eam se gesserit.*] Masora marginalis ad dictionem בבגדו notat בתרי לישׁ id est, bis occurrere (nempe hîc, & Gen. 39. 12.) idque duplici significatione. Nam. Gen. 39. 12. est à בגד *Beged* vestis; hîc autem est à בגד *Bagad*, perfidè agere, seu prævaricari. Buxtorfius de Antiq. punct. lib. 1. cap. 6. refert in Talmude nonnullos ex significatione nominis *Beged* exponere; at quomodo ista expositio huic loco congruere possit, nec ille indicat, nec ego intelligo. Onk. במשלטיה בה[a] *propter potestatem suam in eam.* Cujus interpretationis ratio mihi obscura est; Videtur tamen Paraphrastes בבגדו ita accipere, ac si esset à nomine בגד *Vestis* ut בבגדו בה exponendum sit, *cum vestis ipsius (sit) super eam*, i.e. cum potestatem super eam habeat. Sed prævaricandi significatio hîc multo videtur commodior.

V. 9. *Juxta morem filiarum faciet ei.*] Onkel. & Jon. *juxta ritum filiarum*[b] *Israel.* משפט quod alias judicium, hîc morem & consuetudinem significat; quemadmodum etiam 1 Sam. 2. 13. ומשפט הכהנים LXX. & istic, & hîc habent Δικαίωμα quod in Latinâ versione ineptè redditur *justificatio.* Quis enim intelligat vel illud, *& justificatio sacerdotum, &c.* vel hoc, *juxta justificationem filiarum, &c.*

V. 10. *Si alteram*[c] *sibi acceperit*] Scilicet præter priorem, non dimissam, sed retentam. Sic Hieros. *si uxorem alteram duxerit super eam.* Et Jon. *Si alteram filiam Israel sibi* (vel *ei* לה) *acceperit super eam.* Similiter Fagius, *Si aliam quo-*

[a] Sic Fagius vertit; potest autem verti *cùm ei dominatus fuerit.* [b] Sic Aben Ezra *juxta morem filiarum Israel, virginum nempe, quæ non sunt venditæ.* [c] Vel, *ei*, לן nempe filio suo.

que

que acceperit illi, id est, si ultra ipsam aliam quoque superinduxerit, quam filio suo matrimonio jungat, &c.

Alimentum ejus, operimentum ejus, וְעֹנָתָהּ *& benevolentiam ei debitam non detrahet.*] Onkelos Hebræam vocem retinet, ועונתה, Fagius vertit, *& concubitum ejus.* Sic R. Sal. exponit תשמיש *concubitum.* Similiter Aben Ezra rejectâ eorum sententiâ, qui (uti refert) habitationem voce istâ significari volunt, יא דירתה concubitum, המיטה hîc denotari existimat. Innuit autem propriè dictionem עונה significare *tempus*, etiamsi hîc עת הדודים *tempus amorum* (uti loquitur) significet. LXX. κ᾽ τλὼ ὁμιλίαν ἀυτῆς *conversationem* (sive *congressum*) *ejus. Quo nomine*, inquit Augustin. in Quæst. *intelligitur scriptura honestius appellare concubitum.* Vulg. *& pretium pudicitiæ* Amama in Censu. ait aquam sibi hærere, dum vel conjecturam adferre satagit, quare Interpres iste ita verterit. Illud tamen vero haud absimile, eum deduxisse עונה à ענה, quod interdum in Scripturâ valet *comprimere*, etiamsi (ut notat Amama) עונח ab alio themate arcessant Lexicographi. Atque ita quidem à Lexicographis radix hujus dictionis statuitur ferè עין, Ludovicus tamen Capellus in Spicilegio suo ad 1 Cor. 7. 3. ait עונה esse à radice ענה quæ *humiliare, affligere* significat, & interdum de fœminarum compressione usurpatur. A radice siquidem ענה deductum esse ענו *mansuetus, benignus*, & ענוה *mansuetudo, benevolentia*; atque inde per metathesin esse עינה ἔυνοια. uti ab Apostolo illo ad Corinthios loco appellatur. In hanc sententiam ibi vir eruditus disserit; sed multo facilior commodiorque videtur altera vocis à radice עין deductio.

V. 11. *Et si tria hæc non fecerit ei, &c.*] Fagius juxta Hebræorum sententiam sic exponit, *Si non desponsaverit eam sibi, si non dederit redimendi locum, & filio quoque suo non desponsaverit, egrediatur libera sine argento, hoc est, nihil planè*

pecuniæ tum domino suo pro sui redemptione numerare tenetur.

[a] Seldenus noster ait Hebræos interpretari, אם שלש אלה לא יעשה לה לא יעדה לו ולא יעדה לבנו ולא נפרת בגרעון כסף ויצאה חנם בהבאת סימנין *Si hæc tria non fecerit ei, nec sibi ipsi despondeat; nec despondeat filio suo, nec deductio præteritæ servitutis prætio, ut minori redimatur permittat, sed egrediatur (seu nanciscatur libertatem) gratis, quamprimum nempe pubertatis signa comparuerint.* Ego verò arbitror legendum, non *sed egrediatur*, sed *tum egrediatur*, &c. alioquì is verborum sensus erit, ut prohibitum sit, ne vel sibi ipsi despondeat, vel filio suo, &c. At Hebræa procul dubio id sibi volunt; *si hæc tria non fecerit*, (*nempe si*) *nec despondeat sibi ipsi, nec filio suo, nec, &c. tum egrediatur &c.* In istam planè sententiam R. Sal. אם אחת משלש אלה לא יעשה לה ומה הן השלש יעדנה לו או לבנו או נגרע מפדיונו ותצא [b] *Si unum ex hisce tribus non fecerit ei. Et quæ nam sunt hæc tria? ut despondeat eam sibi, vel filio suo, vel (pro numero annorum quibus servivit) diminuat pretium redemptionis ejus, ut exeat.* Ad eundem etiam modum exponit Aben Ezra, & redarguit eos, qui tria ista, quorum v. 10. fit mentio, nempe alimentum, operimentum, & debitum conjugale, intelligi putant.

Tum exibit gratis, sine pecuniâ] R. Saadiah (uti refert Aben Ezra) quærit quarè cum priùs dictum sit חנם *gratis*, postèa dicatur אין כסף *absque argento?* Et respondet, sensum esse, si ancilla fortè ægrota esset, ac valetudinis ejus recuperandæ gratiâ dominus impensam fecerit, nihil propterea eum ab illâ exigere debuisse. Sed multo simplicius est quod ipse dicit Aben Ezra, nempe post *gratis* additum esse *absque argento* majoris duntaxat evidentiæ & perspicuitatis causâ, הוא תוספת ביאור, Sic enim (uti idem observat) 2 Reg. 20. 1. dictum est Ezechiæ, כי

[a] Seld. de Jure Nat. &c. lib. 6. cap. 7. [b] Jonathan etiam in eundem sensum interpretatur.

מת אתה ולא תחיה *nam morieris, & non vives.* Quid autem Jonathan sibi velit, nescio, cum post ista, ותפוק מנן דלא כסף *tum exibit gratis, absque argento,* addat. ברם גט פטורין יהב לה *veruntamen libellum repudii* (seu *dimissionum*) *dabit ei.*

V. 12. *Qui percutit virum, &c.*] Jon. *Qui percutit filium Israel, vel filiam Israel, &c.* Sic Aben Ezra ait, זה האיש הוא מישר׳ *vir iste, de quo hîc fit sermo, est ex Israele.* Quasi (scilicet) hominem gentilem impunè liceret occidere. At vide Gen. 9. 6. & Levit. 24. 17. quem locum hîc adducit R. Sal. atque inde (quia in Hebræo dicitur כל נפש אדם) probat eum qui vel fœminam, vel puerum occiderit, pœnâ mortis teneri; nec certè minùs inde probatur, eandem pœnam eum manfisse, qui gentilem occideret.

וְיָמֵת *Ita ut moriatur*] Ad verb. *& moritur*, vel *mortuus est*, scilicet ex istâ percussione. Vulg. *Qui percusserit hominem volens occidere.* Quæ interpretatio meritò displicet, quia ut Lyra (ab Amama citatus) notat, *si non occideret percutiendo, quantumcunque vellet occidere, non ob id puniretur morte.* Similiter R. Sal. אינו חייב אלא בהכאה של מיתה *Non est reus* (nempe mortis) *nisi ita percusserit, ut occidat.*

מות יומת *Moriendo morte plectetur.*] Jon. באתקטלא יתקטיל בסייפא *occidendo occidetur gladio.* At Coch in Sanhedrin cap. 7. hanc Hebræorum regulam citat, כל מיתה אמורה בתורה סתם אינה אלא חנק [a] *Supplicium extremum, si non specificatur, strangulatio est.* Atque addit rationem non absurdam esse videri. כל מקום שנאמר מיתה בתורה סתם אין אתה רשאי למשכה להחמיר עליה אלא להקל עליה [b] *Ubicunque capitale supplicium non definitur in Lege, non licet tibi ad gravius*

[a] Ista verba habet R. Sal. ad v. 16. hujus capitis. [b] At vide ad v. 20. & cap. 22. v. 18.

trahere

trahere, sed ad levius. Ibidem tamen monet Hebræos lapidationem intelligere, licet non specificetur supplicium capitale, quoties additur, דמיהם בם *sanguis eorum super ipsos.* Aben Ezra ad Levit. 20.9. ait id de iis dici, qui vel lapidantur, vel strangulantur. Vide ad v. 17.

V.13. וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה *Qui autem non est insidiatus*] Onk. ודלא כמן, quod idem sonat. * Similiter Rab. Sal. exponit צדה per ארב quod est *insidiari.* Propriè צדה est *venari*, atque inde, quia venatores uti solent insidiis, pro *insidiari* usurpatur. LXX. ὁ δὲ μὴ ὑπολαβών; *Qui autem nolens.* Aquila, Καὶ ὃς ἀμεθοδεύσατο, *Et qui non de industriâ molitus est.* Id diaboli est ingenium, nempe circumambulare ac quærere quem perdat. 1. Pet. 5. 8. Unde ei attributæ sunt μεθοδεῖαι, *Ephes.* 6. 12.

וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ *Sed Deus tradidit in manum ejus.*] R. Sal. & Aben Ezra ita intelligunt, quasi ob aliquod crimen antèa patratum minimeque à magistratu punitum, Deus hominem ita in manum occidentis traderet. Sed judicia Dei sunt inscrutabilia, atque istiusmodi omnibus ex æquo eveniunt. Inde autem Rabbini isti ansam interpretationis captant, quod אנה interdum significet *occasionem adversus aliquem quærere*, ut 2. Reg. 5. 7. מתאנה הוא לי *occasionem quærit adversus me.* Sed hoc in loco idem valet quod מסר *tradidit.* Onk. ומן קדם יי אתמסר לידוה *sed à conspectu Domini traditus est in manum ejus*, LXX. ἀλλ' ὁ θεὸς παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ. Vulg. *Sed Deus illum tradidit in manus ejus.*

Constituam tibi locum ad quem confugiat.] R. Salom. ait etiam in deserto istiusmodi locum refugii fuisse, nempe castra Levitarum; sed unde istud constet, nescio.

V.14. וְכִי יָזִד עַל רֵעֵהוּ *Quòd si quis præsumptuosè fecerit contra socium suum.*] Onk. & Jon. ירשע *impiè fecerit.*

* Num. 35.20. בצדיה *per insidias.* 1 Sam. 24. 11. ואת צודה את נפשי *Et tu venaris animam meam.*

Meliùs

Meliùs Hieroſol. יתחשיב *machinatus fuerit.*

Ab altari meo accipies eum, ut moriatur.] Jon. *Etiamſi ſacerdos* (Hieroſ. *Sacerdos ſummus*, כהנא רבא) *ſit, & miniſtret ſuper altare meum, inde eum accipietis, & occidetis eum gladio.* Similiter exponit R. Sal. Atque ita ab antiquis expoſitum refert Aben Ezra, ipſe tamen de eo interpretatur, qui uti Joab feciſſe legitur, ad altare tanquam ad aſylum confugeret: hanc expoſitionem genuinam eſſe non dubito. Seldenus de Jure Nat. &c. lib. 4. cap. 2. refert Hebræos de altari dicere, אין קולט אלא כהן ועבודה בידו *Non præſtat tutelam niſi ſacerdoti, eidemque ſacra ibidem operanti.* Addit autem, *Si ordinariâ mortis ſententiâ liberi, judicium tantùm regium, aut foreníe illud quod extraordinarium erat, etiam ob homicidium* voluntarium, meritò timentes, ad altare ſe tutelæ cauſâ contuliſſent, ſive ſacerdotes, ſive alii ex circumciſis eſſent, tuti erant, nec* לוקחין אותן מעם המזבח למות לעולם *divellendi unquam ab altari, ut mortis judicio traderentur. Nec Joabo tutela præſtari non debuiſſet,* אם לא היה מחוייב מיתה בב"ד *niſi ex jure ordinario, ſupplicio ritè plecti potuiſſet.* Atque ita quidem de Joabo ſcribit R. Levi (quem citat Seldenus) ad 1 Reg. 2. 28. ubi etiam ait Joabo non profuiſſe quòd cornua altaris apprehendit, propterea quòd לא היה כהן ועבודה בידו *non fuit ſacerdos, nec ſacra operabatur.* At non eſt veriſimile Joabum ad altare tutelæ cauſâ confugere voluiſſe, ſi non niſi ſacerdoti, idque ſacra operanti tutela inde præſtari poſſit. Vera igitur cauſa quarè altare nullam Joabo tutelam præſtitit, primo ſtatim loco à R. Levi redditur, מפני שהרג נפשות במזוד ובערמה *Propterea quòd homines præſumptuosè* (ſeu *datâ operâ*) *& per inſidias interfecerat.*

* Quomodo homicidæ voluntarii, ordinariâ mortis ſententiâ liberi eſſent, haud intelligo.

V. 15.

V. 15. *Qui percutit patrem ſuum, * vel matrem ſuam*] R. Sal. ait non intelligi niſi iſtiuſmodi percuſſionem, ex quâ vulnus ſequitur. אינו חייב אלא בהכאה שיש בה חבורה

Moriendo morte afficiatur] Nempe (ut exponit R. Sal.) Strangulatione; בחנק, vide ſuprà ad v. 12. Similiter Jon. *occidendo occidetur* בשינוקא דסודרא *ſtrapgulatione ſudarii*, vel *cum ſudario*. Atque eadem etiam verba habet v. 16.

V. 16. וְגֹנֵב אִישׁ *Et qui furatur quempiam*] Ad verb. *virum*. R. Saadiah (uti eſt apud Aben Ezram) hanc rationem reddit quarè inter præceptum de percutiendis parentibus & præceptum de iis maledicendis, interpoſitum ſit hoc præceptum de homine furando, nempe quòd parvuli ſolerent furto auferri, atque in alienâ terrâ educari, unde fieri poſſet, ut cum ignorarent parentes ſuos, eos percuterent, vel eis maledicerent; hoc igitur caſu furem duntaxat eſſe plectendum והעונש על הגנב, Sed hoc nimis longè petitum videatur.

וְנִמְצָא בְיָדוֹ *Vel inventus eſt in manu ejus.*] Nempe, ut exponit Aben Ezra, לפני המכרו *antequam venditus eſt.* Vau igitur in ונמצא valet או, *vel*; ut v. 15. in ואמו.

V. 17. *Qui maledixerit patri ſuo, vel matri ſuæ*] Jonathan addit, בשמא מפרשיא *per nomen expoſitum*, nempe tetragrammaton יהוה, Atque ita ab antiquis intellectum teſtatur Aben Ezra.

Moriendo morti tradetur] Jon. *occidendo occidetur lapidatione*; ad verb. *projectione lapidum*, באטלות אבנין Ita etiam R. Sal. exponit, בסליקה *per lapidationem.* Atque addit, וכל מקום שנאמר דמיו בו בסליקה. *Et ubicunque dicitur, ſanguis ejus ſuper ipſum, de lapidatione intelligitur.* Id probat ex Levit. 20. 27. באבן יגרמו אותם דמיהם

* Ad verb. *& matrem ſuam*; ſed vau hîc eſt disjunctivum; או זה או זה inquit R. Sal. *ſive illum, ſive hanc.*

רמיהם בם *lapidibus lapidabunt eos, ſanguis eorum ſuper eos.* Notat autem Levit. 20. 9. de eo qui patri matrive maledixerit, dictum eſſe, *ſanguis ejus ſuper ipſum*; ſed probationes iſtæ infirmæ eſſe videntur. Vide ſuprà adv. 12.

V. 18. וְנָפַל לְמִשְׁכָּב *Sed jacuerit in lectulo*] Sic Vulgatus, Interpres reddidit. Onk. ויפול לבוטלן Fagius vertit, *Sed lecto decubuerit, ut non poſſit laborare.* Monet autem in Annotationibus ad verbum eſſe, *& ceciderit in vacationem*, ſive *ceſſationem* ſcilicet operis. Hanc Chaldæi interpretationem probat R. Salom. כתרגומו ויפל לבטלן לחולי שמבטלו ממלאכתו *Quemadmodum ſe habet Chaldaica Paraphraſis, ſed ceciderit in vacationem, (nempe) in morbum, unde fit, ut ab opere ſuo ceſſet.*

V. 19. עַל מִשְׁעַנְתּוֹ *Baculo ſuo innixus*] Ad verb. *ſuper*[a] *baculum ſuum.* Rab. Sal. exponit, ע"י בוריו וכחו *ſuper ſcipione ſuo, & viribus ſuis*, i. e.[b] ſi abſque ope alterius, ſuo ipſius robore, baculo innixus ambulare foras poſſit. שען in Niphal נשׁען eſt *niti, inniti*; inde משׁענת *baculus, ſcipio, cui quis innitiur.*

רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן *tantùm*, vel, *veruntamen ceſſationem ejus dabit.*] i. e. damnum, quod ex ceſſatione operis ſuſtinuit, compenſabit. Jon. לחוד בוטלן עכידתיה וצעריה וכוקיה וכהתיח יתן *tantùm ceſſationem operis ejus, & afflictionem ejus, & damnum ejus, dolorem ejus compenſabit.* Onkelos duntaxat habet, בוטלניה[c] *vacationem* vel *ceſſationem ejus.* LXX. πλὴν τῆς ἀργείας αὐτῦ ἀποτίσει, *veruntamen ceſſationem ejus ſolvet.* שבתו (uti notat Aben Ezra) poteſt eſſe vel à שבת *ceſſare*, vel à ישב *ſedere*, in infinitivo שבת, & ſic שבתו ad verb. *ſedere ejus*, opponitur ei quod præceſſit, *ſi ſurrexerit & foris ambulaverit.*

---

[a] Aben Ezra. שלא ישען על אדר כמשפט החולה רק על עצמו *Si non, ut ægroti alteri innitatur, ſed ſibi ipſi.* [b] Ad verb. *dabit.* [c] R. Sal. בטול מלאכתו מחמת חח לי *ceſſationem operis ex morbo profectam.*

וְנָתַן

וְרַפֹּא יְרַפֵּא *Et curabit ut ſanitati plenè reſtituatur*] Onk. ואגר אסיא ישלם *& mercedem medici perſolvet* eadem verba habet Jonathan, ac præterea addit עד דמתסי *donec ſanetur*. Aben Ezra hîc mirè ſentit de ope ac opera medicorum; ait enim hîc colligi Deum poteſtatem dediſſe medicis ſanandi vulnera externa, חמכות והפצעים שיראו בחוץ, morbos autem internos qui intra corpus latent כל חולי שהוא בפנים בגוף non niſi à Deo ipſo poſſe curari. Atque huc ineptiſſimè trahit illud Job 5.18. Et quod de Aſa legitur 2 Par. 16.

V.20. *Servum ſuum, vel ancillam ſuam*] Jon. *ſervum ſuam Cananæam, vel ancillam ſuam Cananæam*. Similiter exponit R. Sal. idque probat ex eo quod dicitur v.21. כספו הוא *argentum eius eſt*, h.e. (uti interpretatur, nec opinor malè, קינו לו עולמית *acquiſitus* ſeu *emptus ei in perpetuum*. Eodem argumento etiam utitur Aben Ezra, qui ait non dubium eſſe quin Iſraelitarũ, ſive liberi, ſive venditi eſſent, idem ius fuerit, ac propterea hunc locum de ſervo Hebræo non poſſe intelligi.

Et moriatur ſub manu ejus] Jon. *Et moriatur die iſto ſub manu ejus*.

נָקֹם יִנָּקֵם *Vindicando vindicabitur*] Onk. אתדנא יתדן *judicando judicabitur*. Jon. *judicando judicabitur iudicio occiſionis gladii*. Sic R. Sal. מיתת סייף *morte* ſeu *interfectione gladii*. Et probat ex illo Levit. 26.25. חרב נוקמת נקם ברית *gladium ulciſcentem ultionem fœderis*. Sed locus iſte ad hoc probandum nihil quicquam faciti: ſtum tamen locum ad hunc explicandum à patribus ſuis adduci refert Aben Ezra, qui etiam obſervat in aliquibus Scripturæ locis verbum נקם *ulciſci*, uſurpari, ac mortem deſignare. Nec ego abnuo mortem hîc ſignificari, non tamen præciſè ex vi verbi, cùm ut ipſe Aben Ezra non negat הנקמה על רבים רבים *ultio multis modis ſumi poſſet*.

V.22.

V. 22. וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן *Et non fuerit infortunium* בְּאִשָּׁה *in muliere* inquit Aben Ezra pariter ac R. Sal. Onk. ולא יהא מותא * *Et non fuerit mors.* Jon. ולא יהא בה מותא *& non fuerit in ea* (vel ei) *mors.* Atque ita etiam v. 23. אָסוֹן interpretantur מוֹתָא *mortem*, & ad mulierem iterum diſertè refert Jonathan. Ita etiam Vulgatus Interpres, quem propterea Amama perſtringit, afferens poſſe, imò debere referri tam ad mortem prolis, quàm matris, idque à Cajetano ac aliis notatum refert. Monet etiam Fagium in vertendo Onkelo nimium ſibi indulſiſſe, quòd cum Onkelos Hebræum textum ſecutus, generaliter interpretetur, ille ſpeciatim ad mulierem refert. Addit denique, ſi de ſola muliere mors intelligatur, legem eſſe ſupervacaneam; occiſorem enim ejus lege generali teneri. Sed ratio iſta non adeo valida eſſe videtur, Lex enim hîc ſtatuit quid fieri debeat, ſi mors non ſequatur, deinde ſi mors ſequatur; quid in iſto caſu, aut alio aliquo iſtiuſmodi faciendũ ſit, docetur. Ex iſta nempe occaſione generalis lex de interficiendo homicida repetitur & porrò latiùs explicatur. Rectè autem lxx. Interpretes hîc longiùs ab Hebræo notat Amama deviaſſe dum, ſic vertunt μὴ ἐξεικονισμένον & expreſſus infans ejus (*non fuerit effigiatus.* Similiter v. 23. ἐὰν δὲ ἐξεικονισμένον ᾖ *Si autem effigiatus fuerit.* Auguſtinus in Quæſt. ait hîc de animâ quæſtiõnem ſolere agitari utrùm quod formatum non eſt, nec animatum quidem poſſit intelligi, &c. Amama ait interpretes iſtos non malè ſenſum expreſſiſſe ſi ſimulac fœtus effigiatus eſt, infunditur rationalis anima. At miror quomodo hoc ab eo dici poſſit. Nam ſi (ut ille aſſerit) Hebræa ita ſe habent, ut אָסוֹן *exitium* vel *mors*, tam ad mortem prolis quam matris referri poſſit, imò debeat haud rectè ſenſus exprimitur, cum ad prolem duntaxat refertur.

* Fagius vertit, *ipſa tamen non moriatur*, Et v. 23. *Si autem mortua fuerit*; cum Onkeli verba ſint, ואם מותא יהי *Et ſi mors fuerit.*

Puni-

Puniendo punietur, &c. Ob fœtum (inquit Aben Ezra) *qui exiit, & mortuus est.* בעבור הילדים שיצאו ומתו Sed si ex percussione fœtus moriatur, percussor morte puniendus videtur.

Quemadmodum imposuit ei maritus mulieris, וְנָתַן בְּפַלִּלִים *dabit per judices, seu *ex sententiâ judicium.*] Id est, uti interpretatur Aben Ezra, Si percussor suâ sponte velit facere quod prolis ejectæ pater ab eo postulat, res inter ipsos transigetur; quòd si nolit, ex sententiâ judicum quantum postulatur, persolvet. Illud autem בפללים *per judices* addi videtur, ut significetur rem non prorsus in arbitrio mariti positam esse, sed ne fortè rationis limites transiliat, ex sententiâ judicum esse moderandum. Vulg. *& arbitri judicaverint.* LXX. μετ' ἀξιώματος *cum æstimatione*, quod (ut notavit Steuchus) ab Hebræo remotius, & obscurius est.

V. 23. *Et dabis animam pro animâ*] Seu *vitam pro vitâ* נפש *Nephesh anima* sæpè pro *vita* usurpatur Jon. נפשא דקטולא חולף נפשא ראתתא *vitam interfectoris pro vitâ mulieris.* At quid ni etiam de fœtu in utro matris interfecto intelligatur? Lyra de morte mulieris, vel fœtûs jam animati interpretatur. R. Salom. ait Rabbinos hic inter se dissentire; quosdam enim vitam simpliciter intelligere; alios autem pecuniam pro vitâ persolutam; quòd qui in animo habuerunt unum interficere, & interfecerunt alium, à mortis supplicio sint immunes, nec nisi pretium interfecti persolvant hæredibus ejus, prout nempe in foro vendi potuisset; שמחכוין להרוג את זה והורג את זה פטור ממיתה ומשלם לירשיו דמיו כמי שהיה נמכר בשוק Sed quo jure istud nitatur, nescio.

V. 24. *Oculum pro oculo, &c.*] Jon. דמי עינא חולף עינא *pretium oculi pro oculo, &c.* Sic R. Sal. ait juxta

* Onkelos מן מימר דייניא *ex verbo jud cum.* Jon. על מימר דייניא *juxta verbum judicum.* R. Sal. על פי הדיונין *juxta os judicum.*

Rab-

Rabbinos sensum esse, pretium oculi esse solvendum, tantum nimirum, quanto quis minoris in foro venderetur, si oculo careat. R. Saadiah etiam adversus Ben Zeta (uti refert Aben Ezra) contendit hunc locum non posse simpliciter ut sonat intelligi, quòd Lex talionis præcisè observari non possit. Exemplum ponit, si quis alterius oculum percusserit, ita ut tertiam partem visûs destruat, quomodo fieri possit, ut percussori eadem planè pœna infligatur, nec quicquam vel magis, vel minus quàm fecit patiatur? Probabilius tamen videtur, uti illud quod præcedit, *animam pro animâ*, ita & hæc quæ sequuntur, juxta literam esse accipienda, nempe ut quoad fieri posset, talionis pœna infligeretur. Sic etiam inter antiquas Romanorum Leges fuit Lex talionis, contra quam disputat Phavorinus apud Gellium Noct. Attic. lib. 20. c. 1.

פֶּצַע *Vulnus*] R. Sal. ait vocem istam significare vulnus, de quo sanguis sequitur. חַבּוּרָה autem quod proximè sequitur, (*livorem* interpretantur) esse, quando sanguis non exit, sed collectus est, ita ut caro rubescat. Aben Ezra ait nonnullos ita dictiones hasce interpretari, R. Saadiam autem velle פצע fractionem ossis denotare, & חבורה quamvis sanguinolentam percussionem; מכת דמים, Ego hîc R. Salomoni potiùs assenserim; atque ita voces istas intellexisse videntur LXX. qui פצע vertunt τραῦμα *vulnus*, חבורה autem μώλωπα *vibicem* interpretantur. Similiter Vulg. *Vulnus pro vulnere, livorem pro livore.*

V. 26. *Si quis percusserit oculum servi sui, &c.*] Jonathan & R. Sal. hoc de servo Canaanæo interpretantur. Aben Ezra autem non insciter reddit rationem hujus præcepti, nempe ne Dominus servo suo se crudelem præbeat, cum si vel oculum, vel dentem ejus excuteret, libertatem ei concedere, ac pecuniam, quâ eum emerat, amittere cogeretur.

V. 28. *Et si bos cornu percusserit, &c.*] R. Sal. notat eandem & aliorum animalium rationem esse, sed Scripturam de eo loqui, quòd plerumque solet accidere אחר שורו כל בהמה וחיה ועוף אלא שדבר הכתוב בהווה

Et Caro ejus non comedetur] Aben Ezra putat carnem istiusmodi bovis habendam fuisse instar cadaveris, quod peregrinus portæ, vel alienigena comedere potuit, non autem Israelita. Deutr. 14. 21. Addit tamen antiquos velle sensum esse, nullam ex isto bove utilitatem capi potuisse. Atque hoc quidem est verisimilius, nimirum in horrorem facti, bovem istum nullius cujuscunque esui fuisse permissum.

וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי *Et Dominus bovis erit innocens.*] Vel *immunis*, nempe ut explicat Aben Ezra, מעונש *à pœnâ.* Jon. ומדיה ויתורא יהא זכאי מדין קטול ואף מדמי עבדא ואסהדו *Et dominus bovis erit innocens à judicio* (immunis à supplicio) *occisionis, atque etiam à pretio servi, vel ancillæ.* Vide v. 32. Hanc simplicem verborum sensum esse, idque ex versu sequenti constare, fatetur R. Sal. etiamsi (ut refert) nonnulli interpretentur, *Et dominus bovis erit vacuus* (sic enim & נקי in terdum significat) vacuus nempe commodo, quod ex bove alioqui percepturus erat.

V. 29. מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם *olim*] Ad verb. *ab heri & nudiustertius*, istâ autem locutione tempus præteritum denotatur. Inde autem R. Sal. colligit, שלש נגיחות *tres percussiones* significari.

וְהוּעַד בִּבְעָלָיו *Et testificatum fuit domino ejus.*] Jonathan addit, תלתי זמני *tribus vocibus.* Nota autem plurale בעלים positum esse pro singulari בעל, Sic iterum hoc ipso versu, & v. 34. & v. 36. Vide suprà ad v. 4. in margine.

Et etiam dominus ejus יומת *morte plectetur*] Jon. יתקטל במיתותא ומשתלחא עלוי מן שמיא *interficietur morte, quæ ei infligetur à cælo*, i. e. divinitùs. Similiter R. Sal. בידי שמים *per manus cæli.* Ita à veteribus Rabbinis

binis expositum esset refert Manasses quæst. 40. in Exod. & Aben Ezra ad locum. Sed procul dubio hic æquè ac in præcedentibus, de morte à Judicibus infligenda sermo sit; nec quicquam obstat, quòd non מות יומת, ut alibi, sed duntaxat יומת dicatur; Nam יומת idem est quod מות יומת, nisi quòd hoc est ἐμφατικώτερον, atque ideò fortè hic dictum est יומת *morte afficietur*, non autem מות יומת *moriendo* (seu omninò) *morte afficietur*, quia proximo versu Legis hujus rigor mitigatur, nihilo tamen minùs ipsum יומת (ut notat Aben Ezra) differt à ימות quod est in Kal, & significat *morietur*, cum illud sit in Hophal, & violentam mortem extrinsecus infligendam importet, *morti tradetur*. Ipsa deinque legis hujus mitigatio, quæ proximè sequitur, satis clarè ostendit hoc in loco mortem ex Judicum sententiâ infligendam debere intelligi.

V. 30. אִם כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו *Si pretium redemptionis ei impositum fuerit*] Nempe, ut Aben Ezra exponit, על פי הדיינין *ex decreto Judicum*. *At Num. 35. 31. præceptum est, ne pretium redemptionis pro ullo homicida acciperetur, quo minùs morte plectendus esset. Aben Ezra ad hæc inter se concilianda ait, illic sermonem esse de רוצח גמור *homicida perfecto* seu *completo*, hîc autem de eo, qui nullum ipse perpetravit homicidium, sed tantùm paulò negligentiùs custodivit bovem suum, unde secutum est homicidium atque ideò Legem ita temperari, ut ei vitam suam pecuniâ redimere liceat, Hanc Aben Ezræ expositionem, quæ mihi neutiquam spernenda videtur, etiam Abrabanelem sequi testatur Manasses loca citato.

V. 31. *Sive filium cornu petierit, sive filiam, &c.*] Onkelos & Jonathan de Israelita, & Israelitide interpretantur; atque ita etiam Aben Ezra, quia statim de servo

* Jon. ככל מה דישוון עלוי סנדרין דישראל *juxta omne id, quod ei imposuerint Sanhedrin Israelis.*

(nempe, ut exponunt, Canaanæo) aliter est statutum. At R. Salomonis glossam hîc non gravate præculerim, nempe per *filium* & *filiam* hîc parvulos esse intellegendos, ne quis suspicaretur Legem de grandiusculis duntaxat loqui, cum suprà v. 28. dictum sit, *Si bos cornu petierit virum, vel fœminam, &c.*

V. 32. כסף שלשים שקלים יתן לאדניו *argentum triginta siclorum dabit domino eius.*] R. Sal. חשקל משקלו ארבעה זהובי שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קולוניא *Siclus habet pondus quatuor* [a] *aureorum, qui efficiunt dimidium unciæ juxta pondus Colonienſe.* זהובים [b] idem valet quod זוזים *zuzim*; est autem *zuz* moneta quædam, quæ quartam sicli partem valere dicitur. 1 Sam. 9. 8. רבע שקל *quarta pars sicli.* Chald. זוזא חדא *zuz unus.* Et sic ibidem R. Sal. Quin & Kimchi istius interpretationis rationem reddens ait, כי השקל ארבעה זוזים Nam siclus continet quatuor zuzim.

V. 33. *Et si quis aperuerit puteum, &c.*] Jonathan addit, בשוקא *in platea.* Similiter R. Sal. (ut notat Lyra) de puteo effosso in loco quopiam publico interpretatur. Ita etiam Aben Ezra. Vide. ad v. 34.

V. 34. *Dominus putei rependet, &c.*] Aben Ezra ait, eum qui aperuit, vel effodit puteum, hîc appellari dominum putei, אע"פ שהוא ברשות הרבים *etiamsi puteus esset communis*, quia suum ille usum in opere isto spectavit, כי לצרכו עשה Similia etiam habet R. Sal.

V. 35. *Et dividentpecuniam, &c.*] Lyra laudat R. Salomonem dicentem, hoc locum habere, quando uterque bos tantundem valet; aliter enim fieri potuisse, ut dominus bovis interficientis lucrum reportaret. Igitur si boves essent inæquales, *respiciendum* (inquit Lyra) *ad damnum quod accidit, & medietas damni debet poni super unum, & alias medietas damni super alterum, cæteris non mutatis.*

[a] זהוב unde זהוב aurum significat. [b] Vide ad cap. 25. 39.

In

In CAP. XXII.

V. 1. *Quinque boves rependet, &c.*] R. Sal. refert R. Joannem rationem assignare quarè furtum bovis quintuplo, ovis autem quadruplo fuit puniendum, quòd qui ovem furatur, necesse habeat eam humero suo portare, atque inde ignominiam suam sibi accersat (נחבוה בו) non sic autē, qui furatur bovem, quippe qui pedibus suis progreditur. Sed multo melior est ratio, quam assignat (uti idem testatur) R. Meir, nempe habitam esse rationem commodi, quod ex labore bovis, non item ovis, acquiri solet. Similiter R. Saadiah, teste Aben Ezra, qui etiam ex sententiâ R. Jesuæ ait majorem pœnam ob furtum bovis, quam ovis statui, quòd difficilius sit bovem furto auferre, quàm ovem, ac propterea qui bovem furatur, se in istâ furandi arte exercitatiorem esse ostendit. Sed altera ratio germana esse videtur.

V. 2. *Si effodiens* (domum) *inventus fuerit fur, &c.*] Ad verb. במחתרת *in effossione.* In Codice Sanhedrim cap. 8. ratio hujus legis, redditur, חבא במחתרת נידון על שם סופו *Qui cum perfossorio ingreditur alienam domum, judicatur ob id in quod prolapsurus erat.* Sic Latinè vertit vir doctissimus Coch, qui porrò ex Hebræis sic elucidat; * *Certum est neminem hominem de bonis suis concessurum. Iste igitur sic cum animo suo decernit, Si vadam, dominus ædium mihi obsistet, neque sinet me. Si obsistet mihi, occidam eum. Jam Lex ait, Qui te invadit animo cædem faciendi, occupes cædem licet.* אם בא להרגך השכם להרגו, Addit Maimonidem monere, quando effractor jam parat abitum, si testes haberi possint, occidi jure non posse, sed ad restitutionem obligari. Benè notat Aben Ezra ex v. 3. patere hoc intelligi de eo, qui nocte ad effodiendam sive effringendam domum venit. Sic antiquis Romanorum

* Ad istum modum hîc explicat. R. Sal.

legibus nocturnum furem occidere licuit, ut est apud Gellium lib. 20. c. 1.

V. 3. *Si sol exortus fuerit, &c.*] Onk. *Si oculus testium ceciderit super eum.* Jon. *Si res*[a] *sole clara fuerit, quòd non ad occidendum ingressus est.* Atque hæc quidem vera videtur ratio, quare nocturnus fur interfici potuit, quòd incertum esset, utrum duntaxat ad furandum, an etiam ad cædem faciendam venerit. *Intelligitur* (inquit Augustinus) *tunc non pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occiditur; si autem diurnus, pertinere. Poterat quippe discerni, quòd ad furandum, non ad occidendum venisset, & ideò non deberet occidi.*

שָׁלֵם יְשֻׁלַּם *Rependendo rependet*] Nempe diurnus fur, atque ideò occidi non debet. Miror quid in animo habuit Vulgatus Interpres, cum vertit, *& ipse morietur.*

אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ *Si nihil habuerit* (nempe quo restitutionem faciat) *tum ob furtum suum vendetur*] Seldenus ex[b] Maimonide dicit furti reum, si solvendo non esset, actori in servitutem ex fori sententia addictum fuisse, usque dum ministerium ejus furti pretium duntaxat, non duplum, nedum quadruplum quintuplumve æquaret; duplum siquidem, quadruplum aut quintuplum, quorum in legibus de furto, fit mentio, ex hujusmodi servitute non præstanda, sed ex beatiore rei post servitutem fortunâ expectanda fuisse. Ibidem etiam refert Maimonidem ex perpetua majorum traditione dicere, האיש נמכר בגניבתו אבל לא האשה *Vir ob furtum suum venditur, sed non fœmina.* Ita etiam Aben Ezra hîc ad cap. 21. 2. וקבלה היא ביד ישר' כי זכר ימכר בגנבתו ולא נקבה *Traditio autem fuit in manu*

[a] Sic vertendum, si legatur בשמשא, nescio autem an legi debeat כשמשא, *sicut sol*, vel *instar solis*; atque ita quidem, sed minùs recte, Hebræum textum exponit, R. Sal. [b] Selden. de Jure Nat. &c. lib. 6. cap. 7.

Israelis,

Israelis, masculum ob furtum suum fuisse vendendum, non autem fœminam. Et R. Sal. ad Deut. 15.12. אין האשה נמכרת בגנבתה *Fœmina non venditur ob furtum suum.* Sed infirma planè est probatio, nempe quia hoc in loco dicitur, בגנבתו *ob furtum ejus*, cum pronomine affixo masculino, & non בגנבתה *ob furtum ejus*, cum pronomine affixo fœminino.

V.4. אִם הִמָּצֵא תִמָּצֵא בְיָדוֹ הַגְּנֵבָה *Si certo inventum fuerit furtum* (id quod furto ablatum est) *in manu ejus*] Id est (ut exponit R. Sal.) *in potestate ejus, ita ut nec macfaverit, nec vendiderit.*

מִשּׁוֹר עַד חֲמוֹר עַד שֶׂה *à bove ad asinum, ad ovem*] Id est, sive sit bos, sive asinus sive ovis. R. Sal ait quamcunque rem furto ablatam, sive animatam, sive inanimem * duplo esse reddendam כל דבר בכלל תשלומי כפל בין שיש בו רוח חיים בין שאין בו חיים Aben Ezra ait hunc versum comprehendere omnem bestiam; atque addit sapientes tradere, Legem de reddendo quadruplo ac quintuplo ad boves atque oves duntaxat pertinere בשור ושה בלבד Illud autem memorandum, quod suprà ad cap. 12. 3. notatum, שה de agno pariter ac hœdo usurpari.

V.8. אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ *si non miserit, &c.*] Elleiptica oratio, Jon. ויומי דלא אושיט ידיה *& jurabit se non extendisse manum suam.* Similiter Vulg. *Et jurabit quòd non extenderit manum,* &c. Atque ita etiam exponit R. Sal. vide v. 11.

V.11. וְלָקַח בְּעָלָיו *Et accipiet Dominus ejus*] i.e. dominus rei deperditæ juramentum ab altero præstitum acceptum habebit, eo contentus erit, nec ulteriorem ab illo compensationem expectabit. Onk. & Jon. ויקבל מריה מניה מומתא *Et accipiet Dominus ejus ab eo juramentum.* Vulg. *Suscipiet que Dominus juramentum.* Similiter R. Sal. post verba textus ולקח בעליו *& accipiet dominus ejus,*

* Vide v. 7.

addit explicationis gratiâ, חשבועה, *juramentum illud* nempe de quo in principio versûs facta est mentio. Aben Ezra, ולא יקח ממנו רק השבועה *nec ab eo nisi juramentum illud accipiet.*

V. 12. *Et si prorsus furto ei surreptum fuerit, omninò rependet*] Jonathan hoc interpretatur de re, quam quis mercede conductus pro altero custodit; quod autem præcessit v. 10. & 11. de re gratis custodità. At R. Sal. ad v. 10. ait id quod præcessit, (nempe v. 7, *&c.*) intelligi de eo, qui aliquid sibi traditum gratis custodit, ac propterea si furto ablatum sit, ad restituendum non tenetur: hîc autem, versibus nempe 10. 11, 12. de eo agi, qui ob rem custodiendam mercedem accipit, ac propterea si surreptum fuerit, ab eo restitui debet. Quod si autem ex seipso moriatur vel conteratur, vel per vim à latronibus abducatur, nec sit qui testimonio id comprobare possit, custodem jurare debere, se fraudem non fecisse, &c. Atque hæc quidem expositio verborum seriei conformis videtur. Ac posteà ad v. 13. rationem innuit, quare non restituendum sit id quod moritur, vel conteritur, (seu confringitur נשבר) vel per vim abducitur (נשבה) quia nimirum eripiendi potestas non erat; שאין יכול לרצות cùm è contra furtum adhibitâ diligentia, caveri posset.

V. 13. יביאהו עד. *Afferet illud testem*] Illud יביאהו potest exponi vel *afferet illud*, nempe quod discerptum est, aliquam scilicet ejus partem, unde de re totâ constare possit; vel *afferet ei*, nempe pecoris discerpti domino, ut יביאהו sit pro יביא אליו. Onkelos affixum prætermittit, ויתי *afferet testes.* * Jon. מיתי ליה סהדין או ימטיניה עד גופא דתביר *afferet ei testes, vel adducet eum usque ad corpus enim alis, quod confractum* (seu discer-

* R. Sal. יביא עדי שנטרפה באונס *Afferet testes, quòd violenter discerptum fuit.*

ptum

ptum est. Hierosol. ויהי ליה מן אינרוי סהיד *afferet ei ex membris ejus testem*; id est, membrum aliquod animalis discerpti, quod discerptum fuisse testetur. Vide Amos 3. 12. Iste genuinus sensus esse videtur. Atque ita Aben Ezra, יביא קצת הנטרף להיות לו לעד *Afferet partem animalis discerpti, ut ei testimonium perhibeat.* Vulgatus Interpres sensum potius quam verba secutus, *deferat ad eum, quod occisum est.* LXX. * ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὸν θῆρα, *ducet eum ad prædam.* Latina versio (prout in Romanâ editione legitur) habet, *ducet illud ad ostium*, quod quid sibi velit, nescio; illud duntaxat suspicor, eos qui ita reddiderunt, vel legisse, vel in animo saltem habuisse θύραν pro θήραν. Videntur autem & ipsi LXX. Interpretes in Hebræo pro עד *Ed testem*, legisse עד *Ad usque ad*; quanquam fortè hodiernam lectionem secuti, sensum ita reddiderunt; nam & Jonathanis paraphrasis posteriore sui parte ad eundem modum se habet.

הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם *Raptum illud non rependet*] R. Sal. observat non dictum esse, טרפה לא ישלם *raptum non rependet*, sed הטרפה *raptum illud*; interdum enim id quod raptum est, restitui debere, interdum autem minimè. Quòd à fele (חתול) raptum est, vel à vulpe (ושועל) vel à marte (ובמיה) reddendum esse; non autem quod à lupo, leone, urso, & serpente (ונחש), nempe quia in his eadem est ratio, ac in illis, quæ v. 10. sunt memorata; ejusmodi nimirum sunt, ut in eis humana diligentia nihil valeat.

V. 14. בְּעָלָיו אֵין עִמּוֹ *Cum domiuus ejus cum eo non sit.*] Si enim cum eo esset, arguere posset eum, qui mutuò accepit, si fortè bestiam suam secùs quàm oportuit, tractaverit. Ad istum modum exponere videtur Aben Ezra, ויכול לטעון על שואל שרכביד על בהמתו

* Steuchus putat fortè legendum. ἄξει πρὸς αὐτὸν τὸν θῆραν, *afferet ei prædam.* Atque ista quidem lectio commodior videtur.

V. 16.

V. 16. וְכִי יְפַתֶּה אִישׁ בְּתוּלָה *Et ſi quis pellexerit virginem*] Aben Ezra notat poſt leges de furandis facultatibus ſubjunctam eſſe legem de furando corde, quando nempe quis in alterius animum furtim quaſi ſe inſinuat, eumque ſurripit. השלים לדבר על גניבת ממון ועתה ידבר על גניבת הלב.

אֲשֶׁר לֹא אֹרָשָׂה *Quæ non eſt deſponſata.*] *Quæ enim deſponſata eſt*, (inquit Aben Ezra) *etiamſi non ſit maritata* (אעפ שלא נבעלה) *alterius uxor appellatur.* Vide Deut. 22, 23, 24.

מָהֵיטֵב יְהֵרֶנָּה לּוֹ לְאִשָּׁה *Dotando dotabit eam ſibi in uxorem.*] R. Sal. ſic explicat, יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שיכותב לה כתובה וישאנה *Conſtituet ei dotem, prout vir uxori ſuæ facere ſolet; qui (nempe) ſcribit ei inſtrumentum dotale, eamque in uxorem accipit.*

אִם מָאֵן יְמָאֵן אָבִיהָ לְתִתָּהּ לוֹ *Si prorſus renuerit pater ejus eam illi dare.*] Jon. אם לא חמיא ליה או דלא יצבי אבוהא למחנא ליה *Si non viſum fuerit ei; vel ſi noluerit pater ejus dare eam illi.* Quaſi non ſolum in arbitrio patris ſitum eſſet, verùm etiam in ejus arbitrio, qui virginem pellexit, utrùm eam in uxorem duceret, necne; ſed hoc eſt ſupra id quod ſcriptum eſt, ſapere.

Argentum pendet juxta dotem virginum] Jon. *argento quinquaginta ſiclorum multabitur juxta dotes virginum.* הי כמפרוני בתולתא Buxtorfii, pater & filius, ille in Lexico magno, hic in Lex. Syro-Chald. legendum cenſent, כמפריני *ſicut dotant virgines.* Similiter autem & R. Sal. ait dotem, de quâ hic fit ſermo, determinatam eſſe, nempe quinquaginta ſiclos argenti; idque ex Deut. 22. 28, 29. At Lex iſta in Deuteronomio aliorſum ſpectat; nec rationi ſatis conſonum videtur, eandem pariter omnium virginum dotem fuiſſe. Senſum igitur eſſe putaverim, hanc dotandam eſſe, quemadmodum virgines ejuſdem cum illâ loci ac dignitatis dotari conſueverunt.

V. 3. מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה *Præſtigiatricem non ſines vivere.*

vere, Jon. *Populo mi, filii Iſrael, quicunque exercet magiam,* (כל דעביד חרשיותא) *eum non ſinetis vivere; projectione lapidum interficietur* *. In Gemara Sanhedrin ratio redditur quarè hîc in fœminino dictum ſit, מכשפה *præſtigiatricem*, מפני שרוב נשים מצויות בכשפים *propterea quòd plerumque mulieres magiæ deditæ reperiuntur.* Similiter R. Sal. ait eandem rationem, quod hanc rem ſpectat, eſſe viri ac fœminæ, utrumque nimirum ex æquo ſi magiæ convictus fuerit, morte plectendum; ſed ſcripturam fœminino genere hîc uti, quia fœmininæ magiâ magis exercere ſoleant: atque idem etiam ab Aben Ezra eſt obſervatum. In Gemara autem, ubi ſuprà, R. Joannes rationem nominis כשפים *præſtigiarum*, hanc reddit, שמכחישין פמליא של מעלה *quòd irritum reddunt decretum ſuperiorum.* Sic Jo. Coch Latinè vertit; ad verbum autem ſonat, *quòd irritam reddunt*, vel mendacii arguunt familiam ſuperiorem. Buxtorfius in Lexico magno docet per פמליא של מעלה *familiam ſuperiorem* ſeu *ſupremam*, Angelos & cœlum denotari.

V. 19. *Qui concumbit cum beſtiâ, &c.*] Hujus verſûs paraphraſis apud Jonathanem in exemplari, quo uſus ſum, deſideratur.

V. 20. *Qui ſacrificat deo, præter quàm Domino ſoli,* יחרם *exterminabitur.*] Jon. יתקטיל בסייפא ונכסוי יתגמרון *occidetur gladio, & facultates ejus conſumentur.*

V. 21. וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תַלְחָצֶנּוּ *Peregrinum autem non vexabis, nec opprimes eum*, Jon. לא תקטון במילין ולא תעיקון למיסב ליה נכסוי *Non irritabitis verbis, nec affligetis auferendo ei facultates ipſius.* Pro ליה legendum videtur מניה Fagius ait verbum תונה ſignificare vel verbis, vel rebus vexare; vel famam, vel bona alicujus lædere; Hebræos autem præſentem locum ita ferè inter-

* Vulg. *Maleficos non patieris vivere.* Genere pariter ac numero mutato, quod Amama cenſurâ dignum judicavit.

pretari,

pretari, ut יגה ad verba referant, posterius autem לחץ ad rem, dum scilicet alicui bona ipsius auferuntur. Atque ita quidem Jonathan, ut verba ejus indicant. Similiter & R. Sal. תגר לא תונה *& peregrinum non vexabis*, אונאת דברי *vexatione verborum*, seu istiusmodi vexatione, quæ ex verbis oritur. ולא תלחצנו *nec opprimes eum*, בגזילת ממון *diripiendo*, seu *per vim auferendo facultates ejus.* Per peregrinum autem Fagius asserit Hebræos intelligère proselytum, seu eum, qui venit ut recipiat super se verba Legis, quem in consortium Legis suæ recepissent, ac propterea quod ad priorem partem verborum attinet, sic explicare, לא יאמר לגר זכור מעשיך הראשונים וכן אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך *Non dicet peregrino, memento operum tuorum priorum. Et si fuerit filius peregrinorum, non dicet ei, memento operũ patrum tuorum.* At verba sequentia, *nam peregrini fuistis in terrâ Ægypti*, arguunt גר *peregrinum* hîc simpliciter eum denotare, qui in alienâ terrâ cõmoratur, quiq; ab Hebræis appellatur גר השער *peregrinus portæ*, seu גר תושב *peregrinus domicilii*, & גר צדק *peregrino justitiæ*, qui nimirũ religionem Israeliticam amplectitur, distingui solet. Atque ita interpretari videtur Aben Ezra, באשר יקבל הגר שלא לעבוד ע"ז לא תתחו בארצך בעבור שיש לך כח רב ממנו *Quando peregrinus in se suscipiet, quòd non colet idola*, (id siquidem ab omnibus requisitum erat,* qui inter Israelitas commorati sunt, etiamsi aliàs in suo ethnicismo permanserint;) *non vexabis eum, eò quòd tu illo majorem potentiam habeas.* Quin & R. Sal. ait, כל לשון גר אדם שלא נולד באותה מדינה אלא בא במדינה אחרת לגור שם *Vox ger (peregrinus) semper significat hominem, qui non natus est in istâ regione, sed in alienam regionem venit, ut istic commoretur.* Ea quidem est propria dictionis istius significatio.

* Atque de iis duntaxat interpretatur Aben Ezra id, quod v. 20. habetur; sed ad eos, opinor, restringi non debet.

V. 22. *Viduam quamcunque & pupillum non affligetis.*] Recte notat R. Sal. neminem affligi debere, sed scripturam hîc de eo loqui, quod plerumque usu venit; viduam enim & pupillum invalidos esse, ac propterea injuriis obnoxios. הוא הדין לכל אדם אלא שדבר הכתוב בי־וזה לפי שהם תשושי כח ויבר מצוי לענותם

V. 23. אם ענה תענה אתו *Si affligendo afflixeris eum*] R. Sal. notat Scripturam hîc concisè loqui, comminari scilicet, sed pœnam non exprimere. q. d. *futurum tandem est, a ut qualia feceris, patiaris* (כלום סופך לישטול את שלך), למה כי אם צעוק יצעק אלי וגו׳ *Quarè? Quia si clamando clamaverit ad me, &c.*

V. 25. לא תשימון עליו נשך *Non imponetis ei usuram.*] נשך *Nesbec usura* est b נשך *Nashac Mordere.* R. Sal. rationem nominis reddit, שהוא כנשיכת נחש שנושף חבורה קטנה ברגלו יאוינו מרגיש ופתאום הוא מבדבד ועולה עד שמקיף כך רבית אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה, *quod sit instar morsus serpentis, qui morsu suo infert livorem parvum pedi alicujus, ita ut non sentiat; statim autem diffundit se usque ad verticem ejus. Ita etiam usura non sentitur, nec; cognoscitur, donec ita ascendat, ut magnas alicujus facultates diminuat,* Fagius etiam notat usuram Chaldaicè appellari חבוליא (eâ voce hîc utitur Onkelos) à חבל perdere, vastare, quòd hominem quodammodo perdit ac devastat.

V. 26. אם חבל תחבל שלמת רעך *Si pignorando pignoraveris* (si pignori acceperis) *vestimentum socii tui.*] R. Sal. asserit dictionem חבל non denotare pignus, quod mutuationis tempore datur, sed quod exigitur ab eo, qui mutuò aliquid accepit, nec tempore præstituto reddidit. כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה אלא שמשכנין את הלוה כשמגיע הזמן ואינו פורע At unde firmetur ista observatio, planè nescio, nec probabilis esse videtur, cum ideò pignus accipi soleat, ut cum quis mutuò dat, de restitutione securus sit.

a Vide v. 24. b Fagius legit שנוחש

עד

עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ *Ad occasum solis restitues id ei.*] Quoniam עד prpriè significat *usque ad*, R. Sal. ait Scripturam hîc loqui de vestimento diurno, quo alicui nocte opus non est, ac exponit, *toto die restitues id ei usque ad occasum solis; cum autem sol occiderit, tu tus id auferes usque ad auroram sequentis diei.* כל היום תשיבנו לו עד בא השמש וכבא השמש תחזור ותטלינה עד שיבא בקר של מחר ובקסות יום הכתוב מדבר שאין צריך לה בלילה At sequens versus expositionem hanc refellit, dum clarè ostendit de vestimento seu tegumento nocturno hîc sermonem esse. Igitur עד בא השמש hîc valet כבוא השמש *cum sol occidit*, vel כבוא השמש *circa occasum solis.* In hunc sensum Interpretes ferè accipiunt; LXX. πρὸ δυσμῶν ἥλιε ἀποδώσεις αὐτῷ, *ante solis occasum reddes ei.* Atque ita prorsus Vulgatus. Jon. עד לא ישמש שמשא תתיביניה ליה *antequam* (ad verb. *usque dum non*) *sol occiderit, reddes id ei.* Onkelus præcisè Hebræum textum sequitur, עד מעל שמשא תתיבניה ליה, Fagius vertit, *Usque ad occasum solis reddes eam* (vestem) *illi.* Ac in Annotat. monet bifariam intelligi, sed hanc, quam secutus sum, lectionem textui propinquiorem esse.

V. 28. אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל *Diis non maledices*] Per *deos* hîc uti posterior pars versus apertè indicat, Judices ac magistratus intelliguntur. Onk. דייניא לא תקיל *Judicibus non maledices.* Jon. עמי בני ישראל דייניכון לא תקילון *Populi mi, filii Israel, Judicibus vestris non maledicetis.* Hanc propriam nominis *Elohim* significationem esse volunt Hebræi, אין אלהים בכל מקום אלא דיין inquit R. Sal. ad cap. 14. 19. *Elohim nusquam non Judicem denotat.* Similiter ad cap. 20. 1. אין אלהים אלא דיין *Elohim non nisi Judicem significat.*

V. 29. מְלֵאָתְךָ וְרִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר *Plenitudinem tuam, & lachrymam tuam non tardabis reddere*] Sic ad verbum sonant ista Hebræa מלאתך ורמעך Onk. בכורך ורמעך

Primitias

Primitias tuas, & lachrymam tuam. Buxtorfiusin Lexico magno interpretatur, *Primitias tuas,*[a] *& oblationem voluntariam tuam.* Asserit enim דמע propriè *lachrymam, liquorem stillantem,* significare etiam oblationem voluntariam de liquidis, & in genere oblationem quamvis, quæ post primitias datas, deinceps de aridis & liquidis fructibus, aliisque rebus, sacerdotibus offerebatur, liberalitate voluntariâ, & Hebraicè dici תרומה *Levationem, rem de alio levatam, sive separatam*; Caldaicè אפרשותא Rabbinicè הפרשה *Separationem.* Addit [b] R. Salomonem ad Hebræam ודמעך notare per דמע intelligi oblationem quæ תרומה dicitur, etsi nesciat quid propriè דמע ibi significet: sed alios Hebræos notare דמע significare lachrymam, & metaphoricè liquorem stillantem instar lachrymarum, ut faciunt uvæ & olivæ, quando calcantur. Observat etiam Deut. 22.9. cum in Hebræo sit המלאה חורע *plenitudo seminis*, Onkelum habere רמעת זרעא *oblatio* (*threuma*) *seminis. Hîc* (inquit) *dicitur de aridis, unde patet generale esse nomen de quavis Thruma* sive oblatione, Aben Ezra ait per מלאתך *plenitudinem tuam* intelligi תירוש *mustum*, & per דמעך *lachrymam tuam* intelligi יצהר *oleum.* Ac refert R. Saadiam velle dictionem מראתך comprehendere plenitudinem seminis, (*seu* ex semine) pariter ac plenitudinem ex torculari (חמלאה [c] חורע והמלאה מן היקב) at ודמעך oleum innuere, quòd cum olivæ calcantur, oleum instar lachrimarum guttatim defluat. Fagius testatur Kimchium in Rad. hunc locum sic exponere, ut מלאתך fruges, ודמעך autem vinum & oleum spectet. Jon. בכורי פירך

---

[a] Ita etiam Buxtorf. F. in Lex. Syro-Chald. [b] Lyra ait R. Salomonem interpretari מלאתך de principiis aridorum & ודמעך de primitiis liquidorum. Et de מלאתך verum est, ודמעך autem tantum exponit התרומה *oblationem*, atque addit ואנוכי יודע מהו לשון דמע *Nescio autem quid sibi velit vox* דמע [c] Sic scriptum reperio; fortè autem scribi debet מן הזרע

ובכורי חמר נפיוך *Primitias frugũ tuarum & primitias vini torcularis tui*, &c. LXX. Ἀπαρχὰς ἅλωός σου καὶ ληνοῦ σου οὐ καθυστερήσεις, *primitias aræ tuæ, & torcularis tui non differes.* Vulg. *Decimas & primitias tuas non tardabis reddere.*

Primogenitum filiorum tuorum dabis mihi] R. Sal. notat redimendum fuisse à sacerdote quinque siclis. Vide Num. 3. 46, 47, 48 Lyra retert R. Salomonem asserere siclum valere quinque solidos, non autem exprimere cujus monetæ; ego verò de valore sicli apud *R.* Salomonem hîc nihil reperio. Addit autem *R.* Sal. ideò hoc in loco de primogenito filiorum mentionem fieri, quia sequitur, *Similiter facies bovi tuo*, &c. nempe quemadmodum primogenitus hominis post 30 dies erat redimendus Num. 18. 16. ita & primogenitum bestiæ post 30 dies dandum fuisse sacerdoti. Lyra etiam hoc ex Rab. Salomone refert, sed 30 dies ad primogenitum bovis restringit, ac primogenito ovis 50 dies assignat, cum in *R.* Salomone nihil istiusmodi reperiatur.

V. 30. *Die octavo dabis eum mihi*] Sensus est, interprete *R.* Salomone, tunc dare licuisse; alioquin enim ex ejus sententia (uti annotatione proximè præcedente ostensum) oblatio ista ad diem usque tricesimum differri potuit.

V. 31. וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכֵלוּ *Et carnem in agro discerptam non commedetis.*] Onk. ובשר תליש מן חיוא atque eodem planè verba habet Jonathan, nisi quòd pro חיוא habet חיותא *Et carnem avulsam ab animante vivo*, &c. *R.* Sal. & Aben Ezra monent eandem fuisse rationem carnis in urbe vel in ædibus discerptæ, sed Scripturam id exprimere quod plerumque accidit, ac propterea de carne in agro discerptâ mentionem facere,

Canibus eum projicietis.] At Deut. 14. 21. de נבלה *cadavere* dicitur, eos potuisse peregrino dare, vel alienige-

na,

næ vendere. R. Sal. ait id in animali discerpto multo magis licuisse; קל וחומר לטרפה שמותרת בכל הנאות Unde censet canem hîc metaphoricè accipi, nempe pro homine gentili, qui prò cane habetur. את הוא ככלב Atque addit id quod est ineptius, Scripturam nempe hîc docere, Deum nulli creaturæ mercedem suam præripere; cùm dictum sit cap. 11.7. futurum ut adversus Israelitas, ne canis quidem linguam moveret, ideo hîc dici discerptum cani esse projiciendum. Aben Ezra refert R. Mosen sacerdotem dicere לי הטרפה קשה מהנבלה *quod discerptum sit pejus cadavere*; discerptum enim quasi venenatũ ac homini noxium esse, atque ideò nec perigrino dare, nec extraneo vendi potuisse. At si morsu venenoso pars quæpiam animalis discerpta fuerit, non propterea statim totius animalis caro infecta erit. Quidni igitur sensus sit carnem discerptam cani potius projiciendam fuisse, quàm ut eam comederent.

CAP. XXIII.

V.1. לא תשא שמע שוא *Non tolles* (vel, *Non recipies*) *rumorẽ falsum*, vel *vanum*] נשא est *tollere elevare*; item *accipere, suscipere*; & שוא vanitatem simul ac falsitatem significat. Onk. לא תקבל שמע דשיקר *Non recipies rumorem falsum.* Jon. *Populo mi, filii Israel*, לא תקבלון מלי שקרא מגברא ריוכל קורציך בחבריה קדמך *non recipietis verba mandatia ob eo qui proximum tuum coram te calumniatur.* R. Sal. Onkeli versionem citatam approbat; atque ait hîc eum admoneri, qui linguam detrahentem suscipit, seu qui delatori aurem præbet; אזהרה למקבל לשון הרע, Item Judicem admoneri, ne accusatori auscultet, donec reus sui defendendi potestatem habuerit; דלדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין חברו Aben Ezra de prohi-

rendo falso rumore interpretatur שוא תשא לא לך *Præceptum est, ne quis à corde suo verbum malum educat, ut alteri infamiam aspergat.* Amama putat נשא שמע meliùs reddi *rumorem tollere, proloqui efferre, proferre,* quàm *suscipere,* i.e. *admittere*; quia ad istum modum in similibus verbum נשא usurpatur, *tollere parabolam* i.e. authorem esse parabolæ; *tollere lamentum, vocem, convitium, canticum, næniam prophetiam.* Sed cum נשא æquè etiam significet *suscipere* seu *recipere,* ac sensus iste hic non minùs quadret, expositio ista respui haud debet. Vulg. *Non suscipies vocem mendacii* LXX. ὐ παραδέξῃ ἀκοὴν ματαίαν, *Non suscipies rumorem vanum*; Fagius utriusque expositionis meminit, ac neutram alteri præfert. Cum autem dicat ex Hebræorum sententia, non minùs peccare eum qui falsò defert aliquem, quàm qui auscultat delatori, dicendum videtur, non magis peccare, &c. Vel non minùs peccare eum, qui auscultet delatori, quam qui falsò defert aliquem. Hebræorum autem verba ab ipso citata sic habent כל המספר לשון הרע וכל המקבל לשון הרע וכל המעיד עדות שקר בחבירו ראוי להשליכו לכלבים *Quicunque malignè traducit aliquem, & quicunque suscipit delatorem, & quicunque falsum testimonium perhibet de proximo suo, dignus est qui projiciatur canibus.*

Ne ponas manum tuum cum impio, &c.] Fagius ait *ponere manum* Hebraismum esse pro adjuvare causam alicujus, vel *ponere manum* pro jurare accipi posse. Sed prior expositio proculdubio est germana, *Ne adiungas te impio, ne sis ei socius,* &c. LXX. ὐ συγκαθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου, *Non consentes cum impio.* Nobilius notat in Complutensi editione esse ὐ συγκαθίσῃ, *Non sedebis cum impio*; sed alteram lectionem veriorem arbitror. Vulg. *nec junges manum, ut pro impio dicas falsum testimonium,* Steuchus putat lectionem esse

esse corruptum, ac sic restitui debere, *nec junges manum, ut cum impio dicas falsum testimonium*, quòd Hebraicæ veritati consonum fore asserit. Sed magis profectò ei consonum est, ut sic scribatur, *nec junges manum cum impio, ut dicas falsum testimonium.* Aben Ezra optimè, meo judicio, ai sensum esse, *ne ponas manum tuam cum impio*, nempe להחזיר עמו בעד והשיא לעשות חמס לבקי *ut te cum eo conjungas (seu consocies) in dicendo falso testimonio, quo innocenti fiat injuria.*

V. 2. *Ut inclines post multos*] vel, *magnos*; nam רבים utrumque significat. Lyra in priore membro ait significare multos, hic autem *magnos*, ac sensum esse, non esse declinandum nec post majorem partem eorum, qui injustè agunt, nec propter eos, qui majoris sunt authoritatis. Atque addit sapientes Judæorum statuisse, ut cum multi essent Judices, ii qui minoris erant authoritatis, primò sententiam ferrent, deinde qui majoris, ne aliàs minores in majorum sententiam, authoritate eorum abrepti, temerè ac in consulto irent. Salsè quidam ex senatoribus (uti refert Tacitus) dixit Tiberio, si is primò sententiam diceret, se habiturum, quem sequeretur; alioqui vereri, ne imerudens dissentiret.

V. 3. ודל לא תהדר בריבו *Et pauperem non respicies* (ad verbum, *non honorabis*) *in causa sua*] דל propriè significat *attenuatum*, seu exhaustum. Onk. *Et pauperis non misereberis in judicio ipsius.* Jon. *Et pauperem qui reus erit in judicio, non respicies, ut misereatis ejus, quia non est respectus personarum habendus in judicio.* R. Sal. sic explicat, *Non habebis ei honorem, ut eum in judicio absolvas, & dicas pauper est, absolvam eum, & honore eum prosequar.* Idem verbum, quòd hic de paupere, alibi (ut notat Aben Ezra) nempe Levit. 19. 15. de magnate usurpatur, ולא תהדר פני גדול *nec honorabis faciem magnatis.*

V. 4. *Si occurreris bovi* אויבך *inimici tui*] Et v. 5. *Si vi-*

deris asinum שֹׂנַאֲךָ *adversarii tui*, vel *ejus, qui te odit*, utri ad verbum sonat. Jonathan utrobique habet, וסנאך ואנת סני ליה עול חובתא ואנת יקי בית *adversarii tui, qui tibi exosus est ob peccatum aliquod, quod ei inesse nosti.* At is potius qui odio habet, quàm qui odio habetur, intelligi videtur.

V. 5. וְחָדַלְתָּ מֵעֲזֹב לוֹ *Et cessabis ei opitulari.*] R. Sal. ait verbum עזב quod alioquin est *relinquere*, hîc idem quod עזר valere, i. e. *opitulari*. עזיבה זו לשון עזרה, is autem interrogativè & cum admiratione dictum censet, (בחמיה) *numquid cessabis ei opitulari?* Asserit etiam עזב similiter usurpari Deut. 32. 36. עצור ועזוב Et Neh. 3. 8. Sed loca ista variè exponuntur. R. Nathan in Concordantiis quatuor significationes tribuit verbo עזב, primò *relinquendi*; quæ satis frequens est: secundò *negotiandi*; nam עזבון Ezek. 27. in plurali עזבונים sepiusculè negotiationes merces, emporia designat. Tertiò *ædificandi*; ita ait significare Neh. 3. 8. Et ex quorundam sententiâ Jer. 49. 25. Quartò denique *onus portandi*, nimirùm hoc in loco, quem præ manibus habemus; cui etiam adjungit, Job 10. 1. אעזבה עלי שיחי, Aben Ezra usitatam verbi significationem retinet, ac exponit, חדל שתעזוב הדבר לו לבדו *cessa* (*abstine ab eo*) *ut rem ei soli relinquas.* At tunc haud satis commodè exponi possunt sequentia, עזב תעזוב עמו *relinquendo relinques cum eo*; Multò (ut videtur) commodior erit sensus, *num cessabis ei opitulari? opitulando opitulaberis cum eo*, nempe asino sub onere jacenti. Onkelos vertit, וחמנע סלמשבק ליה משבק חשבק מה דבלבך עלוהי וחפרק עמיה Fagius vertit, *Cave derelinquas eum*; (ad verb. *tunc cessabis ab eo derelinquendo*) *relinquendo relinquas id, quod habes in corde tuo contra eum, & solvas* (*vel liberes*) *cum eo.* Jon. ותמנוע לנפשך מל מקריב ליה משבוק תשבוק בהחיא שעתא ית סנאך דבלבך עלוי וחפרוק עמיה וְהִמְנַעְתָּ *Et prohibebis* (vel *num prohibebis*) *animam tuam,*

suam, ne appropinques ei? relinquendo relinques eâ ipsâ horâ odium, quod est in corde tuo adversus eum, & solves onusque portabis cum eo. Constantinus L'Empereur in Midd. c. 4. §. 6. ait עזב esse verbum Latissimæ significationis, quolibet modo quod prodest facere, denotare alicui videri posse; atque hâc ratione in hoc Exodi loco de asino inimici suo oneri succumbente præceptum dari עזוב תעזוב *omninò opitulaberis.* Nam legislatoris menti repugnare, ut hoc *deserendi* notione accipiatur. Itaque Deut. 22. 4. pro עזוב תעזוב legi הקם תקים *omnino eriges.* Ludovicus autem de Dieu in Annotationibus Posthumis retentâ *relinquendi* significatione primò sic exponit, *abstine ne relinquas (id) ipsi; relinquendo relinque (quod) contra ipsum est.* Ut sensus sit, potiùs quàm relinquas ei, supple onus, sub quo jacet, vel relinquas eum, scilicet sub onere, relinque omninò litem, quæ tibi cum ipso est. Deinde sic, *abstine ne relinquas id ipsi; relinquendone relinqueres cum ipso?* Id est, cave ne asino ejus relinquas onus, sub quo pressum eum vides; adeone immitis esses, ut illud, cui succumbit, cum ipso relinquens perire eum sub eo patereris? Addit & tertiam expositionem, *Desine relinquere (id) ipsi; relinquendo relinque cum ipso*, vel, *apud ipsum*; id est, dum hostis tui asinum vides sub onere fatiscere, cave id illi hoc modo relinquas; operam da, ut sublevetur: sed ubi sublevatus fuerit, ne tu onus illud tibi auferas, quia inimici tui est, sed relinque apud asinum. Sed minimè omnium mihi hæc postrema expositio arridet, niniumque coacta videtur. Simplicissimum puto, ut עזב idem hîc sit quod עזר i. e. *opem ferre.* LXX. ὑ παρελεύσῃ αὐτὸ, ἀλλὰ συναραξεῖς ἀυτῷ μετ' αὐτῦ. *Non præteribis * illud, sed sublevabis illud cum eo.* Scholiastes notat alios libros habere συναγαγεῖς, *unà eriges.* Vulg. *Non pertransibis, sed sublevabis cum eo.*

* Scilicet, τὸ ὑποζύγιον *subjugale*, seu *jumentum.*

V. 7. נָקִי וְצַדִּיק אַל תַּהֲרֹג *Item innocentem, & juſtum non occides.*] Hebræi hîc diſtinguunt, & pro diverſis habent *innocentem*, & *juſtum*; ut per *innocentem* intelligatur is, qui à Judicibus eſt condemnatus, ſed poſtea inſons eſſe deprehenditur; per *juſtum* autem is, qui à Judicibus eſt abſolutus, etiamſi poſtea ſontem eum eſſe apparuerit. In hunc modum R. Sal. interpretatur ut ſenſus ſit; Si qui à tribunali diſceſſerit condemnatus, & quiſpiam dixerit ſe de eius innocentiâ teſtari poſſe, eum in judicium eſſe reducendum, ac à ſententiâ in eum latâ liberandum, quia dictum eſt, נקי *innocentem non occides*. Si quis autem abſolutus fuerit, & quiſpiam dixerit, ſe eum reum poſſe peragere, eum condemnari non debere, cum dictum ſit, צדיק *juſtum non occides*. Atque hoc eſt, quod ſibi vult Jonathanis paraphraſis, *Qui exierit* (נקי) *innocens* ſeu juſtus) *à domo judicii tui* (à tribunali tuo) *& invenerint eum peccata ipſius*; *& qui exierit reus* (חייב) *& invenerit eum innocentia, non occides*. Videtur autem contra quàm R. Sal. Interpretari נקי *innocentem* de eo, qui in judicio innocens habetur, & poſtea nocens deprehenditur צדיק autem *juſtum* de eo, qui in judicio condemnatur, ac poſtea ſe innocentem eſſe comprobat. At ſi voces iſtæ, נקי *innocens*, & צדיק *juſtus* ſunt diſtinguendæ, ita ut diverſos deſignent, R. Salomonis ſententia potius eſt ſequenda, ac fortaſſe in Jonathanis paraphraſi[a] verborum facta eſt tranſpoſitio. Sed utcunque ſe res habet, iſtiuſmodi harum dictionum diſtinctio videtur argutior, ac ſimplicius eſſe, ut pro ſynonymis habeantur, atque unum idemque ſignificent.

כִּי לֹא אַצְדִּיק רָשָׁע *Nam non juſtificabo improbum.*] [b] R. Sal. vult rationem hiſce verbis contineri, quare ſi quis

[a] Idque ex verbis quæ apud Jonathanem ſequuntur & mox citata ſunt, colligi poſſe videtur. [b] Idem ſenſiſſe videtur Jonathan, qui ſic vertit, *Nam non habebo eum innocentem, ſi ſit reus.*

in

in judicio absolutus fit, condemnari postea non debet, etiamsi de ejus crimine constiterit, quia nimirùm Deus ipse viam inveniet, quâ in eum pro merito animadvertat. Sed potius rationem continent, quarè qui justus est, in judicio condemnari non debeat, quia ita judicare improbi est; improbum autem pro justo habere Deus non vult.

V. 8. כִּי שֹׁחַד יְעַוֵּר פִּקְחִים *Nam munus excæcabit videntes*] *Etiamsi quis in Lege sapiens fuerit* (inquit R. Sal.) *si tamen munus acceperit, mentem tandem ei auferet, efficietque ut doctrinæ suæ, obliviscatur, ac lumine oculi ejus sint destituti.* In tractatu Cethuboth cap. 13. (uti apud Joannem Coch in Excerpt. Gemar. Sanhedr. reperio) non absurdâ allusione vocabuli שוחד i.e. *donum*, explicatur ejus aspernandi ratio, his verbis, מאי טעמא דשוחדא כיון דמשקביל שוחד מיניה איקריביה דעתיה לגביה והוי כגופיה ואין אדם רואה חובה לעצמו מאי שוחד שהוא חד *Quæ ratio est interdicti muneris? Quando munus accepit (Judex) ita ad dantem ejus mens accedit, ut quasi idem efficiatur. Jam nemo seipsum damnaverit. Quid enim est Shochad* (i. e. *munus?*) *Shehu chad*, i.e. *quo unus efficitur.*

וְיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִים *Et pervertet verba justorum*] LXX. ῥήματα δίκαια, * *verba justa.* Sic Onkelos, cui consentit R. Sal. פתגמין תריצין *verba recta.* Ita etiam R. Saadiam interpretari refert Aben Ezra, sed hanc interpretationem consistere non posse ait, quod דברי *verba*, sit in regimine, ac propterea צדיקים reddi debeat *justorum*, non *justa*; Addit autem per *justos* hic eos intelligi, qui quoad causam, de quâ agitur, non quoad Legis divinæ observationem sunt justi. וטעם צדיקים בדין לא Jonathan utramque expositionem inter se permiscet, ומקלקל פתגמי תריצי דמכתבין במצוות צדיקים

* Vulg. *Verba justorum.*

ואשרים ומעקב מילי זבאין בפומהון בשעת דונא *Et pervertit verba recta, quæ scripta sunt in lege; & confundit verba justorum, quæ tempore judicii.* (in sui defensionem) *proferunt.* Fagius notat in Hebræo esse, *verba justorum*; sed quosdam Hebræorum rogare ait, quomodo justi sunt, si se corrumpi, & pervertí sinant? Doctiores autem Hebræorum respondere, legendum esse non *verba justorum*, sed res, sive causas bonas & justas. At Aben Ezra, non indoctus Hebræus, *justos* hic intelligit, non judices, sed eos, quorum causa in judicio ventilatur; atque ita etiam in posteriore paraphraseos suæ parte Jonathan. Quanquam & si de Judicibus interpretemur, facile est respondere, muneribus perverti verba justorum Judicum, *i. e.* eorum, qui justi habiti sunt, quique aliàs justè judicare solebant; quo sensu munera videntes, seu sapientes excæcare dicuntur.

V. 11. *Et comedent pauperes populi tui*] Augustinus ait quæri posse, quid edent pauperes, si septimo anno sic parcatur terræ, ut ne seminetur quidem? Dubitat igitur an sic locus hic intelligi debeat, *ut ad sex annos seminare, & colligere pertineat, ad septimum verò dimittere quod fuerit seminatum.* At Levit. 25. 4. disertè dicitur, anno septimo sementem non esse faciendam: futurum tamen erat, quod pauperes comederent, nempe id quod sponte nascerctur, ut ibidem sequitur, v. 5. &c.

Et quod reliquerint, comedet bestia agri.] R. Sal. hîc paulò argutiùs notat cibum pauperum cum cibo bestiæ comparari; atque inde colligit, quemadmodum bestiæ, ita & pauperes absque decimatione comedere debere; ac propterea dici, אין מעשר בשביעית *septimo anno decimæ non persolvuntur.*

V. 12. *Et die septimo quiesces*] R. Sal. non ineptè existimat præceptum de die septimo observando hîc repeti, ne suspicari forsan possent, anno septimo nullam istius sabbathi

ſabbathi rationem fuiſſe habendam, quòd totus annus pro ſabbatho habebatur.

Fillius ancillæ tuæ] Jon. *filius ancillæ tuæ* ערלאה *præputiatus*. Similiter R. Sal. ait Scripturam hîc loqui בעבד ערל *de ſervo præputiato*. At Gen. 17. 12, 13. cautum eſt, ne quis ex populo Dei (quod enim Abrahamo iſtic præcipitur de toto Dei populo, opinor, vim habet) ſervum præputiatum haberet, ſed ſervum pariter ac filium circumcideret.

V. 13. * *Et nomen deorum aliorum,* לא תַזְכִּירוּ *non memorabitis*] Vulg. *per nomen externorum deorum non jurabitis*. Ac rectè Cajetanus ab Amama citatus, *Longè plus prohibetur per hanc legem, quàm jurare*. Steuchus etiam fatetur, non tantùm ad juramentum pertinere, ſed etiam ad omnem commemorationem, nempe honorificam. LXX. οὐκ ἀναμνησθήσεσθε *non commemorabitis*. Similiter Onkelos & Jon. לית תדכרון quod idem ſonat. R. Sal. de honorificâ falſorum deorum commemoratione intelligit, quippe qui ſic explicat, טלא יאמר לו שמור לי בצד עז פלונית *Ne dicat quis idololatræ, vigila mihi juxta iſtiuſmodi idolum*; או תשמור עמי ביום עז פלונית *vel, ſtabis mecum in die feſto iſtiuſmodi idoli*. At Aben Ezra ad juramentum reſtringit, ſic exponens, *Non commemorabitis nomina eorum, ut per eos juretis, vel cultores eorum per eos adjuretis*, ſeu jurare faciatis. Seldenus etiam de Jure Nat. &c. lib. 2. cap. 13. ait Magiſtrorum nonnullos hanc legem de votis ac juramentis falſorum deorum nomine concipiendis ac præſtandis interpretari, & de ſocietate, qualis ſine juramento mutuo rectè conſiſtere nequeat, cum gentili, dum idolatra eſt, ineundâ. Atque iſtos (quorum ſen-

* Ex connexione horum verborum cum præcedentibus R. Salom. acutè obſervat, præceptum de idololatriâ eſſe inſtar omnium præceptorum, שמקובלה עז כנגד כל המצות כולן

tentiam

tentiam receptiorem esse ait) id quod sequitur, *non audietur* (*nomen eorum*) על פיך *ex ore tuo*, interpretari *per te*, seu ex ratione societatis ejusmodi à re initæ. Alios autem refert ne simplicem inter loquendum nominum eorum memoriam admittere, adeò ut nec Chemosh, nec Milcom, &c. memoranda esse doceant, sed cum contumeliâ tantùm designanda, veluti, שקוץ או תועבת *Idolum seu abominatio Moabitarum, Ammonitarum, &c.* Ex hisce autem nonnullos legem nihilominùs de diis in Scripturâ memoratis non intelligi velle; ac Maimonidem dicere, halacha עו cap. 5. כל עון הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון פעור ובל וכול *Quodcunque idolum in S. Scripturis legitur, licet memorare, veluti Peor, Bel, &c.* Denique esse etiam inter Magistros testatur, qui volunt tantùm vetari idolorum nomina, quibus tribuitur eis divinitas aliqua, non autem propria nomina, quæ discriminis solùm gratiâ, sine expressâ divinitatis notione, solent usurpari, veluti Moloch, Bel, &c. Atque ita etiam Tertull. de Idolat. cap. 20. Horum expositionem genuinam esse non dubito.

V. 14. שלש רגלים *Tribus vicibus, &c.*] Sic exponitur v. 17. שלש פעמים, atque ita hîc Onkel. & Jon. תלת זמנין *tribus temporibus*, seu ter. Sic R. Salom. exponit רגלים per פעמים *vicibus*, ac notat sic usurpari Num. 22. 28. רגלים est plurale à רגל *pes*; ideò autem ad tria ista tempora, de quibus hîc fit sermo, denotanda usurpatur juxta Aben Ezram, כי רוב הם רגלים *quòd maxima pars populi pedibus ad festa ista proficiscebatur.* Buxtorfius in Lexico Talmudico ex Hebræis ista citat, *Dicuntur* רגלים, *quia omnes Israelitæ masculi tenebantur,* לעלות ברגלו *ascendere pedibus suis de unde claudus, cui pes, vel pedes abscissi fuerunt, ab isto præcepto exceptus fuit.* Fagius refert Hebræos inter alia miracula hoc commemorare, quòd tametsi tot millia hominum confluxerunt ad solennia ista festa, tamen omnes potuerunt habere hospitia, neque

unquam

unquam auditum est, ut quis conquereretur sibi non esse locum hospitandi.

V. 15. *Mensis Abib.*] Vide supra ad cap. 13.4.

לֹא יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם. *Nec apparebunt coram me vacui*] Fagius refert nonnullos sic interpretari, [a] *Nunquam frustrà venietis, semper aliquid gratiæ reportabitis. Ego cum in præsentiam meam veneritis, non dimittam vos vacuos.* Fatetur piam hanc esse expositionem, hanc tamen potius hujus loci sententiam esse asserit, quòd *semper debebant aliquid afferre coram Domino, quo suam fidem, animique gratitudinem erga Dominum testarentur.* Atque ita R. Sal. exponit, בשהבאו לראות פני ברגלים הביאו לי עולות *cum veneritis ad aspiciendam faciem meam, afferte mihi holocausta.* Similiter Aben Ezra ait, quemadmodum Vasallus domino munus affert, sic Israelitas cum muneribus suis coram Deo comparere debuisse.

V. 16. *Et festum messis,* &c.] Istud (ut monet R. Sal.) est festum hebdomadarum, prout appellatur Deut. 16.9. Fullerus [b] Miscell. lib. 3. cap. 11. ait Pentecosten (sic enim vocatum est etiam hoc festum, quòd quinquaginta diebus à Paschate distabat) vocari *festum messis*, non quòd tum primùm segetes meti inciperent; sed quòd meti desinerent, terique jam inciperent fruges, & in granaria condi. *Est ergò* (inquit) *Pentecoste festum quidem messis sed absolutæ, non inchoatæ. Duobus nempe festis, tanquam terminis concluſa, & definita apud Hebræos messis; Nam ut Pascha principium erat, ita Pentecoste finis. Unde illud manipulus frugum significabat, velut inchoatum quiddam, ac imperfectum, & quasi tumultuarium: hunc panes, & quidem fermentati indicabant, tanquam re tunc demùm perfectâ, & compositâ, & ad usus quotidianos paratâ.*

---

[a] Vide infrà ad cap. 34. 20. [b] Ibidem putat veteris culturæ rationem, fuisse postèà abolitam, quòd Hieronymus ad Amos 4. 7. scribat, ab extremo mense Aprili usque ad messem frumenti tres menses superesse, Maium Junium, Julium idque in Palestinâ.

בְּכוֹרֵי

בְּכּוּרֵי מַעֲשֶׂיךָ *(Festum) primitiarum laborum tuorum*] Fullerus loco citato notat Pentecosten, non *festum messis* simpliciter vocari, sed addi, *primitiarum laborum tuorum, quas severis in agro tuo*; hoc est, festum illud anniversarium, quo offerendæ erant primitiæ frugum, messis jam absolutæ exantlatis laboribus, perceptarum. *Nam repetenda* (inquit) *videtur vox* חג, *id est, festum, & verba posteriora accipienda, ut per ἀναζήγνυσιν adjecta.* R. Sal. ait illud tempus intelligi, quando afferebantur primitiæ, nempe duo panes, de quibus Levit. 23. 17. Monet autem Aben Ezra de primitiis * messis triticeæ hîc esse sermonem; primitias enim messis hordeaceæ in Paschate fuisse oblatas; inter primitias autem hordei, & primitias tritici septem hebdomadarum intervallum fuisse; prout dicitur (Deut. 16. 9.) *Septem hebdomadas numerabis tibi, &c.*

Et festum collectionis in exitu anni, &c.] Hoc festum mense septimo celebrandum præcipitur, Levit. 23. 39. Rab. Sal. notat hoc esse festum tabernaculorum. Vide Levit. 23. 41, 42, 43. Quod autem hîc dicitur *in exitu anni*, Lyra exponit, immediate post exitum anni, *quia* (inquit) *September est primus mensis simpliciter in anno, licet Martius sit primus quantum ad festa.* Manasses in Concil. quæst. 11. in Exodum ait dictum esse *in exitu anni*, quia festum tabernaculorum incidit in Septembrem, quo circulus anni absolvitur, & incipit. Similiter Aben Ezra בצאת השנה ותבנם שנה אחרת *cum annus exit, & alius annus ingreditur.* LXX. hîc ἐπ' ἐξόδῳ τῶ ἐνιαυτῶ, *in exitu anni*; at cap. 34. 22. ubi eadem verba in Hebræo textu habentur, μεσοῦντος τῶ ἐνιαυτῶ *mediante anno*, uti Latinè vertitur; cujus interpretationis ratio mihi non constat. Vulgat. hîc, *in exitu anni*; illic autem, *redeunte anni tempore.* Quomodo autem festum tabernaculorum dicitur *festum collectionis*, quòd tunc nimirum fruges ex agris

* Vide cap. 34. 22.

essent collectæ, cum diù antèa nimirùm festo Pentecostes messis peracta fuerit? Intelligendum igitur est, festo tabernaculorum omnimodas fruges, non solùm frumentum verùm etiam uvas atque olivas fuisse collectas Vide Deut. 16. 13.

V. 18. לֹא תִזְבַּח עַל חָמֵץ דַּם זִבְחִי *Non sacrificabis* (seu offeres) *cum fermentato sanguinem sacrificii mei.*] Jon. *Populo mi, filii Israel, non offeretis, quandiù panis fermentatus est in ædibus vestris, sanguinem oblationis Paschatis mei.* Similiter R. Sal. exponit, *Non mactabis Pascha die decimo quarto mensis Nisan* (seu Martii) *donec panis fermentatus combustus fuerit.* Aben Ezra etiam ait intelligi sacrificium festi Paschatis, quòd cum azymis, & amaris herbis comedebatur. Onkelos etiam pro דם זבחי *sanguinem sacrificii mei*, habet דם פסחי *sanguinem Paschatis mei.* Atque hæc interpretatio ex cap. 34. 25. firmari videtur.

Nec pernoctabit adeps festi mei (seu [a] sacrificii mei חגי) *usque ad auroram*] Jon. *nec pernoctabit extra altare adeps oblationis paschatis mei usque ad auroram, non ex carne, quam comedetis vesperi.* Onkelos etiam habet צר מן מרבחא & R.Sal. חוץ למזבח *extra altare.* De festo autem Paschatis hunc locum intelligi ex cap. 34. 25. apertum est Constantinus L' Empereur in Middoth cap. 3. §. 4. notat hîc loci, ut & alibi, nomen חג i.e. *festum*, speciatim denotare Pascha, cum alioqui in Mispa pariter ac Gemara festum tabernaculorum designare soleat; atque ita accipi monet 1 Reg. 8. 2.

V. 19. *Non coques hœdum in lacte matris suæ*] Onk. *non comedetis carnem cum lacte.* Fagius ait Judæos hîc per *hœdum* generaliter carnem intelligere, quæ non debeat in lacte bulliri, & cum lacte comedi, atque in hanc senten-

[a] Sic חג pro victima usurpatur Psal. 118. 27. אסרו חג *Ligate victimam*, &c.

tiam

tiam inclinare videri Onkeli paraphrasin. Quin & eo stultitiæ eos venisse, ut nec eodem cultro carnes & caseum (quia ex lacte fit) scindere sibi licere; utent, sed diversos habeant. Jon. [a] *Populo mi, domus Israel, non licet vobis, neque coquere neque comedere carnem & lac simul inter se commixta, ne invalescat ira mea, & efficiam ut proventus vestri, frumentum & stipula simul matureſcant.* Aben Ezra etiam indicat locum hunc sic à doctoribus exponi. *Sapientes* (inquit) *traditum acceperunt, Israelem non debere comedere carnem cum lacte.* Ipse autem simpliciter de hœdo in lacte matris suæ coquendo intelligit; atque ait minimè necessarium esse, ut quænam interdicti hujus ratio sit, intelligatur; eam enim à prudentibus esse absconditam: fortasse autem ideò hoc esse prohibitum, quòd crudele sit (אכזריות לב) hœdum in lacte matris suæ coquere; quemadmodum Levit. 22.28. prohibitum est, ne bos vel ovis unà cum fœtu macte tur; & Deut. 22.6. ne mater cum pullis è nido auferatur. Lyra primò ita interpretatur, ac si ad crudelitatem prohibendam hæc lex spectaret, postea autem in detestationem idolatriæ hoc dictum esse, quia nimirùm idololatræ nonnulli sic coquebant carnes idolis immolatas. Sic Maimonides in More Nebochim parte 3. cap. 48. putat aliquam subolere idololatriam, ac fortè idololatras in aliquo cultu deorum suorum ita facere solitos esse. In hac opinione se non parùm confirmari ait ex eo, quòd Lex [b] bis ejus mentionem faciat post præmissum de tribus anniversariis festis præceptum; q.d. *Quando in festis vestris coram me comparetis, non coquetis cibum vestrum secundum consuetudinem horum N.N. qui ita facere solebant.* Ritum etiam quendam idololatricum hisce verbis prohiberi suspicatus est Abrabaneel (uti eum [c] citatum invenio; neque enim eius in

[a] Ita etiam Hierosolimytanus Paraphrastes interpretatur cap. 34.26.
[b] Nempe hic & cap. 34. [c] Ab E. C. de vera notione Cænæ Domini.

Legem

Legem Commentarii copiam habeo) היותר נראה בזה שהיה ממעשה עובדי עבודת אלילים בזמן קבוציהם לעשות כן *Probabile est legem hanc inde ortam esse, quòd idololatræ cum* [a] *fructus suos colligerent, ita facere consueverunt.* Idem præterea vir eruditus, ex quo illud Abrabanelis desumpsi, refert Judæum quendam Karaitam in Commentario manuscripto in Pentateuchum, in istam sententiam paulò fusiùs scribere, nempe antiquorum Ethnicorum consuetudinem fuisse, ut cùm fructus suos collegissent, hœdum in lacte matris coquerent, & דרך כשפם ritu quodam magico, arbores, agros, hortos, ac pomaria aspergerent, existimantes inde futurum, ut sequente anno copiosiorem fructum ferant. Fagius putat eorum sententiam præ aliis probabilem esse; qui sub nomine hœdi intelligunt etiam [b] vitulum & agnum, ac sentiunt hâc lege præcipi, ut Israelitæ, nec vescantur hœdis, vitulis, & agnis, nec offerant ea ante legitimum tempus ablactationis; juxta illud quod supra de bobus ac ovibus dicitur, *Septem diebus sit cum matre sua; die octava reddes illum mihi*; ut sensus sit, *non coques hœdum in lacte matris suæ*, h.e. quamdiu sugit lac matris suæ. Q.d. ne offeras mihi hœdum posteà coquendum ministerio sacerdotum, ne offeras, inquam, eam dum sugit lac matris. Sed minus videtur verisimile id obscuris istiusmodi verbis hîc innui, quod clarè apertéque anteà dictum fuerat. Cum igitur nulla horum verborum interpretatio satis idonea, satisque firmo fundamento nixa videatur, in illud Augustini concedo, *Quomodo* inquit *intelligatur ad verborum proprietatem, nescio utrum pos-*

[a] In istum sensum verba illa בזמן קבוצ D. Cudwortho sunt reddita, alioqui aliter reddi posse existimassem, nempe *cum sese congregarent.* [b] R. Sal. vult גדי non solum hœdum, sed & vitulum & agnum denotare generaliter nempe significare fœtum tenerum, ac propterea distinguendi causâ dici גדי עזים *hœdus hircorum.* At Aben Ezra negat גדי aliud quam hœdum designare, perque *hœdum hircorum* intelligi vult hœdum teneriorem, quem cum hircis esse oportet; LXX. vertunt ἔριφον ἀγέλης *agnum.*

sit

ſit reperiri. & ad cap. 34. 26. *Ecce* (inquit) *dicit iterum, quod quemadmodum intelligi poſſit, ignoro.*

V. 20. *Ecce mitto angelum, &c.*] Coch in Excerpt. Gem. Sanhed. cap. 4. notat Gerundenſem hoc de increato angelo interpretari, atque ita etiam exponi in Shemoth Rabba, paraſha 32. Verba Gerundenſis à D. Sarſono in 1 Tim. 1. 15. pag. 89. citata ſunt, nempe hæc, הוּא המלאך הגואל אשר השם הגדול בקרבו כי ביה יהוה צור עולמים וחוא שאמר אנכי הא׳ ביתאל כי דרך המלך לשכן ביתו *Ipſe eſt angelus redemptor, cui nomen magnum in medio ejus,* (ſcilicet) *quoniam in* * *illo, Dominus petra ſeculorum; & is eſt, qui dixit, ego Deus Bethel* (utpote) *quod mos ſit regis habitare in domo ſua.* Maſius in Joſ. 5. 13. 14. iſta Gerundenſis verba de angelo, qui Moſi in rubo apparuit, ſcripta dicit.

V. 21. *Nam nomen meum eſt in eo.*] Onk. & Jon. *quoniam in nomine meo eſt verbum ejus*; quod Fagius ſic explicat, Legatus meus eſt, & quæ dicet, nomine meo dicet, R. Sal. exponit, שמי משותף בו *nomen meum ſociatum eſt in eo*, nomen meum ei commune eſt. Atque addit Rabbinos dicere, hunc angelum eſſe *Metatron*, cujus nomen eſt inſtar nominis magiſtri ipſius, *Metatron* enim per Gematriam eſſe *Shaddai*; eundem nempe numerum ex utriuſque nominis literis exurgere, nempe 314. Buxtorfius in Lex Talm. ait idem eſſe in libro Jalkut in hunc locum, & apud complures alios; patres autem iſtius traditionis eſſe Talmudicos in libro Sanhedrim cap. 4. eoſque ulterius reſpexiſſe videri, ad angelum nempe non creatum, ſed increatum, nempe Meſſiam ſive Chriſtum. Camero etiam de Eccleſ. hunc R. Salomonis locum adducit ad probandum increatum angelum, nempe Chriſtum hîc intelligi; ſed obſtare videtur id quod R. Sal. dicit de רבו magiſtro ejus. Notat autem Camero Metatron Rab-

* Sic interpretatur D. Sarſonus, alioqui ex Iſai 26, 4. vertiſſem in *Jah.*

binis

binis cum esse, quem vocant סופר רבא *Scribam magnum*; idque eos hausisse putat ex Isai. 9. 6. ubi Christus יועץ *consiliarius*; יועץ enim & סופר רבא idem esse. Certè Jonathan Paraphrasi in Gen. 5. 24. (uti à Buxtorfio observatum) ait Enoch translatum fuisse, & ascendisse in cœlum verbo Domini, ac nomen ejus vocatum מטטרון סופר רבא *Metatron Scriba magnus*. Aben Ezra refutatis eorum deliriis, qui per angelum, de quo hîc fit sermo, vel librum legis, vel arcam fœderis intelligunt, asserit hunc angelum esse Michaelem; per Michaelem autem creatum quendam angelum se intellexisse ostendit, cum ex nostris multi pro increato habeant, quibus haud gravatè me adjungerem, nisi manum mihi injiceret illud in epistola Judæ, ubi de Michaele dicitur, eum cum diabolo de corpore Mosis disceptantem, non ausum esse maledicam adversus eum accusationem afferre &c, quod de angelo increato, ipso nempe Deo, parùm commodè intelligi posse videtur. Sed quicquid sit de Michaele, Angelum hoc in loco memoratum, increatum esse, ex contextu videtur verisimilius.

V. 23. *Ad Amorrhæum, &c.*] Sex tantùm populi hîc recensentur omisso Girgaseo, uti aliis etiam in locis fieri solet, Quod (ut dicit Aben Ezra) is omnium esset minimus; ולא חשש להזכיר הקטן שבהם LXX. autem Interpretes more suo etiam Girgazæum exprimunt.

והכחדתיו *Et excindam eum.*] Aben Ezra primò interpretatur de Girgezæo, quem statim excisum fuisse ait, cum reliqui paulatim essent expulsi. At cum Girgezeorum nulla hîc mentio fiat, ad eos referre, prorsus est incongruum. Rectè igitur idem Aben Ezra postea exponit, *eum*, id est unumquemque eorum, qui antea fuerunt nominati, subintellecto etiam Girgezæo, etiamsi nominatus non fuerit.

V. 26. *Non erit* מְשַׁכֵּלָה *abortiens*] Vulg. *infœcunda*; ſed id æquè ſequenti voce עֲקָרֶת *ſterilis* ſignificatur. LXX ἄγονος, quod etiam eſt æquè generale ac latinum illud *infœcunda*. In Romana autem editione ἄγονος latinè vertitur *qui non generet*, cum hîc, ut Hebræa vox indicat, ſit fœmininum. Hebræam vocem R. Sal. ſic explicat מפלת נפלים או קוברת בניה קרויה משכלה *Mulier quæ abortit, vel liberos ſuos ſepelit, vocatur meſhaccelah*; i. e. vox iſta vel mulierem abortientem, vel liberis orbatam denotat.

V. 27. וְהַמּוֹתִי *Et turbabo*] Vulg. *Et occidam*, quaſi eſſet à מות *mori*, in Hiphil המית *mori facere, occidere*, cum ſit ab המם, *turbare*, ut ipſa vocis forma indicat. Unde R. Sal. iſtam interpretationem refellit, atque ait eum errare qui interpretatur ואקטול i. e. *& occidam*, nam ſic ſcribendum non וְהַמּוֹתִי ſed וְהַמֵּתִי uti legitur Hoſ. 9. 16. Et videtur Latinus Interpres ita hîc legiſſe, cum in Hebræo textu ſcriptum ſit והמתי, quod æque legi poſſit וְהַמֵּתִי ac וְהַמּוֹתִי. Sed poſterior lectio recepta eſt, eamque ſecutus eſt Onkelos ואשגש *& perturbabo*; quo etiam verbo hic utitur Jonathan, ſic & alibi non rarò pro Hebræo המם in Targum eſt, שגש, LXX. Interpretes eodem modo legerunt, quippe qui vertunt, συγχύσω *& amentes reddam.* Sic enim ingentem quandam perturbationem, quæ mentem adimit, & conſilii inopem reddit, hîc intelligi voluerunt.

V. 28. *Et mittam crabrones*] *Non autem legimus factum* (inquit Auguſtinus) *ac per hoc veſpæ iſtæ aculei timoris intelligendæ ſunt, quibus agitabantur memoratæ gentes, ut cederent filiis Iſrael.* Sic Lyra exponit de anxietatibus animi quæ pungunt ſicut aculei: addit autem Judæos ad literam crabrones intelligere, R. Sal. ait צרעה (*crabronem*) eſſe מין שרץ העוף והיתה מכה אותם בעיניהם ומטילה בם ארס והם מתים *ſpeciem reptilis volatilis, quod*

quod percutiebat eorum oculos, & venenum eis immittebat, unde morerentur.

Et expellet Hivæum, &c.] Quod de tribus hisce nationibus dicitur, de reliquis etiam est intelligendum, ut monet Aben Ezra; והוא הדין לכלם, Addit tamen, nationes hasce memoratas fortasse præ reliquis plagâ ista fuisse percussas.

V. 31. *Usque ad fluvium.*] Onk. & Jon. *Usque ad Phrath*, i.e. Euphratem. LXX. ἕως τοῦ μεγάλου ποταμοῦ τοῦ Εὐφράτου *Usque ad magnum fluvium Euphratem.*

CAP. XXIV.

V. 1. *Et Mosi dixit*, &c.] R. Sal. ait id, quod hic narratur, factum fuisse ante promulgationem decalogi, ac quarto die mensis Sivan (sive Maii) Mosen jussum fuisse ascendere, At nullâ, quantum video, ratione hoc confirmat; nec cum eo sentit Jonathan, cujus paraphrasis sic habet, *& Mosi dixit Michael, princepes sapientiæ* סרכן חכמתא) *die septimo mensis, ascende*, &c. Volunt autem Hebræi sexto die mensis decalogum fuisse promulgatum.

וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק *Et adorabitis à longinquo*] LXX: καὶ προσκυνήσατε μακρόθεν τοῦ κυρίου *& adorabunt à longinquo Dominum.* Quasi de reliquis præter Mosen intelligeretur; quod ex versu sequenti probabile videatur.

V. 3. Et venit Moses, & narravit populo &c.] Lyra refert * Hebræos dicere, hæc quæ hîc habentur usque ad v. 12. facta fuisse antequam Deus locutus est decalogum; nostros autem velle hæc post promulgationem decalogi accidisse. Ac nostris hîc potiùs consenserim cum cere-

* Aben Ezra ad v. 4. ostendit se aliter sentire, cum dicat in loco ubi Israelitæ stabant, cum data est lex, altare fuisse extructum.

monialia ac judicialia præcepta ante moralia data fuisse minùs sit verisimile. Quæ autem hîc usque ad v. 9. habentur, transposita esse apparet.

Omnia verba, quæ locutus est Dominus, faciemus.] LXX. addunt καὶ ἀκουσόμεθα, *& audiemus*, seu obediemus, Id in Hebræo hîc non habetur, sed tantùm v. 7. unde hûc fortè in Græca versione translatum est. Augustinus autem monet ordiuem postulare, ut dicatur *audiemus, & faciemus*, potiùs quàm *faciemus, & audiemus*; at *audire* hîc idem valet quod *obedire*, ac propterea de verborum ordine non est quod quis se torqueat.

V. 4. *Et scripsit Moses*, &c.] R. Sal. ait Mosen scripsisse à principio Geneseos usque ad Decalogum. Saniùs Aben Ezra de præceptis & judiciis interpretatur; in libro enim Geneseos præter verba Dei (quæ hîc à Mose scripta memorantur) alia plurima continentur. Addit autem Aben Ezra librum in quo hæc à Mose scripta erant, esse librum fœderis, de quo v. 7. fit mentio.

V. 5. *Et misit juvenes*, &c.] Jon. *Et misit primogenitos filiorum Israel, nam adhuc ministerium ad primogenitos pertinebat, quia nondum factum fuit Tabernaculum solenne* (משכן זמנא) *nec sacerdotium adhuc in Aharonem fuit collatum.* Onkelos etiam & R. Sal. de primogenitis interpretantur. Aben Ezra ait hosce fuisse juvenes, sive selectos quosdam (הבחורים) filios nempe Seniorum illorum qui cum Mose ascenderunt: istos autem seniores hîc pariter, ac ad v. 1. primogenitos fuisse asserit.

פָּרִים *(nempe) juvencos*] Vulg. *Vitulos duodecim*, Lyra monet in Hebræo non esse *duodecim*. Sed nec in Græca versione nec in Chaldaicis paraphrasibus vox ista habetur.

V. 6. וַיָּשֶׂם בָּאַגָנֹת *Et posuit in crateribus*] Onk. & Jon. במזרקיא *in phialis*. Aben Ezra ait אגן esse vas rotundum, idque ex Cant. 7. 2. confirmat, אגן סהר *phiala rotunda*. Et

Et Sparsit super populum.] Onk. *& sparsit super altare, ad propitiandum pro populo.* Atque ita etiam Jonathan; eamque interpretationem citat R. Sal. nec ullam de ea fert censuram. At rectiùs procul dubio Aben Ezra, qui ait hanc aspersionem ejusmodi fuisse, qualis Levit. 8.30. memoratur, ubi Moses Aharonem & vestimenta ejus, filiosque ejus & vestimenta eorum aspersisse legitur. Per populum autem hîc non malè intelligit seniores populi, qui omnium Israelitarum loco habebantur; quemadmodum Levit. 4.15. de juvenco, qui ob peccatum totius congregationis Israelîticæ offerendus erat, dictum est, seniores congregationis ei manus suas imponere debuisse.

V. 10. *Et videbant Deum Israel*] Onk. & Jon. *gloriam Dei Israel*; Aben Ezra ait eos vidisse Deum במראה הנבואה *in visione prophetica*, quemadmodum Isaias cap. 6.1. dicit se vidisse Dominum in solio sedentem. Sed quod hoc in loco dicitur, de externa aliqua specie, quâ Deus gloriam suam conspiciendam præbuit, intelligendum videtur; licet etiam Maimonides Mor. Neb. part. 1. cap. 4. de apprehensione intellectus, non autem de visione corporali interpretetur. R. Sal. ait eos curiosè intuitos esse, ac prospectasse (נסתכלו והציצו) ac propterea mortis reos se fecisse, Deum autem noluisse gaudium istius temporis, quo data est lex (ad verb. *gaudium Legis*, שׂמחת תורה) pertutbare, sed pœnam eorum in posterum distulisse, nempe Nadab & Abihu, usque dum Tabernaculum fuit dedicatum, seniorum autem, donec ob murmurationem populi eos igne consumpsit, uti legitur Num. 11. Similia etiam habet Maimonides Mor. Neb. part. 1. cap. 5. Jonathan etiam de curiosa ac temeraria prospectatione hunc locum intellexisse videtur, sed ad Nadab & Abihu eum restringit sic inquiens, *Et attollebant Nadab & Abihu oculos suos, & videbant*

debant gloriam Dei Israel. Sed hanc visionem Dei ex temeritate ac præsumptione ortam esse, nihil est quod persuadeat; Dei potiùs erga eos favor ac benevolentia, quam eorum adversus Deum temeritas ac præsumptio hîc memoratur.

כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר *Quasi opus lapidis sapphyri*] Onk. כעובד אבן טבא *quasi opus lapidis pretiosi*; ad verb. *lapidis boni.* At ספיר *Sappir* certam quandam speciem pretiosi lapidis *denotat*; atque inde procul dubio Græcum σάπφειρος & latinum Sapphirus ortum habent Vulg. *quasi opus lapidis Sapphirini.* LXX. ὡσεὶ ἔργον πλίνθου σαπφείρου, *sicut opus lateris Sapphiri.* לבנה propriè laterem significat, unde Hebræi (uti refert Fagius) dicunt hanc visionem Israelitis exhibitam, ut illis in memoriam revocaret duram illam servitutem, quam conficiendis lateribus in Ægypto patiebantur, à qua jam liberati erant Dei beneficio, & adserti in libertatem, ita ut jam lutum illud, in quo operati sunt, in pretiosissimum lapidem, nempe Sapphirum mutaretur. Ad istum sanè modum in Paraphrasi suâ Jonathan, *Et sub scabello pedum ejus, quod substratum erat Solio ejus, erat quasi opus lapidis Sapphiri,* מרכר שעבודא דשעבידו מצראי ית בני ישראל בשונא ובלבנין i. *memoriale servitutis, quam Ægyptii fecerunt filios Israel servire in luto & lateribus,* &c. R. Sal. adhuc ineptiùs ait laterem istum Sapphirinum fuisse coram Deo cum Israelitæ Ægyptiaca ista servitute afflicti erant, ut is scilicet in animo retineret quemadmodum illi in laterum confectione laborarent. Quoniam autem לבן album significat, ideò R. Saadiah לבנת הספיר ita exponit, ac si de alba Sapphiro Scriptura hîc loqueretur, imò hinc colligit Sapphirum esse albam. Ita de eo scribit Aben Ezra, qui tamen aliter se rem habere asserit, ac לבנת hîc esse à לבנה *latere*, hîcque lapidem denotare. Certè Plin. lib. 37. cap. 9. dicit Sapphiros esse ceruleas; atque

atque idem, opinor, vult Albertus, qui de rebus metallicis, lib. 2. c. 17. flavum colorem, sed qualis est cœli sereni, sapphiro tribuit.

V. 11. וְאֶל־אֲצִילֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל *Et in principes filiorum Israel*] Onk. אצילי interpretatur רברבי *principes, magnates.* LXX. καὶ τῶν ἐπιλέκτων, &c. *Et electorum, &c.* Vulg. *nec super eos, qui procul recesserant de filiis Israel, &c.* Steuchus fatetur id malè versum: אצל *atsal* est *segregare*, unde אצילים *atsilim*, principes, magnates, qui ab aliis segregantur. Isa. 41. 9. מאצילוה *ex magnatibus eius.* Chald. ממלכוותא *è regnis.* R. Sal. מהגדולים שבהם *ex magnatibus, qui sunt inter eos.* Similiter & Kimchi מגדולי הארץ וממלכיה *ex magnatibus terræ, & ex regibus ejus.* LXX ἐκ τῶν σκοπιῶν αὐτῆς, *ex summitatibus ejus.* At אצל *Et sel* est *juxta, propè*, non *procul* seu à longinquo. Hîc autem per *atsilim, segregatos, principes*, Nadab & Abihu & seniores Israel intelliguntur, uti R. Sal. & Aben Ezra notant. Jonathan habet, *Et super Nadab & Abihu juvenes pulchros, &c.* Sed cur de iis solis intelligatur, causam non video.

Non misit manum suam] Id est, ut rectè Onkelos, *non læsit eos*; vel ut Jonathan, *plagam eis non immisit.* Sensus est (ut exponit Aben Ezra) eos Deum vidisse, nec tamen mortuos esse, imo nullo planè incommodo affectos esse. *Mittere manum* (uti observat Fagius) est Hebraismus pro lædere, punire & damnum inferre. *Innuitur ergò* (inquit) *principes Israel nihil damni accepisse ex eo quòd Deum viderunt, partem scilicet majestatis ac gloriæ illius, cum tamen scriptum sit, Non videbit me homo, & vivet.* Mirari autem quis posset quid LXX. Interpretibus in animo fuit, cum sic verterint, καὶ διεφώνησεν οὐδὲν *& non dissonuit, ne unus quidem*; Ita Græca ista sonare videntur, atque ita Latinè sunt reddita. Nobilius autem monet posse fortasse verti, *nemo detrimentum accepit*; simili enim notione verbum

διαφωνεῖν usurpatum videri 1 Sam. 30. 19. καὶ οὐ διεφώνησεν αὐτοῖς, &c. *Et non dissonuit eis, &c.* i. e. desideratus est. Heb. לא נעדר לה֔ם *Non defuit eis.* Et Ezech. 37. 11. ἀπόλωλεν ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, διεφωνήκαμεν, *Periit spes nostra, dissonuimus.* Heb. נגזרנו לנו *excisi sumus, quod ad nos attinet.* Ex istis sane locis apparet LXX. Interpretes ita usurpare verbum διαφωνεῖν, ut huic loco sat rectè conveniat.

*Et * videbant Deum, & edebant, & bibebant*] Onk. *Et videbant gloriam Domini, & gavisi sunt in sacrificiis suis, quæ accepta sunt cum benevolentiâ, perinde ac si comedissent, & bibissent*; hoc est (uti Fagius explicat) perinde ac si lautissimo convivo refecti fuissent. Atque ad istum etiam modum Jonathan interpretatur. Similiter & Aben Ezra, qui ait sentium esse, eos lætis animis è monte descendisse, ac sacrificia pacifica, quæ juvenes ipsorum obtulerant, comedisse, & cum gaudio bibisse. Ego idem hîc innui puto cum eo quod in principio versus dictum est, nempe Deum eis manum suam (ultricem) non immisisse, morte scilicet, vel plagâ aliquâ eos non fuisse percussos, sed edisse ac bibisse, id est, vivos ac incolumes mansisse.

V. 13. *Et Josua minister ejus*] R. Sal. ait Josuam comitatum esse Mosen usque ad limites præstitutos, ultrà quos ei non licuit progredi, atque illic tentorium suum extendisse, ac totis quadraginta diebus, quibus Moses in monte fuit, substitisse; idq; ex eo, quod scriptum est cap. 32. 17. confirmat. Similiter & Aben Ezra ait probabile esse (מורך הסבוא) Josuam è castris Israëlis cum Mose profectum, in inferiore parte montis permansisse usque dum Moses descenderit, propterea quòd (uti cap. 32. habetur) id, quod de vitulo factum est, nescivit. Atque addit quærendum non esse quid interea comederit, cum manna undiquaque circa castra caderet,

* LXX καὶ ὤφθησαν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ θεοῦ, *Et apparuerunt in loco Dei.*

unde

unde eam quotidiè colligere ac comedere posset.

Et ascendit Moses] Nempe solus, Joshua ad pedem montis manente, uti R. Sal. & Aben Ezra interpretantur.

In montem Dei.] Onk. *In montem, super quem gloria Domini revelata est.* Jon. *in montem, super quem gloriosa præsentia Domini revelata est.*

V. 14. וְאֶל־הַזְּקֵנִים אָמַר *Et senibus dixit.*] Vel *Senioribus autem dixerat.* Ita enim (ut notat R. Sal.) eos allocutus est antequam è castris egrederetur. Jonathan pro זקנים *Senes*, vel seniores habet חכמיא *sapientes.*

שְׁבוּ לָנוּ בָּזֶה *Expectate nos hic*] Ad verb. *Sedete nobis hic.* R. Sal. sic exponit, *Moram hic facite cum reliquo populo in castris, ut ad uniuscujusque causam dijudicandam parati sitis.*

Et Hur] R. Sal. ait Hur fuisse filium Miriam, ac patrem ejus fuisse Caleb filium Jephunne; quia (scilicet) scriptum est (nempe 1 Chron. 2. 19.) *Et accepit sibi Caleb Ephrath, quæ peperit ei Hur*; Ephrath enim esse Miriam, uti in tractatu Talmudico Sota haberi asserit. At quid ista sibi velint, nescio, cùm Caleb, de quo istic est sermo, non filius Jephunne, sed filius Hezron esset, uti ex 1 Chro. 2. est manifestum.

V. 18. *Et ascendit in montem*] Id est, ut intepretatur Aben Ezra, in summitatem montis, ubi præcipuè Deus gloriam suam manifestavit. אל ראש ההר שׁשׁם הכבוד Nam anteà dictum erat Mosen in montem ascendisse, v. 15.

Et fuit Moses in monte, &c.] Jon. *Et fuit Moses in monte discens verba Legis ex ore (Dei) Sancti, sit nomen ejus laudatum, &c.*

In

In CAP. XXV.

V. 2. אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ *Cujus cor illum promptum* (seu spontaneum) *reddit.*] Jon. דיתרעי לביה ולא אלמוחא [a] *cujus cor benevolè affectum fuerit, non autem per vim* (seu ab invitis) *accipietis oblationem meam.*

אֶת תְּרוּמָתִי *Oblationem meam.* LXX. ἀπαρχάς, *primitias.* Atque ita etiam Vulgatus Interpres. Steuchus fatetur non tam propriè ita verti, sed potius oblationem, anathema, earum videlicet rerum, quæ suspenduntur; propriè enim significare elevationem, suspensionem. Sanè [b] תרומה à רום *elevari, elevationem* significat, non autem suspensionem, nisi quatenus quæ suspenduntur, elevari solent. Onkelos & Jonathan pro תרומה habent אפרשותא, quod propriè sonat *separationem*, uti etiam Fagius Latinè vertit, atque in Annotationibus ait sic vocari ea, quæ quisque de bonis suis separabat Domino pro extruendo tabernaculo. Atque ita etiam R. Sal. exponit הפרשה i.e. *separationem.* Similiter & LXX. Interpretes cap 35.5. & 21. & 24. 36.3. vertunt ἀφαίρεμα, quod Latinè reddunt *demptionem.*

V.3. *Et argentum*] R. Sal. ait omnia, quæ hîc memorantur, sponte fuisse oblata præter argentum; id autem omnibus ex equo impositum fuisse, nempe dimidium sicli; neque enim plus argenti in opere Tabernaculi insumptum reperiri. Vide cap. 38.25.28. Aben Ezra refert R. Saadiam existimare præter argentum capitatione persolutum, aliud fuisse sponte oblatum, ex quo mensa, & tubæ, & crateres fierent; neque enim aliter fieri potuisse, quin ut mensa esset, super quàm res disponerent,

---

[a] Lege באלמיתא [b] *Quicquid in sacros usus Deo datur,* תרומה *est, & quoniam à profano usu separatur, separatio à Rabbinis & Chaldæo vocitari solet.* Amama.

scinderent

ſcinderent & lavarent. De tubis quidem argenteis legimus Num. 10. 2. at ex argento iſto de quo hîc fit ſermo, factas fuiſſe non dicitur: de menſâ autem & crateribus ex argento factis Scriptura (quantum ſcio) prorſus ſilet. Aben Ezra ait iſtiuſmodi divinationem ſibi minimè videri neceſſariam; Scripturam enim non ſollicitam de abſtrahendâ unâ re è ſedecim, cum ex iis quindecim eſſent oblationes ſpontaneæ. Ita nimirùm Gen. 35. 26. dicitur omnes Jacobi filios in Padan Aran fuiſſe natos, cum tamen Benjamin non illîc, ſed in terrâ Canaan natus eſſet. Similiter Deut. 10. 22. *In ſeptuaginta animabus patres tui deſcenderunt in Ægyptum*, cum tamen duo filii Joſephi, qui numero iſto ſunt comprehenſi, non deſcenderint in Ægyptum, ſed in Ægypto nati fuerint. Sed neſcio an hæc reſponſio acutioribus poſſit ſatisfacere; mihi hujus loci ac illorum, quos citat Aben Ezra, non eadem prorſus ratio eſſe videtur. Probabilius puto argentum etiam fuiſſe ſponte oblatum: cúmque argentum ſingulis impoſitum operi Tabernaculi ſufficeret, ut cap. 28. dicitur, hoc quod ſuperfuit in alios uſus Tabernaculi fuiſſe reſervatum; ita enim cap. 36. 5. Iſraelitæ multo plus, quàm ad extruendum Tabernaculum opus erat, obtuliſſe dicuntur.

V. 4. וְתֵכֶלֶת *Et hyacinthum*] Sic Vulg. & LXX. ὑάκινθον. Onkelos & Jonathan Hebræam vocem Chaldaicè formatam retinent, ותכלא, R. Salom. ait ſignificare, צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק *lanam tinctam ſanguine vermiculi cujuſdam, cujus tinctura eſt viridis.* Kimchi in Rad. (uti eum citat Fagius) ait vocem Hebræam denotare colorem, qui vernaculè dicitur בלב *flavus*, quique ſanguine vermiculi Halazon tinctus eſt, cum ſignis notis. Sic Fagius illud בלב vertit *flavum*; ſtatim tamen addit noſtrates Judæos hodiè vulgò lanam blavam, hoc eſt, quæ cæruleum habet colorem, exponere. Sanè בלב ad noſtrum

b. ue

blue quàm proximè accedere videtur. Aben Ezra refert תכלת *techeleth* ex Japhethi ſententiâ ſubnigrum eſſe colorem כדמות שחורות *Verùm*(inquit)*nos imitemur Rabbinis noſtris B. M. qui dixerunt eſſe lanam viridem.* ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר

וְאַרְגָּמָן *Et purpuram*] Ita Vulgat. & LXX. καὶ πορφύραν Onk. & Jon. וארגוונא vox ea uſurpatur Dan. 5. 7. & à LXX. Interpretibus, Vulgato & aliis purpura exponitur. R. Sal. ait ארגמן *argeman* eſſe lanam tinctam colore quodam, qui appellatur *argeman.* Sed vox æquè obſcura ac antcà. Aben Ezra paulò explicatiùs dicit *argeman* eſſe ſubrufum colorem, כדמות אדום & in Chronicis eſſe ארגנן (ſic ſcribitur, ſed debet eſſe ארגון uti legitur 2 Chron. 2. 7. cum ibidem v. 14. fit ארגמן) & Arabicè ארגואן, Addit denique hoc colore non niſi lanam & ſericum (משי) tingi poſſe.

וְתוֹלַעַת שָׁנִי *coccumque bis tinctum*] Sic Vulg. LXX. καὶ κόκκινον δισπλοῦν. Onkel. & Jon. nimis laxè, וצבע והורי *& colorem ſplendidum.* Fagius vertit *coccinum*, ſed in Annotationibus monet ad literam ſonare, *colorem lucidum*, & vulgo vocari carmeſinũ, quòd lucidior ſit purpurâ. Aben Ezra ait ob diſtinctionem תולעת quæ vermiculum denotat, multos putare משי i. e. ſericum verbis hiſce ſignificari. Iſai. 1 18 תולע & שני diviſim poſita ſunt, ſed tanquam ἱσοδυναμοῦντα, & Kimchi ad locum iſtum ait תולע & תולעת eſſe השני צבע קרמאזין *Colorem carmeſinum.* שני eſt à שנה *iterare*, ac δίβαφον ſeu bis tinctum deſignat. Aben Ezra notat interdum dici שני תולעת, ut hoc in loco, interdum inverſo verborum ordine שני תולעת ut Levit. 14. 49.

וְשֵׁשׁ *Et byſſum*] Ita Vulg. LXX καὶ βύσσον * κυκλωσμένην *& byſſum tortam.* Onk. & Jon. ובוץ *& byſſum.* Bootius Animadverſ. lib. 2. cap. 1. de hâc voce שש fusè pariter

* Vox κυκλωσμένην huc ex cap. 26, 1. irrepiſiſſe videtur.

ac

ac eruditè tractat; Vide quæ ex eo annotavimus ad Gen. 41. 42. R. Sal. ait הוא פשתן *est linum*; atque ita Kimchi in Lexico suo exponit, uti refert Bootius, qui expositionem hanc nimis laxam censet; atque eâ etiam ratione perstringit Aben Ezram, quòd æquè generaliter hic interpretetur בד *i.* linum, cùm certum quoddam lini genus, nempe subtilissimi, candidissimi, & pretiosissimi (uti explicat Mercerus) voce שש [a] significetur. At si quis verba Aben Ezræ penitius inspexerit, videbit opinor, eum non ita generali interpretatione usum esse ac existimavit Bootius. Verba ejus ita se habent, ושש הוא הבד מין ממיני פשתים ימצא במצרים לבדו רק הוא לבן ואינו צבוע *Shesh est linum, nempe genus quoddam lini, quod in Ægypto duntaxat invenitur, estque candidum minimèque tinctum.* Et citat illud Ezech. 16. 7. ששׁ ורקמה ממצרים *Byssus & vestis acu picta ex Ægypto.* Addit præterea R. Saadiam Arabice interpretari עושר, quod Shindlerus in Pentaglotto *byssum* exponit.

וְעִזִּים *Et pilos caprinos*] Ad verbum, *& capros.* Vulg. *pilos caprarum.* LXX. καὶ τρίχας αἰγείας, *& pilos caprinos.* Onk. & Jon. ומעזי quod idem sonat; Fagius autem vertit, *& pelles caprarum*, cum non tota pellis, sed pilus duntaxat significari videtur. Sic Aben Ezra exponit, שער העזים pilum caprinum. Idem etiam intellexit R. Sal. qui interpretatur נוצה שלעזים *plumam* (sic ad verbum sonat, i. e. pilum) *caprarum*, atque istud Chaldæum voce מעזי significare asserit.

V. 5. וְעֹרֹת תְּחָשִׁים *Et pelles taxorum*] LXX καὶ δέρματα ταὼς ὑακίνθινα, *& pelles hyacinthinas.* Sed Scholiastes & Nobilius notant alios libros habere ἰάνθινα, in quibusdam autem esse πεπυρωμένα, *ignitas, flammantes.* Vulg. *pelleſque*

[a] בד *Vulgare linum est, cum* שש *byssus exquisitissimi generis sit.* Cunæus de Repub. Hebr. lib. 2. cap. 1. [b] Apud Prophetam legitur שש ברקמה Sed idem valet,

jan-

anthinas. Ita in codice meo legitur; Steuchus legit *hyacinthinas*, sed non dubitat legendum *hyanthinas*, q. d. florum similes, quasi floribus distinctas ac varias. Sic ille explicat; Plinius autem lib. 21. 6. ait violas quasdam appellari Græco nomine ἴα, & inde janthinam vestem esse appellatam; ibidem etiam cap. 8. de colore janthino mentionem facit. Onk. ומשכי דסגונא, & similiter Jonathan; Fagius vertit, *& pelles Thasorum.* Et in Annotationibus ait, quale hoc animal fuerit, (quod alios sequentes vocem Hebræam taxum, alios Thasum nuncupare asserit) varias & incertas esse Hebræorum opiniones. Citat R. Salomonem dicentem תחש esse bestiam quandam, quæ[a] illâ duntaxat tempestate reperiebatur, ac multicolorem fuisse; atque inde à Chaldæo vocari סגונא *Sasgona*, ששש ומתפאר בגוונים שלו *quasi gaudentem ac gloriantem coloribus suis.* Similia etiam citat ex Kimchi in Rad. & præterea in quodam commentario dictum שגונא *Sasgona*, quod haberet ששה גוונים *i. e.* [b] sex colores. Aben Ezra tantùm ait esse genus animalis, quod illis temporibus notum fuit; & citat Ezech. 16. 10. Fagius refert Aben Ezram dicere עורות תחשים *pelles Tehashim* esse pelles bestiæ, quæ præpinguis est, ut est corium bovis. Sic Fagius interpretatur; Hebræa autem ab ipso citata sic se habent, עור בהמה שהוא עב כי הנעל לא יעשה כי אם מעור עב בעור השור *Pellis est bestiæ, quæ* (nempe pellis) *est crassa; non enim calceus fit nisi ex pelle crassa, qualis est pellis bovis.* Sic Hebræa ista Latinè sonant. Addit deinde Aben Ezra, uti à Fagio citatur, ולפי דעתי שהוא שור *Ac mea quidem sententia est, hanc belluam esse bovem.* Totum autem hoc, quod de Aben Ezra refert Fagius, alibi fortasse in ejus commentariis reperitur; ad hunc certè locum in editione Buxtorfianâ nihil istiusmodi habetur.

[a] At istius animalis meminit Ezechiel cap. 16. 10. [b] Sed hîc ש & ם sibi mutuò non respondent, inquit Buxtorf. Lex. Talm.

ועצי

שִׁטִּים עֲצֵי *Et ligna Shittim.* LXX. ξύλα ἄσηπτα *& ligna imputribilia.* Fagius ait de hoc ligno inter Hebræos haud convenire; alios enim cedrum, alios piceam, alios buxum esse dicere. R. Sal. quærit unde in deserto Israelitæ istiusmodi ligna habuerint; & refert R. Tanchumam dicere, Jacobum per Spiritum S. vidisse futurum, ut Israelitæ Tabernaculum extruerent in deserto, ac propterea cedros secum portasse in Ægyptum, ac ibi plantasse, filiisque suis præcepisse ut cum ex Ægypto egrederentur eas secum auferrent. Commenti istius meminit etiam Aben Ezra, sed ita ut id sibi minimè arrisisse ostenderet; putat igitur juxta montem Sinai fuisse nemus lignis hisce refertum, ac Israelitas ad tabernacula sibi extruenda ea excidisse. Idem etiam & Hiskuni sentire refert Fagius. Ex multis autem Scripturæ locis constat locum quendam fuisse, qui appellatus est Shittim. Vide Num. 25. 1. Jos. 2. 1. & 3. 1. Mic. 6. 5. Joel 3. 18. Ibi arbores quasdam ejusdem nominis fuisse videntur. Utrùm autem à loco arbores sic dictæ sunt, an ab arboribus locus, dubitari potest; sed hoc posterius videtur verisimilius, propterea quòd de arbore Shittah mentio fit Isai. 41. 19. Inde locus appellatus videtur Shittim, quòd istic arbores Shittim (sic enim se habet vox Shittah in plurali) nascebantur; atque ita Hieronymus ad locum ait Theodotionem interpretari. *Est autem* (inquit Hieronymus) *genus arboris nascentis in eremo, spinæ albæ habens similitudinem; unde omnia ligna arcæ, & tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur* Setim: *quod lignum imputribile, & lævissimum, omnium lignorum tam in fortitudine, quàm in nitore soliditatem superat, & pulchritudinem.* Quomodo autem intelligi debeat, quod dicit, hoc lignum habere similitudinem spinæ albæ, ipse nos docet Hieronymus ad Joel 3. 18. Ubi pro valle Shittim habet etiam torrentem spinarum; *Est autem* (inquit) *genus arboris in eremo, spinæ albæ simile, colore & foliis, non magnitudine.*

V. 6.

V. 6. בְּשָׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים [a] *Aromata in unguentum (ad verb. in oleum unctionis) & in ſuffitum odoramenta.*] Onkelos & Jonathan בשמים pariter ac סמים interpretantur בוסמיא *aromata*. Elias in Thisbi ait vocabula iſta ſic inter ſe differre, ut בשמים ea tantùm aromata deſignet, quæ eduntur; סמים verò etiam ea quæ in pharmacis adhibentur, & exquibus incenſum conficiebatur. Alii volunt בשמים omnia in univerſum aromata complecti, סמים autem ea duntaxat, quæ in ungentis, vel ſuffimentis adhibentur. Buxtorfius in Lex. Talm. refert ab Hebræis dici, *Quicunque operam dat Legi propter ipſam legem, ei fit Lex ejus* סם חיים *aroma vitæ. Qui autem non dat operam Legi propter ipſam Legem, ei fit Lex ejus* סם מות *aroma mortis.* Ac notat ſimilem locutionem Apoſtoli eſſe 2 Cor. 2. ὀσμὴ ζωῆς, & ὀσμὴ θανάτου: quin & voces ὀσμὴ & סמא (terminatione Chaldaicâ) inter ſe convenire.

V. 7. אַבְנֵי שֹׁהַם [b] *Lapides onychinos*] LXX. λίθος σαρδίου, *lapides Sardii.* Onk. אבני בורלא Fagius vertit, *lapides onychinos.* Et Buxtorfius in Lexico magno dicit בורלא à nonnullis beryllum, ab aliis autem onychem exponi. Certè vox בורלא *Burla* ad vocem *Beryllus* propè accedit, atque adhuc etiam magis vox בירולין *Beryllin*, prout quandoque legi notat Buxtorfius. Jonathan habet מרגליין דפירולי *Margaritas beryllos.* Ubi פירולין eſt pro בירולין literâ ב in פ ejuſdem organi literam mutatâ. Ipſe autem Jonathan cap. 28. 9. una cum Onkelo pro שהם *Shoham* habet בורלא *Burla.* LXX. Interpretes ibi vertunt σμάραγδον *ſmaragdum*; at v. 20. iſtius capitis βηρύλλιον *beryllium.* Vulgatus ubique *onychinum* interpretatur, atque ita ferè vocem Hebræam exponi dicit Buxtorfius. Quin & cap. 28. 9. ubi in ver-

[a] In Editione Romanâ verſionis LXX. Interpretum iſta ſunt omiſſa, ut & illud quod præcedit, *oleum ad luminare*, ſed Scholiaſtes & Nobilius in aliis libris haberi teſtantur. [b] Sic Vulg.

ſione

sione Græca legitur λίθους σμαράγδου, Augustinus (uti observat Nobilius) legit *onychinos*. Hieronymus ad Fabiolam Epist. 128. ait *Soham* ab Aquila, Symmacho, et Theodotione *onychinum* reddi, à LXX. *smaragdum*. Josephum *sardonychum* vocare, ut vel colorem lapidis, vel patriam demonstraret.

וְאַבְנֵי מִלּוּאִים *Et Lapides insitionum*] Ad verb. *impletionum*. Onk. & Jon. אשלמותא *plenitudinis*, uti vertit Fagius, dicens sic vocari gemmas, quæ auro & argento includi solent (ut videmus in annulis,) quas parabant ad ornandum superhumerale & pectorale. R. Sal. ait in auro sedem (מושב) instar foveæ factam fuisse, ac ad eã explendam lapidẽ quendam pretiosum fuisse inditum; & propterea istiusmodi lapides vocatos esse *lapides impletionis*.

לָאֵפֹד *Propter Ephod*] Hieronymus ad Fabiolam Epist. 128. ait Hebræum אפד à LXX. transferri ἐπωμίδα *super humerale*, ab Aquila ἐπίρραμμα, quam vocem Latinè non reddit, reddi autem potest *assumentum*. Addit *Ephod* omnem Scripturam testari sacrum quiddam esse, & solis convenire Pontificibus; nec in adversum facere, quod 1 Sam. 2. Samuel, qui Levita fuit, habuisse dicitur אפד בד, *Ephod lineum*, uti & David 2 Sam. 6. [a] *Aliud est enim* (inquit) *ex quatuor supradictis coloribus, id est hyacintho, bysso, cocco, purpurâ, & ex auro habere contextum; aliud in similitudinem sacerdotum simplex & lineum*. Illud nemini, qui Hebraicè quicquam novit, ignotum, *Ephod* à cingendo sic dictum esse, nam אפד *Aphad* est cingere.

וְלַחֹשֶׁן *Et propter pectorale*] Vulgatus Interpres reddit *rationale*. Sic & LXX Interpretes cap. 28. vertunt λογεῖον, hoc autem in loco ποδήρη *poderem*, seu talarem. Forte

[a] Ita etiam Aben Ezra ad cap. 28. 5. inter Ephod, de quo hic agitur & Ephod lineum, de quo alibi sermo est, distinguit; [b] In Edit. Rom. legitur καὶ τὴν ποδήρη, mendosè proculdubio pro ποδήρη, quanquam & id hic mendosum esse videtur.

locus est depravatus; nam certè ista interpretatio voci חשן haudquaquam convenit. Hieronymus epist. 128. ait חשן *Hoshen* Græcè λόγιον vocari, nos autem appellare posse *rationale*; ac vestimentum hoc mensurâ parvum (palmi enim magnitudinem per quadrum habere) sed reliquis omnibus sacratius. Serarius in Jos. lib. 1. cap. 24. dicit minùs rectè scribi λογεῖον pro λόγιον quod & mihi videtur, ipsum scilicet consulendi locum dici λογεῖον.

V. 8. וְשָׁכַנְתִּי בְתוֹכָם *Et habitabo in medio eorum*] LXX. καὶ ὀφθήσομαι ἐν ὑμῖν, *& apparebo in vobis*, vel *inter vos* Onk. & Jon. ואשרי שכינתי ביניהון *& habitare faciam præsentiam* (vel, ut Fagius vertit, *majestatem*) *meam inter eos*. Elias Levita (uti eum Buxtorfius citat in Lexico magno) notat Hebræum שכן quando ad Deum refertur, à Chaldæo Paraphraste transferri per שרא, sed cum addimento שכינא, ne putetur Deus corporaliter habitare, vel versari cum hominibus. שכינא autem, vel שכינתא (ut ibidem dicit Buxtorfius) cum propriè significet habitationem, in specie dicitur de præsentia, gloria, & majestate divina, aut Divinitate, quando dicitur hominibus esse præsens, aut cum eis conversari, auxilio suo, gratia, & salutari præsentia adesse. Vox שכינה eo sensu apud Rabbinos est frequentissima. Sed & illud notandum verbum שכן proprie esse *habitare in tabernaculo*, indeque Græcum σκήνη, & σκηνόω ortum videri. Buxtorfius notat Joannem Apoc. 21. 3. eo modo, quo Hebræi שכינה, usurpare nomen σκήνη, quando ait, ἰδοὺ ἡ σκήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, &c. De Verbo etiam incarnato dicitur Joh. 1. 14. ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν.

V. 12. *Et pones super quatuor* פַּעֲמֹתָיו *angulos ejus.*] vel, *pedes ejus*. Onk. זויתיה *angulos ejus*. Jon. איתוהי quod Butorfius in Lexico magno similiter exponit, *angulos*

gulos ejus; sed monet legendum videri אסתורי & אסתורא exponit *gressum, incessum, pedem, talum pedis*. R. Sal. Onkelo astipulatur, & ad v. 10. ait arcam sine pedibus factam fuisse. At Aben Ezra ait se totam Scripturam perscrutatum esse, nec invenire potuisse פעם pro angulo positum, sed pedem vel gressum denotare; ac propterea se coactum esse ita interpretari, ut arca pedes habuisse intelligatur: quin & ignominiosum fuisse dicit (דרך בזיון) ut arca super terram absque pedibus consisteret. Vulg. *per quatuor arcæ angulos*. LXX. ἐπὶ τὰ τέσσαρα κλίτη, *super quatuor latera*.

V. 13. Et *facies vectes, &c.*] Hebræum בדים *baddim, vectes*, LXX. eleganter reddunt *ἀναφορεῖς gestatoria*.

V. 15. לֹא יָסֻרוּ מִמֶּנּוּ *Non recedat ex eâ*] Hoc parùm convenire videtur cum eo, quod scriptum est Num. 4. 6. ושמו בדיו *& ponent vectes ejus*. Manasses in Concil. quæst. 45. in Exod. ait Aben Ezram existimare, vectes semel impositos, nunquam amotos fuisse; & isto Numerorum loco dici eos non annulis inditos, sed humeris* sacerdotum impositos, quo arcam portarent. Atque ita quidem Aben Ezra hic ad v. 12. scribit: sed ad istum in Numeris locũ dicit הנה יסירום עד שיכסו האורן *Ecce amovebunt eos, donec arcam operiant*. Addit autem ויש שמו בדיו על כתפות הנושאים *Sunt tamen qui dicant* (seu *exponant*) *ponent vectes ejus super humeros portantium*. Ibidem Manasses refert Gerundensem interpretari non *ponent* sed *disponent*, ut sensus sit, Levitas vectes, quippe longos, pro libitu suo aptare ac disponere debuisse; ita tamen, ne unquam eos eximerent annulis suis; atque hoc etiam Abrabanelli placuisse dicit. At in Numerorum loco citato non de Levitis, sed de Aharone & filiis ejus dicitur, & *ponent* (sic enim pro-

* Sic Manasses scribit, sed dicere voluit, *Levitarum*. In Aben Ezra est קהתיים *Cohathitarum*.

prie significat שִׁבְּמוֹ) *vectes ejus.* Hiskuni (uti refert Manasses) existimat in vectibus fuisse incisuras, quibus annuli firmiter inhærerent, ne area alioqui huc illuc inter portandum ac deponendum inclinaret. Cum igitur hic dicatur vectes nunquam amovendos, sensum esse, nunquam ex annulis eximi debere; at Num. 4. per positionem vectium intelligi, annulos iis incisuris fuisse aptandos. Nonnulli denique ex Hebræis (eodem authore referente) volunt quatuor arcæ vectes fuisse, quorum duo annulis inserti manerent, duo, cum arca tollenda esset, supponerentur. Sed hoc alienum uidetur, cum Scriptura non alios arcæ vectes memoret, quam hosce, quos ex annulis non esse amovendos dicit. Igitur aliqua potius alia ex memoratis expositionibus sequenda est, atque eam ab authore Hiskuni traditam ego haud inconcinnam censeo.

V. 16. *Et pones in arcam testimonium,* &c.] i.e. Tabulas Legis, quæ vocantur tabulæ testimonii cap. 31. 18. & 34. 29. R. Sal. dicit [a] Legem vocari testimonium, quia testatur Deum mandasse Israelitis ea quæ in Lege sunt scripta. In eandem sententiam Abrabanel & Author fasciculi myrrhæ citantur à Buxtorfio Dissertat. de Decal. § 23. Mihi magis placet, ideò Legem sic appellatam, quòd Deus in Lege voluntatem suam testatam faciat. Atque ista appellationis ratio à Buxtorfio illic, & à Fagio ad hunc locum assignatur.

V. 17. *Et facies* כַּפֹּרֶת [b] *propitiatorium.*] Ita reddi solet, quia כפר placare, expiare, & propitiari significat. *Sed Hebræi* (inquit Fagius) כפרת *hic simpliciter pro cooperculo arcæ accipiunt.* Lyra refert

[a] Intelligit Legem prout in tabulis scripta habebatur. Aben Ezra ait tabulas istas fuisse quasi שטר ברוכה *instrumentum dotale.*
[b] LXX. ἱλαστήριον ἐπίθεμα *propitiatorium operculum.* Fortè duplex interpretatio hic, ut alibi interdum, in unam conflata est.

Rab.

Rabb. Salomonem & Hebræos dicere iſtud *Capporeth* fuiſſe operculum arcæ, quòd ejuſdem cum arcâ longitudinis ac latitudinis eſſet, nec alia ulla de operculo arcæ mentio fiat. Alios tamen exiſtimare, non fuiſſe arcæ operculum, ſed tabulam auream ſuperiùs elevatam, quaſi portaretur à Cherubinis, ita ut eſſet quaſi ſedile Dei, & arcæ operculum quaſi ſcabellum pedum ejus, juxta illud Pſal. 80. *Qui ſedes ſuper Cherubim*, i. e. ſuper propitiatorium à Cherubim ſuſtentatum. Juxta alteram autem ſententiam operculum arcæ fuiſſe quaſi Dei ſedem, & tabernaculi pavimentum, quod erat ante arcam, quaſi ſcabellum pedum. Sanè Hebræorum ſententia longè videtur probabilior, nec aliter niſi coactè id quod ſequitur v. 21. intelligi poſſe videtur. *Propitiatorium* (inquit Auguſtinus) *ad quid dicat ſuperimponendum ſuper arcam, quæri ſolet. Sed cum aureum fieri jubeat, ejuſque longitudinem, & latitudinem tantam exprimat, quanta & ipſius arcæ dicta eſt, proculdubio velut tabulam auream, tantæ formæ fieri præcepit, quâ tegeretur arca.*

V. 18. Et *facies duos* כְּרֻבִים *Cherubim*] R. Sal. ait *Cherubim* ſimilitudinem vultûs pueri habuiſſe; דמות פרצוף תינוק להם Fagius ad c. 26. 1. ait doctiores Hebræorum exponere Cherubim כרביא id eſt *quaſi pueri*, quòd puerorum formam habuerint. Hanc veterum Hebræorum ſententiam eſſe refert hîc Aben Ezra; monet autem Caph in כרוב eſſe de radice, quia cum He demonſtrativo præfixo legitur הכרובים v. 20. Atque aſſerit *Cherubim* idem valere quod צורות i. e. *formas* ſive figuras: ad quod confirmandum citat illud Ezech. 28. 14.

* Buxtorfius in Lex Talm. ex Talm. citat מאי כרוב כרביא שכן בבבל קורין לינוקא רביא *Quid eſt Cherub? Idem quod Cherabia (ſicut puer) Nam ſic in Babylonia puerum vocant rabja.* Iſtiuſmodi etiam habet Kimchi ad Ezech. 10, 14.

אתך כרוב ממשח הסוכך *Tu Cherub unctus, &c.* Sed magis ad rem facere videtur id quòd addit, nempe Ezechielem cap. 1. 10. dicere animalia, quæ vidit, habuisse faciem bovis; alibi autem, nempe cap. 10. 14. pro facie bovis esse *faciem Cherub*, h.e. inquit הצורה שהזכיר בפעם הראשונה *formam cujus primò meminerat.* Item ibidem v. 20. dictum esse à Propheta de animalibus, quæ viderat, *& novi ea Cherubim esse:* ubi notat omnes quatuor formas, quas cap. 1. 10. recensuerat, vocari *Cherubim.* Ex hisce sane locis non absurde colligi videtur, nomen *Cherub* generale esse, ac quamvis formam denotare. Nec pati posse videntur verba Ezechielis cap. 10. 22. ut horum animalium formæ ab iis, de quibus agit cap. 1. diversæ intelligantur, etiamsi ex nostris pariter ac Hebræis nonnulli ita existiment. Atque inter eos Abrabanel ad Ezech. 10. 14. ubi asserit Cherubim habere formam humanam, gloriosam, pulchram ac amœnam אבל האמת הוא כי פני הכרוב הם פני אדם נכבד מאד יפה אף נעים. Addit etiam Cherubim alatos fuisse, citatque illud Psal. 18. 10. Et *equitavit super cherub & volavit*; & observat hic, ubi de faciendis Cherubim præceptum datur, de alis eorum faciendis mentionem non fieri, sed statim nempe v. 20. præcipi, ut alæ eorum expan æ essent sursum; quasi scilicet in aperto effet, omnes in universum Cherubim alas habere. Sed nescio an satis solide plus hinc inferri possit, quam hosce Cherubim alatos esse debuisse. Cherubim autem, quos Salomon fecit, alas habuisse constat ex 2. Paral. 3.

V. 22. Et *loquar tecum è superiori parte propitiatorii.* R. Sal. satagit hunc locum conciliare cum illo Levit. 1. 1. ubi dicitur Dominum allocutum esse Mosen è tabernaculo conventûs, quasi hæc non satis bellè inter se convenirent. Sed rectè meo judicio Aben Ezra, qui ait nullâ horum locorum conciliatione opus esse; neque enim ullam

ullam inter eos esse repugnantiam, cum tabernaculum conventûs propitiatorium in se contineat; ac propterea cum è propitiatorio locutus sit Deus, è tabernaculo isto locutum esse sequatur.

וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם *Et conveniam te illic.*] LXX. χρηματίσομαί σοι, [a] *& cognitus ero tibi.* Quasi esset וְנוֹדַעְתִּי לְךָ. ita sanè legisse, vel saltem eam lectionem in animo habuisse videntur isti Interpretes. Onk. & Jon. וְאֵמַן מֵימְרִי לָךְ *& parabo verbum meum tibi.* Vulg. *Inde præcipiam.*

V. 23. *Et facies mensam ex lignis Shittim.*] LXX. τράπεζαν χρυσῆν χρυσίῳ καθαρῷ, *Mensam auream ex auro puro.* Sic in edit. Rom. legitur, sed Scholiastes monet in nonnullis libris esse τράπεζαν ἐκ ξύλων ἀσήπτων, *mensam ex lignis imputribilibus.*

V. 25. וְעָשִׂיתָ לָּהּ זֵר זָהָב לָסָבִיב *Et facies coronam auream clausuræ ejus circumquaque.* Versu præcedenti dictum est, coronam auream circumquaque faciendam; hîc autem (uti notant R. Sal. & Aben Ezra) ostenditur coronam istam super clausuram mensæ undiquaque fieri debuisse.

V. 29. *Et facies* קְעָרֹתָיו *scutellas ejus.*] Vulg. [b] *acetabula.* LXX. τὰ τρυβλία αὐτῆς, *catinos ejus.* Onk. מְגִיסוֹהִי Fagius vertit, *scutellas ejus.* Jon. פִּיוֹלְתּוֹי *phialas ejus.* פִּיוֹלָא deductum est à Græco φιάλη, ut Buxtorfius notat, & res ipsa indicat.

וְכַפֹּתָיו *Et cochlearia ejus*] כַּף (ut notat Amama) significat *volam*, atque inde transfertur ad cochlearia propter similitudinem. Ex Num. 17. 14. constat ejus usum fuisse, ut in eo thus poneretur; Unde Amama conjecturam facit in vulgatâ versione voces esse transpositas, & pro *phialas, thuribula*, legendum esse, *thuribula, phialas*,

[a] Scholiastes testatur alios Interpretes habere σωνάξομαι, *convenian.*
[b] Numb. 4. 7. *Thuribula.* [c] Numb. 4. 7. Vulg. pro כַּפּוֹת habet *mortariola.*

quòd thuribula magis τοῖς כפות quàm τοῖς קשות respondeant. LXX. ϗ τὰς θυλάκας, & *thuribula*. Onkel. ובזיכוהי. Similiter Jon. ובויכוי, Fagius vertit, *& cochlearia ejus*. Buxtorfius in Lexico magno interpretatur בזיך *acerram, phialam thuriariam, thuribulum*. Sanè locus iſte ex Numerorum libro citatus arguit hanc commodiorem eſſe interpretationem. Rab. Sal. ait כפות eſſe בזיכין שנותנים בהם לבונה *acerras* (ſic malim cum Buxtorfio vertere, quàm cum Amama *cochlearia*) *in quibus thus reponebant*.

וקשותיו *Et cantharos ejus*] Sic Fagius vertit vocem, quâ utitur Onkelos, וקשוותיה Jonathan etiam ſimiliter habet וקשוותוי, Cajetanus (uti eum citat Amama) ait dictionem Hebræam ſignificare *calamos medios*, i.e. vas aureum ad ſimilitudinem dimidiatæ cannæ, ſciſsâ groſſitudine cannæ in duas equales partes. Similia hîc habet R. Sal. הם כמין חצאי קנים חלולים הנסרקין לארכן דוממין עושה של זהב, Aben Ezra refert R. Nathanem, qui eſt Baal Aruch (*i.* author Lexici Talmudici, quod appellatur Aruch) dicere, קשות cannarum ſimilitudinem habere (דמות קנים) ſic enim in lingua Iſmaelitica (ſeu Arabicâ) cannas eſſe appellatas, nempe קשות, Addit autem eum, qui id illi narravit, linguam Arabicam non intellexiſſe; cannas enim Arabicè dici קצב cum Tſade, & Beth, quod ſanè nimis remotum eſt à קשה cum Shin & He. Rab. Salom. etiam ait, ובלשון ערבי כל דבר חלול קרוי קצבא *Et in linguâ Arabicâ omne cavum vocatur* קצבא *Katsba*. Hoc tamen afferre videtur ad confirmandum id, quod dixerat, nempe קשות eſſe vaſa aurea ad ſimilitudinem cannarum, quæ per longitudinem ſuam diſciſſæ ſunt. LXX ϗ τὰ σπονδεῖα, *et libatoria*. Vulg. [a] *thuribila*; ſed vide ad vocem וקפתיו

וקשותיו *Et* [b] *cyathos ejus*.] Ita Fagius interpretatur ex

[a] Num. 4. 7. *cratcras*. [b] Sic Vulgat. hîc pariter ac Num. 4. 7. LXX. ϗ τὰς κυάθους, & *cyathos*.

Chaldæo,

Chaldæo, מכילתיה, eâ siquidem voce hîc utitur Onkelos, nec non & Jonathan, מכילתוי, Sunt autem qui Hebræum מנקיות *scopulas* vertunt, & *instrumenta purgatoria*, atque huic interpretationi (uti notat Amama) vocis etymologia favet, cum נקה *purgare* significet. Quin & Hiskuni author Hebræus (teste Amama) ait esse scopas, quibus fumus à cinere purgabatur, aut mensa, priusquam ei imponerentur panes.

אֲשֶׁר יִסַּךְ בָּהֵן *in quibus libabitur.*] Sic Onk. דיתנסך בהן. LXX. ἐν οἷς σπείσεις ἐν αὐτοῖς, *in quibus libabis in eis.* Illud ἐν αὐτοῖς, *in eis*, ex Hebraismo redundat. Vulg. *in quibus offerenda sunt libamina.* Aben Ezra monet hæc verba non referri ad מנקיותיו, etiamsi id proximè præcessit, sed ad וקשותיו, idque patere ex Num. 4. 7. וארזי קשות חנסך *& cyathos libaminis.* Observat illud Psal. 99. 6, 7. huic esse simile, *Moses & Aharon in sacerdotibus ejus, Samuel in invocantibus nomen ejus, &c. In columna nubis alloquebatur eos*; quod non ad Samuelem, sed ad Mosen & Aharonem refertur. R. Sal. etiam hæc אשר יסך בהן ob istum Numerorum locum ad וקשותיו refert, sed exponit, אשר יכוסה בהן *quibus tegetur*; atque asserit יוסך pariter ac נסך tegendi significationem habere; Sed certè וזה וזה יוסך והנסך לשון סכך וכסוי הם unde יוסך *libare* potius quàm *tegere* designat.

V. 30. *Et pones super mensam* לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי תָּמִיד *panem faciei ante faciem meam jugiter.*] Hîc ratio nominis istius insinuatur, quare scilicet panis iste dictus sit *panis faciei* (sic Hebræa ad verbum sonant, nisi quis malit dicere *facierum*, quia פנים est plurale, sed singulariter usurpari solet, nempe ut unam aliquam faciem denotet) nimirùm quòd ante faciem Domini jugiter positus esset. Sic & Fagius ait *panem facierum** (Onk. לחם אפיא) di-

* Aben-Ezra ait juxta simplicem verborum expositionem panem hunc dictum esse *panem faciei* ob id quod hîc sequitur, nempe quòd ante faciem Domini positus esset.

&um

ctum quòd ſemper eſſet in facie, & conſpectu Domini; atque ideò mox addi, *coram me ſemper*: ſed in Hebræo textu ratio appellationis clariùs patet. Addit huc reſpexiſſe LXX. Interpretes, qui vertunt, ἄρτους ἐνωπίους q.d. *panes præſentes & expoſitos*. Aquila (referente Scholiaſte) habet ἄρτους προσώπων *panes facierum*. Symmachus προθέσεως,* *propoſitionis*. Ita etiam LXX. cap. 40. 23. eo demique modo panes iſti appellantur in Novo Teſtamento, nempe Mat. 12. 4. Mar. 2. 26. Luc. 6. 4.

V. 33. *Tres ſcyphi* מְשֻׁקָּדִים *inſtar amygdalorum facti.*] Onk. מְצִיירִין *figurati*. Jon. מְשַׁקְּעִין בְּצִיוּרֵיהוֹן *depreſſi in figuris ipſorum*, profundâ impreſſione figurati. R. Sal. etiam exponit מְצוּיָרִין *figurati*, quemadmodum vaſa argentea aç aurea figurari ſolent. Sed hæc interpretatio generalior eſſe videtur, eum שָׁקֵד amygdalum ſignificet. LXX. ἐκλελυπωμένοι καρυΐσκους (vel ut alios libros habere dicit Nobilius. καρυΐσκοις) *reddentes formam nucum*. Vulg. *quaſi in nucis modum*. Hæc propiùs ab Hebræo abſunt. Aquila habet ἐξημυγδαλωμένῳ, uti refert Scholiaſtes, qui interpretatur ἐκλελοξευμένῳ ἀμυγδάλου, *ſculptum in modum amygdalæ*. שָׁקֵד eſt *amygdalus* & *amygdalum*, arbor & fructus: hic autem fructus potiùs quàm arboris forma deſignari videtur. Aben Ezra refert R. Saadiam exponere מְשֻׁקָּדִים per כְּרִמּוֹת שְׁקֵדִים *juxta ſimilitudinem amygdalorum*: ipſe autem aſſerit deductum eſſe ex illo Prov. 3. 34. לִשְׁקוֹד עַל דַּלְתוֹתַי *vigilando juxta oſtia mea*; quaſi מְשֻׁקָּדִים hîc vigilandi notionem haberet; cujus expoſitionis rationem haud aſſequor.

V. 34. *Et in candelabro erunt quatuor ſcyphi*] In unoquoque calamo erant tres ſcyphi, uti dictum eſt verſu præcedente; in ipſo autem corpore ſeu haſtili candelabri quatuor ſcyphi erant, uti ad hanc verſum notat R. Sal. qui tamen addit unum duntaxat ſcyphum fuiſſe in

* Sic etiam Vulg.

ca

ea parte haſtilis, quæ infra calamos ſeu ramos ex eo egredientes erat, reliquos autem tres ſupra eam partem haſtilis, ex qua calami egreſſi ſunt fuiſſe; atque ad iſtum quidem modum alicubi candelabrum iſtud depictum reperio; quin & ad formæ candelabri concinnitatem atque elegantiam deſcriptio iſta commodiſſima eſſe videtur.

מְשֻׁקָּדִים כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ *ad formam Amygdalorum, cum ſphærulis ejus, & floribus ejus.*] R. Sal. ait hunc eſſe unum ex quinque locis Scripturæ; שאין להם הכרע *quibus non eſt præponderatio*, i.e. qui adeò ambigui ſunt, ut in quam potiùs partem accipi debeant, haud conſtet; ex eo ſiquidem, quod hîc dicit Scriptura, incertum eſſe ait, utrum Scyphi, an verò ſphærulæ, & flores amygdalorum formam habuerint. Quænam reliqua ſunt Scripturæ loca, de quibus loquitur, nec ille exprimit, nec ego ſuſpicari poſſum; quod autem hunc locum ſpectat, nodum (quod aiunt) in ſcirpo quærere videtur. Cum enim verſu præcedente ſatis clarè, idque bis dictum ſit, ſcyphos fore משקדים *ad formam amygdalorum*, nulla (quod ſciam) ratio obtendi poteſt, cur hîc משקדים aliò quàm ad גבעים i.e. ſcyphos referatur.

V. 35. *Et erit ſphæruta ſub duobus calamis*, &c. Hoc eſt, uti explicat R. Sal. è medio Sphærulæ in utramque partem exibant calami; id quod etiam ex formâ candelabri depictâ videre eſt.

V. 37. *Et facies* נֵרֹתֶיהָ *Lucernas ejus ſeptem*] R. Sal. ait lucernas haſce fuiſſe כמין בויכין שנותנים בתוכו השמן והפתילות *Vaſcula quædam inſtar Cochlearium* (ſeu thuribulorum) *in quibus oleum & ellychnia poſita fuerunt.*

V. 38. וּמַלְקָחֶיהָ *Et emunctoria ejus.*] Sic Vulg. & LXX. ſed in Singulari, καὶ τὸν ἐπαγωγέα αὐτῆς, *& emunctorium ejus.* Alii *forcipes* interpretantur; ſic Fagius vertit Chaldaicam vocem וְצִבְתָּהָא quâ Onkelos hîc utitur,

& forcipes ejus. Sed prius malo, R. Sal. notat מלקחים ab accipiendo nomen habere; לקח enim eſt accipere. Id autem tam emunctorio, quàm forcipi ſatis convenit; quanquam & emunctorium * non ineptè forceps dici poſſit. Cum verò dicat R. Sal. (quem, ſuppreſſo tamen ejus nomine, ſecutus eſt Shindlerus in ſuo Pentaglotto) inſtrumentis hiſce acceptum fuiſſe ellychnium ex oleo, & poſitum in ore lucernarum; quid ſibi velit, haud ſatis capio. Certè deſcriptio iſta emunctoriis haud congruere videtur.

וּמַחְתֹּתָיו *Et receptacula ejus*] Fagius Onkeli vocem, quæ ex Hebræa formatur, ומחתיתוהי reddit *& thuribula ejus.* At licet alibi מחתה thuribulum denotet, hoc tamen in loco ſignificatio iſta minus quadrat. Quid enim candelabro, de quo hìc agitur, cum thuribulo? niſi forte καλαχρησικῶς vox iſta uſurpetur. Hoc certe in loco per מחתות intelligi videntur vaſa quædam, in quæ cineres, & aduſtæ partes ellychniorum, quæ forcipibus, ſeu emunctoriis, præciſæ erant, reponebantur. Vulg. *Et ubi quæ emuncta ſunt, extinguantur,* LXX καὶ τὰ ὑποθέματα αὐτῶν, *& ſuppoſitoria ejus.* R. Sal. ait מחתות eſſe כמין בזיכין קטנים שחותה בהן אור ראפר שבנר *quaſi cochlearia parva, quibus excipiebatur cinis qui in lucerna erat.*

V. 39. *Ex talento auro puri,* &c.] Hebræam vocem כִּכָּר *Ciccar* LXX. τάλαντον, Vulgatus & alii *talentum* interpretantur. Onkelos ipſam Hebræam vocem Chaldaicè deformatam habet ככרא, quod & Fagius *talentum* vertit. Jonathan autem habet קנטנר *centenarium*; ex hoc latino illud Rabbinicum ortum videtur. Buxtorfius in Lex. Talm. ait קנטנר ſignificare centum pondium, centum libras, centum aſſes, vel centum ſiclos

* Buxtorfius in Lexico magno exponit מלקש, quâ voce hìc utitur Jonathan, *forcipem, emunctorium.*

pro

pro diversitate materiæ, & tractationis. Lyra asserit Hebræam vocem significare centenarium; quod de Hebræa voce ככר quemadmodum verum sit, nescio. Addit R. Salomonem velle, pondus fuisse 120 librarum; se autem existimare pondus esse incertum, quòd pro ratione temporum, ac locorum pondera auri ac argenti multum varientur. R. Sal. autem * ait ככר של חול *Ciccar* sive *talentum profanum* fuisse sexaginta minarum, ששים מנה, at *talentum sacrum* sive *talentum sanctuarii*, של קדש duplo plus fuisse, nempe centum & viginti minarum. Addit minam esse libram וחמבה היא לישרא) quâ argentum appenditur juxta pondus Colonienſe, continere nempe centum זהובים *zehubim*, nummos quosdam sic dictos, viginti autem & quinque סלעים *siclos*; siclum enim quatuor zehubim continere. Josephus Antiq. lib. 3. cap. 7. ait Hebræum *Cincharres* (sic apud eum scribitur pro *Ciccar*) à Græcis talentum nominatum, esse pondo centum minarum.

* Similia etiam habet R. Sal. ad cap. 38. 24. Vide ibid. & ad v. 25.

CAP.

In CAP. XXVI.

V. 1. מעשה חשב *Opere artificioſo*] Ad ver. *opere artificis.* Sic Onk. & Jon. עובד אומן, quòd idem ſonat. LXX. ἐργασίᾳ ὑφάντου *opere textoris.* Similiter R. Sal. ait Cherubinos fuiſſe figuratos in cortinis באריגתן *per texturam earum,* non autem ברקימה *per picturam acu factam.* Hinc fortè Cajetanus ab Amama citatus, *Nec enim ſuendo, ſed texendo cortinæ iſtæ factæ ſunt.* Aben Ezra ait *opus* חושב *artificis,* nec eſſe opus acu pingentis, nec opus textoris, אינו רוקם ואינו אורג; ſed eo modo fieri, quo hodie veſtes ſericæ fiunt, בגדי משי. Refert autem Sapientes dicere מעשה חושב *opus artificis* eſſe שנים פרוצופים *duarum facierum*; opus autem רוקם *ejus, qui acu pingit,* eſſe פרוצוף אחד *unius faciei.* Hanc ſententiam ſequitur R. Sal. qui aſſerit opere artificis per texturam hinc unam, illinc alteram faciem eſſe; ab unâ nempe parte aquilam, ab alterâ autem Leonem eſſe figuratum. Vulg. * *opere plumario.* Amama ait omnes ferè Interpretes *opus plumarium* ſic intelligere, ut cum Phrygionico ſeu acupicto confundatur. Notat autem Vulgatum Interpretem cap. 28. 6. & 36. 7. & 39. 8. & 35. 24. & 38. 23. eandem vocem reddidiſſe *polymitarium* (ita, à Græcis ſumpto vocabulo, appellatur opus texturæ à multitudine filorum, uti monet Cajetanus) & vocem רוקם *plumarium.* Sanè *opus* חושב *artificis* generale eſſe videtur: cum tamen ab opere רוקם .*i.* iſtiuſmodi quod acu pingitur, in Scripturâ diſtingui ſoleat, non ineptè de opere polymitario ſive textorio intelligi vide-

* De opere plumario vide ſi libet, Full. Miſcel. lib. 1. cap. 20.

tur

tur. LXX. Interpretes cap. 28. v. 6. reddunt ἔργον ὑφαντὸν ποικιλτοῦ, *opus textum variegatum*, seu ut Romana Editio ad verbum habet, *variatoris*.

V. 2. *Una erit mensura* לְכָל־הַיְרִיעֹת *omnibus cortinis.*] Vulg. *unius mensuræ sient universa tentoria.* Hoc censurâ suâ dignum non immeritò existimavit Amama. *Cum versu præcedente* (inquit) *eandem vocem benè reddiderit vulgatus per Cortinas, mirari satis nequeo, quid eum ad tam alienum Interpretamentum hîc adegerit. Nec enim singulæ cortinæ totidem constituebant tentoria.* Illud quidem in patrocinium Vulgati Interpretis dici possit, אהל tentorium interdum cortinas designare videri,* ut cap. 40. 19. Vide ad locum. At ista haud idonea ratio est, cur יריעות quod *cortinas* significat, *tentoria* reddatur.

V. 3. אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ *Una ad alteram.*] Ad verb. *fœmina ad sororem suam.* Sed איש *vir*, & אח *frater*, hoc sensu usurpantur; Gen. 26. 31. וישבעו איש אל אחיו *Et jurabant alter alteri*; ad ver. *vir fratri suo.* Similiter etiam usurpantur אשה *fœmina*, אחות *soror.* Onkel. & Jon. חדא עם חדא *una cum unâ*, seu *alterâ. LXX.* ἑτέρα τῇ ἑτέρᾳ, *alterum* (nempe aulæum) *alteri.*

V. 5. מַקְבִּילֹת הַלְּיָאֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ *Ansulæ sibi mutuò altera alteri ex adverso respondebunt.*] *LXX.* ἀντὶ πρόσωπον ἀντιπίπτουσαι ἑκάστη ἑαυτῇ, *facie contra faciem inter se singulæ concurrentes.* Sic vertere libuit; nam in Rom. Edit. nimiùm obscurè vertitur, *faciem contra faciem concurrentes ad invicem ad unamquamque.* Vulgatus appositè & eleganter, *ita insertas* (nempe ansulas) *ut ansa contra ansam veniat, & altera alteri possit adaptari.* Ad istum modum explicat R. Sal. qui ait voce מקבילות significari, alteram alteri ex adverso respondere debere; ודוגמא לשון מקבילות זו כנגד של זו Similiter Aben Ezra ומלת מקבילות זאת לקבל זאת, Pro Hebræo נגד (ut no-

* Vide etiam ad v. 7. hujusce capitis, Annotat. 2.

tat

tat R. Sal. *contra*, vel, *ex adverso*, in Thargum five Chaldaicâ Paraphrasi est לקבל, Aben Ezra refert nonnullos dicere eodem sensu accipi vocem קבל 2 Reg. 15.10. ויכהו קבל עם *& percussit eum coram populo.* Chald. קדם עמא *coram populo.* R.Sal. לעיני העם *in oculis populi.* Kimchi, נגד העם *contra populum*, vel *ex adverso populi*, seu *in conspectu populi.* Sanè קבל aliter istic commodè exponi non potest. Vulg. *palam.* LXX. Interpretes duas dictiones in unam conflarunt, & pro nomine proprio accepisse videntur, καὶ ἐπάταξαν αὐτὸν κεβλαάμ, *& percusserunt eum Ceblaam.* Quin & Ezech. 26.9. (uti etiam notat Aben Ezra) dictio קבל ad istum modum accipi videtur; ומחי קבלו יחן בחומתיך ubi Kimchi exponit קבלו per נגדו *contra ipsum.* Et R. Sal. ait significari machinam bellicam מכה כנגדו .i. *percutientem id quod ipsi est ex adverso.*

V.6. *Et erit tabernaculum unum.*] Jon. *Et tabernaculum conjungetur ut sit unum.*

V.7. *Et facies* יריעות עזים *cortinas caprarum*] i. e. ex *pilis caprimis.* Vulg. *Saga cilicina.* Steuchus (ut notat Amama) fatetur non adeò proprie superindumentum istud appellari *sagum.* LXX. etiam nimis laxe, δέρρεις τριχίνας *pelles cilicinas*, seu pilosas. Sic malim reddere, quàm ut in Edit. Rom. habetur, *vela capillacea.* R. Sal. rectè exponit, מנוצה של עזים *ex pilo caprarum.*

לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן *Ut sit tentorio super tabernaculum.*] אהל *Ohel* sæpe totam tabernaculi structuram denotat, uti etiam משכן *Mishcan*: hîc autem voces istæ distinguuntur, ita ut *Mishcan* denotare videatu r postes & tabulas tabernaculi; *Ohel* autem operimentum illud, quod iis super ponitur. Hoc discrimen inter voces istas, etiam apertiùs perspici posse videtur ex cap. 40.19. ויפרש את האהל על המשכן *& expandit tentorium super tabernaculum.* Onkelos et hîc et illic pro *Ohel* habet פרסא

aulæum,

auleum, seu operimentum, à מרס *expandere* vel *extendere*. Jonathan illic eodem vocabulo utitur, hîc autem למפרס *ad expandendum*. Est enim Infinit. cum ל à verbo מרס, unde nomen מרסא, Aben Ezra paulò inferiùs, ubi hæ voces occurrunt, exponit *Obel* per מכסה i.e. *operimentum*; atque asserit *Miſchan* non nisi cortinas, & asseres designare. R. Sal. ad v. 12. ait superiores cortinas, quæ ex pilis caprinis confectæ erant, vocari *Obel*, atque ad id confirmandum hæc verba citat, לאהל על המשכן Atque id quidem constat de cortinis ex pilo caprino factis hîc agi; non tamen inde sequi videtur, istas duntaxat cortinas dictione *Obel*, quando strictiori sensu sumitur, denotari; cum Aben Ezra potiùs, & Thargumistis malim exponere *operimentum*. Addit autem R. Sal. vocem istam, nempe *Obel*, non nisi גג i.e. *tectum* significare: & cortinas istas sic appellari ait, שמאוהלת ומסככות על התחתונות i. e. *quòd instar tentorii tegebant inferiores cortinas*. Ergo quæcunque superiores cortinæ ex ipsius R. Salomonis sententiâ vocabulo *Obel* significari poterunt. LXX. σκέπη ἐπὶ τῆς σκηνῆς, *tegmen super tabernaculum*. Vulg. *ad operiendum tectum tabernaculi*.

V. 14. *Et facies* מִכְסֶה לָאֹהֶל *operimentum tentorio*. Hîc *Obel* pro משכן usurpari videtur, cum v. 7. ab eo distinctum, ac pro מכסה usurpatum fuerit. Onk. et Jon. hîc pro לאהל habent למשכנא *tabernaculo*. Aben Ezra autem hîc etiam interpretatur לאהל per מכסה, et ait fuisse מכסה על מכסה *operimentum super operimentum*. Similiter etiam exponit R. Salom. *Ipsi* (inquit) *tecto ex pilis caprinis confecto fecit aliud operimentum ex pellibus arietum rubefactis; *atque insuper etiam aliud ex pellibus taxorum.*

* Refert ex sententiâ R. Judæ unum duntaxat fuisse operimentum, partim ex pellibus arietum, ac partim ex pellibus taxorum confectum: sed id textui adversum videtur.

Addit hæc operimenta non nisi tectum, sive supremam tabernaculi partem operuisse; quòd unde constet, haud intelligo; verisimilius videtur ad arcendas pluviarum ac tempestatum injurias, etiam istas ex viliori materiâ confectas latera tabernaculi texisse, ac ad terram usque pertigisse. Vulgatus Interpres cum Rabbi Salomone sentire videtur, quippe qui sic vertit, *Facies & operimentum aliud tecto de pellibus, &c.* Ubi *Obel* vertit *tectum*, ac innuere videtur, hoc operimentum unà cum sequenti non nisi ad tectum pertinuisse. At *LXX.* καὶ ποιήσεις ἐπικάλυμμα τῇ σκηνῇ, *Et facies operimentum tabernaculo.*

V. 16. *Cubitus & dimidium cubiti erit latitudo asseris unius*] Cum igitur in utroque latere Tabernaculi viginti essent asseres v. 18. et 20. sequitur (uti notat R. Sal.) Tabernaculum triginta cubitorum longitudinem habuisse.

V. 17. *Duæ manus* (יָדוֹת) *erunt asseri uni, scalari formâ dispositæ*] R. Salom. exponit, עשויות כמין שליבת סולם *factæ instar gradûs scalæ.* Aben Ezra notat similem vocem non reperiri, nisi, 1. Reg. 7. 28. בין השלבים *inter gradus.* Vulg. *inter junctiuras.* Al. *inter commissuras.* Kimchi ad locum exponit נדים כמין חונקי הסולם *vectes instar graduum scalæ.* Buxtorfius in Lexico Talm. legendum putat חוזקי, quod ea dictio gradus scalæ significet. Vulg. *quibus tabula alteri connectatur.* Amama ait Interpretem non assecutum esse vocem משולבות, Sed haud puto Interpretem eâ censurâ dignum. Nam שלב conjungendi ac connectendi significationem habere in Lexico magno docet Buxtorfius; atque eo sensu usurpatur nomen שלבים, 1 Reg. 7. 28. Ad eundem modum Fagius hîc interpretatur משלבין, quâ voce utitur Onkelos, *excipientes se mutuò incastraturis.* LXX. ἀντιπίπτοντας ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, *contracadentes unum alteri*; quod in idem recidit.

V. 22. וְלִירְכָתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָּה *Et ad latera Tabernaculi ad occidentem*]

occidentem.] Onk. & Jon. ולסיומי *& ad fines, &c.* Sic etiam R. Sal. ait סוף .i. *finem* hîc significari. Atque addit propterea quòd ostium Tabernaculi erat ad orientem, ideò [a] orientem vocari קדמי *faciem* seu *anteriora*, [b] occidentem autem אחורי *tergum*, seu *posteriora*, eundemque esse finem (תהא סוף) quod facies sive anterior pars sit à capite, vel ab initio, מן הראש. Similiter v. 27. pro לירכתים Onk. & Jon. habent לסופהון *ad finem eorum.*

Facies sex asseres] Hinc apparet (uti observat R. Sal.) Tabernaculum novem cubitos latum fuisse.

V. 24. וְיִהְיוּ תְאֹמִם *Et erunt geminati*] Ad verb. *gemelli.* R. Sal. sic explicat, יתחברו הקרשים זה אצל זה *conjuncti inter se erunt asseres.*

וְיַחְדָּיו יִהְיוּ תַּמִּים *Et simul erunt conjuncti*] R. Sal. monet תמים *tammim*, quod alioqui sonat *perfecti*, seu *integri*, hîc idem esse quod תואמים *toamim*, quod in principio versus occurrit, h. e. *gemelli*, seu *conjuncti.* Onkelos utrumque interpretatur מכוונין, Jonathan utrumque מזווגין *conjuncti.*

V. 31. *Et facies* פָּרֹכֶת *velum*] R. Sal. ait vocem פרכת significare sepimentum, לשון מחיצה, & à Doctoribus vocari פרגוד: eâ voce Jonathan & Hierosolymitanus hîc utuntur. LXX. Interpretes vertunt καταπέτασμα, quod à Novi Testamenti Scriptoribus usurpatur.

V. 36. *Et facies* מָסָךְ *velum*] Rab. Sal. exponit וילון quod planè Latinum est *velum.* Onk. & Jon. פרסא quod etiam velum significat, à פרס expandere, vel extendere. LXX. ἐπίσπασεον *adductorium.* At v. 37. למסך vertunt τῷ καταπετάσματι. Miror Vulgatum Interpretem reddidisse *tentorium.*

---

[a] Seu Orientalem partem Tabernaculi; [b] Et similiter occidentalem partem.

מַעֲשֵׂה רֹקֵם *opere acupictoris.*] R. Sal. ait figuras in velo isto acu pictas fuisse, מעשה מחט, ac in utrâque veli parte eandem faciem fuisse, כפרוץ של עבר זה כך פרוץ של עבר זה, Aben Ezra ait hoc opus vilius esse opere illo artificioso, cujus v. 1. facta est mentio. מחוש מעשה חושב. LXX. ἔργον ποικιλτῦ, *opus variatoris.* At cap. 27. 16. τῇ ποικιλίᾳ τῆς ῥαφιδευτῆς, *varietate acupicti*, nempe, ut exponit Nobilius, operis acupicti.

CAP.

CAP. XXVII.

V. 3. *Et facies* סִירֹתָיו לְדַשְּׁנוֹ *lebetes ejus ad ſuſcipiendos cineres ejus.*] Vulgatus, omiſſis pronominibus, *lebetes ad ſuſcipiendos cineres.* LXX. neſcio quid ſecuti, καὶ ποιήσεις τρεφάνλω πρὸ θυσιαστηρίου, *Et facies coronam altari.* Onk. מסכתרותיה למספי קטמיה Fagius vertit *ollas ejus ad tollendum cineres ejus.* [a] At Buxtorfius in Lexico magno exponit, *ad colligendos cineres ejus*, atque aſſerit ספה idem ſignificare quod אסף h.e. colligere. Quin & ſuſpicatur pro למספי legendum literis tranſpoſitis למיסף. Cum סיר ollam ſive lebetem ſignificet, melius congruere videtur, ut לדשנו exponatur *ad colligendos* ſeu potiùs *ſuſcipiendos cineres, quàm ad tollendum cineres*; etiamſi ita exponat R. Sal. להסיר דשנו לתוכם *ad removendos*, ſeu *auferendos cineres ejus in eos*, nempe lebetes. Sed & utriuſque expoſitionis idem poteſt eſſe ſenſus, modò non intelligatur pala, quâ cineres ab altari auferuntur, ſed lebes ſive olla, in qua cineres ab altari palâ ablati ſunt poſiti. Atque id videtur ſenſiſſe R. Sal. uti vox iſta לתוכם arguit. Idem autem notat in Hebræa lingua quædam verba planè contrarias habere ſignificationes: ut שרש *radicare, radices agere, & eradicare, radicitùs evellere.* Et ſimiliter דשן Pſalm. 20. 3. *in cineres redigere*; hîc autem *cineres auferre* ſeu *removere.* Aben Ezra etiam hîc interpretatur לדשנו per להסיר הדשן *removere cineres*: at Pſal. 20. ידשנה per יעשה ממנה דשן *in cineres rediget.*

וְיָעָיו *Et palas ejus*] vel *ſcopas.* [b] יעה *eſt verrere*, unde יעים *ſcopæ*, vel *palæ*, nempe (ut Fagius, & Amama ex Lippo-

[a] Jon. & Hieroſol. למידרא יתיה *ad decinerandum illud*; uti exponit Buxtorf. [b] Lud. de Dieu ait יעה in lingua Æthiopica ſignificare *ulere*.

explicant) instrumenta, quibus cinis ab altari removebatur. Onk. ומגרפיתיה. Et similiter Jon. ומגרפתיה *& palas ejus.* Sic Fagius vertit, & Buxtorfius interpretatur מגרוף *everriculum, scopas, palam,*[a] *quâ cinis removetur ab altari. LXX.* καὶ τὸν καλυπτῆρα αὐτοῦ, *& operculum ejus*] Vulg. Et *forcipes.* Quæ interpretamenta nec dictioni, nec sententiæ congruere videntur.

ומזרקותיו Et *phialas ejus*] Sic *LXX.* καὶ τὰς φιάλας αὐτοῦ. Vulgatus interpres vel hanc dictionem, vel sequentem omisit. Omnes tres Targumistæ Hebræam vocem Chaldaicè deflexam retinent, Onk. ומורקוהי Hierosol. ומורקוי, Jon. ומזירקוי. Fagius vertit, *& pelves ejus.* Instrumentum nempe erat (ut notat Amama) excipiendo victimarum sanguini destinatum. Atque ita exponit R. Sal. לקבל בהם דם הזבחים

ומזלגותיו Et *fuscinulas ejus*] Vulgatus post *& forcipes,* quomodo interpretatur,[b] ויעיו, habet, Et *fuscinulas.* Amama dubitat utrum interpres iste sic reddidit vocem מורקות an מזלגות, nam alteram harum vocum omisit. Respondet quidem ista interpretatio potiùs voci מזלגות, sed ex cap. 38. 3. apparet Interpretem istum reddere מורקות *fuscinulas,* et מזלגות *uncinos.* Fuscinulæ autem et uncini, quatenus instrumenta in usum altaris comparata designant, reverà idem valent, ac vocem מזלגות ex æquo interpretantur. Hâc enim dictione (uti eam exponit R. Sal.) significantur uncini curvi (אונקליות כפופים) quibus caro percussa è lebete extrahitur. Eo sensu usurpatur מזלג 1 Sam. 2. 14. ubi Vulgatus vertit *fuscinulam.* LXX. hîc pariter ac illic κρεάγρα, quâ voce instrumenti hujus usus clarè exprimitur. R. Sal. ait hanc vocem מזלגות idem denotare quod apud Doctores צנוריות, atque istam vocem hîc

[a] Sic etiam R. Sal. interpretatur שנוטל בהם הדשן [b] Atque ita etiam cap. 38. 3.

habet

habet Onkelos, eamque Fagius vertit *fuscinulas*, atque in Annotat. ait fuscinulam esse instrumentum dentes recurvos habens, quo caro ex olla trahebatur. Jonathan & Hierosolymitanus utuntur voce משלייתא, quâ etiam istiusmodi fuscinulæ significantur, nempe (ut docet Buxtorfius) à שלה quod inter alia est *extrahere*.

ומַחְתָּיו *Et receptacula ejus*] Vulg. *& ignium receptacula*. & cap. 38. 3. simpliciter *receptacula* LXX. καὶ τὸ πυρεῖον αὐτῆς, *& focum ejus*. Sic Latinè vertitur. At fortasse Interpretes isti [a] non focum sed vas quoddam, quo carbones è foco desumebantur, voce istâ intellexerunt; id certè Hebræâ voce significatur. Onk. ומחתיתיה. Atque ita etiam Jon. & Hierosol. Fagius interpretatur, *& thuribula ejus*; & in Annotat. ait thuribulum sive pateram fuisse vas patens, in quo carbones recipiebantur. Similiter R. Sal. ait receptaculum fuisse (בית קבול) quo carbones ab altari desumpti recipiebantur, ut ad altare incensi portarentur; ac vocari מחתה à חתה quod est *ignem* sive *prunas recipere*. Isai. 30. 14. לחתות אש מיקוד *ad recipiendum ignem è foco*.

V. 5. *Et pones* [b] *illud* חַחַת כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ *sub ambitu altaris*] Onkelos pro כרכוב habet סובבא, Jon. סובני. Atque ita etiam R. Sal. exponit סובב *ambitum*: atque asserit omnem rem, quæ alteram undique ambit, vocari כרכוב *Carcob*. Aben Ezra duntaxat monet hanc vocem iterum non reperiri. LXX. ὑπὸ ἦλω ἐχάραν τῆς θυσιαστηρίου, *sub focum altaris*. Vulg. *subter arulam altaris*. Fagius ait ab ambitu isto altare adhuc eminuisse tribus cubitis, atque ita ab Hebræis intelligi id quod dicitur (v. 1.) altare in altitudine tres cubitos habuisse, nempe ab ambitu; alioqui ad ambitum ipsum Sacerdotes ascendisse

[a] Focum vocant ἐχάραν, ut videre est v. 5. [b] Vulg. *Quos pones*, nempe annulos: At in Hebræo est אֹתָהּ *illud* nempe cribrum. Vide Amamam.

etiamsi non per gradus; atque inde colligi, altare majorem altitudinem habuisse quàm trium cubitorum. Ita sanè R. Sal. ad [a] v. 1. ait altare משפת סובב ולמעלה *à labro* sive *ab extremitate ambitus & sursum* trium cubitorum altitudinem habuisse.

Et erit rete usque ad dimidium altaris] Jonathan de suo addit, nimirum ut usum istius reticuli ostendat, *& si ceciderit* [b] *os, vel pruna ab altari, cadet super reticulum* (sive *cribrum* קנקל) *nec ad terram pertinget; atque id à cribro accipient sacerdotes, & super altare reponent.* In Tractatu Talmudico Middoth cap. 3. dicitur filum coccineum medium altare cinxisse להבדיל בין הדמים העליונים לדמים התחתונים i. e. ad distinguendum inter sanguinem superiorem, & sanguinem inferiorem. Tradunt enim Hebræi (ut ad locum istum notat Constantinus L' Empereur) hanc distinctionem fuisse observatam, ut pecudis pro peccato, & avis in holocaustum sanguis supra filum, reliquorum verò infra spargeretur. Quin & ante Salomonis Templum (in quo filum istud in eum finem adhibitum volunt) eidem usui inserviisse putant reticulum, de quo hîc agitur, nempe ut inde sacerdotes sanguinem superiorem ab inferiore distinguerent. Ità sanè hîc R. Sal. ait hoc reticulum in medio altari fuisse, ut ita discerni posset inter sanguinem superiorem & sanguinem inferiorem; ac loco hujus reticuli posteà in Templo fuisse quoddam filum coccineum, vel quasi filum coccineum (דוגמת חוט הסקרא) in medio altaris. Sed utcunque hocce habet, reticulum in eum usum, de quo loquitur Jonathan, adhibitum fuisse existimo.

---

[a] Atque eadem etiam habet ad hunc V. [b] גומא או גומרא דאשא Sic legitur, sed pro גומא legendum censeo גרמא *os*, prout cap. 38. 4. habet לקבלא גומריא ורמיא דנפלין מן מדבחא *ad excipiendum prunas, & ossa quæ ab altari decidunt.*

V. 8.

V. 8. נָבוּב לֻחוֹת תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ *Cavum (ex) tabulis facies illud*] Sic Onkelos pro נבוב habet חלירא i.e. *cavum.* Atque ita etiam Jonathan, qui præterea dicit altare intrinsecùs fuisse מל יעפרא *terrâ repletum.* Sic R. Sal. ad cap. 20. 24. ait exponi posse id quod ibi legitur, *Altare terreum facies mihi*, nempe ut sensus sit, altaris concavum, cum castra metarentur, terrâ fuisse implendum. Ad hunc autem locum ipse pariter ac Aben Ezra Onkeli interpretationem probant, ut nimirum per נבוב *cavum* significetur. Sic Vulg. *Non solidum sed inane & cavum intrinsecus facies illud.* Similiter LXX. Κοῖλον σανίσιν τὸν ποιήσεις αὐτό, *Concavum, tabulatum facies illud.*

V. 9. קְלָעִים *Cortinas*] LXX. *ista vela.* In Rom. Edit. vertitur *tentoria.* Sic Vulgatus Hebræam vocem interpretatur, quod Amama non indignum censurâ judicavit. קלעים (ut idem notat) est synonimum יריעות *Cortinæ*, licet nonnulli subtilius voces istas distinguant; ut nimirum vox קלעים strictius sumatur, & istiusmodi cortinas denotet, quæ plenæ sunt foraminibus, ut introitum quidam arceant, non autem aspectum. Idem etiam à Fagio est observatum. Atque ita quidem hanc vocem קלעים exponit R. Sal. qui etiam notat ab Onkelo reddi סדין, cum v. 4. Hebræum מכבר *cribrum*, reddiderit סדא, unde innui putat cortinas hasce instar cribri foraminibus plenas fuisse. לפי שהן מגוקבין ככברה Jonathan pro קלעים habet וילון *vela.*

V. 10. יַחְשְׁקֵיהֶם *Et circuli earum*] Nempe columnarum. R. Sal. ait columnas argenteis filis fuisse redimitas; מוקפין היו העמודים בחוטי כסף סביב. Addit se nescire, utrum columnæ ab omni parte, an in summo, vel medio ita erant redimitæ; illud autem scire, vocem חשוק cinctura denotare. שחשוק לשון חגורה. Nam Judic. 19. 10. pro חבושים *strati*, Chaldæum habere

habere חשוקיו, Atque hoc in loco pro חשוקיהם Onkelos pariter ac Jonathan habent חבושהון. Fagius reddit *cinctiuræ earum.* Aben Ezra exponit, חשוקיהם per יבוקיהם *adhæsiones earum*, vel *eorum*; videtur enim ad uncinos referre, cum ista subjungat, בי הווים ירבקו אל העמודים *Nam uncini adhærebunt columnis.* Deducit igitur חשוקים à חשק *desiderare*; atque asserit ותרבק נפשו *& adhærebat anima ejus*, Gen. 34. 3. idem valere quod חשקה נפשו *Concupivit anima ejus.* Sed Rab. Salomonis sententiam hîc potius sequi velim. Vulg. *cum cælaturis suis.* ווים autem, i. *uncinos*, Interpres iste vertit *capita.* LXX. pro ווים habent κεῖκοι *circuli*, & pro חשוקים Ψαλίδες *arcus*, sive *fornices.* Sed quid sibi interpretamentum istud velit, haud satis assequor.

V. 13. לְפֵאַת קְדִמָה מִזְרָחָה *Ad angulum orientalem versus orientem.*] LXX. πρὸς νότον *ad austrum.* Sic anteà observatum est Interpretes istos reddere קדים νότον. Sed Scholiastes & Nobilius testantur alios libros hîc habere ἀνατολάς, *orientem.*

V. 20. לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד *ad accendendam lucernam jugiter*] Id est, unaquaque nocte, ut exponit R. Sal. Atque ita etiam Aben Ezra, qui notat vocem תמיד *jugiter* paulò duriùs usurpari capite sequenti, v. 38. ubi de laminâ aureâ dicitur, *& erit super frontem ejus* תמיד *jugiter*, id est, quandocunque mitra capiti ejus imponitur.

V. 21. בְּאֹהֶל מוֹעֵד *In tentorio conventus*] LXX. ἐν τῇ σκηνῇ τῷ μαρτυρίου. Et sic Vulg. *in tabernaculo testimonii.* Quasi מועד esset à radice עוד, unde עד *testis* & עדות *testimonium.* Sed radix est יעד uti indicat litera ו, in quam, literâ super inductâ, Jod mutatur. Verbum autem יעד significat *locum vel tempus constituere*; item *loco* vel *tempore constituto præsto esse, convenire.* Hinc מועד aliquando locum, aliquando tempus constitutũ significat. Gen. 1. 14. ולמועדים

E4

Et in ſolennitates, ſeu *ſolennia*, *ſtata*, *conſtituta tempora*. Pſal. 74. 8. *combuſerunt* כל מועדי אל *omnia conſtituta loca*, *omnes ſynagogas Dei*. LXX. ibi habent ἑορτὰς *feſta*; at verbum שרפו *combuſerunt*, niſi impropriè ſumatur, interpretationi iſti repugnat, atque omninò poſtulat, ut per מועדים non tempora, ſed loca conſtituta intelligantur. Ratio autem nominis, quarè nimirùm Tabernaculum, de quo hîc agitur, dictum eſt אהל מועד *Obel Moed*, h. e. *Tabernaculum conventûs*, ratio (inquam) clarè redditur cap. 29. 42, 43. פתח אהל מועד לפני יהוה אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם ונועדתי שמה לבני ישראל *ad oſtium Tabernaculi conventûs, ubi conveniam vos, ut iſtic ad te loquar. Et conveniam illic filios Iſrael.* Atque ita etiam cap. 30. 36. באהל מועד אשר אועד לך שמה *in Tabernaculo conventûs, ubi te conveniam.* Onkelos et Jonathan interpretantur משכן זמנא *Tabernaculum temporis**; quaſi ſic dictum eſſet, quòd ibi ſtatis temporibus filii Iſrael convenire ſolebant. Fagius vertit, *in tabernaculo fœderis*; ſed in Annotat. monet ad verbum Chaldaicè eſſe, *in tabernaculo temporis ſtatuti*; Hebraicè autem, *in tabernaculo conventionis* ſive *congreſſus*, & congregationis. Atque ait Tabernaculum ſic appellatum, quòd Iſrael illuc conveniret, & congregaretur ad certum & ſtatutum tempus. Addit autem, *Vel, quòd illuc conveniret Deus, ut loqueretur Moſi & ſucceſſoribus ejus, ut cap. 25. Deus ipſe exponit, quarè ita ſit appellatum; ait* enim, *& conveniam te illuc, &c.* Hæc ſanè vera eſt nominis ratio, ut ex locis anteà citatis clariùs patet.

* Vel, *temporis conſtituti.*

CAP.

In CAP. XXVIII.

V. 1. *Et ſume tibi* (Ad verb. *Fac appropinquare tibi.* הַקְרֵב אֵלֶיךָ) *Aharonem, &c.*] Poſtquam opus Tabernaculi abſolutum erat, hoc à Moſe fieri debuit, uti exponit R. Sal. לאחר שתגמר מלאכת המשכן.

לְכַהֲנוֹ לִי *Ut ſacerdotes ſint mihi*] Onk. & Jon. לשמשא קדמי *ad miniſtrandum coram me.* Aben Ezra monet ו in לכהנו (quemadmodum etiam legitur v. 3. & 4.) eſſe נוסף .i. *additi tium*, quemadmodum ו in חיתו שדי Pſ. 104. 11. & בנו בעור Numb. 24. 3. pro חית שדי *beſtia agri*; & בן בעיר *filius Beor.* Poſſet quidem videri ו in לכהנו affixi locum habere, ac ad Aharonem referri, ita ut כהן hîc in Piel (prout verba in iſtâ Conjugatione uſurpari ſolent) ſit tranſitivum, *ad conſtituendum eum mihi ſacerdotem.* Sed ſententia Aben Ezræ rectior mihi videtur, tum quòd hîc de Aharone pariter ac filiis ejus fit ſermo; tum quòd poſteà כהן in iſtâ ipſâ conjugatione abſolutè ac intranſitivè uſurpetur; v. 41. וכהנו לי & *ſacerdotes erunt mihi.* Et cap. 29. 1. לכהן לי *ut ſacerdotes ſint mihi.* Atque ita etiam ibi v. 44.

V. 4. חֹשֶׁן [a] *pectorale*] R. Sal. ait eſſe חכשיט כנגד הלב *ornamentum, quod è regione cordis poſitum fuit.* Vide ſupra ad cap. 25. 7.

וְאֵפוֹד *Et Ephod*] Vide ad cap. 25. 7.

וּמְעִיל *Et pallium*] Onk. & Jon. ומעיל א. Fagius vertit, interula, quod minùs commodum videtur, cum (ut ipſe fatetur) hoc veſtimentum tunicæ, de quâ proximè fit mentio, ſuperpoſitum fuerit. Vulg. *tunicam*; ſed ea potius eſt interpretatio vocis ſequentis כתנת, *LXX.* χι-

[a] LXX. περισκέλιον. [b] מעיל & כתנת ita differunt, ut χιτὼν & ἱμάτιον, & ut tunica & pallium. Ribera de veſt. Sacerd. lib. 3. cap. 9. τὸν

מצנפת *a* מגבעת, *& talarem.* Hieronymus Epist. 128. ait מעיל *b* *Meil* esse tunicam talarem, totam hyacinthinam, ex lateribus ejusdem coloris assutas habentem manicas; & in superiori parte, quâ collo induitur, apertam, oris firmissimis ex se textis, ne facilè rumpatur.

וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ *Et tunica ocellata.*] Id est (ut Fagius explicat) opere phrygionico, quibusdam veluti ocellis intexta. Onk. וכחונא מרמצא, quod similiter interpretantur Fagius & Buxtorfius. Atque ita etiam Jonathan, nisi quod plurali utitur, וכחונין מרמצין *& tunicæ ocellatæ. LXX.* καὶ χιτῶνα κοσυμβωτόν, *Et tunicam cosymbotam.* Nobilius notat Hieronymum etiam ad Marcellam Græcam dictionem retinere; Augustinum autem q. 114. habere *tunicam cum cornibus.* Addit alios interpretari *strictam & præcinctam*; atque hanc interpretationem videri non ineptam, quòd infra in hoc ipso capite cosymboti, vel cosymbi nodos significent. Vulg. *& lineam strictam.* Hieronymus (ubi supra) ait hanc vestem fuisse talarem, ex duplici syndone, & à Josepho etiam appellari byssinam; Hebraicè autem dici כתנת *Cethoneth*, quod (inquit) Hebræo sermone in lineam vertitur. Secutus nimirum est Josephum, qui Antiquit. lib. 3. cap. 8. ait Hebræam vocem (*Chetomene*; sic apud eum legitur) significare *lineam*; nam Hebraicè linum dici *Cheton.* At id quale sit, fateor me non intelligere. Uterque autem, Josephus pariter ac Hieronymus dicunt hanc tunicam corpori astrictam fuisse, eique arctè adhæ-

---

a Vide ad cap. 25. 7. *b* Apud Josephum Antiq. l. 3. cap. 8. corruptè legitur *Methir.* *c* *Græcum vocabulum* (χιτὼν) *manifestè ex Hebræo* (*Chethoneth*) *sumptum est.* Ribera de vest. sacerd. lib. 3. cap. 7. Κοσυμβῶ *nodum significat, sive subcingulum, &* κοσύμβα, *interprete Suida, est* ἀνάδεσμος *i.e. vinculum, sive colligatio; aut juxta Hesychium* ἐγκόμβωμα καὶ περίζωμα *i.e. alligatio, sive subcingulum.* Ribera ibid.

fisse.

fisse. Atque id propriè Hebræo vocabulo חשבץ *tasshbets* significari contendit Ribera loco in margine citato, ut nimirùm כתנת חשבץ significet *tunicam constrictionis*, sive *ligationis*, i.e. arctè corpus constringentem. Ac ridendos censet istos commentitios (sic appellat) ocellos in tunica, & illam translationem, *oculabis tunicam bysso*, v. 39. ubi in Hebræo est כתנת שש ומשבצת, Non enim id significare verbum שבץ, sed constringere & ligare; atque ita etiam chaldaicum רמץ *Ramats*. At præterquàm quòd viri harum linguarum peritissimi voces istas aliter intepretantur, minùs mihi congrua videtur illic ista constringendi significatio, cum in hoc capite non quemadmodum vestimenta indui, corporique aptari, sed quemadmodum confici, ac componi debeant, ostendatur.

V. 9. *Et accipies duos lapides* שהם *onychinos*] De voce שהם *Shoham* vide supra ad cap. 25. 7.

V. 13. *Et facies* משבצת זהב *inclusoria aurea*] Onk. & Jon. pro משבצות habent מרמצין. Fagius vertit *inclusoria*. In Annotationibus autem ait hæc referri posse vel ad præcedentia, hoc sensu, ut per ista inclusoria intelligantur palæ, quibus lapilli illi insculpi debebant: vel ad sequentia, ut intelligantur uncini, sive fibulæ, quibus affigi debebant catenulæ aureæ pectoralis. Atq; hanc posteriorem sententiam probabiliorem existimat. Atque ita sanè videtur ex eo, quod versu sequenti habetur, *& pones catenulas tortas* עבת המשבצת *Super fibulas*. Fagius ex Chaldæo vertit, *adhibebisque catenulas illas intricatas ad fibulas inclusas*. Atque hinc (fateor) firmari videtur Riberæ sententia, nempe שבץ constringendi notionem habere. Vulgat. *Facies & uncinos ex auro*. LXX. ἐκ ποιήσεις ἀσπιδίσκας, &c. *Et facies aspidiscas*, &c. Nobilius notat Augustinum sic legere, alios autem *uncinos* vertere. At ἀσπιδίσκη quod parvum clypeum proprie sonat

ſonat, videtur potiùs palam vel fundam quam fibulã, ſive uncinum denotare. Atque iſto procùldubiò ſenſu uſurpatur Hebræum מטבעות v. 11. ambiguæ igitur ſignificationis, ac interdum hoc, interdum illo modo ſumi vox iſta videtur.

V. 14. *Et duas catenulas auri puri* מְגֻבָּלוֹת *terminatas*] Onk. & Jon. מתחמן. Fagius vertit *definitæ magnitudinis*: notat autem ad verbum eſſe, *terminatas*; גבול Hebraicè, & תחום Chaldaicè *terminum* ſignificat, ſive *limitem*. Vocari ergò ait catenulas iſtas *terminatas*, eo quòd breves eſſent, certæ, æqualis & præfinitæ magnitudinis & longitudinis. Addit autem alios ſic appellatas velle, quòd conjunctæ eſſent termino, ſeu extremitati pectoralis. Atque ea quidem commodior videtur expoſitio; ad iſtum modum interpretatur R. Sal. לסוף גבול החשן תעשה אותם *ad finem termini pectoralis facies iſtas.*

V. 15. *Et facies* חשן המשפט *pectorale judicii*] Jonathan rationem explicat, quare ſic dictum eſſet רביה מהודע דיניהון דישראל דאתכסי מן דיינוי ואתרי נצחן קרביהון ולמכפרא על דיינוי, *quòd per id oſtenſum fuit judicium Iſraelis, quod a judicibus fuit abſconditum; item quemadmodum prælia ſua (ad verb. victorias præliorum ſuorum) ordinare deberent; & propitiatio fieret pro judicibus.* R. Sal. primò dicit pectorale ſic appellari שמכפר עבד קלקול הדין *quòd propitiationem faceret pro corruptione judicii.* Deinde addit משפט *judicium* hîc denotare בירור דברים *rerum manifeſtationem*; ac pectorale vocatum eſſe *pectorale judicii*, שמפרש ומברר דבריו *quòd res, de quibus ageretur explicaret, & manifeſtas faceret.* Ego Fagio aſſentior, dictum eſſe *pectorale judicii*, quòd ſacerdos nunquam dicebat jus in re gravi, niſi cum pectorali indutus eſſet. Similiter Lyra ait ſic dictum, quòd eo judicabat ſummus ſacerdos Dominum conſulens,

quid

quid esset agendum. Hisce suffragatur Sheringamius noster in Joma pag. 175. *Pectorale judicii* (inquit) *nominatur quia per ipsum Sacerdos magnus divinum responsum accepit, & judicium de bello, & pace, cæterisque ad salutem Reipublicæ spectantibus, edidit.* Minùs placet quod dicit Ribera,[a] *rationale judicii* (sic vulgatus Interpres vertit, *LXX.* λογεῖον τῆς κρίσεως) quia per illud Deus docebat quid faciendum esset; Judicium enim dici solere in Scripturâ id, quod quisque facere debet. A judicio enim, quod ope istius pectoralis Sacerdos exercuit *pectorale judicii* vocatum puto.

V. 17. אֹדֶם *rubinus*] LXX. σάρδιον, [b] *Sardius*, & sic Vulg. Onkelos סמקן, Jon. סמוקתא, Hieros. סמקתא. Fagius vertit *Sardius*; sed in Annotat. ait Hebræos hanc gemmam Rubinum exponere; atque horum sententiæ favere nomen Hebræum; nam ab אדם *Adam* rubere, esse אדם *odem* lapidem à rubro [c] colore sic appellatum. Quin & Chaldæum consentire, qui vertit סמקם *Samkam*. Certè סמק *rubere*, seu *rubicundum esse* significat. Ingenuè antem fatetur Aben Ezra horum lapidum nomina ab ipsis haud satis intelligi. אין לנו דרך בבירור לדעת אבני מלאוים.

פִּטְדָה *Topazius*] Sic LXX. Josephus, & Vulg. Atque ita Chaldaicam vocem, qua utitur Onkelos, interpretatur Fagius, nempe ירקן; cui apud Jonathanem, & Hierosolymitanum est similis ידקתא. Chaldaica autem ista vocabula innuunt lapidem viridis coloris nomine isto designari, nam ירוק est *viridis*. Hinc nonnullos Smaragdum interpretari refert Fagius. Certè Albertus de Rebus metallicis lib. 2. asserit Smaragdi colorem esse viridissimum, transluscentem, ita ut vicinum aërem suâ videatur tingere viriditate; topazium autem auri similitudinem prætendere testatur.

[a] Rib. de vest. Sacerdot. lib. 3. cap. 12. [b] A Josepho Antiq. *l.* 3. c. 8. appellatur *Sardonyx*. [c] Sardius etiam (teste Alberto) ruborem spissum habet.

וברקת *Et carbunculus*] Onk. ובדקן. Jon. & Hieros. ובדקתא. In versione Fagii verba sunt transposita; nam hoc loco est *Smaragdus*, & proxime sequitur *Carbunculus*; sed ex Annotationibus ejus apparet hic illegendum *carbunculus*, deinde *smaragdus*. Testatur Judæos hunc lapidem vulgo exponere carbunculum, eorumque sententiam roborari ait nomine Hebræo pariter ac Chaldæo; nam ברק fulgorem significare, ac à fulgore hanc gemmam nomen suum accepisse videri. Albertus ait carbunculum esse perlucidissimum, & rubicundissimum, atque ita se habere ad alios lapides, ut aurum ad cætera metalla; a nonnullis autem rubinum vocari refert. LXX. Josephus, & Vulgatus Interpres hic *smaragdum* habent.

Ordo primus] Jonathan & Hierosolymitanus dicunt in hoc ordine inscripta fuisse nomina tribuum Reuben, Simeon, & Levi. Ordine secundo Hierosolymitanus ait fuisse nomina tribuum Judah, Issachar, & Zebulun; at Jonathan ei tribuit Judah, Dan, & Nephthali. Ordine tertio Hierosolymitanus ponit Dan, Nephthali & Gad, Jonathan autem Gad, Asher et Issachar. Ordine quarto Hierosolymitanus vult fuisse Asher, Joseph, et Benjamin: at Jonathan Zebulum, Joseph, et Benjamin. Juxta Hierosolymitanum primo positi erant filii Leæ, deinde filii ancillarum, et postremo filii Rachelis. Sed multo commodior est ratio, quam secutus est Jonathan, nempe ut juxta ordinem nativitatis, sive ex liberis, sive ex ancillis nati erant, nomina filiorum Israel posita essent. Ita sentit R. Sal. qui sic scribit, נמצא יהודה בן מזרד האבנים *Juxta ordinem nativitatis eorum fuit ordo lapidum; primus Reuben, secundus Simeon*, & sic in reliquis. Atque eadem etiam fuit sententia Hiskuni, uti à Fagio eum citatum video.

---

[a] Joseph. Antiquit. lib. 3. c. 8. ait lapidibus insculpta fuisse nomina filiorum Jacob, ordine quo singuli nati fuerant.

V. 18. נֹפֶךְ *Smaragdus*] Ita Onk. איזמרגדין, quod ex vocabulo *Smaragdus* planè est deformatum. In Jonathane omissa litera ג est איזמורד, Hierosolymitanus autem habet כדכונא *Chalcedonius*. Nomina enim ista (ut notat Buxtorfius) sunt vicina, *l* in *d* mutato. LXX. ἄνθραξ, Vulg. *Carbunculus*; atque ita Josephus. Kimchi (ut refert Fagius) dicit Hebræum נופך esse gemmam nigri coloris; ita autem Chalcedonium potius significaret quàm vel carbunculum vel smaragdum; Chalcedonius enim (uti testatur Albertus) est pallidus, fuscus, aliquantulum obscurus, cum carbunculus sit rubicundissimus, Smaragdus autem viridissimus.

סַפִּיר *Sapphirus*] De hoc lapide dubitari non potest, cum Græcum σάπφειρος, unde Latinum *Sapphirus* ab Hebræo סַפִּיר *Sappir* derivatum esse satis liquidò appareat. LXX. & Vulgatus hîc Sapphirum habent. In Josepho ponitur *Jaspis*, & deinde *Sapphirus*; sed non dubito quin inverso verborum ordine legi debeat, *Sapphirus & Jaspis*, quemadmodum in Græcâ LXX. Interpretum versione, & in Vulgatâ Latinâ legitur. Onkelos hîc habet שבוין, quod à Fagio & Buxtorfio exponitur *Sapphirus*. In Jonathane est סַפִּירִינָן *Sappirinnon*, quod ab Hebræo סַפִּיר *Sappir* deductum est. In Paraphrasi Hierosolymitanâ legitur סמפולינא *Simpuljana*, sed mendosè, uti monet Buxtorfius, pro סמפורינא *Sampurjana*, quod etiam Hebræo nomini *Sappir* aliquantulum est affine, atque ex eo formatum videtur. Albertus dicit Sapphirum esse flavum, instar cœli sereni, sed vincere in eo flavum colorem. Plinius lib. 37. cap. 9. cæruleum colorem, qui etiam cœli sereni est color, Sapphiro tribuit. Fagius autem ait de colore hujus gemmæ varias esse sententias. Quosdam enim velle aerei esse coloris, alios rubri, alios candidi; atque inde quosdam Hebræorum Crystallum interpretari. Sanè Aben Ezra refert R. Saadiam vertere Hebræum *Sappir* לבן i.e. *candidum*, cum (inquit) non est nisi

אדום *i. rubicundus.* Kimchi in Radic. (cujus verba Fagio citantur) refert quendam Romam profectum esse ut venderet *Sappir*; eum autem, qui empturus erat, petiisse, ut prius super incude lapidem probaret; cumque cæpisset eum malleo percutere, sciissam esse incudem, ac ruptum malleum, lapidem autem integrum permansisse. Hinc colligi ait, hunc lapidem esse quem vulgò *Demant* appellant, eumque albi ac puri esse coloris. Sed nulla cujusquam opinio tanti apud me est, quanti ipsa vocis *Sappir* cum voce *Sapphirus* cognatio.

וְיָהֲלֹם *Et adamas*] Aben Ezra refert insignem quendam Sapientem Hispanum dicere יהלום *Jahalom* esse lapidem qui appellatur אלמס [a] *almas*, hunc que lapidem alios omnes confringere, atque etiam bdellium perforare: nomen autem deductum esse à verbo הלם *Halam*, quod *contundere* significat. Hanc opinionem Fagius, (qui interpretatur Chaldaicum סבהלום, quo utitur Onkelos, *adamas*) probabiliorem putat, quàm ut *Jaspis* hic significetur, quod LXX. interpretibus & vulgato Latino visum est. Jonathan hic habet כרכודין *Cadcodin* i.e. Chalcedonius. Hierosolymitanus autem עין עגלא quod apud Onkelum est nomen ultimi lapidis tertii ordinis, de eo igitur mox plura.

V. 19. לְשֶׁם *Ligurius*] Sic Vulg. Et LXX. λιγύριον, in Josepho, (de Gelenii versione loquor) est *Lyncurium*, sed [b] Ribera notat Interpretis esse lapsum, cum in Græco sit λιγύριος, & in Ruffini versione *Ligurius*. Apud alios autem pariter [c] *lyncurium* pro *ligurio* positum observat: Albertus inter lapides pretiosos numerat lincurin (sic apud eum legitur) ex urina lyncis factum; &

[a] Videtur l poni pro d *almas* pro *admas*, ut in בדכדנא d pro l ponitur *chadcedana pro Chalcedana*. [b] Ribera de vest. Sacerd. l. 3. c. 11. Onkelos pro לשם habet קנכירא, Jonathan קנכירינון, Fagius vertit *Lincurium*.

refert Plinium dicere hunc lapidem rubeum esse ac instar carbunculi scintillare: ita quidem Plinius lib. 8. cap. 38. at lib. 37. cap. 3. dicit Lyncurium non gemmam (ut alii sentiunt), sed electrum sive succinum esse. Hieronymus epist. 128. ait se scrutatum esse eos, qui de lapidum & gemmarum scripsere naturis, nec lyncurium invenire potuisse. Ribera putat legendum *ligurium* non *lyncurium*; nam lyncurium multis in locis invenire potuisse Hieronymum apud istiusmodi scriptores, cum Plinius affirmet se eorum pertinaciâ cogi ad agendum de lyncurio.

שְׁבוֹ * *Achates*] Sic vulg. & LXX. ἀχάτης. In Josepho est *amethystus*, & deinde *achates*; sed hîc, ut anteà, verba transposita esse videntur. Onk. טרקיא Fagius reddit *Achates*: sed vox ipsa indicat eum lapidem, qui dicitur *Turcicus*, designari, Jonathan hîc habet ערקין cum ע, at cap. 39. 12. טרקין cum ט, quod rectius videtur. Hierosol. בירזין. Buxtorfius in Lexico magno exponit *topazium*, atque istum lapidem voce Hebræâ שבו *Shebo* significari ait ex Judæorum plerorumque sententia. Guidonem autem refert existimare pro בירזין legendum בירולין *beryllium*, prout in Onkelo (juxta Guidonem) est בורלא: Sed deceptum eum esse dicit prava collatione versuum, cum vox ista apud Onkelum non hîc, sed v. 20. habeatur. Ac verum quidem est in eo Guidonem esse deceptum; non tamen fortasse in eo deceptus, quod in Hierosolymitano בירולין potius quàm בירזין scribendum censeat.

וְאַחְלָמָה *Et amethystus*] Sic Vulg. & LXX, καὶ ὄνυξ &. Onk. ועין עבלא, atque ita Jonathan ועין עבל. Fagius in versione suâ habet *amethystus*; sed in annot. monet Chal-

* Albertus scribit *agathes*, ac lapidem nigrum cum albis venis esse asserit; sed & quatuor ejus genera recenset. Lud. de Dieu putat Achatem dici שבה à שבה *captivavi*, quòd facillimè sculpturas admittat, & sub manu artificis capiatur.

daicè ſic appellariquòd ſimilitudinem oculi vitulini præ ſe ferat; nam עין eſt *oculus*; עגל autem, vel עגלא *vitulum* ſignificat. Dictionem Hebræam אחלמה *Abalamah* à חלום *Halom*, quòd eſt *ſomnium*, derivatam dicit, quod nimirùm is, qui hunc lapidem geſtat, ſemper ſomnia videat. Ita quidem ſcribit Aben Ezra שכל מי שחאבן ההיא באצבעו לעולם יראה חלומות; ſed id pro inepto Rabbini commento non immeritò habeatur: potiùs ab [a] arcendo ſomnio lapidem ſic dictum exiſtimarim. In Hieroſolymitano hîc eſt ומרגדין *Smaragdi*.

V. 20. תַּרְשִׁישׁ *Chryſolithus*] Ita *LXX.* Joſephus & Vulgatus Interpres. Albertus ait Chryſolithum habere tenuem viriditatem lucidam, ac inſtar ſtellæ aureæ micare. [b] Plinius aureo colore tranſlucere aſſerit; ac ab auro Chryſolithum ſic appellatum conſtat. Ribera autem ex Iſidoro ait auro ſimilem eſſe cum marini coloris ſimilitudine; quod & Alberti verbis, & dictioni etiam Hebrææ convenit: nam תרשיש *Tharſhiſh* pro mari uſurpatur. Onk. Jon. & Hieroſol. כרום ימא ad verbum *fuligo maris*. À Fagio vertitur *Chryſolithus*; à Buxtorfio autem exponitur *Thalaſſius*, *Turcicus marinus*; atque addit fortè amethyſtum eſſe. Sunt qui beryllum Hebræo *Tharſhiſh* intelligi autumant.

וְשֹׁהַם *Et onychinus*] Sic Vulg. & Joſephus. In verſione LXX. Interpretum [c] hoc loco eſt βηρύλλιον *beryllium*, & deinde ὀνύχινον *onychinus*: ſed puto ordinem iſtum verborum inverti debere, quo nimirum verſio iſta cum Joſepho, & vulgato interprete conveniat. Ab humani autem unguis ſimilitudine *onychinum* ſic dictum & autores tradunt, & vox ipſa indicat.

וְיָשְׁפֵה *Et Jaſpis*] Vulg. *& beryllus*. Et ſic Joſephus, nec non *LXX.* licet in Romana editione (ut notavi)

[a] Quemadmodum Amethyſtus ab arcenda ebrietate nomen habet.
[b] Plin. lib. 37. cap. 9. [c] Ita in edit. Rom. habetur.

verborum ordo sit transpositus. Certè Fagius dicit Septuaginta pariter ac Vulgatum hîc habere [a] beryllum. Albertus refert beryllum esse pallidum, lucidum, & translucentem. Sed & multorum generum, Plinius etiam l. 37. c. 5. dicit beryllos poliri sexangulâ figurâ artificum ingeniis, quoniam hebescunt, ni color surdus repercussu angulorum excitetur: aliter enim politas non habere fulgorem eundem; probatissimos autem ex iis esse qui viriditatem puri maris imitantur. Onkelos hîc habet פנטירי, à Fagio redditur *Jaspis*. Jonathan utitur voce, אפנטורין, [b] Buxtorfius notat etiam cum ת scribi פנתירין *Pantherin*, & exponit *Pantherius*, *Jaspis*; addens Pantherium, sive Pantherinum fortè Jaspidis variegatæ speciem esse, à Panthere animali maculoso. Fagius notat Hebræum ישפה *Jaspe* alludere ad Jaspidis vocabulum. Sanè Græcum ἴασπις, unde Latinum [c] *Jaspis* ab Hebræo *Jaspe* deductum nullus dubito, ut frustra sint, qui aliter interpretantur. De plerisque tamen horum lapidum nominibus cum Fagio sentio, neminem ferè quid certi statuere posse. Vide supra ad v. 17. Annotat. 1.

V. 24. *Et pones* אֶת שְׁתֵּי עֲבֹתֹת *duas catenas*, &c.] R. Sal. ait עבותות (quod propriè funes, vel catenas complicatas significat, à עבת *complicare*) hîc esse שרשרות i. c. *catenas*, quarum antea facta est mentio; anteà enim non explicatum fuisse, ubinam infixæ esse deberent: id autem hîc exprimi.

V. 30. *Et pones in pectorali judicii* אֵת הָאוּרִים וְאֵת הַתֻּמִּים *Urim & Thummim*.] [d] Dilherus vir eruditus,

---

[a] Onk. בורלא *Beryllus*, Jon. ביולוות חלא *beryllus arenæ*. Hieros. בדולחא *bdellium*, quod ad Num. 11. 7. R. Sal. dicit esse nomen lapidis pretiosi קריסטל *Crystalli*. [c] Buxtorf. in Lex. Chald. magno, rad. פנט & פנת. [b] *Jaspis est lapis multorum colorum, & habet species decem*, &c. Albert. de rebus metal. lib. 2. cap. 8. [d] Dilher. elect. lib. 1. cap. 5.

no

notat, in horum verborum explicatione non esse majorem scriptorum convenientiam, quam inter horologia. *Longissimè autem omnium* (inquit) *jacula à scopo suo jecit Card. Bellarminus, qui* אורים (*Urim*) *&* תמים (*Thummim*) derivat à ירה (*Jarah*) *&* אמן (*aman*) ut significent *doctrinam & veritatem, quod habet Latinus; vel δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν, quod LXX. amplectuntur Interpretes: ejusmodi enim derivatio omnia Grammaticorum tribunalia perfringit.* Citat deinde Maimonidem sic explicantem, quæ *Urim* & *Thummim* ratio fuerit; *Sacerdos consistit facie suâ ad aream conversâ, consilium vero expetens ipsi stat à tergo, facie suâ tergum sacerdotis spectante. Interrogat Sacerdos, Ascendam in prælium? annon ascendam? Tum è vestigio Spiritus S. afflat Sacerdotem, qui oculis in pectorale conjectis, ibi visione propheticâ videt, Ascende, aut, ne ascende; idque in conspectu suo literis è pectorali prominentibus. Itaque Sacerdos illi respondens inquit, Ascende, aut, ne ascende.* Quoniam autem elucentes literæ variè conjungi poterant, adeóque diversa hinc consurgere vocabula, addit ex Constantino L' Empereur Abrahaneelem dicere, literas ex Patriarcharum nominibus eâ serie, quâ conjungendæ erant, prominuisse, & eluxisse. Hâc siquidem ratione & ordine pedetentim literas, quæ subsequentibus aliis splendorem amittebant, memoriæ mandasse Sacerdotem, ut de ordine eas conjungendi dubitare nequiret. At ista ratio nimium difficilis & perplexa mihi videtur. Certum est, nec de eo quisquam qui Hebraicarum literarum non est prorsus ignarus dubitare potest אורים *Urim* significare *luces*. Aquila & Theo-

* *Jam verò vocem* תמים *ab* אמן *derivare, quàm adversus omnes Grammaticorum regulas? quàm adversus ipsam Bellarmini conscientiam? Originatio hæc adeò monstrosa est, ut sibilis magis quàm refutatione digna sit.* Amama in Dissertat. Similia etiam habet in censura ad locum.

dotio (uti testantur Scholiastes & Nobilius ad Levit. 8. 8.) vertunt δηλώσεις: תמים *Thummim* verò *perfectiones*, Græci isti Interpretes reddunt ἀληθείας. Quin & ipse vulgatus interpres Deut. 33. 8. pro *Thummim* habet *perfectio*, licet pro *Urim* istic pariter ac alibi habeat *doctrina*. Sed etiamsi vocum harum (*Urim & Thummim*) significatio primæva sit certa, quænam tamen res istæ fuerint, quæ vocibus hisce sunt expressæ, & quis oraculum istud consulendi modus fuerit, planè est incertum; multi quidem multa dicunt, sed istiusmodi sunt, ut de eis nihil certi haberi possit. R. Sal. ait *Urim* & *Thummim* fuisse ipsum Dei nomen tetragrammaton, quod in pectoralis duplicaturâ insertum fuisse existimat: nomen istud *Urim* ac *Thummim* dictum vult, quod ejus ope res illustratæ perfectæque essent. Jonathan hîc etiam multò monstrosiùs de nomine tetragrammato fabulatur; ejus verba Latinè sic sonant, *Et pones in pectorali judicii luces quibus illuminentur verba illorum, & revelentur arcana domûs Israel; atque perfectiones, quæ perficiant opera Sacerdotis magni, quando quærit doctrinam à conspectu Domini per ea. Nam in eis sculptum & explicatum* [b] *erat nomen illud magnum, & sanctum, quo creati sunt trecenti & decem mundi* (תלת מאה ועשרתי עלמיא) *sculptum* (inquam) *& explicatum in lapide fundamentali, quo Dominus mundi obsignavit os abyssi magnæ ab initio. Quicunque pronuntiat illud nomen sanctum in horâ gemitus* (בשעתא דאניקי) *liberabitur, & abscondita patefient. Hæc erunt super cor Aharonis, quando ingreditur coram Domino.* Skikardus

[a] Onkelos voces Hebræas Chaldaicè transformatas retinet, אוּרִים וְתֻמִּים אוּרְיָא וְתוּמְיָא. Sheringamius in *Joma* cap. 7. ex Gemara Hierosol. citat, למה נקרא שמם אורין לישרי ותמין שהיו מתמין לפניהם את דרך *Quare vocantur Urim? quia illuminabant Israelem; & Thummim? quia coram ipsis perficiebant viam.*

de

de Jure Reg. Cap. 1. hæc Jonathanis verba Chaldaicè pariter ac Latinè citat, atque asserit se expositionem istam, etiamsi absurda videri possit, nolle contemnere, si cum grano salis, nec Judaicè accipiatur. Quomodo autem accipi debeat, ut absurda non sit, nec ille ostendit, nec ego operæpretium puto inquirere. Quod autem expositionem istam non contemnendam putet, ob reverentiam (ut ait) vetustatis, ego ei assentiri non possum, nempe Targum Jonathæ esse antiquissimum, & à Paulo nostro lectum. Id ille asserit, sed ad id astruendum nihil affert; ego sententiam meam exposui, ac rationes in contrarium adduxi in Præfatione Annotationum in Genesin. De *Urim* autem & *Thummim* Aben Ezra ad v. 5. ingenuè ignorantiam suam fatetur, והנה לא ידענו מה הם *Ecce autem non novimus quid sint.* Quin & citatâ R. Salomonis (cujus etiam nominatim mentionem facit) sententiâ, ait cum haud ita sensurum fuisse, si responsiones R. Haai vidisset. Similiter autem & Kimchi in Rad. (ubi eum citat Fagius) dicit, nec sibi nec suis constare, quid *Urim* & *Thummim* sibi velint, לא נתברר אצלנו מה הם האורים והתמים Sunt qui existiment *Urim* & *Thummim* non aliud fuisse præter lapides istos pretiosos, qui in pectorali positi erant; eos nempe volunt certa quapiam de causa ita fuisse appellatos. Hanc sententiam tuetur Ribera de vest. Sacerd. lib. 3. cap. 12. Hujus etiam opinionis alios aliquot authores commemorat Serarius, eamque ad veritatem propensiorem sibi videri asserit. Atq; hæc quidem opinio ex eo probabilis esse videtur, quòd nec in hoc capite de faciendo *Urim* et *Thummim* quicquam à Deo Mosi est Præceptum, sed tantum dicitur, *Et pones in pectorali judicii Urim & Thummim*; nec cap. 39. Ubi omnia quæ ad vestes Sacerdotales spectant, recensentur, et juxta

[illegible] Serar. in Jos. lib. 1. cap. 9. quæst. 24.

Dei

Dei præscriptum facta fuisse dicuntur, de *Urim* & *Thummim* ulla fit mentio, sed tantùm quatuor ordines lapidum in pectorali positos fuisse narratur. Hinc certè colligi potest *Urim* & *Thummim* non nisi istos ipsos lapides fuisse, quatenus nimirùm in certum quendam usum fuerunt comparati. Id planè sensit Josephus, qui Antiq. lib. 3. cap. 8. de ornatu sacerdotali agens, de *Urim* & *Thummim* nullam mentionem facit, sed duodecim istas gemmas figillatim exprimit, & cap. 9. postquam dixisset ex lapillis, quos Pontifex in humeris gestabat, alterum micare ac magnum fulgorem emittere solitum esse, quotics litatum esset, addit; *Sed mirabilius est, quod nunc dicturus sum: per duodecim gemmas, quas in pectore Pontifex in sutas esseni* (id est, pectorali, Hebraicè חשן *Hoshen*) *gestat, in bello victoriam prænuntiare Deus solebat. Nam priusquam exercitus se moveret, tantus fulgor ex eis emicabat, ut toti populo facilè innotesceret adesse Deum, opemque & auxilium suum invocantibus esse allaturum.* Ex Josephi igitur sententiâ *Urim* & *Thummim* erant gemmæ istæ, quatenus oraculi vicem supplebant, & futura indicabant. In eadem etiam opinione fuisse videtur Hieronymus; nam epist. 128. cum de veste Sacerdotali accurate tractet, non nisi mysticam quandam explicationem *Urim* & *Thummim* tradit. *Porrò* (inquit) *quòd dicitur in ipso rationali δήλωσις esse & ἀλήθεια, id est, manifestatio, atque doctrina, vel veritas, hoc ipsum significat, quòd nunquam in Dei ratione mendacium sit, sed & ipsa veritas multis signis, & argumentis monstretur hominibus, & usque ad mortales veniat.* Skikardus quidem dicit *Urim* & *Thummim* non humanæ industriæ, sed divini artificii opus fuisse; idque è textu non malè probare Rab. Bechai, nempe quia cum הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים i.e. *He demonstrativo* dicitur. הָאוּרִים *Haurim*, & הַתֻּמִּים *Hattummim*, cum tamen antèa memorata non

[1] Skik. de jure Reg. cap. 1. theorem. 2. p. 11.

fuerint

fuerint; hoc scilicet argumento esse, חדש כי אם מעשה שמים, *quòd non erant opus artificis, sed opus Dei*, ad verb. *cæli*. Sed profectò illud *He demonstrativum*, si vim atque emphasin suam hîc habet, arguit potiùs *Urim & Thummim* esse anteà memorata, nempe lapides istos duodecim esse, de quorum anteà facta est mentio. Et si quid ab istis lapidibus distinctum, atque ab ipso Deo facta fuissent *Urim* & *Thummim*, mirum meritò videatur hoc Scripturam S. prorsus tacere; cùm apertè testetur tabulas fuisse opus Dei, ac quod in eis scriptum erat, ab ipso Deo scriptum fuisse; cap. 32. 16. Illud tamen vehementer obstare videtur, quo minùs per *Urim* & *Thummim* gemmæ istæ intelligantur, quòd postquam dictum est, gemmas istas in pectorali inferendas fuisse, sequitur, *Et pones, &c. Urim & Thummim*, quod omninò cogere videtur, ut *Urim* & *Thummim* res quædam ab istis gemmis diversæ fuisse intelligantur. Sed non malè mihi respondere videtur Serarius, non novam rei fabricam, sed ejusdem, quæ narrata jam esset, novum quasi usum, novaque nomina indicari. Similiter [a] Ribera ait anteâ Dominum jussisse, ut duodecim gemmæ in rationali collocarentur cum nominibus Patriarcharum, deinde multis interpositis hoc repetitum esse, ut ostenderet quam virtutem inesse voluerit in gemmis illis, & nominibus: q.d. *Prius ut lapides tantùm poni jussi, nunc jubeo poni tanquam Urim & Thummim, hoc est tanquam oracula, & signa futurorum.* De modo autem, quo per *Urim* & *Thummim* responsa dabantur; Fulgorem istum à Josepho memoratum haud sufficere potuisse, rectè mihi sentire videtur [b] Serarius, quòd interdum responsum ea in se contineret, quæ fulgore gemmarum haud quaquam significari potuerunt. Vide 2. Sam. 5. 23, 24. *Quod lapidum jubar*, (inquit Serar:) *qui radii hæc tam multa, tam non opinata,*

[a] Ribera de vest. Sacerd. lib. 3. c. 12. [b] Serar. in Jos. lib. 1. c. 9. quæst. 28.

tum nova, & peregrina loqui potuerunt? [a] Ribera etiam argumentatur ex illo Num. 27. 21. *Pro hoc si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum, &c.* Cum Dominus respondere dicatur in singulis, voce aliquâ hoc fieri oportuisse ait; non enim fulgore gemmarum tot tamque minuta declarari potuisse. Existimat igitur ea, quæ Josephus dicit, vera esse; sed præterea sacerdotem ad præsentiam rationalis, & sacrarum gemmarum Spiritum prophetiæ (non semper, sed prout Domino placuerit) accepisse, atque ita Deum, sacerdote loquente, ac singula explicante, consulenti respondisse. Similiter Delrio à [b] Serario citatus, atque ab eo dictus[c] Syzetetes, notat interrogationes quasdam per affirmationem negationemve nudam posse expediri; quasdam autem longiorem requirere explicationem. Atque arbitrari se ait, ad prius illud genus interrogationum nudo lapidum fulgore fuisse responsum; ad posterius autem interrogationum genus quod attinet, auditam fuisse à Sacerdote internam quandam, vel externam quandoque locutionem, seu oraculum, quod ipse postea interroganti manifestaret. Quanquam nec absurdum ait hîc opinari, ad splendorem hunc lapidum accessisse Sacerdoti lumen Propheticum menti ejus à Deo infusum. Hunc modum dignum, qui suscipiatur, censet Serarius; ac mihi etiam præ aliis arridere fateor. Sheringhamius in Codicem *Joma* cap. 7. refert Talmudicos tradere, non solùm literas gemmis inscriptas emicuisse, verùm etiam vocem auditam esse, quæ Pontificem docuit instituitque ne erraret ex punctorum vocalium defectu. Atque addit, cum ipsæ etiam literæ è pectorali non exierint, ut debito ordine coalescerent, sed in locis suis permanserint, ex iisdem varia verba confici potuisse; ut si ו & ש & ל emi-

[a] Ribera ubi supra. [b] Serar. ibid. quæst. 30. [c] Quòd nimirum in Syzetesi seu Disquisitione Magicâ ista habeat,

cuissent

cuissent, ex illis potuisse componi עלי et לעי et עול, & proinde necesse fuisse, ut Spiritus S. Pontificem erudiret, ne hæreret incertus quale responsum redderet; Hinc que factum esse, ut Deum frustrà per *Urim* & *Thummim* consuluissent, nisi Sacerdos propheta fuisset, aut à Deo detentus, cui alloquenti Spiritus S. adesse voluisset. At certè absque ullâ istiusmodi literarum emicatione, per vocem, ac Spiritûs S. instinctum res confici potuit: totumque illud de literis emicantibus confictum arbitror, præsertim cum Talmudici ad perficiendum Alphabetum præter duodecim Patriarcharum nomina, etiam Abrahami, Isaaci & Jacobi nomina, nec non hæc verba כל אלה שבטי ישראל (i.e. *omnes hæ tribus Israel*) lapidibus inscripta fuisse velint; quod ipsorum esse commentum nemo, opinor, est qui non videat. At inquit Sheringhamius, *frustrà Deus Urim & Thummim pectorali imponi præcepisset, si hùic rei nequicquam inservire debuissent; si per solam vocem, aut visionem prophetican responsum editum fuisset.* Atque id quidem verum esse fateor, sed haud proinde sequitur opus fuisse, ut (quod dicunt Talmudici, quodque maximam probabilitatis speciem habere censet) literarum quarundam emicatione responsum ederetur. Si enim per *Urim* & *Thummim* duodecim lapides intelligantur, lapidum autem istorum fulgore nonnulla prænonstrarentur (quod fieri potuisse ipse concedit * Sheringhamius) nec id solùm, sed et necesse esset, ut pectorali lapidibus istis ornato Sacerdos indueretur, quoties responsum à Deo haberet, satis profectò idonea erat causa cur *Urim* & *Thummim* pectorali imponerentur, etiamsi absque ullâ prorsus istiusmodi literarum emicatione, vel per lapidum fulgorem, vel per vocem duntaxat, sive externam, sive internam, Deus Sacerdoti occulta, de quibus quæsitum erat, patefaceret. Talmudici

* *Loc. cit. p.* 187.

ex

ex defectu literæ ה Hag. 1. 8. in ואכבד pro ואכבדה *& glorificabor*, (uti à Rab. Salomone pariter ac Kimchio ad locum est annotatum) innui putant quinque res, quæ in Templo priore fuerunt, in altero defuisse, inter quas *Vrim* & *Thummim* recensent. Josephus etiam Antiquit. lib. 3. c. 9. dicit fulgorem lapidum ducentis annis antequam libros istos scriberet, desiisse. Ex ipsâ certè scripturâ apparet post redditum è captivitate Babylonicâ oraculum istud cessasse. Ezr. 2. 63. Neh. 7. 65. R. Sal. ad Ezr. 2. 63. ait se non posse id exponere quod istic dicitur, *donec existeret sacerdos cum Vrim & Thummim*, quia in Templo secundo ex Talmudicorum sententiâ ista non fuerunt. At tantum abest, ut iste scripturæ locus contra sententiam istam quicquam faciat, ut ea potius inde confirmetur: etiamsi enim innuat spem fuisse, ut *Vrim & Thummim* quandoque restituerentur, tunc tamen defuisse planè apertèque indicat. Aben Ezra ad istum scripturæ locum ait *Vrim*, quæ Moses fecerat, abscondita fuisse (נגנזו) nec alia adhuc ipsorum loco facta fuisse; at sensum scripturæ esse, donec existeret sacerdos הראוי לאורים ולתומים *dignus, qui per Vrim & Thummim consulentibus responderet*. At si (quod maximè videtur probabile) lapides in pectorali positi *Vrim & Thummim* sunt appellati, quatenus per eos occulta fuerunt manifestata; quomodo ab artifice aliquo fieri possent *Vrim* & *Thummim*, non intelligo. Etiamsi enim vel primi lapides remanerent, vel alii eis non absimiles fierent, nisi tamen isti usui inservirent, ut eorum ope sacerdos responsa ederet, haudquaquam *Vrim* & *Thummim* dici deberent. Quid Vulgatus Interpres in animo habuit, haud satis scio, qui ibi sic vertit, *donec surgeret sacerdos doctus atque perfectus*. Burgensis ad hunc Exodi locum asserit omnes historias Hebraicas testari, vestem illam Sacerdotalem, quæ dicitur *rationale* (seu *pectorale*)

pectorale) *judicii*, non fuisse tempore Templi secundi. Ego verò nullos novi Hebræos, qui istud dicant, sed tantum *Urim* & *Thummim* (quæ certè cum veste ista confundi non possunt) eo tempore non fuisse. Imò ad hunc ipsum locum R. S. disertè testatur pectorale istud sub Templo secundo extitisse; * nec id solùm asserit, verumetiam rationem affert quare ita esset, ובמקדש שני היה חשון שאא לכהן גדול להיות מחוסר בגדים אבל אותו השם לא היה בתוכו i.e. *Et in Sanctuario secundo fuit pectorale, propterea quod fieri non potuit ut sacerdos magnus ullis suarum vestium esset destitutus: sed istud nomen* (nempe tetragrammaton, quod ex R. Salomonis sententia pectorali impositum *Urim* ac *Thummim* est appellatum) *in eo non fuit.* Istud ומתו v. 43. *& moriantur*, non tantùm ad femoralia ibi memorata refert, sed etiam ad omnem habitum sacerdotalem versibus præcedentibus descriptum. Ejus glossa sic habet, הא למדת המשמש מחוסר בגדים צמיתה i.e. *Ecce discis eum qui ministrabat vestibus* (*Sacerdotalibus*) *non plenè instructus, morti fuisse obnoxium.* Similia etiam habet ad v. 35. Quod autem *Urim* & *Thummim* spectat, concludam verbis Fagii, *Quicquid illa fuerint, tamen de eo non debemus dubitare, per illa adumbratam fuisse doctrinam Evangelii, doctrinam scilicet veri summi sacerdotis Jesu Christi Domini ac Servatoris nostri, quæ sola, clara, manifesta, sincera, integra, & incorrupta est; illam claram quoque & sinceram adferre debent, quotquot locum Sacerdotum ac ministrorum in ecclesia illius habent, ita ut & vita doctrinæ pulchrè respondeat.*

* Maimonides apud Seldenum de Succeff. in Pontif. lib. 2. cap. 8. dicit sub Templo secundo facta fuisse *Urim & Thummim* נרו להשלים שמונה בגדים *ut ita perfecta redderentur octo indumenta Pontificia.* Addit tamen *Urim & Thummim*, quæ tunc facta erant, pro oraculo habita non fuisse. At totum istud de novis *Urim & Thummim* fictum videtur, etiamsi Seldenus ibidem testetur tantundem legi, & veteribus, apud Mosen Mikkotsi.

V. 35.

V. 35. *Et non morietur*] Jon. *Et non morietur igne flammanti.* Similiter etiam v. 43.

V. 36. *Et facies* צִיץ *Laminam*, &c.] R. Sal. ait fuisse instar laminæ auri (כמין טס שהב זהב) duorum digitorum latitudine, ac frontem ab una aure ad alteram cinxisse. Fagius monet hanc laminam postea vocari נזר הקדש *coronam sanctam*, cap. 29. 6. Similiter Seldenus de Success. in Pontif. cap. 7. ait ita planissimè capiendum, ut Corona sit ipsa lamina aurea, quæ vittâ hyacinthinâ tiaræ imposita, verum erat diadema, & Coronæ sacræ nomen in Sacris literis alibi sortitur, nempe Exod. 29. 30. & Levit. 8. 9.

V. 37. וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת *Et erit super mitram*] Jon. *Et erit super mitram, super phylacterium capitis.* Vide supra ad cap. 13. 9. Aben Ezra ait מִצְנֶפֶת *Mitsnepheth* mitram sive tiaram fuisse בגד רק ארוך צנוף סביב הראש לבוש *vestem tenuem, oblongam, quæ capiti duntaxat circumdata fuit.* A circumvolvendo nomen habet; ea enim est verbi צָנַף *Tsanaph* significatio. Hieronymus Epist. 128. asserit rotundum esse pileolum, quasi sphæra media sit divisa, & pars una ponatur in capite; Græcos ac nostros τιάραν, nonnullos galerum vocare; non habere acumen in summo, nec totum usque ad comam caput tegere, sed tertiam partem à fronte inopertam relinquere, atque ita in occipitio vitta constrictum esse, ut non facilè labatur ex capite: esse autem byssinum, & sic fabrè opertum linteolo, ut nulla acus vestigia extrinsecùs appareant. Sheringamius dicit מִצְנֶפֶת *tiaram* fuisse fasciam lineam, quæ multis contorta voluminibus, caput cinxit, & in occipitio redimiculo constricta fuit; in arcuatam autem galeæ formam flexam fuisse. At hoc cum eo quod scribit Hieronymus, parum convenit, nempe tiaram hanc acumen in summo non habuisse. Hieronymo autem consentit Josephus de Antiq. lib. 3. cap. 8.

V. 38

V. 38. *Et erit super frontem Aharonis*] Jon. *Et erit super frontem domus faciei* (i. velaminis) *Aharonis; à temporibus ad tempora pertinget.*

V. 39. וְאַבְנֵט *Et cingulum facies, &c.*] Hieronymus Epist. 128. ait hoc vestimentum, quod Hebræi אבנט *Abnet* appellant, nos cingulum, vel balteum, vel zonam posse dicere. Addit, hoc cingulum in similitudinem pellis colubri, quâ exuit senectutem; sic in rotundum textum esse, ut marsupium longius putes. Textum autem esse subtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine byssino, ob decorem, & fortitudinem; atque ita polymitâ arte distinctum, ut diversos flores, ac gemmas artificis manu non textas, sed additas arbitreris. Similia habet Josephus Antiq. lib. 3. c. 8. Ubi etiam dicit hanc zonam semel atque iterum circa pectus revolutam ad talos usque defluxisse, tantisper dum sacerdotes à sacris feriabantur; idque ad ornatum conferre visum esse: cum verò sacris esset ministrandum, ne ventilata esset impedimento, super humerum lævum fuisse rejectam. *Hanc zonam* (inquit) *Moses nominavit Abaneth*, (sic apud illum scribitur pro *Abnet*) *nos vocabulo à Babyloniis mutuato Emjan dicimus; sic enim illi nominant.* Hieronymus etiam loc. citat. dicit Babylonios novo vocabulo המיינין *Hemejanin* vocare. Atque istâ quidem voce v. 40. utitur Onkelos, hîc autem in singulari חמין *Hemjan*, Jonathan autem hîc habet קמור *Kemor*, & v. 40. קמורין *Kemorin*. In Targum קמר *Kemar* est *accingere*, inde קמור *Kemor* cingulum.

V. 40. וּמִגְבָּעוֹת *Et galeros facies eis, &c.*] LXX. καὶ κιδάρεις *& cidares.* Vulg. *& tiaras.* Onk. & Jon. וכובעין Fagius vertit, *& mitras*, significat autem vox ista propriè *galeas.* R. Sal. ait מגבעות *Migbaoth* & מצנפת *Mitsnepheth* idem esse. At Aben Ezra ad v. 37. asserit hæc diversa esse, nec confundi inter se debere; *Migbaoth* enim

istiusmodi esse (galeros,) quales in hisce regionibus mares in capite solent gestare; altos scilicet esse, ac caput tegere; *Mitsnepheth* autem alterius formæ esse, prout antea est expositum. Seldenus etiam ex Rabbinorum sententia dicit Pontificis tiaram (מצנפת) ex tela capiti circumplicata formatam fuisse, sed ita ut capitis ejus involveret partem superiorem in figuram pilei Turcici, quem *Turibantum* vocamus, nec inferiùs descenderet, ne Laminæ fronti annectendæ loco incommodaret. Cæterorum verò sacerdotum pileos (מגבעות) undiquaque capita galearum instar, plicaturis inclusisse. Josephus loco citato etiam inferiorum Sacerdotum pileum vocat *Masnaemphthes*, quod ex Hebræo *Mitsnepheth* est deformatum. Atque ita in Codice Joma cap. 7. inter vestimenta, quæ gregario sacerdoti cum Pontifice erant communia, numeratur מצנפת *Mitsnepheth* i.e. tiara. Sheringhamius in Annot. non dissimulat, esse qui *Mitsnepheth* solius magni Pontificis tiaram esse contendunt. Atque huic sententiæ, etiamsi contrà authoritatem *Misnæ* pariter ac Josephi sit (uti dicit) scriptura favere videtur, quippe quæ ad exprimendos pileos Pontificis ac gregariorum sacerdotum diversis semper nominibus utitur. Quoniam autem dicitur juxta LXX. Interpretes cap. 29. 9. περιθήσεις αὐτοῖς τὰς κιδάρεις, *circundabis eis cidares*, (in Hebræo est חבשת להם מגבעת *ligabis eis pileos*, sive *galeros*) Augustinus putat Cidarim, non esse capitis tegimen; *neque enim* (inquit) *diceret circumdabis eis, nisi tale aliquid esset, quod non capiti, sed corpori usui esset.* At Levit. 21. 10. ubi in Hebræo est, את ראשו לא יפרע *caput suum non nudabit*, LXX. habent τὴν κεφαλὴν οὐκ ἀποκιδαρώσει, quod Augustinus legit, *caput non reteget cidari*; atque inde coactus est fateri cidarim esse capitis ornamentum. Scholiastes autem ibi notat alium Interpretem habere ἀπομιτρώσει, *nudabit mitrâ.*

V. 41.

V. 41. וּמִלֵּאתָ אֶת־יָדָם *Et implebis manum eorum*] *An fortè muneribus* (inquit Auguſtinus) *quæ offerenda ſunt Deo?* Onkelos & Jonathan habent, וּתְקָרֵיב יָת קָרְבְּנֵיהוֹן *Et offeres oblationes eorum.* Fagius ait Hebraiſmum eſſe expreſſum, q.d. *ſuppeditabis illis victimas, & trades in manus eorum, ut eas offerant.* LXX. ad verbum habent, καὶ ἐμπλήσεις ἀυτῶν τὰς χεῖρας. Vulg. *& cunctiorum conſecrabis manus.* R. Sal. notat *impletionem manuum* initiationem, & confirmationem in munere denotare: atque addit, in regione ſuâ natali (in Galliâ) morem fuiſſe, ut cum in munere aliquo, ſive præfecturâ (עַל פְּקִידוּת דְּבַר) quis conſtitutus erat, chirotheca ei daretur, atque ita in munere ſuo confirmaretur. Vide ad cap. 29. 9.

V. 42. *Et facies* מִכְנְסֵי בַד *femoralia linea, &c.*] Scriptura ipſa hîc clarè indicat cui uſui inſervirent hæ veſtes, nempe לְכַסּוֹת בְּשַׂר עֶרְוָה *ad tegenda verenda*; ad verb. *ad tegendam cæ*[a]*nem nuditatis*: & quæ earum forma eſſet, cum dicit, מִמָּתְנַיִם וְעַד יְרֵכַיִם יִהְיוּ *à lumbis uſque ad femora* (ſive *genua*) *erunt.* Joſephus dicit ſacerdotem ante omnia indutum fuiſſe *manachaſen* (ſic ſcribitur pro מכנסים *Micneſajim*) quaſi dicas [b] conſtrictorium; eſſe autem ſubligar circa verenda, conſutum è byſſo retortâ, ac circum ilia conſtrictum. Hieronymus vocat [c] feminalia, vel brachas uſque ad genua pertingentes. Dicit autem ſuperiorem partem ſub umbilico vehementer fuiſſe aſtrictam. Malim ſupra umbilicum; quod & verbis Scripturæ, & vulgari uſui eſt congruentius. Chaldæus Paraphraſtes Ezech. 44. 18. ubi de femoralibus lineis fit mentio, dicit וְלָא יְרַזְּנוּן עַל חַרְצֵיהוֹן אֶלָּהֵן עַל לְבָבֵיהוֹן

[a] Vel, *turpitudinis.* [b] Ar radix כנס *Canas* non eſt *conſtringere*, ſed *colligere.* [c] Sic Vulg. LXX. περισκελῆ. Onk. מכנסין. Jon. אוורסקין. Hieroſ. אכדסקין. Sic in edit. Ven. ſcribitur; Buxtorfius legit cum ב et ד, אבדסקין, et monet ד eſſe pro ר, et in alterâ voce ר pro ב, ac corruptum videri ex *Braccæ.*

ויסרון *Et non cingent circa lumbos suos, sed circa corda sua ligabunt,* seu *constringent*. Hebræus textus sic habet, ומכנסי משתים יהיו על מחניהם לא יחגרו ביוע. *Et femoralia linea erunt super lumbos eorum; non cingent in sudore,* seu in loco sudoris. Kimchi ad locum refert Doctores exponere במקום שמזיעין *in loco, ubi (præcipuè) sudant.* Atque addit, כדתניא נשהם חוגרי אזנם חוגרי לא למטה מטחניהם ולא למעלה מאצילותם אלא כנגד אצילי ידים *Quemadmodum se habet traditio, Quando accingunt, non accingunt nec infra lumbos suos, nec supra axillas suas, sed juxta axillas.* Sheringhamius dicit totum spatium ab axillis ad coxendicem hujus rei liberum fuisse; loca verò, quibus copiosus sudor excurrit (ipsas nempe axillas, & imum ventrem) prohibita fuisse, ne sacræ vestes, inde attracto sudore, inquinatæ, & maleolentes fierent. Idem etiam testatur per ירכים (quod propriè significat *femora*) Rabbinos hîc intelligere *genua*; & citat quendam R. Levi Barcellonium sic scribentem, והמכנסים צורתן ידוע בכל מקום והיו שלהם גדולים מטחנים ועד ירכים כדומר עד הירכים שהוא הנקי ניכר, Latinam horum verborum interpretationem omisit; ea autem sic habet; *Femoralium forma nota est ubique; horum autem femoralia ampla erant (& pertingebant) à lumbis usque ad genua; nam* ירכים *Jarcaiim hic significat genua.*

V. 43. Et *erunt super Aharonem, & super filios ejus*] h.e. (uti exponit R. Sal.) Aharon vestesad ipsum pertinentes induet; & filii ejus eas, quæ ad ipsos pertinent. Ad filios autem Aharonis pertinebant (ut idem notat Rab. Sal. ad v. 40. et 41.) quatuor vestes, nempe כתנת *tunica,* אבנט *cingulum,* מגבעות *pilei,* & מכנסים *femoralia.* Ad Aharonem verò octo, nimirùm חשן *pectorale,* אפוד *Ephod,* מעיל *pallium,* כתנת תשבץ *tunica ocellata,* מצנפת *tiara,* ציץ *lamina,* et מכנסים *femoralia.* Sic in tractatu Talmudico *Joma* cap. 7. §. 5. dicitur כהן גדול משמש בשמונה

בשמונה כלים וההדיוט בארבעה i. e. *Sacerdos magnus in octo vestibus ministrat; gregarius quatuor.* Vestes gregarii Sacerdotis statim recensentur, nempe כתנת *tunica*, מכנסים *femoralia*, מצנפת *tiara*, & אבנט *cingulum*. Sacerdos autem magnus his addidisse dicitur חשן *pectorale*, אפוד *Ephod*, מעיל *pallium*, & ציץ *laminam*. Sheringhamius, vir in his literis valdè eruditus, in Annotationibus suis monet quatuor vestes primò memoratas Sacerdoti magno cum reliquis sacerdotibus communes fuisse; quòd licet vestes Sacerdotis magni paulò accuratiores mollioresque fuerint, licet tiara & baltheus ejus aliquantulùm à cæteris discreparent, omnes tamen eisdem nominibus appellentur. Atque ad eundem modum de vestibus sacerdotalibus scribit Hieronymus Epist. 128. quippe qui מצנפת *Mitsnepheth*, seu tiaram Pontifici pariter ac reliquis sacerdotibus communem facit; atque ita etiam Josephus Antiq. lib. 3. cap. 8. in scripturâ autem tegmina capitum, quibus usi sunt gregarii Sacerdotes, alio nomine nuncupantur, nempe מגבעת *Migbaoth*, *i.* pilei, sive galeri. Octo hasce vestes Hebræi appellant * בגדי זהב *vestes aureas*, quòd ornatiores splendidioresque essent; nonnulli quatuor tantùm ex eis, nempè quæ Pontifici propriæ erant, sic appellatas volunt, sed Maimonidis verba (uti à * Sheringhamio sunt citata) contrarium apertè asserunt; בגדי זהב הן בגדי כהן גדול והם שמונה כלי הארבע של כל כהן ומעיל ואפוד וחושן וציץ. *Vestes aureæ sunt vestes sacerdotis magni; & sunt octo, nempe quatuor, quæ curvis sacerdoti sunt communes, & præterea pallium, Ephod, pectorale, & lamina.* Quatuor autem istæ vestes, quarum fit mentio Levit. 16. 4. nempe tunica linea, femoralia linea, cingulum lineum, & tiara linea, ab Hebræis appellantur בגדי לבן *vestes albæ*, et ab eis, quæ hîc memorantur, di-

* Vide Cunæum de Repub. Hebr. lib. 2. cap. 1. Sheringham. in Cod. *Joma* cap. 3. Selden. de Success. in Pontif. lib. 2. cap 7.

versæ reputantur. Quàm autem verè in hâc re sentiant, vix habeo dicere; neque enim satis intelligo cur vestes istæ in Levitico memoratæ non sint eædem cum eis, de quibus hîc fit sermo. [a]Seldenus ait vestes hasce non omninò inter se discrepasse, nisi quòd istæ de quibus agitur in Levitico, Pontifici tantùm propriæ fuerunt, & ex lino purissimo seu byssо conficiendæ erant, cum illæ, quorum hic fit mentio, omnibus sacerdotibus communes essent, & cingulo lana intertexeretur opere phrygionico seu polymito. At vestes istas non nisi ad Pontificem pertinuisse, nondum est ostensum; nec id inde profectò constat, quòd in isto Levitici loco Pontifex, cum in Sanctum Sanctorum ingrederetur, eas induere jubetur; id enim nihil impedit, quo minùs vestes istæ ei cum aliis sacerdotibus essent communes. De cingulo autem, etiamsi non nihil lanæ intertextum esset, cùm tamen præcipuè ex lino fieret, non immeritò lineum appellari potuerit. Minùs placet quod dicit [b] Cunæus, etsi linea sunt, quæ utrobique describuntur, tamen בד (quâ voce Moses utitur Levit. 16.4.) vulgare *linum* esse, cum שש (quod vocabulum hîc usurpatur) *byssus* exquisitissimi generis sit. Arbitror enim dictionem בד *linum* in genere denotare, atque adeò שש *byssum* sub se complecti. Atque ita sanè Onkelos Levit. 16.4. pro בד quater repetito semper habet בוץ, quod שש propriè respondet, & *byssum* significat. Quin & Seldenus (uti anteà notatum) ex Hebræorum mente vestes istas in Levitico memoratas ex byssо seu lino purissimo confecta refert. Re igitur pensitatâ eò potius propendeo, ut existimem quatuor illa indumenta, quorum in Levitico fit mentio, eadem esse cum eis de quibus in hoc capite agitur. Neque enim verisimile mihi videtur, ea vestimenta hîc esse prætermissa, nec ullam eorum factam esse mentionem, quibus Pontifex tam sacro ac solenni fungens officio induebatur.

[a] Selden. ubi suprà. [b] Cunæus loc. cit.

CAP.

In CAP. XXIX.

V. 2. *Et placentas azymas* בְּלוּלֹת בַּשָּׁמֶן *mixtas oleo*] Ex farinâ oleo mixtâ conficiendæ erant placentæ istæ, uti exponit R. Sal.

Et lagana azyma מְשֻׁחִים בַּשָּׁמֶן *Uncta oleo*] Vox Hebræa רקיקי quod *lagana* exponitur, est à רקק attenuari, & propriè placentas tenues significat. Lyra ex sententiâ R. Salomonis ait figuram quandam similem Caph Græco super lagana digito oleo tincto fuisse exaratam. Verba R. Salomonis sunt, אחר אפייתן מורחין בכית כו כף והיתה שהוא עשויה בנין שלנו כזה, hoc est, *postquam* (*lagana*) *cocta* (vel *pista*) *erant, uncta fuerunt quasi figurâ Chi Chaph* (vel Chi Græco, *quod sit instar Nun nostri in hunc modum.* Forma autem omissa est, nempe Græcæ literæ X, quod & in Maimonide accidisse notat Skikardus de Jure Regio cap. 1. theorem. 4. Sed nec illud intelligo, quomodo Chi Græcum χ, Hebræo Nun, נ, dici possit simile. Vide infra ad v. 7.

V. 4. *Et lavabis eos aquâ*] R. Sal. ait eos totius corporis immersione (טבילת כל הגוף) fuisse lavandos.

V. 6. *Et pones* וְאֶת נֵזֶר הַקֹּדֶשׁ *coronam sanctam super tiaram*] Jon. *Et pones coronam, in quâ insulptum est nomen sanctum, super tiaram.* Innuit coronam hanc esse laminam auream, in quâ scriptum erat, *Sanctitas Jehovæ*, atque idem etiam notat R. Sal. Similiter & Seldenus de Succeff. in Pontif. lib. 2. cap. 7. *Ita* (inquit) *planissimè capiendum, ut Corona sit ipsa lamina aurea, quæ vittâ hyacinthinâ tiaræ imposita, verum erat diadema, & coronæ sacræ nomen in sacris literis alibi* (præterquam in hoc loco, quem citaverat) *sortitur. Exod.* 39. 30. *Et fecerunt* את ציץ נזר הקדש זהב טהור *Laminam, coronam sanctam ex auro puro. Sic etiam habetur Levit.* 8. 9. *Nec dubitant Magistri in locis*

biſse ſemper coronam pro ipſâ Laminâ ſumere. Ego ſane non video quomodo aliter ſumi poſſit.

V. 7. *Et unges eum*] R. Sal. ait etiam hanc unctionem fuiſſe in formam Chi, nempe Græcæ literæ ſic appellatæ; אף משיחה זו בכין ל׳ Skikardus (loco antè citato) in hanc rem etiam citat locum Talmudicum, & Maimonidem; à Seldeno etiam (ubi ſuprà) in eandem ſententiam citantur Moſes Mikkotſi, & Obadias Bartenorius. Kimchi ad Pſal. 133. 2. ait Sacerdotem fuſo ſuper caput oleo inter palpebras unctum fuiſſe כמין כ״ף יונית *in formam Caph Græci.* Skikardus dicit mendum ibi esse; pro כ״ף *Caph* nimirùm legendum putat ל׳ *Chi*; addit tamen neutrum Caph, nec minuſculum κ, nec majuſculum Κ, ab hâc figura multum abludere. Similiter Seldenus miratur tam *Chi* quàm *Caph* ſimul à Rab. Salomone memorari ad v. 2. hîc verò tantùm *Chi*; & meritò ſuſpicandum fuiſſe ait illud quod (ad v. 2.) de *Caph* & *Nun* inſeritur, interpolantis alicujus gloſſema fuiſſe, niſi & aliorum etiam, qui inter Ebræos celeberrimi fuere, eandem fuiſſe ſententiam comperiremus. Deinde citat Abarbinelem ſcribentem, memoriæ proditum eſſe à ſapientibus, Pontifices ita ungi ſolitos eſſe, ut eis fueritכמין כ״ף יונית *figura* τοῦ *Caph Græcanici.* Jubet etiam videre Davidem Kimchium ad Pſal. 133. cujus verba antèa ſunt adducta. Dicit autem in ratione Abarbinelis nugas eſſe perquàm ridiculas; exiſtimat nempe Abarbinel, ideò unctione figuram literæ Caph Græci fuiſſe expreſſam, ut ita indicaretur eum, qui ita unctus erat, in Pontificem à Deo fuiſſe electum, quod Caph ſit prima litera vocis כהן *Cohen*, quæ Sacerdotem ſignificat. Ita enim inſigne fuiſſe dignitatis Pontificiæ, ut corona Regiæ. Dicunt namque Rabbini unctionem regis ab unctione ſacerdotis ita diſcrepaſſe, ut hæc in formam *Chi* vel *Caph* Græcanici, illa autem in formam coronæ facta

facta esset. At *Caph seu Cappa Græcanicum* inquit Seldenus) *primo* ס כוף *elemento est dissimilimum.* Et *si figura ejusmodi esset, ut primum* ס כוף *elementum præ se ferret, quamobrem, imò qui fieri cum ratione potuit, ut à Græcia preteretur ad Ebraicum vocabulum denotandum?* Ego sanè in ista Abarbinelis ratione nihil solidi esse fateor: in eo tamen virum hunc clarissimum unà cum Skikardo (qui & ipse erat eruditissimus) falli arbitror, quòd existiment per כף יונית *Caph Græcum* literam *Cappa* denotari, cum mea sententia litera [a] *Chi* intelligatur. Vocant enim Rabbini Chi Chaph, quòd Græcum Chi, Hebræo Caph, non formâ, sed virtute respondeat. Unde videmus in Græcis Bibliis Hebræum Caph per Græcum Chi exprimi. Jos. 7.1. כרמי χαρμί. Et ibid. עכן Αχάρ. Similiter כלב Græcè scribitur χάλεβ, Num. 14.6.

Et implebis manum Aharonis, & manum filiorum ejus] Onk. & Jon. *Et offeres oblationem Aharonis, & oblationem filiorum ejus.* LXX. hîc habent, καὶ τελειώσεις, &c. *Et consummabis manus Aharonis*, &c. Augustinus quærit quid hoc sibi velit; *Quid est* (inquit) *consummabis manus Aaron*, &c. *An per manus potestatem significavit, ut aliquid etiam ipsi consecrare possint?* Mirum est virum acutissimum non animadvertisse *consummare manus* hîc apud LXX. Interpretes idem esse quod *implere manus*, quemadmodum Interpretes isti (prout in Hebræo utrobique est) habent cap. 28.41. Phrasis ista [b] *implere manum* pro *consecrare* ideò usurpari videtur, quod consecrationis tempore partes quædam Sacrificii in manum Sacerdotis traditæ fuerunt. Aben Ezra autem observat cap. 32.29. phrasin hanc usurpari, ubi de sacrificio, nisi figuratè forte accepto, non agitur.

[a] R. Sal. ad v. 36. ait omnem unctionem esse in formam *Caph.* & ad cap. 30. v. 26. ait omnem unctionem fuisse in formam *Chi*, præter regalem, quæ erat in formam coronæ. Hinc apparet eum *Caph*, & *Chi* promiscuè usurpare. [b] Vide Goodwin in Mose & Aharlib. 1. c. 5.

V. 11. *Ad ostium Tabernaculi conventûs*] R. Sal. exponit, *in atrio tabernaculi, quod est ante ostium.* Et ad v. 32. ait totum atrium appellari ostium tabernaculi conventus.

V. 12. אֶל־יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ *ad fundamentum altaris.*] Fundamentum altaris R. Sal. sic describit, כמין בליטא בית קבול עשוי לו סביב סביב לאחד שעלה אמה מן הארץ *erat prominentia quædam receptaculi facti circumcirca (altare), postquam ad cubiti altitudinem à terra ascenderat.*

V. 13. וְאֶת־הַיֹּתֶרֶת Et *reticulum*] R. Sal. ait היא טרפשא דכבדא *est reticulum jecoris.* Similiter & R. Nathan in Concordantiis exponit יותרת per טרפש: Buxtorfius autem in Lexico magno interpretatur טרפש *reticulum, membranam tenuissimam,* & ex Talmude citat טרפשא דלבא *reticulum cordis*; & טרפשא דכבדא *reticulum hepatis.* Notat etiam טרפש & טרפשא esse Græcum τράπεζα *mensa*, ac partem eam hepatis sic vocari, quæ latior est instar mensulæ. Fullerus (ad quem Lectorem remittit Buxtorfius) Miscell. lib. 5. cap. 14. notat יותרת hîc à R. Salomone exponi טרפשא, ac Kimchium voce Hispanica interpretari אבֶרש *Hebras*, Latinos *fibras* dicere, Græcos autem λοβὸς appellare, eodemque vocabulo LXX. Interpretes nomen Hebræum reddere. Asserit autem aliud omninò esse טרפשא, nimirùm Græcum τράπεζα i.e. mensa, eamque aruspices jecori assignasse, ac ejus partem quandam statuisse. Veruntamen τράπεζαν jecoris non fuisse λοβὸν, constare ex Nicandri Theriacis, ubi λοβὸς h.e. fibra ἐκ τῆς τραπέζης i. e. è mensa nasci dicitur. Citat deinde Stephanum dicentem hepatis partem eam, quæ latior est instar mensulæ, τράπεζαν nominari: quænam autem ista latior pars sit, haud satis liquere indicat. Cõcludit denique sibi valdè probari Vulgatã Versionem, quâ *reticulum jecoris* redditur. Hîc enim omnia perbellè congruere

congruere ait. Nam & unum esse solum mdò, & super jecur, quemadmodum hîc dicitur היותרת על הכבד Quin & Græcam vocem λοβὸν hîc perinde valere arbitratur, atque cum de leguminibus dicitur. Quemadmodum enim siliqua, sive folliculus, in quo semen continetur, vocatur λοβός: ita reticulum, quod tanquam folliculus quidam jecur incluſum comprehendit, meritò λοβὸν nuncupatum existimari. Atque ita vocem istam LXX. Interpretes intellexisse videri, qui τὸν λοβὸν τῶν ἥπατος vel τὸν λοβὸν τὸν ἐπὶ τῶ ἥπατος ubique transferunt.

Et duos renes] Aben Ezra ait ex nonnullorum sententia renes Hebraicè dictos esse כלה à כליות *consumi* nempe desiderio, quemadmodum verbum istud usurpatur Psal. 84. 2. quòd concupiscentia venerea (כח התאוה למשגל) in renibus sita sit.

V. 17. *Et arietem* וְנִתַּחְתָּ לְנִתְחָיו *concides in frusta ipsius*] LXX. διχοτομήσεις κατὰ μέλη, *scindes membratim.* Διχοτομεῖν ibi simpliciter est, *scindere* seu *dissecare*; atque ita sumi videtur Mat. 24. 51.

V. 18. *odor suavissimus*] רֵיחַ נִיחוֹחַ Sic Vulg. LXX. εἰς ὀσμὴν *εὐωδίας, *in odorem suavitatis*, seu suaveolentiæ. Phrasin istam mutuatur Apostolus, eaque utitur Ephes. 5. 2. et Phil. 4. 18. Onk. & Jon. לאתקבלא ברעוא *ut suscipiatur cum benevolentia.* Ad verbum est, *odor quietis*; nam ניחוח est *quies*, à נוח *quiescere.* R. Sal. ait ita appellari, quòd Dei spiritum quiescere faciat, cum id quod jussit, impletum fit. נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני. Quod habita ratione veri sacrificii mortis Christi per ἀνθρωποπάθειαν de Deo verissimè dictum est. Ad eundem autem modum exponit etiam ad v. 25.

---

* Scholiastes notat alios Interpretes habere εὐαρεστήσεως, *acceptationis*, vel *complacentiæ*.

אִשֶּׁה לַיהוָה הוּא *Oblatio ignita* est Domino*] אשה derivatum videtur ab אש quòd *ignem* significat. Unde Amama in censura notat Vulgatum Interpretem nimis laxè reddere אשה *victimam* hîc & v. 25. *oblationem*, cum non quælibet victima seu oblatio fuerit אשה, sed ea tantum quæ Ebræis dicitur עולה quòd tota ascenderet per ignem (à עלה *ascendere*) Græcis ὁλοκάυτωμα, quod totum combureretur. Onkelos tamen & Jonathan simpliciter vertunt קורבנא *oblatio*. Sed R. Sal. ad vocis originationem respiciens exponit הקטרת איברים שעֵר האש i.e. *ustionem membrorum super ignem*. Ac disertè dicit לשון אש i.e. *notionem ignis* voci אשה inesse.

V. 20. *Et pones* עַל תְּנוּךְ אֹזֶן *Super extremum auriculæ*, &c.] Sic Vulg. LXX. ἐπὶ τὸν λοβὸν τῆς ὠτὸς *super pennam auris*, Sic Latinè vertitur & supra v. 13. τὸν λοβὸν τῆς ἥπατος, *pennam jecoris*. At Theodorus Gaza superiorem partem auris vocat pinnam; λοβὸν autem facit inferiorem partem, ac *fibram* interpretatur. Sic enim ille verba Aristotelis de hist. Animal. lib. 1. cap. 11. Latinè reddit, *Auris pars exterior, cui nomen auriculæ parte constat superiore, Pinna; inferiore, Fibra.* Græca autem sic habent, ὠτὸς δὲ μέρος τὸ μὲν ἀνώνυμον· τὸ δὲ, λοβός. Quæ ad verbum sic sonant; *Auris autem pars, hæc quidem nomine caret; illa autem* λοβὸς (*fibra*) appellatur. Aben Ezra refert R. Saadiam interpretari Hebræam vocem *tenuch* הרך הרבך בענול האזן *molliciam carnem, quæ orbiculæ auris adjungitur.* Quod cum interpretatione Græci vocabuli λοβὸς à Gaza tradita, nec non cum Vulgata versione convenit. R. Salomon autem exponit הסחוס האמצעי שבתוך האזן *Cartilaginem mediam, quæ est in aure.* Kimchi in Rad. (referente Fagio) de hac voce תנוך agens ait, הוא הרך אשר בקצה האזן מול בלעז ובספרא מפרש

* LXX. θυμίαμα κυρίῳ ἐστί, *Incensum Domino est.* Nobilius testatur in aliis libris esse θυσίασμα *Sacrificium.*

שהוא

שהוא הנוד האמצעי *Est tenerum illud, quod est in extremitate auris, quod vulgo mol vocatur. Et in Siphra* (libro sic appellato) *exponitur maceries, quæ est in medio* sc. auris. Prior expositio cum R. Saadia, posterior cum R. Salomone conspirat. De priore autem [a] plurium videtur esse consensus, ac propterea eam potius sequendam censeo. Miror autem Bithnerum, qui in Clave Linguæ S. primò verbis Kimchi (ejus nomine suppresso) dicit תנוך בקצה האון הרך *teneriorem partem in extremitate auris*: deinde autem addit, per inversionem hinc esse χόνδρος *cartilago*. Hæc certè inter se haud conveniunt, cum cartilago auris ejus tenerior pars non sit.

וְעַל בֹּהֶן *Et super pollicem*] R. Sal. exponit. הגודל i.e. *pollicem*; atque ait sanguinem super medium pollicis articulum (בפרק האמצעי) fuisse ponendum.

V. 22. וְהָאַלְיָה *Et caudam*] Onkelos & Jonathan voce Hebraeâ in Chaldaicam formam mutata utuntur ואליתא. LXX. Interpretes vocem istam omiserunt; Scholiastes autem monet alios Interpretes ex Hebræo addere καὶ τὸν νέφρον, *& caudam*. Atque ita habet Vulgatus. R. Sal. exponit partem, quæ à renibus deorsum protenditur, מן הכליות ולמטה. Notat etiam in bove & capra hoc non fuisse præceptum, ut האליה *cauda* combureretur. Idem etiam observat Aben Ezra ad v. 13.

וְאֵת שׁוֹק הַיָּמִין *Et armum dextrum*] R. Sal. ait non nisi in hoc [b] Sacrificio reperiri, quod armus dexter comburi debuit. לא מצינו הקטורה בשוק הימין עם האמורים אלא בו בלבד.

V. 24. וְהֵנַפְתָּ אוֹתָם תְּנוּפָה *Et agitabis ea agitatione*] Vulgat. *Et sanctificabis eos elevans, &c.* At אותם hîc

[a] Jonathan etiam interpretatur סחום *cartilaginem*. At Onkelos רום אודנא *superiorem partem auris*. [b] Nempe quando partes duntaxat aliquæ comburendæ erant.

non

non ad Aharonem ejusque filios, sed ad res antea memoratas refertur; nec verbum הניף propriè est *sanctificare*, sed *agitare*: unde non injuriâ bis hîc ab Interprete peccatum censet Amama. Lyra ait in Hebræo esse, *& ventilabis*. Addit etiam R. Salomonem dicere Ventilationem istam ita factam, ut Moses manus suas manibus Aharonis, et filiorum ejus prædicta tenentium supponeret, easque primò elevaret sursum, deinde retraheret deorsum; ac postea ad orientem, & occidentem, aquilonem et meridiem deduceret, ad designandum quòd ea offerebant Deo, qui cælo et terræ, et quatuor orbis partibus dominatur. Atque istiusmodi quidem habet R. Sal. Onkelos et Jonathan interpretantur וחרים יתהון ארמא *& elevabis ea elevatione*. At Aben Ezra ad v. 27. ait, אין יונף כמו יורם ני יורם למעלה ולא יונף *Agitatio non est idem quod elevatio: Nam elevatio est sursum; non autem agitatio*. Certè in isto versu תנופה *agitatio*, et תרומה *elevatio*, distincta esse videntur. LXX. καὶ ἀφορεῖς ἀυτὰ ἀφόρισμα, *& separabis ea separationem*. Scholiastes refert alios libros habere αὐτὸς, *eos*, quos (licet minùs sinceros) Vulgatus Interpres secutus videtur. Similiter v. 27. LXX. Interpretes vertunt תנופה ἀφόρισμα, *separationem*, et תרומה ἀφαίρεμα, *demptionem*: unde apparet eos voces istas tanquam synonymas accepisse. Vulgatus istîc חזה התנופה interpretatur *pectusculum consecratum*; et שוק התרומה *armum separatum*. Proprias vocum significationes nec hic nec illi expressêrunt. Sed et Onkel. pariter ac Jonathan pro תנופה habent ארמותא *elevationem*, et pro תרומה habent אפרשותא *separationem*.

V. 29. *Et vestes sacræ, quæ sunt Aharonis, erunt filiorum ejus post eum*] Ejus nempe ex filiis, qui Aharoni in dignitate sacerdotali * successerit, ut rectè exponit R. Sal. Similiter Aben Ezra, *filii ejus, qui ipsius loco unctus fuerit.*

* Vide v. 30.

אחריו

אחריו *post eum* (ut idem notat) hîc idem valet quod במותו *cum mortuus fuerit.*

V. 33. וְזָר לֹא יֹאכַל *Extraneus autem non comedet*] Id eſt, qui non eſt ex ſemine Aharonis, ut interpretatur Aben Ezra.

V. 35. *Implebis manum eorum*] Onkelos & Jonathan hîc, ut alibi ſemper, *offeres oblationem eorum.* Lyra ait hanc impletionem referri ad ea, quæ poſita erant ſuper manus Aharonis & filiorum ejus, ut ventilarentur coram Deo. Vide ſupra ad v. 24. et ad v. 9.

V. 37. *Et erit altare* קֹדֶשׁ קָדָשִׁים *ſanctiſſimum*] Ad verb. *Sanctitas ſanctitatum*, Aben Ezra exponit קדש כאחד הקדשים *Sanctum, ut alia aliqua res eſt ſancta.* Sed Hebræa phraſis eminentem quandam ſanctitatem innuere videtur.

Quiſquis tetigerit altare, ſanctificabitur.] Jon. *Quiſquis appropinquabit altari* (vel *offeret in altari,* קרב דיקריב במדבחא) *ſanctificabitur ex filiis Aharonis; ſed ex reliquo populo non licet cuiquam appropinquare* (למקרב) *ne comburantur igne flammanti, qui egreditur à* (Deo) *ſanctiſſimo*; ad verbum, *à ſanctitatibus,* מן קודשיא. Pleniùs autem ſenſum hujus loci exponere videtur Lyra, ſacerdotes, qui altari ad miniſtrandum accedunt, priùs mundari, ac ſanctificari debere. Alienior eſt expoſitio R. Salomonis, altare adeò ſanctum fuiſſe, ut ſi fortè corruptum eſſet ſacrificium, altari tamen impoſitum, ex ejus contactu ſanctum redderetur.

V. 40. וְעִשָּׂרֹן סֹלֶת *Et decimam partem ſimilæ*] R. Sal. exponit decimam partem Ephæ, quadraginta tria ova, & quintam partem ovi.

רְבִעִת הַהִין *Quartam partem Hin*] R. Sal. ait eſſe שלשה לתים *tres Logim.* * Log autem ſex ova continere dicitur. Aben Ezra exiſtimat *Hin* eſſe menſuram Ægyptiacam,

* Ita Kimchi à Fagio citatus teſtatur.

tiacam; ſed id mihi minùs videtur verisimile. Quorſum enim in eis, quæ perpetuum Dei cultum ſpectabant, Ægyptiacis potiùs quàm Hebraicis nominibus uterentur?

V. 42. אֲשֶׁר אוֹעֵד לָכֶם שָׁמָּה *Ubi vos conveniam*] Onk. & Jon. דאומן מימרי לכון תמן. *Vbi conſtituam verbum meum vobis.* R. Sal. ait nonnullos ex Rabbinis hoc ita intelligere, ac ſi poſt erectum Tabernaculum à ſuperiori parte altaris ænei Deus cum Moſe loqui ſolitus eſſet: alios autem velle id à ſuperiori parte propitiatorii factum fuiſſe. Atque id quidem clarum eſt ex cap. 25. ac proinde rectè R. Sal. dicit hæc verba non reſpicere altare, ſed Tabernaculum conventûs, cujus immediatè anteà facta eſt mentio. LXX. ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖθεν, *in quibus innoteſcam tibi inde.* Pro לכם *vobis* videntur legiſſe לך *tibi*; vel ita de induſtriâ expoſuerunt, propterea quòd ſequatur לדבר אליך שם *ut loquar tibi illic.* Hîc etiam, ut alibi, pro אועד vel legiſſe, vel in animo habuiſſe videntur אודע *cognitus ero.* At v. 43. ubi in Hebræo eſt, ונועדתי שמה לבני ישראל veram lectionem ſecuti habent, Καὶ τάξομαι ἐκεῖ τοῖς υἱοῖς Ισραήλ, *& præcipiam* (vel conſtituam) *illic filiis Iſrael.* Vulg. *Vbi conſtituam, ut loquar ad te. Ibique præcipiam filiis Iſrael.* Vide ſuprà ad cap. 27. 21.

V. 46. לְשָׁכְנִי בְּתוֹכָם *Ut habitem inter eos*] Vulg. *ut manerem inter illos.* Onkelos et Jon. לאשראה שכינתי ביניהון *ut faciam præſentiam meam habitare inter eos* LXX. Interpretes, quid ſecuti neſcio, vertunt, ἐπικληθῶ αὐτοῖς, *ut invocer illis.*

In CAP. XXX.

V. 3. *Et obduces illud auro puro*] Aben Ezra notat hinc altare illud dictum eſſe *altare aureum.* Ita nimirùm appellatur, Num. 4. 11. & Apoc. 8. 3.

אֶת־גַּגּוֹ *Tectum ejus*] Onk. & Jon. יתּ אֵיגְרִיהּ quod Fagius & Buxtorfius itidem interpretantur *tectum ejus*. LXX. τὸν ἐχάεγν *Craticulam* (seu locum) *ejus*. Amama legit [a] ἐ χαείδα, quod idem valet. Vulgatus etiam habet *craticulam ejus*. Certum est גג *gag* significare *tectum*; ac propterea Lyra monet in Ebræo haberi *tectum ejus*, i. e. partem superiorem; atq; hoc dictum ait ad differentiam altaris holocausti, quod non habebat tectum. Steuchus etiam existimat altare thymiamatis non habuisse craticulam, ut altare holocausti; illi enim craticulam fuisse necessariam, huic autem minimè: *Quarè* (inquit) *amovenda craticula est, & loco ejus tectum reponendum.*

V. 4. וְהָיָה לְבָתִּים לְבַדִּים *Et erunt loca vectibus.*] Ad verb. *Et* [b] *erit in domos, &c.* Hebræi בית *domum* pro quovis receptaculo usurpant. Onk. & Jon. לְאַתְרָא *in locum.* Vulg. *ut mittantur in eos vectes.* LXX. καὶ ἔσονται φαλίδες ταῖς σκυτάλαις, *Et erunt arcus amitibus.* Augustinus (annotante Nobilio) observat annulos hîc dici arcus. *Et quid* (inquit) *est aliud annulus, vel circulus, nisi undique arcus?* Nota autem LXX. Interpretes hîc, & v. 5. vocare בדים σκυτάλας, cum antèà verterint ἀναφορεῖς *gestatoria.* Lexicographi notant σκυτάλιον interdum pro clavâ vel fuste accipi.

V. 6. *Et pones illud ante velum, &c.*] Lyra refert Augustinum velle hoc altare fuisse in sancto sanctorum; juxta Hieronymum autem & Hebræos in exteriore parte, quæ dicebatur Sanctum, fuisse. Atque hoc ex capite ultimo constare arbitratur; thuribulum autem illud, de quo Hebr. 9. 4. ab hoc altari distinctum fuisse asserit. Et ad v. 10. refellit eos, qui [c] Augustinum sequentes, putant altare incensi fuisse intra Sanctum Sanctorum, asserens Le-

[a] Ita etiam Steuchus; sed in Edit. Rom. est ἐχάεγν. [b] Rab. Salom. יהיה המעשה הטבעות האלה *Et erit, nempe opus horum annulorum.* [c] Vide Riberam de Templo lib. 2. cap. 8.

vit. 16. haberi, ſummum ſacerdotem ſanguinem poſuiſſe in cornibus altaris incenſi, poſtquam è Sancto Sanctorum exiiſſet. Sanè (ut Burgenſis etiam fatetur) ex textu S. Scripturæ liquidò conſtat altare incenſi non fuiſſe in Sancto Sanctorum, in quod non niſi ſummo ſacerdoti, idque ſemel in anno, intrare licuit, cum ſuper altare iſtud inferiores ſacerdotes bis quotidiè incenſum offerent. Aliter igitur, ſed fruſtrà interpretari conatur Auguſtinum Burgenſis, ac ſi altare illud tantùm ſecundum dignitatem ſanctum ſanctorum appellari voluiſſet. Rab. Sal. & Aben Ezra, diſertè monent hoc altare fuiſſe מחוץ in exteriori parte Tabernaculi.

V. 7. קְטֹרֶת סַמִּים. *Suffitum aromaticum*] LXX. θυμίαμα σώθετον λειπόν, *incenſum compoſitum ſubtile*, Steuchus notat hoc penitùs aliud eſſe ab eo, quod in Hebræo dicitur. Idem tamen refert Hebræos dicere pulverem tenuiſſimum odoris fragrantiſſimi voce סמים ſignificari. De voce iſtâ ſuprà eſt annotatum. Vulg. *incenſum ſuave fragrans.*

V. 9. *Non offeretis* (ad verb. *aſcendere facietis* העלו) *ſuper illud* קְטֹרֶת זָרָה *incenſum extraneum*] Onk. קטורת ביסמין נוכראין *incenſum aromatum extraneorum*; i. e. ex aliis aromatibus; quàm quæ præſcripta ſunt, confectum. Jon. קטרת ביסמין דעממין נוכראין *incenſum aromatum populorum extraneorum.* R. Sal. exponit שום קטרת של נדבה *ullum incenſum ſpontaneum*, i. e. non præſcriptum: ἐθελοθυμίαμα, ut ἐθελοθρησκεία Col. 2. 23. Atque addit כלן זרות לו חוץ מזו * *Omnia præter hoc* (nempe quod Deus præſcripſit) *ſunt extranea.* Similiter Aben Ezra incenſum extraneum interpretatur שאיננה כמתכונתה *id quod juxta præſcriptum* (ſeu *ordinationem*) *ipſius non eſt.*

* LXX. θυμίαμα ἕτερον, *incenſum aliud.* Vulg. *thymiama compoſitionis alterius.*

יַעֲלֶה

וְעֹלָה *Et holocaustum*] LXX. καὶ καρπωμα, & oblationem; sic Latinè vertitur. Alibi isto vocabulo interpretantur Hebræum אשה, quod oblationem igne penitùs consumptam denotat. Hinc autem colligi posse videtur Interpretes istos non aliam secutos esse lectionem, quàm quæ in Hebræis codicibus hodiernis habetur, Hos. 14. 3. ubi pro פרים שפתינו *vitulos labiorum nostrorum*, (ut vertit Vulgatùs) habent καρπὸν χειλέων ἡμῶν, *fructum labiorum nostrorum*; quam versionem secutus est author Epistolæ ad Hebræos cap. 13. 15. Existimatur eos legisse פרי *fructum*, pro פרים *vitulos*; sed quidni legere potuerunt פרים *vitulos* (seu potiùs *juvencos*) ac interpretari καρπὸν, ut hîc atq; alibi oblationem vocant καρπωμα.

V. 10. *Semel in anno propitiationem faciet super illud.*] Jon. *Semel in anno propitiationem faciet super illud in die propitiationum.* Similiter R. Sal. *Hoc est in die expiationum.* Et Aben Ezra, *die decimo mensis septimi.* Vide Levit. 23. 27. Augustinus ait non intelligi debere semel duntaxat in anno intrâsse sacerdotem in Sanctum Sanctorum, sed semel in anno cum sanguine, quotidiè autem sine sanguine causâ imponendi incensi. Sed hoc ex falsâ hypothesi dixit nempe altare incensi in sancto sanctorum fuisse. Vide suprà ad v. 6.

קֹדֶשׁ קָדָשִׁים הוּא לַיהוָה *Sanctum sanctorum*, (i. e. sanctissimum) *est Domino.*] Hoc est interprete R. Salomone) *Hoc altare sanctificatum est rebus hisce, nec ulli alii cultui.*

V. 12. כִּי תִשָּׂא אֶת־רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Cum elevaveris caput filiorum Israel*] Sic Hebræa ad verbum sonant; sensus autem est, Cum recensueris, vel numeraveris filios Israel. Onk. & Jon. אֲרֵי תְּקַבֵּל יָת חִשְׁבּוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Cum acceperis summam filiorum Israel.* R. Sal. sic explicat;

* Vulg. *Quando tuleris summam filiorum Israel.* LXX. Ἐὰν λάβῃς τὸν συλλογισμὸν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, *si acceperis computationem filiorum Israel.*

Cum volueris accipere summam numeri eorum, ut scias quot sint, ne numeres eos capitatim (seu *viritim* לְגֻלְגֹּלֹתָ) *sed dabunt tibi unusquisque dimidium sicli, unde numeratis siclis numerum eorum cognosces.* De Hebreâ autem phrasi quæ hîc usurpatur, vide Annotationes meas (si libet) ad Gen. 40. 13.

Ver. 13. זֶה יִתְּנוּ *Hoc dabunt*] Jon. *Hæc taxatio* (זה שיעורא) *ostensa fuit Mosi in monte, instar denarii ignei* (הי כדינרא דאשא) *et sic dixit ei, Juxta hanc* (*taxationem*) *dabunt, &c.* Similiter R. Sal. ait Deum ostendisse Mosi formâ monetæ igneæ, quæ dimidium sicli valebat, ac dixisse Israelitas ejusmodi monetam daturos. Sed hoc argutius est; simplex sensus est, *Hoc dabunt*, nempe (ut statim sequitur) *Dimidium sicli juxta siclum sanctuarii.* Sic Gen. 42. 18. *Hoc facite, & vivite*; quid autem facerent, verbis proximè sequentibus explicatur.

כָּל־הָעֹבֵר עַל הַפְּקֻדִים *Unusquisque qui transit inter eos, qui recensentur.*] Sic etiam v. 14. R. Sal. ait moris esse, ut qui numerant, eos, qui numerantur, alios post alios transire faciant; in hanc rem citat Levit. 27. 32. & Jer. 33. 13. Ex iis certè locis istiusmodi numerandi rationem in usu fuisse videtur.

מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל *dimidium sicli.*] LXX. τὸ ἥμισυ τοῦ διδράχμου, *dimidium didrachmæ.* Vide notam proximè sequentem, & quæ notata sunt ad Gen. 24. 22. Quod autem Neh. 10. 32. de tertia parte sicli legitur, Aben. Ezra ad locum istum ait, eam dimidio sicli, de quo hîc agitur, additam fuisse tanquam ob ea, quæ ibi memorantur necessarium. Gerundensis autem (uti refert Manasses Ben Israel in Exod. quæst. 47.) istum sicli trientem ex legis obligatione datum putat; ac causam, quare tunc trientem darent, fuisse, quòd siclus tempore Mosis viginti tantum granorum, ætate Nehemiæ ad triginta ascendisset; ac pro in illius ævi trientem æqualem fuisse

Mo-

Mosaici sicli dimidio. Sed ista nullo (quod sciam) fundamento nituntur, nec verisimilia videntur, proindeque Aben Ezræ sententiam sequendam potius censeo.

Juxta siclum sanctuarii] vel *sacrum*, בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ R. Sal. exponit, כמשקל השקל שקצבתי לך לשקול נו שקלי הקדש *juxta pondus sicli, quem constitui tibi, ut et siclos sacros ponderes.* [a] *LXX.* κατὰ τὸ δίδραχμον τὸ ἅγιον *juxta didrachmum sacrum.* Constantinus L'Empereur (in Middoth cap. 2. sect. 1.) ait *LXX.* Interpretes auxisse pretium τῷ δίδραχμα. *Navi* (inquit) *cum reddere velleno siclum sacrum,* τὸ δίδραχμον τὸ ἅγιον *posuerunt, quamvis siclus sacer valeret quatuor drachmis; quia crescente sicli* (qui est τὸ δίδραχμον) *valore idem nihilominùs nomen, quo communiter exprimebatur, retinendum autumârunt.* Waserus (de nummis Hebr. lib. 2. cap. 3.) ex Josepho citat, ὁ δὲ σίκλος νόμισμα ἐξαίων ὂν, ἀττικὰς δραχμὰς τέτταρας. *Siclus, Hebræorũ nummus, continet quatuor drachmas Atticas.* Refert etiam Hesychium appellare ejusmodi siclum sacrum τετράδραχμον ἀττικὸν νόμισμα *nummum Atticum tetradrachmum.* Quin & laudat Hieronymũ in Ezech. 4. asserentem siclum sacrum esse staterem, hoc est, Atticas drachmas quatuor valere. Monetâ verò Germanicâ Imperiali dicit semissem argentei uncialis sive [b] Thaleri, constituere hunc siclum, ac binos istiusmodi siclos Thalerum efficere integrum, hoc est, argenti unciam, quum justum pondus unciale sit. Siclum autem sacrum ait lege à Deo

[a] Serarius ad Jos. 7. quæst. 5. sect. 12. putat LXX. scripsisse δ. δραχμᾶν, vel δ δραχμὸν & inde Librarios fecisse δίδραχμον. At quid sit δ. δραχμὸν, fateor me nescire. Addit eo loco & tempore quo scripserunt LXX drachmam unam parem Atticis duabus fuisse, sicque idem esse δίδραχμον apud ipsos, quod postea fuit τετράδραχμον. Sed hæc parùm solida esse videntur. [b] Ibid. cap. 5. ait communem siclum æstimari 15. denariis Anglicis,

fuisse institutum ad res sacras, sive Ecclesiasticas, videlicet ad Tabernaculi vel Templi structuram, & ornatum, ad sacri ministerii apparatum & perfectionem, ad Numinis propitiationem, & suicujusque redempturam. Et cap. 5. de siclo communi agens, *Is* (inquit) *& ante & post latam legem fuit in usu, adque res duntaxat civiles & politicas adhibitus, in quo à siclo sacro differt, qui non nisi ad usum Templi, & ex consequenti ad cultum Dei adhibebatur.* Atque hæc quidem plurimorum tum ex nostris, tum ex Pontificiis est sententia, qui etiam existimant siclum sacrum communi duplo fuisse majorem. Atque hoc quidem concedit Lud. Capellus diatr. de lit. Ebr. pag. 112. distinctionem autem sacri & communis sicli negat eò pertinere, quòd sacrorum siclorum usus in solo esset Tabernaculo atque Templo, extra illud verò nullus; utriusque enim tum sacri, tum communis promiscuum, & popularem apud Judæos usum fuisse arbitratur. Sed Arias Montanus lib. de siclo, distinctionem istam omninò tollit, atque omnem siclum, sacrum, sive sanctuarii esse vult. Quod autem in Scriptura de siclo sacro sive sanctuarii dicitur, tantùm ait valere, ac si diceretur, mensurâ bonâ, & justo pondere. Huic etiam opinioni favere videtur Serarius in Jos. 7. quæst. 5. sect. 10. ubi asserit authoribus alterius sententiæ nullam esse rationem, nisi quòd dicant idcircò addi alicubi, *siclum sanctuarii*, ut ab altero distinguatur. Verùm id jam expositum esse dicit; atque addit nonnullos tradere, fuisse in sanctuario conservatum siclum unum ad quem, si controversiæ quid accideret, examinarentur alii omnes tanquam ad Lydium Lapidem, quemadmodum Romæ servabatur pes. Atquæ ista quidem non improbabiliter dicta esse fateor, veruntamen à communiori sententiâ egrè possum divelli; nec commodiorem conciliandi *LXX.* Interpretes cum Josepho ac Hieronymo

nymo rationem video, quorum illi ſiclum duarum drachmarum, hi autem quatuor conſtituunt, quàm ut illi de ſiclo communi, hi autem de ſacro locuti eſſe intelligantur. Quod enim *LXX.* etiam ſacrum ſiclum appellant Ἱερατικὸν, ejus ratio antea ex Conſtantino *L'* Empereur eſt allata; quæ autem à Serario de hâc re dicta ſunt, minùs placent.

עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל *Viginti oboli ſunt ſiclus*] Vulg. *Siclus viginti obolos habet.* LXX. εἴκοσι ὀβολοὶ τὸ Ἱερατικὸν. Onkelos pro גרה habet מעין, quod interpretantur etiam *obolus*. In Jonathane eſt מבין, ſed mendoſè (* opinor) pro מעין, nam מנין eſt *minæ*. Vox autem Hebræa גרה *gerah*) (quæ hîc, & Levit. 27.25. Num. 3.47. & 18.16. Et Ezek. 45.12. occurrit) deſignat nummulũ argenteum, qui tantum pendebat, quantum ſedecim grana hordei, ſive ſemen ſiliquæ communis, quæ ab Hebræis חרוב *Charob* Arabicè autem אלחרוב *Alcharob*, & ab Hiſpanis, *Algarova* appellatur. Ita tradit Waſerus de Num. Heb. lib. 2. cap. 13. ubi etiam Græcum κεράτιον ab Hebræo *gerah* converſo *g* in κ, ut à גמל *gamal* κάμηλος, ortum putat. Aſſerit autem iſtum computum ab omnibus Hebræorum Doctoribus ſummo conſenſu confirmari. Ac nominatim in hanc ſententiam citat R. Levi ad hunc locum, & Gedaliam in Shalſheleth. Addit denique ex Hebræa voce *gerah* deductum videri Græcam γρῦ, qua non ſolùm ſordes, ſeu rem viliſſimam, & vocem ſuillam, ſed & minutulum quendam nummum ſignificari docet ex Heſychio, cujus hæc citat verba. γρῦ εἶδός τι τοῦ μικροῦ νομίσματος, *Gry eſt ſpecies exigui nummi.* Aben Ezra dicit גרות *geroth* eſſe גרגרות חרוב *grana charob*, ſeu *ſiliquas*.

V. 14. *A viginti annos nato, & ſubra*] Ad verb. *à*

* Ita etiam cenſet Buxtorfius in Lexico Syro Chaldaico.

filio viginti annorum, & supra, מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמָעְלָה *Non omnes cujusvis ætatis (inquit * Waserus) vel sexus Judæi ad recensionem illam admittebantur, ac proinde capitationem præstare debebant; sed mares tantùm & quidem vicenarii, ac majores 20. annis usque ad annum quingagesimum; quia videlicet ejus ætatis beneficio validi militiæ, ad hanc communiter egrediebantur, ac tum demum à nece se liberare poterant. Unde annum vicesimum nondum ingressi, aut quinquagesimum egressi, tanquam ad bellum, suique proinde defensionem inepti, à tributo isto immunes habebantur. Quæ causa cur Dominus noster Jesus Christus, ad quem oblationis hujus negotium mysticè respiciebat, nec ante vicesimum, nec post quinquagesimum ætatis annum, sed præcisè in medio eorum annorum redempturam corporis sui cujus semisiclus iste typus fuit, pro nobis præstare voluerit.* Hæc ille: at post quinquagesimum ætatis annum tributum, hoc non fuisse pendendum, nondum video.

V. 15. לְחַטֹּאת עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם *ad dandum oblationem Domino ad propitiandum pro animabus vestris.*] Hæc in vulgata versione sunt prætermissa; in Græcis autem Bibliis pariter ac Chaldaicis Paraphrasibus habentur.

V. 20. יִרְחֲצוּ מָיִם *Lavabunt (se) aquâ.*] מים pro במים Onk. יתקדשו מיא *sanctificabunt se aquâ.* Jon. ותקדשו מוי *sanctificabunt aquam.* Fortè legendum, ut in Onkelo, יתקדשו, in Hithpael, *sanctificabunt se* & מוי erit pro במוי *aqua*: vel יְקַדְּשׁוּ in Kal *sanctificabuntur*, non יְקַדְּשׁוּ in Piel *sanctificabunt*, ut in editione Venetâ legitur. In codice *Joma* cap. 3. §. 3. dicitur neminem atrium intrasse ad peragendum ministerium, etiamsi mundus esset, antequam laverat אין אדם נכנס לעזרה לעבודה אפילו מהור עה

* Waser. de Num. Heb. lib. 2. cap. 6.

שיטבור

שיטבורי Sheringamius ait Sacerdotes Tabernaculum ingressuros manus ac pedes, sed ingressuros Templum totum corpus laviſſe. Addit ceremoniam iſtam, ſacrum Baptiſma præfiguraſſe, ejuſque typos & figuras cæteras populi Judaici lotiones fuiſſe. Atque hoc quidem illi cum multis eſt commune; ego verò cum eis ſentio, qui Judaicis ceremoniis propriè loquendo non noſtra Sacramenta, ſed res ipſas, quæ eis ſignificantur, præfiguratas fuiſſe exiſtimant.

V. 23. *Sume tibi* בְּשָׂמִים *aromata*] LXX. ἡδύσματα *ſuavitates*. Sic Latinè vertitur. Aquila, ἀρώματα, Vulg. *aromata*. Vox, *hedyſmata* à Plinio uſurpatur Nat. hiſt. lib. 13. cap. 1. Cornarius dicit ſtymmata olim vocata aromata, quibus in unguentorum compoſitione oleum ſpiſſabant; hedyſmata verò ea, quibus ſpiſſatum oleum ſuavi odore imbuebant, & perfundebant. LXX. autem Interpretes per hedyſmata generaliter aromata intelligere videntur v. 34. pro סמים etiam habent ἡδύσματα.

מֹר־דְּרוֹר *Myrrhæ puræ*] Onk. מירא דכיא quod idem valet Jon. & Hieroſol. מיר בחיר *myrrhæ electæ*. Vulg. *primæ myrrhæ & electæ*. LXX. τὸ ἄνθος σμύρνης ἐκλεκτῆς, *florem myrrhæ electæ*. Conjunxerunt nimirùm vocem ראש (quæ ſignificat *caput*, item *principium* ſeu *principale*) cum ſequentibus, cum præcedenti voci potius adjungi debeat, בשמים ראש *aromata principalia*, licet בשמים * formam habeat abſolutam pro conſtructa בשמי, quod & alibi interdum in Scriptura uſu venit. R. Sal. בשמים ראש interpretatur חשובים *aromata pretioſa*, quæ in honore habentur. Similiter Aben Ezra ait ſenſum iſtorum verborum eſſe שיוקח הראש

* Amama putat בשמים ראש eſſe per inverſionem pro בשמים בשמי ראש vel concisè dictum eſſe pro ראש בשמים

מכרי בשם *ut ex unoquoque aromate caput* (seu *principium primum*) *accipiatur.* Atque addit, כי הוא הנכבד מהנשאר באחרונה *Nam id pretiosius est eo, quod post* (vel *in extremo*) *relinquitur.* De voce מור *Mor* inter Hebræos haud convenit. Aben Ezra ait esse vocem difficilē explicatu ומלת מור קשה ac refert R. Saadiam interpretari מושק Muscum. Ita autem & Maimonides vocem *Mor* exponit (teste Skikardo de jure Regio cap. 1. Theor. 4.) Nempe ut significet muscum. Verba ejus à Skikardo citata sic habent המור הוא חדם הצרור בחיה שבהודו חידוע לכרי שמתבשמין בה בני אדם בכל מקום * *Mor est sanguis concretus in bestia quadam Indiæ, notus omnibus: quia eo condiunt se homines ubique locorum.* Addit autem Skikardus hoc ab alio quodam Rabbino rectè refelli quòd non verisimile sit compositionem sacram ingredi sanguinem ullius feræ, nedum immundæ. Sed ratio ista mihi haud tanti esse videtur. Illud plus roboris habere arbitror, quod sequitur, nempe Cant. 5. 1. scriptum esse, *Veni in hortum meum, soror mea sponsa, decerpsi mor meum cum aromate meo*; hinc siquidem videri *Mor* esse de specie fruticis alicuius, seu arboris, cujus odor est fragrans: Kimchi in Rad. (uti ibidem refert Skikardus) eorum opinionem commendat, qui *Mor* thuris speciem esse existimant. Mihi vox ipsa indicare videtur *mor* esse myrrham, uti antiquis pariter ac recentioribus interpretibus placuit. Vox autem דרור *deror* libertatem significat, unde מור דרור *mor deror* est *myrrhæ libertatis*, seu liberæ, hoc est liberè fluentis, uti exponit Amama, qui etiam refert Lyram scribere duplicem esse myrrham primam & secundam; primam esse guttam, quæ sponte sudat de arbore, eamque esse optimam; secundam verò, quæ ex incisione manat eamque minùs

* Buxtorfius in Lex. Talm. refert quosdam ex Talmudicis interpretari *Mor* muscum; ipse autem myrrham interpretatur.

bonam

bonam esse. Probabilis quidem est ista expositio; sed nec illam à Fagio traditam improbandam censeo, ut nimirùm per myrrham liberam myrrha minimè adulterata intelligatur.

חֲמֵשׁ מֵאוֹת *Pondo quingentorum.*] Sic Onkelos מתקל חמש מאה quod idem planè sonat, nec quodnam sit pondus exprimit, etiamsi Fagius vertit, *nempe quingentos siclos in pondere*, secutus fortè Hierosolymitanum Paraphrasten, qui habet תקל חמש מאון דסלעין *Pondus quingentorum siclorum* Jonathan habet מתקל חמש מאה מנין *pondus quingentarum librarum.* Sed altera expositio cum in se considerata est probabilior, tum firmatur ex versu sequenti, ubi dicitur, *& Cassiæ quingentos* (*siclos*) בשקל הקדש *in siclo sancto* Jonathan ibi חמש מאה מנין בסלעין קורשא *quingentas minas, siclos in siclis* (vel *juxta siclos*) *sanctos.* Vox מנין *minas* (seu *libras*) expungenda videtur, alioqui quid ista sibi velint me nescire fateor.

וְקִנְמֹן־בָּשֶׂם *Et cinnamomi aromatici*, &c.] LXXL. καὶ κινναμώμου ἡδύσμου, *& cinnamomi benè olentis*, Vulgatus illud בשם omisit, ac simpliciter vertit *& cinnamomi medium*, quod Amamænon immeritò visum est censurâ dignum. R. Salomon ait, necesse fuisse dicere קנמן בשם, ut optimum cinnamomum intelligatur, cùm cinnamomum aliquod istiusmodi sit שאינו אלא נענע *quod non est nisi instar ligni*, i.e. nihil ferè à vulgari ligno differt parùm aut nihil odoris habet. Mox itidem sequitur, וְקָנֶה בֹּשֶׂם *Et calami aromatici*, &c. Ubi etiam Vulgatus epithetum insuper habet: * LXX. autem exprimunt, καὶ κάλαμου ἡδύσμου.

V. 24. וְקִדָּה *Et Casiæ*, &c.] R. Sal. ait קדה *Kiddah* esse nomen radicis herbæ, ac à sapientibus vocari

* LXX. πεντακοσίους σίκλους *quingentos siclos*, & sic Vulgatus.

קציעה

קציעה i. e. *Caſiam.* Sic & Aben Ezra aſſerit ex traditione notum haberi *Caſiam* voce iſtâ ſignificari. Ita quidem Onkelos & Jonathan pro וקדה habent וקציעתא h.e. *& Caſiæ.* Similiter Vulgatus, *Caſiæ autem*, &c. LXX. verò ἴριδος *iridis.*

V. 25. רקח מרקחת מעשה רוקח *Pigmentum pigmentationis, opus pigmentarii*] vel *opere pigmentarii*, ut מעשה ſit pro במעשה vel כמעשיה i.e. *juxta opus.* Onk. בוסם מבסם עובר בוסמנו *aroma aromatizans opere aromatarii.* Sic Shindlerus in Pentaglotto ad verbum interpretatur; Fagius autem vertit, *aromatibus confectum, opere apothecarii.* Vulgat. *unguentum compoſitum opere unguentarii.* LXX. μύρον μυρεψικὸν τέχνῃ μυρεψοῦ, *unguentum unguentarium, arte unguentarii.* רקח *rokack*, & מרקחת *mirkachath* ferè idem valent, nempe pigmentum ex diverſis aromatibus confectum רוקח *rokeach* autem deſignat pigmentarium, artificem nempe, qui iſtiuſmodi pigmentum conficit. R. Sal. dicit omnem rem, quæ cum altera miſcetur, uſque dum altera alterius odorem, vel ſaporem attraxerit, vocari *mirkachath.* כמ דבד המעורב בחבירו עד שזה קופח מזה או ריח או טעם קרוי מרקחת Ezech. 24. 10. מרקחה *merkacha* uſurpatur de mixtura aromatum, quæ ad carnes condiendas adhibetur.

שֶׁמֶן מִשְׁחַת־קֹדֶשׁ יִהְיֶה *oleum unctionis ſanctæ* (ad verb. *ſanctitatis*) erit.] Iſta Vulgatus Interpres omiſit, LXX. autem pariter ac Chaldæi Paraphraſtæ expreſſerunt.

V. 29. *Quiſquis tetigerit ea, ſanctus erit.*] Onk. *Quiſquis appropinquaverit, ſeſe ſanctificabit.* כמ דיקרב בהון יתקדש Fagius vertit, *omnis qui ea contigerit, ſanctus erit.* Jon. *Quiſquis eis appropinquáverit ex ſacerdotibus, ſanctificabit ſe; reliquæ autem tribus comburentur igne flammanti coram Domino.* Vide ſupra ad cap. 29. 37.

V. 30. *Et Aaronem filioſque ejus unges*] Lyra primò ait

ait Aharonem unctum fuisse capite ac manibus; filios autem ejus non nisi manibus. Deinde addit juxta nonnullos, sacerdotes minores non fuisse unctos, sed tantùm oleo unctionis & sanguine arietis consecrationis inter se commixtis fuisse aspersos: atq; hoc illi videtur probabilius ob id quod cap. 29.21. habetur; sed præterquam quod locus iste de Aharone pariter ac de filiis ejus loquitur, aspersio ista ab hac unctione diversa esse videtur. Ex sacro textu maximè videtur probabile, in ipsa sacerdotii institutione, quâ sacrati Aharon posterique ejus, non solum ipsum sed & filios ejus unctos fuisse, id quod asserit Seldenus de succeſſ. in Pontif. lib. 2. cap. 9. Etiamsi posteà gregarii sacerdotes uncti non essent uti Hebræi (Seldeno ibidem testante) sentiunt. Levit. 6. 15. vel 6. 22. scriptum est, *Sacerdos ex filiis ejus unctus in ejus locum, faciet eam.* Unde non malè colligere videntur, eum, qui in Pontificatum succeſſit, ungendum fuisse; de gregariis autem sacerdotibus id minùs videtur verisimile.

V. 33. *Super extraneum*] Jon. * *Super extraneum qui non est ex filiis Aharonis.* Similiter exponit Aben Ezra improbaris opinionem Japhethi, qui per extraneum intelligit eum qui non est ex filiis Israel. Refert autem R. Saadiam dicere traditionem fuisse apud Israelitas, hoc

---

* Heb. עַל זָר Jonathan עַל דְּחִילוֹנִי & sic Onkelos. Fagius vertit *super prophanum.* & eorum sententiam genuinam putat, qui de eo qui non est ex familia Aharonis, interpretantur Num. 18.4. in Hebræo textu זָר & in Targum דְּחִילוֹנִי de eo qui non est ex genere Levitico usurpatur. R. Sal. in hoc Exodi loco זָר extraneum exponit שְׁאֵינוֹ צָרִיךְ כְּהוּנִי וּמַלְכוּי *eum ad quem non pertinet sacerdotium & regnum.* At cum regnum nondum esset institutum, intempestivum videtur hîc ejus mentionem facere, etiamsi posteà reges (saltem nonnulli, hoc oleo uncti essent; quod quidem ex 1 Reg. 1. 39. videtur probabile.

oleo Davidem ejusque posteros, non autem alios reges fuisse ungendos. Id ab eo dictum ait, propterea quod scriptum sit 1 Reg. 1. 39. Tsadocum oleum è Tabernaculo accepisse, eoque unxisse Solomonem; ipse autem existimat id non nisi ex occasione, seu speciali aliqua de causa tunc factum fuisse, quemadmodum Samuelem, atque alios interdum alibi quàm in loco ad id constitutum sacrificâsse legitur. R. Levi, Ben. Gersom ad istum Scripturæ locum (uti etiam Seldenus loco supra citato annotavit) ait non opus fuisse, ut Salomon ungeretur אלא מפני מחלקרת אדוניה *nisi ob controversiam, quæ illi cum Adonia (de regno) erat*; nam cùm David unctus fuit, simul etiam omnes ex ejus semine, qui ei successuri erant, unctos fuisse; quemadmodum cùm Aharon & filii ejus uncti fuerunt, omnes eorum successores uncti erant, ut essent sacerdotes; ac propterea deinceps opus non fuisse, ut quisquam ex sacerdotibus præter Pontificem ungeretur. Similiter Skikardus de Jure Regio cap. 1. theor. 4. refert Rabbinos existimare unicam unctionem toti prosapiæ sufficisse, nec opus fuisse, ut repeteretur, nisi quando legitimus successor ob machinationes æmulorum periclitaretur. Et ex Maimonide inter alia hoc citat, אין מושחין מלך בן מלך שהמלכות ירושה i.e. *Non ungunt regem, filium regis quòd regnum sit hæreditarium.* Addit Maimonides, si orta esset dissensio, istiusmodi etiam regem unctum fuisse, ut tollerentur æmulationes, ac omnibus notum fieret, quisnam duntaxat pro vero rege haberetur. Sic nimirùm Solomonem propter Adoniæ factionem unctum fuisse; item Joasum propter Athaliam, 2 Paral. 23. & Jehoachazum propter Jehoiakimum fratrem ejus. Legitur quidem 2 Reg. 23. 30. occiso Josia, populum accepisse filium ejus Jehoachazum, eumque unxisse, ac patris loco regem constituisse

constituisse; controversiam autem inter illum, & Jehoiakimum de regno fuisse, in Scriptura nusquam (quod sciam) reperitur. Id tamen ex Scriptura colligi posse videtur, cum Jehoiakimum natu seniorem, ac propterea regni legitimum hæredem fuisse constet ex 2 Reg. 23. 31. cum 36. & 2 Paral. 36. 2. cum 5 collato. Videtur igitur populus ideò unxisse Jehoachazum, quòd etiamsi jure ei regnum non deberetur, eum tamen pro rege habendum vellent. Ad istum modum Rabbini, nempe R. Salomon, Kimchi & R. Levi in Commentariis suis locum istum explicant. Skikardus, (ubi supra) Talmudicos doctores secutus, ait unguentum, de quo hîc agitur, semel tantùm, nempe à Mose, fuisse confectum, ac in posteritatis usum asservatum. Non enim licuisse unguentum aliud, hoc deficiente, conficere, colligit Ex. v. 32 & 33. hujusce capitis. Propterea Talmudici (ipso referente) non sine miraculo accidisse volunt, ut unguentum hoc semel confectum tot per omnia secula unctionibus sufficeret. Ego verò non video quemadmodum sententia ista fundamento satis firmo nitatur. Quòd enim hîc v. 32 & 33. prohibentur istiusmodi unguentum conficere non ita intelligendum arbitror, ac si nullo unquam tempore, etiamsi hoc planè deficeret, aliud huic simile confici deberet, sed in privatum ac profanum usum nunquam fuisse conficiendum. Id innuunt verba ista v. 31. *Oleum unctionis sanctæ erit hoc mihi in generationibus vestris.* Et ver. 32. *Sanctum* (ad verb. *Sanctitas*) *est, sanctum erit vobis*, i. e. in sanctum duntaxat usum à Deo fuit institutum, ac ab eis usurpari debuit. Similiter de thymiamate sacro dicitur v. 37. Eos sibi ipsis istiusmodi conficere non debuisse, i. e. in usum proprium, ut rectè vulgatus, *Talem compositionem non facietis in usus vestros; quia sanctum est Domino.* Atque hæc Aben Ezræ sententia esse videtur, qui

refert

refert nonnullos id, quod hîc dicitur, unguentum hoc ſuper extraneum non fuiſſe ponendum, de ungento à Moſe confecto intelligere; (atque ita quidem interpretatur. R. Sal. מאותו של משה *de eo, quod Moſes fecit*) ſed id ſibi haud placere aſſerit, ac dicit, והנה אין הפרש בין שמן המשחה שעשה משה ובין הנעשה מהם כהיום id eſt, *Et ecce, non eſt diſcrimen inter oleum inctionis, quod fecit Moſes, & id, quod ei ſimile poſteà factum eſt.* Quin & Skikardus ipſum Maimonidem citat aſſerentem eum duntaxat lege condemnari, qui unguentum, de quo hîc eſt ſermo, conficeret לה המשחה בו *ut eo ungeretur*; licuiſſe autem alicui id conficere להתלמד או לתנו לאחרים *Ut ipſe (modum ejus conficiendi) diſceret, vel alios doceret.* At quorſum (miror) quis iſtud vel diſceret ipſe, vel alios doceret, ſi unguentum ita confectum nulli omninò, ne ſacro quidem, uſui inſervire.

V. 34. נָטָף *ſtacten*] Sic Vulgatus; & ſimiliter LXX. στακτὴ. Onkelos Hebræam vocem paululùm immutatam retinet, נטופא, Fagius *guttam* interpretatur, נטף verbum eſt *ſtillare* ſeu *guttatim fluere*; atque eadem Græci verbi στάζειν, unde στακτὴ, eſt ſignificatio. Eſt humor ex arboribus quibuſdam ſtillans; unde in eum finem arbores incidi ſolent, quanquam Plinius lib. 12. cap. 15. dicit nullam ſtacten ei præferri, quam arbores ſuâ ſponte, priùs quàm incidantur, ſudant; quod ſatis quidem eſt veriſimile. R. Sal. interpretatur נטף per צרי *reſinam*; ſic enim vox iſta videtur ſignificare, etiamſi id etiam ſit incertum, uti olim ad Gen. 37. 25. annotavi. Jonathan & Hieroſolymitanus pro נטף hîc habent קטף, quo vocabulo ad interpretandum Hebræum צרי Onkelos & Jonathan Gen. 37. 25. utuntur. Verbum autem קטף eſt *incidere*; atque inde ſuccus iſtiuſmodi vocatur קטף, quòd ex arboribus inciſis plerumque ſoleat defluere. וּשְׁחֵלֶת

וְשְׁחֵלֶת *Et onycha*] Ita LXX. & vulgatus vocem iſtam interpretantur, Similiter R. Sal. ait eſſe שורש בשם חלק ומצהיר כצפורן i. e. *radicem aromaticam lævem, & ſplendentem inſtar unguis.* Atque addit in Miſna vocari צפורן i. e. *onycha.* Eadem planè etiam ex Kimchii Radicibus citat in Lex. Talm. Buxtorfius. Quin & idem voce ab Onkelo uſurpatâ טופוא ſignificari Rabbini iſti obſervant. טופרא Chaldaicè reſpondet Hebræo צפורן, & *unguem* denotat Deut. 21. 12.

וְחֶלְבְּנָה *& galbanum*] Sic Vulg. & LXX. χαλβάνλω quod propius ad Hebræam *Chelbonah* accedit. R. Sal. ita etiam dictionem iſtam interpretatur, aſſerens vocari גלבנה *galbanum.* Dicit autem aromatis iſtius odorem eſſe malum, ac inter aromata, ex quibus factum eſt thymiama, recenſeri, ne in cœtibus ſuis jejunii ac precationis causâ inſtitutis dedignarentur ſeſe adjungere prævaricatoribus, qui inter Iſraelitas numerantur: ejus verba ſic habent, ומנאח הכתוב בין סמני הקטרת ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף עמנו באנודת העניותינו ותפלותינו את פושעי ישראל שיהו נמנים עמנו

סַמִּים (*Hæc erunt*) *aromata*] Ad iſtum modum exponit Aben Ezra, אלה סמים *Iſta aromata*, ſc. erunt adhibita. LXX. Interpretes vocem iſtam cum præcedenti conjungunt, χαλβάνλω ἡ δυσμὴ: atque ita etiam Vulgatus *galbanum boni odoris.* Sed præterquam quod tum debuit eſſe וחלבונת in formâ conſtructâ, eſt accentus Rebia ſuper וחלבונה unde dictionem iſtam à ſequenti ſejunctam eſſe apparet. Fagius etiam ita Onkelum interpretatur, *& galbanum aromaticum*; ſed verba ejus ſunt וחל בנחא בוסמין quæ Hebræa ad verbum exprimunt. Non tamen diffiteor [a] expoſitionem iſtam valdè com-

[a] Haud tamen ſcio an iſtiuſmodi galbanum quod boni ſit odoris, reperiatur.

modâ videri, etiamſi verbis Hebræis minùs congruat. Sed nec rationes iſtæ à forma vocis, & ab accentu deſumptæ tanti fortè ſunt momenti, ut propterea interpretatio iſta rejici debeat, cum alibi non rarò forma abſoluta pro conſtructa uſurpetur, nec accentus iſtiuſmodi vim ſuam diſtinguendi ſemper habeant.

וּלְבֹנָה זַכָּה *Et thus purum*] Quatuor duntaxat aromata ad thymiama ſacrum conficiendum hîc memorantur. Aben Ezra autem refert antiquiores Hebræos tradidiſſe undecim aromatum ſpecies ad hanc rem fuiſſe adhibitas. R. Sal. nominatim eas recenſet, nempe הצרי *reſinam*, הצפורן *onycha* (in Sacro textu ſpecies iſtæ vocantur נטף & שחלת) החלבונה *galbanum* הלבונה *thus*, מור *myrrham*, קציעה *Caſiam*, נרד *ſpicam nardi*, כרכם *crocum*, הקושט *coſtum*, הקלופה *corticem* (*odoratum*) והקנמון הקנה *calamum* (*odoratum*) *& cinnamomum*. Quin & ex ipſis Scripturæ verbis (uti hîc docet R. Sal.) Hebræi putant ſe poſſe colligere tot aromatum ſpecies adhiberi debuiſſe. Quia enim hîc primò dicitur סמים *aromata* indefinitè, quod minimum eſt pluralis numeri volunt intelligi, nempe duo: deinde recenſentur *ſtacte*, *onyx* & *galbanum*; hîc igitur quinque dicunt eſſe aromata. Poſteà iterum ſequitur סמים *aromata* indefinitè; unde tot intelligi cenſent, quot anteà fuerunt deſignata, nempe (ex eorum ſententia) quinque. Ultimo deinde loco adjicitur thus purum; atque ita mirabili arte, cum Scriptura quatuor duntaxat ſpecies memoret, illi undecim ex ipſa colligunt. Iſtud Hebræorum commentum videre eſt etiam apud Buxtorfium in Lex. Talm. rad. קטר

בַּד בְּבַד יִהְיֶה *Solum in ſolo erit*] LXX. ἴσον ἴσῳ ἔσται *æquale æquali erit*. Vulg, *æqualis ponderis erunt omnia*. Similiter Onkelos & Jonathan מתקל יהא במתקל *pondus in pondere erit*, quod Fagius ſic explicat, æqualis ponde-

ponderis erunt. Alios autem ſic accipere ait, ut ſenſus ſit, uniuſcujuſque pondus ſit ſeorſum. Aben Ezra autem Hebræa verba ſic exponit כל אחד לבד ירוקח ואחר כך יעורב *unumquodque (aromatum) ſeorſim contundetur, & poſteà (cum reliquis) miſcebitur.* Vide Junium, cujus expoſitio nulli poſt ponenda videtur.

V. 35. *Et facies illud,* &c. מְמֻלָּח *ſalitum*] Vulg. *miſtum diligenter.* LXX. μεμιγμένον, *mixtum.* Ita etiam Onk. & Jon. מערב *mixtum* מלח *melach* eſt Sal. inde ממולח *memullach* ſalitum. Amama dicit hoc eſſe extra controverſiam; atque ideò putat Interpretes iſtos fortè ſubintellexiſſe, *ſale*, cum *ſalire*, & *miſcere ſale* idem ſint. Cenſet tamen Ebræam vocem, non rectè expreſſam, quòd ex iſta interpretatione nemo intelligere poſſit mixturam hanc ſalis fuiſſe. At R. Sal. expoſitionem iſtam approbat, כתרגומו *prout interpretatus eſt Chaldæus Paraphraſtes ita eſt intelligendum.* Atque ſic porrò explicat, ut ſenſus ſit, aromata contuſa diligenter & accuratè (יפה יפה) inter ſe miſceri debere. Addit huic ſimile eſſe illud Jon. 1. 5. וירואו המלחים *& timuerunt nautæ.* Nautas enim dictos ait מלחים *mallachim* à miſcendo, quòd remis ſuis aquas vertere ac miſcere ſoleant. Quæ enim quis optimè miſcere velit, ea digito vel cochleari (בבזך) vertere ſeu agitare (מהפכו) ſolere.

In CAP. XXXI.

V. 3. בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה וּבְדַעַת *Sapientia, & intelligentia, & scientia* R. Salom. inter hæc ita distinguit, ut חכמה *sapientia* sit מה שאדם שומע מאחרים ולמד *id, quod quis ab aliis audit, ac discit.* תבונה verò *intelligentia* quando quis מבין דבר מלבו מחוך דבריהם שלמד *hominem aliquem ex corde suo* (vel *ex sese*) intelligit, ope *eorum, quæ didicit.* דעת denique *scientia* sit earum rerum, quæ *flatu spiritûs Sancti* addiscuntur. Sic cum Fagio vi- dem est verba R. Salomonis interpretari, qui concisè (ut sæpe solet) loquens tantùm habet, דעת רוח הקודש i. e. ad verb. *scientia, spiritus sanctus.* Sed hæc nominibus ipsis (quantum video) ista con- venit distinctio, nec huic certè loco congruere videtur, cum quicquid vel sapientiæ vel intelligentiæ, vel scien- tiæ Bezaleel habuerit, ex singulari spiritus sancti afflatu habuisse appareat. Sic enim in initio versus dicitur, *& implebo eum Spiritu Dei*, deinde sequitur *sapientiâ*, &c. Alii aliter nomina ista distinguunt, sed nullo satis firmo fundamento niti videntur eorum distinctiones, ac propterea malim pro synonymis accipere, ut nimirum per istiusmodi verborum congeriem maxima dotum, quibus à Deo ad opus Tabernaculi instructus fuit Beza- leel, copia significetur.

V. 4. לַחְשֹׁב מַחֲשֶׁבֶת *ad excogitandum excogitationes*] LXX. διανοῆσαι καὶ ἀρχιτεκτονῆσαι, *excogitare, & architecta- ri.* Onk, לאלפא אומנון *ad docendum artifices.* Jon. למיחשב ברעיונין *ad excogitandum in cogitationibus suis quemadmodum operentur*, &c. Vulg. *ad excogitandum quid fabrefieri possit*, &c. Conjunxerunt nempe hæc

* D. Willettus ad hunc locum R. Salomonis sententiam aliter sed perperam recitat.

cum

cum sequentibus; sed ex Hebræo textu res diversas significatas esse apparet, nempe primò excogitare ac deinde quod excogitatum est, exequi, & efficere. Verbum חשב est cogitare, מחשבה *cogitatio*; hîc autem חשב est *solenter excogitare*, & מחשבה *solers excogitatio* seu *res solerter excogitata*. Ita etiam vocabula ista usurpantur Jer. 18. 18. & Dan. 11. 24, 25. In istis autem locis in malam partem accipiuntur, ad insidiosam scilicet machinationem denotandam, quemadmodum Græca vox *νοήματα*, quæ Hebrææ voci מחשבות respondet, usurpatur 2 Cor. 2. 11.

V. 5. ובחרשת אבן למלאת Et *in artificio*, (seu *sculptura*) **lapidis ad implendum*, vel *inserendum*] Vulg. *Marmore & gemmis*; quam versionem Amama merito miratur, cum de marmore speciatim nulla fiat mentio in Hebræo textu, nisi fortè vocem אבן *lapidis* duabus istis vocibus *marmore & gemmis* exprimere voluit Interpres; ut ut sit, voces למלאות ובחרשת *& in artificio, & ad implendum*, prætermisit, Græca Biblia, hîc adeo sunt vitiata, ut quòd in eis habeatur, referre pigeat.

Et *candelabrum purum*] sic nimirùm appellatur, ut monet R. Sal. quod ex auro puro confectum esset. Ista ratio mihî magis arridet, quam quæ apud Fagium ab Hiskuni redditur, nempe mensam & candelabrum præ aliis Tabernaculi instrumentis pura appellari, quod nihil sanguinis in illis fundebatur. Ego assentior R. Salomoni, qui etiam ad Levit. 24. 6. mensam sic dictam vult, quod auro puro obducta esset; quæ ratio etiam Aben Ezræ est probata.

V. 10. ואת בגדי השרד Et *vestes ministrationis*] Sic Onk. & Jon. ית לבושי שימושא, quod idem valet. R. Sal. etiam refert nonnullos ita interpretari, ut שרד cultum & ministerium denotet, לשון לעבודה

* Onk. אבן טבא *lapidis pretiosi*. Jon. מרגליתא *Margaritæ* seu *gemmæ*.

ושירות, ipſe autem vult eſſe dictionem Syriacam, לשון ארמי ac in Targum ſeu Chaldaicâ Paraphraſi reſpondere Hebræo קלעים & מכבר, Atque ita quidem in Targum pro cribro (Hebr. מכבר) eſt סרורא, & pro cortinis (Hebr. קלעים) eſt סרדין, Literæ autem ש & ס tantundem valent: iſtiuſmodi tamen ſignificationes huic loco non conveniunt, ac propterea eis aſſentior, qui שרד & שרת promiſcuè uſurpari ſentiunt. LXX. ἐν ταῖς στολαῖς τῆς λειτουργικῆς ἁγιῶν, &c. *Er ſtolas miniſtratorias Aharon*, &c. Vulg. *Veſtes ſanctas in miniſterio Aharon ſacerdoti*, &c. Veſtes haſce cum iis, quæ ſequuntur confuderunt ואת בגדי הקדש וגו' *& veſtes ſanctas Aharon, &c.* At hæ ab illis diſtinctæ eſſe videntur, ut obſervat R. Sal. qui etiam probat non intelligi hîc veſtes ſacerdotales, ſed eas, quibus vaſa Tabernaculi quandoque involvi ſolebant; Vide Num. 14. 7. & 13. quia nimirùm infra cap. 39. dicitur haſce veſtes ex hyacintho, purpura & coccino fuiſſe factas, nullâ byſſi mentione facta, cum ex veſtibus ſacerdotalibus nulla ex purpura aut coccino abſque byſſo fuerit. Aben Ezra etiam veſtes haſce à ſacerdotalibus diſtinguit, ac eas intelligit veſtes quibus profectionis tempore, arca, menſa, altare, & candelabrum operta erant, uti ſcriptum habetur Num. 4. Similia etiam habet ad cap. 39. 1. Vide ibid.

V. 13. *Veruntamen Sabbatha mea obſervabitis*] R. Salomon in hunc modum exponit, quaſi Deus Moſi ſic diceret, *Etiamſi autem conſtitui te, ut eis de opere Tabernaculi præcipias, ne tamen leve ſit in oculis tuis ob opus iſtud Sabbathum pellere* (לדחות את השבת) hoc eſt, Sabbathi obſervationem omittere, quemadmodum ſolent dicere, *Circumciſo pellit ſabbathū*. Similiter Aben Ezra

* Aben Ezra deducit שרוד à שרד *reſiduo*, quod mihi parum placet.

ait

ait ideo hoc in loco præceptum de observando sabbatho repetitum esse, quòd fortasse Israelitæ existimarent opus Taberniculi etiam in sabbatho fuisse faciendum. Vide infrà ad cap. 35. 2.

V. 15. שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן *Sabbathum sabbathi*, sive *quietis*] R. Sal. exponit מנוחת מרגוע ולא מנוחה עראי *requiem determinatam, & non requiem fortuitò contingentem.* Fagius refert Hebræorum nonnullos inter שבת *Shabbath* & שבתון *Shabbathon* sic distinguere, ut per *Shabbath* intelligatur quies illa, quæ incipit à vespera unius diei, & desinit in vesperam sequentis diei; *Shabbathon* verò esse dimnutivum, q.d. *sabbathulum*, ac denotare modicum illud tempus, quod Judæi de suo ad Sabbathum adjiciunt, nempe (ut ipsi loquuntur) מחול אל הקדש *à profano ad sacrum.* Quia enim (ut aiunt) momentum illud nescimus, quo sabbathum incipit, ac desinit, ideo horam unam ejus initio pariter ac fini addunt, atque additamentum istud voce *Shabbathon* significari putant nonnulli. Sed ista nihil in se solidi habere censeo; id multo firmius videtur (quod & Fagius sibi magis probari dicit) repetitionem vocis (licet non planè ejusdem) emphasin habere, ac innuere die septimo maximè sabbathum esse, & planè nihil operis in eo faciendum. Sic Lud. De Dieu ait phrasi Hebræâ sabbathum maximum designari, & ab Hebræis vocari שבת החמורה *sabbathum grave*, præ quo nimirùm alia sabbatha leve quid esse videantur.

Qui fecerit opus in sabbatho, omninò morte plectetur] Jon. *omninò interficietur projectione lapidum.* R. Sal. ait eum morte plectendum, si testes essent & התראה *præmonitio.* Ad illud autem v. 14. *excindetur anima ista*, &c. dicit בלא התראה *sine præmonitione*, i.e. etiamsi non fuerit præmonitio, unde apparet eum hanc excisionem animæ non pro pœna capitali à magistratu, sed pro pœ-

an cælitùs infligenda accipere; atque istam quidem Talmudicorum esse sententiam ostensum est supra ad cap. 2. 15. annot. 3. Mihi verò hic ipse locus arguere videtur, animæ excisionem, de qua sæpius in lege fit sermo, pœnam mortis ab homine infligendam denotare; cum morte plecti, atque animæ excisionem pati, quasi ἐν παραλλήλοις posita esse videantur.

V. 16. לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשַּׁבָּת *ad observandum sabbathum*] Jon. למעבד תנפוקי שבתא *ad observandas delitias sabbathi.* Forte respexit ad locum Isai. 58. 13.

V. 17. וַיִּנָּפַשׁ *Et respiravit*] Seu *refocillatus est.* * Onk. ונח *& quievit*; atque isti interpretationi calculum suum apponit R. Sal. כתרגומו ונח *quemadmodum interpretatio Chaldaica* se habet, *& quievit.* Aben Ezra ait Scripturam de Deo humanitùs loqui, ut facilius id quod dictum est intelligatur (התורה דברה בלשון בני אדם להבין השומעים) Deum enim non fatiscere neque lassari. Creaturas siquidem ejus, nempe corpora cœlestia continuo motu circumferri; multo magis creaturas spirituales indefatigabiles esse; tantum abesse, ut refocillatione opus habeat is, qui creavit omnia, quique omnia absque motione solo verbo suo effecit.

* LXX. καὶ ἐπαύσατο *& cessavit.* Vulgatus verbum istud penitùs prætermisit.

CAP.

In CAP. XXXII.

V. 1. *Et vidit populus* כִּי בֹשֵׁשׁ מֹשֶׁה *quod Moſes cunctatus eſt.*] LXX. κατέσυρεν *tardavit.* Vulg. *Moram faceret:* Similiter Onk. אוחר, *tardavit,* ſeu *moram fecit.* Atque id etiam R. Salomoni probatur, qui citat Jud. 5. 28. בשש רכבו *moram facit currus ejus* Fagius ait hîc in textu Hebræo ad literam eſſet, *quòd confuſionem faceret Moſes*; confuſionem enim eſſe populo, quandodeſtituitur מנהיג. i. *gubernatore.* At etiamſi בוש ſit *confundi,* (ſive à בוש, ſive à בשש) eſt *cunctari,* ſeu *moram facere,* uti ex illo Judicum loco eſt manifeſtum, ubi בשש & אחר idem valent. Jonathan hîc habet אשתהי *moratus eſt,* atque addit populum vidiſſe ורעבר זמנא דקבע להון *quòd præterierat tempus, quod (Moſes) ipſis præfinivit.* R. Sal. ait Moſen Iſraelitis dixiſſe, ſe poſt 40 dies rediturum. Eos autem deceptos fuiſſe, quòd diem quo Moſes in montem aſcendit, numero iſto comprehenſum putabant, cum is quadraginta integros dies intellexiſſet. At hæc nihil probabilitatis habent, neque enim veriſimile eſt, vel Moſen intellexiſſe, nedum indicaſſe, quamdiu in monte moraturus eſſet; vel Iſraelitas unius diei morulam adeò impatienter ferre voluiſſe. Lyra refert R. Salomonem dicere, Satanam die 39. quem Iſraelitæ putabant eſſe quadrageſimum, turbaſſe aerem & oſtendiſſe ſimilitudinem feretri, dicentem Moſen eſſe mortuum. Sed ego in R. Salomone de feretro nihil reperio. Hîc quidem dicit Satanam die triceſimo nono turbaſſe mundum (ערב את ועולם) & oſtendiſſe ſimilitudinem tenebrarum, caliginis, & confuſionis (חשך ואפלה וערבוביא) ac dixiſſe, *Certè Moſes eſt mortuus ac propterea in mundum venit confuſio.* Deinde mox ad illa verba, *Nam iſte vir Moſes,* ait Satan cis

eis ostendisse similitudinem Mosis, quasi per aerem veheretur.

וַיִּקָּהֵל הָעָם עַל אַהֲרֹן *Et congregatus est populus adversus Aharonem*] Aben Ezra ait verbum קהל *congregari*, sequente על *contra*, in deteriorem partem, (לגבאי)tum, sequente autem אל *ad* in partem meliorē (לשבח) Conatur autem sedulò Aharonem pariter ac populum ab idololatriæ crimine excusare, quasi scilicet nec Aharon, nec populus de idolo fabricando cogitavit, sed duntaxat in honorem Dei vitulum fecit; fuisse autem in populo nonnullos adeò fatuos, ut vitulum in idolum verterent, dicentes *Hi sunt dii tui*, &c. Sed futilia planè sunt ista, ac inepta, cum ex textu luculenter appareat maximam populi partem idololatriæ ream fuisse; neque exemplum Achanis hîc quadrare, uti vult Aben Ezra, quasi nimirùm hîc (v.7.) dictum sit, *populus tuus*, &c. cum non nisi pauci ex populo crimine isto tenerentur, quemadmodum Achane duntaxat peccante, Israelem peccasse dicitur, Josh.7.

Nam iste Moses, &c. *nescimus*, &c.] Jon. אשתלהב בטורא דאשתא מצלהבא מן קדם יי *Combustus est in monte igne flammanti à conspectu Domini.* Puto legendum באשתא alioqui vertendum est, *in monte ignis flammantis*, sed infra v.23. ubi eadem verba repetuntur, legitur באשתא *in igne.*

Abrumpitte (פָּרָקוּ) *inaures aureas*, &c.] R. Sal. non improbabiliter ait, * Aharonem existimasse, mulieres & pueros ornamentis suis haud libenter carere voluisse; ac interea dum res protraheretur, Mosen adventurum fuisse; eos autem confestim, nullâ interpositâ morâ, ornamenta sua abrupisse.

V.3. *Et abrupit universus populus*, &c.] Jon. *Et renuerunt* (וסריבו) *mulieres tradere ornamenta sua viris sus, ac*

* *Non absurdè intelligi difficilia præcipere voluisse, ut hoc modo eos ab illa intentione revocaret.* Aug.

protinus

protinus univerſus populus abrupit monilia quæ erant in auribus ſuis (באזניהן) *Et attulit Aaroni.* Sed mulieres iſtud renuiſſe, nihil eſt quod perſuadeat.

V. 4. *Et formavit eum* בחרט *cælo*] Onk. בזיפא quod idem ſonat. LXX. ἐν τῇ γραφίδι, *ſtylo*: Miror quid ſecutus ſit Vulgatus Interpres, qui vertit, *opere fuſorio.* Amama ait חרט extra dubium eſſe *ſtylum.* Iſto quidem ſenſu uſurpatur Iſai. 8. 1. atque ita iſtic ab ipſo vulgato Interprete exponitur. R. Nathan in Concordantiis cum in iſto Iſaiæ, tum in hoc Exodi loco interpretatur עט i.e. *ſtylum.* Lyra ait in Hebræo hîc eſſe, *in ſtylo.* Atque addit R. Salomonem exponere in hunc modum, quod Aharon primò in tabula ſtylo depinxit formam vituli, deinde artificibus tradidit, ut ad ſimilitudinem ejus vitulum facerent. R. Salomon ait hæc verba ויצר אתו בחרט bifariàm poſſe exponi, nempe primò ut ויצר ſignificet, *& ligavit* (לשון קשירה) & בחרט idem ſit quod בסודר *ſudario* ſeu *velo*, vel *linteo.* Atque in hunc ſenſum exponit Jonathan, וצר בשושיפא; Deinde ut ויצר ſignificet, *& formavit* (לשון צורה & חרט ſculpendi inſtrumentum denotet, quo nempe artifices formas ſolent in auro exculpere, quemadmodum ſtylo ſcriptorio in tabulis & pugillaribus literæ exarantur כלי אומנור הצורפין שחורצין וחורתין בו צורות בזהב כעט סופר החורת אותיות בלוחות ופנקסין Hæc poſterior expoſitio, ſive rem ipſam, ſive verba ſpectemus, multo videtur commodior. Neque enim ſatis intelligo quid ſibi velit, fidicatur, *& ligavit ſudario*; חרט autem ſculpendi ſcribendive eſt inſtrumentum, ut oſtenſum eſt, nec cum חריש confundi debet, quod in plurali occurrit 2 Reg. 5. 23. & Iſai. 3. 22. etiamſi in iſtis locis ſudarii ſive veli ſignificatio haud conveniat, ſed in altero loco per חרישים Marſupia, in altero autem inſtrumenta, quæ ad criſpando

dos crines adhibentur significari videntur, ויצר denique est à צור, quod primò & propriè est *premere, artifare*, &c. deinde autem idem quod יצר i. e. *formare*. Vide Shindlerum in Pentaglotto. Aben Ezra exponit חרט per דמות i.e. *similitudinem*. Hinc (opinor) Fagius dicit nonnullos sic intelligere, ut stylus ille fuerit formula & typus, in quem projecerat Aharon aurum, quod fusum expresserit vituli similitudinem: quia sequitur, *& fecit eum vitulam conflatilem*. Ego verò alteram expositionem potiorem duco, ut nimirum per חרט sive *stylum* sculpendi instrumentum intelligatur, vitulus autem sic effectus fuerit, non quod in fornacem sit conjectus, & imago in igne coaluerit, sed conflarunt totum aurum in fornace per ignem in unam massam, & eam rudem materiam scalpello posteà formarunt, expresseruntque vituli imaginem; quod fit ab his, qui sigilla & aurea vasa exculpunt. In hunc modum Fagius refert nonnullos hunc locum intelligere; atque ita eum interpretatur Steuchus, qui hîc me sibi facilè consentientem habet. Sic & Seldenus de diis Syri Syntag. 1. cap. 4. testatur Ebræorum nonnullos vellè rudem massam imprimis conflatam, atque inde vituli figurâ, scalpelli seu styli operâ donatam. Hoc simplicius mihi videtur, quàm quod idem Vir Clarisf. suspicatur, notas Apidis (unde cultum vituli Israelitas traxisse multi non immeritò existimant) stylo fuisse insculptas.

V. 4. אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ וגו *Hi sunt dii tui*, &c.] Quia non dicitur אלהינו *dii nostri*, sed אלהיך *dii tui*, R. Sal. hinc colligit mixtam illam turbam, quæ unà cum Israelitis ex Ægypto exierunt, eos fuisse, qui adversus Aharonem se congregabant, eosque vituli faciendi authores fuisse, ac posteà Israelitas ad ejus cultum traduxisse: sed collectio ista parùm firmo fundamento nititur

tur. * Onkelos & Jonathan hîc habent, אילין דחלחך Fagius vertit, *hi ſunt dii tui*; ad verbum eſt, *timores tui*, vel *timor tuus*. Eo ſenſu דחלא i. *timor* in Targum ſæpè uſurpatur. Ita etiam in Ebræo textu *timor Iſaaci* pro Deo Iſaaci ponitur Gen. 31.42. & 53. Illud addo, etiamſi verba Hebræa אלה אלהיך ſint pluralia, & ad verbum ſonent, *Hi* (*ſunt*) *dii tui*, prout habet Vulgatus interpres, & ſimiliter LXX. οὗτοι οἱ θεοί σου, rectiùs tamen vertendum videri, *hic eſt Deus tuus*, cum unus duntaxat vitulus, ad unum verum Deum repræſentandum factus fuerit. Nec obſtat vox אלה, pronomen plurale; quia enim אלהים terminationem habet pluralem, ideò interdum etiam cum ſenſu eſt ſingulare, cum verbo vel adjectivo, vel pronomine plurali conjungitur. Vide Gen. 20.13. & quæ ad locum illum à me ſunt annotata.

V. 5. חַג לַיהוָה מָחָר *Feſtum Domino cras*] R. Sal. ait Aharonem non dixiſſe, *hodie*, ſed *cras*, quod exiſtimaret Moſen fortè antequam cultum exhiberent, adventurum. Atque aſſerit eum, cum dixit, *Feſtum Domino*, de Deo verò cogitaſſe; ſperaſſe enim fore ut Moſes veniret, atque ita populus non idolum, ſed Deum coleret. Sed iſta non niſi ad Aharonis peccatum excuſandum conficta ſunt.

V. 6. Et ſurrexerunt לְצַחֵק *ad ludendum*] Jon. למגחכא בפולחנא נוכריא *ad ludendum cultu alieno*, ſeu *idololatriâ*. Similiter etiam Hieroſolymitanus. Sane luſus ipſe fuit idololatria, cum in honorem vituli luſerint, ac convivati fuerint. Ad iſtum autem modum (uti loco citato notat Seldenus) Ægyptii Apim repertum publico gaudio, ac convivio celebrare ſolebant.

Et ſurrexerunt manè] R. Sal. bene notat Satanam

* Ad eundem planè modum locutus eſt de vitulis ſuis Jeroboam 1 Reg 12.28.

eos currentes (quod aiunt) ad peccandum incitasse; השטן ורוכ כדי שיחטאו.

V. 7. *Vade, descende*] Jon. *descende de amplitudine gloriæ tuæ.* Similiter R. Sal. Quod etiamsi à simplici ac genuino sensu loci sit alienum, tamen verè dici possit Mosen ob peccatum populi etiam eo sensu descendisse. Vide 2 Cor. 12. 21.

Nam populus tuus corruptè egit] R. Sal. hîc ad excusandos Israelitas Mosi se iniquiorem præbet; sic enim explicat; *Non dictum est, populus corruptè egit, sed populus tuus, nempe mixta illa turba, quam tu ultrò congregasti, & proselytos fecisti, nec me consuluisti, sed dixisti, bonum est, ut proselyti divinæ Majestati se adjungant* (שיודבקו גרים בשכינה) *illi corruptè egerunt, & alios corruperunt.* (הם שחתו והשחיתו) Dicit quidem R. Sal. ad v. 19. universum Israelem apostatasse, בני ישראל משומדים; existimat autem (ut supra ad v. 4. est observatum) eum à mixta illâ turbâ ad peccandum fuisse pertractum.

V. 9. *Vidi populum hunc*] Jon. *revelata est coram me, superbia populi hujus.*

Est populus קְשֵׁה עֹרֶף *duræ cervicis*] R. Sal. non malè explicat, *cervicis suæ duritiem obvertunt eis, qui ipsos redarguunt, ac audire recusant.* Aben Ezra ait esse Metaphoram sumptum ab homine, qui in cursu suo pergit, nec cervicem reflectit, cum quis ipsum inclamat. In versione LXX. Interpretum (de edit. Rom. loquor) totus hic versus desideratur.

V. 10. *Et nunc* הַנִּיחָה לִי *dimitte me*] Ad verb. *mihi*, q.d. Iram ac indignationem meam mihi dimitte. Onk. *Dimitte orationem tuam à conspectu meo.* Jon. *Dimitte orationem tuam, nec clames pro eis coram me.* Non contemnenda hîc est R. Salomonis glossa; *Non* (inquit) *hactenus audivimus Mosen pro eis interpellasse; ille autem ait, dimitte*

(vel

(vel *sine*)*me*; *hîc nempe ostium ei aperit* (ansam ei præbet) *atque ei indicat, rem ab ipso pendere, adeò ut si pro eis interpellaverit, eos non perdat.*

Et te faciam לְגוֹי גָּדוֹל *in gentem magnam*] Fagius ait bifariam exponi; vel, efficiam ut ex te gens magna oriatur; vel, præficiam te alii genti multò majori. Sed prior expositio Hebrææ phrasi multo est accommodatior. Nam facere in gentem magnam, idem est, ac facere gentem magnam. Ut Gen. 2.24. *erunt* לבשר אחד *in carnem unam*, i.e. caro una.

V.11. *Et oravit Moses*, &c] Aben Ezra putat ordinem rerum gestarum hîc, ut alibi sæpè in Scriptura, non observari, orationem nempe hanc non suo loco positam esse, sed post v.31. collocari debuisse. Quorsum enim (inquit) dixisset Moses Israelitis, v.30. *fortasse propitiationem faciam pro peccato vestro*, si jam anteà oratione ipsius Deus placatus fuisset? sed non video quo minùs dici possit, Mosen antequam è monte descendisset, Dei iram deprecatum esse, nihilo tamen minùs cum horrendum populi peccatum aspexisset, ei adeò metuisse, ut iterùm multoque instantiùs sibi orandum esse judicaret.

V.12. *Quare loquentur Ægyptii, dicentes,* בְּרָעָה *propter malum eduxit eos*, &c.] Litera ב in ברעה idem valet quod בעבור *propter*; ut Gen. 18.28. *Num perdes* בחמשה *propter quinque*, &c. בחמשה rectè ibi exponit Aben Ezra בעבור חמשה Hîc autem veteres Hebræi (referente Aben Ezra) acceperunt ב in usitata significatione, ברעה *in malo*, atque ita exposuerunt, *Quare loquentur Ægyptii, dicentes, in malo eduxit eos*, &c. i.e. in malo Sidere (במזל רע) exierunt ex Ægypto, nec vim sideris istius Deus superare potuit, ut eos, qui sibi adhærent, eriperet, ac propter[illegible] eos occidit. Sed expositio ista argutior meritò censetur.

V.13.

V. 13. זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב עֲבָדֶיךָ *Memento Abrahamo, Isaaco, & Jacobo servis tuis*] Sic exponendum videtur ob literam ל, uti monet Aben Ezra, asserens propterea non ita exponi debere ac illud Psal. 74. 2. זכור עדתך קנית קדם *Memento congregationis, quam olim acquisivisti*; Sed sensum esse, שתזכור להם שבועתך, *Memento eis juramenti tui*. Iste sanè genuinus est verborum sensus, ut Deus juramenti Sui Abrahamo, Isaaco ac Jacobo præstiti recordetur. R. Salomonis commentatio hîc adeò est inepta, ut recitatione indignam censeam.

V. 14. וַיִּנָּחֶם יְהוָה *Et pœnituit Dominum*, &c.] Rectè Aben Ezra, דברה תורה כלשון בני אדם *Lex* (sive *Scriptura*) *loquitur juxta linguam filiorum hominum*, i.e. more humano; nam propriè Deum pœnitere est impossibile, prout dicitur, 1 Sam. 15. 29.

V. 15. *Tabulæ erant scriptæ*] מִשְּׁנֵי עִבְרֵיהֶם *ex utroque latere suo*] Vulg. *ex utraque parte*. LXX. ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν αὐτῶν, *ex utrisque partibus suis*. Talmudici, & ex recentioribus Rabbinis nonnulli (teste Buxtorfio in dissertat. de Decalogo §. 30.) volunt sculpturam literarum in Tabulis istiusmodi fuisse, ut lapides penetraret, & tamen singulari quodam miraculo literas & lineas rectè & ordine ab utraque parte legi potuisse. In hac etiam sententia fuisse videtur R. Salomon, qui ad hæc verba, משני עבריהם *ab utrisque lateribus suis*, habet hanc glossam, היו האותיות נקראות ומעשה נסים הוא *literæ legebantur; & opus miraculosum hoc erat*. Sed hæc interpretatio meritò displicuit Aben Ezræ, qui benè observat non dictum esse literas ab utraque parte visas esse, sed Tabulas ab utraque parte scriptas esse. Alii per utrumque Tabularum latus intelligunt dextrum & sinistrum, ita ut in anterioribus duntaxat Tabularum partibus Decalogus esset scriptus.

In

In hanc sententiam ex Hebræis quosdam citat Buxtorfius, eamque cum pleriſque noſtrorum interpretum placuiſſe, tum ſibi veriſimilimam videri aſſerit. Mihi autem (fateor) minùs arridet iſta expoſitio; Nam ſi in duabus Tabulis omnino ſcriptus ſit decalogus fieri non potuit quin ad iſtum modum ab utraque Tabularum parte ſcriberetur, ut iſtud tanto præſertim verborum apparatu; admoncre prorſus ſupervacaneum fuerit. Sed nec intelligo quemadmodum juxta iſtam interpretationem verè propriéque dici poſſit Tabulas משני עבריהם מזה ומזה *ab utriſque lateribus ſuis, hinc & inde ſcriptas eſſe*, cum revera, ſi iſta obtineat ſententia, non niſi ab uno duntaxat latere ſcriptæ fuerint. Ego igitur eis omnino aſſentiendum cenſeo, qui dicunt Decalogum in adverſa pariter ac averſa Tabularum parte ſcriptum fuiſſe; nec video quemadmodum verba, Scripturæ in alium ſenſum commodè trahi poſſint, quàm ut משני עבריהם *ab utriſque lateribus ſuis* hîc idem ſit quod Ezech. 2. 10. מבית ואחור *antè & retro*, ſeu *intus & in tergo* ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν uti de libro quodam dicitur, Apoc. 5. 1.

V. 16. *Et Tabulæ erant opus Dei.*] Nempe à Deo ipſo creatæ, ut exponit Aben Ezra, qui etiam notat hoc ideò memoratum, quod alteræ Tabulæ à Moſe erant dolatæ. Sic etiam R. Sal. ait Deum Tabulas haſce feciſſe בכבודו *gloriâ* (h. e. gloriosâ potentiâ) *ſuâ*.

חרות על הלחת *Exaratam ſuper Tabulas*] LXX. κεκολαμμένην *ſculptæ*; atque ita Vulg. Onk. מפרש *explicatæ*. Jon. חקיק ומפרש *ſculptæ & explicatæ*, ſeu *explicatè ſcriptæ*. R. Sal. deducit à חרש litera ט in ת mutatâ, ut חרת ſit celo ſeu ſtylo ſculpere. Aben Ezra indicat nonnullos velle חרת idem eſſe quod חרש, quod eſt *exarare*, Jer. 17. 1. על לוח לבם חרושה *exaratum ſuper tabulam cordis ipſorum*. Atque hoc mihi maximè probatur, cum

ש in ת in Chaldaica præsertim Dialecto frequenter mutetur dictio hæc (uti notat Aben Ezra) alibi in Scriptura non occurrit. Buxtorfius loc. cit. §. 28. ait, Hebræos communiter explicare per חקק *sculpsit*, quod fit per incisionem & excavationem.

V. 17. *Et audivit Josua vocem populi* בְּרֵעַ *cum vociferaretur.*] ad verb. *in vociferatione ejus* ה in ברעה est loco ו, ut Gen. 49. 11. עירה & סוחה pro עירו & סוחו Onk. כד מיבבין *quando vociferabatur.* Jon. כד מיבבין בחדוא קדם עגלא *quando vociferebatur præ gaudio coram vitulo.*

V. 18. *Et dixit, &c.*] Aben Ezra refert R. Saadiam velle hæc etiam esse verba Josuæ; ipse autem ea Mosi potius tribuenda censet, quòd de eo statim dicatur v. 19. *Et factum est cum appropinquaret*, &c. atque hoc quidem longè videtur probabilius.

אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה קוֹל עַנּוֹת אָנֹכִי שֹׁמֵעַ *Non est vox eorum, qui vincunt, nec vox eorum, qui victi sunt; sed vocem cantandi ego audio.*] Ad verb. *Non est vox* * *clamandi fortitudinem, seu potentiam, nec vox clamandi debilitatem, &c.* LXX. οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαιχόντων κατ' ἰσχὺν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαιχόντων ἡττωμένων, ἀλλὰ φωνὴν ἐξαιχόντων οἶνον ἐγὼ ἀκούω. *Non est vox præcinentium secundum fortitudinem, neque vox præcinentium fugam; sed vocem præcinentium vinum ego audio.* Scholiastes explicat, ὅτε νικώντων, ὅτε φεύγόντων, *neque vincentium, neque fugientium.* Atque addit Samariticum habere, οὐκ ἔστι φωνὴ ἀποκρίσεως ἀνδρείας, ἢ οὐκέτι φωνὴ ἀποκρίσεως ἥττης· ἀλλὰ φωνὴν ἁμαρτιῶν ἐγὼ ἀκούω, *Non jam vox responsionis fortitudinis* (i.e. ut interpretatur Nobilius, respondens, ac præ se ferens fortitudinem) *nec jam vox responsionis cladis; sed vocem delictorum ego audio.* In Hebræo autem nihil est, quod vel vinum, vel delicta denotet. Vulg. *Non est clamor ad-*

* Vel *clamoris fortitudinis*, &c.

hortantium

hortantium ad pugnam, neque vociferatio compellentium ad fugam; sed vocem cantantium ego audio. Onk. לא קרי גבורין הנצחין בקרבא ואף לא קרי חלשין דמתברין קרי דמהיכין אנא שמע *Non est vox fortium prævalentium in prælio; nec est vox debilium, qui superantur; sed vocem ludentium ego audio.* Jon. *Non est vox fortium, qui in acie vincunt, nec est vox debilium qui ab adversariis suis inacie vincuntur; vocem eorum qui colunt idolum, & coram eo ludunt, ego audio.* Hierosolym. *vocem eorum qui cantant* (ad verbum *laudant*, מקלסן) *in cultu alieno.* Q.d. Vocem eorum, qui in honorem idoli cantant, qui laudem idoli celebrant. Aben Ezra ait hoc id respicere, quod dictum est v.6. Israelitas nempe ad ludendum surrexisse.

V.19. Et *projecit Tabulas è manibus suis*, &c.] R. Sal. ait Mosen secum reputasse, quemadmodum prohibitum fuit, nec quis alienus Paschã, quod unum duntaxat præceptum fuit, observaret; multo igitur minùs æquum fuisse, ut tota Lex Israelitis, cum jam apostatassent, traderetur. * Sunt qui aliud quiddam de R. Salomone referunt, nempe eum fabulari, id quod in Tabulis scriptum fuit, subitò fuisse deletum, ac propterea Mosen, cum videret Tabulas nulli deinceps usui esse, eas confregisse. Sed unde ista habuerunt, ipsi viderint; ego sanè id duntaxat, quòd memoravi, in R. Salomone reperio.

V.20. Et *combussit igne*] Aben Ezra ait nonnullos interpretari, *& liquefecit igne* (ויחך באש) addit autem istam interpretationem haud esse necessariam; rem enim quandam esse, quæ si cum auro in ignem ponatur efficiat ut aurum comburatur & nigrescat, nec unquam ad auri naturam redeat, (ולעולם לא ישוב זהב) idque probatum ac certum esse. Videtur sanè aureus

* D. Willet, ad loc.

iste vitulus in ignem fuisse conjectus, ut comburendo fieret friabilis, atque ita commolendo in pulverem redigeretur.

Et potare fecit filios Israel] R. Sal. ait hoc ideò factum, ut ita Israelitæ probarentur, utrum cultûs idololatrici rei essent, nec ne; si enim crimine isto tenerentur, aquam eporam effeciſſe, ut ventres ipsorum intumescerent, (מבדקום חמים וצבו בטנוהם) Lyra etiam hoc ex R. Salomone notat, atque addit alios Doctores (Hebræos, opinor, intelligit) dicere, colorem auri circa eorum ora remansisse, atque ita ab aliis fuisse distinctos. Aben Ezra priori sententiæ accedit, nempe ventrem eorum, qui in culpa erant, epotâ aquâ intumuisse, atque inde filios Levi perspectum habuisse quinam idololatræ fuerint. Hoc autem (ut ipse non dissimulat) ideò suspicatur, quòd existimet non nisi paucos aliquot è populo vitulum adorasse. At hoc (quantum ex sacro textu licet judicare) neutiquam videtur probabile; nec videtur Moses aliud sibi hâc in re præpositum habuisse, quàm ut facinoris perpetrati detestationem ostenderet, ac in populum, qui universim deliquisset, vindictam quandam exerceret.

V. 22. *Tu nosti hunc populum, quòd* בְּרַע הוּא *in malo est*] LXX σὺ γὰρ οἶδας τὸ ὅρμημα τῦ λαῦ τύτυ, *tu enim nosti impetum populi hujus.* i.e. quanto impetu ad malum feratur. Vulg. *quod pronus sit ad malum*; quòd nimis molle est, ac dilutum; Hebræa phrasis est emphatica, ac (ut benè observat Amama) videtur hic locus genuinus esse isti 1 Joh. 5. 19. ᾧ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται, *& totus mundus in malo positus est.* Onkelos Hebræa ad verbum reddit, ארי בביש הוא, Fagius vertit, *quòd pronus sit ad malum*; sed in Annotat. monet ad verbum esse, *quod si*

* Jonathan ait ex aquæ istius potatione factum esse ut in eorum qui deliquerant facie signum quoddam existeret. Vide infra ad v. 28.

ita

in malo, ac Hebraismum esse, pro, quòd omninò malus sit. Quin & addit Joannem Hebraismum hunc habere loco anteà citato. Jonathan sic παραφράζει, *Tu nosti populum hunc, quod filii justorum sunt, verumtamen concupiscentia prava est, quæ eos seduxit.* Sed hoc ad extenuandum populi peccatum, contra Scripturæ mentem dictum videtur. Ludovicus de Dieu vult ב in בְּרַע hîc nominativum designare, *quòd malus sit* (sic ille exponit) atq; e asserit id in Arabismo, pariter ac Hebraismo usitatissimum esse, multosque Scripturæ locos accumulat, ad quos Lectorem remittit. Istorum autem locorum nonnulli ad rem minùs faciunt, in aliis etiam litera ב vulgarem suum usum satis commodè retinere potest, nempe ut abiativo inserviat, ac significet *in*; & ut alibi fortasse observatio ista locum habeat; hîc certè eò confugere opus non est, cum Hebræis verbis, prout simpliciter accepta sonant, emphasin quandam inesse appareat.

V. 24. *Et exiit vitulus iste.*] Jon. *Et intravit Satan in eum, & exiit ex eo similitudo vituli hujus.* Vel *hæc similitudo vituli.* דמות עגלא הדין Lyra refert nonnullos dicere, Aharonem projecisse aurum in ignem ut periret, sed diaboli operâ inde formatum esse vitulum. Ita quidem R. Salomon hæc intelligit, ac si Aharon diceret præter intentionem suam accidisse, ut fieret vitulus, ולא ידעתי שיצא העגל הזה ויצא, *nec sciebam fore, ut exiret vitulus iste, sed exiit.* Burgensis etiam addit. 3. dæmonum ope mirabilia quædam in vitulo isto apparuisse, unde populus eum pro Deo habuerit: atque ad hoc facere ait id quod dicitur, *egressus est vitulus iste.* Et Addit. 6. ait in vituli operatione diaboli similitudines quasdam operum vitæ apparuisse, quasi nimirùm horum verborum sensus esset, vitulum suâ sponte ex igne egressum esse. Sed hæc ego nimirùm inepta, ac à mente

Aharonis (etiamsi & is remissiùs de peccato suo locutus videtur) longè remota arbitror. Augustinus hîc quærit, an Aharon sui excusandi causâ mentitus sit, quasi nimirùm is in ignem aurum periturum projecerit, atque ipso non id agente forma vituli exierit. Hoc autem credendum non censet, sed potiùs Aharonem compendio esse locutum. Atque hoc quidem est multò verisimilius, etiamsi de industria ad iram Mosis mitigandam sic locutus videatur.

V. 25. *Et vidit Moses populum* כִּי פָרֻעַ הוּא *quod nudatus esset.*] R. Sal exponit, פרוע per מגולה i. *retectius, nudatus*, ut sensus sit נתגלה שמצו וקלונו *revelata fuit infamia, & ignominia ejus.* Notat insuper verbum פרע eâ significatione usurpari Num. 5. 18. ופרע את ראש האשה *& nudabit caput mulieris.* Eo sensu alibi non rarò in Scriptura verbum istud reperitur. Jonathan & Hierosolymitanus Paraphrastes Hebræam vocem Chaldaicè flexam retinent, פריען, Onkelos habet בטיל *vacuus, inanis, otiosus*, & (ut Fagius vertit) *inutilis.* Isto quidem sensu quandoque פרע usurpatur, ut supra 5. 4. *Quare Moses & Aharon* תפריעו את העם ממעשיו *cessare facitis populum ab operibus suis?* Et Prov. 1. 25. ותפרעו כל עצתי *& rejecistis (inane seu inutile reddidistis) omne consilium meum.* LXX. ὅτι διεσκέδασας, *quod dissipatus esset.* Ad istum verbi usum respexisse videntur. Vulg. *quòd esset nudatus.* Atque huic quidem loco ista significatio congruentior videtur, quòd statim sequatur, כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם *Nam nudaverat eos Aharon ad infamiam inter adversarios ipsorum.* Quanquam & alterum sensum non malè congruere fateor.

לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם *In ignominiam inter adversarios ipsorum*] h. e. ut explicat R. Sal. להיות להם חרבן והזה לגנות בפי כל הקמים עליהם *ut res ista eis sit vituperio in ore omnium qui adversus eos insurgunt.* Sic

Psal.

Psal. 8. 39. תכריע קמי תחתי *incurvasti sub me eos, qui contra me insurgunt*, adversarios meos; קמי pro קמים עלי uti plenius exprimitur Psal. 3. 1. Est enim (ut notat Aben Ezra) concisa locutio, דרך קצרה Onkelos autem (ut idem observat) alio sensu accipit vocem בקמיהם, nempe juxta illud Num. 32. 14. והנה קמתם תחת אבותיכם *Et ecce surrexistis loco patrum vestrorum.* Sic enim interpretatur לאסבותהון שום ביש לדריהון *ad contaminandum eos nomine malo in generationes suas.* Quasi בקמותם exponendum sit, *inter eos qui ex ipsis exurgent.* Sed alteram expositionem præferendam censeo, *inter eos, qui adversus ipsos insurgunt.* Ad istum modum LXX. τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν, *adversariis ipsorum.* Et Vulg. *inter hostes.* De voce autem שמצה Aben Ezra eam exponit per דופי & דבה i. e. *opprobrium & infamiam.* Eo sensu etiam omnes (quos vidi) Interpretes acceperunt præter LXX. qui vertunt εἰς χαρὰν, *gaudium*; quanquam nec istud interpretamentum ab eo sensu est alienum. Totum versum Jonathan sic vertit, *& vidit Moses populum, quòd nudati essent; nam per Aharonem* (vel *operâ Aharonis* ע"י ידוי דאהרין) *nudati erant coronâ sanctâ, quæ fuit in capite eorum, quæque nomen magnum & gloriosum in se insculptum, & explicatum* (seu *explicatè scriptum* מפרש) *habuit & exivit fama eorum mala inter populos terræ, & acquirebant sibi nomen malum in generationes suas.*

V. 26. *Et congregati sunt ad eum omnes filii Levi*] R. Sal. hinc colligit totam Tribum Levi ab adoratione vituli fuisse immunem. Sed contrarium patet ex Deut. 33. 9. Conatur quidem R. Sal. ad locum istum verba Mosis in alienum sensum detorquere, quasi per fratres ibi memoratos Israelitæ duntaxat intelligantur, non autem ii qui de tribu Levi erant, idque propterea quòd hîc dicatur, omnes filios Levi ad Mosen fuisse congregatos. Sed quid ni hîc, ut alibi quandoque in Scriptura, id

quod maximæ parti competit, in universum omnibus tribuatur?

V. 28. *Et ceciderunt ex populo*, &c.] Jon. *Et ceciderunt ex populo in cujus facie erat signum*, &c. Nam (ut supra ad v. 20 notavi) censet eos, qui aurum ad fabricandum vitulum dederant, וכל מאן דיהב חמן כל מאנא דהבא (quotquot vituli pulvere, notam quandam statim in facie emergentem habuisse. דהוה סימא נפקא באנפוי.

V. 29. ויאמר משה *Nam dixerat Moses*] Aben Ezra bene monet ויאמר hic valere וכבר אמר *Nam jam antea dixerat.*

מלאו ידכם היום ליהוה *Consecrate vos hodie Domino*] Ad verb. *Implete manum vestram*, &c. Onk. *Offerte manu vestrâ oblationem hodie coram Domino, unusquisque pro filio suo, & pro fratre suo*, &c. Jon. *Offerte oblationem vestram pro effusione sanguinis, qui est in manibus vestris, & propitiatio erit vobis coram Domino; nam percussistis unusquisque filium suum, & fratrem suum*, &c. Sed iste sensus est valde alienus, uti ego quidam arbitror. R. Salomon veram ac genuinam verborum expositionem assecutus videtur; אתם ההורגים אותם בדבר זה תחחנכו להיות כהנים למקום *Vos qui interficitis illos in hac causa, initiabitis vosmet ipsos, ut sitis sacerdotes Deo.* Id Moses videtur voluisse, interfectionem istam idololatrarum quasi oblationem Deo gratissimam esse, ac Levitas ministerio isto Deo fore consecratos. Vulgat. *Consecrastis manus vestras hodie Domino.* Miror hunc locum ab Amama prætermissum; nam certè מלאו est imperativum, *Consecrate* (ad verb. *implete*) nec ullo modo significare potest *consecrastis*, quod est מלאתם, LXX. ἐπλήσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν, &c. *Implevistis manus vestras*, &c. Se suspicor corruptam esse lectionem pro πλήσατε, *implete.*

כי איש בבנו ובאחיו *Etiam quisque in filio suo, & in fratre suo.*] Aben Ezra rectè mihi videtur exponere, ut sensus sit אפילו יהיה העובד בנו או אחיו שיהרוג הו *etiamsi cultor ille (vituli) sit filius, vel frater ipsius, eum tamen interficiat.*

V. 32. *Dele me è libro tuo, quem scripsisti*] Jon. *Dele me nunc è libro justorum, in quo nomen meum scripsisti.* R. Salomon ineptè de libro Legis interpretatur, quasi (scilicet) Moses voluerit, ut è tota Lege nomen ipsius deleretur, ne quis unquam diceret, eum non potuisse Israelitis à Deo veniam impetrare.

V. 33. *Eum delebo è libro meo*] Vide Psal. 69. 28. ubi deleri è libro viventium, & non scribi in libro justorum, idem valent. Quos igitur in libro Vitæ nequaquam scriptos esse apparet, ii è libro isto deleti esse dicuntur.

V. 34. *Cum autem visitavero, visitabo super eos peccatum ipsorum*] Non malè mihi videtur R. Sal. hunc locum exponere, quasi dicat Deus, *Nunc tibi auscultavi, ne eos simul ac semel consumam* (מלכלותם יחד) *sed quotiescunque visitavero super eos iniquitates ipsorum, visitabo etiam super eos nonnihil de hac iniquitate cum iniquitatibus reliquis.* Atque addit, זאין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון דענל, *Nec ulla pœna fuit Israeli, quin pars eius aliqua fuit ob pœnam iniquitatis vituli.* Similiter R. Moses Gerundensis (uti refert Fagius ad v. 2. hujusce capitis, & Seldenus de diis Syris Syntag. 1. cap. 4.) ait, אין לך ישראל פורענות שאין בה אונקיא מעון העגל, *Non accidit tibi, O Israel, ultio aliqua, in qua non sit uncia de iniquitate vituli.*

V. 35. *Propterea quòd fecerunt vitulum, quem fecit Aharon.*] Jon. *propterea quòd incurvaverunt se vitulo, quem fecit Aharon.* Sed illi rectè dicuntur fecisse vitulum, quod in causa fuerunt, ut eum Aharon faceret.

CHAP.

CHAP. XXXIII.

V. 1. *Vade, aſcende hinc*] Jonathan addit, *ne invaleſcat fervor indignationis meæ adverſus populum.* R. Sal. ait ideò dictum *aſcende*, quòd terra Iſraelitica omnibus terris eſſet altior. Apparet certè terram iſtam Ægypto fuiſſe altiorem, quòd qui inde in Ægyptum proficiſcerentur, deſcendere dicantur; Gen. 46.3. & 45. 18.& 42.2. è contra autem ii dicantur aſcendere, qui ex Ægypto in terram iſtam proficiſcerentur; ut hoc in loco, & v.12.& v. 15. Addit autem R. Sal. ſupra dictum fuiſſe cum Deus iratus eſſet, *vade, deſcende.* cap.32. 7. Nunc autem Deo placato dictum eſſe, *vade, aſcende.* Sed id non tam ſolidum eſt, quàm argutum; nam ex iis, quæ ſequuntur, Deum nondum placatum fuiſſe apparet.

V.2. *Et expellam Cananæum*, &c.] Jon. *Et expellam per manus ejus*, nempe Angeli, de quo facta eſt mentio.

Cananæum, Amorrhæum, &c.] LXX. hîc ut ſæpè alibi etiam Girgaſæum memorant, cum in Hebræo ſit prætermiſſus. Vide ſupra ad cap.3.8.

Non enim aſcendam in medio tui] Onkelos contrario planè ſenſu, אֲרֵי לָא אֶסְלֵק שְׁכִינָתִי מִבֵּינָךְ *Non enim auferam præſentiã meam è medio tui.* Ita in Editione Venetâ, & Buxtorfianâ habetur; ſed Complutenſis Editio (teſte Fagio) habet, אֲרֵי לָא אֶסִיק שְׁכִינָתִי בֵּינָךְ *non enim aſcendere faciam præſentiam meam in medio tui:* quod Hebræo textui eſt conforme. Jonathan utrumque ſenſum, etiamſi prorſus ſibi invicem repugnantem, in unum conflare conatur. Sic enim habet; *Non enim fieri poteſt, ut auferam præſentiam gloriæ meæ è medio veſtri; veruntamen non habitabit gloria mea in habitaculo caſtrorum.* Ex v.9. colligi poteſt, Deum ob peccatum populi columnamnubis,

bis, præsentiæ suæ signum, removisse; atque hoc illud esse videtur, quòd hîc dicit se nolle in medio populi ascendere, i.e. nolle glorioſam ſuam præſentiam eo modo, quo anteà, ipſis conſpiciendam præbere.

Nam populus es קְשֵׁה עֹרֶף *duræ cervicis.*] LXX. Eleganter uno verbo exprimunt, σκληροτράχηλον· atque iſto vocabulo utitur Lucas Act. 7. 51.

V. 4. *Lugebant, nec ornatum ſuum,* עֶדְיוֹ *quiſquam ſibi induebat*] LXX. breviter, ſed non incommodè reddunt, κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς, *lugebant in lugubribus*; niſi quod veſtimenta quædam luctui peculiariter deſtinata hoc innuere videatur. Vulg. *luxit, & nullus ex more indutus eſt cultu ſuo.* Vide ad v. 5.

V. 5. רֶגַע אֶחָד אֶעֱלֶה *Momento uno aſcendunt*] Onk. *horâ unâ auferam præſentiam è medio tui:* atque ad eundem etiam modum Jonathan. Vulg. *ſemel aſcendam,* &c. LXX. ἰδοὺ μὴ πλῆγαι ἄλλαι ἐπάξω ἐφ' ὑμᾶς, *Videte ne plagam aliam inducam ſuper vos.* Neſcio an pro רגע *momento* legerint נגע *plagam.* Fagius monet eos omninò aliam ſententiam ab ea, quæ in Hebræo habetur, habere.

Et nunc depone עֶדְיְךָ *ornatum tuum à te*] Lyra ait ex ſententia R. Salomonis per *ornatum* non intelligi prætioſa veſtimenta, quæ jam depoſuerant, ſed coronas, quas principes populi ſibi impoſuerant eo die, quo lex data fuit. At R. Sal. hunc ornatum non diſtinguit ab eo, cujus v. 4. facta eſt mentio. Nam ad v. 4. ornatum iſtum interpretatur, נתנו להם בחורב כשאמרו נעשה ונשמע i. e. *coronas,* * *quas ſibi impoſuerunt in Horeb, quando dixerunt, faciemus, & obſequentes erimus,* vide cap. 24. 7. Ad hunc autem locum duntaxat ait, זו תלקו שתורידו מיד עדיכם סליכם i. *hâc pœna plectemini è veſtigio, quòd*

* Vel, *quæ datæ eis fuerunt.*

à vobis ornamenta vestra deponetis. Burgensis istud de coronis tanquam fictitium rejicit; nec sanè immeritò, si nudè & ad literam accipiatur. Fortè autem Hebræi mysticè intellexerunt, nempe promptam illam obedientiam, quam professi sunt cap. 24.7. illis quasi coronam fuisse, hanc autem coronam jam eos, cum contra quàm promiserant, rebelles facti essent, perdidisse; Ita quidem Jonathan cap. 32.25. (ut supra notatum est) dicit populum idololatriâ suâ nudatum esse coronâ sanctâ, quæ in capite suo fuerat, atque ad eundem etiam modum ibi Hierosolymitanus Paraphrastes. Hic Jonathan habet תקון זינך *ornamentum armorum tuorum*, atque ita etiam Onkelos, qui etiam v. 4. habet תקון זיניה *ornamentum armorum suorum*. Unde Fagius putat eum per ornamenta ista intelligere arma bellica, ut sunt gladius, arcus, & similia, *quæ mox* (inquit, nempe hoc v.) *deponere jubentur, ut his denudati in quemcunque hostilem impetum præcipites ferantur, non formidantes etiam mortem, modò crimen perfidiæ diluant.* Hæc ille, quæ opinor, non scripsisset, si Jonathanis Paraphrasin cognitam habuisset. Ea autem v. 4. sic habet, *nec indaebat quisquam ornamentum armorum suorum, quod datum ipsis fuit in Sinai, quodque nomen magnum, & sanctum in se insculptum, & explicatum habuit.* Hinc clarè patet Jonathanem per תקון זיין *ornatum armorum* (quæ verba ab Onkelo mutuatus videtur) non nisi coronam illam intelligere, de qua cap. 32.25. locutus est.

ואודעה *Et sciam quid faciam tibi.*] LXX. καὶ δείξω, &c. *Et ostendam.* Fortè legerant ואודיעה, Vulg. *Ut sciam*, &c.

V. 7. *Et accepit Moses Tabernaculum*] Aben Ezra refert nonnullos hoc de Tabernaculo Domini interpretari, de quo postea agitur: ipse autem vult ipsius Mosis

Similia etiam habet Jonathan v. 6.

Tabernaculum

Tabernaculum fuisse, atque appellatum *Tabernaculum conventûs*, quod ibi donec alterum Tabernaculum extructum esset, Dominus eum conveniret. Sanè nisi totius historiæ series sit confusa, & perturbata, solenne illud Tabernaculum, quippe quod nondum extitit, intelligi non potest. Sunt autem qui nec istud, nec Moses Tabernaculum intelligendum censent, sed aliud quoddam Tabernaculum, quod pro tempore sacris usibus fuit à Mose erectum. Sed præter ipsius Mosis Tabernaculum ullum istiusmodi fuisse, nec Scriptura (quod sciam) indicat, nec videtur verisimile. Arbitror potiùs cùm Aben Ezra hîc idem Tabernaculum intelligi de quo fit mentio cap. 18. 7. quod etiamsi Jonathan (ut ibidem notavi) vocet *Tabernaculum domûs doctrinæ*. (quemadmodum hoc Tabernaculum ab eo pariter ac Onkelo appellatur) Mosis tamen Tabernaculum fuisse haud dubium videtur. Vide quæ illic ad v. 12. nempe ad verba *coram Domino* sunt notata.

Procul à castris] Jonathan ait Tabernaculum istud bis mille cubitorum spatio à castris Israeliticis fuisse remotum, atque ita etiam R. Sal. id quod astruere conatur ex Jos. 3. 4. Vide supra ad cap. 16. 29..

Et vocavit illud אֹהֶל מוֹעֵד *Tabernaculum conventûs*] Onk. & Jon. משכן בית אולפנא *Tabernaculum domûs Doctrinæ*. R. Sal. similiter exponit בית ועד למבקשי תורה *domum conventûs* (seu *Synagogam iis*) *iis, qui quærebant Legem*. LXX. σκηνὴ μαρτυρίου, *Tabernaculum testimonii*; quasi scilicet מועד esset à radice עוד cum ipsa dictionis forma ostendat radicem esse יעד Vulg. *Tabernaculum fœderis*; cujus interpretationis rationem non assequor. Vide Annotationes ad cap. 27. 21.

Et factum est, ut quisque quærebat Dominum, exiret ad Tabernaculum conventûs] R. Sal ait etiam cum Angeli Dominum quærerent, eis à socijs suis dictũ esse, ille in Tabernaculo Mosis fuisse. Non inepta prorsus sententia, si sobriè

briè intelligatur, nempe juxta illud Apostoli Eph. 3. 10.

V. 8. *Surrexit omnis populus & stetit*, &c.] Jon. *Surrexerunt omnes impii in propalo, & steterunt quisque in porta tentorii sui, & respexerunt oculo maligno post Mosen, usque dum ingressus est in Tabernaculum.* Sed istam non esse hujus loci sensum ex v. 10. apparet.

V. 11. *Et locutus est Dominus ad Mosen* פנים אל פנים *facie ad faciem*] Onk. ממלל עם ממכר *sermonem cum sermone.* Fagius vertit, *verbo, ad verbum*; & in Annotationibus *verbum cum verbo*, vel *sermonem cum sermone* scilicet commutando. Sensus autem est (ut idem notat) Deum familiarissimè cum Mose locutum esse, prout statim exponitur, *quemadmodum quis loquitur cum socio suo.* Jon. ממלל קביל ממלל קל דבורא הוה שמע נרום ין אפין לא חוה חמי *sermone pro sermone: vocem sermonis audivit, sed splendorem vultûs non vidit.* Sic Manasses in concil. quæst. 48. in Exod. ait, Onkelum interpretatione suâ significasse, sermonem Mosis ad Deum, & Dei ad Mosen æqualem fuisse, quia inter se loquebantur: *at* (inquit) *visus inæqualis erat; nam Deus quidem Mosis naturam, at non item Moses divinam perspectam habebat.* LXX. ἐνάντιον ἐναντίῳ, *præsens præsenti*; Sic cap. 25. 30. vertunt לחם הפנים ἄρτους ἐναντίους, *panes præsentes*; sic ibi latinè vertitur. Hic autem Græca ista vertuntur; *facie ad faciem:* atque ita habet vulgata versio. Hoc autem idem est cum eo 2 John 12. στόμα πρὸς στόμα.

Et reversus est in castra] Jon. *Et quando ablata fuit vox sermonis, reversus est in castra, & indicavit verba ista cœtui.*

Et minister ejus Josua filius Nun נער *juvenis*] Aben Ezra notat Josuam annis 110 vixisse, uti Scriptura tradit, Josh. 24. 29. ex Hebræorũ autem sententiâ septem annos terram Canaan subjugando, ac totidem eam distribuendo consumpsisse: unde colligit eum, jam 56. annorum fuisse, ac propterea non ætatis, sed ministe-

rii

rii ratione dictum esse נער *juvenem* seu *adolescentem*, vel *puerum*. Sic enim vox ista significat; atque ita quidem παῖς quandoque pro servo usurpatur Mat. 8. 6. & 13. Luc. 7. 17. cum 2. & 3. & 10. Cum autem hîc etiam vocetur משרתו *minister ejus*, nonnulli non absurde putant eum comparate ad Mosen qui multo erat senior, appellatum esse juvenem.

V. 12. וְיָדַעְתִּיךָ בְשֵׁם *Novi te de nomine*] Vulg. *ex nomine* LXX. οἶδά σε παρὰ πάντας *scio te præ omnibus*. Atque ita etiam interpretantur v. 17.

V. 13. *Ostende mihi* וְיָדֶךָ *viam tuam*] vel *vias tuas*, דרכיך pro דרכך, ut velle videntur Masorethæ. Vulg. * *faciem tuam*; at דרך est *via*, non *facies*. Lyra ait in Hebræo esse, *ostende mihi manum tuam*. At certum est ידך nec manum, nec faciem, sed viam duntaxat significare. LXX. ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν *ostende mihi teipsum*. Scholiastes refert alios libros habere, δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν, *ostende mihi gloriam tuam*: sed id ex v. 18. huc translatum videtur, Onkelos hîc habet והודעני כען יתך אורח טובך *Notam fac mihi viam bonitatis tuæ*. Jonathan eadem verba habet, sed alia insuper addit, unde appareret eum de via providentiæ interpretari, quasi Moses à Deo petiit rationem sibi reddi, quare justis similiter ac peccatoribus, & peccatoribus similiter ac justis eveniat, & rursus justis juxta ipsorum peccata. Simplicissimum videtur, ut quemadmodum sese Deus erga Israelitas gerere vellet; utrum nimirùm, ut antea fecerat, aspectabile quoddam præsentiæ suæ signum eis porrò exhiberet Moses quærere intelligatur.

וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה *Et vide quod populus tuus est gens ista*] Seu *cogita*, *considera*, quemadmodum verbum ראה usurpatur Eccles. 7. 14. LXX. καὶ ἵνα γνῶ ὅτι λαός σου τὸ ἔθνος τὸ μέγα τοῦτο *& ut sciam quod populus tuus est*

* In quibusdam codicibus marginalis lectio habet *viam*.

gens

gens hæc magna. Sed id aliud est ab eo quod in Hebræo textu dicitur Scholiastes notat in aliis libris deesse τὸ μέγα, nec ab Augustino in quæst. legi. Vulg. *respice populum tuum, gentem hanc*; quasi in Hebræo esset רְאֵה עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֹּה, Vocula כִּי plane est prætermissa.

V.14. פָּנַי יֵלֵכוּ *Facies mea ibit.*] Huic interpretationi subscribit R.Sal. qui porrò sic explicat, Nec *amplius mittam Angelum, sed ego ipse ibo.* Ad eundem etiam modum exponit Aben Ezra, rejectâ expositione R. Saadiæ, qui פני interpretatur חמתי *ira mea.* Eo autem sensu vocem istam hîc recipit Jonathan, quippe qui sic vertit, *Morabor donec transeat vultus indignationis, & tunc postea dabo tibi requiem.* Sed altera expositio, rei pariter ac verborum habitâ ratione, est præferenda.

V.15. *Nisi facies tua vadat, ne facias nos hinc ascendere.*] Onk. *nisi præsentia tua eat inter nos*, &c. Jon. *nisi ira* (אפין, vel *irata facies tua*) *recedat à nobis ne facias nos hinc ascendere vultu irato.*

V.16. וְנִפְלִינוּ *Et separati erimus.*] Sic R.Sal. וּנְהִיוּ מובדלים & citat illud c. 9.4. והפלה יהוה בין מקנה מצרים וגו' *& separavit Dominus inter pecus Ægyptiorum*, &c. quem locum ad hunc elucidandum affert etiam Aben Ezra. Onk. & Jon. ויתעבדן לנא פרישן *& fient nobis mirabilia* פלא *separari*, & פלא *mirabile esse*, cum voce, tum significatione sunt inter se cognata; quæ enim sunt mirabilia, ea à communi rerum ordine sunt separata, unde & Chaldæis פרש utrumque denotat *LXX.* καὶ δοξασθήσομαι *& glorificabor*, Vulg. *ut glorificemur.*

V.18. *Ostende mihi quæso gloriam tuam*] *LXX.* ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, *ostende mihi teipsum*, ut v.13. ubi interpretatio ista minùs convenit. Nobilius autem testatur alios libros habere δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν, *ostende mihi gloriam tuam*; atque ita Augustinum legere. Maimonides in More part.7.c.64. ait per gloriam Dei hîc intelligi ejus essentiam

essentiam, idque ex v. 20. non inscitè probat. Similiter, ibidem c. 54. ait Mosen postquam à Deo petiisset cognitionem attributorum Dei, & ut populo propitius esse velit responsumque à Deo de gratia populo exhibenda accepisset, v. 13. &c. ulterius progressum esse, & petiisse etiam apprehensionem essentiæ Dei, nempe his verbis, *ostende mihi quæso gloriam tuam.*

V. 19. וְקָרָאתִי בְשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ *Et proclamabo nomen Domini coram te.*] Fagius ex Chaldæo, qui cum Hebræo prorsus convenit, ad verbum reddit, *& vocabo in nomine Domini coram te.* Sic autem explicat, *vocabo coram te nominatim. Dominus est qui præterit,* Lud. de Dieu vertit, *Et clamabo nomen Jehovæ est ante te* q.d. *ne te incogitantem, & non advertentem transeam, monebo te clamore meo, nomen meum esse coram te.* Afferit ב hîc in בשם nominativum designare, atque ita in aliis etiam Scripturæ locis usurpari. Sed quemadmodum suprà ad cap. 32. 22. de observatione ista censui, ita hîc etiam arbitror eam minimè esse necessariam, cum verbum קרא *vocare*, vel *clamare*, sequente ב construi solet *LXX.* ἐν καλέσῳ τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἐναντίον σου, *& vocabo in nomine meo, Dominus ante te.* Sed Nobilius monet, in aliqua editione haberi τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σου, & sic Augustinum legere, *& vocabo in nomine Domini in conspectu tuo*; atque hoc Hebræo textui est consentaneum. Vulg. Et *vocabor in nomine Domini coram te.* Sed in margine pro *vocabor* legitur *vocabo.*

V. 21. *Ecce locus est* אִתִּי *mecum*] Vel, * *juxta me.* Onk. & Jon. מתקן קדמי *paratus coram me.*

V. 23. *Et removebo manus meas*] Onk. *& auferam conditionem gloriæ meæ.* Jon. et Hierosol. *Et transire faciam cœtus angelorum, qui stant ac ministrant coram me.*

Et videbis אֲחֹרַי *posteriora mea*] Manasses quæst.

* Vulg. *apud me.*

48. in Exod. vertit *humeros meos*. Sed altera interpretatio Hebræa voci exactè respondet.

In CAP. XXXIV.

V. 1. פְּסָל־לְךָ *Dola tibi*] R. Sal. vult ideò Mosen à Deo jussum, secundas hasce Tabulas dolare, quòd is primas fregisset; אתה שברת הראשונות אתה פסל לך אחרות *Tu fregisti priores, tu dola tibi alteras*. Quasi scilicet Deo, istud Mosis factum displicuisset; quòd nec Scripturæ authoritate, nec ullâ rationis probabilitate nititur. Abrabaneel (referente Buxtorfio in Dissertat. de Decal. §. 17.) putat pronomen לך *tibi* singularem quandam Emphasin hîc habere, ac innuere, ab ipso Mose, non ab alio quoquam Tabulas fuisse dolandas: sed simplicius est, ut ornatui tantùm inserviat, ut [a] Gen. 12. 1. לך לך *ito tibi*; quanquam R. Sal. (ut ad locum istum annotavi) etiam illic לך *tibi* emphaticum esse velit, *tibi*, i. e. (ut ipse exponit) tuo commodo. Similiter etiam hoc in loco pronomen istud exponere videtur; ait enim Deum Mosi ostendisse lapidicinam [b] ex Sapphiro, atque ei dixisse ipsum fragmenta habiturum; inde autem Mosen valde fuisse ditatum. Sed hoc nihil aliud est quam ludere in re seria, imò nugari in re sacra.

Tabulas lapideas] Ad indicandam Legis perpetuitatem, uti ex Hebræis Abrabaneel exponit apud Buxtorfium ubi supra §. 21. כדי שיתקיימו תמיד מבלי הפסד וחוא מורה על נצחיות התורה לעד *ut permanerent semper incorruptæ; & hoc docet de perpetuitate Legis.*

Et scribam, &c.] Hebræi omnes (teste Buxtorfio loco citato §. 25.) sentiunt Decalogum Tabulis secundis

[a] Sic v. 11 hujusce capitis, שמר לך *Observa tibi*, ubi Buxtorfius interpretatur *ad amantem*.

etiam

etiam à Deo ipso immediatè, nullo adhibito instrumento, fuisse inscriptum. Vide infra ad v. 27. & 28.

V. 5. וַיִּקְרָא בְשֵׁם יְהוָה *Et proclamavit nomen Domini*] Vide ad cap. 33. 19. Aliter autem hæc Phrasis hisce in locis usurpatur, quam Psal. 116. 13. & 17. ubi *invocare nomen Domini*, significat; quanquam eo sensu *Hierosolymitanus Paraphrastes hîc accipere, videtur; Vide Annotationem sequentem.

V. 6. *Et clamavit Dominus, Dominus,* &c.] Hierosolymitanus hæc ad Mosen referr, inquiens וצלי משה ואמר יי יי *Et oravit Moses, & dixit Domine, Domine,* &c. Verùm hæc non à Mose, sed ab ipso Deo dicta fuisse certum est ex cap. 33. 19. & Num. 14. 17. 18. Vulgatus etiam interpres ita hæc vertit, ac si Domino à Mose dicta essent, *Dominator Domine Deus,* &c. *Qui aufers iniquitatem,* &c. Sed Burgensis, adversus quem frustrà insurgit Doring rectè monet, hæc non Mosis Deo supplicantis, sed Dei sese Mosi monstrantis versa esse. Fagius notat vulgatam versionem hîc sibi assentientem habere Hierosolymitanam Paraphrasin, ac propterea ait non temerè esse damnandam. At certè absque ulla temeritate cum hæc Paraphrasis, tum ista versio damnatur, cum utraque à vero loci sensu manifestè aberret: atque alteram lectionem ipse Fagius solidiorem esse fatetur. Vulgatam autem versionem nullâ hîc censurâ ab Amamâ fuisse notatam mirùm videtur.

אֶרֶךְ אַפַּיִם *Tardus iræ, seu ad iram*] Onk. מרחיק רגז *elongans iram*: Jon. ארך רוח וקריב רחמין *longus* (seu *tardus*) *spiritu, & propinquus misericordiæ* Hierosol. רחוק רגז וקריב רחמין *remotus ab irâ & propinquus misericordiæ.* R. Salomon optimè explicat, מאריך אפו ואינו ממהר ליפרע טמא יעשה תשובה *differens iram, nec ad ulciscendum festinans, sed expectans si*

* Atque ita planè Vulg. Interpres.

quis resipiscet. Similiter Aben Ezra ait Deum sic appellatum, שלא יכעוס מהרה עד הרשע *quod non citò adversus improbum iracatur.* Vide Rom. 9. 22. & 2 Pet. 3. 9. LXX. μακροθυμῶ quæ vox, ut & μακροθυμία sæpè in Novo Test. mento usurpatur.

V. 7. נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה *condonans iniquitatem & transgressionem, & peccatum*] Aben Ezra inter hæc tria vocabula sic distinguit, ut חטאה *peccatum* complectatur id quod in cogitatione, & per ignorantiam admissum est; עון *iniquitas* fit in sermone, vel in opere: פשע *transgressio*, gravius quiddam denotet, nempe rebellionem; quemadmodum verbum פשע est *rebellare* 2 Reg. 1. 1. R. Sal. ait עונות esse הזדונות *iniquitates præsumptuosè perpetratas*; פשעים autem esse המרדים *rebelliones ideò ab homine factas ut ad iram provocet.* Certè ex perpetuò Scripturæ usu vox פשע graviorem transgressionem importat; עון autem & חטאה iniquitatem, & peccatum in genere designare videntur. Nam עון propriè *curvitatem* seu *perversitatem*, חטאה autem *aberrationem* sonat.

וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה *Et justificando non justificabit*] Onk. *propitius est eis qui convertuntur ad Legem ejus; eos autem qui non convertuntur,* לא מזכי *non justificat.* Atque eodem planè modo Jonathan, nisi quòd addit ביום דינא רבא *in die judicii magni.* Hierosol. *& justificando non justificabit Dominus peccatores in die judicii magni* LXX. καὶ καθαρεῖ τὸν ἔνοχον, *& reum non purificabit* seu *justificabit.* Vulg. *nullusque apud te per se innocens est*; quod ab Hebræorum verborum sensu multum discrepat Steuchus reprehendit versionem LXX. Interpretum qui tamen multò melius assecuti sunt sensum Hebræi, textus, quàm vel Vulgatus Interpres, vel ipse Steuchus, qui vertit, *& innocens non erit sine piaculo*, quod quem-

quemadmodum Hebræa verba significent, planè nescio. Lud. de Dieu vertit, *& evacuando non evacuabit.* Ac notat verbi נקה primariam significationem esse *vacuum esse*; atque inde significare. 1. Vacuum esse à crimine seu innocentem esse; unde דם נקי *sanguis hominis innocentis.* 2. Vacuum esse à pœna, seu impunem esse. Jer. 25.29. 3. Vacuum esse à damno, seu illæsum esse. Num. 5.19. 4. Vacuum esse à sordibus, seu mundum esse Joel 4.13. 5. Vacuum esse ab obligatione, seu liberum esse, & immunem Gen. 20.5. 6. Vacuum * esse à militia, i.e. exemptum esse à militandi necessitate. Deut. 24.5. 7. Vacuum esse à labore, i.e. inde eximi. 1. Reg. 15.22. 8. Vacuum esse à cibo. Amos 4.6. 9. Vacuum esse à viris, incolis, opibus, vita, omnique bono, i.e. vastari, & succidi. Isai. 3.25. & Zach. 5.3. Atque in hac ultima significatione hic sumit, ut non ad justitiam Dei punientem, sed ad ejus misericordiam parcentem hoc membrum, prout præcedentia, spectet. Quasi dicat, *Tanta est ejus misericordia, ut etiam quando succenset, & punit, non tamen prorsus succidat; visitat quidem peccata patrum in filios, sed in tertiam solummodo, & quartam progeniem.* Hanc interpretationem ait tantò magis allubescere, quòd Num. 14.18 Moses hæ ipsa verba irato Deo opponat, ut eum bonitatis suæ; quam ipse Deus sibi adscripserat, commonefaceret. Atque in hunc modum interpretatur loca parallela, Jer. 30. 11. & 46.28. ubi notat ונקה לא אנקך à Pagnino exponi, *& succidendo non succidam te*; à Vatablo, *non tollam te prorsus à medio*; à Chaldæo ושיצאה לא אשיצינך *& perdendo non perdam te.* Atque hæc quidem à viro clarissimo eruditè observata fateor; non video tamen quin altera expositio hic bellè congruat, nempe ut נקה in Piel sit vacuum à crimine; seu

* Istud distinctionis membrum cum priori coincidere videtur; atque ita etiam id quod proximè sequitur.

innocentem habere. Nec obstat iste numerorum locus, cum Moses istic citet etiam ea verba, quæ absque controversia ad justitiam Dei punientem spectant, nempe, *iniquitatem patrum in filios*, &c.

Super filios] Onk. Jon. & Hieros. *Super filios rebellantes.* R. Sal. similiter exponit de filiis qui patrum vestigiis insistunt, ac eorum impietatem imitantur. Atque asserit ita supra expositum fuisse cap. v. 20. ubi disertè dicitur לשנאי, *qui me oderunt*; quod non ad parentes, sed ad filios referendum censet: sed id mihi minùs rectum videtur.

Usq; ad tertiam & quartam generationem] vid. supra ad c. 20. 5.

V. 8. *Et festinavit Moses*] Nempe ad incurvandum se Deo, & ad adorandum eum, ut sequentia indicant. Aben Ezra meritò nonnullos redarguit, eosque cerebro vacuos appellat (ריקי מוח) qui dixerunt Mosin ideò festinasse, cum Deus quartam generationem memorasset, ne insuper adderet quintam; quasi scilicet Moses Deum adhuc loquentem interpellare ausus fuisset; quod insanum est cogitare.

V. 9. כי עם קשה ערף הוא *Nam populus est duræ cervicis*] Particulæ כי; ferè significat *nam* vel *quia*: hîc autem R. Sal. vult valere idem quod אם *si*, ac sic exponit; *Vadat, quæso, Dominus meus inter nos; & si populus iste sit duræ cervicis, propitius eris iniquitati nostræ.* Malim hîc כי interpretari * *etiamsi*, quemadmodum interdum significat; *Vadat quæso Dominus meus inter nos etiamsi populus sit duræ cervicis; & propitius sit iniquitati nostræ.* Sed usitata voculæ istius significatio hîc retineri potest. Ea enim ipsa de causa, quòd populus iste cervicosus esset,

* Sic R. Marinus (teste Aben Ezra) אעפ"י שעם קשה עורף הוא *etiamsi sit populus duræ cervicis.* Ipse autem Aben Ezra mavult interpretari, *ego confiteor populum esse duræ cervicis, tu autem propitius eris.*

Moses

Moſes meritò Deum precatus eſt, ut inter ipſos ſeipſum præſentem oſtenderet, quo nimirùm populum meliùs in officio retineret, ac Moſi ad regendum commodiorem redderet.

וְנַחֲלַתָּנוּ *Et pro hæreditate nos accipias*] Jonathan tranſitivè accipit, *& facias nos hæreditare terram, quam promiſiſti patribus noſtris, ut nos non permutes populo altero.* Quanquam poſtremis hiſce verbis alterum ſenſum exprimere videtur. R. Sal. breviter ac dilucidè תננו לך לנחלה מיוחדת *Conſtitue nos tibi in hæreditatem propriam* ſeu *peculiarem.* LXX. καὶ ἐσόμεθά σοι, *& erimus tibi* Vulg. *Noſque poſſideas.*

V. 1. *Ecce fœdus ego ferio*, &c.] Jon. *Ecce ego ferio fœdus, fore, ut non permutem populum hunc populo altero.* Sic R. Sal. explicandi cauſâ addit, על זאת *de hac re*, nempe quam Moſes à Deo petierat. Aben Ezra ad ſequentia refert, dicens fœdus hoc initum eſſe juxta conditiones poſitas ab initio iſtorum verborum, שמר לך *Obſerva tibi*, &c. v. 11. Atque iſta quidem expoſitio (ut idem obſervat) ex v. 27. confirmatur.

בִּי נוֹרָא הוּא *Nam terribile eſt*] i. e. mirabile. Sic enim populo ante dictum eſt אעשה נפלאות *faciam mirabilia*, LXX. in plurali, ὅτι θαυμασά ἐστι, *quod mirabilia ſunt* Sic cap. 15. 11. נורא *terribilis* idem eſt quod נפלא *mirabilis.*

V. 18. חֹדֶשׁ הָאָבִיב *Menſe abib*] R. Sal. exponit, חדש הביכור שיהתבואה מבכרת בבישולה *Menſe primitiarum cum primùm fruges ad maturitatem perveniunt.* Vide ſupra cap. 13. 4.

V. 20. וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעָרַפְתּוֹ *Et ſi non redemeris collum ei franges*] Jon. ותנקפיה בקופיץ *ſecuri eum decollabis*, vel *malleo cervicem ei confringes.* LXX. ἐὰν δὲ μὴ λυτρῶσῃ ἀντὶ τιμῆς δώσεις. *Si autem non redemeris illud pretium dabis.* Quæ interpretatio ab Hebræo prorſus recedit,

nec alioqui in se quicquam sani habere videtur. Vulg. *Sin autem nec pretium pro eo dederis, occidetur.* Vim verbi Hebræi non expressit. עורף est *cervix*; inde ערף *decervicare cervicem frangere.* Vide supra ad cap. 13. 13.

וְלֹא יֵרָאוּ פָּנַי רֵיקָם *Et non apparebunt coram me vacui.*] פני pro לפני *ante faciem meam*, seu *coram me.* Sic Onk. קדמי, *coram me*: atque ita etiam Jonathan. LXX. mutatâ orationis formâ sed sensu integro, οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενὸς, *non apparebis in conspectu meo vacuus.* Ad eundem quoque modum Vulgatus. Hieros. *Populo mi, domus Israel, non licet vobis videre Dominum Deum vestrum* ריקנין מכל המצוה *Vacuis ab ullo præcepto*; i.e. ita ut ullum ejus præceptum insuper habeatis. Vide supra ad cap. 23. 15.

V. 22. *Et festum Hebdomadarum facias tibi*; בכורי קצרי חטים *primitiarum messis triticeæ*] Ut חג *festum* ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetatur; vel, *primitias messis triticeæ*, scil. *facias*, vel *observes.* Onkeli Paraphrasis ad verbum Hebræo textui respondet; Fagius autem vertit, *in primitiis messis triticeæ*, & in Annotat. explicat. *Quando offeres primitias in messe triticeâ* Atque ita Jonathan, בזמן בכורי חצד חנטין *in tempore primitiarum messis triticeæ.* Similiter etiam R. Sal. שאתה מביא בו שתי הלחם מן החטים i. *cum offeres duos panes ex tritico*, nempe illo quod tunc metitur. Atque addit primitias istas esse primam oblationem, quæ ex novo tritico affertur ad sanctuarium: oblationem enim manipuli in Paschate ex hordeo fuisse. LXX. Καὶ ἑορτὴν ἑβδομάδων ποιήσεις μοι, ἀρχὴν θερισμοῦ πυρῶν. *Et festum hebdomadum facies mihi, principium messis triticeæ.* Scholiastes testatur alios libros habere, ἀρχὴ τῶν πρωτογενημάτων *principium primorum fructuum.* Fortè pro ἀρχῇ, *principio.* Vulg. *in primitiis frugum messis tuæ triticeæ.*

וְחַג הָאָסִיף *Et festum collectionis*] Nempe frugum. h.e. (ut

(ut explicat R. Sal.) cum fruges ex agris in horrea colliguntur.

תְּקוּפַת הַשָּׁנָה *In revolutione anni*] R. Sal. exponit, בחורף השינה בתחלת חשינה חבאה *in reditu anni in principio anni sequentis.* Alii finem anni præsentis intelligunt; sed utraque expositio in idem redit, Nam ut ait Aben Ezra, סוף השנה הוא תחלת השנה תאחורת *finis unius anni principium est alterius.* Vide supra ad cap.23.16.

V.23. אֶת־פְּנֵי הָאָדוֹן *Coram Domino*] Onk. קדם ריכן עלמא *coram Domino mundi.* Atque ita Jonathan, nisi quòd in plurali habeat, עלמיא *mundorum seu sæculorum.*

V. 27. *Scribe tu verba hæc*, &c.] At. v.1. *Ego scribam.* Lyra refert nonnullos sic conciliare, quòd Deus scripsit authoritativè dictando, Moses autem ministerialiter figurando. Id autem minùs probat, quòd Mosi instrumenta ad sculpendum in Tabulis lapideis defuisse existimet; quæ ratio mihi minùs firma videtur. Ipse autem hoc de Lege non in Tabulis, sed in libro scribenda interpretatur. At contra istam expositionem objici potest id quod sequitur v. 28. *Et scripsit super Tabulas*, &c. nisi fortè * non de eadem utrobique scriptione agatur. Addit denique Lyra, posse dici, Mosen manum suam Tabulis apposuisse, Deum autem literas miraculosè efformasse, quemadmodum ad impositionem manuum Apostolorum dabatur spiritus Sanctus. At appositio manus Mosis ad Tabulas, hic planè videtur otiosa, cum impositionis manum Apostolorum satis aperta esset ratio. Vide Annotat. sequent.

V.28. *Et scripsit super Tabulas*, &c.] Aben Ezra de Deo hoc intelligit, citatque illud v.1. *Et scribam*, &c. Sic Lyra ait hoc referri ad Dominum; At profectò ex

* Ita sentit Manasses in Concil.qu.49. in Exod.

serie

ſerie textus ad Moſen potiùs referendum videtur. Addit Lyra, ſi ad Moſen referatur, exponendum eſſe prout immediatè anteà oſtenderat, nempe Moſen duntaxat manum Tabulis appoſuiſſe, literas autem à Deo ipſo fuiſſe exaratas; at commentum iſtud frivolum ac ineptum cenſeo. Refert denique nonnullos exponere, *ſcripſit* i.e. ſcriptas à Domino accepit; quod nimis durum ac coactum videtur Auguſtinus in Quæſt. ad Moſen refert; *De Moſe* (inquit) *dictum eſt quòd ipſe ſcripſerit, cui etiam Deus paulò antè dixerat, ſcribe tibi verba hæc.* Hæc quidem Expoſitio cum Sacri textus ſerie (ut dixi) maximè videtur congruere, nec video quid in ea ſit incōmodi. Quod enim v. 1. à Deo dicitur ſe Scripturum, quidni ita exponi poſſit, quemadmodum Aben Ezra exponit, (& rectè quidem) illud cap. 14. 6. *Et ligavit* (*Pharao*) *currum ſuum*, nempe בצווי *mandato*, i. e. mandavit, ac mandato ſuo effecit ut ligaretur? Sic Solomon dicitur ædificaſſe domum Domini, quia fecit ut ædificaretur Pari ratione licet interpretari, *& ſcribam*, i.e. ut efficiam ut ſcribas.

Et fuit ibi cum Domino 40. *dies*, &c. Aben Ezra vult Moſen ter 40 dies, totidemque noctes cum Deo in monte commoratum eſſe. Primò nempe cum priores Tabulas accepit cap. 24. 18. & Deut. 9. 9. Secundò cum ad impetrandam populo veniam ſeſe Domino proſtravit eique ſupplicavit. Deut. 9. 18. Tertiò cum Dei juſſu novas Tabulas dolaſſet, ac Deo in montem attuliſſet, uti hîc memoratur. Atque hæc quidem ſententia, etiamſi nonnulli diſſentiant, mihi ex iſtis Scripturæ locis ſatis fit verisimilis.

עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים *Decem verba*] Ita hîc & alibi in Scriptura, nempe Deut. 4. 13. & 10. 4. decem præcepta appellantur. Sic Eccleſ. 8. 4. דבר מלך *verbum regis*, idem valet quod מצות מלך *mandatum regis*. Buxtorfius

Diſſert.

Dissert. de Decal. §. 34. ex libro Zohar citat, חני עשר אמירן דאורייתא אינון כללא דכל פקודי אורייתא *Hæc decem verba* (seu *præcepta*) *Legis sunt summa omnium præceptorum Legis.* Refert etiam R. Jehudam in libro Cosri asserere hæc decem præcepta esse אמורת התורות ושרשיהן *matres legum, & radices* (seu *fundamenta*) *earum.* Similia etiam & ex aliis Rabbinis affert.

V. 29. כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו *quòd radiavit cutis faciei ipsius*] קָרָן est *cornu* (vox latina, & ex Græca κέρας ab Hebræo *Keren* deducta videtur) inde קָרַן *radiare*, seu *radios instar cornuum emittere.* Onk. אדי סני זיו יקרא דאפוהי *quòd multus erat splendor gloriæ vultûs ejus.* Jon. *quòd splendebat splendor formæ vultus ejus; quod ei accidit ex splendore gloriosæ præsentiæ Domini, quando loquebatur cum eo.* Aben Ezra in nescio quem irruit, quod hunc locum in contrarium planè sensum detorqueat, nempe Mosen quadraginta dierum, totidemque noctium jejunio adeò macilentum esse factum, ut facies ejus instar cornu, prorsus arida, & exucca fuerit. LXX. ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τῆς χροὸς [Θ τῆς προσωπου αὐτου, *quòd glorificatus est.* i.e. gloriosè splenduit) *aspectus* * *cutis faciei ejus* Vulg. *quòd cornuta esset facies sua.* Quæ interpretatio, utpote saltem obscura & ambigua, multis meritò displicuit. Certè Steuchus, qui alioqui vulgatam versionem excusare & defendere solet, hîc eum reprehendit. *Vox* (inquit) *ambigua* (nempe vox Hebræa קרן) *fecit in editione errorem. Non habetur in contextu Hebraico faciem Mosis fuisse cornutam, sed radiantem. Ex hoc ergò potest emendari, prava vulgi consuetudo, qui duobus cornibus pingunt Mosen.* Addit, mirum esse, Hieronymum non advertisse etiam quid LXX. transtulissent, qui bene hunc locum verterunt. *Rident itaque*

* Vel *coloris.*

(inquit)

(inquit) *nos, & execrantur Judæi quoties Mosen in nostris Templis cornutâ facie depictum aspiciunt, quasi nos eum diabolum quendam, ut ipsi stultè interpretantur, esse putemus.* Drusius in quæst. & Resp. quæst. 1. refert in libro Ebræo, qui dicitur *Masal Cadmoni*, cap. 26. hæc verba, quæ in Ebræo textu habentur, *Caran or Phanau*, de eo dici, cujus uxor erat adultera, prout vulgò dici solet, *cornua qui faciunt ne cornua ferre recusent.* Sed id ad huius loci expositionem nihil quicquam facit, cum eadem verba in alium sensum abusive sint translata.

V. 30. *Et timebant ei appropinquare*] R. Sal. jubet hinc observare quantam vim transgressio habeat: priùs enim quàm transgressi erant Israelitæ, eos absque metu ac trepidatione gloriam Domini instar ignis devastantis in fastigio montis vidisse; cap. 24. 17. nunc autem post adoratum vitulum etiam ad aspectum radiantis facici Mosis territos fuisse, ac trepidasse.

V. 33. וַיְכַל מֹשֶׁה וגו׳ *Et (dum) consummasset Moses loqui cum eis, posuit super faciem suam velamen.*] Ad sensum clariùs explicandum verbum וַיְכַל reddendum est, *Et dum consummasset*: alioqui si ad verbum reddatur, *& consummavit*, &c. sensus erit, Mosen tum demum velamen faciei suæ imposuisse cum Israelitas alloqui cessasset; quum revera ideò velamen faciei suæ imposuerit, ut ipsum sese alloquentè ferre possent. Miror igitur Fagium verba Onk. ut & Jonathan. Hebræis plane respondent) sic quæ interpretari, *Cumque cessavisset, Moses loqui cum eis, posuit super faciem suam velamen.* Similiter autem & LXX. interpretes vertunt, Καὶ ἐπειδὴ κατέπαυσε λαλῶν πρὸς αὐτοὺς ἐπέθετο ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ κάλυμμα, *& postquàm cessavit loqui ad eos, imposuit super faciem suam velamen.* In eundem etiam sensum Vulgatus, *Impletisque sermonibus posuit velamen super faciem suam.* Ex versibus sequentibus (uti etiam ex Apostolo 2 Cor. 3. 13.) satis constat Mosen non nisi Israelitarum gratiâ, ut commodiùs cum

eis

eis loqui posset, velamen faciei suæ imposuisse. Atque hoc à R. Salomone est observatum, ובטלו בשעה שהיה מדבר עמם ישראל *Et gestabat illud* (velamen) *cum ad Israelem loquebatur.*

Et posuit super faciem suam מסוה *Velamen*] Onk. ביה אפי *domum faciei*; sic ad verbum sonat, i.e. tegumentum faciei. Nam ut Fagius notat, בית *domus* in Chaldaismo usurpatur pro quolibet vase, instrumento & receptaculo, in quo aliquid retinetur, reconditur, & conservatur R. Sal. ait מסוה hîc esse בגד הניתן כנגד הפרצוף ובית העינים *vestem positam super faciem, & domum* (i. velamen) *oculorum* Jonathan & Hierosol. interpretantur סודרא *sudarium.*

In CAP. XXXV.

V.2. *Quisquis in eo opus fecerit* יומת *morte plectetur*] Jon. *interficiendo interficietur projectione lapidum.* Aben Ezra etiam ait eum, qui transgrederetur præceptum de Sabbatho coram testibus, à Judicibus morte fuisse puniendum; ac alio loco indicari eum fuisse lapidandum. Intelligit opinor locum illum Num. 15.35,36. Notat autem hoc in loco Mosen Israelitas de Sabbathi observatione commonefacere, ut intelligerent, etiamsi facturi essent opus cœleste (seu divinum, vel opus Dei מעשה שמים) cavendum tamen ipsis fuisse, ne in Sabbatho operarentur. Similiter R. Sal. ait Mosen antequam de opere Tabernaculi præciperet, de Sabbatho observando admonuisse, ac indicasse, שאינו דוחה את השבת *opus istud haudquaquam Sabbathum pellere*, i.e. ob opus istud Sabbathum minime esse violandum. Vide supra ad cap. 31. 13.

V.3. *Non accendetis ignem*] Nempè ad coquendum panem

panem, vel carnem, ut exponit Aben Ezra; qui etiam observat in hoc Sabbathi observationem strictiorem fuisse quàm primi atque ultimi diei festi Azymorum, in quibus etiamsi aliàs ab opere cessandum esset, ea tamen, quæ ad esum spectabant, parare licuit; ut supra videre est cap. 12. 16.

Ver. 11. אֶת־הַמִּשְׁכָּן אֶת־אָהֳלוֹ *Tabernaculum, tentorium ejus*] R. Sal. per משכן *Tabernaculum*, intelligit cortinas interiores, quæ intra Tabernaculum conspiciebantur: Et per אהל *tentorium*, cortinas ex pilis caprinis confectas, quæ alteras tegebant. Vide & cap. 36. 14.

וְאֶת־מִכְסֵהוּ *Et tegumentum ejus*] i. e. (interprete R. Salomone) pelles arietum & melium. Vide cap. 36. 19.

אֶת־עַמֻּדָיו *Columnas ejus*] Vulg. *Et paxillos.* At (ut notat Amama) paxilli Hebræis dicuntur יתדות, ut v. 18. videre est; עמודים autem sunt columnæ, à firmitate suâ sic dictæ, quòd nimirum firmiter stent; radix enim est עמד *stetit.* Ipse Vulgatus Interpres v. 17. *Columnas* vertit.

V. 22. *Et venerunt viri* עַל הַנָּשִׁים *super mulieres.*] i. e. *Cum mulieribus.* על *super* pro עם *cum* hîc usurpatur, uti exponit R. Sal. atque ita etiam Aben Ezra, qui notat sæpè sic usurpari.

הֵבִיאוּ חָח *attulerunt armillam*] R. Sal. ait חח significare ornamentum aureum, rotundum, brachio impositum; atque addit, והוא הצמיד *Et est armilla.*

וְכוּמָז *Et cingulum*] Vulg. * *dextralia.* Shindlerus exponit ornamentum pudendorum muliebrium. Secutus nempe est Hebræos; sic enim R. Sal. ait esse כלי זהב נתון כנגד אותו מקום לאשה *instrumentum aureum*

* LXX. περισκέλια.

positum

positum ex adverso istius loci (pudendorum) *mulieris.* Atque addit multos interpretari כומז quasi sit, כאן מקום זמה *hîc est locus libidinis.* Sic Hebræa ista Latinè reddit Buxtorfius in Lex. Talmud. ubi ea ex Talmude citat; quin & ista ibidem haberi refert, זה דפוס של בית הרחם *Cumaz est figura, typus, seu ornamentum uteri.* Fagius testatur R. Davidem eodem modo interpretari quo R. Sal. Onkelos vertit מחוך, & similiter Jonathan in plurali, מחוכין Fagius reddit *dextralia*, sed in Annotat. ait exponi *Subligaculum.* Aben Ezra quatuor vocabula, quæ hîc occurrunt, sic explicat, ut חח sit ornamentum auris, נזם ornamentum nasi, טבעת ornamentum digiti, & כומז ornamentum brachii.

V. 27. *Et principes attulerunt Lapides onychinos, &c.*] R. Sal. ait R. Nathanem quæsivisse, quarè principes in dedicatione altaris primi offerrent, non item in extructione Tabernaculi: ac rationem hanc reddidisse, quòd cum Tabernaculum esset extruendum, principes cogitabant ea perficere, in quibus congregatio deficeret. Cum autem congregatio omnia perfecisset, ac satis superque obtulisset, nihil principibus relictum fuisse, quod offerrent, nisi lapides istos pretiosos quorum hîc fit mentio; ac propterea cum altare dedicaretur, eos omnium primos obtulisse. Addit נשיאם hîc defectivè scribi pro נשיאים *(principes)* quòd tardi essent ad offerendum; ולפי שנתעצלו מתחלה נחסרה אות משמם וחנשא כתיב. Sed hæc argutiora meritò videantur.

V. 30. *Filius Hur*] R. Sal. quâ authoritate, vel ratione fretus nescio, dicit Hur fuisse בנה של מרים *filium Miriam.*

V. 34. *Et ad docendum, &c.*] Hoc peculiare donum est, ut quis sit διδασκαλικός. Nam (ut notat Aben Ezra) multi sunt docti, nec tamen ad docendum idonei. כי יש חנמים

חכמים רבים שהם קשים להורות אחרים.

In CAP. XXXVI. [a]

V. 6. וַיַּעֲבִירוּ קוֹל Et *fecerunt tranſire vocem*] Onk. כרוזא Similiter Jonathan, כרוזא id eſt κήρυκα *præconem*. Vulg. *Juſſit ergò Moſes præconis voce cantari.*

V. 8. *Decem cortinas*, &c.] LXX. (prout in Romana Editione habetur) hîc longè alio ordine recenſent opera ab artificibus confecta: ſed Nobiliſius monet in Complutenſi Editione eodem ordine recenſeri, quo in Vulgatâ Latinâ verſione, quæ Hebræo textui eſt conformis.

V. 14. Et *fecit cortinas ex pilis caprinis* לָאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן *in tentorium ſuper Tabernaculum.*] Hinc illa R Salomonis diſtinctio ſupra [b] memorata inter משכן & אוהל firmari videtur, uti etiam id quod de מכסה ibidem ait ex v. 19. hujus capitis apertè aſtruitur.

עַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה יְרִיעוֹת *Undecim cortinas.*] Sic Onk. חדא עסרי יריען At Jonathan quid ſecutus neſcio, תריסרי יריען *duodecim cortinas* Atq; ita etiam v. 15. לתריסרי יריען cum in Hebræo ſit לעשתי עשרה יריעות Et ſimiliter in Onk. Quin & ſupra etiam c. 26. 7. Jonathan pro *undecim* habet תריסרי *duodecim*. Ipſa erroris conſtantia arguit lectionem non eſſe à librariis depravatam, Ipſe tamen Jonathã et iſtic v. 9. et hîc v. 16. *quinque cortinas*, et *ſex cortinas* habet uti in Hebræo habetur; quod rurſus argumento eſt pro תריסרי legendum eſſe תרסרי vel חדא עסרי id eſt, pro *duodecim* legendum eſſe *undecim*.

[a] De hoc capite quod ad Vulgatam Interpretem attinet, vide Amamam in Cenſura. [b] Ad cap. 35. 11.

V. 11.

V. 24. *Duas baſes ſub uno aſſere*] Jon. תרין לוחין תחורין חומרין חד *duas tabulas ſub baſi una.* Sic in Editione Venetâ legitur, ſed mendosè; debet enim eſſe, תרין חומרין תחות לוחא חד *duas baſes* ſub unâ tabula, ut poſteà ſæpiùs in ipsâ Jonathanis Paraphaſi habetur.

CHAP. XXXVII.

V. 1. *Et fecit Bezaleel arcam, &c.*] In LXX. Interpretatum verſione editionis Romanæ caput hoc inchoatur illis verbis, καὶ ἐποίησαν τὴν σκηνὴν δέκα δυλαλας, &c. *Et fecerunt Tabernaculo decem aulea, &c.* quæ in Hebræo codice habentur, cap. 36. 8. &c. Atque ita etiam habet Vulgata verſio, quin & ipſe LXX. Interpretum editio Complutenſis, uti notat Nobilius.

V. 8. *Ex propitiatorio fecit Cherubim, &c.*] Jon. *ductiles, & adherentes erant Cherubim, nec ſeparati à propitiatorio. Nam per ſapientiam ſpiritus prophetiæ fecit Cherubim ex duobus lateribus ejus.*

V. 17. וּפְרָחֶיהָ *Et flores ejus*] Onkelos & Jonathan hîc, & in ſequentibus pro פרח *flore* habent שושן *litium.*

V. 25. *Ex ipſo erant cornua ejus*] Jon. *ex ipſo erant cornua ejus* וקיפין *erecta.* Et cap. 38. 2. *Ex ipſo erant cornua ejus* וקיפין לעיל *erecta ſurſum.*

CHAP. XXXVIII.

V. 1. *Et fecit altare holocausti, &c.*] In editione Romanâ τῶν LXX. cap. 38. incipit ᾠ ἐποίησεν βεσελεὴλ τὸ κιβωτὸν, &c. *Et fecit Beseleel arcam, &c.* Quod in Hebræo est initium capitis, 37. uti etiam in vulgatâ versione, nec non ipsorum LXX (teste Nobilio) in editione Complutensi.

V. 4. *Et fecit altari cribrum, &c.*] Jonathan hîc, ut anteà cap. 27. 5. usum hujus cribri exponit, מטול לקבלא גומריא וגרמייא דנפלין מן מדבחא *Ut reciperet prunas, & ossa, quæ caderent ab altari.*

V. 7. נָבוּב לוּחֹת עָשָׂה אֹתוֹ *Cavum tabulis fecit illud*] R. Sal. sic explicat, חלוחות של עצי שטים לכל רוח והחלל באמצע, *tabulæ lignorum Shittim ex omni parte fuerunt, & cavitas erat in medio.*

V. 8. בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד *de speculis mulierum* [a] *congregatarum, quæ congregatæ erant ad ostium Tentorii conventûs.*] Onk. במחזית נשיא דאתין לצלאה בתרע משכן זמנא *de speculis mulierum, quæ veniebant ad orandum in portâ (seu ostio) Tabernaculi conventûs.* Hieros. *de speculis mulierum verecundarum, quæ collocatæ erant* (נשיא צניעתא דהוון צניעין) *in ostio Tabernaculi conventûs.* Jon. *Ex speculis æreis mulierum verecundarum quæ quando veniebant ad orandum in ostio Tabernaculi conventûs, stabant juxta oblationem* [b] *eorum* (affixum est masculinum על קרבן ארמותהון) *& laudabant, & gratias agebant, & reversæ ad maritos suos pariebant filios justos, purificatæ essent à pollutionibus sanguinis sui.* Lyra ait nostros Expositores dicere, istas fuisse mulieres devotas, quæ frequenter ad ostium Tabernaculi veniebant cultûs divini gratiâ; & ut testatum facerent se nolle deinceps ornatui suo operam dare, specula sua offere-

[a] Vel, *turmatim convenientium* seu *quæ turmatim convenisse bant*, &c. à צבא *turmæ exercitus.* [b] Vel *suam* ut sit enallage generis.

bant

bant, quorum capsæ erant æreæ; as de illis factum esse labrum. Ex R. Salomone autem duplici modo exponit. Primò sic, *de speculis mulierum exercituantium* (צבא est *exercitus*) h.e. mulieres Hebræas, quando Pharao impedire voluit multiplicationem Israelitarum, atque ideò eos laboribus afflixit, ne uxorum suarum amplexibus sese darent, ad specula sua se composuisse, ut viros suos ad se amplexandas incitarent, & sic procreasse exercitum filiorum Israel quorum principes ad ostium Tabernaculi consistebant, ubi manebant Moses & Aharon, ut cum eis de negotiis populi agerent. Alio autem modo sic *de speculis mulierum* * *circumeuntium ad ostium Tabernaculi*, i.e. de speculis mulierum devotarum, quæ manebant in castris circa latera, & à tergo Tabernaculi, quas oportebat circumire, ut ad ostium Tabernaculi oblationis faciendæ gratiâ venirent. Addit denique Lyra, nonnullos Doctores exponere quòd circa labrum æneum erant specula affixa, ut sacerdotes viderent maculas abluendas, ac specula ista à mulieribus devotis fuisse oblata. Atque ita *facere* hîc idem esse quod *aptare* seu *ornare*. Burgensis hanc expositionem reliquis præferendam censet, asserens ex Hebræo haberi, *fecit labrum æneum cum basi sua, cum speculis mulierum*, vel *in speculis mulierum*, &c. Sanè במראות est ad verbum *in specula*, sed ב pro מן *de*, vel *ex* positum videtur, uti interpretatur Jonathan, מן אספקליות *ex speculis*. Atque hoc disertè notat Aben Ezra, ובית במראות תחת מם *Beth autem in* במראות *est pro Mem*. Ita literam Beth usurpari observat Levit. 8. 32. והנותר בבשר ובלחם *& quod reliquum est in carne, & in pane*, i.e. ex carne, & ex pane, & בבשר בלחם pro מבשר & מלחם, uti exprimitur Levit. 7. 17. והנותר מבשר הזבח. Ita etiam ב pro מן ponitur Levit. 14. 18. הנותר בשמן *quod*

* Ego in R. Salomone de circumeundo nihil reperio, nec video quemadmodum verbum צבא significet circumire.

reliquum est in oleo, i.e. משמן *ex oleo*, uti habetur ibidem v. 29. Idem autem Aben Ezra exponens ista verba, אשר צבאו וגו׳ *quæ congregatæ erant*, &c. ait in Israele fuisse mulieres pias, ac devotas, quæ mundi hujus concupiscentiæ renuntiabant, ac specula sua offerebant, quod eis amplius ad sese ornandas opus non haberent, sed quotidiè venirent ad ostium Tabernaculi conventus ad orandum, atque audiendum verba præceptorum: ideò autem verbum צבאו usurpatum esse, quòd multæ essent mulieres, quæ ita se exercebant, LXX. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νεστευσασῶν, αἳ ἐνήστευον παρὰ τὰς θύρας, &c. *ex speculis mulierum * jejunantium, quæ jejunabant ad fores*, Vulg. &c. *de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio Tabernaculi*. Eadem vox quæ hìc habetur, nempe צובאות, eodem etiam sensu occurrit, 1 Sam. 2. 22. ubi dicitur filios Eli concubuisse cum mulieribus הצובאות פתח אהל מועד, ubi Chaldæus, *quæ veniebant ad orandum*, &c. R. David in Commentariis ad istum locum ait dictionem צובאות esse usurpatam, quòd mulieres iste (instar exercitus, צבא) magno numero hinc inde ad Tabernaculum essent congregatæ. Vulg. *Cum mulieribus, quæ observabant*, &c. Casaubonus Exercit. 1. §. 23. ait Glossam veterem barbarè quidem, sed aptè exprimere, *circumexercituare Tabernaculum* hoc est, turmatim convenire ad portam Tabernaculi.

V. 10. וָוֵי הָעַמּוּדִים *Uncini columniarum*] R. David in Radic. (uti à Fagio citatur) dicit uncinos hosce fuisse clavos, qui in columnis prominebant, præ se ferentes figuram literæ Vau, & in hoc factos fuisse, ut in ipsis excoriarent pecudes offerendas.

V. 21. אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן *Hæ sunt recensiones Tabernaculi*] Onk. אלין מנוני משכנא *Hæ sunt numerationes* (vel *Hi sunt numeri*) *Tabernaculi*. Fagius vertit, *Hæc est summa (rerum) Tabernaculi*. Jon. אלין מנייני

* Stecchus ajit *vesdem* illic esse, *vigilare*, non *jejunare*.

מתקלון

מתקלות וסכומהון דמשכנא *hæ sunt numerationes ponderum Tabernaculi* (i.e. metallorum ex quibus res ad Tabernaculum pertinentes factæ sunt) *Et summa eorum.* In hâc sectione (ut notat R.Sal.) pondera argenti, & auri, & æris, quæ ad opus Tabernaculi spontaneè oblata erant, & omnia vasa Tabernaculi recensentur.

עבידת הלויאי *cultus Levitarum*, &c.] Onkelos similiter פולחן ליואי Fagius autem vertit, *pro ministerio Levitarum*; atque ita alii ex Hebræo interpretantur, ut עבודת fit pro לעבודת, Vulg. *in ceremoniis Levitarum*, quasi esset בעבודת, At Jonathan hæc à præcedentibus separat, uti in Hebræo per Athnac in dictione משה *Mosis*, separata esse videntur ברם פולחן ליואי הות בידא ראיתמר *sed ministerium Levitarum fuit per manum Ithamaris.*

V. 24. *Omne datum*, &c.] Jonathan addit, *hoc est aurum oblationis, quod offerebant filii Israel, unusquisque cujus cor promptum fuit ad offerendum.*

Viginti novem talentorum] Sic Hebræum ככר *Ciccar* redditur, nempe *talentum*, ut supra notatum ad cap. 25. 39. Vide ibid. Vox autem ista *Ciccar* significat etiam *planitiem* Gen. 13. 12. & *frustum panis* sive *placentam*, Prov. 6. 26. Hinc putatur denotare *talentum*, quasi ponderis speciem planam et extensam instar placentæ. Ita Arias Montanus hanc vocem explicat, teste [a] Waſero, qui addit alios deducere à *Cor* per geminationem literæ *Caph*, quòd ut *Corus* maxima mensura erat in aridis, ita maximum pondus fuerit. *Ciccar* talentum.

V. 25. *Centum talentorum*, &c.] Waſerus [b] ex hoc versu & sequenti colligit *Ciccar* sive talentum ter mille siclos continere. Cum enim collata summa fuerit 603550. siclorum didrachmorum (sive siclorum communium) à totidem Hebræis tunc numeratis, sicli sacri, sive tetradrachmi erant 301775. Hæc autem summa à Mose

[a] Waſer de Num Heb. lib. 2. c. 17. [b] Waſer ibid.

dicitur fuisse centum *Ciccarin*, sive talentorum, et siclorum prætereà 1775. in Waseri codice perperam scribitur 1075. Aben Ezra etiam notat ex hoc loco constare, *Ciccar* sive talentum ter mille siclos in se complecti. חנה יועצנו מזה המספר כי הככר ג׳ אלפים שקלים.

וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה *Et argentum recensionum congregationis* vel *eorum qui ex congregatione (Israelitarum) recensiti erant* Jon. *Et argentum numerationum filiorum Israel, (*seu *filiorum Israel qui numerati erant* וכסף מניני דבני ישראל*) qui cum numeravit eos Moses, dederunt quisque redemptionem animæ suæ*, &c. Totus hic versus in vulgata versione desideratur, quòd à Steucho Cajetano, Lyra et Benedicto notatum refert Amama.

V. 26. בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת *Beka in singula capita* בקע *Beka*, ut verba immediate sequentia indicant est מחצית השקל *dimidium sicli*, à בקע *Baka, findere, dividere.* Vide si libet Annotationes meas ad Gen. 24. 22. Jonathan illo pariter ac hoc loco habet דרכמונא i. *drachmi*; similiter LXX. δραχμὴ, quod in hisce Interpretibus Amama hîc reprehendit LXX. (inquit) δραχμὴ, *malè Siclus enim sacer erat* ἱερὸς δραχμὸς, *ut* בקע *sive ejus dimidium fuerit* ἡμιδραχμὸς. Sed * anteà observatum est LXX. Interpretes etiam pro siclo sacro habere ἡμιδραχμον, etiamsi siclus sacer ex plurimorum sententia communi, qui duas continebant drachmas, duplo major fuerit. Magis mirum videtur Onkelum utrobique pro בקע habere תקלא *siclum* sic Fagius Gen. 24. 22. vertit, & rectè quidem hîc autem *dimidium pondus*, cum in voce istâ nihil sit quod *dimidium* denotet. Buxtorfius in Lexico Chaldaico magno dicit תקלא significare siclum communem, qualis scil. ante Legem in usu fuit. Atque ita quidem defendi potest Onkeli hoc in loco interpretatio, cum dimidium sicli sacri, de quo hîc agi-

* Vide supra ad cap. 30. 13. Annot. 3.

tur

tur, totum ſiclum communè valere cenſeatur. At quare, Gen. 24. 22. בקע i. *dimidium ſicli* verteret תקלא i. *ſiclum*, cum de ſiclo ſacro, qui ante Legem planè inuſitatus, & incognitus videtur, locus iſte intelligi non poſſit. Dici fortè poteſt Moſen, habitâ ratione ſui temporis, cum jam ſacer ſiclus inſtitutus eſſet, uſurpaſſe vocem בקע *Beka*; eamque rectè redditam תקלא *ſiclum* nempe communem, cum *Beka* ex hoc loco ſicli ſacri dimidium ſignificare appareat. Ita quidem ſentire videtur Buxtorfius: mihi autem id nullâ ratione niti videtur, ut *Beka* ſacri potius quàm communis ſicli dimidium deſignet, cum à fiſſione ſeu diviſione (ut dixi) nomen habeat ac quemlibet ſiclum in duas partes quaſi fiſſum & diviſum, ex æquo poſſit denotare. In vulgata autem verſione etiam hæc verba ſunt prætermiſſa, una cum eis, quæ ſequantur מחציתו השקל בשקל הקדש *dimidium ſicli in ſiclo* (vel *juxta ſiclum*) *ſanctuarii*; ita ut quantum quiſque offerebat, ex iſta verſione innoteſcere non poſſit. Non immeritò igitur Steuchus queritur hanc clauſulam deeſſe, quæ maximè erat neceſſaria.

CHAP. XXXIX.

V. 1. Et *ex hyacintho*, &c. *fecerunt* בגדי שרד לשרת בקדש *Veſtes miniſterii ad miniſtrandum in ſanctuario*] R. Sal. notat * byſſum hîc non memorari, atque inde colligit בגדי שרד *veſtes miniſterii*, ſeu *miniſteriales* non fuiſſe בגדי כהונה *veſtes ſacerdotii*, ſeu *ſacerdotales*, quòd in veſtibus ſacerdotalibus byſſus eſſet. Veſtes igitur haſce miniſteriales, ait eas fuiſſe, quibus operta erant vaſa Tabernaculi, quando caſtra movenda erant. Simi-

* Vulgatus Interpres hic de ſuo addit, *ac byſſo* cum nec in Hebræo textu, nec in Chaldaicis paraphraſibus, nec in Græco verſione de byſſo ulla hic fiat mentio.

liter Aben Ezra hîc intelligit veſtes, quæ profectionis tempore ad tegenda vaſa Tabernaculi adhibebantur. Vide ſupra ad cap. 31. 8o. Vulgatus Interpres de veſtibus ſacerdotalibus exponit, *De hyacintho vero*, &c. *fecit veſtes, quibus indueretur Aaron, quando miniſtrabat in ſanctis.* Similiter LXX. ἐποίησαν στολὰς λειτουργικὰς ἁγίων ὥστε λειτουργεῖν ἐν αὐταῖς ἐν τῷ ἁγίῳ *fecerunt veſtes miniſtratorias Aaron ad miniſtrandum in eis in Sancto.* In Hebræo autem textu poſt mentionem veſtium harum miniſterialium ſequitur, *Et fecerunt veſtes ſanctas, quæ ad Aharonem pertinebant, ſicut præcepit Dominus Moſi.* Atque iſto planè modo in Onkeli pariter ac Jonathanis Paraphraſi legitur; unde veſtes iſtæ miniſteriales à veſtibus Aharonicis diſtinctæ fuiſſe videntur.

V. 6. וַיַּעֲשׂוּ אַבְנֵי שֹׁהַם *Et fecerunt lapides onychinos*] i.e. *Et diſpoſuerunt*, &c. Facere hîc eſt idem quod *diſponere* ſeu *ordinare*, vel *parare*, ut monet Aben Ezra inquiens hoc dici כדרך תקון *per modum diſpoſitionis* ſeu *aptationis* Vulg. *Paravit & duos lapides onychinos.*

V. 22. כְּלִיל תְּכֵלֶת *totam hyacinthinam*] ita vulgatus Interpres, qui מעיל vertit *tunicam.* Aben Ezra etiam ſimiliter exponit, כלו תכלת *tota (fuit) hyacinthina.*

V. 23. לֹא יִקָּרַע *Non lacer abitur*] Sic ad verbum ſonat; ſenſus autem eſt ut interpretatur Onkelos, דלא יתבזע & Jonathan, דלא יתבזע *ut non lacer aretur.*

V. 28. וְאֶת־הַמִּצְנֶפֶת *Et mitram*] nempe Aharoni, ut exponit Aben Ezra.

וְאֶת־פְּאֵרֵי הַמִּגְבָּעוֹת *Et ſplendidos*, ſeu *glorioſos galeros*] Ad verb. *& ſplendores*, ſeu *glorias galerorum.* Nimirum (ut etiam explicat Aben Ezra) filiis Aharonis. Vulg. *& mitras cum coronulis ſuis.* Cajetanus (referente Amama) monet de mitris coronatis nihil hic dici, ſed in Hebræo ſic haberi, *& mitras* (in Hebræo autem eſt in ſingulari, *& mitram*) *ex byſſo, & glorias galerorum* R. Sal.

Sal. autem opinari videtur galeros, inſtar coronæ, mitræ fuiſſe ſuperpoſitos. חמגבעות חמפוארין לתורת עד המצנפת מלמעלה ועד ידי הפתילים היה מושיבן על המצנפת כמין כתר Sed quid iſtud ſibi vertit, ego haud ſatis aſſequor. ex cap. 28. apparet Aben Ezræ expoſitionem eſſe veriſſimam, nempe mitram ad Aharonem, galeros autem ad ejus filios pertinuiſſe.

V. 33. *Et attulerunt Tabernaculum Moſi*] Jon. *& attulerunt Tabernaculum Moſi in gymnaſium ipſius* (לבירת מדרשיה) *ubi ſederunt Moſes & Aharon, & filii ejus; ubi eis (Moſes) ordinem ſacerdotii docuit, ubi etiam ſederunt ſeniores Iſrael; & oſtenderunt ei Tabernaculum.*

V. 37. *Lucernas ejus* נֵרֹת הַמַּעֲרָכָה *Lucernas ordinatas,*] Ad verb. *ordinationis.* Jon. *Lucernas ejus, lucernas ordinatas, quæ ordinatæ ſunt ratione ſeptem ſtellarum* vel *reſpondentes ſeptem ſtellis* (כל קבל שבעתי כוכביא *quæ poſitæ ſunt in ordinibus ſuis in firmamento die ac nocte.* Vel *quæ in ordinibus ſuis in firmamento præſunt diei ac nocti.* דמהיגין בשטריהון ברקיעא ביממא ובליליא.

V. 43. *Et benedixit eis Moſes*] Jonathan addit, ואמר תשרי שכינתא דיי בעובדי ידיכון *& dixit, habitet præſentia Domini in operibus manuum veſtrarum.* Similiter & R. Sal. ait Moſen eis dixiſſe יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם יהוה אלהינו עלינו *Sit beneplacitum (Dei) ut divina præſentia habitet in opere manuum veſtrarum; & ſit amœnitas Domini Dei noſtri ſuper nos,* prout habetur, Pſal. 90. 17. qui Pſalmus inſcribitur *Oratio Moſis.*

In CAP. XL.

V. 2. *Menſis primi*] Jonathan addit הוא ירחא דניסן *is eſt menſis niſan.* atque ita etiam v. 17. vide ſupra ad cap. 12. 2.

V. 3.

V. 3. וְסַכְתָּ עַל־הָאָרֹן אֶת־הַפָּרֹכֶת *Et pro tegumento pones velum juxta arcam*] Jonathan, ותטליל על ארונא ית כפורתא *& teges super arcam propitiatorium.* Videtur pro הפרכת *happarocheth.* i. Velum, vel legisse, vel in animo habuisse הכפרת *haccaporeth,* i. e. propitiatorium. Fortè autem in Paraphrasi ista est mendum, & librarii culpâ scribitur כפורתא *Cappurtha* i. propitiatorium pro פרוכתא *paructha.* i. velum, quo vocabulo hic Onkelos utitur. Illud tamen observo, Jonathanem, pro Hebræo פרכת *parocheth* habere, solere, פרגודא *pargoda,* ut hoc ipso capite v. 21. & cap. 26. 31. & alibi, cum Onkelos ubique habeat, פרוכתא *paructa.*

V. 4. *Et aferes mensam, Et dispones dispositiones ejus*] Jon. *Et inferes mensam in latus Septentrionale, quòd inde dentur divitiæ; nam inde defluunt guttæ pluviarum super herbas, quibus pascuntur incolæ mundi. Et ordinabis ordines ejus, duos ordines panis interioris* (תרין סדרי לחמא גואה) *sex globulos,* (seu rotundos panes שיתה עגולין) *in ordine, pro ratione tribuum Jacob.*

Et aferes candelabrum] Jon. *Et inferes candelabrum in latus australe, quod inde sint semitæ solis, & lunæ, & inde semitæ fluviorũ, atque illic thesauri sapientiæ, qui fluviis sunt similes.*

Et accendes lucernas ejus] Jon. *Et accendes lucernas ejus septem pro ratione stellarum, quæ similes sunt justis* (דמתילין לצדקיא) *qui mundo justitiâ suâ lucem exhibent.*

V. 5. *Et pones altare aureum incensi coram arca testimonii*] Jon. *Et pones altare aureum ad incendendum aromata* (לקטרת חבוסמיא) *coram arca testimonii propter sapientes* (משול חכימיא) *qui exercentur in Lege, quorumque odor fragrat instar suffitûs aromatum.*

Et pones velum ad ostium Tabernaculi] In Hebræo ad verbum est *velum ostii ad Tabernaculum.* את מסך, Jonathan addit *respectu justorum, qui justitiâ*

ſtitiâ ſuâ populum [a] *domus Iſrael tegunt, ſeu protegunt* מטול צדיקיא דחפין בזכותהון על עמיא בורת ישראל.

V.6. Et *pones altare holocauſti*, &c.] LXX. τὸ θυσιαστήριον τῶν καρπωμάτων. Sic v.10. [b] Jonathan hic ſuo more myſticè exponit, *reſpectu divitum, qui diſponunt menſam ante portas ſuas, & paſcunt pauperes; & remittuntur eis peccata ipſorum perinde ac ſi offerent holocauſta ſuper altare.*

V.7. Et *pones labrum*, &c.] Jon. addit, *reſpectu peccatorum, qui revertuntur per reſipiſcentiam, & effundunt pravitatem ſuam* (ושדיין עקמומיתהון) *quaſi aquam.* Quæ in hoc verſu continentur prætermiſſa ſunt in LXX. Interpretum verſione Editionis Romanæ; Nobilius autem teſtatur Complutenſem editionem Vulgatæ verſioni, quæ Hebræo textui reſpondet, eſſe conformem.

V.8. Et *pones atrium circumcirca*] Jonathan addit, *reſpectu juſtitiæ patrum mundi* (מטול זכוות אבהת עלמא) *qui undiquaque circundant populum* [c] *domûs Iſrael.*

V.9. Et *unges Tabernaculum*, &c.] Jon. *reſpectu domûs Judæ, & regis Meſſiæ, qui redempturus eſt Iſraelem in fine dierum.*

V.10. Et *unges altare Holocauſti*, &c.] Jon. *reſpectu coronæ ſacerdotii Aharonis, & filiorum ejus, & Eliæ ſacerdotis ſummi* (ואליהו כהנא רבא) *qui mittendus eſt in fine captivitatis.*

V.11. Et *unges labrum*, &c.] Jon. *reſpectu Joſuæ miniſtri tui, principis ſynedrii populi ſui; per cujus manus* (i.e. cujus operâ) *terra Iſrael eſt dividenda; & ex quo egreditur Meſſias filius Ephraim, per quem Iſrael ſuperabit Gog, & cœtum ejus in fine dierum.* Nota Judæos duplicem conſtituere Meſſiam, unum nempe filium David ex tribu Juda, alterum autem filium Joſeph ex tribu Ephraim. Utriuſque hujus Meſſiæ meminit. Chaldæus Paraphraſtes

[a] Vel *domum* per appoſitionem. [b] Et v.29. [c] Vel *domum* ut ſupra.

meminit

meminit Chaldæus Paraphraſtes Gant. 4. 5. תרין פריקיך דעתידין למפרקיך משיח בר דוד ומשיח בר אפרים *Duo Redemptores tui, qui te redempturi ſunt, Meſſias filius David, & Meſſias filius Ephraim.* Tradunt in ſuper Judæi Meſſiã filiũ Joſeph occidendũ eſſe, at Meſſiam filium David gloriosum futurum. *Quo velut cortice* (inquit Mercerus ad Obad. v. 18.) *forſan tegere voluerunt, & adumbrare utramque Chriſti naturam, quòd & ſeſe demiſſurus eſſet, atque objecturus uſque ad mortem, & rurſus evecturus in ſublime, & majus noſtro captu faſtigium.* Porchetus adverſus Judæos part. 1. cap. 11. ex Bereſhith Rabba, & Midras Tehillim oſtendit veteres Judæos Meſſiam filium David, & Meſſiam filium Joſeph, quos recentiores Judæi duos à ſe invicem diſtinctos faciunt, pro uno eodemque Meſſia habuiſſe. *Porrò* (inquit) *Dominus noſter Jeſus Chriſtus uterque fuit; fuit quippe filius Joſeph, filius ſponſi matris ſuæ, non quidem carne, ſed educatione & nutritione,* &c. *filius quoque David fuit ſecundum carnem,* &c.

V. 19. וַיִּפְרֹשׂ אֶת־הָאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן *Et extendit tentorium ſuper Tabernaculum*] R. Sal. monet per *tentorium* hic intelligi יריעות העזים *cortinas ex pilis caprinis confectas.*

V. 20. *Et accepit, & poſuit* אֶת־הָעֵדוּת אֶל־הָאָרֹן *teſtimonium in arcam*] i. e. ut interpretatur R. Sal. את העדות הלוחות *teſtimonium* (nempe) *Tabulas,* ſcil. Legis. Jonathan tum de Tabulis, quas ſecundò Deus Moſi dedit, tum de priorum Tabularum fragmentis exponere videtur; ſic enim ſe habet ipſius Paraphraſis; *Et accepit duas Tabulas lapideas, Tabulas fœderis, quæ datæ fuerunt ei in Horeb, & manſerunt pro ſigno in domo doctrinæ* (וחוו קיימין על אח בבית אולפנא) *hæ ſunt Tabulæ teſtimonii; & fragmenta Tabularum* (poſuit) *in Arcâ.* Sed de iſtis Tabularum fragmentis quamobrem hic locus intelligi debeat, non video.

V. 23. וַיַּעֲרֹךְ עָלָיו עֶרֶךְ לֶחֶם לִפְנֵי יְהוָה *Et ordinavit*

Et

Et ordinavit ſuper eam ordine panes coram Domino] vel *ordinem panum*, ſeu *ordines*, ut ſingulare poſitum ſit pro plurali; duobus enim ordinibus poſiti erunt panes ſupermenſam. Levit. 24. 6. Atque ita Onkelos pariter ac Jonathan, וסדר עלוהי סדרין דלחם *Et ordinavit ſuper eam ordines panum.* Hieroſolymitanus Paraphraſtes verba invertit, ſenſu tamen parùm læſo, וסדר עלוהי לחם סדר אפיא קדם יי *Et ordinavit ſuper eam panes ordinis* (ſeu *ordinatos*) *(nempe panes) faciei coram Domino.* Fortè autem locus eſt depravatus, & pro סדר לחים *ordinem panum*, legitur לחים סדר *panes ordinis.* Ita ſanè meliùs cohæret vox אפיא *faciei*, vel *facierum*; eſt enim plurale, ut Hebræum פנים, quod tamen ſingulariter uſurpari ſolet. Hîc autem in Hebræo eſt ſimpliciter לחם, non (ut alibi ſæpè) לחם הפנים *LXX* tamen ſimiliter, ἄρτους τῆς προθέσεως, *panes propoſitionis*: dictionem ערך *ordine* omiſerunt, & ויערך nimis dilute reddiderunt καὶ προσέθηκεν *Et poſuit*, cum ſit ἐμφατικώτερον, *Et ordinavit* ſeu *diſpoſuit.* Vulg. *ordinatis coram propoſitionis panibus.* Poſt *coram* deeſſe videtur vox *Domino*. *LXX.* ἔναντι κυρίου, *coram Domino*, prout in Hebræo habetur.

V. 30. *Et poſuit illic aquam ad lavandum*] Jonathan addit ſed quâ authoritate neſcio, ולא פסקין ולא סריין כל יומיא *& non defecit* (ſcil. aqua) *nec fatuit omnibus diebus.* Hoc ſi verum, certè ingens fuit miraculum.

V. 34. *Et gloria Domini implevit Tabernaculum*] Jon. *Et gloria preſentiæ Domini, &c.* Lyra ait *gloriam Domini* hîc eſſe nubem glorioſam; quæ erat ſignum præſentiæ ejus. Mamonides in More parte 1. cap. 64. vult *gloriam Domini* hoc in loco ſignificare ſplendorem quendam creatum, quem Deus ad magnificentiam ſuam oſtendendam miraculosè creavit. Ita etiam intelligit illud cap. 24. 16. *Et gloria Domini manſit ſuper montem Sinai.*

Ex

Ex iſto autem loco Lyræ expoſitio (quæ tamen ab hâc Maimonidis non multum eſt diverſa) confirmari videtur; nam poſt ea, quæ citata ſunt, verba ſequitur, idque (ut videtur) exegetice, *Et nubes obtexit eum, &c.* Similiter & in priori parte hujus verſus dicitur, *Et obtexit nubes tentorium conventûs*; unde per *gloriam Domini* non niſi *nubem* glorioſæ Domini preſentiæ ſignum intelligi licet colligere.

V. 35. *Nec potuit Moſes ingredi tentorium conventûs, &c.*] At cap. 24. 18. dicitur Moſen in medium nubis ingreſſum eſſe; quarè igitur ob nubē non potuiſſe ingredi tentorium hic dicatur? Hanc quæſtionem movet Manaſſes in Concil. quæſt. 44. in Exod. Et primò refert nonnullos ex Rabbinis dicere Moſen naturali ratione per nubem ire nequiviſſe, atque ita locum hunc eſſe intelligendum; alterius autem loci ſenſum eſſe, Moſen à Deo benedicto tractum, ac intra nubem perductum eſſe. Deinde (quod tamen in idem forè redit) ex aliis quibuſdam reſpondet, Moſen, ob gloriam Domini in nube quieſcentem, ſine permiſſu Dei tentorium intrare nequiviſſe, at illo concedente intraſſe. Hanc conciliationem valdè commodam cenſet, propterea quòd cap. 24. 16. dicatur Moſen à Domino vocatum fuiſſe priuſquam in montem aſcenderet, & in nubem intraret.

V. 36. וּבְהֵעָלוֹת הֶעָנָן וגו׳ *Et cum elevata fuit nubes* (ad verb. *cum facta fuit aſcendere*) *&c.*] Vulg. *Si quando nubes Tabernaculum deſerebat.* Quam interpretationem Steuchus haud probat; *At* (inquit) *profecturis filiis Iſrael, non nubes deſerebat Tabernaculum ſed elevabatur ſuper ipſum, & præibat.* LXX. Ὁπόταν δ' ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς. *Quando autem aſcendebat nubes à Tabernaculo.*

V. 38. *Nam nubes Domini erat ſuper Tabernaculum interdiù*] Onk. & Jon. *Nubes gloriæ Domini.* Hieroſol. *nubes gloriæ præſentiæ* (ſeu *glorioſæ præſentiæ*) *Domini.* Hinc Lyræ expoſitio

expositio supra memorata v. 34. robur accipit.

Et ignis fuit noctu [a] *super illud*] Jon. *Et columna ignis lucem nocte præbebat.* Hieros. *Et ignis lucem præbebat super illud omni nocte.* Onk. *Et aspectus ignis* (Fagius vertit, *& visio ignis*, וחיוו אשתא) *erat nocte in eo*; Fagius interpretatur *in eâ*, nempe in nube. *Innuit enim* (inquit) *quòd eadem nubes, quæ interdiù se ostendebat, noctu in ignis speciem vertebatur, & illucebat Hebræis. Non erat ergo alia nubes, quod & de columnâ dicendum.* Hæc autem à Steucho mutuatus videtur ad quem eadem planè verba habentur; cuique propterea minùs placet vulgata versio, *Et ignis in nocte*, nempe incubabat Tabernaculo. Nec difficeor sensum istum videri probabilem; quo minùs tamen aliter hic locus intelligatur, non perspicio. Certè perperam (opinor) eo LXX. Interpretum versionem trahit Fagius, nec non & Hierosolymitanam Paraphrasin, cum utraque istis expositioni potius adversari, videatur. LXX. Interpretum verso, sic habet, Νεφέλη γὰρ ἦν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἡμέρας, καὶ πῦρ ἦν ἐπ' αὐτῆς νυκτός. *Nubes enim erat super Tabernaculum die; & ignis erat super ipsum nocte.* Ita Latinè in Edit. Rom. vertitur, & rectè quidem; Fagius autem vertit, *& ignis erat in ipsâ* (scil. nube) *noctu*: cum pronomen αὐτῆς referatur ad σκηνῆς, non ad νεφέλη & ἐπ' αὐτῆς sit *super ipsum*, nempe Tabernaculum, ut ἐπὶ τῆς σκηνῆς *super Tabernaculum*, non *in ipsâ*, sc. nube. Apertè etiam istum sensum præse fert. Hierosolymitana Paraphrasis, cujus verba integra citat Fagius, ארום ענן יקר שכינתיה דיי חפה מטל על משכנא ביממן [a] ואשתא הוה מנהרא עלויה [b] כל לילוא חמיין כל בית ישראל בכל מטלגיוחון *Nam nubes gloriosæ præsentiæ Domini obumbrabat Tabernaculum interdiù; & ignis splendebat* [c] *super illud* (nempe Tabernaculum) *omni nocte* (vel, ut Fagius,

---

[a] בו *in eo* scil. Tabernaculo; vel *in eâ* scil. nube. Hieros. עלויה *super illud*. LXX. similiter ἐπ' αὐτῆς. [a] Fagius legit בימסא [b] Fagius legit עלוי [c] Sic ipse Fagius vertit *super ipsum* nec aliter verti potest.

totâ nocte) *vidente totâ domo Israel in cunctis profectionibus suis.*

בְּכָל־מַסְּעֵיהֶם *in omnibus profectionibus suis*] R. Sal. sic explicat, *In unaquaque profectione, quam proficiscebantur, nubes istic mansit, ubi castrametarentur.* Atque asserit locum metationis castrorum vocari מַסָּע *profectionem*, quòd à loco isto, in quo castra metabantur, novam inchoabant profectionem. Videntur sanè hæc verba aliter hîc intelligi, quàm v. 36. ubi itidem occurrunt. Istam autem dictionem מַסָּע, quæ propriè significat *profectionem*, pro termino profectionis sumi vult R. Sal. Gen. 13. 3. & Numb. 33. 1.

FINIS.

Additamenta quædam Annotationum, quarum plæraque ex R. Davidis Kimchi libro Radicum sunt depromptæ.

CAP. I. v.10. נִתְחַכְּמָה *Sapienter agamus*] ad hunc locum respicit Psaltes Psal. 105. 25. ubi de Pharaone & Ægyptiis agens, ait, Deum corda eorum convertisse להתנכל בעבדיו *ut machinarentur* (vel *astutè agerent*) *adversus servos ipsius.* Pro verbo חכם quod in laude positum sibi tribuebant Ægyptii Spiritus Sanctus ponit נכל * quod in malam partem, nempe ad versutiam, fraudem, & machinationem designandam usurpatur.

V.11. עָרֵי מִסְכְּנוֹת] Vulg. *Urbes Tabernaculorum.* Vatablus putat Interpretem istum, vocum similitudine deceptum, pro מסכנות legisse סכות, At certè voces istæ מסכנות & מכות non adeo inter se sunt similes: cum autem משכן cum ש Tabernaculum denotet, מנשכנות ab Interprete isto lectum, vel saltem animo ejus obversatum esse, haud dubitandum videtur.

V.19. כִּי חָיוֹת הֵנָּה *Nam vividæ sunt.*] Kimchi in Rad. exponit, נאינן צריכות למילדות אחרות כי הן עצמן מילדות *Non indigent aliis obstetricibus: nam ipsæ sunt obstetrices.* Monet ibidem Rabbinis verbum חיה *parere* nomen חיה *obstetricem* denotare.

V.21. *Et fecit eis domos*] Quia pronomen להם *eis* est masculinum, Vatablus censet ad Israelitas refer-

* פידושו פנות המחשבה ושטטה לעשות רע מה R. Nathan in Concord.

ri debere: q.d. *Auxit & multiplicavit familias filiorum Israel.* Sed generis * enallage Hebræis inusitata non est, et prænomen hîc aliò quàm ad obstetrices referre, coactum videtur.

CAP. 2.3. *Et oblevit eam luto*] Heb: וחחמרה בחמר Kimchi in Rad. accipit חמר pro cæmento, quod ex calce et arenâ confectum, ad oblinenda ædificia adhibetur. טיט שעושין מסיד ומחורר לבנות ממנו ולטח בו Addit autem ex nonnullorum sententia חמר picis quoddam genus esse, vel pici esse simile וזֶפֶת שחוצה כמין חמר Vide Shindl. Pentag. in ex Gen 11.3. apparet חֵמָר. quod hîc occurrit, esse *bitumen*, quod pici fortè non absimile dici potest, חֵמָר autem *cæmentum*; LXX. utrobique reddunt ἄσφαλτον. Vulg. *bitumen*.

Ibid. על שפת היאור *Juxta ripam fluvii*] Kimchi in Rad. ait יאור denotare aquas è flumine in agros deductas היאור המים הנגרים והנמשפים מן הנהר אל השדות פלגים Atque addit Nilum hîc appellari יאור quòd ejus aquæ in agros, ad eos irrigandos, deductæ essent. R. Sal. ad Gen. 41.1. asserit nullum fluvium præter Nilum vocari יאור. at (ut Kimchi observat) ita etiam appellatur Hiddekel, Dan. 12.5.

V.18. *Et venerunt ad Reüel patrem suum*] Kimchi in radice ותן, refert R. Jonam velle Reüel esse Jethro, ac Hobab ejus fuisse filium: ac propterea חותן Judic. 4.11. (ubi Hobab vocatur חותן משה) exponere *uxoris fratrem*. Id autem meritò improbat, rectèque refellit ex Num.10.31. collato cum Exod. 11.1. &c. unde Hobab & Jethro unum eundemque fuisse apparet. Hujus igitur patrem dicit fuisse Reüel, atque hîc per אביהן (*patrem ipsarum*) intelligi אבי אביהן *patrem patris*, seu

* Gen.31.9. אביכם pro אביהן ut v.7.

avum

avum ipsarum: sic enim in Scriptura avum patrem, & nepotem filium appellari solere כי כן דרך הלשון לקרוא אבי אביו אביו ולבן בנו בנו.

CAP. 3.2. *Angelus Domini*,&c.] Masii verba ad Jos. 5.13.14. non indigna sunt, quæ hîc adscribam. *Deum ipsum fuisse, non angelum quempiam ministrum; qui suam in rubo præsentiam declarabat, Moses quoque attestatus est* [a] *cum habitatoris rubi favorem Josepho precaretur.*

V.18. נִקְרָה עָלֵינוּ *occurrit nobis*] קרה est *occurrere*: ita hic exponit R.Sal. לשון מקרה Onk. אתקרי עלנא, Fagius vertit, *occurrit nobis*; at vertendum potius videtur, *vocatur super nos*, cum אתקרי sit à קרא *vocare*. LXX. προσκέκληται ἡμας, *vocavit nos*. & sic Vulg. unde Lud. Capellus in Crit.S. vult Interpretes hoscè legisse יקרא, sed id futurum est, *vocabit* non præteritum, *vocavit*, quanquam dici potest, temporis enallagen apud Hebræos non adeò esse inusitatam.

CAP.4.25. Et *accepit Tesephora* צור] Kimchi in Rad. ait צור hic & Ezech. 3.9. significare *petram* seu *rupem* סלע, עינינם, at Jos. 5.2.3 חַרְבוֹת צֻרִים exponit *gladios*, seu *cultros* [b] *acutos* הרבות חדורין כלומר חרבות שיש להן חדורין, Sic Psal. 89. 43. צוּר חַרְבּוֹ interpretatur, חדור חרבו *aciem gladii ejus*. Cum autem hic pariter ac Jos.5. de circumcisione agatur, non aliter hic צור quàm illic צורים sumendum videtur. LXX. hic habent ψῆφον, *calculum*, in Josua autem μαχαίρας πετρίνας, *gladios petrinos*. Kircherus in Concordantiis suis istum Josuæ locum omittit, hunc autem Exodi bis citat, primò nempe in hunc modum, καὶ λαβοῦσα σπφώρα ψῆφον, deinde verò sic, καὶ λαβοῦσα σπφώρα πέτραν, cum illud πέτραν non τῶν LXX. sed Aquilæ sit interpretamentum.

Ibid. כִּי חֹתֵן דָּמִים אַתָּה לִי *Nam sponsus sanguinum*, &c.] Kimchi in radice חתן de hoc loco agens, sic scribit

[a] Deut.33.16. [b] Ad verb. *gladios acierum*.

נראה מסברה כי כמו שהיו קוראי לאדם ביום חופתו חתן כך היו קוראים לחתוק ביום המולו חתן כי עקר מלת חתן הוא ענין התחדש בשמחה וכמו שהתחדש השמחה ביום חופה כך התחדש ביום המולדה, *videtur ex conjectura; quòd ut in die nuptiarum vocabant hominem Chathan* (seu *Sponsum*) *ita etiam in die circumcisionis vocabant puerum Chathan* vel *Sponsum. Nam vox Chathan ex origine sua denotat* innovationem cum Letitia. Et quemadmodum innovatur lætitia in die nuptiarum, sic etiam innovatur in die circumcisionis.* Asserit autem sensum esse, quasi dixisset Tsephora נעשית לי היום חתן לדמים ולהריגת בעלי *Factus es hodie mihi Chathan* (vel *sponsus*) *propter* vel *ad sanguinē & occisionem mariti.* Cum autē projecisset ex sanguine circūcisionis ad pedes Mosis (וכשהניע מדם לרגלי משה) & morbus ab eo recessisset, tunc eam dixisse ait חתן דמים לסולות *Sponsus sanguinum* (*es*) *propter circumcisionem.* Q. d. אתה שקראתיך חתן רמי אינך חתן לדמי הריגה כי אם לדמי המולות *Tu, quem vocavi sponsum sanguinum, non es sponsus ob sanguinem occisionis, sed ob sanguinem circumcisionis.* Illud non prætermittendum, quod habet Elias in Thisbi, nempe hominem per septem dies, quibus nuptiale convivium duravit, vocari חתן, & uxorem ejus כלה, postea autem non vocari eum חתן, nec illam כלה nisi à sponsi & sponsæ parentibus. Id vult, durante duntaxat nuptiali convivio חתן pro Sponso, & כלה pro Sponsa, postea autem חתן pro genero et כלה pro nuru usurpari. Hinc Medus noster non ineptè argumentatur, vocem חתן hoc in loco non ad Mosen, sed ad puerum esse referendam.

CAP. 5.3. בְּיֶבֶר *Peste*] Kimchi in Rad. ait דבר cum sex punctis significare מיתה *mortem*

V.6. וְאֶת־שְׁטָרָיו *& præfectis ejus*] Nempe populi Israelitici de voce שוטרים libet hic attexere, quæ Cl. Seldenus habet de Syned. & Ebr. lib. 1. cap. 15. *Certissi-*

* Fagius vertit *novum gaudium.*

mum

mnm (inquit) *est receptissimumque, hosce fuisse præfecturis juridicis ministros, seu judiciorum, & præjudiciorum solennium executores, sine quibus frustra exerceri jurisdictionem nemo non videt. Atque ideò eos Judicibus adjunxisse se ait in*[a] *Deuteronomio Moses, utpote undiquaque & perpetuo necessarios, tametsi in Jethronis ipsius de judicibus historiola eorum in Ebreo mentio fiat nulla. Inde Judæi Hispanienses vertunt Alquaziles, & germanienses Baitil pro lictoribus seu Bedellis, quibus & consoni Græcienses, qui habent* רבדטורוש ῥαβδατόρες *pro eo quod Græcè est* ῥαβδόχες, *seu lictores, apparitores, id genus alios foro officia præstantes, tam lites controversias, actiones ritè introducendo, tractandoque quàm judicia postmodum exequendo. Atque illinc sanè Græcis dicti sunt* γραμματοεισαγωγεῖς, *seu introductores ac dispositores scripturarum litium actionum, postulationum, & quæ id genus judiciis aut necessaria, aut pro re natâ magis idonea; uti apud Athenienses fuere* εἰσαγωγεῖς, *qui actiones ad Judices introducebant.* Γραμματεῖς *item sæpius dicuntur, seu Scribæ. Et hallucinati sunt proculdubio, qui de literarum docendarum munere vocem sumsere Græcam. Id certum est,* שטרא *Chaldæis,* שיטרא *Rabbinis scriptum, seu* γράμμα *legitimum, maximè quod ad contractus, & obligationem hominum mutuum spectat, adeoque ad res forenses, significare: etiam & commentaria, & codicillos qualescunque negotiorum sive præstitorum sive præstandorum. Indeque puto factam hîc vocem Græcam, quæ etiam Scribas seu actuarios denotat. Inde* τῶν γραμματέων *signarunt nomine Græci* שוטרים *Shoterim Pharaonis, qui exactores in Israelitas præfecti. Non desunt, qui etiam ipsos judices fuisse perperam velint. Græci vero etiam judicibus ministros fuisse expressim aiunt* [b] Γραμματοεισαγωγεῖς τοῖς χερσὶ ὑμῶν, *unde dubitari nequit, quin pro* לשבטיכם *tribus vestris, legerint illi* לשופטיכם *seu* לשפטיכם, *elementorum figurâ adeo invicem cognatâ.*

[a] Deut. 1.16. vide etiam Deuter. 16.18. [b] Deut. 1.16.

V. 12. לְקוֹשֵׁשׁ קַשׁ לְחֶבֶן *ad colligendam ſtipulam loco paleæ, ſeu ſtraminis.*] Kimchi in Rad. ait קש ſignificare התבן הדק *minutam paleam, ſeu ſtramen tenue:* או העצים הדקים *aut minuta ligna.* Hîc certè קש à תבן apertè diſtinguitur. A nomine autem קש deductum ait verbum קשש ad ſignificandum rerum tenuium, nempe ſtipulæ ac lignorum collectionem. Monet inſuper verbum קשש uſurpari de ſcrutandis maculis, & erratis, quæ inſtar rerum tenuium multo atque accurato indigent ſcrutinio. Zeph. 2. 1. התקוששו וקשו *Scrutamini vos ipſos, & ſcrutamini.* Q. d. התחפשו ממומיכם הרעים ואחר כך חפשו האחרים *Excutite vos ipſos à maculis veſtris malis, ac deinde excutite alios.* Atque hinc Rabbinos refert dicere, [a] קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים, *Orna teipſum, ac deinde orna alios.* Quin & ex hoc verbo קשש ſic metaphoricè uſurpato exponit illud Iſai. 29. 21. ול מוכיח בשער יקושון Q. d. שמוכיחים למוכיחים אותם *Increpantes ipſos increpant.* Hinc proverbialiter dici ait, דור ששופט אתשופטיו אומר לו טול קיסם מבין שיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך *Generatio (eſt) quæ judicat judices ſuos. Cum ei dicitur, Tolle feſtucam è dentibus tuis reſpondet, Tolle trabem ex oculis tuis.* Pro שיניך (*dentibus tuis*) in Kimchio legendum videtur עיניך (*oculis tuis*) uti poſteà legitur. Ita ſanè Buxtorf. in Lex Talm. è Miſna citat, [b] טול קיסם מבין עיניך *Tolle feſtucam ex oculis tuis*, atque inde illud Chriſti deſumptum videtur, *Cur aſpicis feſtucam, quæ eſt in oculo fratris tui, &c.* Mat. 7. 3. 4. 5.

V. 16. *Et peccat populus tuus.*] i. e. (inquit Vatablus) *dicitur peccare, fit reus peccati, aut imputatur peccatum populo tuo, quaſi rebelles ſint, & nolint parere mandato.* Quod de populo Pharaonis hîc dicitur, ad Iſraelitas refert,

[a] Eadem etiam habet ad Zeph. 2. 1. [b] In radice קסם

cum

cum de Ægyptiis potius (ſenſu ſupra explicato) intelligendum videatur.

CAP. 6. 30. עֲרֵל שִׂפָתַיִם *incircumciſus* (ſeu *preputiatus*) *labiis.*] Kimchi in radice ערל aſſerit omnem rem ſuperfluam, & oneroſam, quæ abjici debeat, & amoveri appellari ערלה i.e. *præputium*; Atque addit, ba bo oneroſa eſſe verba, quæ profert, eumque verba ſuperflua proferre, donec id, quod velit, proferre poterit. Ex ejus igitur ſententiâ Moſes balbutienti linguâ erat. Vide Annotat. ad v. 12.

CAP. 7. 3. אֶת־אֹתֹתַי וְאֶת־מוֹפְתַי *ſigna mea, & portenta mea.*] Inter אות & מופת Kimchi ſic [a] diſtinguit, ut אות generale ſit, & quodvis ſignum denotet, מופת autem non uſurpetur niſi de portento, ſeu miraculoſo quodam ſigno, quod ad fidem faciendam adhibetur. המופת הוא דבר נראה להאמין בו דבר כיוצא בו שעתיד להראות ומלת אות תבוא גם בן בזה הענין אלא שפעמים תבוא לסימן לבר ולא בן מלת מופת

V. 11. בְּלָהָטֵיהֶם *incantationibus ſuis.*] Kimchi in Rad. deducit à לאש, literâ א in ה mutatâ: atque inde etiam, literâ nempe א penitus extritâ, deducit בלטיהם v. 22. & cap. 8. 7. Aſſerit autem vocem iſtam ſignificare præſtigias [b] clam & occultè factas, ita ut homines, quemadmodum fiant, non percipiant. Addit autem fortaſſe בלהטיהם eſſe à להט quod flammam ſignificat. Idem etiam dicit in radice להט idque ob hanc rationem, כי יש ממעשה הנשפים כלהט החרב *quia præſtigiæ quædam fiunt fulgore gladii.* Idem fortè vult quod Aben [c] Ezra, cujus expoſitio in Annotationibus eſt allata: neſcio autem an βελομαντείαν quandam intelligat, nempe quâ

---

[a] In Radice יפרח [b] לאש abſconditum denotat. [c] Sed tunc dicendum potius eſſet כלהט *ſicut fulgor*: atque ita forte eſt legendum. Vide infrà ex Abrabancele.

harioli ex fulgore gladii divinabant: ejusmodi certè quiddam habet ad Ezech 21.21. sed judicent peritiores. Lyra ad 2 Tim.3.8. putat Apostolum non nisi ex revelatione cognita habuisse incantatorum, de quibus hîc agitur, nomina, nempe *Jannes* & *Jambres*, propterea quòd nec in Josepho, nec in R. Salomone reperiantur: sed non necesse est ad revelationem confugere, cum Jonathan Paraphrastes hoc ipso loco, uti etiam alibi, hæc nomina habeat: quin & in Talmude pariter ac in aliis Hebræorum scriptis nomina ista, licet diversimodè scripta, occurrunt. Vide Buxtorf. in Lex. Talm. in יחן

Cap. 8.3. וְשָׁרַץ וגו׳ *& copiosè producet, &c.*] Kimchi in Rad. notat verbum שרץ hîc atque alibi in Scripturâ copiosâ productionē denotare. עֲנִינִם ענין ההולדה עם הרבוי Addit Chaldæum Paraphrasten in movendi notione accipere; וערת המתרגם ענין תנועה Atque ita quidem Gen. 1. ubi aliquoties hoc verbum occurrit, Chaldæus interpretatur per רחש, quod movendi significationem habet; Buxtorfius tamen Senior in Lexico magno vertit etiam, *Progignere, Producere:* Et Buxtorfius Junior in Lex-Syro Chald. *Abundè progignere, vel producere instar reptilium.* At ipse Chaldæus in hoc Exodi loco pro ושרץ habet וירבי *Et multiplicabit*, vel, *& copiosè producet*, vide suprà ad cap.1.7.

Ibid. וּבְמִשְׁאֲרֹתֶיךָ *Et in Mactras tuas*] Vel *panaria tua*. משארת (uti Kimchi in Rad. explicat) est עֲרִיבָה שלשין בה העיסה *mactra, in quâ subigitur massa.* At cap. 12.34. Kimchi vult massam ipsam voce istâ significari, & fortè escam in genere, quia panis est escæ humanæ fundamentum.

V. 22. וְהִפְלֵיתִי וגו׳ Et *separabo, &c.*] Kimchi in Rad. sic exponit, אפרש ארץ גושן וכולי *Separabo terram Gosen à reliquâ terrâ Ægypti, ut non sit illic mixtura animalium.*

lium. Similiter illud cap. 33. 16. ונפלינו אני ועמך exponit, נהיה נפרשים מכל העמים בביא שבינתך ובבוד בינינו *Erimus ſeparati ab omnibus populis, cum præſentia, & gloria tua inter nos venerit.*

V. 23. וְשַׂמְתִּי פְּדוּת וגו׳ *Et ponem redemptionem, &c.*] Senſus (inquit [a] Kimchi) eſt, שהפדות הוא שיפרו וינצלו הם מן העדוב והוא הפרש והברה בין עמי ובין עמך *Redemptio iſta eſt, quòd redimentur, & eripientur illi à mixturâ illâ animalium; atque iſta erit differentia, & diſtinctio inter populum meum, & populum tuum.*

CAP. 9. 9. לְשָׁחִין *in ulcus*] Vox Hebræa (teſte Kimchi in Rad.) ſignificat plagam, quæ ex calore quolibet præterquam ignis provenit. הוא נגע הבא מצד חמימות זולתי האש, Sic (inquit) Doctores dicunt, איזהו שחין לקה בעץ או באבן או בזפת או במי טבריא *Quid eſt Schechin? Quando quis percuſſus eſt ligno, vel lapide, vel pice, vel aquis calidis.* Ad verbum, *aquis Tiberiadis.*

V. 32. כִּי אֲפִילוֹת הָיְנָה *Nam ſerotina erant.*] Kimchi [b] primò exponit חשבית ונסתרות תחת הארץ *obſcura, & abſcondita ſub terrâ.* Deinde addit, exponi poſſe מתאחרות *Serotina*: atque iſto ſenſu vocem illam à Rabbinis uſurpari teſtatur.

CAP. 10. 19. וַיִּנְעַר אוֹתָם *Et dejecit eas*] Vatablus ait verbum Hebræum ſignificare, *cum magnâ colliſione, & fragore dejicere.* Certè תקע paſſim uſurpatur pro *figere*, ſeu *infigere*: videtur igitur hoc verbo ſignificari, locuſtas ita in mare rubrum dejectas fuiſſe, ut ibi penitus fixæ eſſent.

V. 26. *Nec nos novimus,* מַה־נַּעֲבֹד אֶת־יְהוָה *quo colemus Dominum.*] מה pro במה poſitum videtur. Kimchi in Rad. ait nonnullos interpretari איך *quomodo*: ſed id (inquit) neceſſe non eſt; ſenſus enim eſt, *Nos non novimus,* באיזה מין במיני המקנה נעבדנו *quo genere*

[a] In radice פרה [b] In radice אפל

pecudis

pecudis eum culturi ſumus. Vulg. *quid debeat immolari.*

CAP. 11. 1. בְּשַׁלְּחוֹ כֻלָּה וגו׳ *dimiſerit vos, plenè, &c.*] Kimchi in radice כלה ſic exponit, בשישלחכם בהשלמה כלכם ישלחכם שלא ישאר אחד *Cum vos dimiſerit, plenè vos omnes, ne uno quidem relicto, dimittet.*

CAP. 12. 6. בֵּין הָעַרְבַּיִם *Inter duas veſperas.*] Id eſt, inquit Kimchi in Rad. *ex quo ſol ad occaſum vergit,* הוא מעת נטות השמש להערב; Addit ערבים in duali eſſe poſitum, quia cum ſol ad occaſum vergit, eſt una veſpera, & altera cum occidit; tempus autem intermedium hic intelligi.

V. 9. *Ne comedatis ex eo* נא *crudum*] Kimchi in Rad. ait נא id denotare, quod non plenè * aſſatum eſt. שאינו מבושל כל צרכו Atque ita à Rabbinis vocem iſtam uſurpari aſſerit.

V. 15. *Anima iſta excindetur ex Iſraele*] Seldenus de Syned. lib. 1. cap. 6. oſtendit varias eſſe Hebræorum ſententias de Exciſione, cujus hîc atque alibi in Lege fit mentio, in eo tamen omnes conſentire, à Deo duntaxat hanc pœnam infligendam, atque inter alia citat illud R. Eliæ Ben Moſis, Karei, בכל כרת שבתורה הוא כרת בידי שמים בין בגופו בין בנפשו *Omnis exciſio in Lege memorata, eſt per manus Dei infligenda, aut in pœnam corporis, aut pœnam animæ.* In Tract. Talm. כריתות cap. 1. obſervatur 36. peccata eſſe, quibus Lex exciſionem decernit, inter ea autem non niſi duo, quibus præcepta affirmativa, nempe de Paſchate, & de Circumciſione, violantur.

V. 22. *Et accipietis faſciculum* אֵזוֹב *hyſſopi*] Kimchi in Rad ait אזוב Arabicè vocari צעתר, & vernaculè אוריגני, *Origanum.* Addit herbæ hujus ſeptem eſſe ſpecies, atque hanc in Lege memoratam non habere epi-

* Vel, coctum.

thetum

thetum, sive nomen sibi additum, (אֵין לוֹשֵׁם לוּז) uti dicunt Rabbini. Id, opinor, vult, quamlibet hujus herbæ speciem, juxta Rabbinos, hîc atque alibi in Lege esse intelligendam.

CAP. 14. 16. בְּתוֹךְ הַיָּם *in mare*] *Hebræorum sententia est* (inquit Vatablus) *Israelitas tantum aliquousque per modum circuli ingressos fuisse in mare, donec Pharao cum suo exercitu suffocaretur, quo facto rursum è mari ad idem littus, unde ingressi fuerant, egressos fuisse.*

V. 24. *In vigiliâ matutinâ*] Kimchi in Radice שׁמר ait, Rabbinos dicere, tres noctis vigilias fuisse; idque ita videri ex illo Judic. 7. 19. *In principio mediæ vigiliæ.*

CAP. 15. 2. עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ *Robur meum, & canticum meum est Dominus*] Eadem verba habentur Psal. 118. 14. ad quem locum Kimchi ait וזמרת esse pro וזמרתי, propterea quòd est cum camets, non cum pathac, ut esse debuit, si esset in regimine. Ita ביד pro בידי *in manum meum* reperiri observat, nempe 1 Sam. 26. 23. & quidem 1 Sam. 24. 10. ubi eadem verba occurrunt, est בידי Addit autem Kimchi, ת in וזמרת posse esse pro ה, ut Psal. 60. 11. הבה לנו עזרת מצר Da nobis *auxilium de tribulatione*, עזרת pro עזרה Sed priorem expositionem præferendam censeo, ut quemadmodum in עזי est affixum ita etiam וזמרת sit pro וזמרתי cum affixo. Kimchi in Rad. ait sensum potius, quàm camets sub ר argumento esse quòd וזמרת positum sit pro וזמרתי, quia interdum nomina fœminina etiam in regimine habent camets, ut 2 Paral. 31. 3. וּמְנָת הַמֶּלֶךְ *Et portio regis*, pro וּמְנַת

V. 25. *Et ostendit ei arborem, &c.*] Kimchi in radice נחשׁ obiter de hoc loco agens, refert ex Hebræorum sententiâ arborem cujus hîc fit mentio, fuisse amaram ac propterea majus fuisse miraculum, ut amarum lignum aquas ex amaris dulces redderet, eâdem de causâ

ait

ait Deum Moſi præcipiſſe, ut æneum ſerpentem faceret, cujus in ſublime evecti intuitu, qui à ſerpentibus morſi erant, Sanarentur, בהפך טבע העולם להגדיל חנס *Contrà quàm fieri ſolet, quò majus eſſet miraculum.* Teſtatur enim patrem ſuum ſcribere Medicos (חכמי הרפואות) aſſerere, ſi quis à ſerpente morſus æs aſpexerit, ſtatim moriturum.

CAP. 16. 3. *Et erat inſtar Coriandri ſeminis, alba*] Kimchi ſic exponit, המן היה לבן והיה גרגרים כזרע גד * *Manna erat alba, & ex granis conſtabat inſtar ſeminis coriandri.*

V. 36. *Omer autem eſt decima pars Ephæ*] Iis, quæ ſupra ad hunc locum ſunt annotata, illud eſt addendum, LXX. Interpretes pro סאה habere μέτρον Gen. 18. 6. & 2 Reg. 7. 1. 16. 18.

CAP. 17. *Et ſitivit populus illic* למים *propter aquas.*] Sic rectè vertit Pagninus. Vatablus minùs rectè dicit ad verbum eſſe, *ab aquis.* Vulg. *Præ aquæ penuriâ*, ſenſu non malè expreſſo. LXX. ὕδατι, quod Latinè vertitur, *propter aquam.* Sic cap. 18. 14. לעם ipſe Vatablus exponit, *propter populum, ſive populi cauſâ.*

CAP. 18. 21. *Et conſtitues ſuper eos* שָׂרֵי אֲלָפִים *Chiliarchos, &c.*] Seldenus de Syned. lib. 1. cap. 15. refert Syrum, Chaldeos, Arabes, Perſam, ita vertere, ut quemadmodum in Ebræo, non ſatis liqueat, utrum obliquo an recto caſu numeri, qui שרי *Principes* hîc ſequuntur, ſint numerandi, nempe utrum Principes ipſi eſſent milleni, centeni, quinquageni, decem, an millenis, centenis, quinquagenis, decem, princeps quilibet præeſſet. Nec quidem ſatis ex ſacro ſermone conſtare ait, utrum Præfectorum numerus, an ſubditorum deſignetur. Neque enim dici in Scripturâ *Principes ſuper mille, Principes ſuper centum*, ſed *Principes mille, Principes centum, &c.* quæ in origine, ut in Latinis hiſce, diverſam etiam habent

* In radice דבן

ſig-

significationem. Quin & Abarbinelem in hanc sententiam citat, כי לא היה המספר הזה מיוחס לנשפטים אלא לשיפטים *non pependisse numerum ex eis qui præfecturis juridicis fuberant, sed ex ipsis qui judiciis præficerentur.* Sed alteram expositionem, ut nimirum per *mille, centum, &c.* Subditorum numerus intelligatur, apud Christianos receptissimam esse, quin & Talmudicis pariter ac Josepho arridere fatetur. Atque huic sanè expositioni omninò suffragari videtur vox שרי *Principes*, quæ est in regimine, ac propterea numeri, qui sequuntur, genitivi casûs sunt nisi שרי pro שרים positum esse dicatur. Sed ut 2 Reg. 1. 9. & deinceps, שר חמשים pro eo, qui quinquagenis præesset, apertè ponitur, ita hic שרי חמשים, ac proinde שרי אלפים &c. similiter intelligendũ videtur. Quin & 1 Sam. 22. 7. שרי אלפים & שרי מאות eos, qui millenis, & centenis præficiebantur, designant. Bertramus autem de Repub. Jud. cap. 6. ait Chiliarchos hosce fuisse, qui centum familiis præerant, atque ita Centuriones, quinquagenarios, Decuriores, qui centum, quinquaginta, decem familiis præficiebantur. Eandem sententia, metiam aliis tribuit Seldenus; & videtur sanè omnium commodissima, quippe quæ & Hebræo textui satis congruit, nec adeò immensum Præfectorum numerum facit ac illa Talmudicorum sententia, quæ propterea Aben Ezræ haud placuit.

CAP. 19. 13. סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֹה יִיָּרֶה *Lapidando lapidabitur, aut projiciendo projicietur*, seu *dejicietur.*] ita ad Magistrorum maximorum jurisconsultos agentium mentem versum sonare asserit Seldenus de Syned. lib. 1. cap. 5. Verba ista à plurimis, Hebræis pariter atque aliis, ita intelliguntur, ut sensus sit, eum qui montem tetigerit vel Lapidibus obruendum, vel jaculis confodiendum fuisse: at juxta Talmudicos, & Jurisperitos maximo

maximos Ebræorum, non nisi forensem Lapidationis, pœnam hîc designari testatur vir iste eruditissimus. Nam in constituta post Legem in Sinai datam Repub. Ebræa lapidationis pœnam forensem duplicem fuisse observat, vel saltem dupliciter irrogari solitam; alteram quâ reus ex loco lapidationis, qui altus erat binas hominis staturas, ita pronus in terram lapidibus stratam præcipitabatur, ut mors ejus expectaretur (Hanc דחייה seu *Impulsionem fuisse appellatam*) alteram סקילה magis propriè seu *lapidationem* dictam, quâ lapidum jactu, testibus præeuntibus obrueretur; quod etiam factum, quoties ex præcipitatione aut impulsione illiusmodi non moreretur. Sic igitur ex Magistrorum maximorum sententia hunc locum intelligendum esse, ac si dictū fuisset, *aut lapidibus petitus* * *obruatur*, (ex sententia scil. forensi) *aut ita præceps in terram è sublimi detur, detrudatur, projiciatur, ut sic vitâ privetur.* Atque ita sanè hic R. Sal. ait סבאן לסקלין שהם נדחין למטה מבירת סקילה שהיה גבוה שתי קומות *Hinc innuitur quod ad lapidandos attinet. Nam illi deorsum detrudebantur ex domo* seu *loco lapidationis, qui altus erat binas hominis staturas* & יורה interpretatur יושלך למטה לארץ *projiciatur deorsum in terram*, quemadmodum 15.4. dicitur, יורה בים *projecit in mare.* Ita quidem res habet, יורה tum *jaculari, tum projicere* significat: sed priorem significationem ei hic interpretes ferè tribuunt, atque illam (sensu superiùs ex Aben Ezra explicato) convenientiorem esse censeo. Quod ad istam interpretationem stabiliendam afferri posset ex Heb. 12.20. minus firmum videtur, cum ut πολυμαθέστατος ille vir observat, verba illa ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται (prout hic habent LXX.) nec à Vulgato interprete lecta fuerint, nec in quibusdam Græcis codicibus reperiantur.

Ibid. בְּמִשְׁקָל חֵיבֶל] Kimchi in Rad. ait (ex Rab-

* In codice meo scribitur *peritis*, sed procul dubio mendosè etiamsi inter errata non inveniam,

binorum

binorum ſententia) arietem Arabicè vocari יובלא *Jobela*, atque inde ipſam buccinam, utpote arietinam, dictam eſſe *Jobel*, quin & annum quinquageſimum vocatum eſſe *Jobel*, (ſive *Jubilæum*) quòd tunc buccinâ arietinâ clangere ſolebant; לפי שהיו תוקעין בא בשופר של איל.

V. 22. *Sacerdotes etiam, &c.*] Kimchi in Rad. אית הכהנים *Sacerdotes* hîc non de filiis Aharon, ſed de primogenitis, penes quos tunc miniſterium erat, eſſe intelligendos. Atque addit וכל עובד יקרא בהן *Omnis autem miniſter dicitur Cohen.* Quod ſic porrò explicat, עכשיו עבודה בגדולה כי הכהנים היו עובדי שם וראשי העם *Denotat autem miniſterium cum dignitate. Nam Cohanim erant miniſtri Dei, & principes populi.*

CAP. 20. 3. *Non erunt tibi dii alii* עַל פָּנָי] Kimchi in Rad. exponit להכעיסני *ut me ad iram provoces nam* פני hîc accipiendum putat eo ſenſu, quo uſurpatur 1 Sam. 1. 18. ופניה לא היו לה עוד *nec ira* (ſeu triſtitia) *ipſius ei erat amplius.* לפי שהכעס נראה בפנים כנהו כם *Quia ira in facie apparet, ideo nomine iſto, quod propriè faciem denotat, ſignificatur.*

V. 7. *Non aſſumes nomen Domini Dei tui* לַשָּׁוְא *in vanum*] Maldonat in Mat. 5. 33. ait aſſumere Dei nomen in vanum, eſſe pejerare, idque confirmat auctoritate R. Abrahæ, ſeu Aben Ezræ, cujus expoſitio antèà in annotat. ad hunc locum eſt allata. At cum Hebræum שוא, ſicut *vanum* apud latinos, ipſo fatente, et quod non neceſſarium, et quod falſum eſt ſignificet, ad ſignificandum duntaxat id, quod falſum eſt hîc reſtringi non debet. Plures ex Hebræis contra Maldonatum ſentire ſupra oſtendi: quibus addam R. Davidem Kimchi, qui in Rad. hîc לשוא exponit לחנם *fruſtrà, ſine cauſa*: et locum hunc ſic porrò explicat לא תשבע בשמי כי אם לצורך *Non jurabis per nomen meum niſi ubi neceſſe fuerit:*

Atque

Atque addit כי מי שנשבע על הדבר שיאמר שהוא אומר אמת אחר שהשבועה אינה לצורך אלא נשבע לתת טעם לוקה משום שבועת שוא *Nam qui jurat ob rem inanem etiamsi verum dixerit, cum juramentum sit minimè necessarium, sed sine causa jurat, ob juramentum inane est verberandus.* Quin & Talmudicum illud citat, חאי מאן דמשתבע על תינין דאינון תינין לוקה משום שבועת שוא *Qui jurat de ficubus, quòd sint ficus ob juramentum inane est verberandus.* Maldonatus [a] asserit. Levit. 9.12. non esse לא תשבע שקר (*Non jurabis falsò*) sed לא תשא את שם יהוה אלהיך לשוא (*Non assumes nomen Domini Dei tui inaniter*) ut Exod. 20.7. & Deut. 5.11. At cum alios locum istum minùs animadvertisse dicat, ipse profectò parùm cum animadvertit. Nam luce clarius est, Hebraicè istic sic legi, ולא תשבעו בשמי לשקר *Nec jurabitis per nomen meum falsò*, sive *mendaciter*, Sic Chald. לשקרא, Non mirum igitur si Vulgatus Interpres habet, *Non perjurabis*, &c. Et frustra est Maldonatus, qui vult interpretem istum per sumptionem nominis Dei לשוא *in vanum*, illic perjurium intellexisse, cum nec vocis שוא, nec phraseos istius Dei nomen assumere, ulla istic mentio fiat.

V.10. *Non facies* כָּל־מְלָאכָה *ullum opus*] Ad verb. *omne opus*: sed, ut Kimchi [b] notat כל interdum valet *ullus*, ut 2 Sam. 12.3. ורש אין כלו *Pauperi autem non erat quicquam* seu *res ulla*; כל ibi idem valere monet quod מאומה *quicquam aliquid*. Quin & hunc Exodi locum cum aliis citat, ubi כל similiter usurpatur.

V.20. לְבַעֲבוּר נִסּוֹת אֶתְכֶם *ut tentet vos*] Kimchi in Rad. refert in Midrash ita exponi, ac si נס a נסות elevare formatum esset, להגדיל ולרומם אתכם *ad magnificandum & exaltandum vos*, &c. Addit autem R. Mosen

[a] Loco ante citato. [b] In radice כלל

Maimo-

Maimonidem (quem appellat החכם הגדול הפילוסוף האלהי. *Magnum ſapientem & divinum Philoſophum*) ſic exponere *Ne metuatis ob magna illa ſpectacula, quæ vidiſtis; nam ideo fuerunt, ut intelligeretis veritatem, & oculis cerneretis, ne cum Deus vos per falſam Prophetam tentaverit à fide veſtra deficeretis.*

CAP. 21. 4. *Uxor & liberi ejus*, &c.] Cum ſupra ad hunc locum Hebræorum de Thamar, cujus fit mentio 2 Sam. 13. ſententia fuerit memorata, non abs re erit adjicere, quemadmodum Lyra * iſtic R. Salomonis ſententia recenſeat, nempe matrem Thamar à David in bello captam fuiſſe, & à priore marito concepiſſe Thamar, quæ propterea cum naturalis filia Davidis non eſſet, ipſius filio licitè potuit nubere. At profecto Lyra hîc à R. Salomonis mente prorſus aberrat. Nam R. Sal. ad illa verba 2 Sam. 13. 13. *Non enim me tibi denegabit*, ſic ſcribit שמותרת אני לך *quod ego tibi ſim licita.* Deinde addit, ut nimirum rationem hujus expoſitionis reddat, לפי שנרעברה בה אמה כשהיא נכריה יפת תואר שלקחה דוד במלחמה ומי שיש לו בן או בת מן השפחה אינו בנו לגמרי *Propterea quod mater ipſius illa eſſet gravida, cum erat alienigena, formoſa, quam David bello cepit, qui autem habet filium, vel filiam ex ancilla, ejus iſte nullo modo eſt filius* (nec iſta ejus ullo modo eſt filia.) Poſtrema iſta verba planè oſtendunt R. Salomonem velle Thamar à Davide fuiſſe genitam, nec tamen ejus filiam reputatam, quòd cum ipſius matre, dum adhuc gentilis, & captiva erat, rem habuerit. R. Levi ad locum iſtum rem clariùs explicat. *Dicunt* (inquit) *Rabbini noſtri h. m. quod Thamar erat filia formoſæ cujuſdam* (captivæ) שנבעלה בגיותה ונרעברה מדוד *quæ dum gentilis eſſet, à Davide compreſſa, & gravida facta eſt, poſteà autem proſelyta facta ab eo in uxorem ducta eſt. Et quoniam ma-*

* Lyra ad 2 Sam. 13. 13.

ter ejus non erat proselyta, cum eâ esset impregnata, ideò filia Davidis non fuit כי אין חבן הבא לישראל מן השפחה או מן הגויה קרוי בן לישראל החוא *Nam filius, quem Israelita suscipit ex ancilla, vel ex gentili, non vocatur filius istius Israelitæ.* Atque immediatè post subjungit, ולזה אמר בפרשת אלה המשפטים בבנים שיולדו לישראל מן השפחה כנעניה אשר הם עבדים כמוה לא ישראלים ס *propterea in Sectione* Elle hamischpatim (nempe in hoc Exodi loco) *sermo est de filiis qui nati sunt Israelitæ ex ancilla Canaanitide, qui instar ipsius (matris) servi sunt, non Israelitæ.* Vide autem, si libet, quid in hanc rem habet Cl. Seldenus de Jure nat. &c. lib. 5. cap. 12. & cap. 18.

V. 6. ועבדו לעלם *Et serviet ei in perpetuum.*] id est, ut Kimchi in Rad. exponit, כל הימים עד היובל *omnibus diebus suis, usque ad Jubilæum.* In Tract. Talm. קידושין cap. 1. dicitur hujusmodi servum, cui auris est perforata, cum adventu Jubilæi, tum morte heri libertatem suam obtinere. הנרצע נקנה ברציעה וקונה את עצמו ביובל ובמיתת האדון.

V. 8. אשר לא יעדה *Qui eam sibi desponsavit*] לא pro לו *sibi.* Capellus in Critica sua [a] de varia lectione hujus loci agens ait Utrolibet modo legas [b] parùm ad rem ipsam referre, remque eodem redire; velle nempe Deum eâ lege cavere pudicitiæ puellarum, quæ à patribus venundabantur; jubere ergo ut herus, qui puellam sic emit, eam vel sibi, vel filio desponset, vel si neutri placuerit, sinat eum redimi; interdicere potestate eam alteri hero vendendi, quia scilicet non foret alioqui tuta puellæ (quæ in potestate herili esset) pudicitia. Sic ergò Deum dicere, *Si postquam eam sibi desponsavit*, ante nuptias *displicere illi cæperit, non licet eam alteri vendere, pa-*

[a] Capel. Crit. S. lib. 3. cap. 10. Sect. 10. [b] Sive legas לא? *non*, sive legas לו *sibi*.

tietur

tietur eam redimi vel, si postquam emit, non libet eam vel sibi, vel filio desponsare, nuptumque dare patietur redimi, ut nempe sit tuta puellæ pudicitiæ quæ alioqui periclitaretur. Emptionem itaque puellæ fuisse tacitam quandam desponsationem, vel saltem tacito desponsandi consilio conjunctam, pretiumque emptionis fuisse instar dotis, quæ dari solebat patri à genero filiam ambiente. Atque in hanc quidem sententiam hîc scribit R.Sal. uti etiam à Capello observatur שהיה לו ליערה ולהכניסה לו לאשה וכסף קניתה הוא כסף קדושיה *Debebat nempe eam sibi desponsare, & in uxorem accipere; & pecunia emptionis ejus fuit pecunia sponsaliorum ejus.* Capellus vertit, *ita ut pretium emptionis ejus fuerit pretium dotis ipsius.* At קדושין denotat *sponsalia*, nec de dote hîc loqui videtur R.Sal. sed de pecunia, quâ fieri solebat desponsatio. Nam in Misna dicitur [a] האשה נקניית בשלשה דרכים *Mulier desponsatur tribus modis*; & statim sequitur, נקנית בכסף בשטר ובביאה *Desponsatur pecuniâ, scripto, & concubitu.* Addit autem R.Sal. וכאן רמז לך הכתוב שמצוה ביעוד ורמז לך שאינה צריכה קדושין אחרים *Atque hîc innuit Scriptura, præceptum esse de desponsatione: quin & innuit etiam non opus fuisse aliis* [b] *sponsalibus.* At ego nondum video, Lege Dei cautum fuisse, ne quis puellam in ancillam emeret, quin eam sibi desponsare, & in uxorem accipere necesse haberet.

10. וְעִנָּתָהּ *Et benevolentiam ei debitam*] Ita in Misna vox עונה explicatur [c].

V.14. וְכִי יָזִד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ *Quòd si quis præsumptuosè fecerit*, &c.] Kimchi in Rad. ait Rabbinos verbo זוד frequenter uti, & eum מזיד appellare שעושה הדבר ברצון *qui volens, seu data opera aliquid agit.* Sic ἑκουσίως ἁμαρτάνειν Heb.10.26.

[a] In *Kiddushin* cap.1. [b] Capell. vertit, *alia dote*. [c] In *Cethub.* cap.5.

V. 18. אוֹ בְאֶגְרֹף *Vel pugno*] Kimchi in Rad. exponit אגרוף frustum terræ עפר חתיכה, testatur autem apud Rabbinos voce istâ *pugnum* designari; atque ea sanè significatio hîc pariter ac Iiai. 58.4. congruentior videtur.

V.31. *Sive filium cornu petierit, sive filiam*] Kimchi in Rad. * ait בן *filius*, & בת *filia*, cum absolutè usurpantur, nulla patris aut matris mentione factâ, parvulum & parvulam denotare; & citato hoc Exodi loco, בן או בת interpretatur קטן או קטנה *parvulum, vel parvulam.*

V.21. וְגֵר לֹא תוֹנֶה *Et peregrinum non vexabis*] Quæ supra ad hunc locum ex Fagio citata sunt habentur apud Kimchi in Rad. qui præterea addit, *similiter si Israelita fuerit* בעל תשובה *pœnitens & conversus non dicetur ei,* זכור מעשיך הראשונים *Memento operum tuorum priorum.* Ista igitur non tam ad hunc locum explicandum, quàm ad vim vobis יגה ostendendum adducta videntur.

V.29. מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ וגו׳ Kimchi in radice מלא hunc locum sic exponit התבואה כשתתמלא שלך ותתבשל תן ממנה הבכורים ודמעך היא התרומה שיפריש מן התבואה התרומה אחר הבכורים *Cum completus fuerit proventus tuus, & plenè maturuerit, da ex eo primitias, & oblationem tuam. Nam id denotat vox* ודמעך, *nempe oblationem, quàm quis de proventu suo separat post primitias.* Deinde addit ואפשר שיאמר דמעך בעבור היין היורד כדמע מז היקב *Forte autem dicit* דמעך *(lachrymam tuam) ob vinum quod è torculari instar lachrymarum defluit.* In radice autem רמע ait vocem דמעך hîc significare oleum vel vinum, quod instar lachrymarum guttatim è torculari defluit בנוי לשמן או ליין היורד מן הגת כדמע טפה טפה.

* In radice בנה

CAP. 23

CAP. 23.5. עָזוֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ *opitulando, opitulaberis una cum illo,*] Vel, *portando portabis cum illo.* Sic Kimchi in Rad. verbum עזב hîc exponit *portare.* ענין טעינה

V.8. וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח *Munus autem non accipies*] Kimchi in Rad. ait Rabbinos dicere, אין צריך לומר שוחד ממון אלא אפילו שוחד דברים *Non opus est dicere munus pecuniæ, sed ne verborum quidem munus est accipiendum.*

V.20. *Ecce ego mitto angelum,* &c.] Genebrardus in Psal.43. 7. refert R. Mosen Nahmanidem per angelum de quo hîc & cap. 32.34. fit sermo intelligere angelum fœderis, de quo loquitur Malachias cap. 3.1. *id est,* inquit *Christum.*

V.28. *Et mittam* אֶת־הַצִּרְעָה *crabronem*] Kimchi in Rad. affert verba R. Salomonis supra ad hunc locum memorata, sed ita ut expositio ista vocis צרעה apud Rabbinos recepta esse videatur. Ait enim אמרושהוא מין שרץ וכו׳ *Dicunt vocem istam denotare speciem reptilis,* &c. Addit autem Aben Ezram interpretari ex significatione vocis צרעה quæ *lepram* significat.

CAP.24.v.7. *Quicquid Dominus dixit* נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע *faciemus & obediemus*] Ad verb. *& audiemus.* Unde Kimchi in Rad. non parùm se torquet in hoc loco explicando. Primò ait sensum esse נעשה מה ששמענו ונשמע עוד מה שיגזר *faciemus id quod audivimus, & quod dixerit porro audiemus.* Deinde ait sic exponi posse נעשה מצוות עשה ונשמע מצוות לא תעשה שהם בשמיעה וקבלה לבד *Faciemus præcepta affirmativa, & præcepta negativa, quæ non nisi per auditum & traditionem habentur, audiemus.* Sed istæ expositiones coactæ videntur; simplicissimum est ut *audire,* hîc idem valeat quod *obedire.* Sic ipse Kimchi in radice שמע (nam priora illa habet in radice סכר) notat verbum illud interdum significare, *simpliciter audire,* interdum autem *obedire,* vel *observare,* & interdum *intelligere.*

gere: כלם ענין שמועה ויש מהם שמועה לבד ויש מהם שמועה לקבלה ועוד יש מהם שמועת הבנה

V. 10. כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר *Quasi opus lapidis ſapphiri.*] Kimchi in Rad. ait nonnullos interpretari ספיר lapidem pretioſum, quem vocant Sapphirum. האבן היקרה שקורין לה בלעז צפיר Si autem ita ſit, tum non ex colore, ſed ex dignitate, & excellentiâ lapidem illum æſtimandum eſſe dicit. Addit juxta Aben Ezram eſſe lapidem pretioſum rubicundum. at R. Saadiam velle album eſſe, & vernaculè dici קריסטל *Chryſtall.* In Midraſh autem traditum refert, malleum percutiendo hunc lapidem ספיר fuiſſe confractum, & incudem diffiſſam, lapidem autem hunc integrum & illæſum manſiſſe (עמד במקומו) ex iſta hujus lapidis deſcriptione colligit eum eſſe adamantem (האבן שקורין לה דיאמנט) quem album & purum eſſe aſſerit: ſic ille in radice ספר in radice autem לבן ait לבנת hîc eſſe לבנה *later*, & לבנת הספיר idem valere quod אבן ספיר *lapidis ſapphiri.* Quia autem לבנה propriè denotat *laterem*, ideò refert [a] myſticè ſic exponi, quòd nimirum videbant ſimilitudinem lateris ſub pedibus throni gloriæ, ut viderent, & recordarentur quemadmodum Iſraelitæ Ægyptiis in conficiendis lateribus ſerviebant.

Cap. 25.4. תְּכֵלֶת *Hyacinthum.*] Kimchi in Rad. ait eſſe colorem, qui vernaculè appellatur אזורו אולטרו מרין *azuro ultro marin.* unde colorem hunc non flavum ut exiſtimavit Fagius, ſed cæruleum, vel viridem, qualis nimirum cœli, vel æquoris eſt, ab eo habitum eſſe apparet.

V. 5. *Et ligna Shittim.*] Kimchi [b] aſſerit voce *Shittim*

---

[a] ועוד הדרש בזה הדרך

[b] In radice שוט

Signifi-

significari lignum cedrinum præstantissimum. והוא מין ממיני הארז הטוב שבהם.

V. 17. *Et facies* כַּפֹּרֶת *propitiatiorium*] Vel, *operculum*, à כפר *operire*; unde Kimchi in Rad. ait כפורת sic dictum, *quòd arcæ esset operculum.* לפי שהיתה מכסה לארון.

V. 18. כְּרֻבִים *Cherubim*] Quidam * insigniter certè eruditus, sed immenso novitatis, ac curiositatis (ut videtur) studio abreptus, contendit, Cherubinos arcæ operculo impositos, vitulorum formam habuisse; ac propterea Aharonem in deserto ad divinam Majestatem representandam vitulum formasse, quin & Jeroboamum posteà in eundem finem vitulos in Dan & Bethel posuisse; sed nec in hâc re ab eis peccatum fuisse, sed ab illis duntaxat, qui imagines istas adorabant. Mirari autem profectò satis non possum, non tam assertionem ipsam, quanquam & ea mihi perquam mira, videtur, quam rationes ad eam confirmandam allatas. Nusquam legi dicit, Aharonem eò quòd vitulum fecisset, à Deo reprehensum fuisse. At vide cap. 32. 21. quin & v. 8. & v. 35. Similiter de Regibus, qui Jeroboamo successerunt, ait eos ob vitulos istos nunquam fuisse reprehensos, cùm tamen, ut in libris Regum passim videre est, eo nomine sæpissimè reprehendantur, quòd à peccato Jeroboami, qui Israelem fecit peccare, sese non avertebant. *Ita etiam* (inquit) *de Jehu legimus, eum, quod rectum erat in conspectu Domini, fecisse, nec tamen reliquisse vitulos aureos, qui erant in Bethel, & in Dan.* Quasi scilicet hoc ipsum, *non reliquisse vitulos istos*, esset rectum in conspectu Domini, cum eâ ipsâ de causâ gravissimè sit perstrictus 2 Reg. 10. 29. & 31. Addit deinde, Asam regem Samariæ, (sic eum appellat) in historiâ sacra

* *Gaffarellus de inauditis curiositatibus* cap. 7. liber Gallicè scriptus, & Anglicè translatus est.

valdè laudatum esse, nec tamen excelsa, *id est* (inquit) *Vitulos* abstuliſſe. Atque in hoc argumento, tanquam palmario, & cui (ſcilicet) reſponderi non poſſit, multùm triumphat, cùm tamen hîc, ſi unquam aliàs, miſerandam humanæ mentis cœcitatem perſpicere liceat. Quis enim rem rectè ſecum in animo reputans, non ingemiſcat, hominem eâ eruditione præditum, ut abſtruſiſſima quæque rimetur, ac in apertum prodat, ea, quæ ante oculos poſita, & cuivis obvia ſunt, videre non potuiſſe? Quid enim? an *Aſa* fuit rex Samariæ? an ille *Jeroboamo* in regno ſucceſſit? vel an per *excelſa*, de quibus 1 Reg. 15. 14. & 2 Chron. 15. 14. atque aliis etiam in locis ſermo eſt, vitulos à Jeroboamo factos intelligemus? Hæc ſane Libri titulo ſat bellè congruunt, ac *inaudita* meritò dici poſſunt, cum luce meridianâ clarius ſit, Aſam Judæ regem fuiſſe, ac in Excelſis Deum abſque ullâ imagine fuiſſe adoratum, in eo tamen populum precaſſe, quòd alibi quam in Templo à Salomone extructo ſacrificabat. Vide 1 Reg. 3. 2. ad quem locum Kimchi & R. Levi notant, poſt deſtructionem Tabernaculi in Shilo uſque ad extructionem Templi Hieroſolymitani Excelſa fuiſſe licita, id quod iſtic ſatis innui videtur. Sed quod Gaffarelli opinionem prorſus evertit, de Jehoſhaphato Aſæ filio ſcribitur, eum Excelſa è Juda abſtuliſſe, cum tamen vitulos adhuc in Iſraele manſiſſe apertum ſit. Ridet autem vir iſte eruditiſſimus eorum opinionem, qui Cherubinos puerorum ſpeciem habuiſſe exiſtimant, quòd eam non niſi etymologiâ è Chaldaica linguâ petitâ niti cenſeat, nempe כרוב eſſe quaſi כרביא id eſt, *ſicut puer*: at ſi minùs commoda ſit iſta Etymologia, quæ nec* omnibus Hebræis placuit, non tamen ideò falſa eſt eorum ſententia, qui Cherubinos inſtar puerorum fuiſſe putant: Et cum Cherubinos alatos fuiſſe conſtet, rationi conſentaneum videtur,

* Non Aben Ezræ, ut ſupra adhunc locum oſtendi. eos

eos puerorum potius quàm vitulorum formam habuisse.

V. 25. *Et facies ei clausuram* טֹפַח *palmarem*] Kimchi in Rad. monet טפח *palmum* differre à זרת *spithamâ*, quòd nimirùm זרת sit mensura digitorum manûs à se invicem [a] distentorum: טפח autem sit mensura quatuor digitorum inter se conjunctorum; ita ut זרת *spithama* continet in se tres טפחים *palmos*.

Cap. 26. 1. שֵׁשׁ מָשְׁזָר *ex bysso retortâ.*] Kimchi in Rad. ait vocem משיר significare *filium contortum.* חוט כפיל Atque addit Rabbinos dicere fuisse filium texies duplicatum. פתיל טווּי בי"ע

Cap. 27. 5. תַּחַת כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ *sub ambitu altaris*] Kimchi in Rad. ait לכרכב Rabbinis idem esse quod לסבב *circuire*, e voce ברכוב *circuitum* denotari. Altaris autem circuitum asserit fuisse post tres cubitos ab altitudine; altare enim decem cubitis altum fuisse: quod autem dicitur, ושלש אמות קומתו *Et trium cubitorum erit altitudo ejus*, sic intelligendum esse, quòd à labro circuitûs istius altitudo erat trium cubitorum. Refert tamen Rabbinos in hoc inter se dissentire: nam R. Jehudam dicere, res ut scriptæ sunt, esse intelligendas; ac propterea altitudinem altaris duntaxat trium cubitoram fuisse: at Rab. Josen dicere, altitudinem altaris interioris (nempe altaris incensi) [b] duplo majorem fuisse ejus longitudine: ac propterea quod de altitudine trium cubitorum dicitur, sic intelligi debere, quòd à circuitu sursum tanta erat altitudo. Addit cribrum æneum fuisse sub circuitu, & pertigisse usque ad mediam altitudinem altaris, ac mediæ altitudinis ejus signum fuisse, ut sanguinem superiùs aspergendum à sanguine inferiùs aspergendo distingueret. Testatur denique Rabbinos velle duos fuisse circuitus, unum nempe jam memoratum, & alterum cui pedes sacer-

[a] מפוזרות Adverbium *dispersorum*. [b] Vide Cap. 30. 2.

dotum

dotum insisterent, ne inter ministrandum laberentur.

V. 8. נָבוּב לֻחוֹת וגו׳ *cavum (ex) tabulis, &c.*] Kimchi [a] ait quatuor altaris latera ex tabulis fuisse confecta, ita ut intus esset cavum, nec tectum haberet, sed cum castra metarentur terrâ impleretur, ut super illud offerri posset: atque hoc illud esse quod dicitur, *Altare terreum facies mihi*, cap. 20. 24.

CAP. 28. 4. וְרִקְמָה חֹשֶׁב *Et tunica ocellata*] Kimchi [b] refert R. Saadiam Arabicè vertere עיון, idque significare opus ocellatum, seu ocellis refertum; והוא מעשה הרקמה עשוי עינים עינים

V. 15. *Et facies* חֹשֶׁן מִשְׁפָּט *pectorale judicii*] Kimchi [c] asserit sic dictum, quòd in se haberet *Urim* & *Thummim* quæ ostendebant judicium hominis (id est, quid homini facto esset opus) cum per ea Deum consulerent. קראו חשן משפט לפי שהיו עליו האורים והתומים שהיו מוריעים משפט האדם כשהיו שואלים בהם

V. 16. זֶרֶת אַרְכּוֹ וגו׳ *Spithama erit longitudo ejus, &c.*] Kimchi in Rad. testatur Rabbinos dicere, זרת seu spithamam in lege memoratam, esse dimidium cubiti, qui sex palmos in se continet.

V. 28. וְלֹא יָזוּחַ חֹשֶׁן מֵעַל הָאֵפוֹד *Nec dimovebitur pectorale ab amiculo.*] Kimchi [d] exponit לא יגבה *non elevabitur*: q.d. לא יסור ולא יזוז מעל האפוד *non recedet, nec movebitur ab amiculo.* Verbum זוחו ait apud Rabbinos esse *elevari*: nam זחוחי הלב illis esse גבוהי לב *elatos corde, ac superbos.*

CAP. 38. 10. וָוֵי הָעַמּוּדִים *Uncinos columnarum*] Kimchi in Rad. ait uncinos formam literæ ו habuisse, (עשויים כצורת ו׳) ac columnis affixos fuisse, ut ex iis victimæ excoriandæ penderent.

[a] *In Radice* בוב. [b] *In Radice* שבץ. [c] *In Radice* חשן. [d] *In Radice* זוחו.

Addita-

Additamenta alia ex Abrabaneele *Desumpta.*

CAP. I. V. 7.

Filii autem Israel fructificabant, &c.] Observat ita de iis scriptum, Gen. 47. 27. Sed ne post Jacobi mortem divina benedictio cessasse videretur, iterùm hîc dici, etiam cum Joseph, & omnes qui in Ægyptum venerunt, mortui essent, Israelitas nihilominus multiplicatos esse. Notat etiam quatuor vocabula ad multiplicationem Israelitarum exprimendam hîc adhibita, nempe פרו *fructificabant*, instar arboris, quæ singulis annis fructum suum producit: וישרצו *& creverunt*, scilicet instar reptilium, vel piscium, ex quibus fœtus copiosè gignitur: ורבו *& multiplicati sunt* seu *& adoleverunt*, non in puerili ætate mortui sunt, sed ad maturitatem pervenerunt: ויעצמו *& robusti facti sunt*, non erant infirmi, & imbecilles, ut gemelli esse solent, si fortè vixerint.

V. 15. *Obstetricibus* * *Hebræis, &c.*] Improbat eorum opinionem, qui putant obstetrices hîc memoratas cæterarum principes fuisse, quòd de reliquis inferioribus nihil dictum sit. Asserit igitur in Ægypto moris fuisse, ut mulieri parturienti duæ præstò essent obstetrices, quarum una educendo fœtui, eique ornando operam daret, ac propterea vocata erat שפרה *Shiphrah*, שמשמירה את הוולד *quòd fœtum pulchrum redderet*: altera autem puerperam verbis & orationibus confortaret, atque

* Vel *Hebræarum*, nempe, mulierum.

sedu-

ideò vocabatur פּוּעָה *Puah* à פָּעָה *clamare*, vel *vocem edere*. Pharaonem igitur omnes obſtetrices allocutum eſſe; ſed cum eæ in duo genera ex officio ſuo diviſæ eſſent, ideò dictum eſſe, earum unam vocatam eſſe *Shiphram*, alteram autem *Puam*. Addit obſtetrices iſtas non fuiſſe Hebræas, ſed Ægyptias, ac מילדות העבריות idem eſſe quod מילדות את העבריות *obſtetrices Hebræarum*, ut v. 16. בילדכן העבריות *cum Hebræis mulieribus vos obſtetrices præbetis*.

Cap. 2. v. 10. *Et vocavit nomen ejus Moſes*] Rejicit opinionem Aben Ezræ & aliorum, qui volunt Moſen à Pharaonis filiâ alio nomine Ægyptiacâ linguâ appellatum fuiſſe, quod Hebraicè redditur משה *Moſes*. Sic enim idem dici poſſe de nominibus *Adam, Eva, Kain, &c.* ac proinde ex iſtorum nominum etymologiis Hebrææ linguæ antiquitatem probari non poſſe. Præterea dicit inuſitatum eſſe, ut nomina propria ab unâ linguâ in aliam transferantur: nam qui verbi gratiâ, שִׁמְעוֹן *Simeon* Hebraicè appellatur, à שָׁמַע *audivit*, cum in aliâ quavis linguâ eodem nomine appellari. Notat etiam Onkelum nomen משה *Moſes* retinere, etiamſi verba, quibus ratio nominis redditur, Chaldaicè interpretetur. Errandi occaſionem hanc fuiſſe ait, quòd exiſtimarunt Moſen ſic à Pharaonis filiâ vocatum fuiſſe, cum verba iſta, *& vocavit nomen ejus Moſes*, ad Moſis matrem, ut & reliqua in verſu iſto, referri velit, ut ſenſus ſit, eam Pharaonis filiæ dixiſſe, ſe ac domeſticos ſuos appellaſſe eum Moſen, quòd ex aquis extractus eſſet. Quin & illud משיתהו non vult reddi, *extraxi eum*; ſic enim dicendum fuiſſe, משיתיהו. Sed *extraxiſti eum*, ſic nempe matrem Moſis Pharaonis filiam eſſe allocutam. At certè punctatio vocis מָשִׁיתָהוּ arguit poſitam eſſe pro משיתיהו alioquin enim ſic punctanda eſſet; מָשִׁיתָהוּ quod ab Arabanecle non animadverſum eſſe miror. Quod autem

Aben

Aben Ezra refert, se in libris ex Ægyptiacâ linguâ in Arabicam versis inveniisse, nomen Mosis fuisse *Monios*, id inde factum putat, quòd *Monios* idem nomen sit quod *Moses*, licet diversimodè, ut in diversis linguis fieri solet, pronuntiatum. Addit nomen *Monios* fortè ab Ægyptiis Mosi tributum ob miracula, quæ istic fecit; sic enim peritos tradere, *Monios* linguâ antiqua Ægyptiacâ idem significare quod מפליא id est, *qui facit miracula.* Nomen igitur *Moses* fuisse nomen substantiale, seu proprium (העצמי) à matre, cum infans esset, ei impositum; nomen autem *Monios* esse nomen superadditum, seu cognomen (שם התואר) quod postquam 80. annorum erat, Ægyptii ob miracula ab eo facta ei indiderunt.

V. 11. *Cum adolevisset Moses*] Dicit Mosen videri 20. annorum fuisse, cum Ægyptium interfecit, ac metu Pharaonis ex Ægypto fugit: quin & ea fortè vera esse, quæ in Chronicis Mosis (דברי הימים של משה) scripta sunt, nempe Mosen antequam in terram Midian profectus est, in Æthiopiâ regnasse, ac Æthiopissam uxorem duxisse. Hæc nihili planè sunt, sed ideò notanda duxi, quod ex istis Chronicis Josephus historiam Sacram interpolasse videtur, *Antiq. lib. 2. cap. 5.*

Exiit ad fratres suos] Non improbabile est quod ait, Mosen cum nutricem suam Jochebed sæpè inviseret, ab eâ intellexisse, se Hebræum esse, ac propterea fratrum suorum miseriarum sensu affectum fuisse.

Cap. 3. v. 12. *Et hoc tibi erit signum, &c.*] Post alias expositiones hanc affert, signo hîc memorato intelligi id, quod Moses dixit v. 11. *Quis sum ego, &c.* Hoc enim ipsum, quòd Moses adeò erat contemptibilis, signum fore eum à Deo missum fuisse. Cum enim Pharaoh & Ægyptii viderent senem, nihil nisi baculum manu tenentem, adeò fortiter se gerere, ac miracula facere, agnituros fuisse, Deum ipsum misisse, ac Dei virtute omnia ab

ipso

ipso dicta factaque esse: quin & inde etiam futurum, ut Israelitæ ex Ægypto educti, unà cum Mose Deum debito honore ac cultu ad montem istum prosequerentur, quòd nimirum planum apertamque esset, non nisi à Deo fuisse, ut tot tantaque à Mose fierent.

V. 14. אֶהְיֶה וגו׳ *Sum, &c.*] Refert in Midras sic exponi, אני שהיתי ועכשיו אני הוא ואני הוא לעתיד לבוא לכן כתוב כאן אהיה שלשה פעמים *Ego qui fui, etiam nunc sum, * & futurus sum: ideo Ehieh (sum) ter scribitur.* Maimonidem verò sic interpretari ait, מציאותי והיותי הוא מעצמי ולא מסבה אחרת *Existentia & essentia mea est à meipso, non à causâ aliâ.* Ipse autem sic exponi posse dicit; q. d. *Quid ad illos attinet de nomine meo interrogare? Deus est id quod est: ipsorum non est de occultis esse sollicitos: sed sic ad eos loqueris, Is qui de se dixit, sum, qui nempe est Ens absconditum, cujus quidditas comprehendi nequit,* (שלא יושג מחותו) *is me misit ad vos: & hoc duntaxat est, quod oportet eos scire, quòd ego sum Deus patrum ipsorum, &c.*

V. 19. וְלֹא בְיָד חֲזָקָה *Et non manu forti.*] Hoc ita exponit, *Et novi quod non exibunt manu forti, nempe ipsorum Israelitarum,* q. d. *Nec sponte suâ eos Pharaoh dimittet, nec suis ipsi viribus abire poterunt: sed ego manum meam extendam, &c.* Sed Israelitas suis ipsorum viribus non potuisse abire adeò Mosi notum erat, ut Deum id ei narrare voluisse minùs verisimile videatur.

Cap. 6. v. 3. שַׁדַּי *Shaddai*] Non placet ei, nomen istud deductum esse à שדד *vastare*, quòd שודד *vastator* in malam partem usurpari soleat. At Joel, 1. 15. dicitur שוד משדי יבוא *vastatio à Shaddai veniet*: ubi ut elegans est paronomasia, ita etiam innui videtur utramque vocem שוד & שדי ab eadem radice descendere. Probat autem sententiam R. Saadiæ, nempe *Shaddai* denotare, מי שאמר לעולם דיו *eum, qui dixit mundo, sufficit*; ut

* Vide Apoc. 1. 4.

nomina

nomine isto significetur, mundum non ex necessitate, sed ex voluntate & beneplacito Dei creatum fuisse. Atque ita à Rab. *Eliezer* dictum observat, שהיו השמים נמתחים והולכים עד שאמר להם די *Cœli extensi magis magisque fuerunt, donec eis dixit, sufficit.* Sed nec displicet ei eorum opinio, qui Deum sic appellatum putant *quòd sibi ipse sufficiat.* Ea sanè optima nominis istius ratio esse videtur, etiamsi nolim cum Abrabanele hanc Dei sufficientiam ad ejus existentiam coarctare; האל שדי לו במציאותו, cum sibi ad omnia, nec sibi solum sed & omnibus etiam creaturis abundè sufficiat: sed hæc etiam in eo, quod de existentiâ ejus dicitur, comprehendi forsan possunt.

V. 26. *Hi sunt illi Aharon & Moses*, & v. 27. *Hi sunt illi Moses & Aharon.*] Illic nativitatis, hîc dignitatis rationem habitam monet, natu enim majorem fuisse Aharonem, Mosen autem dignitate superiorem. Quin & observat triplicem horum fratrum præcellentiam indicari. 1. Utrumque fuisse prophetam, propterea dictum, *quibus locutus est Dominus.* 2. Fortes ac animosos eos fuisse; atque ideò dictum, *qui locuti sunt ad Pharaonem regem Ægypti.* 3. Legationis suæ felicem habuisse successum; propterea dictum, *ut educerent filios Israel ex Ægypto.*

Cap. 7. v. 3. אֶת־אֹתֹתַי וְאֶת־מוֹפְתַי *Signa mea, & portenta mea*] Inter אות & מופת sic distinguit, ut אות signum debilius, מופת autem signum fortius designet: atque ideò observat in disciplinis *Demonstrationes* seu rationes validas appellari מופתים, sed tamen & מופת denotare vult signum naturale, quod nimirùm naturæ viribus effici possit: unde etiam observat de falso prophetæ dictum esse, * *Si dederit tibi* אות או מופת ac statim sequi, *& evenerit* אות או מופת. Per אות *signum* intelligit

* Deut. 13. 1, 2.

חלושה *rationem debilem*, & per מופת *portentum*, ראיה חזקה *rationem validam*.

V. 11. בְּלַהֲטֵיהֶם *In cantationibus suis*] Vel, *præstigiis suis*. Juxta Maimonidem dicendum ait, Magos istos celeri manuum suarum motione oculos spectatorum fefelliſſe, ut res aliud quàm reverà esset, appareret; atque ideò dictum בלהטיהם, quod esset בלהט החרב המתהפכת *instar flammæ* (seu *fulgoris*) *gladii vibrati*, seu huc illuc agitati. Postèà autem refert Doctores dicere, eos ope dæmonum oculos hominum præstrinxisse, ut id quod reverà non fecerunt, feciſſe viderentur; atque ideò v. 22. & cap. 8. 7. usurpari vocem בלטיהם *occultis mussitationibus suis*. Ait igitur Magos videri in opere serpentum motiones suas exercuisse, sed in sanguine ac ranis mussitationibus usos esse, atque ideo illic vocem בלהטיהם hîc autem בלטיהם esse usurpatam. Concludit autem opus magorum fuisse שקר וזיוף *mendacium & falsitatem*.

V. 25. *Et impleti sunt septem dies, &c.*] Hoc ideò dictum vult, ut intelligatur quanta fuit in Pharaone cordis durities, qui etiamsi tam diù plaga sanguinis duravit, ejus tamen sensu affici noluit. Vel hæc cum sequentibus connecti posse censet, ut sensus sit, post septem dies, ex quo venit plaga sanguinis, secut m esse plagam ranarum. Vel denique sic intelligi debere, per septem dies post plagam sanguinis Ægyptios requiem habuisse, antequam plagâ ranarum percussi essent. Quid ex hisce potissimum sit sequendum, vix ausim dicere; prima tamen expositio mihi præ cæteris arridet.

Cap. 8. v. 2. בַּצְפַרְדְּעִים *ranis*] Sic plerique vocem istam interpretantur: Sed Abrabancel refert R. Hananeelem velle eam *crocodilos* significare תנינים חגח, quod שבנילוס חנקראים בלשון ערב אלתמסאח istam opinionem, etiamsi ab Interpretibus ferè rejectam, pro-

bilem

babilem censet, 1. quòd verbum נגף lethalem percussionem denotare soleat. 2. Quia dictum est, *tantum in fluvio relinquentur*, id est, in Nilo, cum ranæ (הרגים הקטנים הצועקים) in omnibus ubique fluviis ac paludibus reperiantur. Hoc etiam verbis Doctorum innui putat qui dixerunt הצפרדעים (animalia sic dicta) castrasse Ægyptios, hoc est (ut ipse explicat) devorasse liberos eorum, ac orbos eos reddidisse, perinde ac si castrati fuissent vel reverà eos castrasse, ipsorum nempe genitalia (איברי ההולדה שלהם) comedisse. At quod de animalibus hisce dicitur v. 3. 4. ranis potius quam crocodilis convenit; nec rationes Abrabaneelis in adversum validæ esse videntur. Nam verbum נגף de percussione etiam non lethali usurpatur. Vide Shindleri Pentagl. etiamsi & illud dici possit, plagam ranarum, nisi Deus eam sustulisset, futuram fuisse lethalem. Illud autem de animalibus hisce non nisi in fluvio relinquendis, sic intelligendum est, ea deinceps hominibus in terrâ, atque adeò intra domos, ac penetralia sua non fore infesta. Existimat autem Abrabaneel ante hanc plagam nullos in Nilo crocodilos fuisse, cum in aquis dulcibus nec crocrodili, nec ulli grandes pisces inveniri soleant. Existimat igitur eos à Deo ex Oceano Æthiopico (מהים אוקיאנוס של כוש) in Nilum esse deductos, atque ibi brevi miraculosè multiplicatos.

Cap. 9. v. 10. אֲבַעְבֻּעֹת] Dicit vocem istam denotare pustulas, quæ oriuntur in cute, easque vocari בועות, sed quia multæ erant, & inter se confertæ ac complicatæ (רבות ומקובצות זו עם זו) ideò geminatis literis vocari אבעבועות

V. 14. *Hac vice, &c.*] Existimat illud, *hâc vice*, non ad plagam grandinis duntaxat, sed ad eam pariter ac reliquas, quæ sequuntur, plagas esse referendum. Nota autem Abrabaneelem in R. Salomone hîc aliam secutum

esse lectionem, quàm quæ in Buxtorfianis Bibliis habetur: nam in eis ita, ut supra ad hunc locum notavi, legitur, Abrabancel autem pro מכת בכורות *plaga primogenitorum*, legit מכת בצורת *plaga penuriæ* seu *famis*, atque ejus eâ ratione retellit, quòd penuria non ex plagâ grandinis, sed ex plagâ locustarum orta sit.

V. 29. *Cum egressus fuero ex Urbe, &c.*] Ait Mosen extra Urbem domum quandam habuisse, in quâ semotus à turbâ commodiùs orare posset. Quin & id, quod valdè mirum mihi videtur, addit, domum istam adhuc manere, ac Deo dicatam esse, omnesque in istis partibus habitantes Judæos illic festa celebrare. חונגים ש

Cap. 10. 14. *Anteà non fuerunt, &c.*] Refert Nahmanidem refutasse R. Salomonis sententiam supra memoratam, ex Psal. 78. 46. & Psal. 105. 34. Vult igitur sensum esse, Ægyptum nunquam anteà istiusmodi locustis fuisse afflictam, nec posteà affligendam. Atque ita sanè locus iste cum *Joel* 2. 2. commodissime conciliari posse videtur.

V. 19. *Non manebat una locusta, &c.*] Refert R. Hananeelem dicere, adeò efficacem fuisse Mosis supplicationem, ut nunquam posteà locustæ Ægyptum infestarent; sed si è terrâ Israelis in Ægyptum processerint, terræ tamen proventum non læderent: quin & asserere, hoc notum minimeque dubium esse: ואמר שהיה רבר ירוץ ומבלי ספק, idque verbis hisce significari. Credat Judæus.

V. 17. *Et supplica Domino, &c.*] Quærit quarè id jem petiit Pharao, cum locustæ terræ proventum penitùs absumpsissent: & respondet, Deum porrò minatum esse ædes Pharaonis & Ægyptiorum locustis fore refertas. v. 6. atque ideo Pharaonem istud metuisse, ac ne contingeret, petiisse ut locustæ auferrentur.

Cap. 11. v. 5. *Et morietur omnis primogenitus, &c.*] Per pri-

primogenitum intelligi vult primarium quemque & maximè honorabilem in familiâ. חוא קרא בכור כל גדול הבית והנכבד שבו.

A primogenito Pharaonis יושב על כסאו *sessuro super solium ejus.* Sic exponit שהיה עתיד לישב ערי כסאו למלך אחרי מותו *qui ipso mortuo in throno ejus ut rex sessurus erat.* Ita etiam exponit, cap. 12. 29.

Cap. 12. v. 1. *Hic mensis erit vobis principium mensium*] Dicit eos, qui non sunt ex filiis Israel, annum à Nisan seu Martio, & diem ab ortu solis, inchoare, quòd lux & calor sint habitus, (במררגת קנין) tenebræ autem & frigus sint privationes; (במדרגת העדר) & habitus priores sint privationibus: Judæos verò annum à Tisri seu Septembri, & diem à nocte præcedente inchoare. Et ad rationem ex adverso allatam respondet, habitus quidem essentiâ & dignitate (בעצם ומעלה) non autem existentiâ & tempore (אינה קדימה זמנית ל"ל קדימת מציאות והויה) esse priores; atque ideò congruum esse, ut dies & annus, cum sint mensuræ temporales, (מדות ומניות) à privatione incipiant. Atque hâc ratione, ut animalia primò in utero gestantur, deinde ex utero prodeunt; sic ratione diei solem, ratione anni plantas primò quasi in uterò terræ latere, deinde ex utero ejus prodire. Igitur juxta ordinem naturalem (כפי הסידור הטבעי) anni initium esse in Tisri vel Septembri. Quin & refert, etiamsi R. Josua existimarit mundum in Nisan vel Martio conditum fuisse, eique assensi sint Gemarici, cum è contrà R. Eliezer in Tisri seu Septembri creatum censuerit, ipsum tamen R. Josuam ejusque sequaces Tisri seu Septembrem anni initium esse voluisse, quòd non a creatione mundi, sed à naturâ rerum in mundo existentium, nempe ab earum conceptione, quæ est in Tisri, annum inchoandum existimarent. Quemadmodum autem על דרך הנחה והסכמה *per modum institutionis & consen-*

sus, Græci antiquiùs ab *excidio* Troiæ, Romani ab Urbe condita, & alii aliter annos suos numerabant; ita ait Israelitas à Nisan seu Martio annum inchoasse. Observat etiam non simpliciter dictum esse, *Mensis iste principium mensium*, sed, *Mensis iste vobis principium mensium*; hoc scilicet innuere, eum naturaliter juxta motum solis in Zodiaco (באור המזלות) non esse principium mensium, sed tamen ipsis, ac ipsorum respectu (להם ובעיניהם) ex institutione & consensu principium mensium fore. Concludit igitur Israelitis duplex fuisse anni initium, unum naturale (טבעית) à Tisri, & alterum positivum (הנחיית מוסכמת) à Nisan, ut nimirùm liberationem suam ex Ægypto in memoriâ conservarent.

V. 6. בֵּין הָעַרְבָּיִם] Id exponit, בערב *vesperi*, atque ait nullam pluralitatem voce ערבים denotari, uti nec vocibus עצלתים *pigritia*, & צהריים *meridies*; sed ut meridies appellatur צהריים, quod tunc maximus lucis sit splendor, ita perfectam vesperam (תכלית הערב) vocari ערבים quod tunc maxima sit (ערבוב החשכה) tenebrarum commixtio. At certè vocula בין *inter* argumento est, vocem ערבים non solùm formâ, verùm etiam sensu dualem esse.

V. 8. עַל מְרֹרִים *Super amarores*, seu *amaras herbas*] Sic simpliciter interpretandum censet, ut sensus sit, eos primò in memoriam servitutis Ægyptiacæ, quæ vitam ipsorum * amaram reddidit, amaras herbas, ac posteà agnum comedisse. Agnum enim Paschalem juxta Doctores fuisse comedendum postquam aliis cibis [satiati essent. (חיה נאכל על השבע)

V. 9. *Ne comedatis ex eo* נא *crudum*] Sic alii interpretantur; Abrabaneel autem vult נא hîc, ut alibi, tempus præsens designare. Q. d. *Ne comedatis ex eo nunc, nec ante vesperam diei decimi quarti.* Sed cum v. 6. Moses

* Cap. 1. 8.

dixisset,

dixisset, agnum usque ad diem decimum quartum fuisse custodiendum, super vacaneum fuisse videtur, ut eis posteà præciperet, ne statim agnum comederent.

מְבֻשָּׁל בַּמָּיִם *Coctum aquâ*] Monet vocem במים *aquâ* esse additam, quòd verbum בשל etiam *assare* significet; ut 2 Chron. 35. 13. ויבשלו את הפסח באש כמשפט *& assabant Pascha igne, &c.*

V. 11. *Lumbis vestris accinctis, &c.*] Dicit morem fuisse Ægyptiorum (eumque etiam hodiè esse Ismaelitarum) ut cibum sumpturi cingula ac calceos exuerent, & super lectos discumberent; atque ideò Deum mandasse, ut festinationis gratiâ non ita agnum comederent, sed lumbos accinctos, calceos pedibus indutos, & baculos in manibus haberent, tanquam homines ad iter parati. Ex iis autem quæ hîc de Paschate præscripta sunt, monet nonnulla primo Paschati in Ægypto celebrato fuisse peculiaria, nempe quòd agnus quatriduo antequam mactaretur sumendus esset, postes agni sanguine spargerentur, lumbi accincti, calcei induti, & baculi in manibus esse deberent; reliqua autem omnia etiam in posterum perpetuò fuisse observanda: hæc enim ad substantiam Paschatis, (גוף הפסח) illa autem ad ejus circumstantias, personas nempe tunc comedentes pertinuisse.

V. 12. *Et in omnes deos Ægypti, &c.*] כי אין הקבה נפרע מאומה עד שנפרע מאלהיהו *Non enim Deus benedictus ultionem sumit de gente, donec ultionem sumpserit de diis ejus.*

V. 15. *Septem diebus, &c.*] Hoc præceptum etiam in primâ Paschatis celebratione observandum fuisse censet. שלא יאכלו חמץ מלוד יציאתם ממצרים עד שישבעו המצריים בים סוף *Non debebant comedere fermentum à nocte quâ egressi sunt ex Ægypto, usquedum Ægyptii submersi fuerunt in mari rubro*; quod post septem dies ab egressu ex Ægypto factum volunt Hebræi. Vide Tremel. ac Jun. ad hunc locum. Addit autem non ita hoc intelligendum,

gendum, ac ſi omnibus ſeptem diebus azyma comedi deberent, id ſiquidem non niſi primâ nocte (nempe cum agnus comederetur) neceſſe fuiſſe: ſed ſenſum eſse, per omnes ſeptem dies feſti nullum panem niſi azymum fuiſſe comedendum. Eadem etiam habet ad cap. 13.6,7.

Ibid. *Ceſſare facietis fermentum, &c.*] Notat non dici תוציאו *exportabitis*, vel *exire facietis*, ſed תשביתו *abolebitis*, ſeu *ceſſare facietis*, שרו שיבטל אותו בלבו ונחשב אצלו לעפרא דארעא *quòd ſatis eſſet, ſi quis in animo fermentum aboleret, & quaſi pulverem terræ reputaret.*

V.18. *Die decimo quarto veſperi, &c.*] Iſtam autem noctem ad diem decimum quintum pertinuiſſe dicit.

V.20. *In omnibus habitationibus veſtris*] Hoc ideò dictum ait, quòd agnum Paſchalem non niſi in terrâ Iſrael, panes aut azymos etiam extra eam ubicunque eſsent, comedere debebant: præceptum enim de azymis à præcepto de Paſchate non pendere.

V.21. *Et vocavit Moſes omnes ſeniores, &c.*] Putat horum verborum ſenſum non eſſe, quòd Moſes mandatum Dei de Paſchate ſenioribus populi narravit; id enim toti populo à Moſe narratum fuiſse: ſed quòd Moſes ſuſpicatus populum præ metu Ægyptiorum non auſurum mandato obedire, ſeniores ac principes populi hortatus eſt, ut ipſi primò ad obſervandum præceptum ſeſe accingerent: populum enim ſequi ſolere exempla magnatum. כי העם תמיד נמשך במעשיו בדרך הגדולים, Sed ſimplicius videtur cum R. Jonathane (uti de eo refert Abrabaneel) dicere, Moſen duntaxat ſenioribus, ſeniores autem reliquo populo præceptum Dei de Paſchate narraſſe; & cum Nahmanide, Moſen omnia, quæ à Deo acceperat, plenè ac particulatim declaraſſe, hîc autem rem concisè eſſe memoratam.

V.40. *In Ægypto*] Ex verſu ſequenti colligit, finem iſtorum annorum, non autem initium, in Ægypto fuiſſe.

430

430 *annorum.*] Dicit ob Iſraelitarum in Ægypto idololatriam, 30 annos eorum captivitati fuiſſe additos, cum Gen. 15.13. quadringentorum duntaxat annorum mentio fiat. Sed id minùs concinnum videtur. Vide ſi libet quæ ad iſtum Geneſeos locum annotavi.

CAP. 13. v. 2. *Quicquid aperit vulvam, &c.*] Hoc propterea dictum ait, quòd de primogenito reſpectu patris dubitari poſſit, utrum ſcilicet genitus fuerit ex primo ſemine (מהטפה הראשונה) non autem de primogenito reſpectu matris, utrum nempe primò ex utero prodiit. Addit etiam primarium domûs (הגדול שבבית) vocari primogenitum, atque ideò hîc diſertè indicari de quo primogenito præceptum intelligi debeat.

V. 10. מִיָּמִים יָמִימָה *Ab anno in annum*] Ad verb. *à diebus in dies.* Notat annum vocari ימים *dies* (in plurali) quòd ſit כיום ארוך *quaſi dies longus.*

V. 14. *Cum filius tuus, &c.*] Notat Iſraelitas ter monitos eſſe, ut quæ in memoriam liberationis ex Ægypto inſtituta erant, filios ſuos docerent; nempe cap. 12.26, 27. ubi de celebrando Paſchate; & cap. 13.8. ubi de azymis; & hic, ubi de ſanctificandis primogenitis agitur.

V. 16. וּלְטוֹטָפֹת *Et in frontalia, &c.*] Refert Nahmanidem obſervare, vocem טוטפות *non habere notam familiam in ſcripturâ:* nonnullos etiam dicere, eam Ægyptiacam eſſe, ac *cerebrum* denotare. Quod autem ſtatim addit, ſolere homines, ſi quid in memoriâ retinere velint, ſignum aliquod manui, ſeu digito, vel capiti ſuper tiaram, vel galerum (על המצנפת) apponere, ac propterea Legem hîc more hominũ loqui, non id (opinor) vult, Legẽ hanc non ad literam fuiſſe obſervandam, præſertim cum de Tephillin manus pariter ac capitis multa tradat, ſed duntaxat Legem Dei hac in re conſuetudinem hominum eſſe imitatam.

V. 17. כי קרוב הוא *Quia* (vel *etiamsi*) *propinqua erat*] Refert in Libro de divisione terræ Canaan (בספר חלוקת הארץ) scriptum esse, ab Ægypto ad Jerusalem per viam urbis Ashkelon esse tantùm iter octo dierum. Notat autem triplicem fuisse causam, quarè Deus non duxit Israelitas per terram Philistæorum: 1. Quia Moses Pharaoni dixisset, eos in deserto Deum culturos fuisse; propterea enim ne Pharao Mosen mendacen diceret, si per terram Philistæorum ivissent, Deum aliâ via eos duxisse: hoc innui verbis istis, *Cum Pharao populum dimisisset*; eum enim ideò populum dimisisse, ut Deum in deserto colerent: cap. 12. 31. 2. Ne Philistæis per terram suam transitum denegantibus, Israelitæ bello essent impliciti, eique adhuc minùs idonei terga verterent, & in Ægyptum, quæ propinqua erat, reverterentur: hanc causam clarius exprimi, *Dixit enim Dominus, Ne fortè populum pœniteat, &c.* Tertiam denique ac præcipuam causam fuisse, ut Deus miraculosè populo suo per mare transitum faceret, & Ægyptios mari demergeret; istud innui v. 18. ולהסב q.d. ויסב אלהים וגו' *& ut Deus circumduceret populum per viam deserti maris rubri.* Monet insuper circumductionem istam fuisse, quòd columna nubis viâ istâ Israelitis præibat.

V. 21. *Et Dominus ibat ante eos, &c.*] Refert nonnullos, qui sibi sapere videbantur, (חכמים בעיניהם) miris modis hoc exposuisse. Alios enim intellectum agentem, (שכל הפועל) alios autem columnam nubis, alios denique Mosen hîc per Dominum intellexisse. Explosis autem istis opinionibus, asserit sensum esse, Dei providentiam (השגחתו) Israelitis præviisse, ut eos ab omni malo conservaret: in elemento scilicet aeris Deum potentiâ ac providentia sua columnam fecisse, quæ à cœlo ad terram pertingebat, & Israelitis viam, quâ proficiserentur, ostendebat. Id autem hîc memorari dicit,

dicit, quia si per terram Peliſtæorum profecti fuiſſent, ejuſmodi duce opus non fuiſſet, quia nota erat ſemita; (דרך סלולה) ſed cum per deſertum eundum eſſet, dux iſtiuſmodi erat neceſſarius; atque ideò Deum eorum neceſſitati per columnam iſtam proſpexiſſe.

CAP. 14. v. 4. *Et obſirmabo, &c.*] Non incommodè hoc explicat, nempe etiamſi æquum erat, ut Pharao plagis præcedentibus à perſequendo populo deterreretur, Deum tamen cor ejus obſirmaſſe, ut iſtud faceret, non voluntatem ejus cogendo (לא בהכריח בחירתו) ſed robur ac fortitudinem ei impertiendo, unde ille ex ſeipſo pro impietate ſua (מעצמו ורשעתו) populum perſequeretur.

V. 10. *Clamabant filii Iſrael* אֶל־יְהוָה * *ad Dominum.*] Redarguit Nahmanidem, qui dicit quoſdam ex Iſraelitis ad Dominum clamaſſe, alios autem, utpote incredulos, Moſi obmurmuraſſe, cum iidem prorſus fuerint, qui clamabant ad Dominũ, & Moſi obmurmurabant. Ait igitur verbum *clamandi* hîc non orationẽ, ſed murmurationem & fremitum denotare. אינו ענין תפלה כי אם ענין תרעומת ותלונה Eo ſenſu verbum צעק *clamore* notat uſurpari c. 51. 5. & nomen צעקה *clamor* Neh. 5. 1.

V. 11. הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים וגו'] Obſervat hîc duplicem eſſe negationem, nempe מבלי & אין, atque ideò refellit eos, qui ſic exponunt, המבלי קברים וכו' *An quia non ſunt ſepulchra in Ægypto, ſumpſiſti nos, ut moreremur in deſerto, ubi abundè ſoli eſt pro ſepulchris?* In contrarium ſenſum ſic interpretatur, *An putaſti, quòd in Ægypto mortui, vel occiſi, non inſepulti fuiſſemus? quia ſcilicet Ægyptii ad purgandam terram nos ſepeliiſſent: ac propterea ſumpſiſti nos, ut moreremur in deſerto, ubi nos ſepulturæ non tradant? Quarè ita morte noſtrâ delectatus es, ut nos etiam inſepultos eſſe cupias?* Profectò perſpicaciſſimum hic ſe expoſitorem præbuiſſe, & rem (quod aiunt) acu tetigiſſe videtur.

* Fortè exponi poteſt *contra Dominum.*

V.23. *Et Ægyptii persequebantur, &c.*] Ait Ægyptios, cum in tenebris essent, nesciisse quò irent, atque id duntaxat spectasse, ut Israelitarum vestigia premerent, indeque factum, ut imprudentes & præter intentionem suam (מבלי כוונה וידיעה) in mare procederent.

V.27. *Et Ægyptii fugiebant* לִקְרָאתוֹ *in occursum ejus*] Aquis in alveum suum redeuntibus, factum ait, ut aquæ & Ægyptii sibi invicem occurrent. באו אלו לקראת אלו

V.31. וַיַּאֲמִינוּ בַיהוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ *Et credebant, &c.*] Asserit verbum האמין cum ב constructum, promissiones de futuro, cum ל verò præsentem narrationem respicere.

CAP. 15.1. אָז יָשִׁיר *Tunc cecinit, &c.*] Notat particulam אז hîc, ut alibi, futurum in præteritum convertere: addit autem ex Mechilta hunc ejus usum non esse perpetuum, sed interdum particulam istam de futuro usurpari; ut Isa. 58.8. אז יבקע כשחר אורך ita etiam in aliis locis, quæ citat.

Moses & filii Israel] Ait Mosen per se solum singulos Cantici versus cecinisse, populum autem ita ei respondisse, ut primum duntaxat versum, *Cantabo Domino, &c.* nec aliud quicquam de Cantico repeterent.

V. 17. *Et plantabis eos in monte hæreditatis tuæ*] Quia Moses usus est verbo *plantandi*, & optimæ arbores in monte plantari solent, ideò ait totam terram Israel vocari montem hæreditatis Dei.

In sanctuario, Domine, quod, &c.] Dicit inferius sanctuarium respectu superioris (vel, ad instar superioris) sanctuarii fuisse stabilitum, הכינו בית המקדש של מטה כנגד בית המקדש של מעלה

V.19 *Nam equus Pharaonis, &c.*] Vel, *equites*, &c. Refert nonnullos dicere, Mosen, quòd longum esset Canticum, id in fine repetere, quod initio dixerat: alios verò

rò aſserere, hæc verba non eſse partem Cantici, ſed addita eſse, ut quænam Cantici cauſa eſset, intelligatur. Hiſce autem opinionibus rejectis, obſervat morem hominum eſse, ut qui alios ab oppreſsoribus ſuos liberant, in eos imperium habeant; in quam rem citat, Jud. 8. 22. & 11.9,10,11. Atque ideò ait, hîc rationem reddi, quare Deus in perpetuum regnet (uti dicitur v. 18.) ſcilicet ſuper populum ſuum, nempe quia eos è manu Pharaonis, ipſo ac copiis ejus funditùs delctis, plenè perfecteque liberavit.

V. 25. *Ibi poſuit ſtatutum, &c.*] Rectè mihi videtur hunc locum exponere, nempe Deum Iſraelitis ſtatutum & legem poſuiſse, qua perpetuò dirigerentur, ſcilicet ſtatutum ac legem iſtam, quæ v. 26. exprimitur, *Et erit ſi auſcultando auſcultaveris, &c.*

V. 27. *Ubi erant duodecim fontes, &c.*] Hoc ideò dictum ait, ut intelligamus Iſraelitas per quadraginta annos, quibus in deſerto proficiſcebantur, non inveniſse aquam, nec arborem fructiferam niſi in Elim.

CAP. 16. 14. *Et cum ros, &c.*] Ex hoc loco collato cum Num. 11.9. Rabbini colligunt, primò rorem deſcendiſse, deinde Mannam ſuper rorem, & poſtremo alterum rorem ſuper Mannam; atque ideo aiunt in Sabbato Menſam duplici mappa ſtratam fuiſse, & inter mappas panem poſitum, quemadmodum inter rores Manna jacuit. Ipſe autem aliter, idque, opinor, rectiùs, exponendum putat, nempe unum duntaxat rorem fuiſse, qui primo deſcendit, deinde Mannam ſuper rorem deſcendiſse; quod autem dicitur, *Et aſcendit ros* (ad verbum, *cubatio roris* שכבת הטל) non intelligendum de aſcenſione roris à terra, ſed de aſcenſione ejus ſuper terram; ut verbum עלה *aſcendit*, non aliud hîc deſignet quàm Numb. 11.9. verbum ירד *deſcendit*; hoc enim dici reſpectu aeris unde ros deſcendit, illud autem reſpectu

terræ,

terræ, ſuper quam aſcendit. Atque eo certè ſenſu uſurpatur verbum עלה v. 13. ותעל השלו *Et aſcendit coturnix*, nempe ſuper terram, etiamſi reſpectu aeris deſcendit. Fusè etiam hîc diſputat Abrabaneel adverſus eos, qui volunt Mannam Iſraelitarum fuiſſe eandem, quæ hodiè reperitur, ac præter rationes ab Aben Ezra in contrarium allatas, has etiam affert. 1. Quòd ſi Manna iſta fuiſſet res naturalis, quorſum Deus juſſiſſet, ut in perpetuam ejus memoriam urna Mannæ ſervaretur? 2. Quod Moſes dixit, [a] Deum illis ad veſcendum Mannam dediſſe, quam nec ipſi, nec ipſorum patres cognoverunt. De Mannâ autem quæ apud Doctores habentur, ait ſe prætermittere, כי רבו מארבה ואין להם מספר *Quod locuſtas multitudine ſuperent, nec numerari poſſint.*

V. 19. *Ne relinquat quiſquam, &c.*] Hinc R. Eliezerem dixiſſe refert, כל מי שיש לו מה שיאכל היום ואומר מחר אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה *Quicunque habet quod comedat hodiè, & dicit, Quid comedam cras, is certè ex eis eſt, qui exiguâ fide præditi ſunt.* Confer iſtud eum Mat. 6. v. 26. &c.

V. 22. *Die ſexto, &c.*] Refert Doctores dicere, Moſen nondum populo legem de Sabbato dediſſe, eoſq; more ſolito Mannam colligiſſe, & cum eam menſuravit, [b] duplo plus quàm colligere ſolebant, inveniſſe, atque ideo principes populi Moſen adiiſſe, eique rem narraſſe. Sed & ſic exponi poſſe putat, Moſen eis anteà dixiſſe, duplo plus die ſexto fuiſſe colligendum, principes autem eum conſuluiſſe, ut quid eo facturi eſſent, intelligerent. Hinc autem diſci ait, in hoc ſeculo homines debere animabus ſuis proſpicere, ut comedant in ſeculo futuro, שכלו

[a] Deut. 8. 3. [b] Abrabaneel cum aliis Rabbinis putat miraculosè factum, ut ſive quis plus, ſive minus colligeret, pro unoquoque in familiâ menſuram Omer haberet, quaſi unicuique de cœlo quantum ipſi ſufficeret, demenſum eſſet,

שבת

כי מי שיטרח בערב שבת שבת *quod totum est sabbatum.* יאכל בשבת *Nam qui laboraverit in vesperâ Sabbati, is comedet in Sabbato.*

V. 31. *Nomen ejus Manna*] Ait hoc aliud esse ab eo quod dictum est suprà v. 15. tunc enim Israelitas vocasse Mannam, quod à Deo data esset; (à מנה *distribuere*) nunc autem quod unicuique portio sua (nempe mensura Omer) assignaretur. (à מנה *portio.*)

Et sapor ejus, &c.] Ait hoc intelligi de Mannâ prout in se erat, absque ullâ præparatione. דל טעמו בעצמו מבלי תקון Quod autem Num. 11. 8. dicitur saporem ejus fuisse quasi recentis olei, id intelligi de Manna ita præparata, ut istic narratur. Alibi autem [a] obiter de Manna loquens, refert in Midras Tanchumæ, & in Elle Shemoth Rabba dici, saporem Mannæ unicuique pro ætate ac viribus suis fuisse, nempe pueris fuisse quasi saporem lactis, atque id intelligi per recens oleum, senibus autem quasi placentæ mellitæ saporem fuisse. שכל אחד היה טועם בו כפי כחו בימי הילדים כטעם חלב וזה סיוא לשד השמן הזקנים כצפיחית ברבש

V. 35. *Et filii Israel comedebant Mannam, &c.*] Ait nonnullos putare, hoc scriptum fuisse prope mortem Mosis; alios vero existimare, à Josua fuisse insertum: ipse autem vult Mosen hoc מפי הגבורה *ex ore* [b] Dei scripsisse, ut & illud, quod de Mosis morte narratur Deut. 34. sed hoc mihi minùs verisimile videtur. Rectè autem dicit, istud hoc in loco scriptum esse, לחשלים ספור המן *ut narratio de Mannâ perficeretur.*

CAP. 17. v. 5. *Transi coram populo, &c.*] Ait hoc ideo Deum Mosi dixisse, quod Moses dixisset, propè fuisse, ut eum lapidarent; Q. D. *Ne istud metuas, sed prius quam eis potum dederis, nunc cum maximè fervet sitis, ac murmur eorum, transi coram eis, & videbis fore, ut nemo te ullo damno afficiat.*

[a] Nempe fol. 171. col. 3. [b] Ad verbum, *potentiæ*, sic Rabbini Deum appellant; atque ita *Virtutis* usurpatur, Matt. 26. 64.

V. 6.

V.6. *Et percuties petram*, &c.] Refert Doctores dicere, petram hic memoratum esse eam quæ erat in Kadesh, ac una cum Israelitis iviſſe, quamdiu erant in deserto, sed moriente Miriam fontem fuisse absconditum. Hoc autem non ita intelligendum ait, ac si ex doctorum sententia hæc petra non esset diversa ab illa, quæ erat in Kadesh, sed id eos voluisse, Israelitis ab hoc tempore nunquam defuisse aquam donec venerunt in Kadesh, nec postea quamdiu erant in deserto, ac propterea petram illam, quæ erat in Kadesh, dici eandem cum ea, cujus hic fit mentio, quia erat fons mirac ulosus, qui comitabatur Israelitas, quamdiu in deserto fuerunt ובזה הדרך הוא הסלע עצמו הצור ר"ל שבימי הסלע היו אותם הוא מן הצור כי היה באר נסיו הולך עמהם כל ימי המסעב Nescio an hæc lucem aliquam afferre possint verbis Apostoli 1 Cor. 10.4. ubi de petra Israelitas sequente loquitur.

V.8. *Tunc venit Amalek*, &c.] Probat id quòd in Midrash dicitur, nempe hoc ideo Israelitis accidisse, quod cum Mose contendissent, & Dominum tentasent.

V. 9. *Elige nobis viros*, &c.] id est (inquit) *viros justos & bonos, ne operum suorum iniquitate in bello impingant, & corruant.*

Stabo in vertice collis] Probat rationem à R. Levi Ben Gersom allatam, nempe Mosen ibi stetisse, ut Israelitæ eum in loco edito, ac aperto orantem aspicerent, atque ita intelligerent oratione ejus factum esse, ut victoriam consequerentur. Addit insuper, & alias rationes; nempe hac ratione factum esse, ut Israelitæ, cum suam ipsorum pravitatem, qui cum Mose contendebant, tum Mosis bonitatem, qui pro ipsis orabat, perspectam haberent, quin & Mosen hoc feciſse, ut Josuæ ac militibus ejus aspectu suo animos adderet.

V.12. *Et fuerunt manus ejus* אמונה *firmæ, vel stabiles*] Notat

Notat vocem אמונה rem firmam ac ſtabilem denotare הרבר קיים יקרא בשם אמונה, ut Iſai. 22.23. ותקעתיו יתד במקום נאמן *Et figam eum* (veluti) *clavum in loco ſtabili.*

Cap. 18. *V.*13. *Die craſtino*, ſeu *poſtridie*, nempe ejus diei, quo venit Jethro. Scripturam hic indicare ait, Moſen adventu ſoceri, & uxoris, & filiorum ſuorum, non ita detentum, atque ita occupatum fuiſſe quin ſtatim die ſcilicet proxime ſequente, publicis negotiis operam ſuam more ſolito impenderet.

V.23. *Si hanc rem feceris, & Deus tibi mandaverit*, &c.] Juxta mentem Abrabancelis ſic vertendum eſt, *tunc Deus tibi mandabit*, &c. ait enim ſenſum non eſſe, *ſi Deus te hoc facere voluerit*: notum enim fuiſſe, Moſen non tranſgreſſurum fuiſſe Dei mandatum: ſed ſic intelligi debere, ſi Moſes iſtud faceret, tunc otium ei fore, ut cum ipſo Deus loqueretur, ac quid facturus eſset ei oſtenderet. Juxta iſtam expoſitionem ו in וצוך idem valebit quod אז *tunc*, uti alii Interpretes accipiunt in verbo ſequente, ויכלת *tunc poteris*. Mihi tamen altera expoſitio magis arridet, ut nimirum Jethro Moſi ita facere ſuaderet, ea duntaxat conditione, ſi conſilium iſtud Deo probatum eſset. Videtur autem Abrabancel de honore ac exiſtimatione Moſes nimium fuiſſe ſollicitus, atque ideo ait, totum hoc conſilium, quod Jethro ei dedit, jam antè in animo ejus fuiſſe, atque id, quod Jethro ſuaſit, eum utcunque facturum fuiſſe, ſed בזמן ובהאופן הראוי *tempore & modo convenienti*, nempe poſt legem datam, quod antea Iſraelitæ provinciæ iſti haud eſſent idonei: Unde etiamſi exiſtimet Jethro antequam Lex data eſset ad Moſen veniſſe, ac conſilium iſtud ei dediſſe, (in quam rem multa diſputat adverſus Aben Ezram,) Moſen tamen non niſi poſt legem datam id, quod Jethro ſuaſit, feciſſe autumat.

V.25.

V. 25. שָׂרֵי אֲלָפִים וגו׳ Expositionem Aben Ezræ supra memoratam ea ratione refellit, quod Israelitæ in Ægypto non erant duces & reges, ut unus quispiam mille vel centum ministros haberet. Illud autem Prov. 28. v. 2. quod adversus alios objecit Aben Ezra, *Propter transgressionem terræ multi sunt principes ejus*, intelligendum ait de principibus, qui inter se æquales sunt, nec alii alii subjecti: hîc autem decuriones quinquagenariis, quinquagenarios centurionibus, & centuriones chiliarchis fuisse subjectos. Asserit etiam sic hunc locum posse exponi, ut sensus sit, Judices hosce, quo melius suam in populum authoritatem tueri possent, alios sub se habuisse, alios quidem mille, alios autem centum, & alios quinquaginta, alios denique decem. Alias præterea expositiones suo judicio probabiles affert, sed eo tandem venit, ut sibi non dubium esse dicat, שרי אלפים (ואין ספק אצלי) sic intelligi debere, hic esse mille virorum concilium, & שרי מאות concilium centum virorum, & sic in reliquis: hunc enim numerum, nempe *mille*, *centum*, &c. non de iis, qui Judicibus suberant, sed de Judicibus ipsis intelligendum censet. Nec in adversum objici debere ait, vocem שרי esse in regimine, juxta ipsius autem expositionem ita accipi ac si esset absolutum. Sic enim ait R. Salomonem exponere ימי Num. 13. 20. ac si esset ימים, Ego vero arbitror ימי istic esse in regimine, nec aliter sensisse R. Salomonem; quin & hanc rationem à voce שרי desumptam adversus Abrabanelis expositionem satis esse validam. Vide quæ in prioribus Additamentis ad hunc locum sunt annotata. Addit autem & sic posse exponi, ut שרי sit סמוך *constructum*, seu in regimine, nempe ut per שרי אלפים *principes mille virorum*, intelligantur, שרים ממנין האלפים הממונים על הדבר המיוחד לאלף *Principes ex numero mille virorum, qui præfecti sunt negotio,*

negotio, quod peculiariter ad mille viros spectat: Et sic in reliquis. Sed ipse Abrabaneel concedit שרי אלפים & שרי מאות hîc eodem modo intelligi, quo Numb. 31. v. 14. Et mihi sanè haud dubium videtur, quin Chiliarchi & Centuriones istic intelligantur.

V. 27. *Et dimisit Moses socerum suum, &c.*] Ait hoc anno sequente factum fuisse, hîc autem scriptum esse, לחשלים ספורו, *ut hæc de Jethro narratio perficeretur.*

Cap. 19. v. 3. *Et ascendit Moses, &c.*] Citatâ opinione Aben Ezræ, nempe Deum primò vocasse Mosen, ac deinde eum in montem ascendisse, ait exponi posse juxta ordinem verborum, nempe Mosen sua sponte (לרעתו) montem conscendisse, ut ibi seorsim ageret, ac sese ad mandata Dei recipienda pararet, non autem ad crassam caliginem, antequam à Deo vocatus esset, accessisse. Addit etiam de ascensione mentis (עליות שכל) posse intelligi, Mosen scilicet mente ad Deum ascendisse, ut animum ac facultates suas ad propheticam influentiam recipiendam paratas haberet: atque ideò observat, non dici, Mosen ascendisse in montem, sed ascendisse ad Deũ. Sed expositio Aben Ezræ simplicior videtur.

V. 5. סְגֻלָּה מִכָּל־הָעַמִּים, *peculium* (vel *populus peculiaris*) *præ omnibus populis*] Id sic explicat; Quemadmodum si quis pretiosos aliquos nũmos habeat, eos sibi reconditos servabit, nec nisi è reliquis nummis in usus suos depromet; sic Deum eos sibi peculiariter servare voluisse, &c.

Regnum sacerdotum] Istud in hunc modum enarrat; Quemadmodum sacerdotes Deo sancti erant, ac à reliquo populo ad ministrandum separati; sic eos à reliquo mundi populo separatos Deoque sanctos fore. Quin & ideo *regnum sacerdotum* vocari ait, quòd Deo servire, revera sit regnare: ac citat Philosophum in Politicis (המדיני) dicentem, Legibus bonis subjectum esse, non servile ac fordidum, sed liberale esse ac honorificum.

Vers. 13. *Cum protractus fuerit sonitus buccinæ, &c.*] Putat

fic intelligendum, quamdiù Divina præſentia (השכינה) in monte erat, eo aſcendere non debuiſſe; ſed poſteà quando buccina ſonabat in ſignum Libertatis, & veniæ à Deo poſt peccatum idololatriæ impetratæ, aſcendere eis licuiſſe, quia nimirùm tunc Divina præſentia à monte diſcedebat, & in tentorio conventûs inter Cherubinos requieſcebat.

V. 21. פֶּן־יֶהֶרְסוּ אֶל־יְהוָה לִרְאוֹת *Ne perrumpant ad Dominum, ut aſpiciant*] Id eſt, ut ille explicat, *Ne curiosè contemplentur gloriam illam, quam in monte conſpiciunt, & nonnulli eorum imaginentur ſe videre ſimilitudinem ac notam aliquam corporalem*; quemadmodum * uſu venit eis, qui vel è longinquo, vel perterrefacti aliquid aſpiciunt, ut ea, quæ revera non ſunt, ſe videre exiſtiment.

V. 24. *Et aſcendes tu & Aharon tecum*] Aſſerit hoc non ita intelligendum, ac ſi Moſes in monte futurus erat, cum Decalogus datus eſſet, ſed quòd poſteà in montem aſcenſurus erat, ut Tabulas acciperet, uti habetur cap. 24. 2. &c. Quin & ideò ait Deum voluiſſe, ut Moſes, cum Lex data fuit, non in monte, ſed inter Iſraelitas eſſet, (id quod probat ex cap. 20, 19.) ut eò magis conſtaret, Legem non à Moſe, ſed à Deo ipſo datam fuiſſe.

Cap. 20. 1. *Et locutus eſt Deus, &c.*] Notat Decalogi præ reliquis Dei præceptis triplicem fuiſſe præcellentiam, 1. Quod à Deo per ſe immediatè datus erat. 2. Idque univerſo populo Iſraelitico ſimul congregato. 3. Quòd in duabus Tabulis Lapideis à Deo ipſo ſcribebatur. Cum autem Doctores dixerint, totum Decalogum unico ſermone (ברבור א') dictum eſſe oſtendit eos id tantùm voluiſſe, omnia Decalogi præcepta inter ſe conjuncta ac unita eſſe, (מפני התקשרות ואחדות) non autem negaſſe, præcepta Decalogi per pauſas & diſtinctiones (בהפסקות והבדלי המאמרים) pronuntiata fuiſſe.

* ſcribitur כמו שיקרא ſed opinor pro כמו שיקרה.

Notat

Notat insuper tredecim fundamenta (quæ vocant, seu articulos fidei Judæorum) in Decalogo esse comprehensa: * nempe primum fundamentum *de existentiâ Dei* in istis verbis, *Ego sum Dominus Deus tuus*, &c. Et secundum, *de unitate Dei* in istis, *Non erunt tibi dii alii*, &c. Et tertium *Deum nempe non esse corporeum*, in istis, *Non facies tibi sculptile*, &c. Et quartum, scilicet *Deum esse æternum, & alia omnia esse de novo*, in istis, *Nam sex diebus Dominus fecit*, &c. Et quintum, nempe *Deum esse colendum*, in istis, *qui me amant, & mandata mea custodiunt*. Et sextum, *de Prophetiâ in genere*; Et septimum, *de prophetiâ Mosis*; ea nempe discì ex ipsâ statione (מעמד הענין) ad montem Sinai: in hanc rem etiam citat id quod legitur Deut. 5. 24. & Exo. 19. 9. Et octavum, *de perpetuitate Legis*, in istis verbis, *Et exercens misericordiam erga millenos*, &c. Et nonum, nempe *Legem esse de cælo*; Israelitas enim Deum loquentem audivisse: Et citat v. 22. hujusce capitis. Et decimum, *de scientiâ Dei*; Et undecimum *de providentiâ Dei in remunerando, & puniendo*, cum dicitur, *Quoniam ego sum Deus zelotes*, &c. Et duodecimum, *de adventu Messiæ*; Et decimum tertium, *de resurrectione mortuorum*; hæc siquidem comprehensa etiam esse in iis verbis, *Et exercens misericordiam*, &c. Ista enim (nempe adventum Messiæ, & resurrectionem mortuorum) esse misericordias, quas Deus post millenas generationes (אחרי אלפים מחרורות) exhibebit. Ostendit insuper omnia reliqua Dei mandata, quæ hîc illic in Scripturâ occurrunt, in verbis Decalogi summatim contineri.

V. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus*, &c.] Asserit istam esse præfationem omnium præceptorum. הוא הקדמה לכל הדברות sed etiamsi dicat verba ista nullum in se continere præceptum, ea tamen inter עשרה הדברות *decem verba* recenset. Asserit enim numerum istum de-

* Tredecim fundamenta, seu articuli fidei Judæorum.

rarium non respicere præcepta, sed sermones & pausas, quæ inter singulos sermones fuerunt: & primum sermonem (דבור) comprehensum vult eis verbis, *Ego sum Dominus Deus tuus*, &c. Secundum autem inchoat abeis verbis, *Non erunt tibi alii*, &c. Tertium deinde facit, *non sumes nomen Domini*, &c. Et sic in reliquis, uti à nostris præcepta distingui solent. Sed ex Deut. 4.13. apparet עשרת הדברים *decem verba* totidem præcepta denotare: unde cum ipso Abrabaneele fatente, illud *Ego sum Dominus Deus tuus*, &c. præceptum non sit, nec inter *decem verba* numerari debet.

V. 5. *Usque ad tertiam & quartam generationem*] Tamdiù enim idolatram ait posse vivere, ac posteros suos videre, idque etiam à Maimonide observatum refert. Addit hominem post quartam generationem non existimare se ullam cum posteris suis propinquitatem habere. Monet insuper hoc intelligendum vel de parvulis, qui sunt quasi membra hominis, & quasi pars ejus atque ideò ob peccatum ipsius puniri possunt, quod ipse in eis puniatur: vel de adultis, qui cum peccata patrum imitantur, non solum ob sua, verumetiam ob patrum peccata punientur. *Id* autem non nisi in peccato idololatriæ ob summam ejus atrocitatem locum habere vult: in aliis siquidem peccatis, etiamsi filii patrum suorum vestigiis insistant, non tamen nisi ob sua ipsorum peccata puniendos censet. Sed ut idololatria gravissimum sit peccatum, in aliis tamen peccatis comminationem istam vim suam habere, non videtur dubitandum.

V. 8. *Memento diei sabbati*] Ait Deum, primò prohibuisse Epicureismũ & atheismũ positivum (אפיקורסות והכפירה הקנינית) nempe v. 2. &c. deinde atheismum privativum (הכפירה ההעדרית) idque primò respectu verborum v. 7. deinde respectu factorum v. 8,

9,10. Hiſce autem verbis, *Memento diei ſabbati*, præcipi ait, ne dies ſeptimanæ appellentur nominibus planetarum, ſed ut dicatur, *primo ſabbati, ſecundo ſabbati*, &c. idque à Doctoribus in Mechilta traditum refert. Atque ita ſanè Mat. 28. 1. Mar. 16. 2. Luc. 24. 1. Joh. 20. 1. Act. 20. 7. & 1 Cor. 16. 2. primus dies ſeptimanæ appellatur *primus ſabbati*, vel *ſabbatorum*, & Luc. 18. 12. ipſa ſeptimana vocatur *ſabbatum*.

V. 9. *Sex diebus*, &c.] Ait Interpretes velle id per indulgentiam dictum, ut ſenſus ſit, *ſex diebus licet tibi pro libitu operari*: ipſe autem putat ſic exponi poſſe, ut admonitio ſit, ne quis dies obſervet, utrum ſcilicet boni an mali (fauſti an infauſti) ſint, ſed ſex diebus abſque ullâ iſtiuſmodi ſuperſtitione ſe operi ſuo accingat: ſed hoc ſubtilius eſſe videtur.

Sed ſeptimus dies, &c.] Refert Maimonidem dicere, ideò Iſraelitas ſeptimo quoque die ab operibus ſuis ceſſaſſe, ut ſeptimam vitæ ſuæ partem in quiete & delitiis (במנוחה ועונג) tranſigerent: *ſed convenientius* (inquit) *eſt dicere, ſabbatum fuiſſe obſervandum, ut ſeptimâ vitæ parte vacarent, & ſtudio Legis incumberent.* Et citat Rabbinorum dictum, לא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא ללמוד בהם תורה *Non data erant Iſraeli ſabbata, & dies feſti, niſi ut in eis Legem diſcerent.* Atque addit ideò etiam ab eis dictum eſſe, שקולה השבת כנגד כל המצות *Præceptum de ſabbato eſſe inſtar omnium præceptorum.*

V. 12. *Honora patrem*, &c.] Ait videri hoc præceptum ex iis eſſe, quæ hominum inter ſe officium ſpectant, atque ita ſenſiſſe Nahmanidem; ſed tamen inter ea eſſe quæ hominis erga Deum officium continent, ac ad primam Tabulam pertinere. Hiſce enim verbis, *Honora patrem tuum*, honorem Dei, qui eſt verus omnium pater, eſſe comprehenſum. Iſtam etiam vetuſtiorum Rabbinorum

ſententiam fuiſſe indicat: at hoc præceptum ejuſdem planè ordinis cum ſequentibus eſſe, ac propterea ad ſecundam Tabulam pertinere, ſatis eſt manifeſtum.

Ut dies tui, &c.] Sic nimirùm ait Deum benedicturum eis, qui huic præcepto obtemperant, ut dum parentes ſuos, à quibus vitam acceperunt, debito honore proſequuntur, vita diù fruantur; idque non in exilio, in alienam terram deportati, ſed in terra ſibi a Deo donata, tutò nempe ac quietè in ſua ipſorum patria permanentes. Addit etiam futurum, ut qui parentibus ſuis honorem habuerit, ipſe a filiis ſuis in honore habeatur. כי הנה במדה שאדם מודד בה מודדין לו *Nam ecce quâ menſurâ quis metitur aliis, eâdem & alii viciſſim ipſi metientur.* Proverbialis eſt ſententia, & extat in tractatu Talmudico *Sotah*, cap. 1. Vide Mat. 7. 2.

V. 13. *Non occides.*] Hoc præcepto id etiam comprehenſum ait, ne eleemoſyna pauperi denegetur nam qui eleemoſynam dare renuit, eum pauperes ac egenos interficere. כי המונע את הצדקה הוא הורג נפשות העניים והאביונים

V. 21. *Et Moſes appropinquabat*, &c.] Refert Doctores dicere, circa glorioſam Dei præſentiam (סביב הכבוד) fuiſſe tria ſepimenta; (שלש מחיצות) primò nempe fuiſſe tenebras; deinde nubem; & adhuc interius craſſam caliginem. Moſen igitur tenebras & nubem pertranſiiſſe, & ad craſſam caliginem, ubi erat glorioſa Dei præſentia, acceſſiſſe.

V. 23. *Deos argenteos & deos aureos*] per deos iſtos ait hîc intelligi תלסמאות *teleſmata*, ſeu figuras factas ad deducendum influentias ſtellarum רוחניות הכוכבים Aſſerit enim hic non prohiberi cultum idolorum, ſed ne in orationibus ſuis mediatores adhiberent, vel figuras facerent, quibus influentiam ſtellarum ad facultates ſuas augendas deducerent: Deum enim ipſum iis in omnibus

omnibus, quæ ab ipso peterent, propinquum fore, ipsum eos auditurum, eisque responsurum, non per angelum aut stellam, aut* alium mediatorem, quemadmodum Deus absque ullo mediatore ipsis locutus fuerat

V.24. *Altare terreũ*, &c.] *Non ex auro* (inquit) *vel argento sed ex simplici terra*, hoc autem intelligi ait de altari, quod postea faciendum erat, nempe altari holocausti, non incensi; propterea dictum, *Et sacrificabis super illud*, &c. Hoc igitur illud esse, quod facere debebant, non telesmata, ut influentiæ ac benedictionis divinæ capaces essent.

CAP. 21. 2. *Servum Hebræum*] Hoc intelligi ait de eo, qui ob furtum suum a Judicibus in servitutem traditus fuit: nam si quis seipsum venderet, eum pro arbitrio potuisse annos servitutis suæ præfinire, atque ideò non anno septimo, nec nisi tempore servitutis exacto, libertatem consequi debuisse, nisi fortè vel Jubilæum interveniret, vel herus ipsius moreretur.

V.4. *Si Dominus ejus dederit ei uxorem*] De ancilla Canaanitide interpretatur: ejusmodi enim uxorem ad procreandos liberos herum servo suo dare potuisse: Atque ex hoc versu ait perspici, versum præcedentem de uxore Israelitide esse intelligendum.

V.5. וְאִם אָמֹר יֹאמַר *Quod si dicendo dixerit*] Sic ad verbum Latinè sonat, id autem sic exponit, *Si non semel, sed jæpiùs dixerit*, &c.

V.6. אֶל־הָאֱלֹהִים *Ad Judices*] Asserit Judices non vocari *Elohim* nisi respectu loci judicii (אבל למקום המשפט) quod ibi judicia Dei exerceant; uti dicitur (Deut. 19. 17.) *Et stabunt duo isti, qui litem habent, coram Domino*, &c.

לְעֹלָם *In sæculum.*] Ait Jubilæum, seu 50. annorum spatium vocari עולם *sæculum*, quod 50. annis fine

* Judaica adversus Christum perfidia hic cavenda.

דור אחר *unum seculum*. Hîc pro conceſſo ſumere videtur עולם & דור ejuſdem prorſus ſignificationis eſſe, cum tamen עולם perpetuitatem denotare ſoleat, non ſic autem דור nisi geminetur, דור ודור.

V.7. *Et ſi quis filiam ſuam*, &c.] Sic dictum ait, quòd nec Judices, nec propinqui, nec alii ulli potuerunt ancillam Hebræam vendere; patrî autem filiam ſuam, cum parvula eſſet, nec dum pubertatis ſigna haberet, vendere licuit.

Non exibit, &c.] Non ſic intelligendum ait, quaſi ancilla Hebræa* poſt ſex annos, & in Jubilæo non exitura eſſet, ſed quòd reliquæ, quæ de ſervo Hebræo dicta ſunt reſpectu conjugii, (בענין האישות) in ancilla Hebræa non obtinent. Aſſerit etiam Legem non permiſiſſe, ut quis filiam ſuam venderet, niſi ubi probabile erat (אלא במקום שסבור וכו') emptorem vel eam ſibi deſponſare, vel filio ſuo in uxorem dare voluiſſe. Neque enim ſolere hominem puellam operis gratiâ emere, cum & mente pariter ac membris ſit infirma, ſed ut eam ob pulchritudinem in uxorem ducat, vel ob egregia ipſius facta ſibi, aut filio ſuo deſponſet. Sed iſta nec in Scriptura fundamentum habere, nec in ſe ſatis ſolida eſſe videntur.

V.8. בְּבִגְדוֹ בָהּ *cum perfide cum ea egerit*.] Monet verbū בגד denotare perfidiam, cum quis fraudulenter agat cum eo, qui in ipſo confidit. בקראת בגידה חמרמה שיעשה האדם למי שיבטח באמונתו

V.11. *Si autem hæc tria*. &c.] Id eſt, ſi nec ſibi, nec filio ſuo eam deſponſet, nec redimi faciat. Iſtam expoſitionem receptam, ac veram eſſe dicit: addit tamen juxta ſeriem verborum, (ſeu verſuum כפי סגנון הפסוקים) intelligi poſſe tria iſta v.10. memorata, ſi nempe ex

* At ſi à judicibus vendi non poſſet, id quod ad v.2. de ſervo Hebræo dixit, etiam hîc locum habere videtur.

tribus

tribus iſtis quicquam detraxerit, tunc puellam illicò gratis liberam exire debere.

V. 13. *Sed Deus tradiderit in manum ejus*] Hoc dictum ait, ut intelligamus, etiam ea, quæ reſpectu noſtri fortuitò accidunt, à ſuprema Dei providentiâ gubernari. לחניד שהדברים אשר בכאן עם היורת מהם במקרה בהזדמן בעולמנו הנה הם מוסגחים מלמעלה Et citat Rabbinorum dictum, אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה *Non percutit* (ſeu *ledit*) *homo digitum ſuum in terrâ, niſi proclametur* (ſeu *decretum ſit*) *ſuper ipſo in cælo.* Apothegma iſtud etiam Buxtorfius habet in Lex Talm. in verbo נקף.

V. 14. *Sed ſi quis præſumptuosè fecerit, &c.*] Hîc redarguit eos, qui homicidis ultroneis aſyla præbent, nec permittunt, ut iſtiuſmodi facinoroſi ab altaribus ſuis abſtrahantur.

V. 19. *Efficiet ut prorſus ſanetur.*] Refert ex traditione Doctorum percuſſorem tria inſuper compenſare debuiſſe, nempe הצער *afflictionem*, ונזק *& damnum*, ſeu *nocumentum*, ובשת *& dedecus*, ſeu *ignominiam*, nimirùm כפי כבודו וכבוד משפחתו *juxta honorem ipſius, & honorem familiæ ejus.*

V. 24. *Oculum pro oculo, &c.*] Totum iſtud de pecuniâ redemptionis pretio intelligi vult; etiamſi enim filii regum eſſent, tamen in hâc re tanquam ſervos reputari ait, ut quanto minoris ob defectum oculi, vel dentis, &c. vendi poterant, tantum percuſſor ſolvere teneretur. Atque argumentatur, non poſſe hæc, ut ſonant, intelligi; aliquando enim futurum, ut ſi cui oculus effoderetur, vel manus amputaretur, is ex vulnere moreretur, atque ita pro oculo, aut manu, non ſolùm oculus aut manus, ſed vita etiam ipſa inſuper amitteretur. Verùm ad hoc reſponderi poteſt, Legem non eſſe ſollicitam de eo, quod

ex accidenti, & præter intentionem evenit. Id validius esse videtur, quod refert Nahmanidem objicere, nempe si oculus reverà pro oculo, & manus pro manu danda esset, quorsum suprà, v. 19. diceretur, percussori curandum fuisse, ut percussus sanaretur, & jacturam temporis, quo percussus ab operè cessavit, à percussore fuisse compensandam? Sed ad istud etiam fortè respondere licet id quod habetur, v. 19. de istiusmodi percussione intelligi, ex quâ nullius membri amissio, sed duntaxat percussi debilitatio consequeretur.

V. 29 *Et dominus ejus etiam morte afficietur.*] Refert Doctores istud intelligere de morte non à Judicibus, sed à Deo ipso infligendâ: ipse autem ex v. 30. colligit, mortem à Judicibus infligendam hîc intelligi; id quod mihi verissimum videtur. Refert autem Nahmanidem de morte cœlitùs infligendâ interpretari, ac quod de pretio redemptionis sequitur, de oblationibus ad placandum Deum adhibitis intelligere: sed id scripturæ verbis minùs consonum videtur.

V. 34. *Dominus putei, &c.*] Asserit eum sic vocari, qui puteum (anteà fossum, posteà autem obturatum) aperuit, vel (de novo) fodit, etiamsi de publico puteo intelligatur. Monet etiam hanc legem ad omne offendiculum, quod quis publicè posuerit, se extendere. Atque hoc documentum (הודעה) tradit, leges hasce, quæ hîc occurrunt, non restringi ad ea, quæ memorantur, sed de iis simul ac aliis similibus debere intelligi. Refert autem Doctores dicere, Legem hanc non ad hominem, nec ad suppellectilem (כלים) extendi, quòd homo præditus sit intelligentiâ, quâ sibi consulere possit, & supellex ab homine, prout ipsi libuerit, portetur.

V. 35. *Divident pecuniam, &c.*] Hoc absque dubio intelligi ait, cum boves æqualis sint pretii: alioqui enim fieri posse, ut qui damnum dedit, quæstum faciat.

CAP.

CAP. 22. 1. *Quinque boves, &c.*] Probat ſententiam Maimonidis,* ideò graviorem pœnam decerni eis, qui furantur boves, & oves, quàm iis, qui res alias furantur, quòd boves & oves in agris oberrent, ac proinde furto faciliùs poſſint auferri: quo autem faciliùs peccatum perpetrari poſſit, eò graviùs puniendum, ut ab eo perpetrando homines abſterreantur: atque ideò etiam furtum bovis graviore pœna affici quàm furtum ovis, quòd boves ſparſim agant, ac proinde minùs facilè cuſtodiri queant, cum oves gregatim incedentes faciliùs à paſtore cuſtodiantur. Quod autem dicitur v. 4. *Si furtum in manu ejus, &c.* Id ideò dictum ait, quòd is minùs peccat quàm qui vendidit, vel mactavit: hunc enim longiùs in peccato progreſſum eſſe, & peccata peccatis cumulaſſe; atque ita peccatum Achanis exaggeratum notat Joſ. 7. 11. Obſervat etiam non eſſe dictum, ד' כבשים & ה' שוורים ſed ד' צאן & ה' בקר propterea dici poſſe, non niſi duplum reſtituendum; ſed quia inter boves & oves, mares pretioſiores ſint fœminis, ideo ſi boves & oves non ſolùm furto ablatæ, verum etiam venditæ, vel mactatæ eſſent, ut utrum mares an fœminæ fuerint, dignoſci non poſſet, tunc quinque boves pro bove, & quatuor oves pro ove reſtitui debuiſſe, quia quinque boves fœminæ vix duos boves mares, & quatuor oves fœminæ vix duas oves maſculas pretio æquarent.

V. 3. *Vendetur ob furtum ſuum.*] Refert traditionem eſſe, quòd qui ob furtum vendebatur, non tenebatur ad reſtitutionem dupli, aut quintupli, aut quadrupli, ſed tanti duntaxat quantum furabatur. Illud autem Prov. 6. 31. de reſtituendo ſeptuplo, dicit non intelligi de pœnâ à Judicibus decretâ, ſed de infamiâ & ignominiâ, quâ quis in furto deprehenſus afficitur, quámque ut evitaret, libenter ſeptuplum reſtitueret, imò

* In More part. 3. cap. 41.

omnes

omnes facultates suas profunderet. Atque hîc etiam eos vellicat, qui ob furtum bovis, vel ovis, aut aliarum istiusmodi rerum homines capitali pœnâ afficiunt.

V. 10. *Si quis, &c.*] Refert Doctorum sententiam esse, superiorem legem intelligi de eo, qui gratis, hanc autem de eo, qui ob mercedem aliquid custodit: non enim solere homines pro custodienda pecunia, aut supellectile mercedem accipere, cum ea absque ullo labore, aut sumptu custodiantur; de bestiis autem aliter se rem habere, atque ideò non solere eas gratis custodiri.

V. 14. אִם בְּעָלָיו אֵין עִמּוֹ *Si dominus ejus non sit cum eo*] Id autem sic exponit; *Quandoquidem is, qui commodavit, non consociatus est cum eo, qui commodatò accepit, in percipiendo commodo ex re commodatâ.*

V. 16. *Si quis pellexerit, &c.*] Quia plerumque viri solent adolescentulas ignobiliores, & quas conjugio sibi jungere dedignantur, ad concubitum pellicere, ideò ut à flagitio isto absterrerentur, ait Deum statuisse, ut qui puellam pellexit, eam in uxorem ducat.

V. 17. *Si pater ejus, &c.*] Id sic explicat, Si è contra contingat, ut puella sit honoratior ac nobilior eo, qui ipsam pellexit, atque ideò pater ejus nolit, &c.

V. 18. *Præstigiatricem, &c.*] Hanc legem præcedenti subjunctam putat, quòd præstigiatricum operâ ad pelliciendas virgines nonnulli uti soleant. Quin & ex eo, quod de Jezebele legitur, observat scortationes & præstigias conjunctas esse solere.

V. 25. לֹא תְשִׂימוּן *Non imponetis*] Plurale hîc positum dicit, respectu fœneratoris, & testium & scribæ; quin & Judicis, cui etiam præcipitur, ne syngraphàm, in qua de usura cautum est, ratam habeat. Hanc etiam legem, etiamsi pauperis mentio fiat, sine dubio tamen de divite quoque intelligi ait; sed ideò pauperis mentionem fieri, quod is potissimum augustiis & pressuris (vel oppressoribus דּוֹחֲקִין) sit obnoxius. V. 26.

V.26. עַד בּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ *Cùm ſol occiderit.*] Scripturam hìc loqui ait de veſte nocturna, nec diurnæ veſtis mentionem facere, quòd eam homines pignori dare non ſoleant, ita ut nudi incedant. De iſtiuſmodi enim paupere ſermonem eſſe exiſtimat, qui veſtes mutatorias non habuerit: atque idcò etiam hanc legem non vult ad divitem extendi, etiamſi priorem de uſura divitem æque ac pauperem ſpectare cenſeat.

CAP.23.1. *Non ſumes, &c.*] Hoc præceptum dicit reſpicere actorem (בעל הדין) illud autem teſtes, *Ne ponas manum, &c.* et quod ſequitur ad judicem pertinere, *non ſequeris multos, &c.* illud denique patrono (ſeu advocato, vel cauſidico, המליץ) dictum, *neque reſpondebis in cauſa, &c.*

V.11. *Septimo autem,* &c.] Quemadmodum ſervus Hebræus poſt ſex annos ſervitutis anno ſeptimo libertatem ſuam habuit, ita ait terram ſex annis cultam, anno ſeptimo quaſi liberam è domini poteſtate exire debuiſſe: & ut ſeptimo die ab opere, ita ſeptimo anno à colenda terra ceſſandum fuiſſe.

V.14. שֵׁבֶט רְגָלִים *Tribus vocibus*] Notat רגלים *pedes* hìc idem ſignificare quod פעמים *vices* ut פְּעָמִים; idem quod רגלים Cant. 7.1. מה יפו פעמיך. *Quam pulchri ſunt pedes tui?*

V.16. *In exitu anni*] Id dictum ait, quod à Tiſri ad Tiſri (à Septembri ad Septembrem) annos numerabant.

V.17. *Coram Domino Deo*] Hinc obſervat, aſcenſionem iſtam non eo ſpectaſſe, ut genio ac lætitiæ indulgerent, ſed ut Deo adhærerent, ac coràm ipſo ſeſe ſiſterent, quemadmodum ſervus tempore præſtituto hero ſuo ſiſtit. Quin & iſtam eos inde utilitatem conſecutos ait, ut ad ſubjiciendum ſe cultui Dei, ac ad ſuſcipiendum ejus in ſe imperium, & ad audiendum ex ore Sacerdotum & Levitarum

Levitarum ejus Legem & mandata animas ſuas aſſuefacerent.

V. 19. *Principium primitiarum*, &c.] Illud v. 18. reſpicere ait feſtum azymorum, hoc autem feſtum Septimanarum, atque intelligi manipulum, ac duos panes: quin et illud innui, non exſpectandum fuiſſe, donec hordeum in locis propè Jeruſalem matureſceret, ſed ubicunque primò in terra Iſrael matureſceret, etiam ſi in locis à Jeruſalem remotiſſimis, inde primitias ad domum Domini fuiſſe afferendas.

Non coques hœdum, &c.] Hoc feſtum Tabernaculorum ait reſpicere, eò autem ſpectare, ut crudelitas (מוֹרֶת הָאכְזָרִיוּת) amoveatur, uti illud Deut. 22. 6, 7. Poſteà autem dicit ſibi probabilius videri id quod antèà ad hunc locum ex ipſo, ſed fide alterius, annotavi: atque addit idololatras exiſtimaſſe, ſe ritu iſto deorũ ſuorum favorem conciliaſſe; שבזה יתרצו לאל הי"ם Refert autem in Hiſpania paſtores bis in anno convenire, atque inter ſe epulari; ac cibum eorum eſſe carnem ac lac; quin et carnem hœdinam majori apud eos in pretio eſſe בתשביר הוה *cum hoc jure*, ſeu *pulmento*; id velle videtur, ſi lacte hœdino coquatur: iſta autem verba non advertiſſe videtur * vir quidam eruditiſſimus, cum de Abrabanelis ad hunc locum commentario verba fecerit. Sed et illud præterea addit, ſe pro certo audiviſſe, etiam in Anglia (בְּאִי קְצֵה הָאָרֶץ הַנִּקְרָאת אַנְגְלִאטִירָא) quæ reliquas omnes terras ovium multitudine ſuperat, conſuetudinem iſtam perpetuo obſervari; ſed de conſuetudine iſta me nihil quicquam audiviſſe fateor. Refert autem Doctorem quendam metaphoricè dictum exiſtimare, atque id innuere, quemadmodum hœdus matri ipſum lactanti recalcitrans, dignus eſt qui lacte matris ſuæ coquatur, ita qui erga Deum

* Gregor. obſervat cap. 19.

pro

pro beneficiis ejus ingrati ſunt, mereri ut benedictiones in maledictiones convertantur. Vide infra ad cap. 34.26.

V.22. וְאֵבְתִּי וגו׳ *Et inimicus ero, &c.*] Aſſerit אויב et צורר ſic inter ſe differre, quod אויב is ſit, qui odium adverſus aliquem intus in corde gerit, atque ei malefacere cogitat: צורר autem, qui actu aliquem affligit.

V.24. הָרֹס תְּהָרְסֵם וגו׳ *Deſtruendo deſtrues, &c.*] Sic illico, ושבר תשברנה *& confringendo confringes.* Iſtis verborum geminationibus ſignificari ait, ſimulachra eorum in minutum pulverem redigenda, ac in auras diſpergenda fuiſſe.

CAP. 24.8. *Et aſperſit eum populo*] Refert Interpretes velle, Seniores populi aſperſos fuiſſe; ipſe autem exiſtimat Moſen duodecim ſtatuas, quarum v.4. fit mentio, ſanguine aſperſiſſe, atque populum dici aſperſiſſe, quod ſtatuæ iſtæ duodecim tribus Iſrael repreſentabant: ſed prior expoſitio mihi videtur commodior. Poſteà autem dicit, ſanguinem aſperſum fuiſſe vel ſuper ſtatuas, vel ſuper populum ipſum: ſed quomodo tot hominum myriades ſanguine aſpergi potuerint, non oſtendit.

V.10. כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר *Sicut opus lapidis ſapphiri*] Probat id quod dicit Aben Ezra, לבנת hîc idem eſſe quod אבן *lapis*; improbat autem id quod dicit, Sapphirum eſſe rubicundam; nullo enim colore præditam eſſe dicit, ſed omnium colorum capacem. Quod autem Aben Ezra affert ex Thren. 4.7. ſic intelligendum ait, quod puri erant inſtar Sapphiri. Notat inſuper ideo dictum כמעשה *ſicut opus*, quia Sapphirus non ſplendet, niſi artificis opera poliatur.

V.12. *Et Dominus dixit Moſi, Aſcende, &c.*] Elegantes alludit ad illud quod ſcribitur in libro Eſther, nemias

in atrium interius ingredi licuisse, nisi ei rex aureum sceptrum porrigeret; id autem Deum hîc Mosi duntaxat præstitisse.

V. 13. *Et Minister ejus Josua*] Dicit Josuam ad pedem montis substitisse, usquedum Moses descenderit: atque hîc Doctores illud usurpasse refert; [a] *Qui custodit ficum, de fructu ejus comedet: sic qui observat dominum suum, honorabitur.*

V. 16. *Et gloria Domini, &c.*] Vide infrà ad cap. 40. v. 35.

Cap. 25. 2. תְּרוּמָה *Oblationem*] Inter alia observat, Deum noluisse, ut si quis totum quod haberet, profunderet, id ab eo acciperetur; profusionem enim non perfectionem esse, sed defectum. כי הפזר אינו שלמות אבל חסרון Atque ideo fortè ait spontaneam oblationem dictam תרומה, quod quinquagesima pars esset; תרי במאה eam enim sanctæ oblationis proportionem fuisse. Vide Num. 31. 30. & 47. Sed id hoc loco observatum nec ille dicit, nec ego ullo satis probabili argumento probari posse arbitror.

V. 4. וְתְכֵלֶת וגו׳ *Et hyacinthum, &c.*] Refert R. Levi Ben Gersom dicere, ista omnia fuisse lanam, istiusmodi coloribus imbutam: sed id non rectum esse dicit; lanam enim hîc vocari עזים *pilos capri nos.* Hæc igitur omnia [b] sericum fuisse asserit; & תכלת fuisse sericum marini coloris; ארגמן sericum rubicundum, & תולעת שני sericum sua natura pulchrum; גאה כפי תולדתו At vox שני (à שנה *iterare*) indicare videtur, dibaphum, seu bis tinctum ea significari.

וְשֵׁשׁ *Et byssum*] Dicit linum fuisse Ægyptiacum, quod erat præstantissimum. Addit vocari שישה à שש *sex*, cum filum est sexies duplicatum; item משוה שש cum autem filum est singulare, vocari בד quod singula-

[a] Prov. 27. 18. [b] ממו׳

ritatem

ritatem (היחידות) denotat. nomen autem פשתה ipsam lini substantiam designare. Sed de hisce vocibus alii aliter censent, ac fortasse rectiùs, nempe בד linum vulgare esse, (quanquam fortasse linum in genere significat, ut & פשתה) sed שש esse linum tenue, et pretiosum et שש משזר linum istiusmodi contortum.

ועזים *Et pilos caprinos*] Seu, ut ille interpretatur, *lanam caprinam*. והוא צמר העזים. Addit lanam hanc esse molle illud, quod est in capris circa radices pilorum, idque summam habere mollitiem; שיהוא בתכלית הרכות, De lana autem ovina, ac agnina nullam hîc mentionem fieri ait, quod in Ægypto, et reliquis terris Orientalibus vilis erat, lana autem caprina erat præstantissima.

V. 5. ועורות תחשים *Et pelles taxorum.*] Refert R. Levi Ben Gersom scribere תחשים esse תישים *hircos*, quorum pelles pellibus arietum sunt duriores, atque ideò ex eis calceos fuisse confectos, uti habetur Ezech. 16.10.

Et ligna Shittim] Dicit esse ligna cedrina, quæ crassa quidem, sed tamen admodum levia. והם עבים וקלים מאד putat autem mercatores undequaque ad Israelitarum castra venisse, atque ex eis Israelitas ligna ista, ut & oleum, & aromata emisse.

V. 6. בשמים וגו׳ *aromata, &c.*] Asserit vocem בשמים comprehendere cibos odoriferos, & aromaticos: ea autem aromata, quæ non comeduntur, vocari סמים, ac hujus distinctionis assertorem laudat Nahmanidem.

V. 7. ואבני מלאים *Et lapides impletionum*] Rejicit expositionem R. Salomonis supra ad hunc locum memoratam; item opinionem Nahmanidis, lapides nempe sic dictos, quòd integri essent, quales creabantur. Atque observat Lapides istos duos, qui erant in Ephod, non sic appellatos, sed duntaxat lapides istos duodecim,

qui erant in Pectorali, quòd confertim positi essent, ita ut pectorale totum eis impleretur. Atque hanc rationem nominis astruit ex ipsis Scripturæ verbis cap. 28. 17. Vide infrà ad locum istum.

V. 15. *Vectes erunt in annulis, &c.*] Hoc ideò dictum ait, quòd ut annuli erant propter vectes, ita vectes eò spectabant, ne qui Arcam portabant, ejus substantiam tangerent. כדי שלא יגעו בעצם הארון.

V. 20. *Et Cherubim expandent alas suas*] Monet antèa de Cherubinorum alis nihil dictum esse, quòd notum esset, Cherubinos esse alatos: ac citat illud, *Et equitavit super Cherubinum, & volavit.*

V. 31. וְקָנֵהּ *Et calamum ejus*] Id est, *calamos*; singulare pro plurali. Refellit autem sententiam Aben Ezræ, candelabrum fuisse cavum; calamos enim non nisi cavos esse. Respondet calamos dictos esse, quòd exteriore formâ calamis essent similes, licet intùs non cavi, sed pleni fuerint. Quin & multos calamos reperiri ait, qui pleni sunt, nec ullam vacuitatem in se habent. Urget etiam Candelabrum non potuisse ex unâ massâ fieri, uti mandatum erat, si cavum fuisset.

Cap. 26. 1. מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב opere *artificis*] seu *artificioso*. Sic vocari ait opus artificiosè confectum, ita ut formæ depictæ in utroque latere appareant, cum in מעשה רוקם *opere acupictoris*, seu *acupicto* non nisi in uno latere appareant.

V. 15. *Et facies* אֶת־הַקְּרָשִׁים *asseres illos*] Istam vim habet ה in הקרשים, atque ita expressum dicit, quod cum antèa sermo habitus fuit de conficiendo Tabernaculo, notum erat asseres ad id fuisse necessarios. Quod autem nonnulli dixerint ideo dictum הקרשים quod asseres isti ex Ægypto erant allati, id merito rejicit tanquam à simplici Scripturæ sensu alienum.

V. 36. *Et facies* מָסָךְ *operimentum, &c.*] Notat triplicem

cem fuisse differentiam inter פרוכת *velum*, & מסך *operimentum*. 1. Quod *velum* artificiosè Cherubinis depictum erat, non sic autem *operimentum*. 2. Quod *velum* quatuor columnis, *operimentum* autem quinque imponebatur. 3. Quod *velum* aureas bases, *operimentum* vero argenteas habebat.

Cap. 27. v. 1. *Et facies* אֶת־הַמִּזְבֵּחַ *altare istud*] Monet ה *demonstrativum* adhiberi, quod omnes Israelitæ id expectabant, ut Deus altare extrui præciperet, super quod oblationes suas offerrent. Q. d. *Altare illud, quod inter vos erit, facies, &c.*

V. 8. *Ut ostensum tibi fuit, &c.*] Notat verba ista de aliquibus rebus ad Tabernaculum spectantibus usurpari, nempe iis, quæ factu erant difficiliores, ut de Candelabro, de Altari hoc, &c. sed de aliis rebus non usurpari, quæ nimirùm factu erant faciliores; de iis enim generale istud præceptum cap. 25. 9. sufficisse.

V. 10. *Et viginti columnas ejus*] Non dubium esse ait, quin columnæ istæ erant ex lignis Shittim, etiamsi id non sit expressum. Et in fine hujus Sectionis monet, non esse existimandum, (ולא יעלה בלבך) ea, quæ de Tabernaculo, ac rebus ad id spectantibus scripta sunt, nihil nunc ad nos pertinere. Nam etiamsi res ipsæ cessarint, non ideo tamen earum intelligentiam esse supervacaneam. Atque istud quidem verissimè dictum est, etiamsi miseri Judæi, velamine adhuc super corda ipsorũ posito, veram istarum rerum intelligentiam assequi nequeant.

V. 20. *Et mandabis, &c.*] Asserit istud hoc in loco, non propter se dictum esse, sed eb id quod sequitur de Aharone filiisque ejus, & eorum vestimentis, q. d. *Quandoquidem præcepturus es de accensione lucernarum, quas Aharon & filii ejus quotidiè accendent, ideò necesse est, ut eis sacerdotium assignes, eosque vestimentis ad ministerium suum accommodatis induas.* Atque ideo hîc dictum ait תצוה in

futuro *mandabis*, non צו *manda*, uti habetur Levit. 24. 2. ubi mandatum istud propter se intentum, ac loco idoneo recitatum. כי שם באה המצוה מתכוונת לעצמה ובא במקומה הראוי.

Oleum olivæ] Id expressum ait, ut intelligeretur, nec oleum nucum, (שמן אגוזים) nec oleum sesamorum, (שומשמים) nec oleum piscium, nec ullum aliud oleum præter oleum olivæ, usui isti inservire potuisse.

Tusum] Id nempe (ut explicat) quod ex olivis in mortario tusis primo exprimitur. (הטפה הראשונה) oleum enim ex olivis molendo expressum, (עי"ר דרך טחינה ברוחק) ait fæces habere admixtas, atque ideo sacro luminari non fuisse idoneum.

Jugiter] Verum esse ait, quod ab antiquioribus Rabbinis, & à Nahmanide dictum est, nempe Lucernam illam, quæ in medio Candelabri erat, nunquam fuisse extinctam: sed longè potior videtur expositio R. Salomonis, cujus hîc meminit Abrabaneel, quæ etiam Aben Ezræ erat; ea autem supra est memorata.

CAP. 28. v. 1. לְכַהֲנוֹ לִי *ut eos mihi sacerdotes constituas*] Refert Doctores dicere, vocem לכהנו ter usurpari cum litera ו addititiâ, idque innuere, stante priore Templo octodecim fuisse Pontifices: sed id Cabbalisticum & insulsum nimis videtur.

V. 4. *Hæ autem sunt vestes, &c.*] Observat hîc *Laminam*, & *subligacula* esse omissa, idque factum dicit, quod ea duntaxat hîc memorantur, in quibus conficiendis opus erat sapientia, uti colligit ex v. 3. Addit autem *Laminam* in *Mitra* seu * *Tiara* esse comprehensam, quod super eam posita erat; atque ideo postea, ubi de singulis vestibus conficiendis peculiaria dantur mandata, nullum peculiare mandatum reperiri de conficienda *Mitrâ*, sed duntaxat de conficienda *Laminâ*, v. 36. Monet insuper *Pectorale* hîc primo memorari, quod omnium vesti-

mentorum erat præſtantiſſimum, deinde *Ephod*, quòd *Pectorale* ei adjungebatur: reliqua etiam veſtimenta pro dignitatis ſuæ ratione eſſe recenſita.

V. 17. *Et implebis in eo impletiones lapidum*] Dicit ſenſum eſſe, *Pectorale* lapidibus adeò conjunctim inter ſe poſitis fuiſſe implendum, ut totum *Pectorale* quaſi unus lapis videretur.

Ordinibus quatuor] Aſſerit quatuor ordines lapidum fuiſſe, uti quatuor erant vexilla Iſraelitarum: atque ideò etiam exiſtimat, nomina tribuum non ſecundum ordinem nativitatis, ſed eo ordine, quo in vexillis erant, inſculpta fuiſſe: obſervat enim non hîc dictum eſſe כתולדתם *juxta nativitatem eorum*, uti dictum eſt v. 10.

אֹדֶם *Rubinus*] Sic interpretatur הוא הנקרא רוביני

פִּטְדָה *Topazius*] Dicit vernaculè vocari בלאש, minuſque rubicundum eſſe, quàm Rubinus ac magis ad albedinem & ſplendorem inclinare הוא יותר נוטה ללובן ולזוהר

וְנֹפֶךְ *Et carbunculus*] ſic exponit, והקארבונקולו, & præ reliquis ſplendeſcere ait, ac fulgurare.

V. 18. נֹפֶךְ *Smaragdus*] Vernaculè interpretatur אפראשמה.

סַפִּיר *Sapphirus*] Sic exponit, הוא הנקרא בלעז סַפִּירָה

וְיָהֲלֹם *Et adamas*] Vernaculè vocari ait דיאמנטי *Diamante*, atque omnium eſſe robuſtiſſimum.

V. 19. לֶשֶׁם *Ligurius*] Ille *amethyſtum* exponit אמאטישטה

שְׁבוֹ *Achates*] *Topazium* eſſe dicit, אישטופאז *

וְאַחְלָמָה *Et amethyſtus*] Videtur *Smaragdum* interpretari. הוא האישמיראלדה

* Refert iſtum lapidem haberi pro *magnete* אבן שהוא אסרו תמנוטה.

V.20. תַּרְשִׁישׁ *Beryllus*] interpretatur *Turcicum* בלעז טורקינה Refert autem gemmam seu *perlam existimari.*

וְשֹׁהַם *Et Onyx*] Chrystallum esse dicit, הוא הקרישטאל

וְיָשְׁפֵה *Et Jaspius*]Ita interpretatur הוא נקרא בלעז גאשפי

V.30. *Urim & Thummim*] Refert ex Doctoribus nonnullos velle, lapides istos duodecim fuisse *Urim* & *Thummim*, ac sic appellatos, מפני שהיו מאירים את דבריהם ומתמימים חשובותיהם *quòd illuminabant verba eorum, & responsa eorum perficiebant.* Sententiam autem istam improbat, quòd ex verbis Scripturæ videatur, *Urim*, & *Thummim* quiddam fuisse, quod Moses in *Pectorali* posuit, quemadmodum Tabulæ Legis ab eo in Arca positæ erant. Probat igitur Rabbinorum traditionem, nempe *Urim* & *Thummim* fuisse שם המפורש *nomen Dei explicatum*, quod Moses scripsit & inter plicaturas Pectoralis posuit; atque istius nominis beneficio Pontificem prophetico Spiritu imbutum fuisse: sed id pro inani Judæorum commento meritò habeatur. Notat autem ex cap.7. tractatus Talmudici *Joma*, tres conditiones, quod ad oraculum istud *Urim* & *Thummim* attinet, fuisse requisitas. 1. Respectu interrogantis, eum nempe non nisi regem fuisse, vel synedrium magnum, (בית דין הגדול) vel aliquem, cujus ope ac opera tota congregatio utebatur מי שהצבור צריך אליו. 2. Respectu interrogationis, eam scilicet non de re aliqua privata fuisse, sed quæ universos Israelitas spectabat. 3. Respectu interrogati, eum nempe fuisse sacerdotem magnum, super quem Spiritus S. requievit. De modo autem, quo Pontifex id quod quærebatur, intellexit, consentit eis qui ex literis emicantibus id factum putant. Cum enim Pontifex de re aliqua consultus erat, ait eum primo de sacris nomi-

nominibus, quæ inter plicaturas Pectoralis posita erant, cogitasse, ac deinde lapides aspexisse, atque inde statim coram oculis ejus literas responsi ipsius emicuisse. sed quia literæ emicantes variè digeri ac componi potuerunt, ita ut diversæ voces inde orirentur, cum nonnulli existiment Pontificem à Spiritu S. edoctum fuisse, quemadmodum literæ inter se conjungi deberent, ipse potiùs sentit, literas non omnes simul emicuisse, sed eo ordine quo conjungendæ erant. Vult etiam oraculum istud appellatum esse *Urim*, ob emicationem literarum, & *Thummim* ob ejus certitudinem.

V.33. *Et tintinnabula aurea* בְּתוֹכָם *in medio eorum*] Displicet ei sententia R. Salomonis, nempe inter duo malogranata positum fuisse tintinnabulum aureum; atque asserit malogranata fuisse cava, ac in eis inclusa fuisse tintinnabula aurea, ita ut in medio eorum seu intra ea apparerent: alioqui enim (uti Nahmanidem refert objicere) malogranata nulli usui inserviisse. Quin & explicandum fuisse, quemadmodum tintinnabula pendere debebant, utrum nempe annuli, ex quibus penderent, faciendi erant.

V.35. *Et sonitus ejus audietur*] Hic ait ostendi usum malogranatorum, & tintinnabulorum: atque ex sonitu isto Pontificem excitatum, ut ubinam esset, ac quemadmodum sese gerere deberet, consideraret, atque ita mortem, quâ alioqui ob negligentiam suam puniendus erat, evaderet. Refert autem Cabbalæ peritos (מקובלים) velle, Pontificem isto sonitu licentiam introeundi adeptum: nam qui regis palatium subito absque venia ingreditur, eum morti esse obnoxium, uti in historia Assueri traditur. Hoc igitur sonitu Pontificem quasi proclamasse, ut omnes istinc exirent, dum ipse ad Deum colendum ingrederetur: sic enim scriptum esse, *Nec erit quisquam in Tabernaculo*, &c. Sed &

in exitu etiam Pontificis, sonitum ejus audiendum fuisse, ut reliqui Dei ministri ad eum deducendū præsto essent.

V.36. Et *facies* ציץ *Laminam*] Sic appellari ait, quia posita erat על מקום הכח המציור והמציץ *super locum potentiæ imaginativæ & prospectivæ*, nempe super caput: sic enim vocem מציץ usurpari Cant.2.9. מציץ מן חרכים *prospiciens per cancellos.*

V.40. ומגבעות *Et galeros*] Monet nullum ex sacerdotibus præter sacerdotem magnum indutum fuisse מצנפת *mitra*, discrimen autem inter *galeros* et *mitram* ostendit, nempe *galeros* absque alla duplicatione caput circumdedisse, ac instar galearū fuisse: *mitram* autem juxta Doctores sedecim cubitorum longitudinē habuisse, et instar tiaræ (צניף) capiti circumvolutam, ac multipliciter complicatam fuisse. כפרי עיר כפרי Illud tamen addit, quia *galeri* pariter ac *mitra* capitis tegumenta erant, ideo metaphoricè (עיר רוך העברה) vocari *mitram*. Sic enim Doctores dicere, Sacerdotem magnum octò vestibus ministrasse, vulgarem autem Sacerdotem quatuor, nempe *tunica*, *subligaculis*, *mitra* & *cingulo*: Sacerdotem magnum præterea habuisse *Pectorale*, *Amiculum*, *Pallium*, et *Laminam*.

V.42. *Subligacula linea*] Notat hæc non cum reliquis vestimentis, sed seorsim memorari, quod reliqua vestimenta ornatui ac decori inserviebant, uti dicitur v. 40. non sic autem subligacula linea, quæ aspectui non patebant.

Cap. 29. v.2. *Et panes infermentatos, &c.*] Ex traditione haberi ait, de unoquoque genere (nempe ex panibus, placentis, et laganis) fuisse decem, ita ut in universum essent triginta.

V.5. *Et accipies vestimenta, &c.*] Notat nullam hic mentionem fieri subligaculorum, quod ea antea verecundiæ causa (מכני צניעות) ipsi induissent.

V.7. *Et accipies oleum unctionis, &c.*] Refert Nahmanidem

nidem dicere, mitram ita capiti circumplicatam fuisse, ut medium capitis apertum esset, ac supra illud oleum fuisse effusum: sed secundum R. Salomonis sententiam, nempe totum caput oleo perfusum fuisse, dicendum alt cum Aben Ezra, priùs unctionem peractam, ac deinde Mitram fuisse impositam.

V.9. *Et alligabis eis* מִגְבָּעוֹת *galeros*] Sic appellari dicit, quòd essent instar duorum גִּבְעוֹת *collium*, valle interjacente. Juxta istam descriptionem מִגְבָּעוֹת *mitræ* potiùs quàm *galeri* dicerentur, ut & מִצְנֶפֶת *tiara* potiùs quàm *mitra* reddendum videtur.

Et implebis manum, &c] Sic explicat, ut sensus sit, Mosen isto opere perfecturum fuisse manum, ac potentiam eorum, ut ministerium suum obirent.

V.13. וְהִקְטַרְתָּ *Et adolebis*, &c.] Notat non dictum esse, וְשֵׁרְפְתָּ *& combures*, quòd adeps totus in fumum ascenderit, quasi esset * suffitus aromatum.

V.20. *Et pones super*, &c.] Istis cerimoniis innui ait, sacerdotes debuisse Legi Dei auscultare, Deoque cultum exhibere, & in mandatis ejus ambulare.

V.21. *Et ex oleo unctionis*, &c.] Aharonem bis unctum dicit, nempè primò ut ipse quamdiù viveret, sacerdos magnus esset: deinde ut non solùm ipse, et filii ejus, sed et posteri eorum in perpetuum sacerdotio fungerentur.

CAP. 30. 12. *Cum acceperis summam filiorum Israel, &c.*] Ad verb. *Cum elevaveris caput, &c.* Phraseos istius (*elevare caput pro numerare*) hanc rationem reddit, quòd qui numerantur, capita sua attollere soleant. Dicit autem ideò hoc præceptum hic datum, quòd Israelitæ reliqua quidem, quæ ad opus Tabernaculi requisita erant, copiosè offerebant, sed argentum parciùs, cum eo ad res à mercatoribus emendas opus habuerint: cum

* Verbum קטר propriè de adolendo suffitu usurpatur; atque inde nomen קטורת *suffitus* ortum habet.

igitur

igitur basibus, uncinis, & aliis instrumentis efficiendis argentum sponte oblatum non sufficeret, Deum Mosi mandasse, ut hâc ratione argentum copiosiùs acciperet. Atque ista quidem sententia, ex cap. 38. 27. 28. mihi nunc non improbabilis esse videtur. Rectè etiam sentire videtur, mandatum istud temporarium fuisse, nec postea observatum, ut quoties populi recensio fieret, dimidium sicli persolverent.

V. 13. *Dimidium sicli*] Asserit Israelitas non nisi siclos habuisse, atque ideò siclum in duas partes divisisse, ac dimidiam partem dedisse: hinc cap. 38. 26. dimidium sicli vocari בקע à בקע *findere*, quòd siclus in duas partes fissus erat. Addit se siclum sacrum habuisse, ac pondus ejus fuisse semunciæ, (חצי אוקיא) nisi quòd diuturnitate temporis, ut fieri solet, nonnihil ponderis diminutum esset. Refert etiam Nahmanidem idem de siclis à se repertis testatum esse, cum antea R. Salomonis hâc in re sententiam impugnasset.

V. 15. *Dives non plus dabit*, &c.] Hujus interdicti hanc rationem assignat, quòd omnes quoad vitam suam æquales sint. Addit, ideò etiam fortasse hoc à Deo mandatum ne quis præ aliis despicabilis esse videretur, eò quod minùs dare potuerit, cum contingere posset, ut viles opibus abundarent, & honoratiores rei familiaris inopiâ laborarent: sed prior ratio germanior esse videtur.

V. 18. כיור *Labrum*] Dicit vas fuisse factum instar fistulæ (כצנור) ac multum aquæ recepisse: quin & epistomium (פה) habuisse, quo aperto, aqua in manus ac pedes effluxit. Ideò autem pedes lavandos fuisse ait, quod discalceati ministrarent.

V. 23. *Et tu sume*, &c.] Quia sic signanter dictum est, ideò verum esse ait, quod Doctores dicunt, oleum unctionis non nisi semel factum fuisse, nempe cum Moses

id

id ſuis manibus fecerit, idque per multa ſecula duraſſe: Sed commentum iſtud nimis levi fundamento nititur, ſaniorem hîc ſe præbuit, * Aben Ezra, ut pr ei à Nahmanide reſponſum eſſe dicat Abrabanel. Quod autem Nahmanidem Doctorum ſententiam confirmare ait ex v. 31. *Hoc erit oleum unctionis ſacræ mihi per generationes veſtras*, nihil eſt, cum de ſpecie æquè ac de individuo iſtiuſmodi locutio intelligi poſſit: Nec magis ad rem facit, quod ipſe objicit, Deum prohibuiſſe v. 32. 33. ne iſtiuſmodi oleum omnino conficeretur, alioqui enim dicendum fuiſſe, *Ne faciatis vobis*, ut de ſuffitu dictum eſt. v. 37. ſi id duntaxat voluiſſet, in privatum uſum non fuiſſe conficiendum. Nihil enim obſtat, quo minus ita intelligi debeat, etiamſi non ita clarè hîc ut illic, ſit expreſsum. Iterum autem objicit aromatum, ex quibus conficiendum erat unguentum, pondera eſſe præſcripta, quod ſemel duntaxat confici deberet, cum aromatũ ex quibus conficiendus erat ſuffitus, pondera nõ ſint præſcripta, quòd aliquando plus, aliquando minùs aromatum adhibendum eſſet. Sed etiamſi fortè commoda ratio reddi nequeat, cur non utrobique pariter aromatum pondera præſcripta fuerint, non ideo tamen ſequitur veram rationem ab Abrabaneele eſſe redditam. Quod denique adddit, propterea non reperiri Sacerdotem ſub Templo ſecundo unctum, quod oleum unctionis à Moſe confectum unà cum aliis quibuſdam rebus abſconditum eſſet, nec aliud ei ſimile conficere liceret, certè nec de omnibus ſacerdotibus, qui ſub Templo priore fuerunt, in Scriptura reperitur eos unctos fuiſſe, ſed non ita argumentari oportet, ut quia non narratur, ideò non factum concludatur.

מר] Dicit eſſe מושקי *muſcum*; & improbat ſententia Nahmanidis, qui interpretatur מירא *myrrham*, quod

* Vide ſupra ad hunc locum.

tamen

tamen ut receptius eſt, ita & rectius eſſe videtur.

V.34. נָטָף] Dicit eſſe *Maſtichen.* מסטיקי

וְשֹׁחֶלֶת] Ait radicem eſſe aromaticam, lævem, ac inſtar unguis ſplendeſcere; in Miſna etiam appellari צִפּוֹרֶן id eſt, * *unguem.*

וְחֶלְבְּנָה] Aſſerit aroma eſſe mali odoris, & appellari גאלבנון *galbanum.*

בַּד לְבַד] Refellit eorum opinionem, qui ſenſum eſſe volunt, omnia æquali futura fuiſſe pondere, quod in Miſna dicatur, nonnullorum aromatum plus, aliorum autem minus in conditura iſta fuiſſe. Propterea ſequendam ait expoſitionem Aben Ezræ, unumquodque aromatum ſeorſi ſ comminuendum, ac poſteà omnia inter ſe miſcenda fuiſſe: idque ideo factum dicit, quod ex aromatibus quædam facilius, quædam autem difficilius comminuantur.

V.35. מְמֻלָּח *Temperatum*] Ad verbum, *ſalitum.* Dicit ſic exponi poſſe, ut ſenſus ſit, ſuffitum iſtum fore inſtar tenuis pulveris, quaſi eſſet Sal contuſus, ut ſuper prunas diſperſus cito in fumum aſcenderet.

CAP. 31.v.13. אַךְ אֶת שַׁבְּתֹתַי וגו' *Veruntamen ſabbata mea, &c.*] Id ſic explicat; *Etiamſi opus Tabernaculi ſit ſanctum & honorabile in conſpectu meo, non ideò tamen pelletis ſabbatum, ſed illud obſervabitis.* Nec in adverſum valere ait, quod objicit Nahmanides, particulam אַךְ ſemper diminuere id, cum quo conjungitur: neque enim negari poſſe, voculam iſtam in Scripturâ diminuere, id quod præceſſit, atque hunc ejus proprium uſum eſſe, ut Gen. 9.4. אַךְ בָּשָׂר וגו' *veruntamen carnem cum ſanguine, &c.* Et Gen. 34.22. אַךְ בְּזֹאת וגו' *Veruntamen in hoc* (id eſt, non niſi hâc conditione) *conſentient nobis viri.* Addit plurale שבתתי hîc uſurpari, quod Sabbatum non ſolum memoriale eſſet creationis hujus mundi, verùm

* Sic Græci vertunt, ὄνυχα.

etiam

etiam ſymbolum mundi ſpiritualis, ubi quies & hæreditas vera reperietur, & ab omnibus operibus ac negotiis corporalibus verè ceſſabitur: quietem autem iſtam operis perfectionem eſſe, atque ideò Sabbatum iſtud à Doctoribus appellari שבת הדגול *Sabbatum magnum*; ac de eo dictum eſſe, *Qui laborat in veſperâ Sabbati, comedet in Sabbato*: quin & ideò Doctores dicere, *Præceptum de Sabbato eſſe inſtar omnium præceptorum*, quia omnia præcepta eò ſpectant, ut ad futurum illud ſabbatum perveniatur.

V. 14. *Omninò morti tradetur.*] Notat à Doctoribus dici, דלא יליף קטלא חייב *Qui non diſcet, occidi debet.* Atque iſtius dicti pariter ac divinæ hoc in loco ſanctionis hanc rationem reddit, כי בזולת למוד למה לו חיים *Nam abſque doctrinâ quorſum vivit?* Cum igitur ſabbatum ideò datum fuerit, ut ſtudio Legis Dei homines incumberent, eum, qui ſabbatum profanaret, meritò occidendum. Cum enim ſe jam ſpiritualiter mortuum oſtenderit, vitam corporalem ei inanem fore ac ſupervacaneam.

Anima iſta excindetur] Aſſerit ubicunque dicitur animam cujuſquam è populo ſuo excindendam, de exciſione ac perditione animæ eſſe intelligendum: (מורה על כרת הנפש ואברונה) non ſic autem, ubi dicitur animam excindendam eſſe ex Iſraele. Sed ut hoc aliud ab illo deſignet, nullâ ratione niti videtur.

Cap. 32. v. 1. *Quòd Moſes tardavit*] Ait Moſen non præſciiſſe, nedum præfiniiſſe quando è monte deſcenderet: cum igitur diutiùs ſolito abeſſet, populum ad Aharonem acceſſiſſe, eumque impuliſſe, ut Vitulum faceret.

Surge, fac nobis, &c.] Ait ſe minimè dubitare, eos non uno aut altero die, ſed per multos dies continuos id ab Aharone poſtulaſſe: quod ſanè non videtur improbabile.

V. 4.

V. 4. *Et formavit illud cœlo*] Sentit cum R. Levi Ben Gersom, Aharonem non formasse Vitulum בדפוס *typo*, sed aurum in unam massam conflasse, atque ex massâ istâ formam pusilli bovis, seu vituli cœlo feciisse. Atque istud ab eo propterea factum vult, ut tempus protraheretur, ac Moses antequam opus esset perfectum, adveniret.

V. 5. *Et extruxit altare, &c.*] Antiquorum Rabbinorum sententiam secutus dicit, Aharonem noluisse permittere, ut alii extruendo altari unà secum operam suam impenderent, sed ipsum per se solum id extruxisse, idque in eum finem, ut interea dum in opere isto versabatur, Moses adveniret. Sed Abrabaneel unà cum reliquis Rabbinis undiquaque occasiones quærit excusandi Aharonis, quasi is (scilicet) in hoc negotio non peccasset.

V. 8. *Citò aversi sunt, &c.*] Tanquam sponsa, (inquit) quæ in ipso thalamo nuptiali scortata est.

V. 10. *Nunc ergò dimitte me, &c.*] A simplici Scripturæ sensu alienum putat, quod Doctores dicunt, Deum hisce verbis Mosen ad interpellandum pro populo excitasse: mihi autem de glossâ istâ aliter sentiendum videtur.

V. 19. *Et fregit eas, &c.*] Ait Mosen etiamsi cum in monte esset, peccatum populi cognoverit, non tamen illic, sed postquam è monte descendisset, Tabulas ante oculos eorum (uti dicitur Deut. 9. 17.) fregisse, ut earum jactura eos magis afficeret: ita enim comparatum esse, ut homines iis quæ vident, magis quàm iis quæ audiunt, afficiantur.

Cap. 33. v. 7. *Et accepit Moses, &c.*] Rectè mihi videtur hoc factum Mosis comparare cum dicto Jeremiæ, *Jer.* 9. 2.

V. 11. *Et reversus est in castra*] Hoc ita exponi posse ait, ut eo indicetur Mosis præcellentia, quòd etiamsi facie

facie ad faciem cum ipso Deus locutus fuisset, potuit tamen nihilominùs corporalibus negotiis se statim immiscere; cum in aliis prophetis aliter se res habuerit: atque ideo etiam de Josua hîc dictum esse, eum in Tabernaculo mansisse, non potuisse scilicet statim rebus castrensibus operam dare. Atque hinc ait Doctores compare Mosen soli, qui ex utraque parte, Josuam autem Lunæ, quæ ab unâ duntaxat parte fulget.

V. 14. *Facies mea ibit, &c.*] Putat vocem פָּנַי *facies*, hic & in sequentibus iram denotare, q. d. *Ira mea abibit*, seu *cessabit, &c.* sed rectius videtur, præsentiam Divinæ Majestatis voce istâ significari, id quod ex v. 16. confirmatur.

V. 18. *Ostende mihi gloriam tuam*] Improbat sententiam Maimonidis, per *gloriam Dei hic* essentiam ac quidditatem ejus intelligi: id enim ex se impossibile esse dicit, (דבר נמנע מצד עצמו) ut quis Dei quidditatem comprehendat, atque ideo Mosen id haudquaquam petere voluisse. *Existimat igitur Mosen id à Deo petiisse, ut in visione prophetica omnia entia, cum inferiora, tum superiora (והנמצאות בלם תחתונים ועליונים) ipsi ostenderet: ea enim, utpote à Deo creata, ejus gloriam esse. Sed id à mente Mosis tam remotum, quàm quod remotissimum, mihi videtur.

Cap. 34. v. 7. וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה *Et excindendo non excindet*] Sic exponendum ex mente Maimonidis, quem refert hoc etiam ad Dei misericordiam referre, ut sensus sit, Deum nolle peccatorem ob peccatum ipsius excindere. שלא יכרית החוטא על חטאו, Sed de verbis hisce vide suprà ad hunc locum.

V. 9. כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף *Nam est populus duræ cervicis*] Hoc sic dictum ait, quemadmodum illud, *Sana animam meam; nam in te peccavi*; quod sic explicat, *Ego à te ani-*

* *Vide infra ad cap. 49. v. 35.*

me

me meæ sanationem peto : eà enim valde mihi opus est, quandoquidem in te peccavi.

V. 10. *Ecce ego fœdus ferio*] sensum esse ait, Deum fœdus ferire, ac jurare, se id facturum, quod Moses petierat, nempe se in medio eorum profecturum.

V. 17. *Non facies tibi deos fusiles.*] Hîc prohiberi ait, ne simulachra ad ipsos de Deo vero commonefaciendos facerent. לא תעשה לך אלהי מסכה

V. 26. *Non coques hædum, &c.*] Hîc, ut antea ad cap. 23. 19. ait, gentes, cum conventus suos agerent, solitas fuisse hædum lacte coctum comedere : imo & hodiè pastores ita facere, cum ad res suas disponendas inter se conveniant (בעשותם קבוצי הנהגותיהם) atque ideò Deum Israelitis præcepisse, ne ritum istum observarent. Sed quod addit, mirum videatur; כי אכילת הבשר עם הגבינה או עם החלב הוא ממנהג עובדי עזים *Nam esus carnis cum caseo, vel cum lacte, ex idololatrarum consuetudine ortus est.*

V. 28. *Quadraginta diebus, &c.*] Asserit antiquos Doctores rectè dicere, etiamsi ex recentioribus nonnulli dissentiant, Mosen ter in monte quadraginta diebus totidemque noctibus fuisse; idque ex Deuteronomio astruere conatur. Nempe Deut. 9. 9. primam mansionem memoratam dicit : secundam autem ibidem v. 18. & 25. tertiam denique, Deut. 10. 10. at locum istum etiam de secundâ mansione intelligi videtur.

Et scripsit super Tabulas, &c.] Refert nonnullos hoc ad Mosen referre, sed errore manifesto. והוא כתב מבואר Illud enim v. 27. *Scribe tu, &c.* de præceptis ibi memoratis dictum esse, non de Decalogo : atque ideò dictum ait (v. 29.) *cum descenderit è monte* ut intelligatur, Mosen non accepisse Tabulas, nisi cum è monte descenderit, atque ideò Decalogum in eis non scripsisse.

V. 29.

V. 29. *Quòd cutis faciei ipsius radiabat,*] Notat hoc ingens fuisse miraculum, cum naturaliter usu venire soleat, ut vultus hominis cibo ac potu reddatur nitidus, ac è contra fame nigrescat: atque in hanc rem citat, Psal. 104. 15. & Thren. 4. 5. 7. 8. Sed hinc perspici ait, hominem non ex solo pane vivere, nec Deo quicquam obstare, quo minùs hominem terrenum etiam splendore corporali cœlis cœlorum similem reddat.

Nesciebat Moses, &c.] Hinc colligit, non reliquas corporis partes sed duntaxat faciem Mosis radiasse.

בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ *Quando loquebatur cum eo*] Vel, *quia loquebatur cum eo.* Sic enim hic literam ב vult causam denotare; בִּיתֹ הסבה Vult etiam rationem hîc reddi, non quarè vultus Mosis radiavit, sed quarè Moses non sensit vultum suum radiare, nempe quia Deo arctè adhærebat, eique soli intentus erat. מפני היותו מתבונן תמיד בדבקותו Probat autem (Quæst. 6.) non posse exponi בדברו *quando loquebatur,* quia non tunc solùm, verùm etiam posteà vultus Mosis radiabat: sed respondere licet, ita nihilominùs exponi posse, quia ex eo quòd Moses cum Deo colloquium habuit, vultûs ejus radiatio orta est, etiamsi finito colloquio statim non cessaverit.

V. 33. *Posuit velum, &c.*] Dicit Mosen absque velo & cum Deo ad recipienda ejus mandata, & cum Israelitis ad eos instruendos locutum esse: Velum autem sibi imposuisse, cum cibo ac potu, & somno se reficeret, vel cum uxore loqueretur, & quæ ad Legem non spectabant, ageret. Vult nimirùm Mosen, cum intelligeret faciem suam instar corporum cœlestium splendere, imitatum esse corpora cœlestia, quorum motus atque operationes omnes ait in eum finem esse, vel ut à * motoribus suis influentiam recipiant, vel ut in inferiora influentiam suam demittant: ita scilicet Mosen cum vel à Deo instruere-

* Sentit cum Philosopho cœlos ab intelligentiis moveri,

tur, vel populum instrueret, apertâ facie, aliàs autem velatum fuisse. Videtur tamen sibi non constare; nam disputans adversus Aben Ezram, qui putat faciem Mosis non radiasse nisi quando cum Deo loquebatur, ac velum sibi imposuisse, ne Israelitarum nonnulli existimarent dignitatem ejus diminutam, cum vultum ejus ad pristinam formam redactum aspexerint, ait velum non excogitatum לשלא יראו העם העדר האור כי אם שלא יראו האור עצמו Ne *populus defectum lucis, sed ne lucem ipsam aspicerent.* Sed quicquid hâc in re sensit, nos certiorem habemus Interpretem, nempe Apostolum 2 Cor. 3. 12, 13, 14, 15. Illud tamen fateor, Hebræum textum hîc esse subobscurum, ut minùs mirum sit, eos qui Novi Testamenti lucem respuunt, non solùm rei mysterium, sed & ejus corticem minùs clarè perspicere. In fine hujus Sectionis Abrabanel eam vocat *magnam & profundam*; הסדר הגדול והעמוק; O si Judæi ejus magnitudinem & profunditatem satis perspectam haberent.

Cap. 35. 2. *Sex diebus, &c.*] Ait Moses id præfatum esse, ut intelligerent opus Tabernaculi non pulsurum fuisse Sabbatum.

V. 3. *Non accendetis ignem, &c.*] Non solum alia opera in Sabbato prohibita dicit, verùm etiam ea, quæ ad cibos parandos spectant; אבל גם מלאכת אוכל נפש; ignem siquidem ad panes aut carnes coquendas non fuisse accendendum. Sed id parùm congruere videtur cum Luc. 14. 1. & 7. si de hebdomadario sabbato locus iste intelligatur.

In omnibus habitationibus vestris] Hoc additum dicit, quòd etiam extra terram Canaan ubicunque habitarent, id erat observandum: & quia in Sanctuario ignis super altare accendi debebat etiam in Sabbato.

V. 19. *Vestes ministerii, &c.*] Ait intelligi posse juxta expositionem R. Salomonis, quam suprà memoravi; sed rectius sibi videri, vestes hîc significari, quibus vasa Tabernaculi

bernaculi mundabantur: atque ideò semper vestes hasce post vasa Tabernaculi ante vestes Sacerdotales esse memoratas. Nullam autem harum vestium mentionem factam dicit, vel ubi Dei de Tabernaculo ac rebus ad id pertinentibus mandatum recitatur, vel ubi de opere Tabernaculi confecto agitur, quòd vestes hæ non, ut alia ad Tabernaculum spectantia, aliquid in se mysterii habebant, sed usui duntaxat Tabernaculi inserviebant.

V. 22. *Et venerunt* הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים *viri cum fœminis*] Ad verbum, *super fœminas*; ac phrasi istâ significari ait, fœminas primò venisse, ac ornamenta sua obtulisse, deinde autem viros iis sese in opere isto adjunxisse. Posteà autem ex verbis hisce probat, mulieres non permisisse, ut mariti ipsarum primò offerrent, sed omnes promiscuè (בערבוביא) venisse. Utraque expositio & in se probabilis, & verbis sat congrua esse videtur.

תְּנוּפַת זָהָב *oblationem auri*] Refert Nahmanidem discrimen facere inter תנופה & תרומה, quasi scilicet תנופת præstantiorem oblationem designet, uti hic de auro usurpatur: sed putat voces istas unum idemque significare, atque observat etiam תנופת de ære usurpari, cap. 38. 29.

V. 29. *Afferebant spontaneam oblationem Domino*] Hoc non ex abundanti & superfluè dictum ait, sed ut intelligatur eos ex obsequio erga Deum, non ex ostentatione & superbiâ id fecisse. לעבוד חשם ולקיים מצותו לא לתכלית חוראה ונסות הרוח

Cap. 36. 5, 6, 7. *Et loquebantur, &c.*] Quæ versibus istis continentur, facere ait ad laudem populi, qui adeò munificus, & ad laudem artificum, qui adeò fideles fuerunt: ad laudem denique Mosis, qui non, ut alii rectores, opibus alienis inhiabat, sed id tantùm studebat, ut quod Deus mandaverat, plenè perfecteque ageretur.

Cap. 38. 8. אֲשֶׁר צָבְאוּ וגו׳ *Quæ turmatim convenichant, &c.*]

Id ἐξηγητικῶς addi ait, ad explicandam vocem צובאות, q.d. *quæ congregatæ erant magno exercitu* (חיל וצבא גדול) *ad ostium Tabernaculi conventûs Mosis*, (פתח אהל מועד של משה) *ut eò spontaneas oblationes suas afferrent.* Atque iste quidem simplex ac genuinus horum verborum sensus esse videtur.

V. 21. *Tabernaculi testimonii*] Sic appellatum ait totum Tabernaculum, quia in ejus parte sacratissimâ Arca testimonii posita erat. Nota autem in Hebræo, hîc non esse אהל מועד quod LXX. vertere solent σκήνωμα μαρτυρίου, & Vulgatus *Tabernaculum testimonii*, sed משכן העדות, quod ab altero diversum est, cum מועד *conventum* denotet, à יעד *convenire*, vel *tempus aut locum conveniendi præstituere*; עדות autem à עוד *testari* sit *testimonium.*

V. 24. *Viginti & novem talentorum*] Dicit juxta R. Salomonis æstimationem sicli, quam ipse suis oculis veram deprehendit, talentum in Lege memoratum esse 12300 ducatos (דוקטי) monetæ Italicæ. Vide suprà ex Abrabanele ad cap. 30. 13.

V. 25. *Et argentum, &c.*] Ait hîc nullam argenti sponte oblati mentionem fieri, quòd ex eo nulla ex vasis suprà memoratis, sed omnia ex argento ab Israelitis capitatim recensitis accepto facta essent. Addit autem, absque dubio ex argento sponte oblato, prout scripsit R. Salomon, vasa (vel instrumenta) ministerialia (כלי השרות) facta fuisse.

V. 29. *Et æs, &c.*] Monet in Ægypto, ac in omni regione Orientali, æs magni fuisse æstimatum.

Cap. 39. v. 5. *Quemadmodum Dominus præcepit Mosi*] Id sæpè in hoc capite repetitum dicit, ut intelligatur, etiamsi res hîc contractius narrentur, omnia tamen juxta Dei præscriptum facta fuisse.

Cap. 40. v. 19. *Et expandit tentorium, &c.*] Per אהל *tentorium* hîc intelligit cortinas ex pilis caprinis factas;

&

& מכסה האהל *operimentum tentorii* exponit de pellibus arietum, & taxorum.

Prout Dominus mandavit Mosi.] Id hîc & in sequentibus dictum ait, quòd non eodem ordine Tabernaculum erectum, ac instrumenta in eo disposita erant, quo facta fuerant: ne igitur Moses ordinem pervertisse videretur, id sæpius expressum, Mosen in erigendo Tabernaculo, ac instrumentis ejus disponendis, ordinem à Deo præscriptum observasse.

V. 25. *Et accendit lucernas, &c.*] Hoc, uti etiam illud, v. 27. *Et incendit suffitum, &c.* notatum ait, quòd Moses per septem dies Consecrationum sacerdotis magni officio functus est. Addit ex Nahmanide, nullam hîc mentionem fieri unctionis Tabernaculi, & instrumentorum ejus, nec unctionis Aharonis, & filiorum ejus, nec oblationum consecratoriarum, quia ista non nisi post erectionem Tabernaculi facta erant, cum Moses denuò de iis mandatum accepit, uti traditur Levit. 8. 1. &c.

V. 35. *Et Moses non potuit intrare, &c.*] Sensum esse ait, Mosi non licuisse intrare, donec Deus licentiam concessisset, utque intraret præcepisset, ut cap. 24. 16. dicitur Deum vocasse Mosen, &c. atque ita etiam Levit. 1. v. 1. Refert autem nonnullos hîc, & v. 34. per אהל מועד *tentorium conventûs* intelligere tentorium Mosis, ut sensus sit, jam non nisi nubem texisse istud tentorium, gloriam autem Domini inde recessisse, ac in Tabernaculo Dei mansisse: atque ideò Mosen tentorium suum insuper habuisse, nec in illud ut anteà, intrare voluisse. Sed expositionem istam rejicit, ac refellit, quod nubes & gloria Domini inter se conjuncta erant: & v. 36. & 38. dicitur, nubem fuisse על המשכן *super Tabernaculum*, nempe Domini. Hinc colligit משכן & אהל מועד v. 34. non à se invicem distingui, sed unum atque idem designare

Et

Et gloria Domini, &c.] Per *gloriam Domini* hîc intelligi ait lucem illam, quæ intra nubem apparebat, eamque appellatam esse ignem. In hanc rem citat cap. 24. 16. 17. unde colligit, gloriam Domini non fuisse nubem, sed rem quandam luce & splendore igni similem, quæ nube circumdata erat, quemadmodum lampades ignæ (להבות האשים) è medio nubium apparere solent; sic nimirum gloriam Domini instar ignis è medio nubis, & densæ caliginis apparuisse. Atque ideò ait, illud cap. 24. 16. *Et nubes tegebat, &c.* nec ad montem, nec ad Mosen referri, juxta opiniones duorum Doctorum in Gemarâ de hâc re dissentientium, sed ad ignem: ac sensum esse, per sex dies ignem nube tectum fuisse, nec Israelitis, ut posteà, apparuisse. Hîc* iterum adversus Maimonidem disputat, ac contendit, gloriam Dei cap. 33. 18. non esse מהותו ועצמותו *quidditatem ac essentiam ejus*; eam enim non nisi à Deo ipso comprehendi posse. Probabilius igitur putat per gloriam Dei illic intelligi השלוח הראשון *primum causatum*; atque id à Doctoribus appellari שכינה (*Divinæ majestatis præsentiam*) non lucem aliquam creatam, ut sensit Maimonides, nec ut Nahmanides, Dei essentiam ac quidditatem. Hîc etiam multis philosophatur de luce, & rationes quasdam reddit quarè in Scripturâ Deus Lux vocetur. Nimirùm quòd ut lux res visibiles facit, cum absque luce quasi non esse videantur; sic Dei beneficio res existant. Et quemadmodum lucem Solis nemo penitùs intueri potest, etiamsi ejus ope res alias intueamur, sed oculi nimis in eam defixi caligabunt, ita ut pristinam videndi facultatem amittant, sic intellectus humanus Deum comprehendere nequeat, & si plus æquo id satagat, confundatur, vel homo moriatur, ut Ben Azai, שהציץ ונמצע *qui respexit (versus Divinam Majestatem) & mente*

* Vide ex Abrabanele ad cap. 33. 18.

captu

captus eſt. Lucem autem hanc, quæ *gloria Domini* appellatur, putat eam eſſe, quæ in principio mundi creata fuit: iſtam enim lucem non (ut putavit Nahmanides) evaniſſe poſt creationem ſolis, ſed abſconditam fuiſſe dicit, ac reſervatam, ut eâ Deus, quoties ipſi viſum eſſet, in piorum commodum ac ſolatium uteretur. Atque ideò de luce illâ non, ut de rebus aliis, dictum eſſe, ויהי כן *& fuit ſic*, quia uſus ejus non duravit, ſed intra ſepimentum ſuum ſe abſcondidit; ונסתתר במחיצתו Sed & nubem, de quâ hîc agitur, exiſtimat etiam tunc creatam, & voce tenebrarum deſignari, Gen. 1. 2. 4. Sed hæc, & alia, quæ de *luce* ac *nube* iſtâ habet, nimis longè petita, ac à ſimplici ſcripturæ ſenſu remota videntur.

V. 38. *Et ignis erat ſuper illud noctu,*] Non dubitandum ait, quin nubes pariter ac ignis perpetuò eſſet ſuper Tabernaculum: ſed hoc ideò dictum, quòd interdiù nubes ignem circumdans, noctu autem ignis duntaxat, non autem nubes, quia tenebroſa erat, apparebat.

FINIS.

Index Vocum Hebraicarum, quæ in hoc Libro Explicantur.

א.

אָבִיב pag. 148.
אַבְנֵט pag. 369.
אַבָּנִים p. 8.
אַבַּעְבּוּעוֹת p. 497.
אָגָן p. 308.
אָגְרוֹף p. 484.
אֹהֶל p. 336.
אוֹרִים p. 352.
אוֹיֵב p. 527.
אַז p. 180.
אָזוֹב p. 133.
אַחוֹת & אָח p. 335.
אַחְלָמָה p. 356.
אִישׁ & אִשָּׁה p. 335.
אַךְ p. 540.
אֵל pro עַל p. 169, 170.
אֱלֹהִים p. 257. & 286. & 519
אַמָּה p. 13.
אָמַר p. 237.
אָנָה p. 266.
אָסוֹן p. 271.
אַף p. 188.
אַפוֹד p. 321.
אֲצִילִים p. 314.
אַרְבֶּה p. 92.
אַרְגָּמָן p. 316.
אִשֶּׁה p. 380.
בַּאֲשֶׁר pro אֲשֶׁר p. 173.

ב.

בְּ pro בְּעָבוּר p. 415.
בֶּגֶד p. 520.
בֹּהֶן p. 381.
בּוּךְ p. 169. 170.
בֹּז p. 36, 37.
בַּת & בֵּן p. 484.
בֶּן שָׁנָה & בֶּן שְׁנָתוֹ p. 113.
בְּרֵכָה p. 353.
בָּשַׁל p. 119. & 501.
בָּשָׂמִים p. 320, & 529.

ג

גַּר p. 210.
גְּדִי p. 303
גְּלֻלֹת p. 205.
גֵּר p. 284.

ד

דָּבָר p 199. & 225.
דֶּבֶר p. 49.
דּוֹרָה p. 62, 63.
דָּמַע p. 287.
דֶּשֶׁן pag. 341.

ה

הָאֵפִין pag. 506.
הֵן p. 383.
הֵסֵב p. 306.
הָרַס p. 236.

א

אֲ pro *postquam* pa. 207. Pro *aut* p. 268. pro *tunc* p. 511.

אוֹ p. 290.

ז

זוּר p. 228, & 266, & 483.

זָחָה p. 940.

זֶרֶת p. 489, 450.

ח

חֲבַל p. 285.

חֲבוּרָה p. 273.

חַג p. 301.

חָזַק p. 36.

חַח p. 446.

חָיָה p. 9. & 565.

חַיִל p. 226.

חֶלְבּוֹנָה p. 401.

חֲמָשִׁים p. 163.

חָנֵם p. 244.

חָסֵד p. 191.

חָצִי p. 136.

חֻקִּים p. 197.

חָרֵט p. 411.

חַרְטֹם p. 67.

חָשַׁב p. 405. חוּשַׁב p. 33.

חָשׁוֹק p. 345.

חָתַן p. 45. & 468. חוֹתֵן p. 20

ט

טוֹב p. 12.

טוֹטָפוֹת p. 157, &c.

טָף p. 140.

טִפַּח p. 489.

טָרַם p. 88.

י

יָאַל p. 21.

יְהוָה p. 58, & 186.

יְהֹלֹם p. 355.

יוּבַל p. 233, & 447.

יוֹם & יוֹם p. 136.

יוֹתֶרֶת p. 378.

יָמִים p. 152, 153.

יָנָה p. 283.

יָעַת p. 341.

יָרֵחַ p. 186, & 446.

יְשֻׁפָּה p. 358.

כ

כַּיִּן p. 18. 447.

כַּכַּר p. 332, & 452.

כֹּל p. 448.

כִּלְיוֹת p. 379.

כְּנִים p. 77.

כַּף p. 327.

כַּפֹּרֶת p. 324.

כָּרוּב p. 325.

כַּרְכֹּב p. 343.

כֶּרֶת p. 126, &c.

כֶּתֶף & מַכְתֵּף p. 67, & 283.

כֻּתֹּנֶת p. 348, 349.

ל

לְ pro עַל p. 169, & 173.

לֵב p. 189.

לוּז p. 383.

לְחָיַיִם p. 329.

לָחַץ p. 284.

לָשׁוֹן p. 355.

מ

מִנְחָעוֹת pag. 360, & 537.
מִרְבָּר p. 170.
מוּג p. 193.
מוֹעֵד p. 346.
מוֹפֵת p. 471, & 495.
מוֹר p. 394 & 529.
מָחַר p. 155.
מַחְתֹּת p. 343.
מַחְתּוֹת p. 332.
מַיִן p. 204, 205.
מָעִיל p. 348.
מִסְכְּנוֹת p. 5.
מִשְׁאֲרוֹת p. 73.
מָשָׁךְ p. 132.
מַשְׂכִּילָה p. 306.
מִשְׁפָּט p. 262.
מַשְׁקוֹף p. 117.

נ

נָא p. 96, & 101, & 119.
נָאַף p. 247.
נָבִיא p. 65.
נָבָל p. 225.
נוֹרָא p. 191.
נוֹפֶךְ p. 354.
נָטָף p. 400, & 540.
נָכְרִי p. 261.
נָם p. 217, 218.
נָסַךְ p. 339.
נַעַר p. 14. נָעָר p. 181.
נָפַשׁ p. 272.
נָקָה p. 437.
נָקִי p. 294.
נָשָׂא p. 97. & 289.
נָשַׁךְ p. 285.

ס

סְגֻלָּה p. 230.
סוּף p. 161.
סוּר p. 24, 25.
סְנֶה & שְׁנִי p. 24.
סַמִּים p. 320, & 529.
סַף p. 134.
סַפִּיר p. 310, & 354.

ע

עָבַר p. 153.
עִבְרִי p. 255
עַד p. 194. עֵד p. 247.
עֹז p. 86.
עוֹלָם p. 194, 195.
עוֹנָה p. 263, & 483.
עָזַב p. 292.
עַל p. 118, & 446.
עֹלָה p. 202, & 507, 508.
עָלַל p. 91.
עָמוּד p. 167.
עָרוּב p. 78.
עֶרֶל p. 439.
עֶרֶץ p. 154, 155.
עֶרְפֶּל p. 250.
עָשָׂה p. 455.

פ

פָּאַר p. 75.
פֹּדֶת p. 79.
פְּשָׁרָה p. 352.
פִּיחַ p. 81.
פְּלָה p. 78.
פֶּסַח p. 121, 122.
פַּעַם p. 323.
פָּצַע p. 272.
פָּרַע p. 427.

צ

צאן pag. 131.
צדה p. 266.
צדוק p. 295.
צוץ p. 368,&536.
צנצנת p. 212,213.
צפיחית p. 211.
צפרדע p. 73, & 496.
צעק p. 505.
צרעה p. 306.
צרר p. 527.

ק

קבל p. 335,336.
קדים p. 94.
קהל p. 410.
קוץ p. 7.
קטר p. 537.
קץ p. 256.
קצב p. 328.
קרא p. 98.
קרן p. 443.
קרעים p. 345.
קש & קשש p. 54, & 438.

ר

ראה p. 17, & 431.
רגז p. 192.
רגלים p. 298, & 525.
רוקם p. 334.
רחוקים p. 375.

ש

שאל p. 139.
שבו p. 356.
שבץ p. 359.
שדי p. 57, & 494.
שה p. 110
שהם p. 320,& 357
שיא p. 244, & 289,& 447
שוחד p. 295
שחלת p. 401,& 540
שחין p. 82, & 473
שטים p. 319.
שטרים p. 51, &c. & 469
שכב p. 201
שכינה & שכן p. 222, & 550
שלח p. 227.
שלישי p. 171
שמע p. 308,& 485
שני p. 316
שעה p. 53
שקד p. 226, & 244
שרץ p. 2, & 454
שש p. 316,317, & 528

ת

תוך p. 174
תחש p. 318,& 529
תיבה p. 12
תכלת p. 315, & 486.
תלאה p. 223
תמים p. 113
תנין p. 66
תנוך p. 380.
תנופה 382, & 547
תקע p. 455.
תרומה p. 314,& 528,& 547
תרשיש p. 357

In-

Index rerum, phrasium, ac verborum (præterquam Hebraicorum) quæ in hoc Libro notatu digna reperiuntur.

A

Ἀσιξία pag. 226
Altare Incensi *ubi positum* p. 385 & 386
Annus *quare vocatur Hebraicè* Jamim, *id est*, Dies *in plurali*, p. 503
Anni *à Septembri ad Septembrem numerabantur* p. 525
Anni *initium duplex*, 107, *et* 500
Ἀπροσδόκητον. p. 140
Apparitores, *qui nam sic dicti*. 52
Aroma vitæ, *et* Aroma mortis. 320
Asyla. p. 521
Atheismus p. 510
Audire *pro* Obedire. p. 485
Azyma *an omnibus diebus Festi erant comedenda*. p. 150, & 502

B

Balbus. p. 38; Balbo *verba sunt onerosa*. p. 471
Balbuties *vocatur Fatigatio Interpretationis seu loquelæ*. 38

C

Calceos *cum loca Sancta ingrederentur, antiqui, & præcipuè Hebræi exuisse dicuntur*. p. 25. *De Sacerdotibus id speciatim traditur*. p. 538
Cervix dura. p. 414
Cherubini *quâ formâ erant*. p. 325 p. 326, & 487, 488
Cherubinos *alatos esse, adeò notum ut de eo monere non esset necesse*. p. 530
Clamare *pro* Murmurare p. 505
Columna nubis *quare sic dicta* p. 167
Crastinus dies *de tempore diù post futuro usurpatur*. p. 155
Credere Deo, & Credere in Deum, *an idem valeant*. p. 182

D

Decalogi *præ reliquis Dei præceptis triplex præcellentia*. p. 514
Decalogus *omnes tredecim Judæorum fidei articulos in se continet*. p. 515
Decalogus *omnia reliqua Dei præcepta summatim comprehendit* p. 515
Decalogum *unico sermone à Deo dictum, quo sensu Hebræi dicant*. p. 514
Decalogus *quomodo in utraque parte Tabularum scriptus* p. 417
Decem verba *quemadmodum intelligenda*. p. 516
Deus *parpari rependit*. p. 3. *Quarè pœnam minatus tantequam infligat*. p. 43
Delatori *qui auscultat, æquè peccat ac* Delator *ipse* p. 290
Dies septimanæ *quemadmodum appellandi* p. 517
Δικαίωμα p. 262

E

Ehieh, *id est*, Ero, *pro Dei nomine usurpatur* p. 30, & 494
Ἐκουσίως ἁμαρτάνειν. p. 483
Eleemosynam *qui dare renuit, is homicidii reus* p. 518
Elevare caput *pro* Numerare. 537
Eurus *ventorum robustissimus* 177
Excisio *quid in Lege denotat*, p. 126 127, 128, & 407, 408, & 474, & 541.

F

Facere *interdum idem quod* Disponere, Ordinare, Parare. 456
Fidei *Judæorum articuli tredecim* p. 415
Furtum *quomodo puniendum*, p. 523, 524

G

Galeri & Mitra *quomodò inter se differebant*, p. 536
Gloria Domini, p. 433, & 550
Græca Biblia *fœdè vitiata*, p. 405

H

Hedysmata, p. 393
Homicidæ *ultronei asylorum beneficio frui non debent*, p. 521
Horeb *mons quarè sic dictus*. p. 23
Hyperbole *in scripturis usitata*. 96

I

Iannes & Iambres, p. 9, & 68, & 72, & 472.
Idololatria *tantoperè fugienda, ut præceptum de eâ sit instar omnium præceptorum*. p. 297
Iehova, *ejus pronuntiatio*, p. 186 & *significatio* p. *ibid.*
Ierusalem *tantùm octo dierum itinere ab Ægypto distare dicitur*, p. 504
Ingrati *merentur, ut benedictiones in maledictiones vertantur*. 527
Innocens & Iustus, *an, & quomodò distinguantur*, p. 294
Ionathan, *Ejus de Pharaonis somnio fabula*. p. 9
ἰχνόφωρ p. 37, & 64
Iudices *quarè vocantur* Elohim p. 519
Iudices, *cum multi essent, quo ordine sententiam ferebant*, p. 29
Iubilæus *quarè sic appellatus* p. 234, & 479
Iuramentum *inane illicitum*, 497 & 480
Iurans *falsò per caput regis, apud Æ yptios morte plectebatur*. 243
Iusti *quoad causam*, p. 295

L

Labrum *quale erat*, p. 538
Lapidatio *duplex, vel dupliciter irrogata*. p. 478
Latria à Duliâ *perperam distinguitur*, p. 129
Leges *divinæ, quemadmodum intelligendæ*, p. 522
Legibus *bonis subjici, est honorificum*, p. 513
Lex talionis, p. 272, 273, & 521
Lux, *quæ Deus sic appellatur* 550.

M

Maccabæus *unde sic dictus*, p. 189, 190
Magi, *quemadmodum opera sua fecerunt*, p. 496
Magistratus *quarè vocantur* Cohanim *quo vocabulo* Sacerdotes *designantur*. p. 18
Manna *Israelitarum non eadem cum istâ, quæ hodiè reperitur*, p. 205, & 508
Manna, *varios sapores, omnibusque gratos ac jucundos habuisse dicitur*, p. 212, & 509
Manna *an inter dues vores jacuit* p. 507
Manum cum aliquo ponere, 290
Manum implere, p. 377, & 424, & 537
Mare magnum, p. 97
Mare rubrum, p. 162
Medium *non semper strictè sumitur*, p. 174, 175
Menses *an propriis nominibus insigniti ante captivitatem Babylonicam*, p. 105
Messias à *Iudæis duplex fingitur* p. 459, 460

Metatron *angelus sic dictus*, pag. 304, 305
Michael *an creatus angelus*, 305
Monios, *an* Moses *sic Ægyptiacè appellatus*, p. 16, 493.
Moses *quarè sic appellatus*, p. 15, & 16, & 492, 493
Moses *quarè inter fratres suos non educatus*, 15. *Non, ut alii Rectores, alicuius opibus inhiabat*; p. 547. *omnia ex Dei præscripto agebat*, 542. *Ejus pariter ac Aharonis triplex excellentia*, p. 495
Moses *soli*, Iosua *Lunæ comparatur*, 543. Moses *per septem dies consecrationum Sacerdotis magni officio functus est*, p. 549
Munus *quarè Hebraicè appellatur* Schochad, p. 295

Nilus *quarè vocatur* יאור *id est*, rivus. p. 466
Nomina tribuum, *quo ordine in Pectorali posita*, p. 533

O

Obstetrices *in Ægypto duæ parturienti fuerunt*, p. 491
Offendicula *Lege Dei prohibita*, p. 522
Oleum *Sacro Luminari idoneum quale erat*, p. 532
Ortygometra, p. 201

P

Pascha *quarè sic dictum*, p. 121, 122, 123. *Ejus substantia, & circumstantiæ*, p. 501
Paschalis agnus *post alios cibos comedendus*, p. 500
Paschalis agnus *duntaxat in terrâ Israel, Azyma autem etiam extra terram erant comedenda*, p. 502
Pater *pro avo ponitur*; 467
Peccatum *quo facilius perpetratur, eò gravius puniendum*, 523
Pectorale judicii *quarè sic appellatum*, p. 351, 352, & 490
Pestis *appellatur* Mors p. 49
Petra *Israelitas in deserto comitabatur*, p. 510
Philo *Hebrææ linguæ imperitus* p. 13
Phylacteria, p. 152, & 156
Primogeniti *olim sacerdotes*, 236 & 308, & 479
Proselyti *duorum generum*, p. 131 & 284
Proverbia *Judæorum*, p. 470, 518
Providentia Dei *omnia gubernat, etiam ea, quæ respectu nostri fortuitò accidunt* p. 521

R

Restitutio, p. 523

S

Sabbatum *pro* Septimanâ *positum*, p. 517. Sabbatum *quarè observandum*, p. 245, & 517
Sabbati *observatio juxta Hebræos quando primum mandata*, 197
Sabbato *an ignem accendere liceat ad parandos cibos*, p. 546 *Qui laborat in vesperâ Sabbati, comedet in Sabbato*, 509. & 541. Sabbati iter, p. 210
Sabbati *profanatio quare morte plectenda*; p. 544
Sabbatum grave, p. 407
Sabbatum magnum, p. 541
Præceptum de Sabbato *instar omnium præceptorum*, p. 541
Sanguis victimarum *quomodo spargebatur*, p. 344

Sanctuarium *superius & inferius* p. 536
Sapphirus *non splendet, nisi ab artifice poliatur*, p. 527
Seculum *quare pro Jubilæo positum*, p. 519
Seniores *quinam fucrunt*, p. 32
Sensuum *unus pro altero usurpatur, & quare* p. 56, & 249
Serpens æneus, p. 476
Siclus facer, p. 389, 390, *Ejus pondus* p. 538
Signa *quare à Deo adhibita* p. 124
Simulachra *idololatrica penitus abolenda*, p. 527. Simulachra *ad commonefaciendum de Deo, etiam Rabbinorum judicio, illicita*. p. 544
Sinai *mons cur sic appellatus*, p. 24
Strangulatio *ab Hebræis intelligitur per supplicium extremum, si non specificatur*. p. 265

T

Tabernaculum conventûs *quare sic appellatum*, p. 347. Tabernaculum testimonii, p. 548. *Quæ de Tabernaculo scripta sunt, ad nos pertinent*, p. 531
Talentum, p. 333, & 453, & 548.
Telesmata, p. 518, 519
Tenebræ *in Oceano quales interdum sint*, p. 98
Testimonium, *quare Lex sic appellata*. p. 324
Tetragrammaton *quemadmodum* Matthias Doring *de voce istâ ineptiit*, p. 32
Thamar *an Davidis filia*, p. 257, & 481, 482.

V

Velum *quemadmodum ab Operimento diserepabat* p. 531
Vestes sacræ *octo fuerunt Sacerdoti Magno, quatuor reliquis Sacerdotibus*, p. 373, & 536
Videre *pro* sentire, p. 249
Vigiliæ *apud Hebræos quot fuerunt*, p. 178, & 475.
Vitulus aureus *adeò grande peccatum, ut Hebræi dicant Israelem nunquam posteà punitum, quin uncia seu pars pœnæ ob istud peccatum fuerit*, p. 425
Unctio *Sacerdotis qualis: item Regis*, p. 376. *De* unctione *utriusque*, p. 397, 398, 399. *De* unctione *Sacerdotis*, p. 537
Urim & Thummim, p. 359, 367, & 534, 535.
Usura *quare Hebraicè vocatur* Neschec, *quod morsum denotat*, p. 285. Usura *nec à paupere, nec à divite, ex Hebræorum sententiâ, accipi debet*, p. 524

ERRATA.

Num. prior indicat paginam, alter lineam.

IN Testimoniis post Epist. Dedicat. pag. penult. lin. 22. lege *R. David*. Pag. 1. lin. 24. lege *Scilicet*, 2. 17. שהיו, 6. 23. נוחנין לב, ibid. 24. והבה, 7. 27. המפרכת, 9. 21. V. 19, 11, 8. *sentiant nonnulli*, 16. 8. *putaret*, ib. 12. *calluisse*, 17. 12. *narrationi*, 18. 5. *Quid*, 19. 13. &, ib. 22. *id*, 20. 30. *venit*, 21. 6. *patruum*, ib. 15. *quam* ib. 22. לו שלא, 22. 14. *consum*, ib. 26. del. *cum*, 25. 23. *istic*, 27. 15. משלך, 29. 16. אשר, 31. 22. *Galatinum*,

32 pen. נקרא, 43.30. *gladio usurpare*, 46.13. *ac*, ib. 18. *Putat*, ib. 26. *stetit*, ib. 31. *judicatur*, ib. 32. *nttunque nihil*, 47.2. ינח, ib. 4. ארפו, ib. 15. *deferentes* ib. 26. נרצח, 48.25. איתקרי, 50 8. *multus*, 51.14. *Thisbite*, 60.7. ישאיו, ib. 12. ἐλαφολυχίας, ib. 20. *mutilatione*, in marg. lege *trahere*, 61.3. φθίματι, ib. 25 *pro ventriculus*, 62. pen. *focrum*] 63.10. τῆς ἐδ ἐκφορᾶς τῆς παρὸς αὐτῆς, 64.27 אלהא, 65 31. ושלח, 66.18. יהי, 67.15. *Mecassepos*, 69.32. *possini*, 70.6. סצרים, ib. pen. בלהטיהם, 75.4. *auferretur*, ib. 14 ומן, ib. 18. *exlibebo*, 76.8. *auferrentur*, 78.9. נסו ארזות, 80.2. *cultoribus*, ib. 4. *Similiter &*, p. 81.26. *praetermittendas*, 84. ult. *ostendet*, 85.4. *praepositio*, ib. 8. עמך, ib. pen. *incisuram*, 86.8. *Bootius*, ib. 21. *uti*, in marg. הנים 88. in marg. *quum, & erravam*, 96.25. *Na*, 99.20. יאות, 101.29. *Psal.* 4.2. 103.2. אשר יפלה, 106. in marg. *Martio*, 107.17. *flores*, 110.16. *Annot. in v. sequentem*, ib. 24. *in Exercitationem*, ib. 26. או מזה או מזה שאף, 112.7. *Lev.* 23, 114.22. *mutilata*, ib. marg. *asserentes*, 115.2. *accenderit*. 117. pen. *exposuisset*, 119.9. נוי 120.25. *suam*, 131.14. *in proselyto*, ib. ult. *fumite*, 136.17. יומם, 146.9. *Aq.* παρεγκλίσεως, 168.16. *Israelitas*, 193 19. *Quin &*, 180.20. מצרים, 187.15. ומשבר, 201.19. *Ortygometrae*, 209 24. אשר, 229.6. מנוד, ib. 21. del. *, ib. v. ult. לפולחני *, & in marg. אוהוותי, 239.29. בארץ, 240.1. ולאוהרות, 260.2. *quia serva*, 263.25. ענוה, 264.15. יערנה, 269.23. ונוקיה, ib. 24. *& dolorem*, & marg. החולי 270.15. קנוי, ib. 27. *facit ipsum*, 272.6. *judicum*, ib. 13. *moderandum*, ib. 20. *in utero*, 294.4. ואחד, ib. 18. *Hunc*, 275.23. *perfecto*, ib. 29. *loco*, 276. ult. *& alia*, 284.19. השער, 285.16. קרקרו, 286.13 ἀνσμῶν, 287.23. סלאתן, ib. in marg. *de primitiis*, 289, 24. *mendatur*, 292. in marg. סלמקריב, 294. 8. *Si quis*, 298.31. *unde tlandus*, 300 1. *laborum*, 301.26. *in Misna*, 307.16. *princeps sapientiae*, 311.14. post *summitatibus ejus*, lege *Vulg. à longinquis ejus*, 314.22. *ex aequo*, 323.14. *Non recedant*, ib. 26. *refert*, 363.6. deleat. *de*, 372.5. *sudore*, ib. pen. post *tiara*, lege ואבנט *& cingulum*, 388.21 ἡμισυ, ib. ult. *ac proinde*, 389.7. *ut eo*, 392.24. יקדשו, 397.22. *improbans*, 400.17 *inserviret*, 419.25. בבגורו, 419.10. מגלסין, 420. 8. בשניהם, 423. 4. קצרה, 425.1. איש, ib. 20. יחר, 427.5. קשה, ib. ult. *quòd à vestigio*, 429. 25. deleatur *iis*, ib. pen. *illum*, 430. 3. *in populo*. 431.12. דרך ib. 25. *juxta ipsorum justitiam, & peccatoribus juxta ipsorum peccata*, 432. 5. הנה, 436.14. *perpetratas*, 437.23. *haec ipsa*, 439.30. ועירפתו, 440.15. קציר, ib. 25. *illo*, 441.8. האחרת, 443.10. *ut & Graeca*. 444.26. *quae ut*, ib. 27. del. *quae*, 449.2. חומרין, ib. 4. חומדין, ib. 7. *Interpretum*, ib. 11. *ipsa* 450.27. *cum purificatae*, 454.7. ובסף, 457. 5. *sibi velit*, 459.7. *afferrent*, 465.15. משכנות, 467.5. *Jos.* 5.13, 14. ib. 29. ἀρχιστρατηγὸς, 468 ult. *de Syned. Vet. Ebr* 471.20. לאשו, ib. 27. *praestigiae*, 474.3. *cum dimiserit vos*, 478. in marg. *petitis*, 480.14. *eum animadverti*, 481.11. *sententiam*, 488. 18. *peccasse*, 489.11. *filum*, ib. 23. *habitorum*, 494. ult. שאבר, 505.21. *clamare*, 509.20. הוא, 510.2. *memoratam*, ib. 15. המרבר, ib. 511. 8. del. *ira*, 525.21. *vicibus*, ib. 22. del. nota distinctionis post פעמים, 528.14. והנוך, 531.15. *alii*, 534.9. שחון, 542. 18. *Ibalamo.*